

THEMIS
THEM

***Az ELTE Állam- és
Jogtudományi Doktori
Iskola elektronikus
folyóirata***

2013. december

**Themis: Az ELTE Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola
lektorált elektronikus folyóirata**

**A Szerkesztőség a Doktori Iskola hallgatóinak máshol nem
publikált tanulmányait közli.**

Szerkesztőbizottság:

Gönczöl Katalin, Fazekas Marianna, Nagy Marianna

Szerkesztette: Fazekas Marianna

Szerkesztőség címe: 1053 Budapest, Egyetem-tér 1-3.

Megjelenik minden évben kétszer.

HU ISSN 2064-0900

Tartalom

BAK Klára: A „Demokratikus tagi ellenőrzés” elvéről és annak érvényesüléséről a rendszerváltást követő magyar szövetkezeti jogban, valamint az Európai Unió szövetkezeti jogában	4
BENCSIK Klaudia: Az amerikai class action egyes sajátosságai	28
BOZZAY Erika: A közbeszerzési eljárásokkal kapcsolatos jogorvoslat szervezeti és eljárási követelményrendszere az Európai Unió Bíróságának joggyakorlata alapján II. Rész	59
FEKETE Sára: Itália az ipari forradalom idején: a XIX. századi olasz kereskedelmi jogi kodifikáció gazdasági-társadalmi háttere	105
FODOR András: A másért való felelősség szabályainak változásai az új Polgári Törvénykönyvben	121
HOLLÓ Klaudia: A termőföldről szóló 1994. évi LV. törvény, valamint a mező- és erdőgazdasági földek forgalmáról szóló 2013. évi CXXII. törvény földhasználatra vonatkozó egyes rendelkezéseinek összehasonlító elemzése	145
HUNGLER Sára: A munkavállalói részvétel alakulása az 1944. és 1949. közötti Magyarországon	164
JÁMBOR Gellért: Egy nemi erkölcs elleni bűncselekmény-sorozat felderítése	180
KASZÁS Eszter: A császármetszés egyes kérdései a beteg önrendelkezési jogának tükrében	215
KOCSIS Gabriella: Az erdővédelem büntetési rendszere a hazai szabályozásban – különös tekintettel a 2012. évi C. törvény rendelkezéseire	229
KOZÁK Henrietta: Utolsó remény?! Az alkotmányjogi panasz esetleges jövője a jogellenesen elvitt gyermek visszavitele iránti eljárásokban	255
NAGY Erika: A szövetkezeti jog reformjáról Finnországban	278
PÁRKÁNYI Eszter: A deviáns gyermekeket érintő jogalkotás változásai Magyarországon	297
ZSÁLEK Henriett: A végszükség szabályozásának alakulása a hazai büntetőjog történetében - aktuálisan az új Büntető Kódexben foglalt módosításra figyelemmel	317
ZSÉGER Barbara: Hogyan járul hozzá az áldozatsegítés hazai rendszere az áldozatok vagyoni kárának megtérüléséhez	338

Bak Klára
Agrárjogi Tanszék
Témavezető: Réti Mária habil. egyetemi docens

A „Demokratikus tagi ellenőrzés” elvéről és annak érvényesüléséről a rendszerváltást követő magyar szövetkezeti jogban, valamint az Európai Unió szövetkezeti jogában

Bevezetés

Az első szövetkezet, mely típusát tekintve fogyasztási szövetkezet volt, s 1844-ben, Rochdale-ben került megalapításra, sajátos szervezeti jogi keretnek minősült a XIX. század közepén, ugyanis más társas vállalkozások szabályaihoz képest alapszabályában egyedi, speciális szabályokat rögzített a működés tekintetében. A sajátos szabályok lefektetésének indoka az volt, hogy a Rochdale-i alapítók egy olyan társas vállalkozást kívántak létrehozni, melynek célja kifejezetten a tagok gazdasági, illetve társadalmi előmenetelének elősegítése, kihasználva az együttműködésből lehetőségképpen származó méretgazdaságossági¹, illetve az összefogásból következő egyéb természetű előnyöket. A Rochdale-i alapítók célkitűzése elsődlegesen tehát az volt, hogy egy társas vállalkozáson keresztül saját, egyéni előmenetelüket, piaci helyzetüket és más viszonylatú, így különösen társadalmi viszonylatú státuszukat megerősítsék, előmozdítsák.²

A szövetkezetnek e komplex, valamint a tagok érdekét középpontba állító, a tagok céljával egybefonódott közös célkitűzésére figyelemmel olyan garanciális részletszabályok rögzítésére volt szükség a működés

¹ A fogyasztási szövetkezetek esetében ez az előny többek között abban rejlik, hogy a szövetkezet a termékekhez olcsóbban jut hozzá. A Rochdale-i szövetkezet alapítására, valamint a szövetkezet gazdasági lényegére vonatkozóan a jelenkori elemzők közül lásd: DOMÉ Györgyné - RÉTI Mária: Szövetkezeti jog, ELTE Állam- és Jogtudományi Kar Szövetkezeti Jogi és Földjogi Tanszék, Budapest, 1999, különösen: V., VI. fejezet; RÉTI Mária: *Az európai szövetkezeti szabályozás fejlődéstörténetéről*, Szövetkezés, 2012/1-2. szám, 11-17.o., NAGY Krisztina: A szövetkezeti társulási forma elméleti alapjai, Jogi ismeretek, Saldo Zrt. Budapest 2007. 41-63.

Stephen YEO: *Theorizing Co-operative Studies: Obstacles and Opportunities for Twenty-First Century Co-operative and Mutual Enterprises*, In. . Szerk.: Ian MACPHERSON- Erin MCLAUGHLIN-JENKINS: *Integrating Diversities Within Complex Heritage, Essays in the Field of Co-operative Studies, Series on Co-operative Studies*, Vol.2., New Rochdale Press, 2008., 355.o. , Johnston BIRCHALL: *The international co-operative movement*, Manchester University Press, Manchester – New York, 1997, 1-11.o. , 2014. január 4.

² A szövetkezet céljára nézve lásd részletesen: NAGY Ferenc: *A szövetkezetek alapelve című Akadémiai székfoglaló értekezés*, Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia, 1906 Budapest, 10-15.o

tekintetében, melyeknek biztosítani kellett, hogy a szövetkezet, mint szervezeti keret minden tag számára egyformán nyújtson lehetőséget arra, hogy a szövetkezetet a maga érdekében igénybe vegye.

A speciális szabályokat – amelyek a szövetkezet sajátos lényegét biztosítják, s melyek döntő többsége máig változatlan formában áthatja a szövetkezetek működését – a Rochdale-i szövetkezet alapítói a szövetkezet alapszabályában kimunkálták, mégpedig döntően három körben, a vagyonjog területén, a tagok társadalmi előmenetelének elősegítése körében, valamint a szervezeti működésre vonatkozóan.

A Rochdale-i szövetkezet alapszabályának vagyonjogi rendelkezéseiről összefoglalóan megállapítható, hogy a gazdasági társaságokra általában jellemző szabályokhoz képest markáns eltérést mutatnak a nyereség felosztásának módjában.³ A nyereség felosztása tekintetében ugyanis sajátos rendezőelvet, a vásárlási visszatérítés elvét vezette be a Rochdale-i alapszabály 22. pontja,⁴ melynek értelmében a szövetkezet az adózás utáni eredményét a tagok között elsősorban aktív, személyes közreműködésük arányában osztja szét.⁵ A nyereségfelosztás ezen egyedi rendezőelvével ösztönzi a tagot, aki tulajdonosa és felhasználója/vásárlója is egyidejűleg a szövetkezetnek, hogy a szövetkezetet minél inkább igénybe vegye.

A szövetkezeti sajátos jellemvonások összefoglaló említése körében, bizonyos mértékben a vagyonjoghoz kapcsolódóan is, mégpedig a finanszírozás tekintetében, a szövetkezet kettős célkitűzéséből adódóan tulajdonság is kiemelendő, hogy a szövetkezet tagjai oktatására, továbbképzésére, ismereteinek bővítésére, ezáltal gazdasági előmenetelükön túli egyéb természetű támogatására, társadalmi pozíciójuk megerősítésére kezdetektől jelentős hangsúlyt fektet. A Rochdale-i alapszabály kifejezetten a szövetkezet egyik feladatákként jelölte meg a „tagok nevelését”. Az alapszabály 1853. évi módosítása pedig már konkrétan rögzítette azt is, hogy a szövetkezetnek a tagok nevelése céljára a tiszta felesleg 2,5%-át rá kell fordítania.⁶ A szövetkezetnek ez az előbbiekben megjelölt, a tagok képzése, kulturális, oktatási előmenetele iránti gondos felelősségvállalása mindmáig jellemző,

³ A nyereségfelosztás szövetkezet-specifikus ismérveire lásd: RÉTI Mária: *Szövetkezeti jog*, Egyetemi jegyzet, ELTE EÖTVÖS Kiadó, 2010, 49.o.

⁴ Lásd erre KUNCZ Ödön: *A Rochdale-i elvek és a szövetkezet jogi fogalmának körülírása*, Küzdelem a gazdasági jogért, II. kötet, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1941, 419.o.

⁵ A szövetkezet vagyonjogának más társas vállalkozások szabályozásával való összehasonlításban lásd a jelenkori elemzők közül lásd: RÉTI Mária: *A kereskedelmi társaságok vagyonjogi szabályairól*, Jogtudományi Közlöny, 60. évf. 9. szám, 2005, 99-116.o.

⁶ KUNCZ: uo.

mondhatni elválaszthatatlan sajátossága, melynek finanszírozására a szövetkezet elkülönített tartaléka biztosít lehetőséget.

E két érintőlegesen elemzett lényegi jellegzetességen túl a szövetkezetben a szervezeti működésre vonatkozó szabályok tekintetében is sajátos rendezőelvek érvényesülnek más társas vállalkozásokhoz képest. A sajátos szervezeti működési elveket, hasonlóan a már említett egyéb szövetkezet-specifikus szabályokhoz, már a Rochdale-i alapszabály is tartalmazta. A sajátos szervezeti rendelkezések rögzítésének célja az volt, hogy a szövetkezetben a döntések meghozatala, valamint az irányítás olyan módon valósuljon meg, hogy a tagok véleménye, az egyes tagok, illetve a tagok többségének érdeke a lehető legteljesebb mértékben demokratikus alapon érvényesüljön. Jelenleg ezeket a szabályokat foglalja magában a Szövetkezetek Nemzetközi Szövetsége (a továbbiakban: SZNSZ)⁷ által 1995. szeptember 22-én, Manchesterben kibocsátott, a szövetkezeti jog, valamint a szövetkezetek számára szabályozási fundamentumként szolgáló hét nemzetközi szövetkezeti alapelv egyike, a *„Demokratikus tagi ellenőrzés elve”*.

Elemzésünk célja rávilágítani ennek a nemzetközi szövetkezeti alapelvnek a tartalmára, illetve bemutatni, miként érvényesül ez az alaptétel a rendszerváltás utáni magyar szövetkezeti jogban, valamint az Európai Unió szövetkezeti jogában.

I. Az SZNSZ tevékenységéről, valamint a nemzetközi szövetkezeti alapelvekről általánosságban

Az SZNSZ által rögzített *„Demokratikus tagi ellenőrzés elve”* jelentéstartalmának, a szövetkezeti jogban betöltött szerepének megértéséhez elengedhetetlen az SZNSZ tevékenységét, kodifikációs szerepvállalását összefoglalóan bemutatni, valamint a nemzetközi szövetkezeti alapelveket felsorolásszerűen összefoglalni, illetve jelentőségüket röviden ismertetni.⁸

Az SZNSZ olyan nemzetközi szervezet, mely 1895-ben történt megalapítása óta folyamatosan nemzetközi szintű jogharmonizációs,

⁷ International Cooperative Alliance (rövidített elnevezése: ICA), honlapja: <http://ica.coop/>, 2014. január 4.. A későbbiekben az SZNSZ tevékenységére részletesen visszatérünk.

⁸ Az SZNSZ tevékenységét, célkitűzését részletesen ismerteti: RÉTI: *Szövetkezeti jog*, 85-86.o. A nemzetközi szövetkezeti alapelvek elemzésére lásd továbbá: BAK Klára: *A nemzetközi szövetkezeti alapelvek és a szövetkezet fogalmának összefüggései a szabályozásban*, Szövetkezés - a Szövetkezeti Kutató Intézet Tudományos és Tájékoztató Folyóirata, Budapest, 2012. évi 1-2. szám , 34-61.o.

valamint kodifikációs tevékenységet végez a szövetkezeti jog területén, továbbá a szövetkezetek érdekében érdekérvényesítő feladatot lát el.

Az SZNSZ, jogegységesítő tevékenysége körében a Rochdale-i szövetkezeti hagyományokat alapul véve, a „valódi” szövetkezet alapvető ismérveit rögzítve, nemzetközi szövetkezeti alapelveket határoz meg abból a célból, hogy a nemzeti jogalkotók a nemzeti szövetkezeti joganyagukat egységesen ezen alaptételek érvényre juttatásával rögzítsék. Természetszerűleg ezek a nemzetközi szövetkezeti alapelvek a mindenkor gazdasági és társadalmi berendezkedés és fejlettség függvényei, így változnak, és időközönként felülvizsgálatra szorulnak.

A nemzetközi szövetkezeti alapelvek az első meghatározását négy éves kutatómunka előzte meg. Az SZNSZ a kutatómunka során azt vizsgálta, melyek azok a kifejezetten szövetkezet-specifikus szabályai a Rochdale-i alapszabálynak, amelyek az egyes nemzeti szövetkezeti joganyagokban is megtalálhatóak. A kutatómunka eredménye alapul szolgált a nemzetközi szövetkezeti alapelvek 1934-es londoni Kongresszuson történt meghatározásakor. A taxációban szereplő tíz elv összefoglalóan a Rochdale-i elvek elnevezést kapta. A tíz elvből hét „felvett elvnek”, három pedig „fel nem vett elvnek” minősült.

Felvett elvként határozta meg a Kongresszus:

- a nyitott tagság;
- a demokratikus igazgatás;
- a visszatérítés a vásárlás arányában;
- a korlátozott tőkekamat;
- a készpénzre eladás;
- a szövetkezeti továbbképzés előmozdításának;
- a politikai és vallási semlegesség elvét.

A fel nem vett elvek körébe sorolta:

- a nem tagoknak árusítás tilalma;
- az önkéntes szövetkezés;
- és a piaci áron történő árusítás elvét.

A gazdasági és társadalmi változások hatására a XX. században több ízben szükségessé vált a Rochdale-i elvek felülvizsgálata. A legutóbbi felülvizsgálat eredményeképpen 1995. szeptember 22-én Manchesterben, a „Szövetkezetek Nemzetközi Szövetségének Állásfoglalása a Szövetkezeti

Identitásról⁹ elnevezésű dokumentum hirdette ki a jelenleg hatályban lévő nemzetközi szövetkezeti alapelveket, azok jelentéstartalmával együtt. A Manchesteri dokumentumban a Rochdale-i taxációhoz képest egyes alapelvek másfajta elnevezést kaptak, illetve tartalmuk módosult, kibővült, bizonyos alapelveket pedig, melyeken az idő túlhaladott, töröltek. Fontos utalni e körben még arra, hogy a Manchesteri Állásfoglalásban az SZNSZ rögzíti a szövetkezet fogalmát¹⁰ is, valamint lefekteti azokat a szövetkezeti értékeket¹¹, amelyek a szövetkezeti működés alapvető meghatározóinak tekintendők.

Az SZNSZ a szövetkezet fogalmát a következőképpen határozta meg:

„A szövetkezet olyan személyek autonóm társulása, akik önkéntesen egyesültek abból a célból, hogy közös gazdasági, társadalmi és kulturális céljaikat közös tulajdonú és demokratikusan irányított vállalkozásuk útján megvalósítsák.”

A Manchesteri Állásfoglalás által meghatározott, hatályos nemzetközi szövetkezeti alapelvek sora a következő:

- „Önkéntes, és nyitott tagság”
- „Demokratikus tagi ellenőrzés”
- „A tagok gazdasági részvétele”
- „Autonómia és függetlenség”
- „Oktatás, képzés, tájékoztatás”
- „Szövetkezetek közötti együttműködés”
- „Közösségi felelősség”

Az SZNSZ tevékenységének eredményéről összefoglalóan megállapítható, hogy a Rochdale-i hagyományokat tisztelő, de a mindenkori gazdasági és társadalmi folyamatokat is észlelő kodifikációs tevékenységének köszönhetően az általa kibocsátott nemzetközi szövetkezeti alapelvek, az általa meghatározott szövetkezeti definíció és szövetkezeti értékek alkalmasak arra, hogy az egyes nemzeti jogalkotóknak a szövetkezeti jog kimunkálása, kodifikálása, valamint

⁹ A Manchesteri Állásfoglalást lásd angol nyelven: <http://ica.coop/en/what-co-op/co-operative-identity-values-principles>, <http://ica.coop/en/what-co-op/co-operative-identity-values-principles>, 2014. január 4. Az Állásfoglalást lásd magyar nyelven:

http://www.google.hu/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=0CDAQFjAA&url=http%3A%2F%2Fmisc.meh.hu%2Fbinary%2F5561_sznszallasfoglalsz_veidentitasrol.doc&ei=PvfHUob0C7DtygPr_ICgDA&usg=AFQjCNG-TcP0aR7eS9L2rnHvqMgFYcFjhw&sig2=xqte_gbkjB7E5SwkcuwhIA&bvm=bv.58187178,d.bGQ, 2013. jan. 4.

¹⁰ A fogalmat eredeti angol nyelven lásd az Állásfoglalás angol nyelvű szövegében.

¹¹ Az Állásfoglalás a következő szövetkezeti értékeket tartalmazza: „önsegély, egyéni felelősség, demokrácia, egyenlőség, igazságosság, szolidaritás”

esetleges módosítása során mondhatni „kötelező” iránymutatásul szolgáljanak.

II. A „Demokratikus tagi ellenőrzés” elvéről

A „Demokratikus tagi ellenőrzés” elve, ahogy azt a fentiekben utalásszerűen már említettük, az SZNSZ által kibocsátott, jelenleg hatályos nemzetközi szövetkezeti alapelvek egyike, s ekként mind az egyes államok, mind az Európai Unió szövetkezeti joga számára zsinórmértékül szolgáló alaptétel a szervezeti és működési szabályokat illetően. Ez az alapelv korábban, a Rochdale-i felsorolásban „demokratikus igazgatás elveként” szerepelt. Elnevezése tehát 1995-ben megváltozott, tartalma azonban változatlan és egyértelműen a Rochdale-i alapszabály szervezeti működési szabályain.

A „Demokratikus tagi ellenőrzés” elve jelentésének részletezése körében szükséges rögzíteni, hogy a szövetkezet – ahogy az a társas vállalkozásokra alapvetően jellemző – öngazgatással működik,¹² működésében független külső befolyásoktól.

A „Demokratikus tagi ellenőrzés” elvének jelentését az SZNSZ a következőképpen határozta meg a Manchesteri Állásfoglalásban:

„A szövetkezetek a tagok által ellenőrzött demokratikus szervezetek, a tagok tevékenyen részt vesznek a vezetés és a döntéshozás folyamatában. Férfiak és nők választott képviselőként, a tagságnak felelősek. Az elsődleges szövetkezetekben a tagok egyenlő szavazati jogokat élveznek (egy tag-egy szavazat) és a más szinten működő szövetkezetek is demokratikusan szerveződnek.”¹³

Az alapelv jelentésstartalma tehát összetett. Az elv általános értelemben azt jelenti, hogy a szövetkezet demokratikus alapokon működő szervezeti-jogi keret. Szükséges utalni arra, hogy az SZNSZ a szövetkezetnek ezt a jellemvonását fogalmi szintű ismérvek is értékelte. Az általa létrehozott,

¹² A szövetkezeti önszegély, valamint öngazgatás gondolatára lásd: GALOVITS Zoltán: *A magyar szövetkezeti jog*, Pátria Irodalmi Vállalat és Nyomdai Részvénytársaság, 1901 Budapest, 3. old. „A szövetkezeti öngazgatás gyakorlati eredményeire lásd: RÉTI Mária - BAK Klára: *Die Rolle der Genossenschaften in der Sozial- und Beschäftigungspolitik, die Tendenz der internationalen und der ungarischen genossenschaftlichen Rechtsgebung (A szövetkezetek szociál/foglalkoztatáspolitikában betöltött szerepéről, a nemzetközi és a magyar szövetkezeti jogalkotás irányairól, Agrár- és Környezetjog, Journal of Agricultural and Environmental Law, A CEDR Magyar Agrárjogi Egyesület tudományos közleményei, CEDR Hungarian Association of Agricultural Law, 2013 No. 15. 25-27. o. A folyóirat letölthető: <http://www.uni-miskolc.hu/~agrarjog/ujtag/agriarchive.htm>, 2014. január 4. Külön kiemelendő még e körben, hogy a Manchesteri nemzetközi szövetkezeti alapelvek között a szövetkezetnek ezt a tulajdonságát fejezi ki az „Autonómia és függetlenség” elve.*

¹³ Lásd az elv meghatározását eredeti angol nyelven l.j. 9.

fentebb idézett szövetkezeti definíció rögzíti ugyanis, hogy „*a szövetkezet demokratikusan irányított vállalkozás*”. E körben érdemes megjegyezni, hogy a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet¹⁴ az SZNSZ Manchesteri Állásfoglalásában meghatározott szövetkezeti fogalomra alapítottan a „Szövetkezetek elősegítéséről” elnevezésű 193. számú Ajánlásában ugyancsak definiálta a szövetkezetet. A szövetkezeti definíció egyik eleme az ILO fogalmában is a demokratikus irányítás. Az ILO értelmezésében „*a szövetkezet kifejezés olyan személyek önkéntesen létrehozott autonóm társulását jelenti, akik egy közös tulajdonban lévő és demokratikusan irányított vállalkozás révén kívánnak közös gazdasági, társadalmi és kulturális igényeiknek, valamint törekvéseiknek eleget tenni*”.¹⁵

A konkrétumokat illetően a demokratikus működésre vonatkozóan az elv a következőkre utal. A szövetkezetben is érvényesül a diszkriminációmentesség, azaz az egyenlő elbánás elve.¹⁶ Ezt az alaptételt a férfiak és a nők viszonylatában a Rochdale-i szövetkezet alapszabályának 25. pontja kifejezetten tartalmazta rögzítve, hogy a szövetkezetben a férfiaknak és a nőknek ugyanolyan jogaik vannak.¹⁷ A szervezeti, működési szabályokat tekintve a demokratikus működést biztosító egyenlő elbánás elve akként értelmezhető, hogy minden tagnak megkülönböztetés nélkül, egyformán joga van a szövetkezet irányításában részt venni, a tagok összességét magában foglaló legfőbb szerv ülésén a véleményét elmondani, tájékoztatást kérni, a döntéshozatalban részt venni, illetve a vezető tisztségviselőket ellenőrizni.

A szövetkezet személyegyesítő jellegéből és a tagi pozícióból eredő jogok egyenlőségéből következik még az alapelv azon jelentéstartalma is, hogy a szövetkezetben a tagok kifejezetten maguk közül választanak vezető tisztségviselőket. A választott vezető tisztségviselők tevékenységét pedig a tagok jogosultak ellenőrizni.¹⁸ Látható a gazdasági társaságoktól eltérő tulajdonság, miszerint a szövetkezetben az operatív feladatok

¹⁴ International Labour Organization, rövidített elnevezéssel: ILO

¹⁵ Az ILO tevékenységére vonatkozóan megjegyezzük, hogy egy olyan nemzetközi szervezet, mely a munkavállalók érdekképviselője, érdekérvényesítője biztositása céljából jött létre. A szervezet a szövetkezetek munkahelyteremtésben betöltött kiemelkedő jelentőségére tekintettel adta ki 2002-ben a fent említett Ajánlást. lásd erre: <http://www.ilo.org/>, 2014. január 4.

Az ILO 193. számú Ajánlása elérhető magyar nyelven is:

<http://www.kormany.hu/download/e/39/01000/193A.pdf>, 2014. január 4.

¹⁶ Az egyenlő elbánás elve leginkább az „Önkéntes és nyitott tagság” nemzetközi szövetkezeti alapelvhez kötődik, melynek értelmében a szövetkezetnek bárki tagja lehet, nemi, társadalmi, faji, politikai, vagy vallási megkülönböztetés nélkül, aki vállalja az alapszabályban foglaltak betartását.

¹⁷ KUNCZ: i.m. 419.o. „A 25. pontnak abból a szabályából, hogy 'Ez a szó személy' vonatkozik úgy a férfi, mint a nőszemélyekre' - kezdettől fogva levonták egyrésről azt a következtetést, hogy a női tagok mindenben egyenjogúak a férfítaggokkal.”

¹⁸ KUNCZ Ödön ezt a következők szerint határozta meg a Rochdale-i szövetkezettel kapcsolatosan a Demokratikus igazgatás elve elemzése körében „*az igazgatóság mindenki számára hozzáférhető volt*”, KUNCZ: i.m. 425.o.

ellátása az igazgatóságba beválasztott tagok feladata, akik egyaránt tulajdonosai és igénybevevői is a szövetkezetnek. A szövetkezet esetében tehát főszabályként az érvényesül, hogy nem egy tulajdoni hányadot nélkülöző „hivatásos menedzsment” látja el az igazgatósági hatáskört, mely jellemzően a gazdasági társaságok sajátja, hanem a feladatra kiválasztott tagok.

Harmadrészt pedig ez az elv magában foglalja a Rochdale-i alapszabályban is lefektetett azon sajátos szabályt¹⁹, miszerint a szövetkezeti döntéshozatal során az egy tag egy szavazat elve érvényesül, szemben a gazdasági társaságok joggyakorlatával. Ez az alaptétel a szövetkezet azon gazdasági lényegéből következik, hogy a szövetkezet esetében a személy helyettesíti, de legalábbis nagymértékben pótolja a pénzt. Arról van szó ugyanis, ahogy arra már a szövetkezet sajátos jellemvonásai körében utaltunk, hogy a szövetkezet és a tag viszonyában elsődlegesen a tag közösségi aktivitása a meghatározó. Ennek a rendezőelvnek az alapján pedig a szavazati jog nagysága is független kell, hogy legyen a vagyoni hozzájárulás mértékétől. A szavazati jog mértékének vagyoni hozzájárulástól való függetlenítése véleményünk szerint mindmáig az egyik legmarkánsabb jellegzetessége a szövetkezetnek. Elengedhetetlen azonban e körben utalni arra a tendenciára, hogy ebből a szabályozási felfogásból kiindulva egyes államok, illetve az Európai Unió szövetkezeti joga is bevezette a többes szavazati jog intézményét. Ez azt jelenti, hogy azoknak a tagoknak, akiknek személyes közreműködése a szövetkezetben kiemelkedően jelentős, biztosítható egynél több szavazat a szövetkezeti döntéshozatal során. A szövetkezeti többes szavazati jog jellegzetessége tehát az, hogy egynél több szavazatra főszabály szerint a szövetkezeti tag személyes, aktív közreműködése alapján jogosult, nem pedig vagyoni hozzájárulása mértéke okán. Többes szavazati jogra példa többek között a német, a norvég szövetkezeti jog, illetve az Európai Unió szövetkezeti joga. Ezekre az Európai Unió vonatkozó szabályozásának elemzése körében visszatérünk.

A „Demokratikus tagi ellenőrzés” elve tehát összefoglalóan három lényeges jelentéstartalmat foglal magában: a tag demokrácián alapuló, tevékeny részvételét a szövetkezet igazgatásában; továbbá azt a jellemzőt, hogy a szövetkezetben a vezető tisztségviselők a tagok közül választással kerülnek ki, és működésük a tagok által ellenőrzött; valamint az egy tag – egy szavazat elvének érvényesülését.

¹⁹KUNCZ uo. A Rochdale-i alapszabály az 1845. évi alapszabály- módosítását követően akként rendelkezett, hogy „a szövetkezetben minden tagnak csak egy szavazata lehet, szavazategyenlőség esetén az elnök szava dönt és végül, a feloszlás elhatározását kivéve, mindig az egyszerű szótöbbség dönt.”

III. A „Demokratikus tagi ellenőrzés” elvének érvényesüléséről a rendszerváltást követő magyar szövetkezeti jogban

A rendszerváltástól napjainkig Magyarországon három szövetkezeti törvény lépett hatályba, „a szövetkezetéről” szóló 1992. évi I. törvény, „az új szövetkezetéről” szóló 2000. évi CXLI. törvény, valamint a jelenleg hatályban lévő, „a szövetkezetéről” szóló 2006. évi X. törvény.

1. „A szövetkezetéről” szóló 1992. évi I. törvényről²⁰ (a továbbiakban: Szöv.tv.)

A rendszerváltást követő első szövetkezeti törvénnyel kapcsolatosan rögzíteni szükséges, hogy megalkotásakor a Rochdale-i elvek taxációja fundamentumként szolgált a jogalkotó számára. Észlelhető, hogy a Szöv.tv. jogalkotója a Rochdale-i hagyományokat követve határozta meg a szövetkezet fogalmát, a szervezeti működési szabályokat, így a demokratikus igazgatást érvényre juttató szabályokat is, és azokra alapítottnan rögzítette a tagsági jogviszony tartalmának részletszabályait is.

A Szöv.tv.-nek lényeges jellemzője, hogy a szövetkezeti demokratikus igazgatás követelményét a szövetkezet fogalmának egyik elemeként rögzíti. A törvény 3.§-a a szövetkezetet a következők szerint határozza meg: *„A szövetkezet a szövetkezés szabadsága és az önsegély elvének megfelelően létrehozott közösség, amely a tagok személyes közreműködésével és vagyoni hozzájárulásaival, demokratikus önkormányzat keretében a tagok érdekeit szolgáló vállalkozási és más tevékenységet folytat. A szövetkezet jogi személy.”*

Álláspontunk szerint fontos e körben utalni arra, hogy a Szöv.tv.-ben szereplő szövetkezeti definíció megalkotásakor a magyar jogalkotónak nem állt rendelkezésére kiindulópontként az SZNSZ Manchesteri Állásfoglalásában szereplő szövetkezeti definíció, hiszen a dokumentum, ahogy arra már utaltunk, később született. A magyar jogalkotó a Rochdale-i taxáció, általában a szövetkezeti jog Rochdale-i hagyományai, illetve a magyar szövetkezeti jog szabályozási hagyományai²¹ ismeretében

²⁰ A törvény szövegét lásd: <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=8854>, 2013. december 29.

²¹ A rendszerváltást megelőző magyar szövetkezeti jogban a demokratikus igazgatás, mint fogalmi szintű ismertető jegy az 1971.évi III. tv.-ben jelent meg. A törvény a szövetkezet sajátos ismérveit, köztük a

jutott példaértékűen arra a következtetésre, hogy a demokratikus irányítás fogalmi ismerve a szövetkezetnek. Ahogy azt már említettük, a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet által megalkotott szövetkezet-fogalom, valamint a későbbiekben elemzésre kerülő, az Európai Unió Tanácsának az „Európai Szövetkezet Statútumáról” szóló 1435/2003 EK rendelet Preambuluma is a szövetkezet alapvető ismerveként rögzíti ezt a jellemvonást.

A demokratikus működést biztosító szervezeti szabályok körében álláspontunk szerint mintáértékűnek, magas szakmai színvonalúnak minősül a Szöv. tv. azon szabályozási megoldása, hogy a törvény a demokrácián alapuló szövetkezeti igazgatás tartalmát a szövetkezet önkormányzatára vonatkozó rendelkezéseket tartalmazó III. fejezet elején, konkrétan a 15.§ -ban, *„Az önkormányzat tartalma”* címszó alatt összefoglalóan meghatározza. A 15.§ a szövetkezeti önkormányzás tartalmát öt pontban jelöli meg.

A döntéshozatal körében e szakasz rögzíti, hogy a szövetkezet tagsága önállóan, maga dönt a szövetkezet működésének, gazdálkodásának és a tagok érdekeit szolgáló más tevékenységének minden kérdésében. A szövetkezet szervezeti struktúráját illetően a 15.§ kinyilvánítja, hogy a szövetkezet tagsága a törvény által előírt, valamint az általa szükségesnek tartott testületi szerveket választás útján hozza létre. Rögzíti továbbá a szövetkezet gyakorlati működését illetően, hogy a tagság feladata a szövetkezeti önkormányzáshoz szükséges szervezeti szabályok megalkotása, természetesen a Szöv.tv.-ben foglaltak betartása mellett. Másrészt pedig a tagság feladataként jelöli meg a szövetkezet szervei működésének, illetve a tisztségviselők tevékenységének *ellenőrzését is*. A tisztségviselők ellenőrzése körében kifejezetten meghatározza azt is, hogy *a tagság joga és kötelezettsége beszámoltatni a szövetkezet tisztségviselőit és a vezetőit*.

demokratikus igazgatás tételét, felsorolásszerűen rögzíti a „Bevezető rendelkezések” között.

„Bevezető rendelkezések”, A szövetkezet az állampolgárok által önkéntesen létrehozott, a tagok személyes és vagyoni közreműködésével vállalati gazdálkodást és társadalmi tevékenységet folytató közösség, amely a szocialista szövetkezeti tulajdon és a **demokratikus önkormányzat alapján jogi személyként működik**. A szövetkezet gazdasági célja a tagok anyagi jólétének előmozdítása, egyben tervszerű és gazdaságos közreműködés a társadalom sokrétű igényeinek kielégítésében. A szövetkezet társadalmi célja a tagok szocialista életformájának és gondolkodásmódjának fejlesztése, valamint érdekeik szolgálata. ...A nyitott tagság elvének megfelelően a tagok felvételénél, továbbá a tagok jogainak és kötelesegeinek meghatározásánál nem szabad az állampolgári egyenlőséget sértő megkülönböztetést tenni. ... A gazdasági és társadalmi célok eredményesebb megvalósítása érdekében a szövetkezet és tagjai, továbbá a szövetkezetek egymást - az önszegély és a kölcsönös segítség elvének érvényesítésével - sokoldalúan támogatják. ...A szövetkezet előmozdítja a tagok művelődését, ismereteik gyarapítását, és gondoskodik arról, hogy tagjai a szövetkezeti önkormányzat ügyeiben kellő jártasságot szerezzenek.”

A Szöv. tv. további részletszabályai ennek az öt pontnak a szövetkezetben való gyakorlati érvényre jutását, megvalósulását célozzák. Ezekről a rendelkezésekről megállapítható, hogy a társas vállalkozások öngazgatáson alapuló működésére általánosságban jellemző szabályok mellett tartalmazzák a szövetkezet sajátos szervezeti működési demokráciáját biztosító egyedi szabályokat is. A részletszabályok döntő többsége „A szövetkezet önkormányzati szervei” elnevezésű IV. fejezet rendelkezéseiben, valamint „A szövetkezeti tagsági jogviszony” elnevezésű V. fejezetében található.

A tagsági jogviszony tartalmára vonatkozó rendelkezésekről a demokratikus igazgatás körében

A demokratikus igazgatás körében a Szöv. tv. 45.§-a a tagok számára biztosítja a részvételi és tanácskozási jogot a közgyűlésen, a szövetkezet legfőbb, minden tagot megjelenítő fórumán, feljogosítja továbbá a tagokat tisztségviselésre a szövetkezetben, rögzíti a tagok azon jogosultságát, hogy a tisztségviselőktől és a vezetőktől felvilágosítást kérhetnek a szövetkezetet érintő bármely kérdéstről. E szakasz tartalmazza továbbá a szövetkezet sajátos lényegéből fakadó azon speciális szabályt, hogy a tagok jogai a szövetkezetben a vagyoni hozzájárulásuk mértékétől függetlenül egyenlőek.²² Többek között ezt az egyenlőséget juttatja kifejezésre a jogalkotó a 42. § (1) bekezdésében is, az egyenlő elbánás követelményének rögzítése körében is.²³

A Szöv. tv.-nek a szövetkezeti tagok szervezeti jogait érintő rendelkezéseiről összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy azok a szövetkezeti demokratikus igazgatás egyik alapvető követelményét jelentő egyenlőséget a tagságból származó jogok tekintetében megfelelően kifejezésre juttatják.

A közgyűlési döntéshozatalra vonatkozó szabályokról

²²Szöv. tv. 45.§ (2) A tagsági viszonyon alapuló szervezeti jogok és a személyes közreműködéssel összefüggő jogok a vagyoni szolgáltatás mértékétől függetlenül egyenlők.

²³ Szöv. tv. 42. § (1) A nyitott tagság elvének megfelelően a tagok felvételénél, továbbá a tagok jogainak és kötelesegeinek meghatározásánál tilos hátrányos megkülönböztetést tenni faj, szín, nem, nyelv, vallás, politikai vagy más vélemény, nemzeti vagy társadalmi származás, vagyoni, születési vagy egyéb helyzet szerint.

A szövetkezeti tagok döntési kompetenciájára, illetve a közgyűlés döntéshozatalára vonatkozó részletszabályokat a törvény több szakasza rögzíti.

A IV. fejezet 20.§-a kinyilvánítja, hogy a szövetkezet legfőbb önkormányzati szerve a közgyűlés, mely a szövetkezeti tagok összességét jeleníti meg, valamint e szakasz meghatározza a közgyűlés hatáskörét.²⁴ A rendelkezés alapján a közgyűlés hatásköre kiterjed a szövetkezet működésével, gazdálkodásával, egyéb irányú tevékenységével kapcsolatos döntések meghozatalára. Lényeges ide vonatkozó szabály még, hogy az igazgatóság a közgyűlés határozatainak megfelelően jogosult irányítani a szövetkezet tevékenységét.²⁵ E két szakasz alapvető kiindulópontja a demokratikus, tagok érdekét szolgáló működésnek, de megjegyezni szükséges, hogy teljes mértékben a társas vállalkozásokra jellemző szabályozási felfogást követi, s nem minősül kifejezetten szövetkezeti specialitásnak. Ugyanez elmondható a közgyűlés összehívására, illetve a határozatképességre vonatkozó szabályokról is. A Szöv. tv. értelmében a közgyűlést a törvény szerint az igazgatóságnak évente legalább egy alkalommal kötelezően össze kell hívnia a tagok döntéshozatali lehetőségének biztosítása érdekében. Lehetőség van továbbá bizonyos, a Szöv. tv.-ben meghatározott esetekben rendkívüli közgyűlés összehívására is.²⁶

²⁴ Szöv. tv. 20. § (1) A szövetkezet legfőbb önkormányzati szerve a közgyűlés. A közgyűlés hatáskörébe tartozik:

- a) az alapszabály és más önkormányzati szabályzat megállapítása, módosítása;
- b) az igazgatóság tagjainak és elnökének megválasztása, felmentése;
- c) a felügyelőbizottság tagjainak és elnökének megválasztása, felmentése vagy a feladatukat ellátó más személy megbízása, felmentése
- d) a tisztségviselők díjazásának megállapítása;
- e) a részjegy összegének és a szövetkezeti üzletrész névértékének megállapítása;
- f) az éves beszámoló elfogadása, döntés az adózott eredmény felhasználásáról vagy a veszteség fedezésének forrásáról;
- g) döntés - az alapszabály keretei között - a fel nem osztható vagyon sorsáról;
- h) a szövetkezet egyesülésének, szétválásának, átalakulásának és megszűnésének elhatározása;
- i) belépés szövetkezetbe, gazdasági társaságba és kilépés onnan, továbbá szövetkezet, gazdasági társaság alapítása, ha a bevitt vagyoni érték az alapszabályban meghatározott értéket meghaladja;
- j) belépés érdekképviseleti szervbe és kilépés onnan;
- k) tisztségviselő ellen kártérítési per indításának elhatározása;
- l) mindaz, amit törvény vagy az alapszabály a közgyűlés hatáskörébe utal.

(2) Az (1) bekezdés g) és h) pontjában felsorolt szervezeti változásokról a döntés a közgyűlés kizárólagos hatáskörébe tartozik. Minden más ügy eldöntését - kivéve a küldöttgyűlés hatáskörét érintő alapszabályi rendelkezést - az alapszabály a küldöttgyűlés hatáskörébe utalhatja.

(3) Az alapszabály

- a) a 18. §-ban említett önkormányzati szabályzat megalkotását az igazgatóság hatáskörébe;
- b) az igazgatóság és a felügyelőbizottság tagjainak megválasztását és felmentését pedig a szövetkezet helyi önkormányzati egységeinek hatáskörébe utalhatja.”

²⁵ Szöv.tv. 29.§ (1) bekezdés

²⁶ Szöv. tv. 21. § (1) A közgyűlést szükség szerint, de legalább évente egyszer össze kell hívni. A közgyűlés

A közgyűlés határozatképességére vonatkozóan a törvény főszabályként a társas vállalkozások szabályozására jellemző, legalább 50%-os tagi részvételt követeli meg.²⁷ A tag szavazati jogának vonatkozásában azonban már érvényre jut a kifejezetten a szövetkezet szervezeti működésére jellemző egy tag egy szavazat elvének sajátos szabálya. A Szöv.tv. 22.§ (3) bekezdése akként rendelkezik, hogy a közgyűlésen a Szöv. tv-ben meghatározott kivételtől eltekintve minden tagot egy-egy szavazat illet meg. A Szöv. tv. e szabály alóli két kivétele a lakásszövetkezetekre és az üdülőszövetkezetekre vonatkozik.²⁸ A lakásszövetkezetek esetében ugyanis a szavazatot a jogalkotó nem a tagokhoz, hanem a lakásokhoz rendeli. Annak az esetnek a rendezését pedig, amikor egy lakásnak több tulajdonosa van, alapszabályi hatáskörbe utalja. Az üdülőszövetkezet esetében az üdülőegység időleges használatával rendelkező minden tagot a használat mértékétől függetlenül egy szavazat illet meg a közgyűlésen. Az éves használati joggal rendelkező jogi személyek pedig további egy szavazatra jogosultak a gazdálkodást érintő kérdésekben. A jogalkotó e körben tehát azt a sajátos szabályt fogalmazta meg, hogy a szavazati jog az üdülőszövetkezet esetében nem csak a tulajdonjoghoz, hanem a használat jogához is tapad törvény erejénél fogva.

Annak érdekében, hogy a magas taglétszámú szövetkezetek esetében is gördülékenyen működjön a döntéshozatal, a Szöv.tv. lehetőséget biztosít arra, hogy a tagok részközgyűléseket tartsanak,²⁹ küldöttgyűlést hozzanak létre³⁰, valamint igényük szerint kisebb önkormányzati egységekbe

üléseit az igazgatóság hívja össze. Soron kívül is össze kell hívni a közgyűlést, ha ezt a tagok legalább tíz százaléka vagy a felügyelőbizottság írásban - az ok megjelölésével - indítványozza.

(3) A tagok legalább tíz százalékanak írásbeli indítványára bármely ügyet fel kell venni a közgyűlés napirendjére. Ugyanennyi tag indítványozhatja, hogy a közgyűlés vizsgálja felül a szövetkezet bármely önkormányzati szervének vagy bármely tisztségviselőjének döntését, vagy hogy a közgyűlés döntsön más testületi szerv hatáskörébe tartozó ügyben.

²⁷ Szöv.tv. 22. § (1) A közgyűlés a tagok legalább felének jelenléte esetén határozatképes. Határozatképtelenség esetén a nyolc napon belüli időpontra azonos napirenddel összehívott újabb közgyűlés - az eredeti napirend tekintetében - a megjelent tagok számára tekintet nélkül határozatképes, kivéve ha az alapszabály másként rendelkezik.

(2) Ha ez a törvény, az alapszabály vagy a közgyűlés másként nem rendelkezik, a közgyűlés a határozatokat a jelenlévő tagok több mint felének szavazatával és nyílt szavazással hozza.

²⁸ Szöv. tv. 94. § A lakásszövetkezet közgyűlésén lakásonként (használati egységenként) csak egy-egy szavazatot lehet figyelembe venni. Ha a lakás (használati egység) több tag tulajdonában (használatában) áll, az alapszabály határozza meg a szavazatok figyelembevételének módját.

107. § (1) Üdülőszövetkezet úgy is alapítható, hogy a szövetkezet tulajdonában álló üdülőépületben a tagot - évenként, az alapszabályban meghatározott időtartamra - egy üdülőegység időleges használatának joga illeti meg.

(2) Az időleges üdülőhasználat jogával rendelkező minden természetes személy tagot - a használat joga mértékétől függetlenül - a közgyűlésen egy-egy szavazat illet meg. Jogi személy tag minden olyan üdülőegység után, amelyek egész évi használatára jogot szerzett, a gazdálkodást érintő kérdésekben további egy-egy szavazattal rendelkezik.

²⁹ Szöv. tv. 24-25.§

³⁰ Szöv. tv. 26.§

szerveződjenek.³¹ Ezeknek a szabályoknak a jelentősége a szervezeti demokráciát tekintve abban állapítható meg, hogy a tagok kisebb közösségbe tömörülve személyes álláspontjukat hatékonyabban ki tudják nyilvánítani, érvényre tudják juttatni.

A Szöv. tv.-nek a közgyűlés hatáskörére, működésére, döntéshozatalának rendjére vonatkozó szabályairól megállapítható, hogy azok álláspontunk szerint maradéktalanul megfelelnek az SZNSZ demokratikus igazgatás körében rögzített azon alaptételének, miszerint a szövetkezet irányítását a tagok végzik. A Rochdale-i hagyományokat követve pedig a törvény helyesen a tagok irányításával összefüggésben az egy tag egy szavazat elvét is tartalmazza.

A tagok ellenőrzési jogáról

Miként arra már utaltunk, a Szöv. tv. fentebb megjelölt 15.§-a rendelkezik arról, hogy a tagok a szövetkezet vezető tisztségviselőinek tevékenységét ellenőrzik. E tekintetben a részletszabályok az igazgatóságot és a felügyelőbizottságot szabályozó rendelkezések között találhatóak. Ezek az igazgatóság és a felügyelőbizottság tagjainak éves beszámolási kötelezettségét tartalmazzák, eleget téve az SZNSZ alaptételeiben foglaltaknak. Az igazgatósággal szemben a törvény 29.§ (3) bekezdése a következő kötelező rendelkezést támasztja. Az igazgatóság az alapszabályban meghatározott időközönként, de évente legalább egyszer köteles beszámolni a közgyűlésnek a szövetkezet vagyoni, pénzügyi és jövedelmi helyzetéről és az igazgatóság tevékenységéről. A felügyelőbizottság tekintetében pedig a 31.§ (2) bekezdés h) pont akként rendelkezik, hogy a felügyelőbizottság legalább évente egyszer beszámol tevékenységéről a közgyűlésnek.

A Szöv. tv.-ről rögzíthetjük, hogy a törvény megfelelően kifejezésre juttatja a demokratikus igazgatás egyik részét képező, a vezető tisztségviselők ellenőrzésére irányuló tagsági jogot.

A szövetkezet vezető tisztségviselőire vonatkozó speciális szabályról

A Szöv. tv. tartalmazza azokat a vezető tisztségviselőkre vonatkozó rendelkezéseket, amelyek minden társas vállalkozási típusra jellemzőek.

³¹ szöv. tv. 27.§

„Az önkormányzat tartalma” címszó alatti 15. § a demokratikus igazgatás általános követelményének megfelelően rögzíti, hogy a szövetkezet tagjai választás útján hozzák létre a szövetkezet testületeit. A közgyűlés hatáskörére vonatkozó 20.§ pedig kimondja, hogy mind az igazgatóság, mind a felügyelőbizottság tagjait a közgyűlés választja.

Ezekre a szabályokra alapítottnan a Szöv. tv., harmonizálva az SZNSZ által megfogalmazott demokratikus igazgatás elvével, tartalmazza azt a szövetkezet-specifikus szabályt, miszerint tisztségviselővé főszabály szerint kizárólag a szövetkezet tagjai választhatók.³²

2. „Az új szövetkezetről” szóló 2000. évi CXLI. törvényről (a továbbiakban: Sztv.)

A szövetkezeti tagok szervezeti jogairól

Az Sztv. nem teljes körűen követi az 1992. évi I. törvény szabályozási felfogását a demokratikus igazgatás elvének érvényre juttatását illetően. Ellentétben az 1992. évi I. törvénnyel, mely fogalmi elemként kezeli a szövetkezeti szervezeti működési demokráciát, az Sztv. definíciója a szövetkezet ezen sajátosságát nem tartalmazza.³³ További eltérése még a két törvénynek, hogy az Sztv. a szövetkezeti önkormányzat tartalmát összefoglalóan nem rögzíti, ahogy azt az 1992. évi I. törvény a 15.§-ban mintaértékűen teszi.

Meg kell jegyezni azonban azt az érdekét a törvénynek, hogy a „A tagsági jogviszony tartalma” címszó alatt az Sztv. a „Demokratikus tagi ellenőrzés” elvének Manchesteri Állásfoglalásban taglalt tartalmát lenyomatszerűen kifejezésre juttatja. Az 51.§ (1) bekezdése biztosítja a tagoknak a szövetkezet irányításához való jogot mégpedig a következők szerint: *„a tagok a szövetkezet szervezetére vonatkozó szabályokban meghatározott módon közvetlenül és közvetve irányítják a szövetkezetet, illetve ellenőrzik annak alapszabályszerű működését”* Az 51.§ (2) bekezdés pedig garantálja a tagoknak jogaik egyenlőségét a

³² Szöv.tv. 36. § (1) Nem lehet tisztségviselő a) aki nem tagja a szövetkezetnek, kivéve ha e törvény vagy az alapszabály szerint a tisztség betöltéséhez tagsági viszony nem szükséges;”

Az igazgatóságra vonatkozóan a törvény kifejezetten rögzíti is ezt a követelményt: 28.§ (2) Az igazgatóság tagjává csak a szövetkezet tagja választható; az alapszabály ettől eltérően rendelkezhet, és a szövetkezettel munkaviszonyban álló igazgatósági tagok számát korlátozhatja.

³³ A szövetkezet fogalma és annak értékelése körében lásd: RÉTI Mária: *A szövetkezetről, mint a szociális gazdaság legmeghatározóbb tényezőiről*, In: Bobvos Pál (szerk.) *Reformator iuris cooperandi: tanulmányok Veres József 80. születésnapja tiszteletére*, Szeged, Pólay Elemér Alapítvány, 2009. 470-476.o.

következésképpen: „A szövetkezet működésének irányítása és ellenőrzése során a tagokat - ha e törvény eltérően nem rendelkezik - az általuk szolgáltatott vagyoni hozzájárulás mértékére tekintet nélkül azonos jogok illetik meg.”

A közgyűlésre vonatkozó szabályokról

A közgyűlésre vonatkozó szabályok körében tartalmazza a törvény a tagok szervezeti jogait, így a közgyűlésen való részvétel jogát, a véleménynyilvánítás jogát, a tájékozódáshoz való jogot, valamint a döntéshozatali jogot.³⁴ Az Sztv. szervezeti szabályai tekintetében megállapítható továbbá, hogy a részletszabályok tartalmukban azonosulnak az 1992. évi I. törvényben foglaltakkal.

A „Szövetkezet szervezete” elnevezésű IV. fejezet 22-31.§-a rögzíti a közgyűlés fogalmát³⁵, hatáskörét³⁶, továbbá a közgyűlés összehívására³⁷, határozatképességére,³⁸ valamint a döntéshozatalra vonatkozó szabályokat. A rendelkezések összecsengenek az 1992. évi I. törvény szabályaival. Lényeges, hogy a döntéshozatal körében az egy tag egy szavazat elvét ez a törvény is kifejezésre juttatja a 26.§ (1) bekezdésének utolsó mondatában. A törvény értelmében a „közgyűlésen minden tagnak egy szavazata van”.

A vezető tisztségviselőkre vonatkozó szabályokról

Hasonlóan az 1992. évi I. törvényhez az Sztv. is tartalmazza azt a korlátozó rendelkezést, miszerint vezető tisztségviselő főszabályként tag

³⁴ Sztv. 26. § (1) A közgyűlésen valamennyi tag részt vehet, a szövetkezet testületeitől és vezető tisztségviselőitől felvilágosítást kérhet, és észrevételeket tehet. A tag joga, hogy a közgyűlésen tárgysorozatba vett ügyekkel összefüggésben indítványt tegyen és szavazzon. A közgyűlésen minden tagnak egy szavazata van.”

³⁵ Sztv. 22. § (1) A szövetkezet legfőbb szerve a tagok összességéből álló közgyűlés.

³⁶ Sztv. 22.§ (2) A közgyűlés hatáskörébe tartozik:

- a) az alapszabály megállapítása, módosítása;
- b) az igazgatóság tagjainak és az igazgatóság elnökének megválasztása, visszahívása, díjazásuk megállapítása;
- c) a felügyelőbizottság tagjainak megválasztása, visszahívása, díjazásuk megállapítása;
- d) a könyvvizsgáló megválasztása, visszahívása, díjazásának megállapítása;

³⁷ Sztv. 23. § (1) A közgyűlést szükség szerint, de legalább évente egyszer össze kell hívni. Kötelező a közgyűlés soron kívüli összehívása, ha olyan ügyről kell határozni, amely a közgyűlés kizárólagos hatáskörébe tartozik, és a késedelmes döntés a szövetkezet működőképességét veszélyeztetné, illetve a szövetkezet jogszabályban vagy az alapszabályban előírt kötelezettségének megsértésével járna (rendkívüli közgyűlés).

(2) Ha a tagok legalább tíz százaléka vagy a felügyelőbizottság írásban, az ok megjelölésével indítványozza, a közgyűlést az (1) bekezdésben foglalt eseteken kívül is össze kell hívni.

³⁸ Sztv. 28. § (1) A közgyűlés határozatképes, ha azon a szövetkezeti tagok több mint a fele megjelent.

lehet.³⁹ S ahogy a Szöv.tv. az igazgatóság tagjaira vonatkozóan ez a törvény ugyancsak konkrétan is rögzíti a korlátozást a 40. § (3) bekezdésben, a következők szerint: „Az igazgatóság tagjává csak a szövetkezet tagja választható; az alapszabály ettől eltérően rendelkezhet.” A vezető tisztségviselőket érintő szabályok körében a tagok ellenőrzési jogosultságát biztosító rendelkezések említése szükséges még. Az igazgatóság és a felügyelőbizottság tekintetében is megfogalmazza a törvény a közgyűlési éves beszámolás kötelezettségét.⁴⁰

Összefoglalóan a 2000. évi CXLI. törvény demokratikus igazgatásra irányuló szabályaival kapcsolatosan azt a következtetést rögzíthetjük, hogy az SZNSZ által megfogalmazott „Demokratikus tagi ellenőrzés” elvében foglaltak jogszabálysinten megfelelően érvényre juttatja.

3. „A szövetkezetéről” szóló 2006. évi X. törvény vonatkozó rendelkezéseiről (a továbbiakban Szövetkezeti tv.)

A jelenleg hatályos szövetkezeti törvény az előző két törvényhez hasonlóan a „Demokratikus tagi ellenőrzés” elvét maradéktalanul kifejezésre juttatja. Arra figyelemmel, hogy a szervezeti szabályokat az előző két törvény szabályozási felfogását követve rögzítették, e törvényből már kizárólag a szövetkezet-specifikus demokratikus igazgatást érvényre juttató szervezeti szabályokat jelenítjük meg.

E körben elsőként említendő az egy tag egy szavazat elve, melyet a Szövetkezeti törvény 23. § (1) bekezdése a következők szerint rögzít: „A közgyűlésen minden tagnak egy szavazata van.” Említeni szükséges ugyanakkor a hatályos törvény vezető tisztségviselőkre irányuló azon rendelkezéseit is, hogy a vezető tisztségviselőket illetően, követve a fentebb elemzett két törvény szabályozási felfogását, a törvény kinyilvánítja: vezető tisztségviselő főszabályként a szövetkezet tagja lehet.⁴¹

A hatályos törvény demokratikus igazgatást érintő elemzése körében szükséges a tagsági jogok vizsgálatát elvégezni. A törvény 46. § (1)

³⁹ Sztv. 35. § Nem lehet vezető tisztségviselő:

a) aki nem tagja a szövetkezetnek, kivéve, ha e törvény vagy az alapszabály szerint a tisztség betöltéséhez tagsági viszony nem szükséges;”

⁴⁰ Lásd erről Sztv. 41.§ (1) bekezdését, valamint 44.§ (4) bekezdését.

⁴¹ Szövetkezeti törvény 30. § Nem lehet vezető tisztségviselő:

a) aki nem tagja a szövetkezetnek, illetőleg nem a jogi személy (jogi személyiség nélküli gazdasági társaság) tag képviselője. Ez alól az alapszabály kivételt tehet, ha a szövetkezet főtevékenysége különleges szakértelmet feltételező irányítást igényel, és ugyanakkor a szövetkezet sajátosságának megfelelően nem különíthető el a demokratikus irányítás és a szövetkezeti tevékenység irányítása (ügyvezetés);”

bekezdése helyes tartalommal, precízen felsorolja a szervezeti demokráciát biztosító tagsági jogokat, melyek a következők: tanácskozási és szavazati jog a közgyűlésen; tisztségviselés a szövetkezetben; a vezető tisztségviselőktől felvilágosítás kérése a szövetkezetet érintő bármely kérdéstről. A törvény ezen szakaszának (2) bekezdése pedig rögzíti azt a garanciális szabályt, hogy a szövetkezetben a tagokat vagyoni hozzájárulásuk mértékétől függetlenül azonos jogok illetik meg.⁴² Ez a szabály vonatkozik a szövetkezet befektető tagjaira is, akik a rendes tagokhoz hasonlóan egy szavazattal rendelkeznek a közgyűlésen, ugyanis a befektető tag jogai és kötelezettségei a rendes tag jogaival és kötelezettségeivel főszabály szerint azonosak.⁴³

IV. Az Európai Unió Tanácsának az „Európai Szövetkezet Statútumáról” szóló 1435/2003 EK rendeletéről⁴⁴ (a továbbiakban: Rendelet)

1. A Rendelet Preambulumáról

A Rendelettről általában véve megállapítható, hogy szabályozása a Rochdale-i hagyományokat követő Manchesteri Állásfoglalásban szereplő alaptételeken, illetve értékeken nyugszik. Preambuluma kifejezetten utal is az SZNSZ Manchesteri Állásfoglalásában foglaltakra, az ENSZ⁴⁵, illetve a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet szövetkezetekkel kapcsolatos dokumentumai mellett.⁴⁶ A Rendelet szabályozási felfogásáról szükséges megjegyezni, hogy az Európai Szövetkezetre nézve konkrét definíciót nem fogalmaz meg, hanem a szövetkezet fogalmát tulajdonképpen a Rendeletben érvényesülő sajátos, Rochdale-i alapokon nyugvó alapelvekre támaszkodva határozza meg. A Preambulum a szövetkezet szervezeti szabályaihoz kapcsolódóan a (7) és (8) bekezdésben erőteljesen

⁴² Szövetkezeti törvény 46. § (2) A szövetkezet működésének irányítása és ellenőrzése során a tagokat - ha e törvény eltérően nem rendelkezik - az általuk szolgáltatott vagyoni hozzájárulás mértékére tekintet nélkül, azonos jogok illetik meg.

⁴³ Szövetkezeti tv. 60.§ (7) bekezdés

⁴⁴ <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32003R1435:HU:HTML>, 2014. január 4.

⁴⁵ Az ENSZ Közgyűlésének 88. plenáris ülésén, 2001. december 19-én elfogadott Állásfoglalásban megfogalmazott célkitűzések megjelennek a Preambulum részeként, hangsúlyozva ezzel, hogy a Rendelet célja egybeesik az ENSZ által meghatározottakkal, miszerint a Kormányoknak olyan támogató környezetet kell biztosítani, „amelyben a szövetkezetek más vállalkozási formákkal, egyenlő feltételekkel vehetnek részt.”

⁴⁶ A Rendelet szabályait feldolgozó elemzésre lásd: RÉTI Mária: *Az Európai Szövetkezet (SCE) Statútumáról szóló tanácsi rendeletben foglalt általános jellemvonásokról és egyes előírásokról, figyelemmel "A szövetkezetekről" szóló 2006. évi X. törvényre*, Európai Jog, 2007/1 33-42.o. , lásd erre továbbá: PRUGBERGER Tamás: *Az „Európai szövetkezetekről” szóló rendelet a magyar szövetkezeti jogi szabályozás és a nyugat-európai szabályozás tükrében*, Szövetkezés 2003/2. Budapest 55-76. o.

hangsúlyozza, hogy az „Önkéntes és nyitott tagság” elve, valamint a témánk szempontjából középpontban álló „Demokratikus tagi ellenőrzés” elve az Európai Szövetkezetnek is alapvető működési tételét jelentik.⁴⁷

A Rendelet Preambulumának szervezeti democráciát érintő említett rendelkezései szó szerint a következők: *„(7) A szövetkezetek elsősorban magánszemélyek vagy jogi személyek olyan csoportjai, amelyeknek egyes működési alapelvei eltérnek az egyéb gazdasági szereplők működési alapelveitől. Ezek tartalmazzák a demokratikus felépítés és ellenőrzés alapelveit, valamint a működéssel elért nettó nyereség méltányos alapon történő felosztását. (8) E meghatározott alapelvek közé tartozik nevezetesen az egyén elsődlegességének alapelve, amely a tagságra, a kilépésre és a kizárásra vonatkozó egyedi szabályokra alkalmazandó, megállapítva az 'egy ember, egy szavazat' elvét, a szavazati jog pedig az egyént illeti meg, ami azzal jár, hogy a tagok a szövetkezeti vagyon felett semmiféle jogot nem gyakorolhatnak.”*

A „Demokratikus tagi ellenőrzés” elvéről tehát a Preambulumban részletes meghatározás található. A szövetkezetnek más társas vállalkozásoktól való egyik jelentős eltéréseként említi a jogalkotó a demokratikus felépítés és ellenőrzés alapelvét, mely tulajdonképpen az SZNSZ „Demokratikus tagi ellenőrzés” elvének felel meg. Az Európai Szövetkezet demokratikus alapokon nyugvó működését hangsúlyozandó, az egyén elsődlegességével összefüggésben a Preambulum is megjelöli az egy tag egy szavazat elvét, mint az Európai Szövetkezetre érvényes alaptételt. Az egyén elsődlegességének rögzítése a szövetkezet más társas vállalkozásoktól eltérő voltára utal. Fontos megjegyezni még e körben, hogy a Preambulum több olyan nemzetközi dokumentumot is említi, melyek kifejezetten a férfiak és nők egyenjogúságának érvényre juttatása céljából születtek.⁴⁸

A Preambulumban rögzítettekkel kapcsolatosan általánosságban felhívjuk a figyelmet arra, hogy a Rendelet jogalkotója az itt megjelölt elvek alapján határozza meg az Európai Szövetkezet részletszabályait, így a „Demokratikus tagi ellenőrzés elve” érvényre juttatásával határozza meg az Európai Szövetkezet szervezetét, működését érintő rendelkezéseket.

⁴⁷ A szövetkezet sajátos szervezeti felépítésére lásd: Hans-H. MÜNKNER: *Szövetkezetfejlesztési stratégia az elkövetkezendő évtizedekre*, Szövetkezés, XIV. évf., 1993/1. szám, 69.o.

⁴⁸ Az Európai Parlament állásfoglalása „A nőknek a szövetkezetekben és helyi foglalkoztatási kezdeményezésekben betöltött szerepéről”; 1989. május 26., valamint „A nők növekvő foglalkoztatásában betöltött szerepéről” szóló Európai Parlamenti állásfoglalás, 1998. szeptember 18.; A férfiak és a nők közötti egyenlő elbánás követelményét már a Rochdale-i szövetkezet alapszabálya is kifejezetten rögzítette, amire már korábban utaltunk is: lásd: l.j.16.

Az Európai Szövetkezet szövetkezet-specifikus szervezeti szabályairól

Tekintettel arra, hogy az Európai Szövetkezet közgyűlésének összehívására, ülésére, működésére vonatkozó szabályok, hasonlóan a magyar szabályozáshoz, nem kifejezetten szövetkezet-specifikusak, jelen elemzésben kizárólag a szervezeti demokráciát érintő speciális szövetkezeti szabályokra koncentrálnak.

A szervezeti demokrácia érvényesülésének biztosítását szolgálják a Rendelet határozathozatalra irányuló rendelkezései, melyek „Szavazati jogok” címszó alatt mintáértékűek.⁴⁹ A szavazati jogok tekintetében a szövetkezet sajátos gazdasági lényegét, vagyis a szövetkezeti tag gazdasági együttműködése, személye szerepének elsődlegességét fejezi ki a magyar szabályozás körében már többször említett azon elv, melyet a Preambulumban is hangsúlyoz, miszerint főszabályként „*az Európai Szövetkezet minden tagja egy szavazattal rendelkezik, tekintet nélkül részjegyeinek számára.*”⁵⁰

A Rochdale-i szövetkezet alapítása óta érvényesülő, a szövetkezeti szervezeti szabályozás alapját képező „egy tag egy szavazat” elve azonban a Rendelet további rendelkezéseiben kiterjesztő értelmezést kap. A tagok szavazati jogára vonatkozóan az „egy tag egy szavazat” elvét meghaladó szabályozási felfogás azt jelenti, hogy az alapszabály bizonyos feltételek fennállása esetén többes szavazati jogot biztosíthat a szövetkezet tagjai részére. A többes szavazati jog intézménye a Rendelet értelmében azonban csak akkor alkalmazható minden esetben, ha a székhely szerinti tagállam joga is lehetővé teszi azt.

A Rendelet értelmében a többes szavazati jog alkalmazásánál egyik szempont lehet, hogy figyelembe veszik a tag szövetkezetben való személyes közreműködésének mértékét. Ebben az esetben felértékelődik a tag szövetkezetben kifejtett személyes közreműködésének a jelentősége, motiválva ezzel is a tagot a szövetkezettel való minél erőteljesebb gazdasági együttműködésre. A Rendelet 59. cikk (2) bekezdése értelmében ugyanis „...*az alapszabály megengedheti, hogy egy*

⁴⁹ lásd erről VÁRADI Lajos: „*Vállalatirányítás*” a szövetkezetekben, Szövetkezés, XXIV. évf., 2003/1. szám, 123.o. pl. az eltöltött tagsági idő, vagy a szövetkezet tevékenységben való nagyobb arányú részvétel miatt.

⁵⁰ Rendelet 59. cikk (1) bekezdése. A szövetkezet egy tag egy szavazat elvének elemzésére lásd: Hagen HENRY: *Szövetkezeti értékek és alapelvek megjelenítése az Európai Unió tagállamai szövetkezeti törvényhozásában és az EU-szabályozással kialakított Európai Szövetkezeti Társaság (ESZT) Alapokmányában*, Szövetkezés, XXV. évf., 2004/1-2. szám, 44. o. „A tagsági jogok függetlenítése a beruházott tőke nagyságától nem fogyatékos, amit ki kellene javítani. A szövetkezeteket ebben a tekintetben a részvénytársasághoz hasonlítani értelmetlen.”

tagnak a tőke-hozzájáruláson kívüli szövetkezeti tevékenységben való részvétele alapján egynél több szavazata legyen. Ilyen alapon sem lehet azonban egy tagnak ötnél több szavazata, vagy az összes szavazat 30 %-a, attól függően, hogy melyik az alacsonyabb.”

A másik szempont, mely a Rendelet haladó szellemiségét tükrözi a szavazati jogok tekintetében, hogy a vagyoni hozzájárulása mértéke alapján is rendelkezhet a tag több szavazattal. Ez az elv ugyan a gazdasági társaságok sajátja, s ellentétben áll a Rochdale-i hagyományokkal, azonban arra figyelemmel, hogy a szövetkezet célja a tagok minél erőteljesebb motivációja, egyes esetekben ez a szabályozási koncepció érthető. Így például a pénzügyi és biztosító szövetkezetek esetében, tevékenységük speciális volta miatt, a vagyoni hozzájárulás mértéke alapján ad lehetőséget a Rendelet a többes szavazati jog alkalmazására.⁵¹ Lényeges azonban, hogy mint fentebb, a személyes közreműködés alapján történő többes szavazati jog esetében is, itt is maximalizálja a szavazati jog mértékét a jogalkotó. *„Ilyen alapon sem lehet azonban egy tagnak ötnél több szavazata, illetve az összes szavazati jog 20 %-ánál magasabb részesedése, attól függően, hogy melyik szám a kisebb.”*⁵² Érdekessége a szabályozásnak, hogy a többségében szövetkezetekből álló SCE tekintetében a szavazati jogra vonatkozóan a Rendelet külön rendelkezéseket tartalmaz. A szövetkezetek által alapított SCE esetében mind a vagyoni hozzájárulás mértéke alapján, mind a szövetkezeti együttműködés alapján biztosítható a tagnak egynél több szavazat.⁵³

Az Európai Szövetkezetnek lehetnek olyan tagjai, akik kizárólag vagyoni hozzájárulást teljesítenek, s személyes közreműködést nem fejtenek ki,⁵⁴ a közgyűlési döntéshozatalban való részvételüket a Rendelet így külön szabályozza. Az 59. cikk (3) bekezdés értelmében *„Az alapszabály által a felhasználón kívüli (befektető) tagok számára biztosítható szavazati jogok tekintetében az SCE alapszabályában meghatározott székhely szerinti tagállam joga irányadó az SCE-re. A felhasználón kívüli (befektető) tagok mindazonáltal együttesen legfeljebb az összes szavazati jog 25 %-ával rendelkezhetnek.”*

⁵¹ Rendelet 59. cikk (2) bekezdés

⁵² Uo.

⁵³ Uo.

⁵⁴ Felhasználó (befektető tag); lásd erről a Rendelet 14. cikk (1) bekezdését: „Amennyiben az SCE alapszabálya szerinti székhely szerinti tagállam joga megengedi, az alapszabály előírhatja, hogy az SCE javainak és szolgáltatásainak használatát vagy előállítását nem igénylő személyek, befektető (nem felhasználó) tagként is felvehetők. E tagok felvételének feltétele a közgyűlés, illetve az alapszabály által az e hozzájárulás megadására feljogosított bármely más szerv hozzájárulása.”

A Rendelet szavazati jogra vonatkozó rendelkezései körben érdemes kitérnünk a hatályos német⁵⁵ szövetkezeti szabályozás rendelkezéseire. E törvény ugyanis, a Rendelethez hasonlóan tartalmazza a súlyozott szavazati jog intézményét. A hatályos német szövetkezeti törvény a tag szavazati jogáról az alábbiak szerint rendelkezik: *„43. § (3) Minden tagnak egy szavazata van. Az alapszabály a többes szavazati jogot rögzítheti. A többes szavazati jog az alapszabályban az alábbiak szerint határozható meg: 1. Többes szavazati jog kizárólag azoknak a szövetkezeti tagoknak adható, akik a szövetkezet üzletmenetét különösen elősegítik. Egy szövetkezeti tagnak sem lehet háromnál több szavazata. Azoknál a határozatoknál, amelyek a törvény szerint háromnegyedes vagy annál nagyobb szavazattöbbséget igényelnek, valamint amelyek az alapszabály többes szavazati jogra vonatkozó rendelkezéseinek hatályon kívül helyezésére vagy korlátozására vonatkoznak, a szövetkezeti tagnak, még akkor is, ha többes szavazati joggal rendelkezik, kizárólag egy szavazata van. 2. Azokra a szövetkezetekre, amelyekben több mint a tagok háromnegyede a Polgári Törvénykönyv 14. §-a szerint vállalkozásnak minősül az 1. pont nem alkalmazható. Ezeknél a szövetkezeteknél a tag a többes szavazati jogát maximum a közgyűlésen jelenlévő szavazatok egy tizedéig gyakorolhatja; egyebekben az alapszabály rendelkezései az irányadóak. 3. Azokra a szövetkezetekre, amelyek tagjai kizárólag vagy túlnyomó részt bejegyzett szövetkezetek, az 1. és a 2. pont nem alkalmazható. Ezen szövetkezetek alapszabálya a tagok szavazati jogát az üzleti vagyoni illetőségük vagy más mérték alapján többszörözheti. Az alapszabály többes szavazati jogra vonatkozó rendelkezéseinek törléséhez vagy módosításához nincs szükség az érintett tag hozzájárulására.”⁵⁶*

⁵⁵ A német szövetkezeti törvény elnevezése: Genossenschaftsgesetz (Gesetz betreffend die Erwerbs- und Wirtschaftsgenossenschaften), a törvény eredeti nyelven elérhető: <http://dejure.org/gesetze/GenG>, 2014. jan. 4.

⁵⁶ Német szövetkezeti törvény 43. § (3) Jedes Mitglied hat eine Stimme. Die Satzung kann die Gewährung von Mehrstimmrechten vorsehen. Die Voraussetzungen für die Gewährung von Mehrstimmrechten müssen in der Satzung mit folgender Maßgabe bestimmt werden:

1. Mehrstimmrechte sollen nur Mitgliedern gewährt werden, die den Geschäftsbetrieb besonders fördern. Keinem Mitglied können mehr als drei Stimmen gewährt werden. Bei Beschlüssen, die nach dem Gesetz zwingend einer Mehrheit von drei Vierteln der abgegebenen Stimmen oder einer größeren Mehrheit bedürfen, sowie bei Beschlüssen über die Aufhebung oder Einschränkung der Bestimmungen der Satzung über Mehrstimmrechte hat ein Mitglied, auch wenn ihm ein Mehrstimmrecht gewährt ist, nur eine Stimme.

2. Auf Genossenschaften, bei denen mehr als drei Viertel der Mitglieder als Unternehmer im Sinne des § 14 des Bürgerlichen Gesetzbuchs Mitglied sind, ist Nummer 1 nicht anzuwenden. Bei diesen Genossenschaften können Mehrstimmrechte vom einzelnen Mitglied höchstens bis zu einem Zehntel der in der Generalversammlung anwesenden Stimmen ausgeübt werden; das Nähere hat die Satzung zu regeln.

3. Auf Genossenschaften, deren Mitglieder ausschließlich oder überwiegend eingetragene Genossenschaften sind, sind die Nummern 1 und 2 nicht anzuwenden. Die Satzung dieser Genossenschaften kann das Stimmrecht der Mitglieder nach der Höhe ihrer Geschäftsguthaben oder einem anderen Maßstab abstufen.

Zur Aufhebung oder Änderung der Bestimmungen der Satzung über Mehrstimmrechte bedarf es nicht der Zustimmung der betroffenen Mitglieder.”

A Rendelet szavazati jogra vonatkozó rendelkezéseiről megállapítható, hogy egyrésztől érvényre juttatják a Rochdale-i szövetkezetre visszavezethető hagyományokat a demokrácia, valamint a szolidaritás elvének szabályozásban való érvényesítésén keresztül, másrésztől maradéktalanul alkalmazkodtak a jelenkor piacgazdasági viszonyaihoz is.

Záró gondolat

Az elemzés alapján megállapíthatjuk, hogy az SZNSZ Rochdale-i alapokon nyugvó nemzetközi szövetkezeti alapelvei a mai napig töretlenül a szövetkezeti szabályozások fundamentumát képezik. A szövetkezet sajátos gazdasági és működési tartalmát az elvek egymással összefüggő érvényesülése adja meg, így az elvek között nem tehető prioritásbeli különbség. Az alapelvek sorában a „Demokratikus tagi ellenőrzés” elve a tagok egyenlőségén alapuló szövetkezeti demokratikus működést hivatott biztosítani. Szükséges azonban megjegyezni, hogy az elv egy szeletét képező egy tag egy szavazat tételének kiterjesztő értelmezése nem a „Demokratikus tagi ellenőrzés” elvének csorbításaként hat, hanem a szövetkezeti tag motivációját növeli a személyes közreműködése körében.

Felhasznált irodalom

BAK Klára: *A nemzetközi szövetkezeti alapelvek és a szövetkezet fogalmának összefüggései a szabályozásban*, Szövetkezés - a Szövetkezeti Kutató Intézet Tudományos és Tájékoztató Folyóirata, Budapest, 2012. évi 1-2. szám, 34-61.o.

Johnston BIRCHALL: *The international co-operative movement*, Manchester University Press, Manchester – New York, 1997, 1-11.o.

DOMÉ Györgyné - RÉTI Mária: *Szövetkezeti jog*, ELTE Állam- és Jogtudományi Kar Szövetkezeti Jogi és Földjogi Tanszék, Budapest, 1999, különösen: V., VI. fejezet;

Hans-H. MÜNKNER: *Szövetkezetfejlesztési stratégia az elkövetkezendő évtizedekre*, Szövetkezés, XIV. évf., 1993/1. szám, 69.o.

Hagen HENRY: *Szövetkezeti értékek és alapelvek megjelenítése az Európai Unió tagállamai szövetkezeti törvényhozásában és az EU-szabályozással kialakított Európai Szövetkezeti Társaság (ESZT) Alapokmányában*, Szövetkezés, XXV. évf., 2004/1-2. szám, 44. o.

KUNCZ Ödön: *A Rochdale-i elvek és a szövetkezet jogi fogalmának körülírása*, Küzdelem a gazdasági jogért, II. kötet, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1941,

NAGY Ferenc: *A szövetkezetek alapelvei; Akadémiai székfoglaló értekezés*, Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia, 1906 Budapest,

NAGY Krisztina: *A szövetkezeti társulási forma elméleti alapjai*, Jogi ismeretek, Saldo Zrt. Budapest 2007. 41-63.o

PRUGBERGER Tamás: *Az „Európai szövetkezetekről” szóló rendelet a magyar szövetkezeti jogi szabályozás és a nyugat-európai szabályozás tükrében*, Szövetkezés 2003/2. Budapest 55-76. o.

RÉTI Mária: *A kereskedelmi társaságok vagyoni jogi szabályairól*, Jogtudományi Közlöny, 60. évf. 9. szám, 2005, 99-116.o.

RÉTI Mária: *A szövetkezetről, mint a szociális gazdaság legmeghatározóbb tényezőiről*, In: Bobvos Pál (szerk.) *Reformator iuris cooperandi: tanulmányok Veres József 80. születésnapja tiszteletére*, Szeged, Pólay Elemér Alapítvány, 2009. 470-476.o.

RÉTI Mária - BAK Klára: *Die Rolle der Genossenschaften in der Sozial- und Beschäftigungspolitik, die Tendenz der internationalen und der ungarischen genossenschaftlichen Rechtsgebung, A szövetkezetek szociál/foglalkoztatáspolitikában betöltött szerepéről, a nemzetközi és a magyar szövetkezeti jogalkotás irányairól*, Agrár- és Környezetjog, Journal of Agricultural and Environmental Law, A CEDR Magyar Agrárjogi Egyesület tudományos közleményei, CEDR Hungarian Association of Agricultural Law, 2013 No. 15. 25-27. o. , A folyóirat letölthető: <http://www.uni-miskolc.hu/~agrarjog/ujsag/agriarchive.htm>, 2014. január 4.

RÉTI Mária: *Az Európai Szövetkezet (SCE) Statútumáról szóló tanácsi rendeletben foglalt általános jellemvonásokról és egyes előírásokról, figyelemmel "A szövetkezetekről" szóló 2006. évi X. törvényre*, Európai Jog, 2007/1 33-42.o. ,

RÉTI Mária: *Az európai szövetkezeti szabályozás fejlődéstörténetéről*, Szövetkezés, 2012/1-2. szám, 11-17.o.

RÉTI Mária: *Szövetkezeti jog*, Egyetemi jegyzet, ELTE EÖTVÖS Kiadó, Budapest, 2010,

VÁRADI Lajos: *„Vállalatirányítás” a szövetkezetekben*, Szövetkezés, XXIV. évf., 2003/1. szám, 123.o

Az amerikai class action egyes sajátosságai

Bevezető gondolatok

Napjainkban, a polgári perjogi kodifikáció kapcsán, a kollektív igényérvényesítés magyarországi bevezetéséről gyakorta esik szó. Egy teljesen új perlési forma jogrendszerbe történő beépítése előtt célszerű elsőként a leggyakrabban és leghatékonyabban alkalmazott modellt megvizsgálni. Ebben az esetben ez a szabályozási típus egyben a csoportos igényérvényesítés modelljének is tekinthető. A klasszikus értelemben vett és egyben a jogtörténetben első csoportos perlési típus vitathatatlanul az amerikai class action modell.

Rachel Mulheron megközelítése szerint a class action olyan eljárás, mely lehetővé teszi több személynek, hogy azon követeléseiket (vagy követeléseik egy részét), melyek ugyanazon alperessel szemben állnak fent, egy keresetben érvényesítsék. A class action során egy vagy néhány felperes (reprezentatív felperesek) perelhetnek a saját nevükben, és egyúttal olyan csoport többi tagja nevében, akiknek ugyanazon vagy hasonló követelés érvényesítésére van igényük, és olyan jogi és ténybeli alappal bírnak, mint a reprezentatív felek. A csoport tagjai közül csak a reprezentatív felek jelennek meg közvetlenül félként a perben. A csoporttagok kötve vannak az eljárás eredményéhez, legyen az kedvező vagy kedvezőtlen a csoport számára, annak ellenére, hogy a perben nem vállaltak aktív szerepet.¹

Jelen tanulmányban a fent említett szabályozási módszert mutatom be számos aspektusból. Angolszász jogrendszerrel lévén szó a csupán néhány szakaszból álló jogszabályi háttér ismertetése után, az amerikai bíróságok esetjogát hívom segítségül a vizsgálódásom során. A Federal Rules of Civil Procedure Rule 23., azaz a Szövetségi Polgári Eljárásjogi Szabályzat 23. számú szabályának megismerése és a számtalan szakirodalom egy részének áttekintése után, világossá vált számomra,

¹MULHERON, Rachel, The Class Action in Common Law Legal Systems – A Comparative Perspective, Hart Publishing, Portland, 2006, 3.

melyek a szabályozásnak és az intézmény gyakorlatban történő alkalmazásának sarokpontjai, vitatott elemei.

Így az említett szabályozási elemek között a következő kérdéseket vizsgálom:

- hogyan jön létre a csoport (class), és melyek a csoportper megindulásának előfeltételei;
- a csoportból történő kilépés lehetősége;
- az amerikai modell működése során felmerülő költségekkel kapcsolatos kérdések.

1. A Rule 23 rendelkezései

A class action szűk értelemben vett jogszabályi háttere a Szövetségi Polgári Eljárásjogi Szabályzat IV., peres felekről szóló fejezetében található meg a Rule 23 rendelkezés alatt, mely szakasz a Class Actions címet viseli.²

Kiemelt helyen kell kezelni a csoportper lefolytatásához szükséges előfeltételeket. Eszerint egy csoport egy vagy több tagja, mint reprezentatív felek, csak akkor perelhetnek, illetve csak akkor perelhetők az összes csoporttag nevében, ha:

- (1) a csoport olyan nagyszámú, hogy minden csoporttag perben való részvétele pertársként nem volna ésszerű (numerosity),
- (2) a csoporttagok közös jog- vagy ténykérdésben érintettek (commonality),
- (3) a reprezentatív felek igényei vagy kifogásai tipikusak a többi csoporttag számára is (typicality), és
- (4) a csoportot képviselő felek tisztességesen és megfelelő módon fogják képviselni a csoportérdeket (adequacy).³

A Rule 23 alapján beszélhetünk a class action olyan esetéről is, mikor több alperes ellen indul kereset. A tanulmányomban a felperesekből álló csoport által indítható class actionökre koncentrálok. Az Egyesült Államok joggyakorlata ugyanis korlátozottan, csak bizonyos körülmények fennállása esetén ismeri el az alperesi csoport létrejöttét.⁴ Továbbá

² Federal Rules of Civil Procedure, Rule 23

³ Federal Rules of Civil Procedure, Rule 23 a)

⁴ Frequently Asked Questions About Class Actions (<http://www.classactionlitigation.com/faq.html>) (2012. január 10.)

elenyésző azon esetek száma, mikor több kötelezett ugyanazon jogosultnak tartozik teljesítéssel (leggyakrabban kártérítéssel).⁵

A fenti négy konjunktív feltétel meglétén túl más előírásoknak is teljesülni kell a csoportper megindulásának érdekében. A Rule 23 (b) pontja három esetcsoportot tartalmaz, melyek közül egynek meg kell felelnie a csoportnak. Attól függően, hogy melyik eset érvényesül, egységes (1. és 2. eset), továbbá egyszerű pertársaságról beszélünk (3. eset).⁶

Ha a csoport tagjai önállóan perelnek, vagy ellenük külön-külön indul per, fennáll annak a veszélye, hogy inkonzisztens vagy egymástól eltérő ítéletek születnek, és ezek az egyénileg megszületett döntések inkompatibilis alapokat (elvi tételeket) határozhatnak meg a csoport igényeinek későbbi elbírálása tekintetében.

A csoporttagok egyéni pereskedése során megszületett ítéletek tekintetében gyakorlati problémaként jelentkezhet, hogy ezek a döntések diszpozitív (nem kötelező erejű) jellegűnek tekinthetők-e azon csoporttagok számára, akik igényeiket nem érvényesítik egyénileg, vagy ez a tény akadályozza vagy nehezebbé teszi jogérvényesítésüket.(1. eset)

A 2. esetről akkor beszélünk, ha a csoportper kifogásoló tag a csoport tagjainak általános érdekét sértve jár el, vagy megtagadta, hogy a csoport érdekeinek megfelelően járjon el. Ez azokban az esetekben releváns, amikor a csoport célja, hogy az ítéletben jogsértés megállapítására vagy jogsértéstől való jövőbeni elállás kötelezettségének megállapítására kerüljön sor.

A 3. esetkörbe azok a perek tartoznak, melyek elbírálása során a bíróság úgy találja, hogy a közös jog- vagy ténykérdések dominánsabbak azon kérdésekkel szemben, melyek a tagok vonatkozásában különbözőek, ezért a csoportper kedvezőbb eljárás más alkalmazható eszközöknél a vita tisztességes és hatékony elbírálására. Ezen esetben vizsgálandó szempont még a tagok azon érdeke, hogy egyénileg ellenőrizték követeléseik érvényesítését, vagy önállóan védekezzenek; a csoport tagjai által vagy velük szemben megindított perek száma és természete; hogy mennyiben szükséges, hogy a követeléseket ugyanazon fórum előtt, egységesen bírálják el; és a csoport fenntartásának (működésének) esetleges nehézségei.⁷

⁵ First Circuit reverses certification of defendant class action in copyright actions (<http://www.techlawjournal.com/topstories/2003/20031002.asp>) (2012. január 6.)

⁶ NAGY Csongor István: *A csoportos igényérvényesítés összehasonlító jogi modelljei – 1. rész, Az amerikai class action*, Külgazdaság, 2010. szeptember-október, 99.

⁷ Federal rules of civil procedure – with forms, U.S. Government Printing Office, Washington, 2010, Rule 23.b)

A Rule 23 c) pontja többek között a bíróság által kiadott, csoport létrejöttét igazoló, jóváhagyó határozatra, a csoporttagok értesítésére, döntéshozatalra vonatkozó előírásokat tartalmazza.

Ha adott fél reprezentatív félként perel vagy perelik be, a bíróságnak belátható időn belül végzést kell hozni az eljárás csoportperként történő elismeréséről. A végzésnek, mely jóváhagyja a csoport létrejöttét, meg kell határoznia a csoportot magát, a csoport követeléseit, az eljárás során felmerülő egyéb jogkérdéseket, és a Rule 23 g) pontja szerint ki kell jelölnie a csoport jogi képviselőit.

A Rule 23 b) pontjában megjelölt 1. és 2. esetben (egységes pertársaság) a bíróság ugyan intézhet közvetlen felhívást a csoport tagjaihoz, de az nem kötelessége. A Rule 23 b) pontjának 3. esetében (egyszerű pertársaság) a bíróságnak kötelessége, hogy a körülményeknek megfelelően, a lehető leghatékonyabb módon értesítse a csoport tagjait, és azokat a csoporttagokat, akik egyénileg azonosíthatók, külön is fel kell hívnia.

Az ítélet akár kedvező, akár kedvezőtlen a csoport számára a Rule 23 b) 1. és 2. pontjában meghatározott esetekben meg kell határoznia, hogy a bíróság, kiket tekint a csoport tagjainak. A Rule 23 szabály b) pontjának 3. esetében meghatározott csoport esetén meg kell határoznia, hogy a 23. szabály c) pontjának 2. szakasza szerint kiket értesített közvetlenül, kik nem kérték a csoportból való kilépésüket, valamint, hogy a bíróság kiket tekint a csoport tagjainak.⁸

A Rule 23 az egyezsége, önkéntes elállásra vagy megállapodásra vonatkozó lényeges előírásokat is tartalmaz. Eszerint egy adott csoport követeléseivel és az eljárás során felmerülő más jogi kérdésekkel kapcsolatban csak bírósági jóváhagyással történhet egyezség, vagy egyéb felek közötti megállapodás. A bíróság engedélyét a tradicionális egyezség jóváhagyásához szükséges feltételek meglétén túl (csoporttagok értesítése, jóváhagyása, minden kérdésre kiterjedő megegyezés) a Rule 23 b) 3. pontja szerint szerveződő csoport egyezségkötési-szándéka esetén speciális szabályhoz köti. A bíróság megtagadhatja az egyezségi javaslat elfogadását, kivéve, ha az új lehetőséget ajánl a tagok csoportból történő kilépésére vonatkozóan olyan tagoknak, akiknek korábban lehetőségük lett volna a csoportból való kilépésre, de azt nem tették meg.⁹

(<http://www.uscourts.gov/uscourts/RulesAndPolicies/rules/2010%20Rules/Civil%20Procedure.pdf>) (2011. szeptember 20.)

⁸Federal rules of civil procedure Rule 23. c)

⁹Federal rules of civil procedure Rule 23. e)

A Szövetségi Eljárásjogi Szabályzat a csoportperekben külön szabályokat fogalmaz meg a jogorvoslatról. A fellebbviteli bíróság engedélyezheti a fellebbezést a csoportper megengedéséről vagy megtagadásáról született végzés ellen, hogyha a fellebbezés engedélyezésére vonatkozó kérvény a határozat közzétételétől számított 14 napon belül eljut a kerületi bíróság ügyintézőjéhez. A fellebbezés nem függeszti fel a kerületi bíróság előtt folyó eljárásokat, hacsak nem kerületi bíró vagy a fellebbviteli bíróság így rendelkezik.¹⁰

A csoport jogi képviselőjének bíróság általi kijelöléséről a jogszabály előírja, hogy törvény eltérő rendelkezésének hiányában a bíróság által elismert csoportnak jogi képviselővel kell rendelkeznie. A csoport jogi képviselőjének tekintetében a bíróság figyelembe veszi: a munkát, melyet a jogi képviselő végzett az eljárás során a lehetséges igények azonosítása, megállapítása érdekében; a jogi képviselő tapasztalatát a csoportperekben történő eljárásban, más összetett pereskedésben, és a keresetben megjelenő, más típusú követelésekben; a jogi képviselő szaktudását az alkalmazandó jogról; és a jogi képviselő erőfeszítéseit a képviselő ellátása érdekében. A bíróság emellett egyéb körülményeket is figyelembe vehet: javasolt ügyvédi díj összege; a képviselő megfelelő ellátásához szükséges képességek stb.. A jogi képviselőnek tisztességesen, megfelelően és a csoport érdekeit mindenben képviselve kell kötelezettségét ellátnia.¹¹

A Rule 23 utolsó pontja az amerikai class action egyik legvitatottabb fogalmi eleméről tartalmaz kógens előírásokat: a h) pont az ügyvédi költségről és egyéb, a per során felmerülő költségtérítésről rendelkezik.

A csoportper során a bíróság ésszerű mértékű ügyvédi díjat és költségtérítést ítélt meg törvény vagy a felek megállapodása alapján. Ennek során többféle eljárás alkalmazható. A díj iránti követelésnek a Rule 54 (d) 2.¹² pontja alapján kell megszületnie, abban az időpontban, amit a bíróság meghatároz. A kérelemről – az ésszerűség határain belül – minden felet értesíteni kell: a jogi képviselő indítványát a csoport minden tagjával közölni kell. Bármely fél vagy csoporttag, akit költségek terhelnek, kifogásolhatja a kérelmet. A bíróságnak meghallgatást kell tartania, és meg kell találnia a releváns tényeket és törvényeket a Rule 52 (a)¹³ szabályainak betartása mellett. A bíróság a díj összegének

¹⁰ Federal rules of civil procedure Rule 23. f)

¹¹ Federal rules of civil procedure Rule 23. g)

¹² A költségviselés fő szabályait tartalmazza, mely lényege, hogy mindegyik fél a saját ügyvédi költségeit és egyéb felmerülő költségeit viseli.

¹³ A bizonyításra vonatkozó általános előírások.

megállapításával kapcsolatos jogi kérdésben speciális szakértőhöz vagy szakértő bíróhoz fordulhat a Rule 54 (d) 2. (D)¹⁴ szerint.¹⁵

A Rule 23 a) pontjában található, csoportper megindulásához szükséges általános feltételek a kollektív igényérvényesítés magyar szabályozásában is fellelhetők (pl. érintettek nagy száma, hasonló tény- vagy jogkérdés). Azonban az amerikai törvény nagy hangsúlyt fektet a reprezentatív felekre vonatkozó előírásokra, a magyar szabályozásban nem találunk a képviseletre vonatkozó ilyen részletes rendelkezéseket.

A Rule 23 b) pontjában szereplő további feltételek a kontinentális jogrendszerben gyakran előforduló pertársaság modellhez közelítik a class actiont. Fellelhetők a szabályozásban mind az egységes, mind az egyszerű pertársaságra vonatkozó lényeges vonások is. Ehelyütt a Szövetségi Eljárásjogi Szabályzat szakmai, perjogi szempontból példaértékű előírásokat tartalmaz. Kógens szabályokkal a kollektív igényérvényesítés olyan hátrányait próbálja meg kiküszöbölni, melyre hazánkban nem történt próbálkozás (pl. eltérő tartalmú ítéletek meghozatalának elkerülése).

A Rule 23 c) pontja már a sajátos amerikai csoportper-eljárás menetéhez kapcsolódó kérdéseket rendez. Ehhez hasonló szabályokat – a klasszikus értelemben vett csoportos perlés hazai jogrendbe történő beépítésének hiánya miatt – hazánkban nem találunk. Feltétlen említenem kell, hogy az egységes és egyszerű pertársaságra vonatkozó szabályok ehelyütt is fellelhetők a csoporttagok felhívására és az ítélet hatályára vonatkozólag. A legnagyobb különbség itt mutatkozik meg először a kontinentális modellhez képest a csoportból történő kilépés lehetőségével, azaz az opt-out modell sajátjaival, melyek a Rule 23 c) pontjában lelhetők fel. A csoport megszületésére általánosságban az opt-out elvek jellemzőek. A felek hozzájárulása és meghatalmazás nem szükséges a per megindulásához.

A Rule 23 g) pontja részletes szabályozást tartalmaz a kötelező jogi képviseletről, kiváltképp arra az esetre, mikor a képviselőt a bíróság jelöli ki. Egyedülálló módon a szakasz arról is ír, hogy a jogi képviselők milyen eljárás során jelentkezhetnek egy-egy csoport képviseletére. Ez a módszer ellentétes a hazai ügyvédi etikai szabályzattal. A jogi képviselőnek speciális feltételeknek kell megfelelnie, kiemelkedő szakértelemmel rendelkeznie. Ez eredményezte azt, hogy az Amerikai

¹⁴ Az ügyvédi díj nagyságának megállapítása során szakértő és szakértő bíró igénybevételére vonatkozó részletszabályok.

¹⁵ Federal rules of civil procedure Rule 23. h)

Egyesült Államokban minden nagyváros több class actionre specializálódott ügyvédi irodával rendelkezik.

A Rule 23 h) pontjában, a perköltség szabályozása során teljesebbé válik az amerikai class action modell és a kontinentális pertársaság modell közötti elvi különbség. Az Amerikai Egyesült Államok eljárási szabályozása ugyanis átlépi a kontinentális jog főszabályát, mely szerint a pereszes fizeti a perköltséget. A class action eljárás során mindenki a saját felmerülő költségét fizeti, továbbá az ügyvédek csak pernyertesség esetén illeti meg ügyvédi díjazás.

A jogszabály ismertetése mellett érdekesnek találtam a csoportper megindításához szükséges egyes feltételek bírói gyakorlatban történő megjelenését, vizsgálatát. Hány fő számít nagyszámú érintettnek? Mi tekinthető közös jog- és ténykérdésnek? Mi számít tipikusnak a reprezentatív felek esetében? Milyen gyakorlat alakult ki a Rule 23 b) 3. pontja alapján a csoportból történő kilépésre? Hogyan alakul a perköltség és az ügyvédi díjak kérdése az amerikai szabályozásban és joggyakorlatban? A fenti kérdésekre keresem a választ a következő alfejezetekben.

2. A csoportper megindulásához szükséges kritériumok vizsgálata

A Rule 23 a) pontja négy alapvető kritériumot ír elő ahhoz, hogy adott bíróság certifikálja a csoportper megindulását. Ezen négy előfeltétel megvalósulása azonban még nem elég a csoportper megindulásához, a Rule 23 b) pontjában meghatározott kategóriák közül is érvényesülnie kell valamelyiknek.¹⁶

2.1. Numerosity

Az első előfeltétel a csoport létrejöttéhez a számosság (numerosity), melyre a common law jogrendszernek köszönhetően kiterjedt bírói gyakorlat született meg az Egyesült Államokban. A gyakorlat arra is választ adott, hogy átlagosan mennyi az a minimális száma az érintetteknek, mely indokolja egy csoportos igényérvényesítési eljárás megindulását.

¹⁶MARKUS – SHERMAN, *Complex Litigation*, West Publishing Co., Minnesota, 1985, 243.

Az összehasonlító jogi módszerekre épülő csoportperről szóló monográfiák a számosság kérdését nem minden esetben tekintik olyan kritériumnak, mely jó alap lenne az összehasonlításra az egyes jogrendszerek között.¹⁷ Azonban Amerikai Egyesült Államok class actionjének megismeréséhez az első alapfeltétel körül kialakult gyakorlat rövid vizsgálata elengedhetetlen.

Többféle teszt alapján határozható meg, mit tekinthetünk az érintettek nagy számának. Tény azonban, hogy a számosság kérdése mindenhol törvénykezési nehézségekbe és jogbizonytalanságba ütközik. A csoport minimális létszámát egy adott jogrend meghatározhatja: konkrét leírással; a felperesek minimális számának meghatározásával; olyan körülmények meghatározásával, melyek megvalósulása esetén minden érintett perhez történő csatlakozása már nem lenne praktikus; egy üres határérték meghatározásával (pl. két vagy több érintett indíthat csoportperrt).¹⁸

Az Amerikai Egyesült Államok a harmadik megoldás szerint jár el a Szövetségi Eljárásjogi Szabályban. A Rule 23 szerint ugyanis a csoport létrejötte akkor elfogadható, ha az érintettek száma oly nagy, hogy ésszerűtlen és praktikátlan lenne minden tag perhez történő csatlakozása. Kiemelendő azonban, hogy e feltétel megvalósulásához nem szükséges az, hogy a tagok számának oly nagynak kell lenni, hogy mindannyiuk név szerinti meghatározása lehetetlen legyen, elég, ha sok akadályba ütközik.¹⁹

Egy amerikai bíróság a Pederson vs. Louisiana State University²⁰ ügyben azt is kimondta, hogy az eljárás megindulásához a felperesnek bizonyítékkal vagy ésszerű becsléssel kell alátámasztania a létrejövő pertársaság csoportszámát. A Doe v. Charleston Area Medical Centre, Inc.²¹ ügyben a bíróság többek között ezen előfeltétel megvalósulása miatt nem certifikálta a reprezentatív felek által képviselt csoportot.

Kiemelendő, hogy a csoport tagjai elegendő számának tekintetében szerepe lehet annak is, hogy sok esetben az egyes tagok közötti földrajzi távolságok teszik nehezebbé a csoportos perlést, és nem a tagok nagy száma. A Reeb v. Ohio Dept of Rehabilitation²² esetben kis területen volt fellelhető az adott ügy mind az 59 érintettje. A bíróság a könnyű

¹⁷ MULHERON i.m. 115.

¹⁸ MULHERON i.m. 116.

¹⁹ Ezt mondta ki 1964-ben a bíróság a Harris v Palm Springs Alpines Estates, Inc., (329 F.2d 909, 914 (9th Cir. 1964)) ügyben.

²⁰ Pederson v Louisiana State University, 213 F.3d 858 (5th Cir. 2000).

²¹ Doe v Charleston Area Medical Centre, Inc., 529 F.2d 638 (4th Cir. 1975).

²² Reeb v Ohio Dept of Rehabilitation, 435 F.3d 639 (6th Cir. 2006).

kommunikáció lehetőségének ellenére megfelelőnek tekintette a csoport nagyságát. Ellentétes következtésre jutott azonban bíróság a Board of Education of Township High School v. Climatedp, Inc.²³ ügyben, ahol megállapították, hogy hiába nagy az érintettek száma, azok mindegyike a chicagói metropolisz körzetében él, kommunikációjuk könnyen megvalósulhat, így nem certifikálták a csoportot. Megjegyzendő, hogy a csoportos perlés esetleges magyarországi bevezetésének esetén a földrajzi távolságok valószínűleg nem minősülnének szempontnak. Emellett a kontinentális jog túlnyomó kogenciája miatt, hazánk esetében egy másik teszt hatékonyabban alkalmazható lenne, például az érintettek minimális számának törvényi meghatározása.

Az amerikai bírói gyakorlatban az is megfigyelhető, hogy az eltérő méretű csoportok más-más bánásmódban részesülnek az eljárás során. Ha a létrejövő csoport tagjainak száma 30 felett van, a bíróság gyakran semmi más körülményt nem vizsgál, s gyakran olyanokat sem, melyek ahhoz vezetnének, hogy indokolt lenne minden tag aktív perbeli részvétele.²⁴

Belátható, hogy az amerikai bíróságok számos szempontot figyelembe vesznek a fentebb felvázolt teszt alkalmazásakor. Nem alakult ki, és nem is alakulhatott ki egységes gyakorlat a tekintetben, hogy hány fő az a minimális szám, mely fennállta esetén az igazságszolgáltató szerv elismeri a csoport létjogosultságát. Megállapítható, hogy a csoportper engedélyezése során az érintettek nagy száma a döntő, s a gyakorlat általában elfogadta, hogy legalább 40 főből kell állnia a csoportnak egy class action esetén. Szempont lehet emellett a jogellenes tevékenység abbahagyására irányuló cselekmények esetén a nagy területi érintettség. Kártérítési kereseteknél az elbírálásnál kérdés lehet az egyéni perlekedés költségessége is.²⁵

2.2. Commonality

A csoportper elindulásához szükséges másik feltétel az ún. commonality, azaz a tagok közös jog- vagy ténykérdése, melynek eldöntését, illetve azzal kapcsolatos igényük érvényesítését a bíróság elé kívánják vinni. Ez a feltétel is olyan általános standard, mely az általam ismert csoportos

²³ Board of Education of Township High School v. Climatedp, Inc., No. 79C 3144, 1981 WL 2033, at *5 (N.D. Ill. Feb. 21, 1981).

²⁴ MULHERON i.m. 121-126.

²⁵ GÁTOS György: Perbeli igényérvényesítés közösségi érdeksérelem esetén (az amerikai „class action”), Magyar Jog, 1992. 2. szám, 101.

igényérvényesítési modellek többségében feltételként szerepel. Különbségeket fedezhetünk fel azonban aszerint, hogy a jog- vagy ténykérdésnek megegyezőnek kell-e lennie vagy elég a hasonlóság. Az amerikai modell szabályozása e szempontból nem tesz különbséget a két csoport között.²⁶

A közös tény- és jogkérdések megléte szorosan kapcsolódik a Rule 23 b) pontjának 3. részéhez, mely szerint csoportper az alapfeltételek megléte mellett megindulhat akkor is, ha a bíróság úgy találja, hogy a csoport tagjai számára a közös jog- vagy ténykérdések dominánsabbak azon kérdésekkel szemben, melyek a tagok egyéni igényérvényesítése esetén felmerülnének, ezért a csoportper kedvezőbb eljárás más alkalmazható eszközöknél a vita tisztességes és hatékony elbírálására. A commonality fennállása a csoport tagjai tekintetében tehát kiemelten fontos.

A Blackie v. Barrack²⁷ ügyben kialakult helyzet nagyon jól szemlélteti a közös tény- vagy jogkérdésről a bírói joggyakorlatban kialakult álláspontot. Az ügyben az alperesek álláspontját három fő kérdés határozta meg: vajon egy közös tény- vagy jogkérdés miképp egyesíti a csoportot; vajon szükségesek-e a csoport tagjaitól a közösségi akaratba vetett hit közvetlen egyéni bizonyítékai a közösségi érdek dominanciájához az egyénével szemben; vajon a kötelezettség bizonyítéka vagy egyes károk okoznak-e a tagok között olyan összetűzéseket, melyek a képviselőt inadekváttá teszi?

Ehelyütt az első kérdés elemzése kiemelt jelentőséggel bír. Fent említett ügyben a felperesek követeléseiket egy 45 darabból álló okiratgyűjteményre alapozták, melyek főként költségvetések, sajtómegjelenések és jelentések voltak. A dokumentumok széles körére tekintettel az alperesek előadták, hogy a csoport certifikációjához szükséges közös jog- és ténykérdésre vonatkozó körülmény nem valósul meg. Ezzel az állásponttal szemben áll az a nézet, mely szerint egy folyamatosan ismétlődő jogellenes hamis információszolgáltatás eleget tesz a közös- jog vagy ténykérdés követelményének. Ha a fogyasztók csoportját állítólag hosszabb időszakon keresztül hasonló módon vezették félre, a bíróságok a józan ész követelményének megfelelően megállapíthatják a csoport közös érdekét, és ha az alperes vezetése nagyrészt ugyanazon jogszabályokra hivatkozással perelhető, a felperesek

²⁶ Magyarországon a Pp. az egységes pertársaság jogintézményének szabályozásánál megköveteli a közös jog- vagy kötelezettségnek meglétét, mint a per tárgyát; az egyszerű pertársaság létrejöttéhez ugyanazon jogviszony, vagy a követelés hasonló ténybeli és jogi alapja szükséges. (Pp.51.§)

²⁷ Blackie v. Barrack 524 F. 2D 891 (9th Cir. 1975.).

követeléseit praktikusán egy keresettel kell érvényesíteni a számos típusú bizonyító erővel rendelkező okirat ellenére.²⁸

A bíróság végső következtetése ebben az ügyben az volt, hogy az Egyesült Államokban a közös jogi- és ténybeli érdek megállapításra alkalmazott teszt néhol pontatlanul működik, ugyanis elegendő figyelembe venni a felperesek és az alperes közti kapcsolat természetét, valamint a hasonlóság fokát. A konkrét ügyben elegendő a commonality előfeltétel megállapításához, hogy egy sor pénzügyi jelentés egységesen jogellenesen, hibásan tartalmazott egy egyéni adatot a pénzügyi megállapodásokban. Ebben a helyzetben az egyes téves információk, közlések kapcsolatban állnak, egymástól függenek és halmozottnak tekinthetők. Fellelhető a dominóeffektus, mely szerint egy hibás jelentés az összes többi dokumentum pontatlanságát és hibáját vonja maga után. A közös jog- vagy ténykérdést tehát nem a jogellenességet bizonyító dokumentumok azonossága alapozza meg, sokkal inkább az okiratok tartalmát illetően az alperest terhelő felelősség az, ami egységesíti a követelést.²⁹

A Rule 23 b) 3. pontjára való tekintettel más aspektusból is meg kell vizsgálni a commonality követelményét. Miután megállapítottuk, hogy a csoport tagjainak közös érdekét szolgálják az alapul fekvő jogok és tények, bizonyítandó, hogy a közös érdekek dominánsabbak az egyéni perlekedés esetében felmerülő különböző érdekekhez képest. A Blackie v. Barrack ügyben az alperes álláspontjának egyik tengelye az volt, hogy a csoport létrejöttéhez nem áll fenn a Rule 23 b) 3. pontjában meghatározott feltétel. Az ügyben a bíróság kimondta, hogy ilyen körülmények között nem előfeltétel a közösségi érdekre vetett hit bizonyítása a követelés érvényesítése érdekében. Elég csupán az is, hogy a jogellenességet okozó, visszatartott tények, melyeket a megállapodásban érintett fél (befektető) fontosnak tartott, napvilágra kerüljenek. A valóság elfedésének ténye és tények visszatartása megalapozzák az okozatosság megvalósulását.³⁰

Az amerikai jogkereső közönség egy része szerint a Rule 23 b) 3. pontjának kimerítése az egyik legkomplicáltabb kérdés a csoportperekkel kapcsolatban. Az amerikai bíróságok már régóta felismerték azt, hogy a csoportban megjelenő érdekek teljes egységessége irreális követelés, de ez nem egyeztethető össze azzal a régóta fennálló állásponttal, mely

²⁸ Megjegyzendő, hogy ebben a jogesetben is megmutatkoznak azok bizonyítási nehézségek, melyek különösen a *class action*, de más csoportos igényérvényesítési modell esetében is gyakran megjelennek a felperesek nagy száma miatt.

²⁹ MARKUS – SHERMAN i.m. 266-270.

³⁰ MARKUS – SHERMAN i.m. 270-271.

megengedően bánik a csoportperekkel. A class action jogintézménnyel összefüggő évszázados gyakorlat azt is bebizonyította, hogy nincs konkrét teszt/eljárás, mely alkalmas lehet a közösségi érdek dominanciájának bizonyítására, ezért ebben a kérdésben is az amerikai esetjog körében kell vizsgáldni.

Az *Alex v Wal-Mart Stores, Inc.*³¹ ügyben a bíróság a Rule 23 b) 3. pontjában foglaltak hiánya miatt nem certifikálta a csoportpert. A felperesek állították, hogy munkáltatójuk sorozatosan megtagadta tőlük a munkabér kifizetését, több alkalommal túlórázásra kényszerítették őket anélkül, hogy azért fizettek volna. A bíróság szerint azonban a felperesek nem tudták bizonyítani, hogy minden munkáltató érintett a munkabér visszavonásában és azok, akik érintettek, nem ugyanolyan mértékben.³² A bíróság indokolásával és döntésével nem értek egyet, annak ellenére ugyanis, hogy a munkavállalókat nem ugyanolyan mértékben és nem ugyanolyan módon érték jogellenes sérelmek, az alperes célja ugyanaz volt intézkedéseivel: a profit maximalizálása. A felperesek célja azonos volt, a jogellenes helyzet megszüntetése és kártérítés követelése.

A commonality feltételének alátámasztása, különösen a munkajoggal kapcsolatos esetekben nehéz. A különös nehézségeket az okozza, hogy sokszor munkavállalók százai különböző munkakörökben, különböző elvárásokkal néznek szembe, így a velük szemben elkövetett jogsértések is változatos képet mutatnak.³³

Fentiek által is alátámasztott joggyakorlatban fellelhető sokszínűség nem határoz meg olyan tipikus eljárást, mely a commonality Rule 23 a) és b) 3. pontja szerinti megállapításához segítséget nyújt. Míg a numerosity esetében kialakult a 40 fős határ, a gyakorlat ehelyütt változatosságot mutat.³⁴

2.3. Typicality

A Rule 23 a) 3. pontjában megjelölt követelmény szerint a csoportper megindulásához feltétlenül szükséges, hogy a csoportot képviselő, a perben aktívan közreműködő felek érdekei tipikusak legyenek. Tehát a

³¹ *Alex v Wal-Mart Stores, Inc.*, 57 A.D. 3d 1044 (3d Dept. 2008).

³² SMITH – HALL: *Commonality Requirement for Class Action Certification*, New York Law Journal, Vol. 238., No. 106., 2007. december 3th., 1.

³³ BECK – SANSERVINO: *How to Avoid Rule 23 „Commonality” in Class Action Employment Litigation*, Law Journal Newsletters, Employment Law Strategist, 2006. March, 1-4.

³⁴ A magyar joggyakorlatban a bizonyítás ilyen fokú nehézségei nem mutatkoznak. A pertársaságok többségénél például egy okiratban szerepelnek a jogosultak és a jogtárgy is.

reprezentatív felek és a csoport minden más tagja közös érdekének egyezőnek kell lennie. Ez a feltétel átvezet a 2.4. alfejezet tárgyául szolgáló representativeness class action követelményhez, hiszen a reprezentatív felek kizárólag akkor képesek a Rule 23 a) 4. pontjában meghatározott követelményeknek megfelelni (tisztességes és megfelelő eljárás), ha a felek pernyertessége egyben saját érdekük is.

A „tipikusság” előfeltétele a joggyakorlat tanúsága szerint nem támaszt nagy követelményeket a csoportper keresetét indítók elé, továbbá nem igényli a követelések teljes egységességét sem. A gyakorlat megelégszik azzal, ha a reprezentatív felek követelése ugyanazon gyakorlatból vagy magatartásból ered, mint a csoport többi tagjának követelése.³⁵ Az utóbbi évek joggyakorlata alapján megállapítható, hogy a commonality és a typicality követelménye az egybeolvadás útján halad. Hisz a tipikusság követelménye tulajdonképpen azt jelenti, hogy a reprezentatív felek és a csoport többi tagjának követelése megegyezik.³⁶³⁷

Ezt a tendenciát erősíti az General Telephone Company of the Southwest v. Falcon ügy³⁸ is. A bíróság ítéletében kimondta, hogy nem csak a közös tény- és jogérdek, valamint a tipikusság, hanem újfent a képviselő módjára vonatkozó előfeltétel (representativeness) is egyre közelebb kerül az egységesüléshez. Falcon abban a reményben állt a hatóság elé, hogy az egymással kapcsolatban álló, egymást átfedő jellegű követeléseik elfogadásra kerülnek. Az ítélet indokolása, hogy a csoport cerifikálásánál szempont volt, hogy adott körülmények között megvalósult-e a csoportper gazdaságossága, illetve a reprezentatív felek és a csoport más tagjainak érdeke egyező e, és ezen akaratot a reprezentatív felek megfelelően és tisztességesen képviselik e.³⁹

Az elemzett előfeltétel bizonyítása leginkább a széles körű, átfogó ügyek esetében nehézkes, főként abból az okból, hogy a megnevezett reprezentatív felek követeléseik sokszor nem pontosan ugyanazokat a jellemzőket viselik, mint a csoport többi tagjának igényei.⁴⁰ Széles körben (több száz felperes) és bizonyos szempontból egyedies követeléseik esetében a bizonytalansági faktor nő. A követelések azonban különböző mivoltuk esetén is megalapozhatják a tipikusságot például azáltal, hogy a reprezentatív felek ugyanazon államban élnek legalább néhány másik csoporttaggal, még akkor is, ha a csoport tagjait ért károk természetüknél

³⁵ General Tel. Co. of Southwest v Falcon, 457 U.S. 147, 157 (9th Cir. 1982).

³⁶ Prado-Steinman ex. rel. Prado v Bush, 221 F. 3d 1266, 1279 (11th Cir. 2000).

³⁷ AUGHTMAN, Joseph H.: „Jay”, *Class actions, Plaintiffs Perspectives*, Beasley, Allen, Crow, Methvin, Portis & Miles, P.C. October 15., 2004, 3-4.

³⁸ General Tel. Co. of Southwest v Falcon, 457 U.S. 147, 157 (9th Cir. 1982).

³⁹ MARKUS – SHERMAN i.m. 299.

⁴⁰ Heines v. Widwall, 334 F. 3d 1253 (11th Cir. 2003).

fogva egyediek, vagy a reprezentatív felek igényei kizárólag abban különböznek a többi csoporttag igényétől, hogy már elévültek.⁴¹⁴²

Míg a numerosity és a commonality követelménye a csoport karakterisztikájára koncentrált, addig a typicality és a representativeness a csoportot a perben aktívan képviselő felek milyenségére fekteti a hangsúlyt. Ezen aspektus alapján egy amerikai bíróság egyik ítéletében kifejtette, hogy a typicality követelménye a követelés természetére és a reprezentatív felek képviseleti tevékenységére vonatkozik, és nem azokra a tényekre, amelyekből ered a keresett követelés. Egyes ténybeli különbségek ugyanis nem teszik a követelést atipikussá, hogyha a csoporttagok követelései ugyanazon magatartásból vagy gyakorlatból erednek, továbbá ha ugyanazon jogi gondolkodásmód alapján születtek meg.⁴³⁴⁴

A fenti megközelítéseken túl a gyakorlatban a tipikusság követelmények megállapítására számos megközelítés, teszt alakult ki. A tipikusság követelményének fennállásához egyes bírósági ítéletek tanúsága szerint sok esetben elég volt, ha nem állt fenn a reprezentatív feleknek ellentétes érdeke a csoport többi tagjához képest, vagy a reprezentatív felek érdeke összhangban volt a csoport többi tagjának érdekével.⁴⁵

A joggyakorlatot tehát a tárgyalt követelmény megállapítása tekintetében is a sokféleség jellemzi mind a bizonyítási kérdésekben, mind a követelmény értelmezésében. A változatosság ellenére azt a bírósági szervezetrendszer szinte minden fokán, többféle típusú ügyben megállapították több ízben, hogy a Rule 23 (a) (2)-(3)-(4) pontjában fellelhető követelmények szorosan összefüggenek, elhatárolásuk nehézkes. Ez a megállapítás vezet át a 2.4. alfejezetben értékelésre kerülő képviseleti előfeltételhez (representativeness).

2.4.Representativeness

A reprezentativitás kérdése több ízben megjelenik a Szövetségi Eljárásjogi Szabályzatban. Kógens rendelkezéseket találunk a Rule 23 a) pontjában, a b) pontban is fellelhetünk erre vonatkozó szabályokat. A Rule 23 a) 3.

⁴¹ Hicks v. Morgan Stanley & Co., 2005 U.S. Dist. LEXIS 11972 (S.D. NY 2005).

⁴² AUGHTMAN i.m.3-4.

⁴³ Hanon v. Dataproducts Corp., 976 F.2d 497, 508 (9th Cir. 1992).

⁴⁴ HASSEN, Michael J., Class Action Defense Issues: Certification of Class Action Typicality Requirement Under Rule 23 (a)(3) (http://classactiondefense.jmbm.com/2006/05/defending_class_actions_certif_2.html) (2011. november 10.)

⁴⁵ MULHERON i.m.310.

pontjában előírt tipikusság és a Rule 23 a) 4. pontjában meghatározott, a képviselet megfelelőségéről és tisztességes mivoltáról szóló előírás, már-már túlzottan nyomatékosítja, erősíti a reprezentatív felek szerepét. Ugyanis a reprezentatív felek maguk is a csoport tagjai, önös érdekük is a pernyertesség, ezért nem feltétlenül szükséges a megfelelő és tisztességes képviseletre történő felhívás.⁴⁶

Továbbá amennyiben a commonality előfeltétel teljesül, azaz a csoport tagjainak közös- és a ténybeli és jogi érdeke megvan, a typicality előírásnak is minden valószínűség szerint megfelel a csoport, hisz a követelés egységessége esetén a reprezentatív felek követeléseit tipikusak a csoport többi tagjának számára is.

Ki is a reprezentatív fél? Az eljárás egyik legfontosabb személye, aki a class action szabályai szerint keresetet indít, a csoport többi tagja nevében jár el. Emellett a peres eljárás során aktívan megjelenő személy, az ún. „megnevezett” vagy vezető felperes, aki a csoport többi tagjához hasonló követeléssel rendelkezik, követeléseit hasonló ténybeli és jogi alapa épülnek. A reprezentatív fél/felek az ügyvéden keresztül döntéseket hoz/hoznak az eljárás során, így felelősek a csoport képviseletéért. A pert azonban a kötelező jogi képviseletet ellátó ügyvédi irodák viszik. A reprezentatív felek a perben való aktív részvételükért pernyertesség esetén a csoport többi tagjához képest a megítélt összeg nagyobb részét kapják.⁴⁷

A reprezentatív felek adekvát eljárásának követelményét tekintve az amerikai bíróságok szigorúbb gyakorlatra térnek át. Pár évtizede a bíróságok csupán a tradicionális tisztességes eljárás elvén alapuló képviselethez ragaszkodtak. Napjainkban néhány bíróság jóval szigorúbb elveket alkalmaz, melyek alapján a reprezentatív feleknek képesnek kell lenniük arra, hogy megértsék és irányítsák a peres eljárást.⁴⁸ Ez a tendencia oda vezetett, hogy sok bíróság szerint a reprezentatív fél nem csupán a csoport képviselője, hanem egyben a csoport előljárója is. A bíróságok a csoport ítéletközpontúságára fókuszálnak, és ennek érdekében arra, hogy a csoport jogi képviselőjének megállapodást érintő ismeretei kielégítőek legyenek. Természetesen megvan annak az esélye, hogy a csoport jogi képviselője nem pontosan fejezi ki a csoport érdekeit, ilyenkor a bíróság kénytelen az ügy mélyére ásni. A bíróság az eljárás részleteit kutatja és azt is vizsgálja, hogy a jogi képviselő megfelelően

⁴⁶ Hasonló következtetésre jut: MULHERON i.m. 290.

⁴⁷ WHO ARE THE CLASS REPRESENTATIVE AND CLASS MEMBERS IN A CLASS ACTION? (http://deskinlawfirm.com/who_are_the_class_representative_and_class_members_in_a_class_action) (2011. november 10.)

⁴⁸ Burger v Compaq Computer Corp., 257 F. 3d 475 (5th Cir. 2001).

járt-e el az eljárást megelőző bizonyítási eljárás során, ide értve az összes lehetséges felelős alperes felkutatását is.⁴⁹

Az USA class actionre vonatkozó rezsimje kiemelten fontos a reprezentatív felek adekvátsága tekintetében, mivel a csoportper végén megszülető ítélet a csoport összes tagját köti. Az ítélet különös jelentőségű olyan szempontból is, hogy ezen eljárások során a csoporttagok felhívása főszabály szerint nem kötelező.

A reprezentatív felek eljárásának inadekváttá válásához több ok járulhat hozzá. Elsőként az ún. „nyomatékos eljárást” kell számba venni. Ezen aspektus alapja, hogy a reprezentatív felek elsődleges feladata az eljárás során az, hogy a perben közvetlenül részt nem vevő felek és a jogi képviselő között tartsák a kapcsolatot. Ennek érdekében a bíróságok szerint a képviselőnek alkalmasnak kell lennie a követelés nyomatékos érvényesítésére, mely az eljárás során sokkal inkább aktív, mint passzív fellépést feltételez. Eképpen a passzív reprezentatív felek képviselete könnyen inadekváttá válhat.⁵⁰

A másik sarkalatos pont a csoportper indító felperes korábbi jogellenes magtartása lehet. Egyes esetekben ugyanis potenciálisan releváns a reprezentatív felek valamely korábbi jogellenes vagy etikátlan magatartása. Ebben az összefüggésben példaként említhető, hogyha egy letéteményes korábban nem volt képes jogszerűen ügyelni a letétre, az nem válhat reprezentatív féllé, hiszen a letét jogintézménye szorosan kapcsolódik a bizalom kérdéséhez.⁵¹

Egyes esetekben a reprezentatív felek motivációja is megkérdőjeleződhet. Sokszor a reprezentatív feleket az előjáróság, a vezetés ténye motiválja, és nem az őket és társaikat ért veszteség kiküszöbölése. Ez tökéletes talaj az inadekvát képviselet számára. E képviselők többsége sokszor egyszerre 15–20 ügyben jár el, vagy ún. „profi felperesként” megszámlálhatatlan eljárással foglalkozik. Ezeket a felperesi képviselőket motivációhiány miatt az amerikai bíróságok jó része nem ismeri el.

Fontos szempont a személyiség és a fizikai kondíció is a reprezentatív felek esetében. Statisztikák igazolják, hogy azokban a jogvitákban, melyek során a reprezentatív felek betegeskedtek vagy túl idősek voltak, a csoport elveszítette a pert. Ugyanilyen eredménnyel zárulnak azok az eljárások, melyekben a csoportot vezető felperes nem eléggé határozott, gyakran összezavarodik. Az ingázó életmódot folytató felperesek

⁴⁹ AUGHTMAN i.m. 4-5.

⁵⁰ MULHERON i.m. 290.

⁵¹ Weisman v Darnielle, 78 FRD 671, 673 (SD NY 1978).

életmódjukkal indokot szolgáltatnak inadekvát képviselet-ellátás megállapítására.

Szempont lehet a reprezentatív felperesek anyagi érdekeltsége a pereskedés során. Kivétel nélkül, az összes amerikai csoportos perlési modell alapján működő rezsimre elmondható, hogy a felperesnek számottevő anyagi érdeke van az eljárás folyamán. Vitathatatlan, hogy számos képviselő saját anyagi érdekeit helyezi előtérbe, a csoport közös követelésével szemben. A leghíresebb amerikai eset a témában az Eisen v Carlisie and Jacqueline ügy⁵², mely során a csoportper az akasztotta meg, hogy a felperesi képviselő nem akarta vagy nem tudta kifizetni a csoport többi tagjának felhívásához szükséges összeget, és ezeket a nehézségeket nem a felperesi követelés kis mértéke, hanem a reprezentatív fél jogellenes cselekménye okozta.

A vezető felperes rendelkezésre álló pénzügyi eszközei a megfelelő képviselet akadályát képezhetik. A szabály abból a korábban idézett előírásból fakad, mely szerint minden fél a saját oldalán felmerült költséget viseli az eljárás során. Így a kevés anyagi erőforrással rendelkező csoport/reprezentatív fél csak korlátozott mértékben folytathat le például bizonyítást, ez a per elvesztéséhez vezethet. Ehhez szorosan kapcsolódik az inadekvát eljárást megalapozó körülmény, mely szerint egyes reprezentatív felek nem képesek a bizonyítékok teljes körű feltárására. Ez előfordulhat fent említett anyagi okok miatt, de előzménye lehet, hogy túlzottan nagy létszámú csoport esetén a reprezentatív fél, még egy esetleges jogi képviselő segítségével is képtelen az összes egyéni jogviszony részletes vizsgálatára, így az összes bizonyíték felderítésére.

Nehézséget okozhat a közösségi követelést és az egyes egyéni követeléseket alátámasztó érvelések összehangolása. Az egyedi érveléseknek, melyek végül hozzájárulhatnak, hogy a személyes követeléseket kielégítsék, nem szabad hatással lenniük a csoport közös igényeire vagy a képviselet adekvát mivoltára, vagy a reprezentatív felek azon képességére, hogy a csoport ügyvédeit instruálják a közösség akaratának érvényre juttatása érdekében. Ez a szempont a Markt Co Ltd v Knight Steamship Co Ltd⁵³ ügyben csúcsonodott ki. Az ügyben a felperesi csoport minden egyes tagja külön szállítási szerződést kötött az alperessel, minden szerződés egyedi felépítésű volt, de azokat együttesen, egy dokumentumban kezelték. Ez a tény aláásta mind az érdekazonosság, mind az adekvát képviselet doktrínáját, hiszen az alperes különböző

⁵² Eisen v. Carlisie and Jacqueline, 417 US 156, 94 S Ct. 2140 (1974).

⁵³ Markt Co Ltd v. Knight Steamship Co Ltd, 2 KB 1021 (CA) (1910).

módokon tudott védekezni a számtalan felperes sokféle szerződésével szemben.

Sok esetben a reprezentativitást megtestesítő felperes és az alperes kapcsolata is megakadályozhatja a megfelelő képviseletet. A felek között hosszú ideig fennálló ellenségeskedés, gyűlölet ellehetetleníti az adekvát képviseletet. A gyakorlat széleskörű vizsgálata után megállapítható, hogy a bíróságok a cerifikációs eljárás során megelégszenek azzal, hogyha a kereset nem az alperes és a reprezentatív fél közötti vita eredménye.⁵⁴

A representativeness követelménye perjogi elméleti szempontból különösen érdekes. Némileg ellentétes a felek kontinentális jogrendszerekben gyakran érvényesülő magánautonómiájával. Hiszen a csoport tagjaként a nem reprezentatív felek mondhatni kivonják magukat a per folyamatából, és a reprezentatív felek, valamint a jogi képviselő döntéseire bízzák magukat. Tény, hogy az igényérvényesítés esetükben csak így valósulhat meg, a pereskedés az ő igényük mint közösségi érdek érvényesítése érdekében is történik. Az autonómiáról történő lemondás racionális döntés a legtöbb felperes számára, ezáltal szerzik meg a csoportos perlés előnyeit.⁵⁵

Magyarországon a kontradiktórius eljárás elve fokozottan érvényesül, minden fél a per aktív résztvevője, továbbá a felperesi és alperesi oldalon álló személyek ragaszkodnak a személyes autonómiájukhoz. Ennek csökkennése/elvesztése aláásná ezen elvek maradéktalan érvényesülését.

Kiemelendő, hogy az amerikai modellben a csoport tagjai lemondanak ugyan a megállapodást megelőző tárgyalásokon való részvételről, de ez a perlési modell a két legfontosabb egyéni döntésre lehetőséget biztosít: a csoportból történő kilépésre és a döntés elfogadására vagy elutasítására.⁵⁶

3. A Rule 23 (b) (3) – az amerikai class action és a csoportból történő kilépés lehetősége

A Rule 23 szabályainak ismertetése során kitértem rá, hogy a szabály a) pontjában felsorolt négy alapfeltétel mellett, a szabály b) pontjában megjelölt feltételek közül egynek teljesülnie kell. E pont 3. esete az amerikai class action modell opt-out rendszerének alapesete, mely a kontinentális jogrendszerek opt-in rendszereivel éles ellentétben áll.

⁵⁴ MULHERON i.m. 290-301.

⁵⁵ ERICHSON, Howard M., *Beyond the Class Action: Lawyer Loyalty and Client Autonomy in Non-class Collective Representation*, University of Chicago Legal Forum, 2003, 5.

⁵⁶ ERICHSON i.m. 5.

A Rule 23 b) 3. pontja alapján induló csoportperek részletesebb vizsgálatát indokolja az a tény is, hogy a class action ezen típusa játssza a legdominánsabb szerepet a csoportperek között. Ennek fő oka, hogy anyagi kár megtérítésével kapcsolatos igényeket a csoportok szinte minden alkalommal ezen típus segítségével érvényesítik.⁵⁷

Az amerikai modell sajátosságai a Rule 23 b) 3. pontja szerinti csoportos perlési formában csúcsosodnak ki. Ezt az is bizonyítja, hogy szinte az összes amerikai állam ezt a típust akceptálta. A modell legnagyobb előnye, hogy kötelezi a bíróságokat arra, engedjék meg a felpereseknek, hogy kilépjenek a csoportból még a certifikációs eljárás előtt. A legtöbb állam követi azt a gyakorlatot, ami előbbre helyezi a csoport tagjainak lehetőségét a csoportból való kilépésre a megszületendő megállapodás bírósági vizsgálatával szemben. Egy állam kivételével az összes elfogadta a Szövetségi Eljárásjogi Szabályzat azon módosításait, mely arra biztatja a bíróságokat, hogy engedélyezzék a felpereseknek a csoportból történő kilépést az ítélet meghozatalát megelőző tárgyalások és az eljárás későbbi pontjai során is.⁵⁸

A leginkább kártérítési és csekély jelentőségű polgári jogi ügyekben alkalmazott típus⁵⁹ tehát lehetőséget biztosít a csoportból történő kilépésre azon felperesek számára, akik más igényérvényesítési módot kívánnak választani. A gyakorlat szerint a tagokat értesítik a csoportos perrel, és 60 napos határidőt szabnak nekik a kilépés lehetőségére. A kilépés többféleképpen történhet: a leggyakoribb, hogy egy csoportos perrel foglalkozó adminisztrációs központba küldött beadványban jelzik a csoporttagok kilépési szándékukat. Néhány esetben a felpereseknek jogszabály írja elő, hogy a fenti beadványról másolatot kell küldeniük a jogi képviselőjüknek, az alperes jogi képviselőjének, és azon bíróság ügyintézőjének, mely előtt a per folyik.

Az utóbbi tíz évet tekintve a nem túl bonyolult eljárási mechanizmus ellenére a csoportból való kilépések száma messze elmarad a csoportban benmaradó felperesekétől. Egy Alabama államban végzett kutatás szerint a fogyasztóvédelmi joggal kapcsolatos ügyekben kevesebb mint a felperesek 1 %-a választja a csoportból való kilépés lehetőségét. Ez azt mutatja, hogy a csoporttagok nagy többsége nincs tisztában az egyéni igényérvényesítés előnyeivel, melynek során a saját maguk által

⁵⁷ PACE, Nicholas M., *Class Actions in the United States of America: an Overview of the Process and the Empirical Literature*, Rand Institute of Civil Justice, Santa Monica, California, U.S.A., 10-14. (http://www.law.stanford.edu/display/images/dynamic/events_media/USA_National_Report.pdf) (2012. január 10.)

⁵⁸ ROSENBERG, David: *Class Action to Be or Not to (b) (3)?* Mississippi College Law Review, Spring 2005, 13.

⁵⁹ NAGY i.m. 98.

választott fórum előtt, ismerős környezetben vívhatják ki jogukat. A csoportból kilépő tagok tipikusan vagy egyénileg indítanak pert a csoportjukkal szemben álló alperes ellen vagy hasonló jog- és ténybeli alapokon megszületett csoporthoz csatlakoznak.⁶⁰ Fenti negatívumok ellenére ez a leggyakrabban alkalmazott modell az Amerikai Egyesült Államokban. Azokat a kereseteket ugyanis, melyek nem certifikálhatók a Rule 23 b) 1. vagy 2. pontja alapján, a 3. bekezdésre hivatkozva fogadják el.

Az egyik legfontosabb oka az volt a class action doktrína 1966-os reformjának, hogy az igazságszolgáltatás hatékonyságának javítása érdekében csökkentsék azon keresetek számát, melyeket külön adnak be, de egységes tartalommal bírtak. Ez a tény különösen fontos azon keresetek esetében, melyeket a Rule 23 b) 3. pontja alapján nyújtanak be. Ez az a keresettípus, mely a leggazdaságosabb az idő, az erőfeszítés és az anyagi tényezők szempontjából. Ez a pertípus továbbá válasz a régi szabályozás által nyitva hagyott azon kérdésre, hogy kiket köt a csoportper lezárultával megszületett ítélet. A Rule 23 e) bekezdése alapján létrejött csoport esetében a döntés azoknak határoz meg jogokat, illetve kötelezettségeket, akik a bíróság végzése szerint a csoport tagjai, nem léptek ki abból.

Habár érezhető volt, hogy a szigorú szabályozás és a csoportból való kilépés lehetősége az előző bekezdésében említett hátrányokkal jár, és esetlegesen az effajta keresetek számának csökkenését is okozhatja, mégis ez a keresettípus vált az anyagi károkat szenvedett potenciális felperesek leggyakrabban alkalmazott eszközévé. Ugyanis ez az a perjogi intézmény, mely az értékpapírral kapcsolatos csalásoknak, a trösztellenes szabályok megsértésének vagy egyéb jogellenes fogyasztói érdeket sértő magatartásoknak áldozatul esett „kispolgárok” jogérvényesítését elősegíti.⁶¹

Az amerikai modell egyszerű pertársaság perjogi eszközét más aspektusból is meg lehet közelíteni. A jogélet egyes szereplői szerint a Rule 23 b) pontjának 3. részében további perjogi biztosítékok találhatóak azért, hogy megvédjék a csoport pertől távol lévő tagjait az inadekvát képviseléstől. Ez a szabály ugyanis azzal, hogy megadja az opt-out cselekvés lehetőségét, biztosítja, hogy a csoport tagjai, saját akaratukból önmagukat is megvédhessék azáltal, hogy kilépnek a csoportból, és saját jogi képviselőt választva önállóan indítanak eljárást. A

⁶⁰ AUGHTMAN i.m. 5-7.

⁶¹ MADDEN-PAULLY, *Making the Class Determination in Rule 23 (b) (3) Class Actions*, Fordham Law Review, Vol.42., Issue 4., Article 4., 1974. 1.1. 3-5.

szabály által nyújtott „védelem” három pillérre épül: a csoport megalakulásáról szóló felhívásra, a belépés lehetőségére, és a kilépés lehetőségére.

A csoporttagok felhívása az egyik lehetséges megoldás, mely megelőzi az érintettek számára a képviseletből adódó esetleges problémákat. A felhívásnak két funkciója van. Egyfelől biztosítja a csoporttag számára, hogy meggyőződhessen a csoport adekvát képviseletéről, továbbá a csoport tagjainak ténylegesen gyakorolható jogot biztosít arra nézve, hogy valóban saját érdeküknek megfelelően cselekedhessenek: beléphessenek a felperesek közé, vagy kérvényezzék a csoportból történő kiválásukat. Ez különösen azért fontos, mert a bíróság a certifikációs processzus során nem helyezi kellően előtérbe a passzív felpereseket. Azonban a Rule 23 b) 3. alapján megalakuló pertársaság ezt a törvény erejénél fogva biztosítja. A felhívásra vonatkozó rendelkezés diszpozitív jellegű. Az egyik jogirodalmi álláspont szerint kogenciával lehetne maradéktalanul elérni a várt eredményt, azaz minden keresetről értesíteni kellene a potenciális csoport tagjait. Az értesítés megfelelő formája és érvényesülése azonban minden ügyben más, ezért a szabályozásnak a bírók számára teret kell biztosítani a mérlegelésre. Ezzel a kérdéssel kapcsolatos legfontosabb döntés a *Mullane v Central Hanover Bank*⁶² ügy. Az ügy lezárása során a törvény következő fordulatát Mullane-formulának nevezték el: az adott körülmények között a lehető legszéleskörűbben, legpraktikusabban kell értesíteni a csoport tagjait a perről.

A következő pillér az perbe való belépés lehetősége. Ha a csoporttag a felhívás útján vagy más módon tudomást szerez a csoportperről, tulajdonképpen „versenybe szállhat” a reprezentatív féllel. Ha a bíró úgy dönt, hogy van helye az újonnan belépni kívánó csoporttag követelésének, akkor visszavonja a csoport akceptálásáról hozott végzést, vagy engedi a belépni kívánó tagnak, hogy reprezentatív félként vegyen részt a továbbiakban a perben. Ha a bíróság nem ad helyt a belépni kívánó tag követelésének, a certifikációs eljárás során jóváhagyja a csoportot. Ebben az esetben az a személy, aki nem válhatott a csoport tagjává praktikusán azért lobbizik, hogy az ő érdekei is érvényesüljenek az eljárás során. A jogászok többsége nem tartja ésszerű megoldásnak, hogy a perbelépés szabályai a Rule 24 alatt, a class action szabályaitól elkülönülve lehettek fel.

A harmadik pillér, a második tényező ellenpólusa, a csoportból történő kilépés lehetősége. A perbe történő belépéshez hasonlóan ez a lehetőség is 1966 óta képezi a Szövetségi Eljárásjogi Szabály részét. A rendelkezés

⁶² *Mullane v Central Hanover Bank & Trust Co.*, 339 U.S. 306, 314, 70 S.Ct. 652, 94 L.Ed. 865 (1950).

szerint a csoport azon tagjai, akik elégedetlenek a reprezentatív felek által képviselt pervezetéssel, vagy önállóan kívánnak igényt érvényesíteni, kiléphetnek a csoportból. A kilépés olyan jog, mellyel mind a certifikációs eljárás vége előtt, mind annak lezárultát követően lehet élni, és érvényesítése az egyéni jogérvényesítés előnyeinek felismeréséből ered.

Egyes esetekben a kilépéshez való jog visszaélésre adhat lehetőséget, más ügyekben a kilépés lehetősége tiltott. Például, hogyha a csoport egyik tagjának érdeke azonos a vezető felperesek érdekével, sokszor egyénileg kilép a csoportból, az ún. *second bite of the apple* elv érvényesülésének reményében. Azaz bízik abban – a próbaper folyamatához és jogpolitikai indokoltságához hasonlóan –, hogy a csoportper lezárását jelentő kedvező jogerős ítélet alapján az egyéni keresete is nyertes lesz. Ezáltal úgy részesül a csoportper hordozta előnyökből, hogy nem részese a pernek, nem viseli a költségeket stb. A kilépett tag a csoport peresztesége esetén is jól jár, hiszen mivel őt nem köti a *res iudicata*, lehetősége van egyénileg keresetet indítani, s megvan rá az esély, hogy pernyertes lesz.⁶³

A csekély értékű követeléssel fellépő jogosultak igényérvényesítési esélyének növelése, tehát a Rule 23 b) 3. pontjának megszületését megelőző jogpolitikai indok az, ami miatt Magyarországra is ésszerű lenne a csoportos perelés hatékony formájának bevezetése. A Rule 23 b) 3. pontjával együtt álló költségekre vonatkozó szabályok, és az Amerikában kiépített infrastruktúra (képzett ügyvédek, szakosodott ügyvédi irodák, *class action*nel foglalkozó hivatalok) is szükségesek azonban ahhoz, hogy a jogintézmény hatékonyan alkalmazható legyen. Ez a bekezdés egy „iparág” megszületését és működését hozta magával, melynek kiépülése hosszadalmas és bonyolult folyamat. A biztos háttér nélkül az idegen, amerikai eredetű rezsím átültetése a magyar jogba végzetes lehet. Azon túl, hogy hatékonysága megkérdőjelezhető lenne, súlyos jogdogmatikai problémákat is okozhat.

Figyelembe kell venni egy szubjektív szempontot is. Az amerikai nép habitusához hozzá tartozik az ún. *taking care of a smaller guy* elven alapuló gondolkodásmód, azaz a gyengébbek védelmének jelentősége. Így lehet az, hogy csoportos perek során sokszor az alperesek több értelemben is a felek egyenlőségét megsértő helyzetbe kerülnek, gondolok itt leginkább a túlzott mértékű kártérítési követelésekre. Kérdéses ezért, hogy Magyarországon, sőt a kontinentális jogrendszerben élő más országokban is, működhetne-e olyan kollektív igényérvényesítést elősegítő modell, mely a felek esélyegyenlőségét, a „hallgattassék meg a másik fél” alapelvét nyíltan átlépi?

⁶³ BRONSTEEN –FISS, *The Class Action Rule*, *Notre Dame Law Review*, Vol.78:5, 2003, 439-444.

4. A Rule 23 alapján induló perek során felmerülő költségekkel kapcsolatos egyes kérdések

Kétségtelen, hogy a csoportos per költségeivel kapcsolatos kérdések, azon belül is az ügyvédek díjazásával összefüggő problémák, sarkalatos pontjai a class action modellnek. Ugyanis az amerikai modell szerint mindegyik fél a saját költségét viseli, szemben a hagyományos, európai kontinentális jogrendszerbeli megoldással, melynek értelmében főszabály szerint a vesztes fél fizeti a pernyertes költségeit. Az előbbi elvet American Rule-nak vagy American Rule of Costnak is nevezi a szakirodalom.⁶⁴

Továbbá kiemelendő a perköltség viseléséhez kapcsolódóan az Egyesült Államokban igen népszerű sikerdíjas megbízások gyakorlata (contingency /contingent fee), mely alapján az ügyvéd csak akkor kap (rendszerint nagyszögű) honoráriumot, ha megnyeri az ügyet. Ezzel szemben Európában az ügyvédek az ügyre fordított munkaóráik alapján fizetik.⁶⁵ Jogosan vetődhet fel bennünk a kérdés: tudna-e azonosulni egy európai/magyar ügyvéd a sikerdíjhoz fűződő gyakorlattal?

A jogi képviselők munkadíjára vonatkozó gyakorlat is olyan tényező, mely nagyban hozzájárult a class actionre épülő iparág létrejöttéhez. Ez a megközelítés az ügyvédi szakmát a versenyszférához közelíti, hiszen csak nyertes „vállalkozás” esetén térül meg a „ráfordítás”, és jut „profithoz” az ügyvéd. Ez magával hozza a kimondottan csoportos perekre szakosodott ügyvédi irodák létrejöttét is.

A class action során felmerülő költségvetési szabályok sokféle aspektusból megragadhatóak. Vizsgálhatók a felperes/alperes által viselendő költségek, pernyertes/pervesztes fél költségei, esetlegesen harmadik fél által viselendő költségek, a csoport egyes tagjai által viselendő költségek, a reprezentatív felek díjazása, csoport jogi képviselőinek díjazása.⁶⁶ Munkámban a perköltség viselésének főbb szabályaira és az ügyvédek díjazására vonatkozó szabályokra szorítokozom, a kontinentális jogrendszerbeli szabályoktól való jelentős eltérés miatt.

⁶⁴ HUGES–SNYDER: *Litigation Under the English and American Rules: Theory and Evidence*, Center for the Study of Economic and State, The University of Chicago, Chicago, 1992, 1. (<http://research.chicagobooth.edu/economy/research/articles/80.pdf>) (2012. január 10.)

⁶⁵ NAGY i.m. 97.

⁶⁶ MULHERON i.m. 435.

4.1. Az ügyvédi munkadíj, az ügyvédi sikerdíj

Az ügyvédi díj (attorney's fee) az az összeg, melyet az ügyfél (itt: peres fél) fizet az ügyvédi iroda részére az ügyfélnek nyújtott szakmai szolgáltatásért. Ez az összeg magába foglalja az ügyvédi sikerdíjat (contingency fee), az ügyvédi munka óradíját és az esetlegesen felmerülő egyéb költségeket is.⁶⁷ Ebbe a körbe tartoznak többek között az ügyvéd utazási költségei, távolsági telefonbeszélgetések költségei, fénymásolási költségek, tanúk és szakértők költségei stb.⁶⁸

A polgári peres eljárásokban az ügyvédi díjat szerződés határozza meg. A szerződésen kívüli károkozások esetében az ügyvédi díj nagysága attól is függ, hogy alperesekből vagy felperesekből álló csoportot képvisel-e. Az felperes(ek) képviselete esetében a díjazás túlnyomó részt sikerdíjjal (contingency fee) történik. Ezzel szemben az alperes(ek) általában óradíj alapján számlázó ügyvédi irodák képviselik.⁶⁹

A sikerdíj (USA: contingency fee; Egyesült Királyság: contingent fee) az a díj, melyet az ügyvéd kizárólag pernyertesség esetén kap meg. Az angolszász jogrendszerekben az ügyvédi sikerdíjra vonatkozó elveket no win – no fee szabálynak nevezik, tehát a jogi képviselő „győzelem” esetén kap díjat. Ezért az ügyvédi díj összegét legtöbbször a pernyertes fél által kapott nettó kártérítés összegének bizonyos százalékaként határozzák meg az ésszerűség, indokoltság keretei között. Az USA-ban az ügyvédi sikerdíj általában a nyertes fél által kapott kártérítés 35–40 %-a.⁷⁰

Az ügyvédi sikerdíjakra vonatkozó mechanizmusok, megállapodások a csoportperes tekintetében olyan eszközök, mely pereszertesség esetére az eljárás anyagi kockázatát a reprezentatív felekről az ügyvédekre helyezik át. Az ügyvédi díj számos formában keletkezhet, számtalan struktúrája lehet, az egyetlen közös mindben, hogy az ügyvédnek csak akkor köteles az ügyfél fizetni, ha megnyerte a pert. Az ügyvédi sikerdíjak országonként, csoportos perlésre vonatkozó jogszabályonként különbözőek: öt fő típusukat különböztetjük meg.

Az ún. spekulatív díj esetében az ügyvédnek pernyertesség esetén átalány-díjat fizetnek. Az ún. alap (vagy „sarkcsillag”) díj esetében egy

⁶⁷ Attorney's fees legal definition (<http://law.yourdictionary.com/attorney-s-fees>) (2011. november 20.)

⁶⁸ Contingency Fee Agreement (http://www.vegsources.com/articles/mcdonald_fries_lawsuit.pdf) (2011. október 25.)

⁶⁹ HODGES–VOGENAUER–TULIBACKA: *The Costs and Funding of Civil Litigation, a Comparative Perspective*, Hart Publishing, Oxford and Portland, Oregon, 2010, 539-540.

⁷⁰ KRITZER, Herbert M.: *What are Contingency Fees Really Like?* Professor of Political Science and Law, University of Wisconsin Madison, 1-3. (<http://users.polisci.wisc.edu/kritzer/research/contfee/ilep.pdf>) (2012. január 15.)

képlet alapján, szorzás eredményeként számolják ki a díjat. Egytől ötig terjedő skálán értékelik az ügyvéd munkaóráinak számát, az ügy kockázatát, bonyolultságát stb. A harmadik kategória az ún. uplift fee (emelkedő díj) esetében az ügyvéd megkapja munkadíját, továbbá sikeresség esetére megegyeznek ezen a díjon felüli plusz összegben, melyet átalány vagy a kapott kártérítés százaléka határoz meg. A negyedik csoportba a százalékokban meghatározott díjak tartoznak, melyet a megítélt kártérítés összegének százalékos arányában állapítanak meg. Az utolsó típus a negyedikétől annyiban különbözik, hogy a százalékérték megállapításának alapja, hogy az ügyvéd mikor fejezi be az eljárást, mikorra születik érdemi döntés.⁷¹

Az ügyvédi sikerdíj kérdése megosztja a jogkereső közönség véleményét. Egyfelől számos előnye megállapítható: egy ügyvédi sikerdíjas megbízás megnyithatja a kaput a bírósághoz azoknak, akik nem tudják megfizetni az ügyvédi költségeket és a peres eljárás egyéb költségeit, hiszen nem kell azonnal fizetni. A sikerdíj erőteljes motivációt jelent az ügyvédeknek, hogy szorgalmasan dolgozzanak az adott ügyön. Végül, mivel ily módon az ügyvédek is viselik a perlekedés kockázatát, csökken a spekulatív és megalapozatlan keresetek száma. Másfelől az ügyvédi sikerdíj jogintézménye nem garantál teljes mértékben valódi igazságszolgáltatást, kaput a bírósághoz. Az ügyvédek ugyanis gyakran keresik azokat az ügyfeleket, akik követelése előreláthatólag pernyertesség alapja lehet. Sok ügyvéd az ítélethirdetést követően extra díjat követel, vagy az ügyvédek sokszor nem is vizsgálják részleteiben az ügyet, és a tényállás alapos megismerése nélkül utasítják el a megbízást.⁷² További kritikus pont lehet, hogy sok ügyvéd ügyfeleinek követeléséből lejjebb ad, csak azért, hogy a győzelem, és azzal együtt a sikerdíja, biztos legyen.⁷³

Magyarországon az ügyvédekre vonatkozó szabályok nem teszik lehetővé az ügyfélszerzést. Hazánkban a csoportos perek száma ezen oknál fogva bizonyára jóval kevesebb lenne, mint az amerikai modellt alkalmazó más államokban. Igaz, az effajta visszaélések kockázata is csökkenne. Kérdéses, hogy az ügyvédi sikerdíj és az ügyfélszerzés szabadsága nélkül is megtartaná-e a modell hatékonyságát.

⁷¹ MULHERON i.m. 468 - 469.

⁷² Pros and Cons of a Contingent Fee Lawsuit

(http://www.infobarrel.com/Pros_and_Cons_of_a_Contingent_Fee_Lawsuit) (2012. január 15.)

⁷³ GRACE, Stefano M.: *Strengthening Investor Confidence in Europe: U.S.-style Securities Class Actions and the Acquis Communautaire*, J. Law Transnational & Policy, Vol. 15:2, 2006 Spring, 287-288.

4.2. A költségviselés és az ügyvédi sikerdíjak egyes szabályai és gyakorlata

Az Egyesült Államok szabályozása szerint csupán néhány peres költséget lehet odaítélni a pernyertes félnek. Az ügyvédi munkadíj és sikerdíj tipikusan nem tartozik a perköltség körébe. Törvényi előírás hiányában az általános álláspont az az amerikai rendszerben, hogy az erősebb pereskedő fél nincs arra feljogosítva, hogy a vesztes féltől megszerezze saját ügyvédei munkadíját.

Az amerikai bíróságok gyakorlatában számos főszabálytól való eltérést, kivételes döntéseket is találunk. Az első, gyakorlatban régóta fennálló kivétel a közösen perlés előnyeiből származik. Ez azt jelenti, hogy a néhány esetben a bíróságok a méltányosságra alapozva megengedik egyes pénzösszeg vagy tulajdon feletti jogokat gyakorló személynek vagy egy peres félnek, aki védeni vagy visszaszerezni próbálja a jogtárgyat a többiek érdekében, hogy költségeit finanszírozzák, az ügyvédi díjakat is beleértve. E méltányosságon alapuló koncepció szerint tehát, hogyha egy csoport pernyertessége esetén a csoport javára megítélnék egy bizonyos összeget, a csoportot kialakító ügyvédek, felek jogosultak a közösségnek megítélt alapból (common fund) kielégítést keresni az indokolt peres költségekre, beleértve az ügyvédi költségeket is. Ezen elvet a bírói gyakorlat jelentősen formálta.⁷⁴⁷⁵

A Rule 23 tehát az ún. common fund doktrínára épül. Eszerint ha valaki saját erőfeszítéseivel mások számára megtérítést ér el, azoknak, akik az erőfeszítés előnyeiből részesülnek, hozzá kell járulniuk a felmerült költségekhez.⁷⁶

A doktrínának más jogrendszerekre is jelentős hatása volt, sok common law jogrendszerrel bíró ország beépítette szabályait eljárásjogi törvényeibe. Sikerét annak köszönheti, hogy az anyagi terhek nagy részét leveszi a reprezentatív felek válláról azzal, hogy az ügyvédnek járó költségek megtérítéséhez mindazoknak hozzá kell járulnia, akik részesülnek a kedvező ítélet előnyeiből.⁷⁷ Ez az elv újabb olyan tényező, mely őshazájában hozzájárult a class action népszerűségéhez és hatékony működéséhez.

A common fund doktrínához hasonlóan kiemelkedő jelentőséggel bírnak az ügyvédi sikerdíjról szóló megállapodások is, melyek alkalmazása már a

⁷⁴ MULHERON i.m. 439-440.

⁷⁵ Alyeska Pipeline Service Co & Wilderness Society, 421 US 240, 257, 95 S Ct 1612 (1975).

⁷⁶ NAGY i.m. 104.

⁷⁷ MULHERON i.m. 441.

pénzügyekkel kapcsolatos egyedi keresetindításoknál is elterjedt. Az Amerikai Egyesült Államokban az ügyvédi sikerdíj százalékos, illetve a több szempontot figyelembe vevő, egytől ötig terjedő skálán pontozással történő megállapítása jellemző. Ezekkel kapcsolatban az egyik bíróság megjegyezte, hogy a skála alapján történő ügyvédi díj megállapítás a munka végzésére, míg a százalékok megjelölésén alapuló forma az eljárás eredményére összpontosít. Ezen okokból szükséges, hogy a bíróságoknak lehetősége nyíljon arra, hogy a számítási módot maguk választhassák ki az ügyek egyedi tulajdonságaira tekintettel.⁷⁸

Habár mindkét számítási mód alapulvételével számos ítélet született a gyakorlatban, mégsem alakult ki egységes tendencia. Tipikusan százalékos megállapítás esetén az ügyvédek a megszerzett összeg 20–33 %-ig terjedő mértékét kapják. Ritkán előfordul 50 %-ot meghaladó sikerdíj is. A másik metódus esetében a vizsgált szempontok szintén sokféleséget mutatnak: az ügyre fordított idő és munka; a felmerülő kérdések nehézségi foka és újszerűsége; a magas színvonalú szakmai képviselőhöz szükséges képességek; hasonló ügyekben kapott díjazások stb.⁷⁹

A gyakorlat tagoltsága mutatja, hogy – népszerűsége ellenére – még mindig nem használták ki a csoportos perlési eljárásban rejlő minden lehetőséget, ugyanis a perben felmerülő költségek viselése még mindig nem teljesen egységes, nem teljesen világos a gyakorlatban.⁸⁰

Európa legtöbb országában az effajta sikerdíjas megbízások szigorúan tiltottak voltak, ugyanis a sikerdíj elfogadása nem felel meg az európai ügyvédekre vonatkozó etikai kódexek többségének. Azonban az óceánon túli kontinensről eredő irányzat, mely a versenyszféra és a jogi szolgáltatás határát e tekintetben már-már összemosza, arra késztetett néhány országot, hogy alkalmazza az ügyvédi sikerdíj intézményét: az Egyesült Királyságok a 90-es években építette be jogrendszerébe ezt a perjogi eszközt, őket Hollandia és Belgium követte. Spanyolország, Portugália, Olaszország és Franciaország már fontolóra vette a jogintézmény bevezetését.⁸¹

Fentiek fényében leszögezhető, hogy az Amerikai Egyesült Államokban hatékonyan működő class action mellett a perek „költségvetésére” vonatkozóan gördülékeny és meglehetősen egyedi szabályozás működik.

⁷⁸ Rawlings v Prudential – Bache Properties Inc, 9 F 3d 513, 516 (6th Cir 1993).

⁷⁹ MULHERON i.m. 469-471.

⁸⁰ EIZENGA, Michael: A.: *Class Actions: Contingency Fees, Ontario's New Class Proceeding's Legislation – an Analysis*, by Garry D. Watson, Q. C. in *Guide to case management and proceedings*, Watson and McGoven Ontario Civil Practice, 1995, 6.

⁸¹ EMONS, Winand: *Conditional versus Contingent Fees*, Oxford Economic Papers 59, 2007, 89-90.

Ilyen rendszer hazánk jogrendszerébe történő átvétele egyrészt hosszadalmas előkészítő munkát igényelne mind a jogalkotásban, mind a jogászai szakma felkészítésében, másrészt a kontinentális jogrendszer alaptételeit is megváltoztatná a perköltség viselésére kérdésében. Uganakkor a perköltség hatályos szabályainak megtartása esetén is problémás kérdések merülnének fel: például az, hogy ki fizesse az eljárás költségeit, ha a csoport nevében beterjesztett követelést a bíróság elutasítja?⁸²

Záró gondolatok

Megállapítható, hogy a klasszikus amerikai csoportos perlési modell hatékony működéséhez megkívánt jogtörténeti, társadalmi és jogi környezet nem található meg hazánkban, így a class action teljes recepciója minden bizonnyal nem volna hatékony.

Azonban a class action modell vizsgálata számos olyan perjogi megoldásra rámutatott, melynek alkalmazását érdemes megfontolni, továbbá melyek alkalmazását érdemes elkerülni hazánk jogtörténeti, jogszociológiai környezetébe és sajátos jogpolitikai céljainkat megvalósítani kívánó jogrendszerébe beépítendő hatékony kollektív igényérvényesítési mechanizmus kialakítása során.

A számunkra megfelelő csoportos perlési modell még nem született meg. Nyilvánvalóvá, hogy nem egy adott ország szabályozási módszerét kell lemásolnunk, hanem új, sajátos koncepcióval kell előállnunk, hiszen a szabályozás sikeressége nem kizárólag a szabályozási mechanizmustól, hanem az azt körülvevő jogszabályi és kulturális környezettől is függ.⁸³ Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint az a tény, hogy az amerikai szabályozás eredményességének kulcsa is főként a szabályozást kiegészítő joggyakorlatban és a részletszabályokban rejlik. Olyan szabályozásra van igény, mely a magyarországi viszonyokra könnyen és egyszerűen alkalmazható.⁸⁴

⁸² NAGY i.m. 97.

⁸³ A csoportos igényérvényesítés perspektívái a magyar jogban – Beszámoló a Polgári Eljárásjogászok Klubjának rendezvényéről (<http://www.jogiforum.hu/hirek/23819>) (2011. november 10.)

⁸⁴ Uo.

Felhasznált irodalom

Monográfiák, tanulmányok, folyóiratcikkek

AUGHTMAN, Joseph H.: „Jay”, *Class actions, Plaintiffs Perspectives*, Beasley, Allen, Crow, Methvin, Portis & Miles, P.C. October 15., 2004.

BECK –SANSERVINO: *How to Avoid Rule 23 „Commonality” in Class Action Employment Litigation*, Law Journal Newsletters, Employment Law Strategist, 2006. March.

BRONSTEEN –FISS: *The Class Action Rule*, *Notre Dame Law Review*, Vol.78:5, 2003.

EMONS, Winand: *Conditional versus Contingent Fees*, *Oxford Economic Papers* 59, 2007.

EIZENGA, Michael A.: *Class Actions: Contingency Fees, Ontario’s New Class Proceeding’s Legislation – an Analysis*, by Garry D. Watson, Q. C. in *Guide to case management and proceedings*, Watson and McGoven Ontario Civil Practice, 1995.

GÁTOS György: *Perbeli igényérvényesítés közösségi érdeksérelem esetén (az amerikai „class action”)*, *Magyar Jog*, 1992. 2. szám.

GRACE, Stefano M.: *Strengthening Investor Confidence in Europe: U.S.-style Securities Class Actions and the Acquis Communautaire*, *J. Law Transnational & Policy*, Vol. 15:2, 2006 Spring.

HASSEN, Michael J.: *Class Action Defense Issues: Certification of Class Action Typicality Requirement Under Rule 23 (a)(3)*

(http://classactiondefense.jmbm.com/2006/05/defending_class_actions_certif_2.html) (2011. november 10.)

HODGES - VOGENAUER –TULIBACKA: *The Costs and Funding of Civil Litigation, a Comparative Perspective*, Hart Publishing, Oxford and Portland, Oregon, 2010.

HUGES –SNYDER: *Litigation Under the English and American Rules: Theory and Evidence*, Center for the Study of Economic and State, The University of Chicago, Chicago, 1992

(<http://research.chicagobooth.edu/economy/research/articles/80.pdf>) (2012. január 10.)

KRITZER, Herbert M.: *What are Contingency Fees Really Like?* Professor of Political Science and Law, University of Wisconsin Madison.

(<http://users.polisci.wisc.edu/kritzer/research/contfee/ilep.pdf>) (2012. január 15.)

MADDEN-PAULLY: *Making the Class Determination in Rule 23 (b) (3) Class Actions*, *Fordham Law Review*, Vol.42., Issue 4., Article 4., 1974. 1.1.

MARKUS – SHERMAN: *Complex Litigation*, West Publishing Co., Minnesota, 1985.

MULHERON, Rachel: *The Class Action in Common Law Legal Systems – A Comparative Perspective*, Hart Publishing, Portland, 2006.

NAGY Csongor István: *A csoportos igényérvényesítés összehasonlító jogi modelljei – 1. rész, Az amerikai class action*, Külgazdaság, 2010. szeptember-október.

PACE, Nicholas M.: *Class Actions in the United States of America: an Overview of the Process and the Empirical Literature*, Rand Institute of Civil Justice, Santa Monica, California, U.S.A. (http://www.law.stanford.edu/display/images/dynamic/events_media/USA_National_Report.pdf) (2012. január 10.)

ROSENBERG, David: *Class Action to Be or Not to (b) (3)?* Mississippi College Law Review, Spring 2005.

SMITH – HALL: *Commonality Requirement for Class Action Certification*, New York Law Journal, Vol. 238., No. 106., 2007. december 3th.

Jogforrások és kommentárok

Federal Rules of Civil Procedure.

Federal rules of civil procedure – with forms, U.S. Government Printing Office, Washington, 2010.

(<http://www.uscourts.gov/uscourts/RulesAndPolicies/rules/2010%20Rules/Civil%20Procedure.pdf>)(2011. szeptember 20.)

Bírósági döntések, vélemények

Alex v Wal-Mart Stores, Inc., 57 A.D. 3d 1044 (3d Dept. 2008).

Alyeska Pipeline Service Co v Wilderness Society, 421 US 240, 257, 95 S Ct 1612 (1975).

Blackie v Barrack, 524 F. 2D 891 (9th Cir. 1975).

Board of Education of Township High School v Climatedp, Inc., No. 79C 3144, 1981 WL 2033, at *5 (N.D. Ill. Feb. 21, 1981).

Doe v Charleston Area Medical Centre, Inc., 529 F. 2D 638. (4th Cir. 1975).

General Telephone Company of the Southwest v. Falcon, 457 U.S. 147, 157 (9th Cir. 1982).

Hanon v Dataproducts Corp., 976 F.2d 497, 508 (9th Cir. 1992).

Harris v. Palm Springs Alpines Estates, Inc., (329 F.2d 909, 914 (9th Cir. 1964).

Heines v Widwall, 334 F. 3d 1253 (11th Cir. 2003).

Hicks v Morgan Stanley & Co., 2003 U.S. Dist. LEXIS 11972 (S.D. NY 2003).

Eisen v. Carlisle and Jacqueline, 417 US 156, 94 S Ct. 2140 (1974).

Markt Co Ltd v Knight Steamship Co Ltd, (1910) 2 KB 1021 (CA).

Mullane v. Central Hanover Bank, 399 U.S. 306 (1950.).

Pederson v Louisiana State University, 213 F. 3d 858, 868 (5th Cir. 2000).

Prado-Steinman ex. rel. Prado v Bush, 221 F. 3d 1266, 1279 (11th Cir. 2000).

Reeb v Ohio Dept of Rehabilitation, 435 F.3d 639 (6th Cir. 2006).

Rawlings v Prudential-Bache Properties Inc, 9 F 3d 513, 516 (6th Cir 1993).

Weisman v Darnielle, 78 FRD 671, 673 (SD NY 1978).

Internetes hivatkozások

A csoportos igényérvényesítés perspektívái a magyar jogban – Beszámoló a Polgári Eljárásjogászok Klubjának rendezvényéről

(<http://www.jogiforum.hu/hirek/23819>) (2011. november 10.)

Attorney's fees legal definition

(<http://law.yourdictionary.com/attorney-s-fees>) (2011. november 20.)

Contingency Fee Agreement

(http://www.vegsource.com/articles/mcdonald_fries_lawsuit.pdf) (2011. október 25.)

Frequently Asked Questions About Class Actions
(<http://www.classactionlitigation.com/faq.html>) (2012. január 10.)

First Circuit reverses certification of defendant class action in copyright actions
(<http://www.techlawjournal.com/topstories/2003/20031002.asp>) (2012. január 6.)

Pros and Cons of a Contingent Fee Lawsuit

([http://www.infobarrel.com/Pros and Cons of a Contingent Fee Lawsuit](http://www.infobarrel.com/Pros_and_Cons_of_a_Contingent_Fee_Lawsuit)) (2012. január 15.)

Who are the class representative and class members in a class action?

([http://deskinlawfirm.com/who are the class representative and class members in a class action](http://deskinlawfirm.com/who_are_the_class_representative_and_class_members_in_a_class_action)) (2011. november 10.)



A közbeszerzési eljárásokkal kapcsolatos jogorvoslat szervezeti és eljárási követelményrendszere az Európai Unió Bíróságának joggyakorlata alapján¹

II.Rész²

III. A közbeszerzésekkel kapcsolatos jogorvoslati rendszerrel szemben támasztott követelmények a Bíróság ítélkezési gyakorlatában

[1. A jogorvoslati fórummal szemben támasztott követelmények – ld. az I. részben]

2. A jogorvoslati eljárás kezdeményezésére jogosultak köre

A jogorvoslati rendszer kialakítása tekintetében alapvető kérdés, mely személyek, szervezetek számára kell biztosítani a jogorvoslati jogot. Erre tekintettel a továbbiakban a vizsgálat arra irányul, milyen követelményeket támaszt az uniós jog az ügyfélképesség, a keresetindítási jogosultság vonatkozásában. A Bíróság e kérdéssel is többször kényszerült foglalkozni, alapvetően a tagállami bíróságok és egyéb jogorvoslati hatóságok előzetes döntésre utalt kérdései alapján.

2.1. A jogorvoslati irányelvek vonatkozó rendelkezései

A jogorvoslati irányelvek értelmében a tagállamok kötelesek biztosítani, hogy (az általuk megállapítandó részletes szabályok szerint) *„legalább azon személyeknek álljon jogorvoslati eljárás a rendelkezésére, akiknek érdekében áll vagy állt egy adott szerződés elnyerése, és akiknek az*

¹ A tanulmány a TÁMOP-4.2.2/B-10/1-2010-0030 számú projekt részeként az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával készült.

² A tanulmány I. részét a Themis 2013. júniusi számában közzétük.

*állítólagos jogsértés érdeksérelmet okozott vagy ennek kockázata fennáll.*³

Az uniós jog tehát az eljárás-indítási jogosultsággal felruházandó személyek minimális körét határozza meg, vagyis azt a személyi kört, amely számára a tagállamok kötelesek a jogorvoslati rendszer igénybevételét lehetővé tenni. Ez ugyanakkor nem jelenti azt, hogy az irányelvi kötelezettségen túl egyéb személyek, szervezetek részére ne biztosíthatnának eljárás-indítási, keresetindítási jogot.⁴ A C-570/08. számú ügyben hozott ítélet indokolása e tekintetben külön is irányadó lehet, jóllehet a kérdés arra irányult, hogy a 89/665/EGK irányelv rendelkezései alapján köteles-e a tagállam az ajánlatkérők számára biztosítani a jogorvoslati fórum döntésével szembeni fellebbezés/jogorvoslat lehetőségét. A Bíróság ugyanakkor ítéletében kifejtette, hogy a 89/665/EGK irányelv 1. cikkének (3) bekezdésében szereplő „legalább” kifejezés, illetve a tagállamok eljárási autonómiája nem tiltja a tagállamoknak, hogy az ajánlatkérőkre is kiterjessék azon személyek körét, amelyek számára biztosítják a jogorvoslat lehetőségét. A Bíróság elutasította azt az ellenérvet, amely szerint ez az értelmezés az uniós jog egységes alkalmazása ellen hatna, mivel a 89/665/EGK irányelvnek nem célja a vonatkozó nemzeti szabályok teljes harmonizációja.

A közbeszerzési jogorvoslati irányelvek tehát csak a jogosultak minimális körét határozzák meg. Az uniós jog így nem zárja ki, hogy a tagállamok e körnél szélesebb körben állapítsák meg az eljárás kezdeményezési jogosultsággal rendelkezők körét.⁵ Így az irányelvek alapján lehetséges, hogy a részvételre jelentkezőkön, ajánlattevőkön túlmenően akár olyan hatóságok is eljárás-kezdeményezési jogot kapjanak, amelyek értelemszerűen nem vettek részt a közbeszerzési eljárásban, de feladat- és hatáskörük a közbeszerzések tisztaságának, jogszerűségének biztosítása. E megoldás egyben a közbeszerzési szabályok hatékony érvényre juttatásának eszközét is képezi, ugyanis a gyakorlati tapasztalatok azt mutatják, hogy az ajánlattevők – jelentős jogsértések esetén is – gyakran tartózkodnak jogorvoslati eljárás indításától, mivel attól félnek, hogy így az ajánlatkérő „feketelistázza” őket, azaz a későbbi közbeszerzési eljárásokban minden esélyüket elvesztenék. Ezek a mögöttes szempontok azonban nem játszanak

³ 89/665/EGK irányelv 1. cikk (3) bekezdés, 92/13/EK irányelv 1. cikk (3) bekezdés - A két irányelv teljesen azonos módon fogalmaz e kérdés tekintetében.

⁴ Pl. C-315/01. sz. GAT-ügyben 2003. június 19-én hozott ítélet [2003] EBHT I-6351 45. pont, C-570/08. sz., Symvoulio Apochetefseon Lefkosias kontra Anatheoritiki Archi Prosforon ügyben 2010. október 21-én hozott ítélet [2010] EBTH I-10131

⁵ Dánia például élt e lehetőséggel, és így számos intézmény és hatóság eljárást kezdeményezhet az uniós közbeszerzési irányelvek rendelkezéseinek megsértése miatt, annak ellenére, hogy saját maguk nem áldozatai a jogsértésnek. lásd: Koefoed JOHNSON: The Appeal Board in Denmark, 1/96 EU Public Contract Law 5-6.

szerepet a független intézmények, hatóságok esetében. A tagállamok tehát az irányelvi minimumnál szélesebb személyi kör számára lehetővé tehetik a jogorvoslati eljárás kezdeményezését, de szűkebb körben nem.

A jogorvoslati irányelvek a fenti rendelkezéseken túl további részletszabályokat nem tartalmaznak az ügyfélképességről, és nem adnak segítséget sem az érdek, sem az érdeksérelem, illetve -veszélyeztetettség fogalmak értelmezéséhez. E fogalmak tartalommal kitöltése így a tagállamokra marad. A tagállamok ugyanakkor e kategóriákat nem értelmezhetik úgy, hogy ezáltal korlátozzák, lerontsák a jogorvoslati irányelv hatékonyságát.⁶

2.2. Az érdek fogalma

Az ügyfélképesség meghatározása szempontjából a kiindulópontot a *közbeszerzési eljárás tárgyát képező szerződés elnyeréséhez fűződő érdek* jelenti, így érdemes körüljárni az „érdek” fogalmának Bíróság általi értelmezését. A Bíróság az ügyfélképességre, a keresetőségi jogra vonatkozó ítélkezési gyakorlatában újra és újra hangsúlyozta, hogy az uniós jog szerint az ügyfélképesség szempontjából e feltétel teljesítése meghatározó.⁷

A C-249/01. számú, *Hackermüller ügyben*⁸ a Bíróság kimondta, hogy a tagállamok az uniós jog alapján nem kötelesek pusztán azon az alapon eljárás-indítási jogot biztosítani egy személynek, hogy az szerette volna elnyerni a vitatott közbeszerzést. Önmagában ez még nem alapozza meg az ügyfélképességet. A tagállamok megkövetelhetik azt is, hogy az érintett személy jogát, jogos érdekét az általa sérelmezett, állítólagos jogsértés valóban és közvetlenül sértse. A Bíróság ugyanakkor kimondta azt is, hogy az érdeksérelemre, illetve annak veszélyére való hivatkozással a jogorvoslati eljárás kezdeményezésére vonatkozó jogosultság nem korlátozható túlságosan. Különösen a jogorvoslati kérelem *elfogadhatóságával* szemben nem támaszthatók ugyanazok a követelmények, mint a *megalapozottságával* szemben. Az a körülmény, hogy a jogorvoslati eljárás végén adott esetben nem lehet bizonyítani

⁶ C-410/01 Fritsch, Chiari & Partner, Ziviltechniker GmbH és társai kontra Autobahnen- und Schnellstraßen-Finanzierungs-AG (Asfinag). [2003] EBHT I-06413. 31. és 34. pont

⁷ C-57/01. sz., Makedoniko Metro és Michaniki ügyben 2003. január 23-án hozott ítélet [2003] EBHT I-1091 65. pont; C-230/02. sz., Grossmann Air Service ügyben 2004. február 12-én hozott ítélet [2004] EBHT I-1829. 25. pont

⁸ C-249/01. sz. Hackermüller-ügyben 2003. június 19-én hozott ítélet [2003] EBHT I-6319

elszenvedett vagy fenyegető jogsértést, nem szólhat a jogorvoslati kérelem elfogadhatósága ellen.⁹

A tárgybeli ügyben a kérdés arra irányult, hogy biztosítani kell-e a jogorvoslat lehetőségét annak az ajánlattevőnek, aki bár részt vett és ajánlatot nyújtott be a kétszakaszos tárgyalásos eljárásban, valójában azonban ki kellett volna őt zárni az eljárásból már az első szakaszban a vele szemben fennálló kizáró ok miatt, és aminek következtében eleve nem nyújthatott volna be ajánlatot az ajánlattételi szakaszban. Így érdeke sem fűződhetett az eljárás második szakaszában való részvételhez, illetve a szerződés elnyeréséhez. A tárgybeli ügyben ráadásul a kizáró ok fennállását, és emiatt az ajánlattevő (pontosabban részvételre jelentkező) kizárásának szükségességét az érintett által kezdeményezett jogorvoslati eljárás során eljáró jogorvoslati fórum (az osztrák Bundesvergabeamt, azaz az Osztrák Szövetségi Közbeszerzési Hivatal) állapította meg, az ajánlatkérő a közbeszerzési eljárás során ezt elmulasztotta. Az osztrák jogorvoslati fórum viszont a kizáró ok fennállására hivatkozva elutasította – ügyfélképeség hiányában – Hackermüllernek az eljárás nyertesére vonatkozó ajánlatkérői döntés ellen benyújtott kérelmét. A Bíróság álláspontja szerint azonban a 89/665/EGK irányelvvel ellentétes az osztrák jogorvoslati fórum döntése, amellyel a konkrét ügyben megtagadta az ügyfélképeséget az érintettől. Amennyiben ugyanis ajánlatkérő kizárta volna őt az eljárásból a kizáró okra hivatkozással, akkor lehetősége lett volna ezt az ajánlatkérői döntést a jogorvoslati fórum előtt megtámadni. Ha azonban a jogorvoslati fórum állapítja meg, hogy ki kellett volna őt zárni a közbeszerzési eljárásból, majd aztán erre (és az ebből fakadó érdeksérelem hiányára) hivatkozással megtagadja tőle az ügyfélképeséget az eljárás nyertesére vonatkozó döntés megtámadása kapcsán, akkor ezzel nemcsak attól a jogától fosztja meg, hogy az eljárást lezáró döntés jogellenességét vitassa, hanem attól is, hogy a kizárása jogszerűségét jogvita tárgyává tehesse.

Egy másik ítéletében a Bíróság rámutatott arra, hogy a szerződés elnyerésére vonatkozó érdeket tanúsít(hat)ja az, hogy az ajánlattevő ajánlatot (illetve a részvételre jelentkező részvételi jelentkezést) nyújtott be a közbeszerzési eljárás során.¹⁰

A *C-230/02. számú, Grossmann Air Service* ügyben¹¹ hozott ítéletében a Bíróság alapvetően még az olyan nemzeti rendelkezés uniós joggal való

⁹ C-249/01. sz. Hackermüller-ügyben 2003. június 19-én hozott ítélet [2003] EBHT I-6319 27. pont

¹⁰ Pl.: C-129/04. sz. Espace Trianon SA és Sociétéwallonne de location-financement SA (Sofibail) kontra Office communautaire et régional de la formation professionnelle et de l'emploi (FOREM) ügyben. 2005. szeptember 8-án hozott ítélet [2005] EBTH I-07805 19. pont

¹¹ C-230/02. sz. Grossmann Air Service ügyben 2004. február 12-én hozott ítélet [2004] EBHT I-1829

összeegyeztethetőségét is elismerte, amely az „érdek” fogalmát közelebbről meghatározza, és ezzel a jogorvoslati jogot bizonyos értelemben korlátozza: *„...nem sérti a 89/665/EGK irányelv hatékony érvényesülését az, ha olyan személynek nem ismerik el a szóban forgó közbeszerzési szerződés elnyeréséhez fűződő érdekét, és ezáltal nem biztosítják számára az említett irányelvben előírt jogorvoslati eljárás igénybevételének a lehetőségét, aki sem a közbeszerzési eljárásban nem vett részt, sem az ajánlatkérőnek az ajánlati felhívás részletes leírását tartalmazó határozatával szemben nem kezdeményezett jogorvoslatot.”*

A jogorvoslati irányelvek tehát megengedik a tagállamoknak, hogy a közbeszerzési eljárásokra vonatkozó jogorvoslati eljárás megindításának jogosultságát két szempontból korlátozzák: egyrészt annak előírásával, hogy a szerződés elnyerésének a felperes érdekében kell állnia, másrészt annak előírásával, hogy a felperes jogsértést szenvedett el, vagy legalábbis ennek kockázata áll fenn. Ily módon a közérdekű keresetek és a nyilvánvalóan esélytelen pályázók jogorvoslati kizárhatók. Ez azonban nem veszélyeztetheti az irányelv hatékony érvényesülését.¹² A jogorvoslati eljárás megindítására való jogosultság korlátait ezért az irányelv kettős céljának fényében kell értelmezni, azaz egyrészt arra tekintettel, hogy az irányelv az egyes személyek részére *hatékony jogorvoslatot* biztosítson a közbeszerzési eljárásokkal kapcsolatban, másrészt arra tekintettel, hogy az ajánlatkérői döntések jogszerűségének megfelelő *ellenőrzését* tegye lehetővé. A közbeszerzési jogorvoslati eljárások megindítására vonatkozó jogosultság nem korlátozható túlságosan.

2.3. A tagállami jog által előírt békéltetési/előzetes egyeztetési eljárás elmulasztása esetén a jogorvoslati jog elvesztése

A C-410/01. számú *Fritsch* ügyben¹³ a Bíróságnak abban a kérdésben kellett állást foglalnia, hogy összeegyeztethető-e az uniós joggal az a tagállami megoldás, amely szerint elveszíti ügyfélképességét/kereshetőségi jogát az, aki a „rendes” jogorvoslati fórum előtt nem veszi igénybe a békéltető testület eljárását.

¹² C-410/01. sz., *Fritsch, Chiari & Partner* és társai ügyben 2003. június 19-én hozott ítélet [2003] EBHT I-6413 31, 34. pont,

C-470/99. sz., *Universale-Bau* és társai ügyben 2002. december 12-én hozott ítélet [2002] EBHT I-11617 72. pont,

C-230/02. sz. *Grossmann Air Service* ügyben 2004. február 12-én hozott ítélet [2004] EBHT I-1829. 42. pont

¹³ C-410/01 *Fritsch, Chiari & Partner, Ziviltechniker GmbH* és társai kontra *Autobahnen- und Schnellstraßen-Finanzierungs-AG (Asfinag)*. [2003] EBHT I-06413

Az irányelvek értelmében a tagállamok előírhatják jogszabályaikban, hogy a jogorvoslati eljárás megindítását megelőzően a jogorvoslati eljárást igénybe venni kívánó személy előzetesen értesítse az ajánlatkérőt az állítólagos jogsértésről és a jogorvoslati eljárás kezdeményezésére vonatkozó szándékáról, amennyiben ez nem érinti sem a szerződéskötési tilalmi időszakot, sem a jogorvoslati kérelem benyújtására megállapított bármely más határidőt.¹⁴ A tagállamok továbbá előírhatják, hogy a jogorvoslati eljárást igénybe venni kívánó személy először az ajánlatkérőhöz forduljon jogorvoslatért. Ebben az esetben a tagállamok kötelesek biztosítani, hogy az ilyen kérelem benyújtása a szerződés lehetséges megkötésére azonnali felfüggesztő hatállyal bírjon.¹⁵

A közbeszerzési eljárás során az eljárás valamennyi résztvevőjének közös érdeke az eljárás gyors, eredményes, a verseny tisztaságát tiszteletben tartó befejezése, ugyanakkor a közbeszerzési eljárás során, vagy az eljárást lezáró döntés ellen előterjesztett jogorvoslati kérelem a közbeszerzési eljárást, illetve a szerződéskötést hosszú időre megszakíthatja. Gyakran kerül sor nyilvánvalóan alaptalanul, rosszhiszeműen indított jogorvoslati eljárásra, amikor a kérelmező célja csupán az, hogy a szerződés megkötését minél tovább megakadályozza, bár tudatában van annak, hogy a közbeszerzési eljárás nem volt jogsértő. Az alaptalan jogorvoslati kérelmek egyrészt feleslegesen növelik az eljáró hatóság munkaterhét, másrészt az ajánlatkérőt akadályozzák a beszerzés minél előbbi megvalósításában. Előfordulhat az is, hogy az ajánlatkérő eljárása során valóban követett el – akár gondatlanul is – jogsértést, azonban jogorvoslati eljárás és a jogorvoslati hatóság erre kötelező határozata hiányában is hajlandó a sérelem orvoslására.

A fentiekre tekintettel kerültek be a jogorvoslati irányelvekbe az idézett lehetőségek, vagyis az ajánlatkérő előzetes értesítésére vonatkozó kötelezettség, illetve az ajánlatkérőnél kezdeményezett előzetes vitarendezés kötelezettségének lehetséges tagállami előírása. Kérdés viszont, hogy amennyiben valamely tagállam él e lehetőségekkel, és belső jogrendszerében a vonatkozó kötelezettségeket előírja, akkor e kötelezettségek teljesítésének elmulasztásához hozzákapcsolhatja-e a jogorvoslati eljárás kezdeményezési jogának elvesztését? Előírhatja-e valamely tagállam, hogy a kérelmező csak azt támadhatja a hatóság (bíróság) előtt, amit előre jelzett az ajánlatkérőnek, illetve amellyel kapcsolatban előzetes vitarendezést kezdeményezett az ajánlatkérőnél. A kérdés relevanciáját az adja, hogy ilyen jellegű szankció elvileg útjába állhat annak a nem kívánt jelenségnek, hogy a közbeszerzési eljárásban

¹⁴ 89/665/EGK irányelv 1. cikk (4) bek.; 92/13/EGK irányelv 1. cikk (4) bek.

¹⁵ 89/665/EGK irányelv 1. cikk (5) bek.; 92/13/EGK irányelv 1. cikk (5) bek.

vesztes fél utóbb keressen megtámadási alapot az ajánlatkérő döntésével szemben. Valójában azonban ez csak ürügy lenne, mert a jogorvoslati kérelem valódi oka az lenne, hogy veszített. E kötelezettség előírása elvileg hozzájárulhat a nyilvánvalóan alaptalanul indított jogorvoslati eljárások visszaszorításához, valamint lehetőséget biztosít az ajánlatkérőknek, hogy a jelzett jogsértést önkéntesen orvosolják. A nyilvánvalóan alaptalanul indított kérelmek számos tagállamban okoznak ugyanis problémát.

A *C-410/01. számú, Fritsch ügyben* a Bíróság az osztrák Bundesvergabeamt által előterjesztett előzetes kérdések alapján megállapította, hogy azt, aki ajánlattevőként részt vett egy közbeszerzési eljárásban, de elmulasztotta a tagállami jog által kötelezően előírt előzetes vitarendezési eljárás igénybevételét, nem lehet úgy tekinteni, mint aki elvesztette a közbeszerzési eljárás megnyeréséhez fűződő érdekét, és ezáltal a jogorvoslati eljárás kezdeményezésére vonatkozó jogosultságát.

A vitatott osztrák tagállami jogszabályi rendelkezés ugyanis a következő feltételek megléte esetén biztosította a jogorvoslati eljárás kezdeményezésének jogát:

- a kérelmezőnek érdekében állt az érintett közbeszerzési eljárás alapján megkötendő szerződés elnyerése,
- az állítólagos jogsértés valamely jogos érdekét sértette vagy veszélyeztette,
- a jogorvoslati fórumhoz (Bundesvergabeamt-hoz) fordulás előtt igénybe vette az osztrák jog szerinti előzetes vitarendezést (békéltetést).

Az alapul szolgáló ügy tényállása röviden a következőkben foglalható össze: 1999. november 18-án közzétett eljárást indító felhívással az osztrák Autobahnen- und Schnellstraßen-Finanzierungs-AG (Asfinag) mint ajánlatkérő közbeszerzési eljárást indított fő- és kiegészítő díjfizető kapuk kiépítésére és az ehhez kapcsolódó adatátviteli rendszer bevezetésére. Ajánlatkérő 2000. január 28-án tájékoztatta Fritsch és társait, hogy ajánlatukat a második helyre sorolta, és ezáltal nem az ő konzorciumuk lett a közbeszerzési eljárás nyertese. 2001. február 8-án újabb levélben arról tájékoztatta az ajánlatkérő a Fritsch és társait, hogy a nyertes ajánlattevővel megkötötte a szerződést, és egyben tájékoztatást adott a megkötött szerződés szerinti ellenszolgáltatás mértékéről. Ezt követően Fritsch és társai az osztrák közbeszerzési jogorvoslati fórumhoz, a Bundesvergabeamt-hoz fordultak jogorvoslatért arra való hivatkozással, hogy a közbeszerzési eljárás nyertese nem a legjobb ajánlatot benyújtó ajánlattevő lett. Asfinag, az ajánlatkérő ugyanakkor eljárási kifogással élt az eljárás kezdeményezésével szemben, és vitatta Fritsch és társai

ügyfélképességét arra való hivatkozással, hogy a vonatkozó osztrák jogszabályi rendelkezések szerint az ügyfélképesség feltétele, hogy a jogorvoslati kérelem benyújtójának érdeke fűződjön a szerződés elnyeréséhez, azonban a tárgybeli esetben kérelmező ezt az érdekét elvesztette, hiszen nem kezdeményezett előzetes békéltetési eljárást az erre hatáskörrel rendelkező Bundes-Vergabekontrollkommission (B-VKK) előtt.

A Bíróság megerősítette az előzetes kérdésre adott válaszában, hogy a jogorvoslati irányelvek alapján a jogorvoslati eljárás kezdeményezésének joga (*locus standi*) tágan értelmezendő, és így mindazok számára biztosítani kell az eljárás-indítási jogot, akiknek érdekük fűződik az adott közbeszerzési eljárás megnyeréséhez, és ez a jogos érdekük sérelmet szenvedett vagy veszélybe került egy állítólagos jogsértéssel. A Bíróság álláspontja szerint az a tagállami rendelkezés, amely előírja, hogy a hatáskörrel rendelkező jogorvoslati fórum igénybevétele előtt kötelező egy alternatív vitarendezési fórumot igénybe venni, az irányelv gyorsaságra és hatékonyságra vonatkozó célkitűzéseit rontja le. Az ilyen előzetes vitarendezés ugyanis szükségszerűen azzal jár, hogy késedelmet szenved a „valódi” jogorvoslati eljárás megindítása. Másfelől az osztrák jog által előírt békéltetési eljárás során eljáró bizottság – az osztrák jog szabályai szerint – nincs felruházva azokkal a hatáskörökkel, amelyeket a jogorvoslati irányelvek megkövetelnek, ennek következtében egy ilyen békéltető bizottság/testület nem tudja az uniós közbeszerzési irányelvek hatékony alkalmazását biztosítani. A Bíróság érvelésében még arra is hivatkozott, hogy a jogorvoslati irányelvek által a jogorvoslati eljárás részletes szabályainak megalkotására vonatkozó felhatalmazás nem jelent felhatalmazást arra, hogy a jogos érdek kategóriáját olyan korlátozóan értelmezzék, hogy az lerontsa az irányelv hatékonyságát. Nem lehet tehát úgy tekinteni a békéltetési eljárás igénybevételét elmulasztó ajánlattevőt, mint aki elvesztette a szerződés elnyeréséhez fűződő jogos érdekét, és erre tekintettel a jogorvoslati jogát. A Bíróság tehát alapvetően a hatékonysági elvből levezetve mondta ki, hogy az uniós joggal összeegyeztethetetlen az a tagállami rendelkezés, amely a jogorvoslati eljárást megelőző békéltetési eljárás igénybevételét kötelezővé teszi, és igénybevételének elmulasztásához a jogorvoslati eljárás kezdeményezésére vonatkozó jog elvesztését kapcsolja.¹⁶ Ezt a döntést

¹⁶ DISCHENDORFER, Martin: Forcing Aggrieved Bidders to Raise Irregularities of the Award Procedure Before the Contract Award: The Fritsch Case: Case C-410/01, Fritsch, Chiari & Partner, Ziviltechniker GmbH v Autobahnen- und Schnellstraßen-Finanzierungs-AG (ASFINAG), Public Procurement Law Review 2004 p. NA14-NA17

később a Bíróság megerősítette a C-230/02. számú, Grossmann ügyben hozott ítéletében is.¹⁷

2.4. Ajánlatot – a dokumentációban szereplő állítólagos jogellenes kikötés miatt – be nem nyújtott cég ügyfélképessége, amely csak az eljárás nyertesére vonatkozó döntés meghozatalát követően keres jogorvoslatot

A *Grossmann Air Service* ügyben a Bíróság azt a kérdést járta körül, hogy leszűkíthető-e a jogorvoslati eljárás kezdeményezésének joga azokra a cégekre, amelyek részvételre jelentkezőként, ajánlattevőként részt vettek az adott közbeszerzési eljárásban. Másik oldalról megközelítve: hogyan kell kezelni az ügyfélképesség szempontjából azt a személyt, aki nem vett részt a vita tárgyává tett közbeszerzési eljárásban, de éppen amiatt, mert a dokumentáció diszkriminatív feltételeket tartalmazott, és így eleve nem tudott ajánlatot tenni, ugyanakkor nem is keresett jogorvoslatot korábban, csak az eljárás nyertesére vonatkozó döntés meghozatalát követően?

A Bíróság egyfelől kimondta, hogy az eljárást megindító felhívás, illetve a dokumentáció diszkriminatív vagy egyéb módon jogsértő feltételeit közvetlenül megtámadhatja olyan személy is, aki nem nyújtott be ajánlatot, részvételi jelentkezést a közbeszerzési eljárásban, éppen a hivatkozott jogellenes kikötés miatt. Aránytalan és túlzó lenne ugyanis azt követelni egy cégtől, hogy az állítólagos jogsértő kiírási feltétel ellenére nyújtson be ajánlatot azt megelőzően, hogy jogorvoslatért folyamodik, még akkor is, ha semmi esélye nem lenne megnyerni az adott szerződést éppen a felhívásban/dokumentációban szereplő diszkriminatív feltétel miatt. Sőt, a 89/665/EGK irányelv 2. cikke (1) bekezdésének *b)* pontjából az következik, hogy a tagállamoknak kifejezetten biztosítaniuk kell annak a lehetőségét, hogy az érintett vállalkozás közvetlenül jogorvoslatért fordulhasson a hatáskörrel rendelkező fórumhoz a kiírás diszkriminatív feltétele miatt, anélkül, hogy bevéárná a közbeszerzési eljárás lezárását. Főszabály szerint a tagállamoknak valóban csak azoknak a vállalkozásoknak kell biztosítaniuk az ügyfélképességet, a keresetösségi jogot, amelyek részt vettek abban a közbeszerzési eljárásban, amelynek felülvizsgálatát kérelmezik, hiszen amennyiben nem vettek részt ajánlattevőként, akkor nehezen lehetne bizonyítaniuk azt, hogy valóban érdekükben állt a szerződés elnyerése. Másfelől azonban, ha egy

¹⁷ C-230/02. sz., *Grossmann Air Service* ügyben 2004. február 12-én hozott ítélet [2004] EBHT I-1829. 42-44. pont

vállalkozás azért nem nyújtott be ajánlatot, mert a közbeszerzési dokumentációban szereplő diszkriminatív feltételek meggátolták őt az ajánlattételben, akkor viszont lehetővé kell tenni számára, hogy a vitatott feltételekkel, kikötésekkel szemben közvetlenül jogorvoslattal élhessen, akár még az adott közbeszerzési eljárás lezárulta előtt. Aránytalan követelmény lenne ugyanis a potenciális ajánlattevőktől elvárni azt, hogy csak azért állítsanak össze és nyújtsanak be ajánlatot, hogy ezzel megszerezzék a jogot a jogsértő ajánlati felhívás vagy közbeszerzési dokumentáció megtámadására, még akkor is, ha éppen a diszkriminatív feltételek miatt nem lenne esélyük a közbeszerzési eljárás megnyerésére. Másfelől pedig a 89/665/EGK irányelv 2. cikk (1) bekezdésének b) pontjából nyilvánvaló, hogy a jogorvoslati eljárás során a jogsértő – így különösen diszkriminatív – feltételek megsemmisítésére hatáskörrel kell felruházni a jogorvoslati fórumot. E feltételekkel, kikötésekkel szemben tehát már akkor is lehet jogorvoslatot kezdeményezni, amikor a közbeszerzési eljárás még nem fejeződött be.

Kérdés ugyanakkor, hogy mindennek tükrében hogyan kell kezelni azt a helyzetet, amennyiben az érintett cég nem kezdeményezett közvetlenül jogorvoslati eljárást az eljárást megindító felhívással szemben, csak azt követően, hogy az eljárás nyertesére vonatkozó döntést meghozta az ajánlatkérő. A Bíróság e kérdésre adott válaszában abból indult ki, hogy a jogorvoslati irányelvek alapján a tagállamok fő feladata az, hogy úgy alakítsák ki a jogorvoslati rendszerüket, hogy az hatékony és gyors jogorvoslatot tudjon biztosítani. Ugyanakkor a közbeszerzési eljárások gyors és hatékony lefolytatásához fűződő érdekekre is tekintettel kell lenni, azaz nem lehet a végtelenségig nyitva hagyni a lehetőségét annak, hogy az adott közbeszerzési eljárás, vagy annak valamely mozzanata megtámadásra kerüljön. Így amennyiben egy érintett anélkül késlekedik jogorvoslati kérelme előterjesztésével, hogy erre ésszerű indoka lenne, az végső soron a közbeszerzési irányelvek hatékony végrehajtásának lerontásához vezet. Ilyen körülmények között nem tekinthető az uniós joggal ellentétesnek, amennyiben valamely tagállam kizárja a jogorvoslati eljárás kezdeményezésére jogosultak köréből azt, aki nem csak, hogy nem nyújtott be ajánlatot a közbeszerzési eljárásban, de még az eljárást megindító felhívás jogellenes kikötését is csak azt követően kívánja jogorvoslat tárgyává tenni, hogy az ajánlatkérő már az eljárás nyertesére vonatkozó döntését is meghozta és az érintetteket erről tájékoztatta.

2.5. Konzorcium eljárás-kezdeménnyezési joga

A közbeszerzési eljárásokban gyakori, hogy több gazdasági szereplő közösen tesz ajánlatot, és a közös ajánlattétel érdekében alkalmi társulást, ún. konzorciumot hoznak létre.

Az anyagi jogi közbeszerzési irányelvek is tartalmazznak kifejezett szabályozást a „több ajánlattevő” közös ajánlattételére, illetve a „gazdasági szereplők csoportjának” ajánlattételére. Az uniós közbeszerzési jog tehát meghatározott jogokat biztosít az ilyen ajánlattevőknek, mindenekelőtt a közbeszerzési eljárásban való részvétel jogát. Kérdésként merül fel természetesen az, hogy a konzorciumot, illetve tagjait megilleti-e a jogorvoslat joga? Amennyiben igen, akkor a konzorcium tagjai önállóan is jogosultak-e jogorvoslati eljárást kezdeményezni vagy csak együttesen? Ezek a kérdések a Bíróság előtt is felmerültek.

A C-57/01. számú, *Makedoniko Metro* ügyben¹⁸ hozott ítélet az e tárgyban eligazodást nyújtó ítéletek egyike, amelyet a Makedoniko Metro nevű konzorcium és a Görög Állam között, a thesszalóniki metró építésére kiírt közbeszerzési eljárás kapcsán kialakult jogvitában, az Athéni Elsőfokú Közigazgatási Bíróság által felterjesztett előzetes kérdés ügyében hozott a Bíróság.

A Bíróság a konzorcium ügyfélképessége kérdésében is az eljárás-kezdeménnyezési jog biztosításának a 89/665/EGK irányelv 1. cikkének (3) bekezdésében szabályozott – és az ítélezési gyakorlatban következetesen hivatkozott – feltételeiből indult ki. A Bíróság szerint ebben az esetben is annak van jelentősége, hogy a közös ajánlatot tevő csoportnak érdekében áll-e, állt-e a közbeszerzés elnyerése, továbbá, hogy az ajánlatkérő döntése miatt jogsértést szenvedett-e, illetve fennáll-e ennek kockázata. A jogorvoslati kérelem benyújtásához fűződő eljárási jogosultság tehát a közbeszerzési eljárásban (ajánlattevőként vagy részvételre jelentkezőként) való tényleges részvételből következik. A Bíróság erre tekintettel kimondta, hogy amennyiben az ajánlatkérő valamely döntése sérti a közös ajánlatot tevő csoport azon jogait, amelyek a közbeszerzési eljárás keretében az uniós jog alapján megilletik őket, úgy e csoportnak joga van a jogorvoslati irányelvek által előírt jogorvoslati eljárások igénybevételére.¹⁹

A konzorciumok ügyfélképességének másik aspektusa képezte a tárgyát a belga Conseil d'État által kezdeményezett előzetes határozathozatali

¹⁸ C-57/01. sz., *Makedoniko Metro* és *Michaniki* ügyben 2003. január 23-án hozott ítélet [2003] EBHT I-1091 66.pont

¹⁹ C-57/01. sz., *Makedoniko Metro* 73. pont

eljárásnak, a C-129/04. számú *Espace Trianon SA* ügyben.²⁰ Itt a kérdés nem magának a konzorciumnak az eljárás-kezdeménnyezési joga volt, hanem a belga jog szerinti alkalmi társaság egyes tagjainak önálló eljárás-kezdeménnyezési joga. Az alapul szolgáló közbeszerzési eljárás ajánlatkérője az Office communautaire et régional de la formation professionnelle et de l'emploi (FOREM) volt. Az eljárás során összesen öt ajánlatot nyújtottak be. Az ajánlattevők egyike az Espace Trianon-SOFIBAIL alkalmi társaság volt. Az ajánlatkérő FOREM azonban egy másik ajánlattevőt minősített a közbeszerzési eljárás nyertesének. Az Espace Trianon-SOFIBAIL konzorciumot az Espace Trianon SA (Espace) és a Société Wallone de Location-Financement SA (SOFIBAIL) alkotta. Az eljárás eredményére vonatkozó ajánlatkérői tájékoztatást kézbesítették az Espace és a SOFIBAIL részére, akik keresetet nyújtottak be a Conseil d'État-hoz az eljárást lezáró ajánlatkérői döntéssel szemben. A kereset elfogadhatóságának vizsgálata során a Conseil d'État arra a következtetésre jutott, hogy az Espace nevében a bírósági eljárás megindításáról hozott döntés nem volt szabályos, mivel azt az alapító okiratban foglaltaktól eltérően nem az igazgatótanács hozta meg. A SOFIBAIL keresetindításra vonatkozó döntései viszont szabályosak voltak. Mivel a közbeszerzési eljárás során az ajánlatot a közös ajánlatot tevő Espace-SOFIBAIL konzorcium nevében nyújtották be, azonban a konzorciumi tagok egyikének keresetindításra vonatkozó döntése nem volt szabályos, a Conseil d'État arra jutott, hogy a belga jog alapján nem tudja megválaszolni a kereset befogadhatóságára vonatkozó kérdést, ezért előzetes döntéshozatal céljából a Bírósághoz fordult. Arra kereste – többek között – a választ, vajon ellentétes-e a 89/665/EGK irányelv 1. cikkével az olyan nemzeti jogi rendelkezés, amely szerint egy adott közbeszerzési eljárásban résztvevő, jogi személyiséggel nem rendelkező konzorcium esetében a konzorcium tagjai csak együttesen nyújthatnak be jogorvoslati kérelmet a közbeszerzési eljárás nyertesére vonatkozó ajánlatkérői döntéssel szemben. Ellentétes-e továbbá a 89/665/EGK irányelv 1. cikkével az olyan nemzeti jogi rendelkezés, amely szerint az ilyen alkalmi társaság tagja sem társasági tag minőségében, sem saját nevében nem indíthat önállóan jogorvoslati eljárást az eljárás nyertesére vonatkozó ajánlatkérői döntéssel szemben.

A Bíróság a kérdés megválaszolásához ismételtten abból indult ki, hogy a kereshetőségi jogot az uniós jog szerint annak a személynek kell biztosítani, aki anyagi jogokkal is rendelkezik. Az anyagi jogi

²⁰ C-129/04. sz. Espace Trianon SA és Société wallonne de location-financement SA kontra Office communautaire et régional de la formation professionnelle et de l'emploi (FOREM) ügyben 2005. szeptember 8-án hozott ítélet [2005] EBHT I-07805

közbeszerzési irányelvekből eredő jogok azonban a közös ajánlatot tevő csoportok esetében magát a csoportot, a konzorciumot illetik meg. A közbeszerzési eljárásban harmadik személyekkel szemben maga a közös ajánlatot tevő csoport lép fel jogalanyként. S maga a csoport a címzettje például az eljárás eredményéről szóló ajánlatkérői döntésnek is. A jogorvoslati irányelv az anyagi közbeszerzési irányelvekből levezethető jogok érvényesítésére szolgál. A jogorvoslati irányelv pedig csak az ajánlattevő, vagyis a konkrét esetben a közös ajánlatot tevő csoport jogvédelmét biztosítja. A közös ajánlatot tevő csoportok esetében jellemző, hogy azok tagjai a specializálódásuk miatt egyáltalán nem lennének képesek az egész szerződés teljesítésére. Feltételezhetően ez nem is állt szándékukban, ezért nem önálló ajánlattevőként indultak. Így az irányelvből kizárólag magának a közös ajánlatot tevő csoportnak a kereshetőségi joga vezethető le, hiszen csak a közös ajánlatot tevő csoport rendelkezik a kereshetőségi joghoz szükséges érdekekkel, az egyes tagok azonban nem. Ebből megint csak az következik, hogy a közös ajánlatot tevő csoport egyes tagjainak a közösségi jog alapján nincs joguk ahhoz, hogy *saját* nevükben jogorvoslati eljárást indítsanak az eljárást lezáró ajánlatkérői döntéssel szemben. Az irányelv szerint annak kell kereshetőségi jogot biztosítani, akinek érdeke fűződik azon szerződés elnyeréséhez, amely a jogorvoslati eljárás tárgyát fogja képezni. A jogorvoslati kérelem elfogadhatóságához pedig nem elegendő akármilyen érdek. Ez természetesen a közös ajánlatot tevő csoport vonatkozásában is érvényes. A közös ajánlatot tevő csoport és annak tagjai érdekei között, valamint az egyes tagok érdekei között ugyanakkor eltérés is lehet. A közös ajánlatot tevő csoport tagjai érdekeltek abban, hogy közös ajánlatot tevő csoportjuk gazdasági sikert érjen el. A közös ajánlatot tevő csoport tagja azonban csupán abban érdekelt, hogy a *csoport* részére ítéljék oda a szerződést, s nem abban, hogy ő maga kapja meg a megbízást. Azt a kérdést, hogy vajon fennáll-e az irányelv 1. cikkének (3) bekezdése szerinti érdek, a közös ajánlatot tevő csoport közbeszerzési jog szempontjából releváns tevékenységei alapján kell megítélni.

A Bíróság álláspontja szerint az uniós jog főszabály szerint nem követeli meg, hogy a tagállamok a közös ajánlatot tevő csoport egyes tagjainak kereshetőségi jogot biztosítsanak arra vonatkozóan, hogy saját nevükben jogorvoslati kérelmet nyújtsanak be. A konzorcium tagjai csak együttesen nyújthatnak be jogorvoslati kérelmet, külön-külön nem. Amennyiben a tagok együttesen nyújtanak be ugyan jogorvoslati kérelmet, de az eljárás során az eljáró jogorvoslati fórum azt állapítja meg, hogy a konzorcium egyik tagjával szemben megalapozott eljárási kifogás hozható fel, akkor ez ugyancsak a jogorvoslati kérelem elutasításához vezethet

ügyfélképesség hiányában. Vagyis a hatékonyság elve nem követeli meg, hogy a jogorvoslati kérelmet akkor is elfogadhatóvá kell tenni, amennyiben a kérelmező nem tartotta be a képviseleti jogra, illetve annak igazolására vonatkozó szabályokat.

A Bíróság az ügyben vizsgálta azt is, hogy a tagállamok kötelesek-e biztosítani annak lehetőségét, hogy a közös ajánlatot tevő csoport egyes tagjai a csoport nevében (és nem a saját nevükben) nyújthassanak be jogorvoslati kérelmet, és kimondta, hogy az uniós jog nem követeli meg, hogy az egyes tagok jogorvoslati kérelmet nyújthassanak be a közös ajánlatot tevő csoport nevében.

Az uniós joggal tehát nem ellentétes az a tagállami rendelkezés, amely a konzorcium, illetve tagjai számára előírja, hogy a konzorcium tagjai csak együttesen nyújthatnak be jogorvoslati kérelmet az eljárást lezáró döntéssel szemben, de a tagok ezt önállóan nem tehetik meg. Ugyanígy összhangban van az uniós jogi rendelkezésekkel az a tagállami megoldás is, amely szerint a jogorvoslati kérelem befogadhatatlan, amennyiben a konzorcium tagjai ugyan együttesen nyújtották be a jogorvoslati kérelmet, de valamilyen okból kifolyólag az egyik tag ügyfélképessége vitatott (pl. képviseleti jog hiánya miatt).

Természetesen a tagállamok alapvetően meghaladhatják az irányelvben szabályozott minimális követelményszintet.²¹ Ugyanakkor a tárgybeli ügyben a Bíróság azt nem vizsgálta, hogy az uniós jog tiltja-e, hogy a közös ajánlatot tevő csoport egyes tagjának is keresetőségi jogot biztosítsanak. Az ügyben csak azt kellett tisztázni, hogy ellentétes-e az uniós joggal egy meghatározott nemzeti tilalom, illetve más szavakkal: hogy az uniós jog megengedi-e, hogy a keresetőségi jogot a közös ajánlatot tevő csoport tagjainak összességére korlátozzák.

2.6. Ajánlatkérő keresetindítási joga a jogorvoslati fórum döntésével szemben

A *C-570/08. számú ügyben*²² a Bíróság abban a kérdésben foglalt állást, hogy a tagállamok az ajánlatkérők számára kötelesek-e a jogorvoslat lehetőségét biztosítani. Az ügyben előzetes döntésre felterjesztett kérdés lényegében arra keresett választ, hogy a 89/665/EGK irányelv 2. cikkének (8) bekezdését úgy kell-e értelmezni, hogy az alapján a tagállamok

²¹ Pl.: C-315/01. sz. GAT-ügyben 2003. június 19-én hozott ítélet [2003] EBHT I-6351 45. pont

²² C-570/08. sz. Symvoulia Apochetefseon Lefkosias kontra Anatheoritiki Archi Prosforon ügyben 2010. október 21-én hozott ítélet. EBHT 2010 I-10131.

kötelesek a közbeszerzési eljárásokkal kapcsolatos jogorvoslati eljárásokért felelős, bíróságnak nem minősülő testületek határozataival szemben az ajánlatkérők számára is lehetővé tenni a bírósági jogorvoslatot.

A Bíróság a válaszában a 89/665/EGK irányelv rendelkezéseinek nyelvtani értelmezéséből indult ki, és megállapította először is azt, hogy az irányelv negyedik és hetedik preambulum-bekezdése kifejezetten a „közösségi vállalkozásokat” jelöli meg a jogorvoslati eljárások kezdeményezőjeként. A 89/665/EGK irányelv 1. cikkének (3) bekezdése azzal a fordulattal, hogy *„legalább azon személyeknek legyen lehetőségük jogorvoslati eljárás igénybevételére, akiknek érdekében áll vagy állt egy adott [...] közbeszerzési szerződés elnyerése”*, meghatározza azon személyek körét, amelyek számára az irányelv alapján kötelezően jogorvoslati lehetőséget kell biztosítani. A 89/665/EGK irányelv rendelkezéseinek szövege nem tartalmaz olyan utalást, amelyből azt a következtetést lehetne levonni, hogy az uniós jogalkotó az ajánlatkérőket is a jogorvoslati eljárások kezdeményezőjeként kívánta kezelni. Az irányelv 2. cikkének (8) bekezdésében foglalt rendelkezések a tagállamokkal szemben meghatározott garanciákat, sajátos követelményeket fogalmazzak meg arra az esetre, amikor a jogorvoslati eljárásokért felelős testületek nem minősülnek bíróságnak. E rendelkezések azonban nem módosítják azon személyek körét, akik számára az irányelv értelmében jogorvoslati lehetőséget kell biztosítani. Ezt a következtetést támasztja alá a 89/665/EGK irányelv célja is. Az irányelv célját az első és harmadik preambulum-bekezdés a közbeszerzési eljárásokra vonatkozó uniós irányelvek által követett célokkal összefüggésben fogalmazza meg. A közbeszerzési irányelvek célja pedig a közbeszerzéseknek az Unión belüli verseny előtti megnyitása az átláthatóság és a hátrányos megkülönböztetéstől való mentesség feltételeinek megteremtésével. Ráadásul a közbeszerzési irányelvek nem tartalmaznak különös rendelkezéseket a hatékony alkalmazásuk biztosítására. E szerepet a 89/665/EGK irányelv tölti be azáltal, hogy a tagállamok számára kötelezettségként írja elő hatékony és gyors jogorvoslati eljárások biztosítását. Ennél fogva a 89/665/EGK irányelv elfogadásának oka és célja az, hogy megfelelő jogorvoslati eljárások létrehozásával lehetővé tegye az uniós jog közbeszerzésekre vonatkozó alapvető szabályainak megfelelő alkalmazását, amelyek célja viszont az, hogy a tagállamokban letelepedett gazdasági szereplők számára biztosítsa

a közbeszerzési piacon a tisztességes és a lehető legszélesebb körű versenyt.²³

A 89/665/EGK irányelv 2. cikkének (8) bekezdése tehát nem követeli meg a tagállamoktól, hogy az ajánlatkérők számára is bírósági jogorvoslatot tegyenek lehetővé, ugyanakkor nem is zárja ki ennek lehetőségét. A tagállamok eljárási autonómiájából következően a tagállami belső jog – arra az esetre, ha a jogorvoslati eljárásokért felelős, bíróságnak nem minősülő testület megsemmisíti az ajánlatkérő döntését – az ajánlatkérő számára is biztosíthatja a jogorvoslat lehetőségét. A Bíróság szerint ez az értelmezés nem veszélyezteti az uniós jog egységes alkalmazását, mivel a 89/665/EGK irányelvnek nem célja a vonatkozó nemzeti szabályok teljes harmonizációja.

3. A jogorvoslati kérelem benyújtásának határideje

A jogorvoslati irányelvek alapján a tagállamok az ajánlatkérői döntések hatékony és *lehető leggyorsabb* felülvizsgálatát kötelesek biztosítani. Az irányelvek által megkövetelt gyorsaság érdekében a tagállamok eljárás-indítási határidőket állapíthatnak meg, hogy ezáltal kötelezzék a gazdasági szereplőket a jogorvoslati eljárás mielőbbi, késlekedés nélküli kezdeményezésére. A jogorvoslati irányelvek – a 2007/66/EK irányelv általi módosítást követően – ma már egyértelműen rögzítik, hogy a tagállamok határidőhöz köthetik a jogorvoslati eljárás kezdeményezését, és egyben meghatározzák az eljárás-indítás minimum-határidejét is. Korábban azonban az irányelvek nem tartalmaztak kifejezett rendelkezést a határidőről, így a Bíróság joggyakorlata volt e tekintetben irányadó.²⁴

Mivel az irányelvek csak minimum határidőket határoznak meg, a tagállamoknak saját nemzeti szabályaik kialakítása során van némi mozgásterük. A jogorvoslati irányelvek eljárás-kezdeményezési határidőre vonatkozó rendelkezéseinek megfelelő tagállami átültetéséhez, és általában a határidőkre vonatkozó tagállami szabályozás kialakításához fontos szempontokat adhatnak ugyanakkor a Bíróságnak az eljárás-

²³ Pl.: C-337/06. sz., Bayerischer Rundfunk és társai ügyében 2007. december 13-án hozott ítélet [2007] EBHT I-11173 38, 39. pont.

²⁴ Pl.: C-470/99. sz. Universale-Bau és társai ügyben 2002. december 12-én hozott ítélet [2002] EBHT I-11617 75-79. pont;

C-230/02. sz. Grossmann Air Service ügyben 2004. február 12-én hozott ítélet [2004] EBHT I-1829;

C-327/00. sz. Santex-ügyben hozott ítélet [2003] EBHT I-1877 51. és 52. pont;

C-241/06. sz. Lämmerzahl-ügyben 2007. október 11-én hozott ítélet [2007] EBHT I-8415 50. és 51. pont;

C-406/08. sz. Uniplex (UK) ügyben 2010. január 28-án hozott ítélet [2010] EBHT I-0817 38. pont.

indítási határidővel kapcsolatos korábbi ítéletei, ezért érdemes azokat áttekinteni.

A Bíróság elsőként az *Universale-Bau* ügyben²⁵ foglalt állást a jogorvoslati eljárás-indítási határidő kérdésében, és ezen belül is a határidő jogvesztő jellege tekintetében, a Bécsi Tartományi Közbeszerzési Jogorvoslati Kamara által előterjesztett előzetes döntés iránti kérelem alapján. Az irányadó osztrák szabályozás differenciáltan állapította meg a jogorvoslati kérelem benyújtására nyitva álló határidőket, így például az eljárást lezáró döntéssel szemben a döntésnek az Európai Közösségek Hivatalos Lapjában való közzétételétől számított két héten belül írta elő a kérelem benyújtását. A Bíróság kimondta, hogy a tagállamok eljárási autonómiájuk keretében a kérelmek, keresetek benyújtására megfelelő, ésszerű határidőket állapíthatnak meg, akár a jogvesztés terhe mellett, annak megelőzése érdekében, hogy a részvételre jelentkezők és ajánlattevők bármikor, azaz idő korlát nélkül hivatkozhatnak az ajánlatkérő esetleges jogsértésére, ami azt eredményezné, hogy az ajánlatkérő köteles lenne a korábban már lezárt közbeszerzési eljárását újra és újra megnyitni e jogsértések orvoslása érdekében. A Bíróság szerint az ésszerű jogvesztő határidő előírása lényegében a jogbiztonság elvének érvényre juttatását jelenti,²⁶ és egyben egyensúlyt teremt az egyének jogai és a szélesebb közérdek között. A határidő előírásának feltétele ugyanakkor az, hogy az ésszerű, vagyis megfelel az egyenértékűség és a tényleges érvényesülés elvének, és így a nemzeti jogban alkalmazott jogvesztő határidő (és alkalmazásának részletes szabályai) nem teheti lehetetlenné és nem nehezítheti meg az érdekeltek számára az uniós jogból származó jogaik gyakorlását.

Mivel azonban a határidő előírása jogokat korlátoz, gondosan meg kell vizsgálni, hogy alkalmazása nem jár-e a hatékony védelem elvének sérelmével. A Bíróság a *Santex-ügyben*²⁷ hozott ítéletben végzett ilyen vizsgálatot, és kimondta, hogy valamely korlátozó rendelkezést az alapján kell megvizsgálni, hogy *„milyen e rendelkezésnek az egész eljárásban betöltött helye, valamint alkalmazása és sajátosságai”*. Tehát, még ha valamely határidő önmagában nem is ellentétes a tényleges érvényesülés elvével, az adott ügy körülményei között történő alkalmazásával azzá válhat.²⁸ (Lényegében ez volt a helyzet a későbbiekben bemutatott *Lämmerzahl* ügyben is.)

²⁵ C-470/99. sz. *Universale-Bau* és társai ügyben 2002. december 12-én hozott ítélet [2002] EBHT I-11617

²⁶ C-78/98. sz., *Preston* és társai ügyben 2000. május 16-án hozott ítélet [2000] EBHT I-3201 33. pont

²⁷ C-327/00. sz. *Santex*-ügyben 2003. február 27-én hozott ítélet [2003] EBHT I-1877 49-66. pont

²⁸ C-327/00. sz. *Santex* ügy 56-57.

A *Grossmann Air Service ügyben*²⁹ hozott ítéletében a Bíróság rámutatott, hogy a gyorsaság és a hatékonyság célja megköveteli, hogy az az érintett, aki tudomással bír valamely ajánlatkérői szabálytalanságról, támadja is meg azt, amint arra lehetősége nyílik. A konkrét ügyben a Bíróság nem volt megértő a felperessel szemben, aki az ajánlati felhívással kapcsolatos állítólagos jogsértés miatti jogorvoslati kérelem előterjesztésével megvárta az eljárás eredményére (az eljárás nyertesére) vonatkozó ajánlatkérői döntést.

Az ajánlatkérői szabálytalanságról való tudomásszerzés nemcsak a *Grossmann Air Service ügynek* képezte alapját, hanem más ügyeknek is. Amennyiben a szabálytalanság, jogsértés megtámadására nyitva álló határidő azelőtt kezdődik, hogy az ajánlattevő a szabálytalanságról, jogsértésről tudomást szerezne, vagy amennyiben az ajánlattevőt más módon szankcionálják amiatt, hogy nem terjesztett elő jogorvoslati kérelmet olyan helyzetben, amikor még nem volt és nem is lehetett tudomása valamely szabálytalanságról, sérül a tényleges érvényesülés elve. A *Santex-ügyben*³⁰ az ajánlattevőnek az eljárás-indítási határidő lejártáig nem volt tudomása arról, hogy az ajánlatkérő hogyan értelmezte a vitatott rendelkezést, és ezért – a Bíróság álláspontja szerint – vele szemben nem is járhatott le a jogorvoslati kérelem előterjesztésére nyitva álló határidő.

A jogorvoslatihoz való jog érvényesítésére vonatkozó határidő meghatározása tehát akkor egyeztethető össze az uniós joggal, ha nem teszi lehetetlenné vagy rendkívül nehézé a jogorvoslati jog érvényesítését a gyakorlatban. Ennek eldöntéséhez azonban nemcsak a határidő hosszát kell megvizsgálni, hanem a jogorvoslati eljárás azon szempontjait is, amelyek között e határidő alkalmazandó. A szabálytalanságról való tudomásszerzés kulcsfontosságú szempont. Míg az irányelvnek a gyorsaságra és a hatékonyságra vonatkozó céljai a szabálytalanságról tudomást szerző féltől megkövetelik, hogy azt támadja meg, e féllel szemben nem tagadható meg a jogorvoslatihoz való jogának érvényesítése olyan határidő miatt, amely olyan eseménnyel kezdődött meg, amelyről e félnek ésszerűen nem lehetett tudomása.

A tagállami eljárásjogok által előírt eljárás-kezdeményezési határidőre vonatkozó rendelkezéseket vizsgálta a Bíróság a *C-456/08. számú,*

²⁹ C-230/02. sz., *Grossmann Air Service ügyben* 2004. február 12-én hozott ítélet [2004] EBHT I 1829 37. pont. Az ügy felperese szerint az ajánlati felhívás követelményei hátrányosan megkülönböztetőek voltak vele szemben. Az eljárás eredményéről szóló döntés meghozatala előtt nem támadta meg ezeket a követelményeket, és nem is nyújtott be ajánlatot. A Bíróság kimondta, hogy ezen ügy körülményei között a felperesnek a szóban forgó szerződés megszerzésére irányuló érdeke elismerésének megtagadása nem sértette a 89/665/EGK irányelv tényleges érvényesülését.

³⁰ C-327/00. sz. *Santex-ügy* 60. pont

Európai Bizottság kontra Írország ügyben és a *Uniplex ügyben*³¹ is. A C-456/08. számú ügy az Európai Bizottság által Írország ellen indított kötelezettségszegési eljárás volt, amelyet a Bizottság azért kezdeményezett Írország ellen, mivel álláspontja szerint az ír eljárásjogi szabályok által előírt eljárás-kezdeményezési határidők megfogalmazása nem kellően egyértelmű, pontos és előrelátható, és ezáltal nem teszik lehetővé az ajánlatkérői döntésekkel szembeni hatékony jogorvoslatot. A *Uniplex ügy* pedig Anglia és Wales Legfelsőbb Bírósága által előterjesztett előzetes határozathozatali eljárás, amelyben a tagállami bíróság lényegében annak értelmezését kérte a Bíróságtól, hogy a jogorvoslati eljárás megindítására nyitva álló határidő attól az időponttól kezdődik-e, amikor az ajánlattevő tudomást szerzett (vagy tudomást kellett volna szereznie) a jogsértésről vagy attól az időponttól, amikor a jogsértés megtörtént. További kérdése pedig arra irányult, hogy miként kell alkalmaznia a tagállami bíróságnak a jogorvoslati kérelem *haladéktalan* benyújtására vonatkozó előírásokat, illetve hogyan kell élnie a határidő meghosszabbítására a nemzeti jog által biztosított mérlegelési jogával. Jóllehet két különböző tagállamról van szó, a két ügyben érintett eljárási szabályok nagyfokú hasonlóságot mutatnak, ezért a továbbiakban együtt kerül bemutatásra a két ügy.

A C-456/08. számú, *Bizottság kontra Írország* ügyben az ír Fellebbviteli Bíróságok eljárási szabályzatának, a „*Rules of the Superior Courts*” (RSC) következő rendelkezése volt vitatott: *„A közbeszerzési szerződés odaítéléséről szóló döntés ellen vagy a közbeszerzési szerződés odaítélése ellen irányuló keresetet a lehető legrövidebb határidőn belül, de minden esetben legkésőbb a kereset jogalapjának első felmerülését követő három hónapon belül kell előterjeszteni, hacsak nem ítéli úgy az eljáró bíróság, hogy e határidő meghosszabbítása indokolt.”*³²

A *Uniplex ügyben* az angol bíróság által értelmezni kért rendelkezés a 89/665/EGK irányelv átültetése érdekében elfogadott Public Contracts Regulations 2006 (a közbeszerzési szerződésekről szóló 2006. évi rendelet) következő rendelkezése volt: *„...jogorvoslati eljárás csak akkor indítható meg, ha ... a kérelmet haladéktalanul, de legkésőbb az annak alapjául szolgáló körülmények első felmerülésétől számított 3 hónapon belül benyújtják, kivéve ha a High Court megítélése szerint indokolt a kérelem benyújtására nyitva álló időtartam meghosszabbítása.”*

³¹ C-406/08. sz. Uniplex (UK) ügyben 2010. január 28-án hozott ítélet [2010] EBHT I-0817

³² Ez a rendelkezés a High Court of Ireland eljárási szabályainak egy, 1998. október 19-én hatályba lépett módosítására vezethető vissza, amelyet az úgynevezett Rules of the Superior Courts (No. 4) (Review of the Award of Public Contracts) léptetett hatályba (S. I. 374/1998).

A C-456/08. számú, Bizottság kontra Írország ügy előzményét képező tényállás röviden a következőképpen foglalható össze: a *National Roads Authority* (a Nemzeti Közútkezelő Hatóság, NRA) az M1 autópálya Dundalk nyugati elkerülő szakaszának tervezésére, építésére, finanszírozására és üzemeltetésére irányuló szerződés megkötése érdekében 2001. július 10-én megkezdett hirdetmény közzétételével induló tárgyalásos eljárás ajánlattételi szakaszában, az első tárgyalásokat követően a négy ajánlattevő közül két konzorciumot választott ki a további tárgyalásokban való részvételre: az EuroLink és a Celtic Road Group (CRG) elnevezésű konzorciumot. A végleges ajánlatok megtétele után NRA a CRG-t választotta ki, mint „potenciális” nyertest, és erről 2003. október 14-i levelében tájékoztatta is az EuroLinket. A tájékoztatás egyben azt is tartalmazta, hogy EuroLink ajánlata sem került elutasításra, továbbá, hogy az NRG fenntartja magának azt a jogot, hogy amennyiben az NRG és a CRG közötti további tárgyalások a szerződés odaítélésére vonatkozó döntés nélkül záródnak le, a CRG helyett az EuroLinket hívja fel további tárgyalásokra. NRA 2003. december 9-én kelt döntésével úgy határozott, hogy CRG-nek ítéli oda a szerződést, amelynek aláírására 2004. február 5-én került sor. A szerződés megkötéséről hirdetményt tettek közzé egyrészt 2004. február 9-én az NRA honlapján, majd az EU Hivatalos Lapjában, 2004. április 3-án. SIAC, mint az EuroLink konzorcium tagja jogorvoslati kérelmet terjesztett elő, de kérelmét az ír bíróság elkészség címén elutasította, mivel úgy ítélte meg, hogy a határidő akkor vette kezdetét, amikor a SIAC-ot is magában foglaló EuroLink nevű konzorciumot az ajánlatkérő NRA tájékoztatta a nyertes ajánlattevő kilétéről, vagyis 2003. október 14-én. A SIAC-nak ezért legkésőbb ettől az időponttól számított három hónapon belül kellett volna előterjesztenie kérelmét. Ezt követően SIAC panaszt terjesztett elő a Bizottsághoz.

A panasz alapján a Bizottság megvizsgálta a vonatkozó ír szabályozást, és arra az álláspontra jutott, hogy a vonatkozó rendelkezés – megfogalmazása, szövegezése alapján – két szempontból is „problémás”:

- egyrészt nem egyértelmű, hogy a határidők kizárólag a közbeszerzési eljárást lezáró döntéssel szemben igénybe vehető jogorvoslati kérelemre vonatkoznak-e, vagy a közbeszerzési eljárás során meghozott döntésekkel szembeni jogorvoslat határidejére is, és ha igen, akkor mikor is kezdődik ez utóbbiak tekintetében a határidő;

- másrészt a határidő hossza tekintetében sem egyértelmű a szabályozás.

A Bizottság szerint a rendelkezés megfogalmazásából eredő bizonytalanságot ráadásul fokozza az ír bíróságok következetlen jogértelmezése is. A Bizottság véleménye szerint a vitatott ír szabályozás sem a jogbiztonság alapelveinek, sem a 89/665/EGK irányelv által előírt hatékony jogorvoslat követelményének nem felel meg, mivel az ajánlattevőket bizonytalanságban hagyja a saját helyzetüket illetően, különösen akkor, amikor az ajánlatkérő kétszakaszos eljárás keretében hozott döntése ellen kívánnak keresetet előterjeszteni, mivel ilyen esetben a szerződés végleges odaítélésére csak az eljárás második szakaszában kerül sor.

Írország álláspontja szerint a határidőkre vonatkozó szabályozás világos, és minden további nélkül lehetővé teszi a gyors és hatékony jogorvoslatot, ráadásul az ír bíróságok a 89/665/EGK irányelv követelményével összhangban értelmezik és alkalmazzák az ír jogot, amely nem csak a közbeszerzési eljárást lezáró döntésekkel szemben teszi lehetővé a jogorvoslatot, hanem az eljárás során hozott ajánlatkérői döntésekkel szemben is. Másrészt az ajánlatkérői döntések megtámadására előírt határidő kezdő időpontja tekintetében figyelembe kell venni, hogy a 89/665/EGK irányelv megköveteli, hogy az ajánlatkérők döntéseit a lehető leggyorsabban felül lehessen vizsgálni. A gyors elbírálás pedig csak akkor lehetséges, ha az eljárásban részt vevő mindkét fél köteles gyorsan cselekedni. E cél nem lenne elérhető, ha – annak ellenére, hogy a keresetindításhoz szükséges valamennyi jogi és ténybeli körülmény rendelkezésre áll – a felek a keresetindítással megvárhatnák az eljárás eredményéről szóló döntés hivatalos közlését. Írország álláspontja az volt, hogy amennyiben az ajánlattevő egyszerűen megvárhatná azt, hogy hivatalosan közöljék vele a „végső döntést”, miszerint a tárgybeli szerződést nem neki ítélték oda, annak ellenére, hogy már tudomással bír arról, hogy azt nem neki ítélték oda, az az eljárás komoly elhúzódásához vezetne.

A Bíróság az eljárás során a Bizottság álláspontjával értett egyet, és az ír rendelkezéseket az uniós joggal ellentétesnek minősítette. Amint a Főtanácsnok kifejti indítványának³³ 51. pontjában, a részvételre jelentkezők/ajánlattevők csak akkor tehetik meg megfelelő időben az uniós közbeszerzési szabályozás esetleges megsértésének elbírálásához szükséges intézkedéseket, ha a nemzeti szabályozásból egyértelműen kitűnik, hogy az ajánlatkérők által a közbeszerzési eljárások során hozott előkészítő aktusok, illetve közbenső döntések is megindítják a jogvesztő határidőt. A főtanácsnoki indítvány továbbá rávilágított arra, hogy az RSC

³³ Lásd: Juliane Kokott Főtanácsnok Indítványa 49. pontja, az ismertetés napja: 2009. október 29.

vitatott rendelkezéséhez hasonló határidőre vonatkozó szabályozás esetében az egyértelműség, a pontosság és az előreláthatóság követelményeinek még inkább érvényesülniük kell. A határidőkre vonatkozó zavaros szabályozás ugyanis nagyon is alkalmas arra, hogy az egyénekre és vállalkozásokra nézve hátrányos következményeket idézzon elő. Ha valamely részvételre jelentkező vagy ajánlattevő elmulasztja az RSC szerinti keresetindítási határidőt, akkor elveszíti annak lehetőségét, hogy a közbeszerzési eljárás eredményére vonatkozó ajánlatkérői döntést jogorvoslati eljárásnak vesse alá.

A Bíróság a keresetindítási határidővel kapcsolatos bizottsági kifogást kettéválasztotta, és azt két külön részkérdésként vizsgálta:

- elsőként azt, hogy a vitatott nemzeti szabályozás egyértelmű rendelkezést tartalmaz-e tekintetben, hogy mely ajánlatkérői döntésekkel szemben áll rendelkezésre az érintettek részére a jogorvoslati eljárás (csak az eljárást lezáró, az eljárás nyertesére vonatkozó döntéssel szemben, vagy az eljárás során hozott döntésekkel szemben is), illetve, hogy a különböző ajánlatkérői döntésekkel szemben mikor veszi kezdetét a jogorvoslati határidő;

- másrészt, hogy a keresetindítási határidőre vonatkozó rendelkezések egyértelműek-e.

Az első részkérdés tekintetében Írország azzal védekezett, hogy az ír bíróságok a 89/665/EGK irányelv rendelkezéseivel összhangban értelmezik a tagállami szabályozást, és így valamennyi, vagyis a közbeszerzési eljárás során hozott ajánlatkérői döntésekkel szemben is biztosítják a jogorvoslat lehetőségét. A Bíróság nem fogadta el Írország védekezését, és megállapította, hogy a vitatott ír jogszabályi rendelkezés nem felel meg a 89/665/EGK irányelv 1. cikke (1) bekezdésének követelményének, mivel nem mondja ki egyértelműen, hogy a jogvesztő határidőre vonatkozó rendelkezések a közbenső ajánlatkérői döntésekkel szembeni keresetindítás határidejére is irányadóak. Nem fogadható el pusztán a gyorsaság követelményére való hivatkozás, hiszen a gyorsaságra irányuló célt csak a jogbiztonság követelményével összhangban lehet megvalósítani. E célból a tagállamok kötelesek kellően pontos, egyértelmű és előrelátható határidőket meghatározni annak érdekében, hogy a jogalanyok megismerhessék jogukat és kötelezettségeiket.³⁴ Álláspontja szerint az ajánlattevők/részvételre jelentkezők csak akkor tudják megtenni a szükséges intézkedéseket

³⁴ Lásd a C-361/88. sz., Bizottság v. Németország ügyben 1991. május 30-án hozott ítélet [1991] EBHT I-2567 24. pontját és a C-221/94. sz., Bizottság v. Luxemburg ügyben 1996. november 7-én hozott ítélet [1996] EBHT I-5669 22.pontját.

annak érdekében, hogy a közbeszerzési jog esetleges megsértésével szemben hatékonyan jogorvoslással éljenek, ha a tagállami szabályozásból egyértelműen kitűnik, hogy az ajánlatkérők által közbeszerzési eljárások során hozott előkészítő és „közbenső” döntések is megindítják a jogvesztő határidőt.

Az ügyben a Bizottság egy másik körülményt is vitatott: azt, hogy az írásbeli rendelkezés értelmében a kereseteket *„a lehető legrövidebb határidőn belül, de minden esetben legkésőbb ... három hónapon belül”* kell előterjeszteni. A Bizottság álláspontja szerint ez a megfogalmazás bizonytalanságot okoz az ajánlattevők körében. Az ajánlattevők ugyanis csak akkor tudhatják meg, hogy hogyan fogják értelmezni a *„lehető legrövidebb határidőn belül”* fordulatot, amikor keresetüket már előterjesztették, és az illetékes bíróság mérlegelési jogkörében eljárva értelmezte e rendelkezést. Az ilyen helyzet ellentétes a jogbiztonság elvével, mivel nem kellően egyértelmű, és bizonytalanságot teremt. A Bizottság álláspontja szerint a jogbiztonság elvére való tekintettel az alkalmazandó határidőt valamennyi ajánlattevő által egyértelműen és előre látható, értelmezhető fix határidőben kell megállapítani.³⁵

A Bíróság a Bizottság álláspontját osztotta, és kimondta, hogy a jogvesztő határidő tartalma nem kiszámítható az érdekeltek számára, amennyiben az az illetékes fórum szabad mérlegelésétől függ. Így az ilyen határidőt előíró nemzeti rendelkezés nem biztosítja a 89/665/EGK irányelv hatékony átültetését.

Természetesen emellett, hogy ma már egyértelmű, mind az irányelvek alapján, mind a Bíróság joggyakorlata alapján, hogy a tagállamok jogvesztő határidőhöz köthetik a keresetindítási határidőt, az azonban kérdéses lehet, hogy mely időpontban kezdődnek e határidők: abban az időpontban, amelyben a közbeszerzési eljárásokra vonatkozó szabályok megsértése megvalósult, vagy abban az időpontban, amikor a sikertelen ajánlattevő erről a jogsértésről tudomást szerzett, vagy arról neki tudomást kellett volna szereznie.

Ez a probléma merült fel az Uniplex ügyben, az angol jog egyik szabálya kapcsán, amely szerint a jogorvoslati kérelem benyújtásának határideje attól függetlenül megkezdődik, hogy a sikertelen ajánlattevő tudomást

³⁵ Írország azzal érvelt e kifogással szemben, hogy egyetlen írásbeli bíróság sem utasított el elkészség miatt olyan, valamely közbeszerzési eljárás során az ajánlatkérő által hozott határozattal szembeni keresetet, amelyet a három hónapos határidőn belül terjesztettek elő, de nem a lehető legrövidebb határidőn belül. Írország álláspontja szerint az erre vonatkozó értelmezések nem fogadhatók el, mivel a *„minden esetben”* kifejezés jelzi, hogy minden olyan kereset, amelyet három hónapon belül terjesztettek elő, határidőn belülinek tekintendő. Emellett Írország hangsúlyozta, hogy az RSC 84A. cikkének (4) bekezdése felhatalmazza az írásbeli bíróságokat a keresetindítási határidő meghosszabbítására. A High Court gyakorlata szerint pedig kifejezetten meghosszabbítja a három hónapos határidőt, amennyiben szükséges.

szerzett-e a közbeszerzési szabályok megsértéséről. A Bíróság szerint ugyanakkor önmagában az a tény, hogy a részvételre jelentkező/ajánlattevő tudomására jut, hogy ajánlatát elutasították, még nem hozza őt olyan helyzetbe, hogy hatékony jogorvoslattal élhessen. Ez az információ ugyanis önmagában még nem elegendő ahhoz, hogy olyan jogsértés esetleges fennállására következtesen, amely jogorvoslat tárgya lehet. A részvételre jelentkezőben/ajánlattevőben csak azt követően alakulhat ki az a kellően határozott meggyőződés, hogy a közbeszerzési eljárás szabályait esetleg megsértették, illetve azután élhet jogorvoslattal, miután közlik vele ajánlata elutasításának indokait. Következésképpen a közbeszerzési szabályok megsértése elleni hatékony jogorvoslat biztosításának célja csak akkor érthető el, ha a jogorvoslati kérelem benyújtására nyitva álló határidő attól az időponttól kezdődik, amikor az érintett tudomást szerzett, vagy tudomást kellett volna szereznie a jogsértésről. (A 2007/66/EK európai irányelv átültetésére kitűzött határidő az ügy alapját képező tényállás megvalósulását követően telt le, így annak szabályai még nem voltak figyelembe vehetőek. A 89/665/EGK irányelvnek a 2007/66/EK irányelv által bevezetett 2c. cikke úgy rendelkezik, hogy az ajánlatkérő döntéséről való tájékoztatásban minden egyes ajánlattevővel vagy részvételre jelentkezővel közölni kell a lényeges indokok összefoglalását, és a jogorvoslati kérelmek benyújtására nyitva álló határidő az adott tájékoztatás időpontjától számított meghatározott időtartam.)

A közbeszerzési eljárásra vonatkozó szabályok megsértésének megállapítására vagy kártérítés megítélésére irányuló jogorvoslati kérelem benyújtására nyitva álló határidő tehát attól az időponttól kezdődik, amikor a felperes tudomást szerzett a jogsértésről, vagy arról tudomást kellett volna szereznie.

A tárgybeli ügyben a Bíróság még azt is vizsgálta, hogy az uniós joggal összeegyeztethető-e az a rendelkezés, amely a jogorvoslati kérelem *haladéktalan* benyújtását követeli meg. A jogbiztonság követelménye alapján a tagállamok a határidőkre kielégítően pontos, világos és előre látható szabályozást kötelesek elfogadni, amely lehetővé teszi a magánszemélyek számára, hogy jogaikat és kötelezettségeiket megismerhessék. A tagállamok továbbá kötelesek figyelemmel lenni a tényleges érvényesülés elvére is, amely szerint a nemzeti jogvesztő határidők alkalmazásának módszerei nem tehetik lehetetlenné vagy nem nehezíthetik meg túlzottan a közösségi jog alapján az érintetteket megillető jogok gyakorlását. Mindebből az következik, hogy az olyan nemzeti rendelkezés, amely alapján a jogorvoslati eljárás csak akkor indítható meg, ha a kérelmet haladéktalanul, de legkésőbb az annak

alapjául szolgáló körülmények felmerülésétől számított 3 hónapon belül benyújtják, bizonytalanságot tartalmaz. Nem zárható ki ugyanis, hogy ez a rendelkezés a nemzeti jogorvoslati fórumot a jogorvoslati kérelem elutasítására jogosítja fel még az erre nyitva álló három hónapos határidő lejártát megelőzően a határidő jogvesztő jellegére hivatkozva, amennyiben úgy ítéli meg, hogy az érintett a jogorvoslati kérelmet nem „haladéktalanul” nyújtotta be. Az olyan jogvesztő határidő, amelynek időtartamát az illetékes bíróság szabadon mérlegelheti, nem előre látható. Ennél fogva az ilyen határidőt meghatározó nemzeti rendelkezés nem biztosítja a jogorvoslati irányelv tényleges átültetését. Ellentétes tehát az uniós joggal az a tagállami rendelkezés, amely lehetővé teszi a nemzeti bíróság számára, hogy a közbeszerzési eljárásra vonatkozó szabályok megsértésének megállapítására vagy kártérítés megítélésére irányuló jogorvoslati kérelmet a jogvesztő határidő lejárta címén elutasítsa azon kritérium szabad mérlegelése alapján, miszerint az ilyen jogorvoslati eljárásokat haladéktalanul meg kell indítani.

A Bíróság az ügyben vizsgálta tovább a tagállami jogorvoslati fórumnak a jogvesztő határidő meghosszabbítására vonatkozó mérlegelési jogkörét is. A Bíróság arra az álláspontra helyezkedett, hogy amennyiben a nemzeti rendelkezések nem teszik lehetővé a határidőre, illetve annak kezdetére vonatkozó tagállami rendelkezések jogorvoslati irányelvvel összhangban álló értelmezését, akkor a tagállami fórum mérlegelési jogköre keretében köteles a jogorvoslati kérelem benyújtására nyitva álló határidőt meghosszabbítani annak biztosítása érdekében, hogy az érintett részére nyitva álló jogorvoslati határidő ugyanolyan hosszú legyen, mint amely akkor állt volna rendelkezésére, ha a nemzeti szabályozás által előírt határidő a jogsértésről való tudomásszerzés időpontjától kezdődött volna.

Amennyiben nincs lehetőség a jogorvoslati határidőkre vonatkozó nemzeti szabályozásnak a 89/665/EGK irányelvvel összhangban álló értelmezésére, a tagállami fórum köteles annak alkalmazását mellőzni az uniós jog egységes alkalmazása és az uniós jog által a magánszemélyek részére biztosított jogok védelme érdekében.

A *Lämmerzahl ügyben*³⁶ hozott ítéletében a Bíróság a német versenykorlátozás elleni törvény (Gesetz gegen Wettbewerbsbeschränkungen, GWB) azon rendelkezésének uniós joggal való összeegyeztethetőségét vizsgálta, amely szerint a kérelem elfogadhatatlan, ha a kérelmező a közbeszerzési eljárás szabályainak

³⁶ C-241/06. sz. *Lämmerzahl GmbH kontra Freie Hansestadt Bremen* ügyben 2007. október 11-én hozott ítélet [2007] .EBHT, I-8415

állítólagos megsértését észlelte ugyan az eljárás során, de azt nem jelezte haladéktalanul az ajánlatkérőnek. A Bíróság szerint az uniós joggal összeegyeztethetetlen az a jogvesztő határidő, amely az eljárást megindító felhívásban szereplő feltételek, követelmények megtámadására vonatkozik, amennyiben a potenciális ajánlattevő – az ajánlatkérőtől történő sikertelen információszerzés következtében – nem bír tudomással a közbeszerzési eljárás egyik lényeges eleméről (a szerződés értékéről), és így nincs abban a helyzetben, hogy megtámadja a közbeszerzési eljárást. A tárgybeli ügyben az uniós eljárásrend szerinti közbeszerzési eljárás lefolytatásának szükségessége képezte a vita tárgyát, amelyet az érintett ugyanakkor nem tudott megítélni, mivel sem az eljárást megindító felhívás alapján, sem az ajánlatkérőtől kért (és elmaradt) tájékoztatás alapján nem volt számára megállapítható a közbeszerzés becsült értéke, és így az a körülmény, hogy az meghaladja-e az uniós értékhatárt. A vitatott német rendelkezés az eljárást megindító felhívás megtámadását jogvesztő határidőhöz kötötte, és e határidő eltelte után, a közbeszerzési eljárás későbbi szakaszában már nem volt lehetőség a felhívás feltételeinek megtámadására. A Bíróság ítéletének indokolásából kitűnik, hogy önmagában az ilyen tagállami megoldás nem összeegyeztethetetlen az uniós joggal. Amennyiben azonban ezt a szabályt úgy alkalmazzák a gyakorlatban, hogy az érintettet gyakorlatilag megfosztják jogorvoslati lehetőségétől olyan esetben, amikor azért nem tudott megfelelő információhoz jutni, mert az ajánlatkérő nem közölte vele egyértelműen az érintett szerződés szerinti teljes mennyiséget vagy a szerződés terjedelmét, akkor az már az uniós jog sérelmét jelenti. .

4. A jogorvoslati eljárás keretében felülvizsgálható ajánlatkérői döntések köre

A jogorvoslati eljárásra vonatkozó szabályok kialakítása során kiemelkedő jelentőséggel bíró kérdés, hogy milyen ajánlatkérői döntésekkel, eljárási cselekményekkel szemben kell jogorvoslati jogot biztosítani az uniós jog követelményeivel összhangban. Kizárólag a közbeszerzési eljárást lezáró, vagyis a közbeszerzési eljárás nyertesére vonatkozó döntéssel, illetve a közbeszerzési eljárást eredménytelenné nyilvánító ajánlatkérői döntéssel szemben kell-e jogorvoslatot biztosítani vagy a közbeszerzési eljárás során hozott egyéb, „közbenső” ajánlatkérői döntésekkel, sőt a közbeszerzési eljárást megindító hirdetménnyel szemben is? Mivel ezek a kérdések több tagállami bíróság előtt is felmerültek kérdésként, de a tagállami bíróságok nem tudták minden esetben eldönteni a kérdést, így

számos esetben a Bírósághoz fordultak, amely ítéleteiben értelmezte a vonatkozó uniós jogi követelményeket.

Kérdésként vetődik fel továbbá, hogy milyen értékű és tárgyú közbeszerzési eljárások során elkövetett jogsértések orvoslása érdekében kell a tagállamoknak a jogorvoslati irányelvek szerinti hatékony jogorvoslati rendszert működtetniük.

A kérdések megválaszolásához először röviden a jogorvoslati irányelvek hatályát célszerű áttekinteni, majd pedig a Bíróság e kérdéshez kapcsolódó gyakorlatát.

4.1. A jogorvoslati irányelvek hatálya

A jogorvoslati irányelvek hatálya alá – mint azt korábban bemutatam – a közbeszerzési eljárásokat szabályozó uniós jogi rendelkezések (irányelvek), illetve az azok végrehajtására hozott nemzeti jogszabályok megsértésének orvoslása tartozik.³⁷ A tagállamok tehát *a közbeszerzési irányelvek hatálya alá tartozó közbeszerzési eljárásokkal* kapcsolatban felmerült uniós jogot vagy az uniós jogot a tagállami jogrendszerbe átültető nemzeti szabályt sértő ajánlatkérői döntésekkel, magatartásokkal szemben kötelesek az irányelvek által előírt jogorvoslati lehetőségeket biztosítani.

4.2. Az uniós közbeszerzési irányelvek által nem vagy csak részben szabályozott közbeszerzések kérdésköre

Az uniós közbeszerzési irányelvek csak az ún. uniós közbeszerzési értékhatárt elérő, vagy azt meghaladó értékű közbeszerzésekre vonatkoznak.³⁸ Nem terjed ki azonban a hatályuk az e határ alatti értékű közbeszerzésekre. A tagállamoknak ugyanakkor lehetőségük van az uniós értékhatárokat el nem érő értékű beszerzések esetében ún. nemzeti közbeszerzési értékhatárok fenntartására, valamint a beszerzésekre irányuló részletes eljárási szabályrendszer kialakítására, amely akár eltérő is lehet az uniós irányelvek rendelkezéseitől. Sőt, a Bíróság ítélezési gyakorlatából az következik, hogy az EUMSZ (illetve korábban EK-Szerződés) belső piacra vonatkozó szabályait a közbeszerzési irányelvek

³⁷ 89/665/EGK irányelv 1. cikk (1) bekezdés 3. albekezdés, 92/13/EK irányelv 1. cikk (1) bekezdés 3. albekezdés

³⁸ 2004/18/EK irányelv 7. cikk, 2004/17/EK irányelv 16. cikk.

hatálya alá nem tartozó szerződéskötésekre, beszerzésekre is alkalmazni kell, amennyiben azok bizonyos határokon átnyúló érdekeket érintenek.

Vannak olyan beszerzések is, amelyeket csak részben szabályoznak a közbeszerzési irányelvek. Ebbe a körbe tartoznak az ún. B-szolgáltatások. A hatályos közbeszerzési irányelvek a szolgáltatásokat két csoportba sorolják, eltérő szabályokat állapítva meg a két csoportra. Mivel ezeket a csoportokat mind a hatályos irányelv, mind a korábbi irányelv esetében az adott melléklet A és B jelölésű része tartalmazta, a két csoportot az egyszerűsítő szóhasználat jegyében „A-szolgáltatásoknak” és „B-szolgáltatásoknak” nevezik a gyakorlatban. Míg az A-szolgáltatásokra (pl.: pénzügyi szolgáltatások, számviteli szolgáltatások, épülettakarítási szolgáltatások, kiadói és nyomdai szolgáltatások) a közbeszerzési irányelvekben foglalt teljes eljárási rendet alkalmazni kell, addig a B-szolgáltatások (pl.: egészségügyi szolgáltatások, szállodai és éttermi szolgáltatások, jogi szolgáltatások) tekintetében az irányelveknek csak a műszaki leírásra és a közbeszerzési eljárás eredményéről (pontosabban a szerződés megkötéséről) szóló tájékoztató közzétételére vonatkozó rendelkezéseit kell alkalmazni.³⁹

A közbeszerzési irányelvek hatálya nem terjed ki továbbá az ún. szolgáltatási koncesszióra sem, ami ugyanakkor gyakran alkalmazott konstrukciót jelent a tagállamokban.

A Bíróság több ítéletében⁴⁰ is megállapította, hogy bár egyes szerződések nem tartoznak az uniós közbeszerzési irányelvek hatálya alá, e szerződések megkötése során is kötelesek az ajánlatkérők megfelelni az EUMSZ alapvető szabályainak. E szabályok, alapelvek közé tartozik az áruk szabad mozgása (az EUMSZ 28. cikke⁴¹), a letelepedés szabadsága (az EUMSZ 49. cikke⁴²), a szolgáltatásnyújtás szabadsága (az EUMSZ 56. cikke⁴³), a megkülönböztetés tilalma (az EUMSZ 18. cikke⁴⁴), az egyenlő bánásmód, az átláthatóság, az arányosság és a kölcsönös elismerés elve.

A Bíróság kidolgozta továbbá e beszerzések megvalósítására irányuló eljárások alapvető követelményeit, amelyek közvetlenül az EUMSZ szabályaiból és alapelveiből erednek. Eszerint az egyenlő bánásmód elve

³⁹ Lásd: A 2004/18/EK irányelv IIA. és IIB. mellékletében vagy a 2004/17/EK irányelv XVIIA. és XVIIIB. mellékletében felsorolt szolgáltatásokat, tovább a 2004/18/EK irányelv 20. és 21. cikkét és a 2004/17/EK irányelv 31. és 32. cikkét.

⁴⁰ C-324/98 sz. Telaustria ügy [2000] EBHT I-10745. o., 62. pont,
C-59/00. sz. Bent Moustén Vestergaard ügy [2001] EBHT I-9505.o., 20. pont,
C-231/03. sz. Coname ügyben 2005. július 21-én hozott ítélet, [2005] EBHT I 7287 16–19. pont,
C-458/03 sz. Parking Brixen ügyben 2005. október 13-án hozott ítélet, [2005] EBHT I-8585 49. pont

⁴¹ EKSz. korábbi 23. cikke

⁴² EKSz. korábbi 43. cikke

⁴³ EKSz. korábbi 49. cikke

⁴⁴ EKSz. korábbi 12. cikke

és az állampolgárság alapján történő megkülönböztetés tilalma maga után vonja az átláthatóság követelményét, amely az ítélkezési gyakorlat szerint azt jelenti, hogy valamennyi potenciális ajánlattevő érdekében megfelelő mértékű nyilvánosságot kell biztosítani. A nyilvánosság teszi ugyanis lehetővé az állami megrendelések piacának megnyitását a verseny előtt, és az eljárások pártatlanságának ellenőrzését.⁴⁵ A továbbiakban azzal nem foglalkozunk, hogy a Bíróság által megfogalmazott követelményekből magára a közbeszerzési eljárásra, illetve annak tagállami szabályozására milyen következtetések vonhatóak le, csupán az ezekkel kapcsolatos esetleges jogsértésekkel szemben nyújtandó jogorvoslat kérdését járjuk körül.

A *Teleaustria* ügyben⁴⁶ hozott ítéletében a Bíróság az – uniós közbeszerzési irányelvek hatálya alá nem tartozó – közbeszerzési eljárás pártatlanságának ellenőrzésére vonatkozó tagállami lehetőséget hangsúlyozta. A konkrét ügy tárgyát – a közbeszerzési irányelvek által nem szabályozott – szolgáltatási koncesszióknak minősülő jogügyletre vonatkozó szerződéskötés képezte, amellyel kapcsolatban a jogügyletnek a közbeszerzési irányelvek hatálya alá tartozása volt kérdéses. A Bíróság megállapította ugyan, hogy nem tartozik egyetlen – akkor – hatályos közbeszerzési irányelv hatálya alá sem a jogügylet, ugyanakkor kimondta azt is, hogy az Európai Uniót alapító szerződések alapvető szabályait és az általános jogelveket, így különösen az állampolgárságon alapuló megkülönböztetés tilalmára vonatkozó rendelkezést be kell tartani az ilyen szerződéskötések esetében is. Ez utóbbiból pedig levezethető az átláthatóság követelményének biztosítása is. Az átláthatóság követelménye viszont magában foglalja azt is, hogy a szerződéskötési eljárás pártatlanságát felül lehessen vizsgálni. Megfelelő felülvizsgálati mechanizmus hiányában ugyanis nem biztosíthatók hatékonyan a tisztesség és az átláthatóság elvei. Ezt az álláspontot később számos további ügyben hozott ítéletében megerősítette a Bíróság.⁴⁷

Nemcsak az uniós irányelvek által nem szabályozott szolgáltatási koncesszió esetében mondta ki ugyanakkor a Bíróság a fenti követelményeket, hanem az uniós értékhatárt el nem érő értékű

⁴⁵ C-324/98 sz. *Telaustria* ügy [2000] EBHT I-10745 62. pont; C-231/03. sz. *Coname* ügyben 2005. július 21-én hozott ítélet [2005] EBHT I 7287 16-19. pont; C-458/03 sz. *Parking Brixen* ügyben 2005. október 13-án hozott ítélet, [2005] EBHT I-8585 49. pont

⁴⁶ C-324/98. sz. *Telaustria* ügy [2000] EBHT I-10745. o., 62. pont

⁴⁷ C-91/08. sz. *Wall* ügyben 2010. április 13-án hozott ítélet [2010] EBHT I-2815 33. pont; C-203/08. sz. *Sporting Exchange* ügyben 2010. június 3-án hozott ítélet [2010] EBHT I-4595 39. pont; C-410/04. sz. *ANAV* ügyben 2006. április 6-án hozott ítélet [2006] EBHT I-3303 18. pont; C-64/08. sz. *Ernst Engelmann* ügyben 2010. szeptember 9-én hozott ítélet [2010] EBHT I-8219 49-51. pont

beszerzések tekintetében⁴⁸ és az azokkal kapcsolatos szerződéskötésekre is.⁴⁹

Kérdés ugyanakkor, hogy mi tekinthető az uniós jog alapján e beszerzések tekintetében „*megfelelő felülvizsgálati mechanizmusnak*”? Ez azért is vetődik fel, mivel a jogorvoslati irányelvek csak a közbeszerzési irányelvek hatálya alá tartozó közbeszerzésekkel kapcsolatos jogorvoslatok szabályait foglalják magukba, így a közbeszerzési irányelvek által nem, vagy csak részben szabályozott beszerzések tekintetében nem irányadóak. Célszerű ezért a továbbiakban azt megvizsgálni, hogy az elsődleges uniós jogból milyen követelmények vezethetőek le.

E körben tulajdonképpen azokra az elvekre kell és lehet támaszkodni, amelyek az uniós jog által biztosított bármely anyagi jog megsértése esetén biztosítandó tagállami jogvédelem tekintetében irányadóak, és amelyeket már röviden érintettem.

A Bíróság ítélkezési gyakorlata értelmében az egyénnek joga van a közösségi, uniós jogrendből származó jogok hatékony védelméhez.⁵⁰ Az ilyen védelemhez való jog a tagállamok közös alkotmányos hagyományaiból származó jogi alapelvek egyike. Vonatkozó uniós jogi rendelkezések hiányában a tagállamok feladata a hatékony jogvédelem biztosításához szükséges szabályok és eljárások felállítása. Mindez a – jogorvoslati irányelvek hatálya alá nem tartozó – közbeszerzési eljárások vonatkozásában azt jelenti, hogy – a hatékony jogorvoslat követelményének való megfelelés érdekében – legalább a szerződés elnyerésében jelenleg vagy korábban érdekelt személyt hátrányosan érintő döntések (pl. a pályázó, ajánlattevő kizárására vonatkozó döntés) felülvizsgálatát biztosítani kell, amennyiben ezek a döntések az elsődleges uniós jogból származó alapvető rendelkezéseket megsértik. A Bíróság azt is kimondta, hogy a jogorvoslati jog hatékony érvényesülése érdekében az ajánlatkérőnek közölnie kell a döntésének indokát is az ajánlattevővel. A jogvédelemre vonatkozó esetjogból továbbá az is következik, hogy a rendelkezésre álló jogorvoslatok nem lehetnek kevésbé hatékonyak, mint a nemzeti jogon alapuló hasonló kérelmekre vonatkozó jogorvoslatok (egyenértékűség elve), és nem lehetnek úgy kialakítva,

⁴⁸ C-59/00. sz. Vestergaard-ügyben 2001. december 3-án hozott végzés [2001] EBHT I-9505; C-147/06. és C-148/06. sz. SECAP és Santorso egyesített ügyekben 2008. május 15-én hozott ítélet [2008] EBHT I-3565 19-21. pont; C-264/03. sz., Bizottság v. Franciaország ügyben 2005. október 20-án hozott ítélete [2005] EBHT I-8831; C-6/05. sz., Medipac-Kazantzidis ügyben 2007. június 14-én hozott ítélet [2007] EBHT 2007 I-4557 33. pont,

⁴⁹ C-91/08. sz. Wall-ügyben 2010. április 13-án hozott ítélet [2010] EBHT 2815 I- 37. pont

⁵⁰ C-50/00. sz. *Unión de Pequeños Agricultores* ügy, [2002] EBHT I-6677. o., 39. pont; 222/86. sz. *Heylens ügy*, [1987] EBHT 4097, 14. pont

hogy a gyakorlatban lehetetlenné tegyék vagy túlzottan megnehezítsék a jogvédelmet (hatékonyság elve).⁵¹

Következésképpen a tagállamoknak a közbeszerzési irányelvek hatálya alá nem, vagy csak részben tartozó beszerzésekkel kapcsolatos szerződés-odaítélési eljárásokkal kapcsolatban is biztosítaniuk kell jogorvoslatot. A tagállamok mérlegelésétől függően ezt a jogorvoslatot telepíthetik a közbeszerzési irányelvek hatálya alá tartozó közbeszerzésekkel kapcsolatos jogorvoslati eljárás lefolytatására hatáskörrel rendelkező szervezethez, de dönthetnek úgyis, hogy más fórumhoz telepítik.

A tagállamok az uniós értékhatár feletti és alatti beszerzési eljárásokra természetesen egységes jogorvoslati rendszert is létrehozhatnak. Így például Dániában a Közbeszerzési Panaszbizottság hatásköre kiterjed mind a közbeszerzési értékhatár feletti, mind az azt el nem érő értékű közbeszerzési eljárásokra⁵², míg Nagy-Britanniában és Írországban a jogorvoslati fórum hatásköre kizárólag a közösségi közbeszerzési irányelvek hatálya alá tartozó szerződés odaítélési eljárásokkal kapcsolatos jogorvoslatokra terjed ki⁵³.

Az Európai Bizottság 2006-ban kiadott egy értelmező közleményt⁵⁴, amelyben összefoglalta a Bíróság ítélkezési gyakorlatát, és az azokból levonható következtetéseket. Az értelmező közlemény sorra veszi, hogy az EUMSZ alapelveinek tiszteletben tartása, valamint érvényre juttatása milyen eljárási cselekmények követését feltételezi a szerződés odaítélése során. Elemzi a megfelelő mértékű nyilvánosság biztosításának (a meghirdetésnek), a szerződés odaítélésének és a jogvédelemnek a kérdését. A jogorvoslati eljárást illetően ugyanakkor a Bíróság fentiekben összefoglalt és bemutatott ítélkezési gyakorlatánál részletesebb útmutatót nem ad (értelemszerűen – az értelmező közlemény jellegéből adódóan – nem is adhat).

4.3. A közbeszerzési irányelvek hatálya alá tartozó közbeszerzések esetében a felülvizsgálandó ajánlatkérői döntések köre

⁵¹ Ezen alapelvet lásd a C-46/93. sz. és a C-48/93. sz. *Brasserie du Pêcheur* ügy [1996] EBHT I-1029. o., 83. pont; C-327/00 sz. *Santex* ügy [2003] EBHT I-1877. o., 55. pont

⁵² Dorthe Dahlgaard Dingel: *Public Procurement: A Harmonization of the National Judicial Review of the Application of European Community Law*, Kluwer Law International, 1999, 206. o.

⁵³ Sue Arrowsmith: *The Law of Public and Utilities Procurement*, London, Sweet & Maxwell, 1996.

⁵⁴ A Bizottság értelmező közleménye a közbeszerzési szerződésekről szóló irányelvek által nem, vagy csak részben szabályozott közbeszerzési eljárásokra alkalmazandó közösségi jogról, HL C 179, 2006. 8. 1.

A Bíróság több ítéletében is foglalkozott e kérdéssel, és – amint azt a későbbiekben látni fogjuk – meglehetősen széles körben vontta meg a jogorvoslat tárgyát képező döntések körét: lényegében az ajánlatkérő valamennyi, a közbeszerzési eljárás során hozott döntésével szemben kötelesek a tagállamok biztosítani a jogorvoslat lehetőségét. Sőt, a Bíróság kiterjesztette a felülvizsgálat kötelezettségét a formális közbeszerzési eljáráson kívüli ajánlatkérői döntésekre is, így különösen a közbeszerzési eljárás mellőzésére vonatkozó döntés jogszerűség-jogellenessége is vizsgálat tárgyává tehető.

A jogorvoslati irányelvek csupán azt írják elő, hogy biztosítani kell a közbeszerzésre vonatkozó uniós jogi rendelkezéseket és az azokat végrehajtó nemzeti jogszabályokat sértő *ajánlatkérői döntések* felülvizsgálatát, ugyanakkor a felülvizsgálható ajánlatkérői döntésekkel szemben semmilyen tartalmi vagy formai követelményt nem állítanak fel, amint arra az *Alcatel Austria* ügyben⁵⁵ hozott ítéletében a Bíróság rávilágított a 89/665/EGK irányelv 1. cikkének (1) bekezdésének értelmezése alapján.

A Bíróság *Hospital Ingenieure* ügyben⁵⁶ hozott határozatában hangsúlyozta, hogy az ajánlatkérő minden olyan, a közbeszerzési eljárás során hozott döntésének a felülvizsgálatát biztosítani kell, amelyre uniós közbeszerzési szabályok vonatkoznak. A konkrét ügyben az ajánlati felhívás visszavonására vonatkozó ajánlatkérői döntés felülvizsgálhatóságát mondta ki a Bíróság. A *Lämmerzahl* ügyben⁵⁷ pedig azt mondta ki, hogy az ajánlati felhívás bármely eleme vagy épp bármely „hiányzó” eleme felülvizsgálat tárgyává tehető. A konkrét ügyben a jogvita tárgyát az képezte, hogy az ajánlatkérő az irányelvi előírástól eltérően nem adta meg az eljárást megindító felhívásban a közbeszerzés teljes mennyiségét, illetve a szerződés teljes terjedelmét. A fent hivatkozott *Alcatel Austria* ügyben⁵⁸ pedig az ajánlatkérőnek a nyertes ajánlattevő kiválasztására vonatkozó döntését ítélte felülvizsgálhatónak.

Összességében megállapítható tehát, hogy a felülvizsgálandó döntések köre az ajánlatkérő valamennyi döntését felöleli tekintet nélkül annak tartalmára, illetve meghozatala időpontjára, feltéve persze, hogy az a közbeszerzésre vonatkozó közösségi jog (ideértve az elsődleges jogot is) által szabályozott. A Bíróság ugyanis megerősítette, hogy a 89/665/EGK

⁵⁵ C-81/98 Alcatel Austria AG and Others, Siemens AG Österreich and Sag-Schrack Anlagentechnik Ag v Bundesministerium für Wissenschaft und Verkehr [1999] EBHT I-7671 35. pont

⁵⁶ C-92/00 Hospital Ingenieure Krankenhausstechnik Planungs-GmbH (HI) [2002] EBHT I-5553 37. pont

⁵⁷ C-241/06. sz. Lämmerzahl GmbH kontra Freie Hansestadt Bremen ügyben 2007. október 11-én hozott ítélet [2007] EBHT, I-8415

⁵⁸ C-81/98 Alcatel Austria AG and Others, Siemens AG Österreich and Sag-Schrack Anlagentechnik Ag v Bundesministerium für Wissenschaft und Verkehr [1999] EBHT I-7671.

irányelv – ideiglenes intézkedésekről rendelkező – 2. cikke (1) bekezdésének *b)* pontja mindenféle jogsértő ajánlatkérői döntés megsemmisítésének lehetőségét magában foglalja, így nem csak az ajánlati felhívásban és a dokumentációban szereplő műszaki, pénzügyi és gazdasági előírások megsemmisítését, de minden egyéb, a vitatott közbeszerzési eljárással kapcsolatos dokumentumban szereplőét is. Ebből viszont egyértelműen az következik, hogy akár a közbeszerzési eljárás előkészítése során, vagyis az ajánlati felhívás közzététele előtt keletkezett, eljárást előkészítő dokumentumokban szereplő ajánlatkérői döntések is felülvizsgálat tárgyává tehetőek. Ugyanakkor az ajánlatkérő pusztán előkészítő jellegű lépései (pl. előzetes piacfelmérés) nem képezik felülvizsgálat tárgyát.

Hangsúlyozandó, hogy a jogorvoslati irányelvek szerint a tagállamoknak azon az alapon kell biztosítaniuk az ajánlatkérői döntések felülvizsgálatát, hogy azok *„megsértették a közbeszerzésre vonatkozó közösségi jogot”⁵⁹ vagy az annak végrehajtására született nemzeti jogszabályokat*, vagyis nem csupán a közbeszerzési irányelvekbe ütköző döntésekkel szembeni jogorvoslatot kell biztosítani, hanem az elsődleges közösségi jog, azaz az alapító szerződések közbeszerzési eljárások szempontjából irányadó rendelkezéseinek⁶⁰ megsértése esetén is.

4.3.1. Az eljárást megindító felhívás visszavonására vonatkozó ajánlatkérői döntés felülvizsgálhatósága

A Bíróság a *Hospital Ingenieure* ügyben⁶¹ kimondta, hogy a 89/665/EGK irányelv 2. cikke (1) bekezdésének *b)* pontja nem definiálja azoknak a jogellenes döntéseknek a körét, amelyek megsemmisítése kérhető, csupán a tagállamok által a jogorvoslati eljárás keretében eljáró hatóság számára biztosítandó intézkedések felsorolására korlátozódik. Annak a kérdésnek az eldöntésekor, vajon az ajánlatkérőnek az ajánlati felhívást visszavonó döntése a jogorvoslati eljárásban felülvizsgálható-e, továbbá megsemmisíthető-e abban az esetben, amennyiben megállapítható, hogy az ajánlatkérő megsértette a közösségi jogot, illetve az annak végrehajtására született nemzeti jogot, a 89/665/EGK irányelv 1. cikkének

⁵⁹ C-57/01. sz., *Makedoniko Metro és Michaniki* ügyben 2003. január 23-án hozott ítélet [2003] EBHT I-1091 68. pont

⁶⁰ Az EK-Szerződésnek a közbeszerzési eljárások tekintetében irányadónak minősülő rendelkezései különösen: az állampolgárságon alapuló hátrányos megkülönböztetés tilalmát, a mennyiségi korlátozások és az azzal azonos hatású intézkedések tilalmát, a személyek szabad mozgását, a letelepedés szabadságát és szolgáltatásnyújtás szabadságát kimondó rendelkezések.

⁶¹ C-92/00 *Hospital Ingenieure Krankenhaus-Planungs-GmbH (HI)* [2002] EBHT I-5553

(1) bekezdésében szereplő „az ajánlatkérő által hozott döntések” kifejezés értelmezéséből kell kiindulni. Az említett cikk azt a kötelezettséget írja elő a tagállamok számára, hogy alakítsanak ki olyan eljárást, amelynek keretében lehetőség van a közbeszerzési eljárások során hozott, a közösségi jogot, vagy az annak végrehajtására született nemzeti jogot sértő döntések felülvizsgálatára. Ebből viszont az következik, hogy amennyiben egy közbeszerzési eljárásban hozott ajánlatkérői döntés a közbeszerzésre vonatkozó közösségi jogi szabályozás tárgyát képezi, akkor e döntés a jogorvoslati eljárásban felülvizsgálható, és jogellenessége esetén megsemmisíthető. Az ajánlati felhívást visszavonó ajánlatkérői döntésről a közösségi jog (és ezen belül is az alapügy idején hatályos 92/50/EGK irányelv) egyértelmű rendelkezéseket⁶² tartalmaz, továbbá irányadóak az alapszerződésnek a letelepedés és a szolgáltatásnyújtás szabadságára vonatkozó követelményei, az állampolgárságon alapuló diszkrimináció tilalma. Mindebből az is következik, hogy az ilyen döntés tárgyát képezi a 89/665/EGK irányelv szerinti jogorvoslati eljárásnak. A Bíróság érvelése szerint az érintett rendelkezés megszorító értelmezése nem lenne összeegyeztethető a 89/665/EGK irányelv 2. cikke (1) bekezdésének a) pontjával sem, amely azt a kötelezettséget írja elő a tagállamok számára, hogy az ajánlatkérő bármely döntésével kapcsolatban biztosítsa az ideiglenes intézkedés lehetőségét.

A Bíróság szerint a 89/665/EGK irányelv általános rendszere is a felülvizsgálható, megsemmisíthető döntések körének tág értelmezését kívánja meg. Az irányelv 2. cikkének (5) bekezdése alapján a tagállamoknak biztosítaniuk kell a jogsértéssel okozott károk megtérítésének lehetőségét. E bekezdés azonban arról is rendelkezik, hogy amennyiben a kártérítési igény azon alapul, hogy az ajánlatkérő jogsértő döntést hozott, akkor a megtámadott döntést először meg kell semmisíteni. Ha a tagállamoknak nem lenne kötelessége, hogy biztosítsák az ajánlati felhívás visszavonására vonatkozó ajánlatkérői döntés megsemmisítését, akkor az ajánlattevőt megfosztanák a kártérítés lehetőségétől is.

A fentiek alapján tehát az ajánlati felhívást visszavonó ajánlatkérői döntés felülvizsgálat tárgyát képezheti a jogorvoslati eljárásban, valamint megsemmisíthető, amennyiben megállapításra kerül a közbeszerzésre vonatkozó közösségi jog, illetve nemzeti jog szabályainak ajánlatkérői megsértése.

⁶² Az idézett irányelv 12. cikkének (2) bekezdése azt a kötelezettséget írja elő, hogy az ajánlatkérő köteles az ajánlattevőket tájékoztatni az ajánlati felhívás visszavonásának okáról.

A *Hospital Ingenieure* ügyben hozott ítéletében a Bíróság megállapította, hogy az ajánlati felhívást visszavonó ajánlatkérői döntés azok közé a döntések közé tartozik, amelyek tekintetében a tagállamoknak jogorvoslatot kell biztosítaniuk, és lehetővé kell tenniük, hogy a jogorvoslati fórum akár meg is semmisítse azt azon az alapon, hogy megsértette a közbeszerzésekre vonatkozó uniós jogot vagy az e jogot átültető nemzeti szabályokat. Amennyiben az uniós jog követelményeinek megfelelően értelmezett nemzeti jog erejénél fogva egy ajánlattevő nem vitathatja az ajánlati felhívás visszavonását arra hivatkozva, hogy az az uniós jogot sérti, és nem kérheti ezen okból annak megsemmisítését, akkor a nemzeti jog nem felel meg a 89/665 irányelv 1. cikke (1) bekezdése és 2. cikke (1) bekezdésének b) pontja követelményeinek.

A *Koppensteiner ügyben*⁶³ ehhez kapcsolódóan az a kérdés merült fel, hogy milyen feltételek mellett köteles az uniós jog erejénél fogva elfogadhatóvá nyilvánítani az ajánlatkérő ajánlati felhívás visszavonására vonatkozó döntésének uniós jogba ütközését állító és ezért annak megsemmisítését kérő jogorvoslati kérelmet az a nemzeti bíró, aki számára a nemzeti jog nem teszi lehetővé ennek a kérelemnek az elbírálását, illetve az ajánlatkérői döntés megsemmisítését. A Bíróság kimondta, hogy a hatáskörrel rendelkező bíróság köteles eltekinteni azoknak a nemzeti szabályoknak az alkalmazásától, amelyek megakadályozzák őt a 89/665/EGK tanácsi irányelv 1. cikkének (1) bekezdéséből és 2. cikke (1) bekezdésének b) pontjából eredő kötelezettség teljesítésében.

A Bíróság ítéletének indokolásában hivatkozott arra, hogy a tagállamok valamely irányelvből eredő azon kötelezettsége, hogy az irányelvben meghatározott célt elérjék, valamint a lojalitási elv szerinti azon köteletségük, hogy megtegyék a megfelelő általános és különös intézkedéseket e kötelezettség teljesítése érdekében, a tagállamok minden hatóságára vonatkozik, beleértve hatáskörük keretén belül az igazságszolgáltatás szerveit is. A tárgybeli ügyben az osztrák nemzeti szabályozás kizárta azoknak az ajánlatkérői döntéseknek a vizsgálatát és adott esetben a megsemmisítését a Bundesvergabeamt előtti jogorvoslati eljárás során, amelyek tárgya az ajánlati felhívás visszavonása volt. A Bíróság hivatkozott a *Hospital Ingenieure* ügyben hozott ítéletére, és arra, hogy az ilyen kizárás ellentétes a 89/665/EGK irányelv 1. cikkének (1) bekezdésével és 2. cikke (1) bekezdésének b) pontjával. A 89/665/EGK irányelv vonatkozó rendelkezései feltétlenül és kellően pontosak ahhoz,

⁶³ C-15/04. sz. Koppensteiner GmbH kontra Bundesimmobilien GmbH ügyben 2005. június 20-án hozott ítélet [2005] EBHT I-04855

hogy valamely magánszemély számára olyan jogokat határozzanak meg, amelyekre utóbbi az ajánlatkérővel szemben is hivatkozhat. Ilyen körülmények között a hatáskörrel rendelkező bíróság köteles eltekinteni azoknak a nemzeti szabályoknak az alkalmazásától, amelyek megakadályozzák őt a 89/665/EGK irányelv 1. cikkének (1) bekezdéséből és 2. cikke (1) bekezdésének b) pontjából eredő kötelezettség teljesítésében.

Mint ahogyan a Bíróság állandó ítélkezési gyakorlatában⁶⁴ hangsúlyozza, a nemzeti jog rendelkezéseit az irányelvekkel összhangban kell értelmezni. Ez természetesen érvényes a nemzeti közbeszerzési jog irányelv szerinti értelmezésére is. Amennyiben nem lenne lehetséges a nemzeti jog irányelvnek megfelelő értelmezése, abban az esetben meg kell vizsgálni, hogy közvetlenül alkalmazható-e az irányelv vonatkozó rendelkezése. Ennek az a feltétele, hogy a rendelkezés tartalmilag feltétlen és kellően pontos legyen.

4.3.2. A közbeszerzési eljárás mellőzésére vonatkozó ajánlatkérői döntés felülvizsgálhatósága

A *Hospital Ingenieure* ügyben⁶⁵ a Bíróság azt erősítette meg, hogy az az ajánlatkérői döntés is jogorvoslat tárgyává tehető, amely valamely beszerzésnek a közbeszerzési irányelvek hatálya alá nem tartozására, és ezáltal közbeszerzési eljárás lefolytatásának mellőzésére vonatkozik.

4.3.3. Eljárást megindító felhívásban szereplő, közösségi jogot sértő feltétel, klauzula

A *Siemens AG Österreich, ARGE Telekom & Partner* ügyben⁶⁶ a Bíróság azt a követelményt fogalmazta meg, hogy a tagállami jogorvoslati rendszernek lehetőséget kell adnia arra, hogy a közbeszerzési eljárást megindító felhívásnak a közbeszerzésre vonatkozó közösségi joggal ellentétes feltételét, előírását a tagállami jogorvoslati fórum előtt meg lehessen támadni, hivatkozni lehessen az adott felhívásbeli

⁶⁴ C-81/98. sz. Alcatel ügyben hozott ítélet 49. pont; C-76/97. sz. Tögel-ügyben 1998. szeptember 18-án hozott ítélet [1998] EBHT I-5357 25. pont; C-327/00. sz. ügyben hozott ítélet 63. pont.

⁶⁵ C-92/00. sz. ügy, Hospital Ingenieure Krankenhaus-Planungs-GesellschaftmbH (HI) kontra Stadt Wien. [2002] EBHT I-5553 37. pont

⁶⁶ C-314/01. sz. Siemens AG Österreich, ARGE Telekom & Partner ügyben hozott ítélet

rendelkezésnek, előírásnak a közösségi joggal való összeegyeztethetőségének hiányára.

A tárgybeli ügyben a (kétszakaszos) eljárást megindító részvételi felhívás olyan előírást tartalmazott, amely megtiltotta a részvételre jelentkezőknek a közbeszerzési eljárás alapján megkötendő szerződés jellegzetes/lényegi részeinek teljesítésébe alvállalkozó bevonását. Az eljárásban hat konzorcium nyújtott be részvételi jelentkezést, amelyek közül öt konzorciumot hívott fel ajánlattételre az ajánlatkérő, a hatodik részvételre jelentkezőt pedig elutasította. Végül négy konzorcium tett ajánlatot, amelyek közül háromnak az ajánlata ugyanazt a szolgáltatót jelölte meg a szerződés teljesítéséhez szükséges egyik szolgáltatás nyújtójaként. Az eljárás eredményes volt, az ajánlatkérő a negyedik konzorciumot hirdette ki az eljárás nyerteseként. A vesztes három konzorcium – az ajánlatkérőnél sikertelenül kezdeményezett békéltetést követően – ugyanakkor jogorvoslatért fordult az osztrák közbeszerzési jogorvoslati fórumhoz, a Bundesvergabeamt-hoz, és elsősorban az eljárás nyertesére vonatkozó ajánlatkérői döntés megsemmisítését kérték, illetve amennyiben e kérelemnek a jogorvoslati fórum nem tud helyt adni, akkor másodsorban az eljárást megindító felhívás megsemmisítését. A jogorvoslati fórum elutasította a kérelmet, ügyfélképesség (és ezen belül jogos érdeksérelem) hiányában, mivel az ajánlatkérő mindenképpen köteles volt, illetve lett volna kizárni a három konzorciumot a közbeszerzési eljárásból, hiszen ugyanazt a szolgáltatót mind a hárman megjelölték alvállalkozójukként, és ez lehetőséget adott számukra arra, hogy információt cseréljenek, illetve tárgyaljanak egymással a benyújtandó ajánlataik részleteiről. A felek ezért az osztrák Alkotmánybírósághoz fordultak, amely megsemmisítette a közbeszerzési jogorvoslati fórum határozatát arra hivatkozással, hogy döntésével megfosztotta az érintett feleket attól az alkotmányos joguktól, hogy bíróság előtt megfelelően érvényesíthessék jogaikat. Így újra az osztrák közbeszerzési jogorvoslati fórum elé került az ügy, amely – megtiltva a szerződéskötést az ajánlatkérőnek – a Bírósághoz fordult előzetes döntésért. (Az ajánlatkérő egyébként nem érezte magára nézve kötelezőnek a jogorvoslati fórum döntését.) Az előzetes döntési eljárásban több kérdést is feltettek, amelyek közül a Bíróság csak egyetlen kérdés megválaszolását tartotta szükségesnek. Ez a kérdés pedig arra irányult, hogy a 89/665/EGK irányelv 2. cikkének (7) bekezdését úgy kell-e értelmezni, hogy az a szerződés, amelyet egy jogellenes feltételt tartalmazó ajánlati/részvételi felhívással indult közbeszerzési eljárás alapján kötöttek, semmis-e, amennyiben az adott tagállami jog szerint semmisnek minősül minden olyan szerződés, amely jogszabályba ütközik.

A Bíróság kifejtette, hogy a 89/665/EGK irányelv 1. cikkének (1) bekezdése és 2. cikkének (7) bekezdése alapján a tagállamok kötelesek biztosítani, hogy amennyiben egy ajánlati, részvételi felhívásban szereplő feltétel, klauzula ellentétes a közösségi közbeszerzési irányelvek valamely rendelkezésével, hatékonyan és a lehető leggyorsabban felülvizsgálhatóak legyenek az erre hatáskörrel rendelkező jogorvoslati fórum előtt. Minden olyan esetben, amikor egy eljárást megindító felhívás a közösségi közbeszerzési joggal ellentétes feltételeket, rendelkezéseket tartalmaz, a tagállamok jogrendszere köteles annak a lehetőségét biztosítani, hogy erre a közösségi jogba ütközésre hivatkozni lehessen a 89/665/EGK irányelv szerinti jogorvoslati eljárásban.

4.3.4. Eljárási és érdemi döntések megkülönböztetése

A C-214/00. számú ügyben⁶⁷, amely az előzőekben ismertetett ügyekkel szemben nem előzetes határozathozatali eljárás volt, hanem az Európai Bizottság által a Spanyol Királyság ellen indított kötelezettségszegési eljárás, a Bíróság a közbeszerzési eljárás során hozott ajánlatkérői döntések eljárási és érdemi jellege közötti különbségtétel tárgyában, és az eljárási jellegű döntések felülvizsgálat köréből való kizárása kérdésben foglalt állást.

A kötelezettségszegési eljárás alapját az képezte, hogy az Európai Bizottság álláspontja szerint Spanyolország nem ültette át megfelelően belső jogába – többek között – a 89/665/EGK irányelv rendelkezéseit, különösen annak 1. és 2. cikkében foglalt rendelkezéseket. A Bizottság egyik kifogása arra irányult, hogy a spanyol jogi szabályozás különbséget tett az ajánlatkérő által a közbeszerzési eljárás során hozott eljárási jellegű (közbenső) és érdemi döntések között, s csak az utóbbi körbe tartozó döntések esetében biztosította teljes körűen a jogorvoslat lehetőségét. Az eljárási körbe tartozó döntéseket csak meghatározott feltételek fennállása esetén lehetett felülvizsgálat tárgyává tenni, nevezetesen amennyiben az közvetlenül vagy közvetve kihatással van az ügy érdemére, és egyben az eljárás folytatását lehetetlenné tenné vagy valamilyen jog, illetve jogos érdek tekintetében okozna helyreállíthatatlan érdeksérelmet.

A Bíróság azonban az Európai Bizottság álláspontjától eltérően nem találta a spanyol megoldást a közösségi joggal ellentétesnek. A Bíróság

⁶⁷C-214/00.sz., Bizottság v. Spanyolország ügyben 2003. május 15-én hozott ítélet [2003] EBHT I-4667 77. és azt követő pontjai.

azt vizsgálta, hogy biztosított-e a megfelelő jogvédelem, és arra az eredményre jutott, hogy a jogvédelem megfelelő volt, jóllehet a nemzeti jog szerint kizárólag azok az eljárási cselekmények voltak megtámadhatók, amelyek közvetlenül vagy közvetve érdemi döntést tartalmaztak, és az eljárás folytatását vagy a védekezést tették lehetetlenné, illetve jogokat vagy jogos érdekeket helyrehozhatatlan módon csorbítottak.

A Bíróság tehát ebben az ítéletében azt erősítette meg, hogy az ajánlatkérő nem minden aktusával szemben kezdeményezhető jogorvoslat. Az ítélettel kapcsolatban ugyanakkor azt meg kell jegyezni, hogy a Bíróság a Bizottság kifogását főként azért utasította el, mert a Bizottság nem szolgáltatta a közvetlen keresetknél szükséges bizonyítékot. Továbbá a Bíróság számára ebben az ügyben az volt a meghatározó, hogy a spanyol szabályozás az érdekelt személyeknek lehetővé teszi, hogy ne csak a végleges aktusokat támadják meg, hanem eljárási cselekményeket is, amennyiben azok közvetve vagy közvetlenül olyan tárgyú döntést tartalmaznak, amelyek az eljárás folytatását vagy a védekezést teszik lehetetlenné, vagy jogokat vagy jogos érdekeket helyrehozhatatlan módon csorbítanak.

VI. Közzolgáltatók esetében biztosítható alternatív szankció: a bírság

A jogorvoslati fórum által alkalmazható jogkövetkezményekre vonatkozó irányelvi rendelkezések bemutatása körében említettük, hogy a közzolgáltatókra vonatkozó 92/13/EK irányelv értelmében a tagállamok alternatív szankcióként bírság alkalmazását is előírhatják. Az irányelv azt is rögzíti, hogy a bírság összegét úgy kell meghatározni, hogy az kellő visszatartó erőt jelentsen a további jogsértések elkövetésével és a jogellenes helyzet fenntartásával szemben.

Franciaország a 92/13/EGK irányelv átültetése során élt is az irányelv által kínált alternatívával, és a bírság kiszabására és kártérítésre vonatkozó megoldást választotta. A kiszabható bírság összegét azonban nem határozta meg, hanem az eljáró bíróságot hatalmazta fel arra, hogy azt az eset összes körülményeire tekintettel megállapítsa. Az Európai Bizottság a francia megoldást nem találta az irányelvvel összhangban állónak, mivel – álláspontja szerint – az idézett irányelvi rendelkezés megfelelő átültetése akkor teljesül, amennyiben a tagállam – az eljáró hatóság, bíróság diszkrecionális jogkörét korlátozva – jogszabályban határozza meg a kiszabandó bírság összegét, vagy előírja, hogy az eljáró

hatóság olyan – elegendően magas – összegben köteles a bírságot kiszabni, amely kellő visszatartó erőt jelent. Mivel Franciaország nem értett egyet az Európai Bizottság álláspontjával, és így nem módosította jogszabályát, a Bizottság kötelezettségszegési eljárást kezdeményezett a Bíróság előtt Franciaország ellen. A Bíróság azonban a francia állam álláspontjával értett egyet. Egyrésztől önmagában a bírság kiszabásának lehetősége – a bírság intézményének jellegéből fakadóan – kényszerintézkedés, amelynek fő célja a bírósági határozatok végrehajtásának biztosítása, így felesleges arról rendelkezni, hogy a bírság kellően magas legyen. Másrésztől azzal a kérdéssel kapcsolatban, hogy a tagállamoknak kötelessége-e meghatározni a bíróságok által kiszabható bírság összegét, az Európai Bíróság kifejtette, hogy fontos a bíróságoknak biztosítani annak lehetőségét, hogy az eset összes körülményeire tekintettel állapíthassák meg az adott ügyben kiszabható bírságot, ugyanis csak így érhető el az irányelv célja, vagyis, hogy minden egyes esetben olyan mértékű bírság kiszabására kerüljön sor, amely visszatartó erejű. Az Európai Bíróság tehát megerősítette, hogy eleget tesz az irányelv végrehajtásával kapcsolatos kötelezettségeinek az a tagállam, amely a bírság kiszabását a bíróság hatáskörébe utalja, oly módon, hogy a bíróság minden egyes egyedi esetben – az eset összes körülményeire tekintettel – állapíthatja meg a bírság megfelelőnek ítélt összegét.⁶⁸

VII. A jogorvoslati fórum által hozott döntéssel szembeni jogorvoslat

A jogorvoslati irányelvek alapján a tagállamok kötelesek biztosítani, hogy amennyiben a jogorvoslati fórum nem bíróság, bírói testület, a jogorvoslati szerv által hozott határozatot, a jogorvoslati szerv intézkedéseit bírósági felülvizsgálat tárgyává lehessen tenni, illetve az EUMSZ 234. cikke szerinti olyan bírói fórum általi felülvizsgálat tárgyává, amely mind az ajánlatkérőtől, mind a jogorvoslati szervtől független.⁶⁹ A két ajánlatkérői körre vonatkozó jogorvoslati irányelv e kérdésben is azonos szabályozást tartalmaz.

A bírósági felülvizsgálat lehetőségét mindazok számára biztosítani kell, akik számára a közösségi jog alapján meg kell adni a közbeszerzési eljárások során hozott jogsértő ajánlatkérői döntések, mulasztások elleni jogorvoslatot.

⁶⁸ C-225/97 Bizottság v Franciaország [1999] EBHT I-3011, 27-33. pont

⁶⁹ 89/665/EGK irányelv 2. cikk (9) bekezdés, 92/13/EGK irányelv 2. cikk (9) bekezdés

Kérdésként fogalmazódik meg, hogy a tagállamok a fenti rendelkezés alapján az ajánlatkérők számára is kötelesek-e biztosítani a közbeszerzési jogorvoslati fórum döntésével szembeni jogorvoslatot. Továbbá amennyiben a közösségi jogból erre vonatkozó kötelezettség nem vezethető le, akkor jogosult-e a jogorvoslat lehetőségét az ajánlatkérők számára biztosítani a tagállami belső jog.

E kérdés merült fel a C-570/08. számú ügyben⁷⁰, az Anotato Dikastiriotis Kypriakis Dimokratias, vagyis a Ciprusi Köztársaság legfelsőbb bírósága által előterjesztett előzetes döntéshozatali kérelem tárgyában. A tárgybeli ügyben a ciprusi közbeszerzési jogorvoslati szerv, az Anatheoritiki Archi Prosforon megsemmisítette egy ciprusi ajánlatkérő, a Symvoulio Apochetefseon Lefkosias (nicosiai szennyvízmű, a továbbiakban: Symvoulio) által lefolytatott közbeszerzési eljárás során hozott eljárást lezáró döntését. Ezt követően Symvouli jogorvoslatért fordult az Anotato Dikastiriotis Kypriakis Dimokratias-hoz, a Ciprusi Köztársaság legfelsőbb bíróságának illetékes tanácsához, és a jogorvoslati hatóság döntésének megsemmisítését kérte. A ciprusi legfelsőbb bíróság teljes ülése egy másik közbeszerzési tárgyú ügyben időközben olyan döntést hozott, hogy a ciprusi alkotmány vonatkozó rendelkezését úgy kell értelmezni, hogy az nem biztosít keresetösségi jogot az ajánlatkérők számára az Anatheoritiki Archi Prosforon megsemmisítő határozatával szemben, mivel a közbeszerzési jogorvoslati hatóság megsemmisítő határozata nem az ajánlatkérő érdekét, hanem általában a közbeszerzések jogszerű lefolytatásához fűződő közérdeket érinti. Az ajánlatkérő és az Anatheoritiki Archi Prosforon ugyanazon közigazgatási mechanizmus elemeit képezik, így alkalmazni kell azt az általános elvet, miszerint valamely közigazgatási ágazat egyik szerve nem hivatkozhat jogos érdekre ugyanazon ágazat más szervével szemben, és lényegében nem állhat azzal jogvitában. A ciprusi legfelsőbb bíróság teljes ülésének ezen álláspontja a továbbiakban állandó ítélkezési gyakorlatnak minősül, amelyet figyelembe kell venni minden további, hasonló ügyben. Mivel a ciprusi legfelsőbb bíróság teljes ülése fenti álláspontja kialakítása során csak a ciprusi alkotmány rendelkezéseit vette figyelembe, de a közbeszerzésekre vonatkozó uniós jog szabályait nem mérlegelte, így a tárgybeli ügyben eljáró tanács indokoltnak vélte a Bíróság álláspontját beszerezni.

A Bíróság tehát arra a kérdésre adta meg a választ, hogy a 89/665/EGK irányelv 2. cikkének (8) bekezdését úgy kell-e értelmezni, hogy az a tagállamokat kötelezi arra, hogy a közbeszerzési jogorvoslati eljárásokért

⁷⁰ C-570/08. sz. ügyben 2010. október 21-én hozott ítélet (az Anotato Dikastirio Kyprou (Ciprus) - Symvoulio Apochetefseon Lefkosias kontra Anatheoritiki Archi Prosforon, [EBHT] 2010 oldal I-10131

felelős, bíróságnak nem minősülő testületek határozataival szemben az ajánlatkérők számára is bírósági jogorvoslatot tegyenek lehetővé.

A Bíróság arra a következtetésre jutott, hogy a hivatkozott rendelkezés nem követeli meg a tagállamoktól, hogy az ajánlatkérők számára is bírósági jogorvoslatot tegyenek lehetővé a bíróságnak nem minősülő közbeszerzési jogorvoslati fórum döntésével szemben. Indokolásában a Bíróság arra hivatkozott, hogy a 89/665/EGK irányelv rendelkezéseinek szövege nem tartalmaz olyan utalást, amelyből azt a következtetést lehetne levonni, hogy az uniós jogalkotó az ajánlatkérőket is a közbeszerzési szerződések odaítélésével kapcsolatos jogorvoslati eljárások kezdeményezőjeként kívánta kezelni. Ezt a következtetést támasztja alá a 89/665/EGK irányelv célja is. Az irányelv elfogadásának oka az volt, hogy megfelelő jogorvoslati eljárások létrehozásával lehetővé tegye az uniós jog közbeszerzésekre vonatkozó alapvető szabályainak helyes alkalmazását, amelyek célja az, hogy a tagállamokban letelepedett gazdasági szereplők számára biztosítsa a közbeszerzéseknek a tisztességes és a lehető legszélesebb körű verseny előtti megnyitását.

A Bíróság ugyanakkor azt is kimondta, hogy a jogorvoslati irányelvek nem is zárják, hogy a tagállamok belső jogukban biztosítsák az ajánlatkérők számára is a közbeszerzési jogorvoslati fórum által hozott döntéssel szembeni jogorvoslat lehetőségét. Ennek alátámasztására az EUB egyrészt hivatkozott a 89/665/EGK irányelv 1. cikkének (3) bekezdésére, amely a tagállamok számára azt a kötelezettséget írja elő, hogy „*legalább*” az e rendelkezésben meghatározott személyek számára biztosítsák a jogorvoslat lehetőségét, másrészt a tagállamok eljárási autonómiájára.

Összefoglalóan tehát az mondható, hogy a tagállamok nem kötelesek a bíróságnak nem minősülő közbeszerzési jogorvoslati fórum határozataival szemben az ajánlatkérők számára is lehetővé tenni a bírósági jogorvoslatot. Az uniós jog ugyanakkor nem tiltja a tagállamok számára, hogy saját jogrendjükben adott esetben az ajánlatkérők számára is biztosítsák a bírósági jogorvoslatot.

* * *

A kutatási eredmények összefoglalása

A közbeszerzési jogorvoslati irányelvek – a Bíróság ítélkezési gyakorlata által is megerősítve – meglehetősen tág mozgásteret biztosítanak a tagállamok számára a jogorvoslati rendszereik kialakítása terén, a

jogorvoslati mechanizmusok szervezeti-hatásköri és eljárási megoldásait illetően. A közbeszerzési jogorvoslati irányelvekben foglalt uniós jogi követelmények így nem is rontják le a tagállamok eljárási és intézményi autonómiáját. Így például a nemzeti közbeszerzési jogorvoslati fórum kijelölése, valamint az eljárásbeli/perbeli jogállás és egyéb eljárási kérdések szabályozása a nemzeti jogra tartozik. A tagállamok kompetenciájába tartozik annak meghatározása, hogy a közbeszerzési eljárásokkal kapcsolatos jogorvoslati fórumként rendes bíróságot, közigazgatási bíróságot vagy valamilyen közigazgatási szervet jelölnek-e ki. A tagállamok a jogorvoslati fórum kijelölése (és eljárásrendjének kialakítása) során azonban kötelesek olyan megoldást választani, amely biztosítja, hogy a magánszemélyek uniós jogból fakadó jogai hatékony védelemben részesüljenek. Az ítélkezési gyakorlatra is tekintettel a jogorvoslati fórum nem szükségképpen bíróság (sem első, sem második szinten, utóbbi esetben is csak a „kvázi-bírósági” minőség a megkövetelt, ennek oka is inkább az Európai Bírósághoz fordulás lehetőségének biztosítása).

A tagállamok a közbeszerzési eljárásokkal kapcsolatos jogorvoslati hatáskört megoszthatják különböző hatóságok, illetve bíróságok között, feltéve, hogy e bíróságok és más hatóságok saját hatáskörükben eltekinthetnek az uniós joggal ellentétes nemzeti jogszabályi rendelkezések alkalmazásától, és összehangolják intézkedéseiket annak érdekében, hogy az uniós jog hatékony működését ne veszélyeztessék.

A tagállamok akár beszerzési tárgyanként, illetve ajánlatkérői csoportonként eltérő jogorvoslati fórumot is kijelölhetnek.

Az egyenértékűség elve alapján a tagállamok kötelesek biztosítani, hogy az érdekeltek jogorvoslati eljárást kezdeményezhessenek az uniós közbeszerzési jogból eredő igényeik érvényesítése érdekében, még hozzá nem kedvezőtlenebb eljárási feltételek mellett, mint a (tisztán) nemzeti jogból eredő jogosultságok esetében. Másrészt a hazai vállalkozásokra megállapított feltételeknél nem állapíthatóak meg hátrányosabb feltételek más tagállamok vállalkozásai jogorvoslati eljárás kezdeményezése tekintetében.

A jogbiztonság elve az állandó ítélkezési gyakorlat értelmében különösen azt követeli meg, hogy a jogi rendelkezések egyértelműek, pontosak és hatásukat illetően előreláthatók legyenek, különösen olyankor, amikor a magánszemélyekre és a vállalkozásokra nézve kedvezőtlen következményeik lehetnek. Az uniós közbeszerzési jogszabályokból eredő alanyi jogosultságok védelmét szolgáló eljárásrend esetében különösen fontos, hogy a tagállamok pontos jogi szabályozást

alkossanak. Kötelesek kellően pontos, egyértelmű és átlátható jogi helyzetet létrehozni annak érdekében, hogy a magánszemélyek felismerhessék jogaikat és kötelezettségeiket.

Az ügyfélképesség tekintetében a tagállamok megkövetelhetik azt, hogy az érintett személy jogát, jogos érdekét az általa sérelmezett, állítólagos jogsértés valóban érintse, közvetlenül sértse. A Bíróság ugyanakkor kimondta azt is, hogy az érdeksérelemre, illetve annak veszélyére való hivatkozással a jogorvoslati eljárás megindítására vonatkozó jogosultság nem korlátozható túlságosan. Különösen a jogorvoslati kérelem elfogadhatóságával szemben nem támaszthatók ugyanazok a követelmények, mint a megalapozottságával szemben. Az a körülmény, hogy a jogorvoslati eljárás végén adott esetben nem lehet bizonyítani az elszenvedett vagy a fenyegető jogsértést, nem szólhat a jogorvoslati kérelem elfogadhatósága ellen. A tagállamok ugyanakkor az irányelvek által meghatározott minimális jogosulti körnél szélesebb körben is megállapíthatják a jogorvoslat kezdeményezésére jogosultak körét (pl. közbeszerzések tisztaságának, átláthatóságának ellenőrzésére jogosult hatóságok eljárás kezdeményezési joggal történő felruházása), ez nem rontja le az uniós közbeszerzési jog egységes alkalmazását.

A tagállamoknak a közbeszerzési irányelvek hatálya alá nem, vagy csak részben tartozó beszerzésekkel kapcsolatos szerződés-odaítélési eljárásokkal kapcsolatban is biztosítaniuk kell jogorvoslatot. A tagállamok mérlegelésétől függően ezt a jogorvoslatot telepíthetik a közbeszerzési irányelvek hatálya alá tartozó közbeszerzésekkel kapcsolatos jogorvoslati eljárás lefolytatására hatáskörrel rendelkező szervezethez, de dönthetnek úgyis, hogy más fórumhoz telepítik.

A Bíróság meglehetősen széles körben vonta meg a jogorvoslat tárgyát képező döntések körét: lényegében az ajánlatkérő valamennyi, a közbeszerzési eljárás során hozott döntésével szemben kötelesek a tagállamok biztosítani a jogorvoslat lehetőségét. Sőt, a Bíróság kiterjesztette a felülvizsgálat kötelezettségét a formális közbeszerzési eljáráson kívüli ajánlatkérői döntésekre is, így különösen a közbeszerzési eljárás mellőzésére vonatkozó ajánlatkérői döntések jogszerűség-jogellenessége is vizsgálat tárgyává tehető. A tagállamoknak nem csupán a közbeszerzési irányelvekbe ütköző döntésekkel szembeni jogorvoslatot kell biztosítani, hanem az elsődleges közösségi jog, azaz az alapító szerződések közbeszerzési eljárások szempontjából irányadó rendelkezéseinek megsértése esetén is.

A tagállamok ésszerű, jogvesztő határidőhöz köthetik a jogorvoslati eljárás kezdeményezésének jogát. A határidő minden esetben a

jogsértésről való tudomásszerzéssel veszi kezdetét, az ezzel ellentétes szabályozás nem egyeztethető össze a uniós joggal.

A tagállamok nem kötelesek a bíróságnak nem minősülő közbeszerzési jogorvoslati fórum határozataival szemben az ajánlatkérők számára is lehetővé tenni a bírósági jogorvoslatot. Az uniós jog ugyanakkor nem tiltja a tagállamok számára, hogy saját jogrendjükben adott esetben az ajánlatkérők számára is biztosítsák a bírósági jogorvoslatot.

Vizsgálatra érdemes kérdés lenne a jogorvoslati eljárás kezdeményezésének díja, illetéke. Számos tagállam valamilyen mértékű díjfizetéshez köti a jogorvoslati eljárás kezdeményezését. Fontos kérdés etekintetben, hogy milyen mértékű eljárási díj (illeték) tekinthető az uniós joggal összeegyeztethetőnek. Sajnálatos módon azonban az Európai Bíróság elé nem került eddig olyan közbeszerzési jogorvoslattal kapcsolatos ügy, amelyben ezt a kérdést vizsgálta volna.

Felhasznált irodalom

S. ARROWSMITH: *The Law of Public and Utilities Procurement* (2nd ed. 2005), London, Sweet & Maxwell 21. fejezet

Ch. BOVIS: *EU Public Procurement Law* (2nd ed. 2012), Edgar Publishing Limited

P. TREPTE: *Public Procurement in the EU - A Practitioner's Guide* (2nd ed., 2007) 9. fejezet

Herwig C.H. HOFMANN, Gerard C. ROWE, and Alexander H. TÜRK (2011): *Administrative Law and Policy of the European Union*, Oxford 2011, Oxford University Press

C. N. KAKOURIS: Do the Member States possess judicial procedural „autonomy“?, in: *Common Market Law Review* 1997/6, 1389–1412. old.

W. Van GERVEN: Of Rights, Remedies and Procedures, in: *Common Market Law Review* 2000/3, 501–536. old.

J. DELICOSTOPOULOS: Towards European Procedural Primacy in National Legal Systems, in: *European Law Journal* 2003/5 599–613 old.

Dorthe Dahlgaard DINGEL: *Public Procurement: A Harmonization of the National Judicial Review of the Application of European Community Law*, Kluwer Law International, 1999

Koefoed JOHNSON: The Appeal Board in Denmark, in: *EU Public Contract Law* 1996/1 5, 6. old.

A. BROWN: Effectiveness of Remedies at National Level in the field of Public Procurement, in: Public Procurement Law Review 1998/7 89. old.

A. BROWN: EU Primary Requirements in Practice: Advertising, Procedures and Remedies for Public Contracts Outside the Procurement Directives, in: Public Procurement Law Review 2010/5. 169. old.

P. HENTY: Time Limits and the Notification of Intention to Bring Proceedings: a note on Gillen v Inverclyde Council, in: Public Procurement Law Review 2010/5. NA 195-200. old.

P. BRAUN: Requirement to State Reasons for Procurement Decisions: A Note on the Recent Cases of the General Court, in: Public Procurement Law Review 2011/2. NA 19-24. old.

S. TREUMER: Damages for Breach of the EC Public Procurement Rules – Changes in European Regulation and Practice, in: Public Procurement Law Review 2006 159-171. old.

S. TREUMER: Towards an Obligation to Terminate Contracts Concluded in Breach of the EC Public Procurement Rules: the End of the Status of Concluded Public Contracts as Sacred Cows, in: Public Procurement Law Review 2007 371. old.

M. DISCHENDORFER: Forcing Aggrieved Bidders to Raise Irregularities of the Award Procedure Before the Contract Award: The Fritsch Case: Case C-410/01, Fritsch, Chiari& Partner, Ziviltechniker GmbH v Autobahnen- und Schnellstraßen-Finanzierungs-AG (ASFINAG), in: Public Procurement Law Review 2004/1. NA14-NA17. old.

Baker&McKenzie: Remedies and Public Procurement Laws in Europe, (3rd ed.) http://www.bakermckenzie.com/files/Publication/de2c450b-439f-4c4e-a1d6-b532fe08bb77/Presentation/PublicationAttachment/7e98494b-edbf-4b6d-950a-bcb3df33e7ca/bk_eme_remediespublicprocurement_jan09.pdf

OECD: Public Procurement Review and Remedies Systems in the European Union, (2007), *Sigma Papers* No. 41, OECD Publishing
<http://dx.doi.org/10.1787/5kml60q9vkl-t-en>

The comparative Survey on Public Procurement systems across the PPN, Róma, 2010. december
<http://www.publicprocurementnetwork.org/docs/ItalianPresidency/Comparative%20survey%20on%20PP%20systems%20across%20PPN.pdf>

Fekete Sára
Római Jogi és Összehasonlító Jogtörténeti Tanszék
Témavezető: Hamza Gábor egyetemi tanár

Itália az ipari forradalom idején: a XIX. századi olasz kereskedelmi jogi kodifikáció gazdasági-társadalmi háttere

1. Bevezetés

A XIX. század Itália¹ számára – Európa több államához hasonlóan – az egységes nemzetállam kialakulásának századát jelentette, amelynek egyik eszköze az egységes jogrendszer és közigazgatási rendszer kialakulása volt. A nagy jogalkotási hullám kezdetét a napóleoni háborúk következtében Itáliában is bevezetésre kerülő napóleoni kodifikáció jelentette: I. Napóleon kifejezett törekvése volt, hogy a jogalkotáson keresztül egységesítse a különálló itáliai államokat és ennek következtében elősegítse az itáliai nép társadalmi, gazdasági megújulását². Ezt követte I. Napóleon bukása után az egyes itáliai királyságokban és hercegségekben végbement magánjogi és közjogi jogalkotási tevékenység.

A jog és a társadalmi-gazdasági környezet kölcsönhatása régóta foglalkoztatja a jogkutatókat: a jog – jogági, jogintézményi tagoltságánál fogva – alkalmas a gazdasági jelenségek finomítására, szabályozására, és a magatartásminták nyújtása mellett korrigálja a gazdasági élet devianciáit.³ Ugyanakkor a jog szükségképpen és mindig csak másodlagosan az üzleti élet mögött, abban a nem feltétlenül időbeli értelemben, hogy a kereskedelmi jog intézményei csupán a gazdasági rendszer – vagy a politikailag kialakítani kívánt gazdasági rendszer – elemeit es működését öntötték formába.⁴

A jelen dolgozat célja azoknak a gazdasági-társadalmi jelenségeknek a bemutatása, amelyek a XIX. folyamán megindították a napóleoni korszakot követően⁵ létrejött itáliai királyságokban és hercegségekben azt

¹ Figyelemmel arra, hogy az 1861-ig nem beszélhetünk egységes olasz államról, az esetleges félreértések elkerülése végett jelen dolgozatban az egység előtti országot Itáliának nevezzük.

² PETRUCCI 2000

³ SÁRKÖZY Tamás: A jog szerepe a gazdaságban, Magyar Tudomány, 2011/5/4.

⁴ METZINGER Péter: A vállalat mint tartalom és a társaság mint forma a globalizált üzleti jogban. Doktori értekezés 2008, Pécsi Tudományegyetem, 11.

⁵ A Napóleon által Itáliában is elterjesztett *Code civil* és a *Code de commerce* teljes mértékben kiépíti a

a korszerű kereskedelmi jogi kodifikációs folyamatot⁶, amely az egységes olasz állam létrehozását követően (1861) az első egységes olasz polgári és kereskedelmi törvénykönyvek (1865, 1866) kodifikációjához vezetett.

2. Az olasz kereskedelmi jog történetének rövid áttekintése a XIX. századig

Az olasz kereskedelmi jog gyökerei közvetlenül a római jogig vezethetők vissza: az egyszerű árutermelés Rómában ezer év alatt kifejlesztett joga rendkívül alkalmas volt a szabadversenyos kapitalizmus szolgálatára⁷, azonban nem ismert olyan jogintézményeket, mint a társas vállalkozás, amelyek lehetővé tették volna a nagyobb kockázatvállalást, s így a nemzetközi kereskedelem kialakulását. A kereskedői tevékenységet ugyanis az ókori Rómában még a *plebs* számára is alacsonyrendű tevékenységnek minősítették. A kereskedelem ugyanis egyfajta külső tevékenységnek számított: a kereskedelmi kapcsolatok túlnyomó részt a *peregrinusok* és az idegenek között jöttek létre, így az ő jogviszonyukat a *praetor peregrinus* által alkalmazott *ius gentium* alapján szabályozták.⁸

A kereskedelmi jogi intézmények legfőbb forrása, a *lex mercatoria*, a középkori megváltozott gazdasági és társadalmi igények nyomására jött létre⁹: a céhekben összegyűlt kereskedők maguk alkották meg a kereskedelmi tevékenység szabályait az üzleti életben rögzült szokások alapján. Ezek a szabályok aztán általános érvényt nyertek a piacokon, ahol a kereskedők időszakosan találkoztak és kereskedtek áruikkal. Az első földrajzi felfedezések idején a tengeri és szárazföldi közlekedés biztonságosabbá válásával a kereskedelmi tevékenységek is egyre elterjedtebbé váltak, és ennek következtében egyre finomodott a kereskedők joga: megjelentek az első kötelező erejű szerződések a piacon

szabadversenyos kapitalizmus gazdasági jogát a törvény előtti egyenlőség, a tulajdon szentsége, a szerződési szabadság és vétkességi felelősség elveinek hirdetésével.

⁶ Napóleon bukását követően, az olasz egység létrejöttét megelőzően négy magánjogi kódex került megalkotásra: a Szicíliai Kettős Királyságban a *Codice per lo Regno delle Due Sicilie* (1819), Parma, Piacenza, Guastalla Nagyhercegségben a Pármai Kódex (1820), a Szárd Királyságban a *Codice civile per gli Stati di S. M. il Re di Sardegna* (1837), míg Modena és Reggio Emilia Hercegségében a *Codice civile per gli Stati Estensi* (1852) volt hatályban. Ezek a kódexek a XIX. századi modell alapján zárt, területiális elvű szabályozást tartalmaztak, így nem voltak alkalmasak az adott királyság, illetve hercegség területén kívüli alkalmazásra. (FRANCESCHELLI, Vincenzo: *Diritto privato*, V^a ed. Giuffrè editore, 4. o.)

⁷ SÁRKÖZY 2011

⁸ FIALE 2009, 5.

⁹ A modern értelemben vett kereskedelem egyik alapja a középkorban kialakuló bankok, a váltók, amelyek lehetővé tették és leegyszerűsítették a kereskedelmet és a nemzetközi áruforgalmat. A középkorban jöttek létre az első modern értelemben vett gazdasági társaságok is, amelyek lehetővé tették a kockázatvállalást az ügyletek tekintetében, valamint a kalandokat messzi országokban.

nem megjelenő áru tekintetében, valamint szabályozták az első követeléseket megtestesítő értékpapírokat, amelyek leegyszerűsítették az egymástól távollevő piacok közötti tranzakciókat.¹⁰

1673-ban XIV. Lajos a szárazföldi (*Ordonnance du commerce*), 1681-ben pedig a tengeri kereskedelmet szabályozó rendelete (*Ordonnance de la marine*) meghonosította az objektív értelemben vett kereskedelmi ügylet jogintézményét, amely a kereskedelmi jogi szabályozás alá esett függetlenül attól, hogy az ügylet jogalanya kereskedő volt-e vagy sem. A céhek rendszerére kedvezőtlenül hatott az 1789-es francia forradalom: tekintettel arra, hogy ezek a szerveződések sértették a szabadság és az egyenlőség elveit, Franciaországban 1791 után feloszlatták őket. Francia mintára Itáliában is megszűnt a céhek rendszere a XVIII. század végével, és a szubjektív kereskedelmi jog helyett az objektív kereskedelmi jog térnyerése figyelhető meg.¹¹

A XVII. századtól terjedő nemzetközi kereskedelem következtében a pénzpiacok kialakulása, az iparosodás, valamint ezek következményeként megjelenő új társadalmi rétegek (polgárság, munkásság) az addig hatályban lévő – döntően mezőgazdasági termelésen alapuló gazdasághoz igazodó – kereskedelmi jogi szabályozás felülvizsgálatát tették szükségessé. Külön mérföldkőnek tekinthető a XIX. század közepén bekövetkezett (első) ipari forradalom, amelynek során a polgári és kereskedelmi jognak alkalmazkodnia kellett az új gazdasági és társadalmi környezethez.

3. Itália gazdasági-társadalmi helyzete a XVIII. században

Itália gazdasági-társadalmi helyzetében a XVIII. század második felében jelentős változás tapasztalható: ennek okai szomszédos államokban a XVIII. század elején kezdődő kereskedelmi fejlődésben, valamint Itália sajátos belső történetében keresendők.¹² Az országban a XVI. századtól kezdődően folyamatosan dúló háborúk¹³ – amelyek a XVIII. század elején a Nápolyi Királyság visszaszerzését, valamint a VI. Károly német-római császár halálát követően az Itália feletti hegemonia megszerzését célzó

¹⁰ FIALE 2009, 5-6.

¹¹ FIALE 2009, 6.

¹² CARACCIOLO 1973, 516.

¹³ Az ún. itáliai háborúk, főként Itália (a mai Olaszország) területén lezajlott konfliktus-sorozat volt, amelynek főszereplői francia Valois-k és a Német-római Császárság és az ekkoriban egyesülő Spanyolország trónját egyaránt birtokló Habsburgok voltak. E nagyhatalmakon kívül Nyugat-Európa és Itália szinte minden állama (köztük Anglia, Skócia, Svájc, a Pápai Állam, valamint a Velencei és a Genovai Köztársaság) és az Oszmán Birodalom is érintett volt a háborúkban.

hadjáratokban csúcsosodtak ki – valamint az ezeket kísérő éhínség- és járvány-hullámok nem tették lehetővé, hogy Itáliában az 1740-es éveket megelőzően meginduljon a tényleges kereskedelmi fejlődés. Az osztrák örökösödési háborúkat lezáró aacheni szerződés (1748) Itália számára is a politikai egyensúly korszakát hozta el: az ország észak-keleti területeit, valamint Modena és Reggio Hercegséget visszacsatolták a Német-római Császárság területéhez, a Szárd Királyság kiterjesztette határait a Pó-síksáig, és visszaszerezte Nizzát és Savoy-t. Parma, Piacenza és Guastalla Hercegsége, valamint a Szicíliai Kettős Királyság a spanyol eredetű Bourbon-ház fennhatósága alá került.

A 1740-es évektől kezdődő stabil politikai helyzet kedvezően hatott Itália társadalmára: a vizsgált időszakban a népesség növekedése, ezzel párhuzamosan a halálozási arány csökkenése figyelhető meg. A növekvő népesség következtében az urbanizáció, azaz a városi központok népesedésének figyelhető meg. Carlo M. Cipolla olasz történész számításai szerint Itália korabeli területéhez (kb. 301.000 km²) viszonyítva az ország népessége a következő szerint alakult¹⁴:

	1700	1770	1820	1840
lakosság	13 millió fő	17 millió fő	20 millió fő	23,3 millió fő
sűrűség	37 fő/ km ²	43 fő/ km ²	57 fő/ km ²	68 fő/ km ²

A fejlődés üteme azonban nem egyenletes az egyes térségek területén: a fejlődési trendet jelentősen befolyásolta a régiók, a térségek típusa, valamint a meglévő gazdasági rendszer jellegzetességei. Karl Julius Beloch által alkalmazott felosztás¹⁵ alapján megállapítható, hogy a XVIII. század folyamán Észak-Itáliában a népesség 30%-kal nőtt, hasonlóan Közép-Itáliához, míg Dél-Itáliában és a szigeteken a népesség 50%-kal nőtt egyetlen évszázad alatt.¹⁶ A népesség növekedése különösen azokban a körzetekben volt tapasztalható, ahol a mezőgazdasági termelés intenzitása fejlődött¹⁷, illetve a túlnyomórészt közigazgatási szerepet betöltő városokban (Nápoly, Palermo, Torino, Róma), a tengeri

¹⁴ CIPOLLA 1965, 570-587. o.

¹⁵ BELOCH, Karl-Julius: Bevölkerungsgeschichte Italiens, Berlin, 1937, 1938, 1961 (a felosztás tekintetében lásd különösen: III. kötet, 345-355.) műve alapján CARACCILO 1973, 519.

¹⁶ CARACCILO 1973, 519.

¹⁷ Ez a jelenség figyelhető meg a Pó-síkságon, azzal a megjegyzéssel, hogy Milano, Bologna, Mantova, Vicenza, Modena és Ferrara városokban mérsékelt fejlődés volt tapasztalható, míg Pavia, Verona, Parma és Piacenza városokat a fejlődés nem érintette. (CARACCILO 1973, 520.)

városokban és a szárazföldi tranzitközpontokban (Genova, Cagliari, Ancona, Livorno, Catania, Trieste).¹⁸

A népesség növekedése önmagában nem kizárólag a XVIII. század jellegzetessége: hasonló demográfiai robbanások tapasztalhatók voltak a XVI. és a XVII. század végén is, amikor az itáliai lakosságot tizedelő háborúk, éhínségek és járványok átmeneti csillapodásával a népesség száma ismét a század eleji szintet közelítette meg. A XVIII. század újdonsága azonban, hogy a lakosság „ellenállóvá” vált a csapásokkal szemben: a jelenlegi kutatások alapján valószínűsíthető, hogy a népesség növekedését Itália alapvető gazdasági rendszerének, azaz a mezőgazdaságnak, a piacgazdaságnak és a nemzetközi kereskedelemnek az átalakulása jelentősen befolyásolta. Ez a demográfiai robbanás hozzájárult ahhoz, hogy az ország elinduljon a modern kereskedelmi fejlődés útján.¹⁹

A gazdasági fejlődésnek, amely fokozatosan bontakozott ki a XVIII. század első évtizedeitől, nemcsak demográfiai okai voltak. A XVIII-XIX. században az egész itáliai gazdasági és társadalmi struktúra átalakulása figyelhető meg, amelynek célja a kevésbé zárt, kevésbé statikus és konzervatív, a piacra és piacgazdaságra épülő modell bevezetése volt. További befolyásoló tényezőként jelenik meg az infrastrukturális hálózat (utak, hágók, gázlók) felújításának igénye, amely a korszak jelentős hadműveleteire tekintettel politikai, katonai és közigazgatási nyomásra került előtérbe, és amely szintén hozzájárult a szárazföldi és vízi kereskedelem fellendüléséhez. Az infrastruktúra javulása természetesen a személyek, az áruk és a küldemények szállítási feltételeinek fejlődését vonta maga után. Létrejöttek az első futárszolgálatok, fuvarozó és szállító társaságok, amelyek az egész itáliai félsziget területén vállaltak a szolgáltatásokat. Ezeket a társaságokat kereskedők irányították, akik gyakran egymaguk bankárként és vállalkozóként is működtek.²⁰

Megállapítható tehát, hogy Itáliában a XVIII. században egyfajta „kereskedelmi forradalom” zajlott le, a protekcionista gazdasági rendszer helyébe liberális gazdasági elképzelés lépett a felvilágosult uralkodók és kormányok nyomására. A merkantilista-ellenes gazdasági hozzáállás legerősebben Toscanában és Lombardiában volt érezhető, az Alpokalja a kereskedelmi rendszer racionalizációját kívánta megvalósítani. A modern

¹⁸ CARACCILO 1973, 520.

¹⁹ CARACCILO 1973, 523.

²⁰ CARACCILO 1973, 524-525.

értelemben vett gazdasági fejlődés az 1740-1750-es évektől kezdődően érzékelhető.

4. A „mezőgazdasági forradalom” Itáliában

A XVIII. században megindult a mezőgazdasági termelés növekedése. A megnövekedett lakosság eltartásához szükséges terményeket ugyanis nem lehetett megtermelni az addig hozzáférhető termőföldeken, az élelmiszerek importja külföldről pedig nem lett volna fenntartható. Az itáliai mezőgazdaság jellegzetessége azonban, hogy a mezőgazdasági termelés fellendülését új területek termelésbe történő bevonásával érték el, és nem a már meglévő mezőgazdasági vállalkozások teljesítményének a javításával.²¹ Az egyes tartományok földrajzi adottságainak megfelelően megkezdődött XVII. századi recesszió során elhagyott földterületek regenerálása, az iszapos területek lecsapolása, csatornák építése; a hegyvidéki területeken az erdőirtás és a teraszos földművelés a jellemző. A mezőgazdasági termények árának növekedése a francia forradalom előtti időszakban a mezőgazdasági termelésre ösztönző erőként hatott. Ez a jelenség az itáliai félsziget, valamint a szigetek minden részén érezhető volt.²²

A XVIII. század második felétől Európa-szerte megfigyelhető a „feudalizmus privatizációjának” jelensége, amelyet jogilag a francia jog – valamint az ennek mintájára létrehozott királyságok, hercegségek magánjogi kodifikációja – a feudalizmus eltörlésével legitimált.²³ A francia befolyás hatására a XVIII. század elején Itáliában is megkezdődött a termőföldek tulajdonviszonyainak átalakulása. A legnagyobb tulajdonváltás ebben az időszakban nem a magánszemélyek, hanem az egyház és a tartományok – azaz a *livello*²⁴, *colonia*²⁵ vagy *enfiteusi* (haszonbérlet) címén használatba adók – tulajdonában figyelhető meg. A termőföldek nemesi, régi feudális jogosítványokkal rendelkező családoktól az új tehetős rétegre ruházása hosszabb folyamat eredménye volt, ami már a XVIII. században megkezdődött, de ami 1814 után, a

²¹ CARACCILO 1973, 537.

²² CARACCILO 1973, 539.

²³ VILLANI 1962, 43.

²⁴ A *livello* középkori eredetű mezőgazdasági szerződéstípus, amelynek keretében egy földterület egy földmunkás (*livellario*) részére egy meghatározott összeg fejében engednek át. A hatályos olasz polgári jog már nem ismeri ezt a jogintézményt, szabályai a haszonbérletet jogintézményében élnek tovább. A *livello*-ból származó jog általában átruházható volt, így halál esetén örökölhető volt.

²⁵ A *colonia* római kori eredetű mezőgazdasági szerződéstípus, amelynek keretében a földtulajdonos (*locatario*) átengedi a termőföldet, valamint a hozzá tartozó ingatlanokat a *conduttore* részére a föld személyes művelése fejében.

*Restaurazione*²⁶ és a *Risorgimento*²⁷ ideje alatt gyorsult fel, a forradalmi és a napóleoni események hatására. A szakemberek, a kereskedők és az iparosok, akik nemcsak megvásárolták a területeket, de képesek voltak gondoskodni is azok műveléséről, egyre inkább felfigyeltek a mezőgazdasági területekre. Romani kutatásai szerint a *Restaurazione* első húsz évében figyelhető meg a földterületek tulajdonának átruházása a kialakuló új társadalmi rétegre, a polgárságra (burzsoáziára). A folyamat során egyre több tulajdonos került ki a kereskedők, köztisztviselők, bankárok, boltosok, szakemberek köréből.²⁸ A polgárság (burzsoázia) megjelenése az itáliai vidékeken olyan vállalkozói szellemet honosított meg, amely a nemesi tulajdon korában ismeretlen volt.²⁹ A polgári osztály megjelenése hatással volt az észak-itáliai gazdaság általános fejlődésére, így nemcsak a mezőgazdaság területén. Először jelentkezett ugyanis egy, újjító, rugalmas réteg, amely kapitalista vagy fél-kapitalista módon szervezett vállalkozásokat működtetett.³⁰

A dél-itáliai országrészekben, ahol még Bourbon Károly uralma alatt is jelentős súlyt képviselt a feudális rendszer, a XIX. század elején szintén megfigyelhető a földtulajdont érintő tulajdoni rend változása. Ez a tulajdonosváltás azonban merőben eltért az északon tapasztalt folyamatoktól: az eladott földek viszonylag kisszámú vevő kezében koncentráálódtak (az eladott területek 65%-a összesen 154 vevő tulajdonába került), és a vevők többnyire nemesi származásúak, vagy magas rangú hivatalnokok voltak; a kereskedelmi és ipari háttérrel rendelkező földtulajdonosok száma elenyésző volt.³¹ A Dél-Itáliára jellemző erőviszonyok, a feudális örökség súlya következtében a tartományokban és az egyházi tulajdonban bekövetkező változásokat nem kísérték olyan, a mezőgazdasági termelési rendszert átalakító folyamatok, amelyek jellemzőek voltak a többi európai országra, valamint Észak-Itáliára, így ez megakadályozta a feltörekvő polgárság terjeszkedését.³²

Az itáliai mezőgazdasági rendszer átalakulását külső, az Európában tapasztalható körülmények is szükségessé tették: a háborúk, a Napóleon által elrendelt kontinentális zárlat, az infláció jelentős ösztönző erőként

²⁶ A *Restaurazione* politikai és történelmi szempontból az abszolút hatalmak egyensúlyának helyreállítását jelenti I. Napóleon bukását követően. 1814-ben, a korabeli nagyhatalmak (az Osztrák Császárság, az Orosz Birodalom, Poroszország és Nagy Britannia) által összehívott Bécsi Kongresszussal kezdődik, célja az európai határok újrarajzolása.

²⁷ A *Risorgimento* (magyarul „újjászerveződés”) a napóleoni háborúk lezárását célzó 1815-ös bécsi kongresszust követően kialakult nemzeti mozgalom volt, amely az ország Habsburg–Lotharingiai-ház és Bourbon-ház közötti felosztására adott válaszként Itália egyesítését tűzte ki céljául.

²⁸ ROMANI 1957, 72.

²⁹ ZANGHERI 1961, 136. és 150.

³⁰ CAFAGNA 1959

³¹ CARACCILO 1973, 561.

³² VILLANI 1962

hatottak mezőgazdasági termények iránti keresletre és felértékelték azokat a kézműves termeléshez képest, amelyet megnyitottak a külföldi versenytársak előtt. Az 1814-től azonban már érezhető volt az ipari forradalom kialakulása Angliában, illetve Oroszország fejlődése: a technológiailag és szervezetenként gyorsan fejlődő országokból érkező mezőgazdasági és kézműves termékek – a piac szabaddá válásának következményeként – elárasztották az itáliai piacokat³³, drasztikusan csökkentve a mezőgazdasági termények árát, és ezáltal mezőgazdasági válságot idézve elő.

A XIX. század elején kialakuló mezőgazdasági válságra – a korábban már kifejtett mezőgazdasági hagyományok sokszínűsége következtében – az itáliai régiók különbözőképpen reagáltak. Modena és Reggio Hercegség, valamint Piemont területén a hagyományos *mezzadria*³⁴ szerződéses művelés fokozatos háttérbe szorulása lehetővé tette a kereskedők, illetve vagyonos földművesek által alapított, fizetett földműveseket alkalmazó mezőgazdasági vállalkozások térnyerését. Itália középső tartományaiban, valamint Veneto tartományban, ahol továbbra is népszerű volt a *mezzadria*, illetve a *colonia* rendszerben történő mezőgazdasági termelés, nem történt változás sem a szerveződés, sem a termelés tekintetében. Dél-Itáliában, ahol a régi és az új földtulajdonosok egyetlen célja a bevételek folyamatos növelése volt a termelésbe bevont földterületek folyamatos növelése által (így pl. a peremterületek bevonásával, erdőirtással, már bevetett területek gyümölcs- illetve olajfával történő beültetésével), a kapitalista befektetések nem valósultak meg. A külföldről érkező termékek térnyerésével a túlnyomórészt a pangó mezőgazdaságra épülő Itália egyre inkább az *Ancien Régime*-t jellemző protekcionizmus felé orientálódott.³⁵

5. Az itáliai ipar fejlődése a XVIII-XIX. században

Itália a XVIII. században erőteljesen tradicionalista ország volt. A mezőgazdaságon kívüli vállalkozásokat sokkal kevésbé érintette az ipari forradalom, mint a hasonló ágazatban működő angol, holland, francia vállalkozásokat. A XVIII. században – a francia forradalom vívmányainak hatására – megkezdődött a hagyományos céhszervezet felbomlása, s

³³ CARACCILO 1973, 563.

³⁴ A *mezzadria* egy mezőgazdasági szerződéstípus, amelynek keretében a termőföld tulajdonosa (*concedente*) és a földműves (*mezzadro*) általában fele-fele arányban vállalják elosztani a közreműködésükkel létrejövő mezőgazdasági vállalat (*podere*) tulajdonában lévő eszközöket és az ezekkel megtermelt terményeket. A *podere* irányítása a termőföld tulajdonosának a jogosultsága.

³⁵ CARACCILO 1973, 564-566.

ennek következtében egyszerűsödött a piacra való belépés, ami elősegítette a független piaci szereplők megjelenését.³⁶ Az ipari fejlődés Itáliában különösen azokat az ágazatokat érintette, amelyek exportra termeltek, vagy amelyek már rendelkeztek megfelelő mértékű tőke és munkaerő koncentrációval, szakképzett munkaerővel, mesterekkel és fizetett munkásokkal: ilyenek minősültek a hajóipar, a fémipar, a textilipar (különösen a gyapjú- és a selyemipar), valamint az üvegművesség.³⁷

Különös jelenség a *Restaurazione* ideje alatt nagy számban Itáliába érkező külföldi szakemberek, akik ipari, pénzügyi vállalkozások alapítása céljából telepedtek le az országban. Az 1846-48-as válságot megelőző negyed században ugyanis Európában hirtelen gazdasági fellendülés figyelhető meg: a gőzgépek feltalálása és bevezetése, a nagyüzemi termelés megkezdése, a vasutak fejlődése, a bankok, részvénytársaságok számának növekedése, a nemzetközi kommunikáció felgyorsulása következtében egyes európai országok gazdasága újfajta, azaz a kapitalista-ipari irányba mozdult el, amelynek kísérő jelensége az egyes országok gazdaságának eddig ismeretlen összefonódása.³⁸

Itália a XIX. században nem tudta felvenni a versenyt az ipari forradalom következtében kiemelkedő hatalmi pozíciót szerző országokkal: Itáliában a mezőgazdaság már korábban kifejtett strukturális gyengeségei fékeztek leginkább a kereskedelmi és ipari ágazatok stabil fejlődését. A különböző itáliai mezőgazdasági rendszerek az adott térség ipari fejlődését is meghatározták. Az alábbiakban röviden összefoglaljuk a főbb itáliai térségek ipar fejlődésének jellemzőit.

a) Szicíliai Kettős Királyság ipari fejlődése

Az 1820-as években a dél-itáliai Szicíliai Kettős Királyság (*Regno delle Due Sicilie*) területén megfigyelhető az ipari ágazat fejlődése, amely részben a külföldi szakemberek megjelenésével, részben pedig a Királyság politikai helyzetével indokolható. Anglia ipari fejlődése a XIX. században függőségi helyzetbe kényszerítette a Királyságot, tekintettel arra, hogy a mezőgazdasági ágazatban, valamint a társadalomban tapasztalható – a 4. fejezetben korábban már kifejtett – hiányosságok nem tették lehetővé a tartós ipari fejlődést.

³⁶ CARACCILO 1973, 533.

³⁷ LUZZATTO 1962, IV. FEJEZET

³⁸ CARACCILO 1973, 569.

A szakirodalom szerint az iparosodást két lehetséges folyamat segíthette volna elő a Szicíliai Kettős Királyságban: egyrészt a textilipar kiterjesztése, figyelemmel a nagy mennyiségű nyersselyem, gyapjú és pamut termékekre; másrészt a gépészeti ágazat fejlesztése, a mezőgazdasági termeléshez szükséges eszközök, valamint a közlekedés és az ipari létesítmények által igényelt gépek előállítására érdekében. Bármely folyamat önmagában lehetővé tette volna a másik ágazat fejlődését is. A Szicíliai Kettős Királyságban azonban a textilipar és a gépészet reformját egyszerre kísérelték megvalósítani: a mesterséges, össze nem hangolt reformok egymás fejlődését akadályozták, és nem figyelhető meg az ipari fejlődés fellendülése.³⁹

További akadályát jelentette az ipari fejlődésnek a dél-itáliai gazdasági struktúra jellegzetessége: a textilipart legfőképpen a családi vállalkozások jellemezték, amelyeket csupán kis számban egészítettek ki nagyobb vállalkozások. A külföldi vállalkozók, – akik Itáliában alapítottak vállalkozásokat, gyárakat – ennek következtében továbbra is külföldről importálták a feldolgozáshoz szükséges gépezeteket, így nem ösztönözték a dél-itáliai gépipar fejlődését. A dél-itáliai területeken tehát, a vasutak és a hajóipar térhódítása ellenére nem alakult ki jelentős ipari ágazat: ennek okai abban keresendők, hogy a gépipari termékek iránti kereslet vagy nem terjedt ki a városokon túl azok vonzáskörzetében lévő vidéki településekre, vagy az igényeket külföldi, illetve állami tulajdonban lévő vállalkozások révén igyekeztek kielégíteni.⁴⁰

b) Lombardia ipari fejlődése

Délről Észak felé haladva a következő jelenségek figyelhetők meg a XIX. századi itáliai gazdaságban: a Pápai Állam területén – kedvező elhelyezkedése és a dinamikusabb mezőgazdasága, valamint gazdag érclelőhelyei miatt – a kézművesség fejlődése figyelhető meg, különösen a gyapjú feldolgozás területén. Parma és Modena Hercegségeinek gazdaságát átlagos fejlettségű elsődleges és másodlagos selyemipar, valamint igen szerény élelmiszer- és textilipar, valamint papírgyártás és nyomdai tevékenység jellemezte. Veneto tartományban – a hajózáshoz kapcsolódó tevékenységeken túlmenően – elsődlegesen a gyapjúfeldolgozás, valamint a selyemkészítés térhódítása figyelhető meg, bár ez utóbbi egyre inkább csak a nyersselyem exportjára korlátozódott.

³⁹ CARACCILO 1973, 572.

⁴⁰ CARACCILO 1973, 572-577.

Lombardia tartomány iparhoz való hozzáállása jelentősen eltért a többi Itáliai tartományétól, figyelemmel arra, hogy az Osztrák Császárság fennhatósága alatt lévő területként szoros kapcsolatban állt az országon kívüli piacokkal. Bár a *Restaurazione* kezdeti időszakában még a mezőgazdaságot részesítették előnyben, az 1840-es évektől kezdődően egyértelmű az ipar fellendülése: a „Jaquard” típusú szövőszékek, a francia tekercselőgépek, valamint más külföldi eredetű, vagy külföldi minta alapján másolt gépek elterjedése figyelhető meg. A protekcionista gazdaság Itáliába csábította a külföldi szakembereket, akik a kézi szövőket gőzgépekkel helyettesítették és modern típusú gyártást honosítottak meg.⁴¹

A modern, külföldi tőkétől független ipar létrehozásában jelentős szerepet játszott a pamutipar fejlődése Lombardiában: az iparág fellendülése öntudatra ébresztette az addig kevés befolyással rendelkező polgári osztályt, hozzájárult a szakképzett munkaerő létrehozásához, és fellendítette a térség gépiparát is a pamut feldolgozáshoz szükséges gépek iránti kereslet növelésével. Lombardia gépipara, a dél-itáliai viszonyokkal ellentétben, független volt az állami beavatkozásoktól, azonban hiányoztak azok az állandó és jelentős megrendelések, amelyek Piemontban a hadiiparból származtak.

c) Piemont

A piemonti gazdaságot a Savoyai-házhoz kötöttség, a francia abszolutisztikus centralizáltság jellemezte, szemben a lombardiai felvilágosult igazgatással. Kezdetben a legjelentősebb iparág a gyapjú feldolgozáshoz kapcsolódott: a gyapjúipar – az erős protekcionizmusnak, valamint a kereskedők irányításának köszönhetően – néhány évtizeden belül új társadalmi osztály születéséhez járult hozzá. Az 1820-40-es években a „fonó Jenny” és „Jacquard” típusú fonógépek elterjedése figyelhető meg.⁴² 1840-ben a vámrendszeri változások következtében olyan vállalkozások jelentek meg a piacon, amelyek képesek voltak a technikai-termelési feltételek gyors megújítására, a tőke felhalmozására és jelentős számú munkaerő foglalkoztatására. A piemonti gépipar fejlődése a fellendülő textilipar által igényelt gépek iránti kereslet növekedésére indult be. Ez később kiterjedt a mezőgazdaság és a

⁴¹ CARACCILO 1973, 578-579.

⁴² A piemonti gyapjúiparral kapcsolatban ld. QUAZZA, Guido: L'industria laniera e cotoniera in Piemonte dal 1831 al 1861, Torino, 1961, valamint CASTRONOVO, Valerio: Formazione e sviluppo del ceto imprenditoriale laniero e cotoniero piemontese, in „Rivista storica italiana”, 1966, 773-849.

közművesítés gépesítésére, másrészt a hadsereg és a flotta is jelentős felvevő piacot képezett.

A korabeli gazdasági viszonyokat vizsgáló szakirodalomból (Quazza, Castronovo) megállapítható, hogy piemonti ipar teljes szerkezete néhány évtized alatt alakult át. A modern gazdaság alapját képező gyárak immár nem kézművesek vagy közhivatalnokok, hanem szakképzett magánszemélyek, kereskedők irányítása alatt működtek. A piacon megfigyelhető ösztönző erők következtében Piemont képessé vált arra, hogy a fejlett külföldi versenytársakkal felvegye a versenyt, és ne csak elsődleges termékeket exportáljon.

6. A pénzügyi piacok Itáliában a XVIII-XIX. században

A XVIII. századot és különösen az 1770-es éveket követő időszakot az erősödő infláció, az árak emelkedése, az árfolyamok csökkenése, valamint a pénz elértéktelenedése jellemezte.

Ez a jelenség ösztönző erőként hatott a gazdaság rugalmasabb ágazataiban, valamint a mobilisabb társadalmi rétegekre. Raymond de Roover megállapításai szerint⁴³ ebben az időszokban különültek el a kereskedelmi bankok a „beruházási bankoktól”: a hagyományos állami bankok csak a pénzváltó és a betételhelyezési tevékenységet végezték, de nem foglalkoztak értékpapírok (váltók, bankbetétek) elszámolásával, leértékelésével. A század végén jöttek létre olyan bankok, amelyek kifejezetten vállalták a kamat biztosítását. A bankműveletek számának növekedésével, valamint a váltók és a tengeri fuvarlevelek elterjedésével az egyéni biztosító személyek helyébe biztosító társaságok léptek, elsőként Velencében és Genovában, majd ezt követően Nápolyban (1751), Anconaban (1761) és Triesztben (1764).⁴⁴

Az 1848-49-es eseményeket követően egész Európában megfigyelhető a pénzintézetek és a pénzügyi eszközök térnyerése. Újdonságot jelentett a korábbi korszakokhoz képest a *Casse di risparmio* (takarékpénztárak) megjelenése, amelynek legnagyobb központjai a Pápai Államban voltak. A takarékpénztárak eltérően működtek az egyes itáliai államokban: míg a Pármai Hercegségben és a Modenai Hercegségben a takarékpénztárokat a városi önkormányzatok alapították és működtették, a Toscanai Nagyhercegségben főleg a közszolgáltatások finanszírozására hozták létre, így kevésbé befolyásolták a magánszemélyek tevékenységét. Dél-

⁴³ DE ROOVER 1953

⁴⁴ CARACCILO 1973, 530-532.

Itáliában, ahol az állami beavatkozás túlsúlya volt megfigyelhető, a hét legnagyobb bankot 1794-ben egységesítették, és az egységes bank volt jogosult pénzt kibocsátani, kölcsönt és hitelt nyújtani magánszemélyek vagy más kisebb entitások részére. Összességében azonban elmondható, hogy a takarékpénztárak voltak a születendő ipar, így különösen a vas- és acélipar legnagyobb támogatói.

A közép-itáliai államoktól eltérően Lombardiában a külföldi tőke túlsúlya volt jellemző: nagy befolyással rendelkezett a Bécsi Bank, valamint más, osztrák székhelyű és tulajdonú bank és biztosító; az osztrák nemzeti bankok monopóliuma megakadályozta, hogy helyi bankok jöjjenek létre. A „banki nagyhatalom” Itáliában ebben a korszakban Piemont volt: a pénzügyi piacok legfőbb szereplői a torinói zsidó kereskedők voltak, míg a bankok Genovában virágoztak. Az első „nemzeti bankot” (*Banca nazionale*) is Genovában hozták létre 1844-ben részvénytársaság formájában. Tevékenységi körébe tartozott a pénzkibocsátás, előleg nyújtása arany és ezüst ellenében, váltók leszámítolása, itáliai és külföldi kötvények felvásárlása.⁴⁵

Összességében elmondható, hogy a XVIII-XIX. századi Itáliában az értékpapír piac korlátozott volt, mivel a gazdasági környezet fejletlensége a tőzsdei műveletek iránti bizalmatlanságot vonta maga után. Abban a korban a vagyon túlnyomó részét az ingatlanok képezték, ami korlátozta a kézműves és a kereskedelmi tevékenységeket. A modern gazdaság fellendítése érdekében azonban egyre inkább szükségessé vált a pénzügyi ágazat újraszervezése, részvénytársaságok és más gazdasági társaságok bevonásával. A pénzügyi piacok fejlődése, valamint a különböző társasági formák térnyerése szükségessé tették a megfelelő kereskedelmi jogi szabályozás bevezetését.

7. Összegzés

I. Napóleon bukását követően az európai gazdasági-politikai viszonyok annyira viharosak voltak, hogy majdnem egy évtizedig elbátortalanítottak minden mezőgazdasági és kereskedelmi tevékenységet, megakadályozva a gazdaság fellendülését. A gazdálkodó világ mintha megdermedt volna egyrészt az éhínség legyőzése és a mezőgazdasági termények árának inflálódása, másrészt a rezsimváltást követő jogi, közigazgatási, infrastrukturális bizonytalanság miatt. Csak fokozatosan, a gazdaság nemzetközi szintű stabilizálódását követően tudtak az európai országok –

⁴⁵ CARACCILO 1973, 574-577.

a belső egyensúly visszanyerését követően – elindulni a gazdasági fejlődés útján.

A húszéves napóleoni időszak során bekövetkezett változások túlmutatnak a dolgozatban bemutatott mezőgazdasági és ipari termelésen: olyan új technikák, jogszabályok, szokások és világnézetek honosodtak meg, amelyet egyetlen politikai vagy jogi rendszer sem tudott ezt követően teljes mértékben kitörölni. Kialakult továbbá egy új társadalmi réteg, a polgárság (burzsoázia), amely a gazdaságban elért sikereit követően a kormányzati élet aktív szereplőjévé kívánt válni. A modern kereskedői rend szerveződése merőben eltért a korábban ismert céhek rendszerétől: a modern kereskedői réteg már nem csupán mesteremberekből, a szakmájukat művelő szakemberekből állt, hanem intellektuális, szociális és politikai ambíciókkal rendelkező polgárok alkották.

Itália gazdasági-társadalmi viszonyait tekintve megállapítható, hogy az ipari forradalom túl hamar érte el az országot, mivel a gazdaság és a társadalom a XVIII. század végén, a XIX. század elején még nem állt készen az ipari forradalommal járó újítások átvételére. Európai viszonylatban azonban túl későn érte jutott el ide, mivel az 1840-es évekre a korszak nagyhatalmai (Anglia, Franciaország) már olyan szinten meghódították az európai piacokat, hogy lehetetlenné vált az ipari forradalom kibontakozása Itáliában a külföldi tőkére és termékekre való támaszkodás nélkül.⁴⁶

A XIX. század eleji Itáliához hasonló, azaz a legtöbb ágazatban stagnáló, hagyományos struktúrájukat megtartó, a környező országokban végbe menő gazdasági változásoktól visszarettenő gazdaságok ösztönző tényezői leggyakrabban külső események, valamint politikai változások voltak. Camillo Cavour olasz politikus is megállapította, hogy *„egy ország politikai fellendülése sosem független a gazdasági fellendüléstől. [...] E két fejlődés feltételei megegyeznek.”*⁴⁷ Az itáliai gazdasági fellendülést alátámasztó politikai és jogi eszközök a jakobinus és napóleoni korszakok jogalkotásában és politikai felfogásában gyökereznek. Az 1830-as évektől kezdődően az egységes jogalkotástól, közigazgatástól és adórendszertől várták a gazdasági fellendülés ösztönzését: az *Ancien Régime* monarchiáit, hercegségeit jellemző jogi és statusbeli pluralitás helyett megjelent az egységes modern állam iránti igény. Ez a jogbiztonság és hatékonyság iránti igény adta meg a lökést a XIX. században Itáliában megfigyelhető polgári jogi és kereskedelmi jogi kodifikációs hullámnak,

⁴⁶ CARACCILO 1973, 616.

⁴⁷ CAVOUR 1847, 287.

amely végül az egységes olasz állam létrehozását követően (1861) az első egységes olasz polgári és kereskedelmi törvénykönyvek (1865, 1866) kodifikációjához vezetett.

Felhasznált irodalom

Accademia della Crusca – Lessicografia della Crusca in rete (<http://www.lessicografia.it>)

BOCCARDO, Gerolamo - Dizionario della economia politica e del commercio, Vol. I (Torino, 1857)

CAFAGNA, Luciano: La "rivoluzione agraria" in Lombardia, Annali dell'Istituto Giangiacomo Feltrinelli, II, 1959

CARACCILO Alberto: La storia economica in Storia d'Italia Vol. 3, „Dal primo Settecento all'Unità”, Giulio Einaudi editore, 1973

CASTRONOVO, Valerio: Formazione e sviluppo del ceto imprenditoriale laniero e cotoniero piemontese, in „Rivista storica italiana”, 1966

CAVOUR, Camillo: Influenza delle riforme sulle condizioni economiche d'Italia in Scritti di economia („Il Risorgimento”, 1847. december 15.)

CIPOLLA, Carlo M.: Four centuries of Italian demographic development (in D.V. Glass e D.E.C. Eversley: Population in history, London, 1965)

DE ROOVER, Raymond: L'évolution de la lettre de change, XIV^e-XVIII^e siècles, Paris, 1953

FIALE, Aldo: Diritto commerciale XIX^a ed., Edizioni giuridiche Simone, Napoli, 2009

FÖLDI András, HAMZA Gábor: A római jog története és institúciói, Nemzeti Tankönyvkiadó Zrt., 2013

FÖLDI András: Kereskedelmi jogintézmények a római jogban, Akadémia Kiadó Zrt., 1997

FRANCESCHELLI, Vincenzo: Diritto privato, V^a ed. Giuffré editore, 2011

HAMZA Gábor: Az európai magánjog fejlődése, Nemzeti Tankönyvkiadó Zrt., 2002

HAMZA Gábor: A magánjog fejlődése és kodifikációja Olaszországban (tanulmány, 2012)

LUZZATTO, Gino: Storia economica dell'età moderna e contemporanea, Padova 1962

METZINGER Péter: A vállalat mint tartalom és a társaság mint forma a globalizált üzleti jogban. (Doktori értekezés 2008, Pécsi Tudományegyetem)

PADOA-SCHIOPPA, Antonio: Dal codice napoleonico al codice civile del 1942, (in Rivista di diritto civile, n. 39, 1993)

PETRUCCI, Aldo: La codificazione del diritto civile negli Stati italiani preunitari ed il Codice civile italiano del 1865 (in *The annals of the institute of Roman law of Xiamen University*, n. 1, 2000)

QUAZZA, Guido: L'industria laniera e cotoniera in Piemonte dal 1831 al 1861, Torino, 1961

ROMANI, Mario: L'agricoltura in Lombardia dal periodo delle riforme al 1859. Milano, 1957

SÁRKÖZY Tamás: A jog szerepe a gazdaságban, *Magyar Tudomány*, 2011/5/4.

SCHIAVO, Silvia 2011. szeptember 21-én az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karán tartott „The codification of Italian private law” (Az olasz magánjog kodifikációja) angol nyelvű előadásán elhangzottak

SIDOTI, Maria Rita: Le società dall'Unità d'Italia al Codice civile del 1942 (in *Rivista della Scuola superiore di economia e finanze*, 2010)

SOLIMANO, Stefano: L'edificazione del diritto privato italiano: dalla Restaurazione all'Unità. (in: *Forum Historiae Iuris*, 2005)

SZMODIS Jenő: A jog és gazdaság néhány összefüggéséről (in *Polgári Szemle*, 2012. június – 8. évfolyam, 1-2. szám)

VILLANI, Pasquale: Mezzogiorno tra riforme e rivoluzioni, Bari, 1962

ZANGHERI, Renato: La proprietà terriera e le origini del Risorgimento del Bolognese. Bologna, 1961

Fodor András
Polgári Jogi Tanszék
Témavezető: Fuglinszky Ádám egyetemi docens

A másért való felelősség szabályainak változásai az új Polgári Törvénykönyvben

1. Bevezetés

A másért való felelősség körébe a kártérítési jogon belül azok a felelősségi alakzatok tartoznak, amikor egy harmadik személy (vagy harmadik személy is) felelős a károsult irányában a kárért a károkozó helyett (vagy a károkozó mellett). A kártérítési jog legfontosabb felosztása a szerződésszegéssel és a szerződésen kívül okozott károk elhatárolása, a másért való felelősség esetében is alkalmazható. Habár az új Ptk. LXIX. fejezetének a címe „Felelősség más személy által okozott kárért”, a másért való felelősség ennél jóval szélesebb esetköröt ölel fel, és megtalálható mind a kontraktuális, mind a deliktuális felelősség szabályozásánál. A törvénybeli elhelyezésénél is fontosabb, hogy valóban alapvető különbségek fedezhetőek fel az egyes másért való felelősségi alakzatok között attól függően, hogy szerződésszegéssel, vagy szerződésen kívül okozott kárral állunk-e szemben. Ilyen alapvető különbség a két felelősségi alakzat szerkezete (1.1.), szigorúsága (1.2.) és a két esetkör indokoltsága (1.3.).

1.1. A másért való felelősség szerkezete

Kontraktuális másért való felelősség esetében egy szerződési lánc figyelhető meg, amelynek egyik végpontján a jogosult áll, akit szerződéses jogviszony köt ahhoz a személyhez, mint kötelezethez, aki ugyanakkor szerződéses jogosult a lánc további pontján álló közreműködővel szemben (az egyszerűség kedvéért a továbbiakban nevezzük kötelezettnek). A szerződéses láncolat folytatódhat, hiszen a közreműködőnek, mint jogosultnak is lehet további közreműködője, és így tovább (például gyártó-importőr-nagykereskedő-kiskereskedő-vállalkozó-megrendelő), azonban vizsgálatunk szempontjából csak az első közreműködő magatartása releváns, mert csak ő érte felelős a kötelezett. (Megjegyzendő, hogy az új Ptk. megváltoztatott kontraktuális felelősségi

szabályai a fenti állítást megkérdőjelezik, erről a 2.1. pontban lesz részletesebben szó.) A közreműködő szerződésszegést követ el a kötelezettel szemben (például hibásan, késedelmesen, vagy nem teljesít), aki ezért kerül szerződésszegő helyzetbe a jogosulttal szemben, akit emiatt kár ér. A kárt tehát a közreműködő okozta, azonban mégis a kötelezett felelős érte a jogosult felé, és e felelősség alól csak közvetett kimentéssel, azaz csak abban az esetben mentesülhet, ha bizonyítja, hogy a közreműködő nem felelős a szerződésszegésért. A felelőssé tett személy magatartása tehát irreleváns. (Az új kontraktuális felelősségi szabályok ezt az állítást is kérdésessé teszik, ennek részletes kifejtésére szintén a 2.1. pontban kerül sor.)

Deliktuális másért való felelősség esetében a károkozó közvetlenül, szerződésen kívül okoz kárt a károsultnak, azonban ezért egy harmadik személy (vagy egy harmadik személy is) felelős, annak ellenére, hogy ő sem szerződéses, sem deliktuális jogviszonyban nem áll a károsulttal. Nem vitás ugyanis, hogy a felelős személy nem áll szerződéses jogviszonyban a károsulttal, azonban véleményem szerint deliktuálisban sem, hiszen nem ő okozza a kárt. Úgy gondolom, hogy a felelős személy és a károsult között önálló, máshova be nem sorolható (sui generis) kötelmi jogviszony áll fenn, amelyet a Ptk. 6:2.§ (3) bekezdése alapján jogszabály (maga a Ptk.) hoz létre. (Megjegyzendő, hogy a károkozó kontraktuális másért való felelősség esetén is közvetlenül jogviszonyba kerül a károsulttal deliktuális alapon, ezért az elhatárolás szempontjából inkább annak van jelentősége, hogy a deliktuális másért való felelősség esetén a felelős személy nem áll szerződéses jogviszonyban a károsulttal.)¹

1.2. A másért való felelősség szigorúsága

A deliktuális másért való felelősség abból a szempontból jóval változatosabb a kontraktuálisnál, hogy ebben a csoportban egyaránt előfordulnak olyan esetek, ahol csak közvetett kimentés lehetséges (például az alkalmazottért való felelősség főszabálya²), és olyanok, ahol közvetlen is (például a megbízottért való felelősség főszabálya³). Tekintettel arra, hogy a felelős személy szempontjából értelemszerűen

¹ A bírói gyakorlat nem egységes abban a kérdésben, hogy van-e egyáltalán jogviszony a jogosult és a közreműködő között, és ha van, érvényesítheti-e igényét a jogosult közvetlenül a közreműködővel szemben, illetve ha érvényesítheti, akkor ezt minden további nélkül megteheti-e, vagy csak meghatározott feltételek fennállása esetén. Ennek a kérdéskörnek a részletes tárgyalása azonban meghaladja a jelen tanulmány kereteit.

² 6:540.§ (1)

³ 6:542.§ (1)

kedvezőbb, ha felelőssége nem kizárólag a károkozó, hanem a saját magatartásától is függ, megállapítható, hogy a deliktuális másért felelősség sok esetben enyhébb, mint a kontraktuális. Ugyanez a megállapítás tehető, ha azt vizsgáljuk, hogy a felelős személy kizárólagosan, vagy a tényleges károkozóval egyetemlegesen felel-e a károsulttal szemben. Kontraktuális másért való felelősségnél a törvény szerint sosem fordul elő egyetemlegesség (azonban ha elfogadjuk a jogosult közreműködővel szembeni – törvényben nem szabályozott – deliktuális alapú igényérvényesítési lehetőségét, akkor előfordulhat, ha ezt az igényét a jogosult a kötelezettel szembeni kontraktuális igényével egyidejűleg érvényesíti), míg a deliktuális másért való felelősség ebből a szempontból is változatosabb. Véleményem szerint ez a szigorbeli eltérés részben a két felelősségi alakzat eltérő szerkezetére vezethető vissza. Kontraktuális másért való felelősség esetén ugyanis a kötelezett nélkül nem következhet be a kár a jogosultnál (például a közreműködő által készített hibás terméket ő adja tovább), a közreműködő által okozott kár mintegy „átmegy” a kötelezetenél mielőtt a jogosulthoz érne. Így a kötelezetteknek sokkal több lehetősége van arra, hogy a közreműködő által okozott kárt még idejében elhárítsa (például kijavítja a hibás terméket, vagy például saját teljesítése felgyorsításával megakadályozza, hogy a közreműködő késedelme miatt ő is késedelembe essen a jogosulttal szemben), mint a deliktuális másért való felelősség kötelezettjének, aki lehet, hogy már csak eleve a kár bekövetkezte után szerez tudomást a károkozásról. Ezen, csak a másért való felelősségi alakzatoknál értékelhető speciális szempont mellett a két felelősségi esetkör eltérő szigorát persze az az egész kártérítési jogra – és így azon belül a másért való felelősségre is – vonatkozó általános szempont is indokolja, hogy a kontraktuális és a deliktuális felelősségre eltérő szigorúságú mentesülési szabályok vonatkoznak.

1.3. A másért való felelősség indokoltsága

Részben a két felelősségi alakzat szerkezeti eltéréseiből következik, hogy az indokuk is más. Kontraktuális másért való felelősségnél a jogosult a vele szerződéses jogviszonyban álló kötelezettet biztosan ismeri, míg a kötelezett közreműködőjét nem feltétlenül, így számára az igényérvényesítés a kötelezettel szemben egyszerűbb. Továbbá szintén a kontraktuális másért való felelősségi alakzat létét indokolja, hogy a kötelezett a jogosulttal szemben nehezebben mentheti ki magát kontraktuális felelőssége alól, mint a közreműködő, aki csak deliktuális

jogviszonyban áll a jogosulttal. Ez a mentesülési lehetőségek körében fennálló különbség a bírói gyakorlatban évtizedek óta megfigyelhető volt, azonban most már maga az új Ptk. is egyértelműen kifejezésre juttatja. Ugyanis a felróhatóságon alapuló felelősséget csak a szerződésen kívül okozott károk esetében hagyja meg,⁴ míg a szerződésszegés vonatkozásában objektívebb mércét vezet be, amely alapján a károkozó csak akkor mentesülhet, ha három körülmény együttes fennállását bizonyítja.⁵ (Megjegyzendő, hogy vannak más szempontok, amelyek alapján viszont a deliktuális igényérvényesítés előnyösebb lehet a károsultra nézve. Ahogy arra a Ptk. Magyarázata is rávilágít,⁶ idetartozik például az előreláthatósági korlát eltérő, deliktuális károkozás esetén a kár bekövetkeztéhez közelebb álló referencia-időpontja.)

A deliktuális másért való felelősségi alakzatoknál az indokok is sokszínűbbek lehetnek. Egyrészt itt is megjelenik az a szempont, hogy a károkozó személye nem ismert a károsult számára (például más szerződés kötelezettjéért való felelősség⁷, épületkárok⁸), másrészt indok lehet a megfelelő kielégítési alap biztosítása, vagy annak megnövelése (alkalmazottért, megbízottért és vétőképes kiskorúért⁹ való felelősség), harmadrészt egy felelősségre vonható személy biztosítása a károsult számára (vétőképtelenért való felelősség¹⁰).

2. A kontraktuális másért való felelősség szabályainak változásai

2.1. Általános szabályok

A kontraktuális másért való felelősség általános szabályai körébe a közreműködőre vonatkozó szabályok tartoznak. Azonban ezek ismertetése előtt fontos felhívni a figyelmet arra a problémára, hogy az új Ptk. – szemben az új Ptk. korábbi verziójával, a 2009. évi CXX. törvénnyel¹¹ – a közreműködő fogalmát nem definiálja. Ez a hiányosság valószínűleg jogértelmezési problémákhoz fog vezetni. Erre enged következtetni az a tény, hogy a Ptk. Magyarázata a közreműködő fogalmának

⁴ 6:519.§

⁵ 6:142.§

⁶ WELLMANN/*FUGLINSZKY* (2013) 6:145.§, 255.

⁷ 6:543.§

⁸ 6:560-561.§§

⁹ 6:547.§

¹⁰ 6:544.§

¹¹ 5:123.§

meghatározásakor szembemegy mind a bírói gyakorlattal, mind az új Ptk. korábbi verziójával¹². A régi Ptk. 315.§-át ugyanis a bírói gyakorlat kiterjesztően értelmezte, kimondva, hogy az nem csak a teljesítési segédre, hanem a közreműködőre is vonatkozik. Teljesítési segéd alatt azt a személyt értjük, akivel a kötelezett kifejezetten a jogosulttal szemben fennálló kötelezettsége teljesítése érdekében (és így értelemszerűen a jogosulttal történő szerződéskötést követően) köt szerződést. Ezzel szemben a közreműködő fogalmába a teljesítési segéden kívül azon személyek is beletartoznak, akiket a kötelezett (akár a jogosulttal való szerződéskötést megelőzően) nem kifejezetten a jogosulttal szembeni kötelezettsége teljesítése érdekében vett igénybe, de szolgáltatásukat a saját teljesítéséhez felhasználta (idetartozik például az a beszállító, akitől az építési vállalkozó rendszeresen vásárol építési anyagokat, hogy megrendeléseit teljesíteni tudja). A fenti két fogalmat a BH2004.191 számú döntésében definiálta a Szegedi Ítéltábla, azonban még továbbment, és a szerződési láncolatban távolabb lévő, a kötelezettel szerződéses jogviszonyban már nem álló személyeket is közreműködőnek tekintette, ezzel felelőssé téve a kötelezettet az ő magatartásukért is. Az új Ptk. korábbi verziója a középutas megoldást választotta, ugyanis egyértelműen kifejezésre jutatta, hogy közreműködő alatt az imént ismertetett, a teljesítési segédnél tágabb fogalom értendő, ugyanakkor azt is kimondta, hogy csak az a személy tekinthető közreműködőnek, aki szerződéses jogviszonyban áll a kötelezettel. A Ptk. Magyarázata azonban a közreműködőt a teljesítési segéd szinonimájaként használja, és ki is mondja, hogy „a bírói gyakorlatban vélhetően nem lesz tartható” a kiterjesztő értelmezés. Véleményem szerint azonban az új Ptk. okkal használja a közreműködő fogalmát a teljesítési segéd helyett, és a megszorító értelmezés évtizedes visszalépést jelentene.

A közreműködőre két általános szabályt találunk az új Ptk-ban. A 6:129.§ a közreműködő igénybeviteléről, a 6:148.§ a közreműködőért való felelősségről szól. Ezek közül az előbbinek nem volt előzménye a régi Ptk. általános szerződési szabályai között, hanem az igénybevitel lehetőségét az egyes szerződéseknél rendezték. Az új Ptk. kimondja, hogy főszabály szerint nincsen szükség a jogosult engedélyére ahhoz, hogy a kötelezett közreműködőt vegyen igénybe. Természetesen ettől a szabálytól a felek a szerződési szabadság elvének megfelelően eltérhetnek, és előírhatják, hogy közreműködő igénybeviteléhez a jogosult engedélye szükséges, illetve előírhatják azt is, hogy a kötelezett személyesen köteles eljárni. Ez utóbbi kivételt rögzíti is a 6:129.§ (2)

¹² WELLMANN/MOLNÁR (2013) 6:148.§, 263. sk

bekezdése, azzal, hogy ezt maga a jogszabály, vagy a szolgáltatás jellege is megkívánhatja. Azonban ebben az esetben is lehetséges közreműködő igénybevétele, de csak akkor, ha erre azért van szükség, hogy a jogosultat károsodástól óvják meg. (Ugyanakkor nincs akadálya annak, hogy a felek még ezt a lehetőséget is kizárják a szerződésükben.)

A közreműködőért való felelősségről szóló 6:148.§ előzménye a régi a Ptk. 315.§-a, azonban az új Ptk. – a speciális szabályok általánossá tételével – jelentősen kibővítette ezt a szakaszt. A főszabály az, hogy a kötelezett akkor mentesül a felelősség alól a jogosulttal szemben, ha a közreműködő szerződésszegését kimenti. Úgy tűnik tehát, hogy továbbra sincsen helye a kötelezett közvetlen mentesülésének, az ő magatartása irreleváns, és a kötelezett továbbra is kizárólagosan felel a jogosulttal szemben. Itt kell megjegyezni, – ahogy fentebb arról már volt szó – az új Ptk. szerint a szerződésszegésből eredő kártérítési felelősség alóli mentesüléshez már nem elegendő arra hivatkozni, hogy a károkozó úgy járt el, ahogy az az adott helyzetben általában elvárható, hanem azt kell bizonyítani, hogy a szerződésszegést ellenőrzési körén kívül eső, a szerződéskötéskor előre nem látható körülmény okozta, és nem volt elvárható, hogy e körülményt elkerülje, vagy a kárt elhárítsa.¹³

A kontraktuális felelősség ezen változása alapvető kérdéseket vet fel a közreműködőért való felelősség terén. A régi Ptk-ban, amelyben a kontraktuális és a deliktuális felelősség is a felróhatóság talaján állt, előállhatott olyan helyzet, hogy a kötelezett ugyan tudta bizonyítani, hogy saját magatartása nem volt felróható, ám mivel a közreműködőé az volt, a kötelezett – közvetlen mentesülési lehetőség hiányában – felelős maradt a jogosulttal szemben. Az új kimentési szabályok azonban felvetik annak lehetőségét, hogy a jövőben ilyen helyzet fel sem merülhet, hiszen valószínűsíthető az az értelmezés, miszerint a közreműködő a kötelezett ellenőrzési körébe tartozik. Így a közreműködő magatartása a felelősség szempontjából a kötelezett magatartásának minősül. Ebből pedig az következik, hogy ha a közreműködő felelős, a kötelezettnek is annak kell lennie. Mindez értelmezhetetlenné teszi a közvetlen és a közvetett kimentés megkülönböztetését a kontraktuális másért való felelősség vonatkozásában. Azonban gyakorlatilag ugyanarra az eredményre jutunk, mint a régi Ptk-ban: ha a közreműködő magatartását nem lehet kimenteni, akkor a kötelezett sem mentesülhet (csak a régi Ptk-ban ennek a közvetlen mentesülési lehetőség hiánya volt az oka, míg az újban az, hogy a közreműködő a kötelezett ellenőrzési körébe tartozik). Az új kontraktuális felelősségi szabályok azonban felvetnek egy még súlyosabb

¹³ 6:142.§

kérdést, amely abban az esetben merül fel, ha több mint egy közreműködő van a szerződési láncolatban. Ugyanis ahogy a közreműködő valószínűsíthetően a kötelezett ellenőrzési körébe tartozik, úgy a közreműködő, mint jogosult ellenőrzési körébe tarthat az általa igénybevett további közreműködő is, és így tovább, míg eljutunk a lánc legvégén álló közreműködőhöz. Márpedig – mint fent láttuk – a szerződésszegési felelősség alóli mentesülés egyik konjunktív feltétele annak bizonyítása, hogy a szerződésszegést ellenőrzési körön kívül eső körélmény idézte elő. Ebből pedig az következik, hogy a kötelezettnek esélye sincsen kimenteni a közreműködő magatartását, ha a láncolatban további közreműködők állnak, és a szerződésszegés az ő magatartásukra vezethető vissza. Tehát a kötelezett felelős lehet a szerződési láncolat összes közreműködőjéért, nem csak azért, akivel szerződéses viszonyban áll, ezzel pedig eljutottunk a fent ismertetett BH2004.191 számú döntésében meghatározott közreműködő-fogalomhoz. Véleményem szerint egy törvényi kivétel rögzítése szükséges, amennyiben ezt a rendkívül tág felelősségi alakzatot nem kívánjuk. Ez a kivétel fikciót tartalmazna, amely kimondaná, hogy a további közreműködő nem tartozik a kötelezettel szerződéses jogviszonyban álló közreműködő ellenőrzési körébe.

Rátérve a 6:148.§ speciális szabályára, ha a közreműködő igénybevétele a kötelezettnek nem volt joga (mert például szükséges lett volna beszerezni a jogosult engedélyét, vagy személyesen kellett volna a kötelezettnek eljárnia, és az igénybevétele nem a jogosult károsodástól való megóvása érdekében történt, vagy a felek teljes mértékben kizárták a közreműködő igénybevétele lehetőségét), és az ily módon igénybevett közreműködő okoz kárt szerződésszegéssel, akkor a kötelezett felelőssége szinte már helytállássá változik, hiszen csak akkor mentesülhet, ha bizonyítja, hogy a kár a közreműködő igénybevétele nélkül is bekövetkezett volna. (Tehát akár még vis maiorért is felelőssé tehető.) Az új Ptk-nak ez a szabálya a régi Ptk. egyes szerződéseknél megtalálható speciális szabályainak¹⁴ az általánossá tétele. Az egész új Ptk-ban egyébként is megfigyelhető a letisztultságra, egyszerűsítésre, az ismétlések kiküszöbölésére törekvés. Ez a tendencia a közreműködőért való felelősség esetében abban nyilvánul meg, hogy az eddig az egyes szerződéseknél található speciális szabályokat egy-egy általános szabállyá foglalták össze, az egyes szerződésekre vonatkozó rendelkezések közül pedig törölték. Ennek viszont az lett a következménye, hogy a közreműködőért való felelősség teljes mértékben eltűnt a megbízási és

¹⁴ 391.§ (3), 426.§ (3), 463.§ (1), 475.§ (3)

nagyrészt eltűnt a letéti szerződés szabályai közül. A régi Ptk-ban ezen két szerződés keretében volt a legrészletesebben kimunkálva a másért való felelősség. Így itt az általánostól eltérő módon mentesülhetett a felelősség alól a kötelezett, ha a közreműködőt azért vette igénybe, hogy a jogosultat károsodástól megóvja. Nevezetesen elég volt azt bizonyítania, hogy a közreműködő kiválasztása, utasításokkal ellátása és ellenőrzése terén úgy járt el, ahogy az az adott helyzetben általában elvárható¹⁵ (*culpa in eligendo, instruendo et inspiciendo*). Ezzel az enyhébb felelősségi alakzattal a jogalkotó egyrészt honorálta azt a rendkívüli helyzetet, amikor a kötelezettnek viszonylag gyorsan kell közreműködőt találnia, másrészt ösztönözte is a kötelezettet a jogosult érdekeinek védelmére, azzal, hogy ezt a kedvezményt megadta. Erre tekintettel véleményem szerint indokolt lett volna az általános szabályok közé egy, a főszabálynál megengedőbb kimentési lehetőség beépítése arra az esetre, ha a közreműködő igénybevételére a jogosult károsodástól való megóvása érdekében kerül sor. (Különös tekintettel arra, hogy – mint láttuk – maga ez a speciális igénybevételi lehetőség viszont helyet kapott az általános szabályok között.) Megjegyzendő, hogy a *culpa in eligendo* törlésével, a kontraktuális másért való felelősség köréből teljes mértékben eltűnt a közvetlen kimentés lehetősége, így a bevezetésben a két esetcsoport szigorbeli eltéréséről írtak immár megkötés nélkül érvényesülnek.¹⁶

Végül az új Ptk. általános szabállyá teszi a kötelezett regresszigényét is, vagyis azt a jogát, hogy miután a jogosult kárát megtérítette, a közreműködőtől szerezze vissza az általa megfizetett összeget. A jogosultság rögzítése mellett az új Ptk. speciális elévülési határidőt is biztosít a kötelezettnek ezen igénye érvényesítésére. Ennek értelmében mindaddig érvényesítheti igényét a közreműködővel szemben, amíg a jogosulttal szemben helytállni tartozik. Ez a szabály a régi Ptk. szállítási és vállalkozási szerződésre vonatkozó speciális szabályainak általánossá tétele.¹⁷ Véleményem szerint ennek a speciális elévülési határidőt engedő szabálynak a megszővegezése problémákat vethet fel, mert előfordulhat olyan eset, amikor a szabály nem éri el a célját, vagyis azt, hogy a kötelezett ne kerülhessen olyan helyzetbe, hogy neki még fizetnie kell a jogosult részére, a közreműködőtől viszont ezt már nem követelheti vissza. Hiszen a szabály megszővegezése nem zárja ki, hogy a jogosulttal szembeni helytállást követően akár azonnal elévüljön a kötelezett igénye a közreműködővel szemben, még mielőtt érvényesíthette volna azt. Ennek a

¹⁵ 463.§ (2), 475.§ (2)

¹⁶ Ld. az 1.2. pontban írtakat, azaz, hogy a kontraktuális másért való felelősség szigorúbb, mint a deliktuális, mert az előbbinél nincsen sem közvetlen mentesülési lehetőség, sem egyetemleges felelősség – leszámítva a közreműködőt, a Ptk. által nem szabályozott, közvetlen deliktuális alapú perlését.

¹⁷ 385.§, 398.§

visszásságnak a kiküszöbölésére megoldást jelentett a régi Ptk. 311.§ (2) bekezdése, amely a – fogyasztói szerződés hibás teljesítésével kapcsolatos – regresszigény elévülési határidejét eleve csak attól az időponttól indította, amikor a kötelezett kielégítette a jogosult igényét. Megjegyzendő, hogy az új Ptk. korábbi verziója még ez utóbbi megoldást vette át.¹⁸

2.2 Speciális szabályok

A régi Ptk. még igen sok esetben tartalmazott a másért való felelősségre vonatkozó speciális szabályokat az egyes szerződéseknél. Így a közreműködő igénybevételének lehetőségét, az érte viselt felelősség különböző alakzatait, a regresszigényt és annak speciális elévülési határidejét, illetve e kérdések legalább egy részét megtaláljuk a szállítási, a vállalkozási, a bérleti, a letéti, a megbízási, a fuvarozási és a szállítmányozási szerződésekre vonatkozó rendelkezések között. Azonban, ahogy arról fentebb volt szó, az új Ptk. több, speciális közreműködőre vonatkozó előírást a szerződések közös szabályai közé emelt, aminek következményeként a speciális szabályok nagy része feleslegessé vált, így az új Ptk-ban már csak három szerződés esetében találunk különös rendelkezéseket.

Ezek közül a leglényegesebbek a bérleti szerződés albérlőre vonatkozó szabályai.¹⁹ Az albérlő is közreműködőnek tekintendő, hiszen a 6:129.§ (1) bekezdése értelmében nem csak az minősül közreműködőnek, akit az egyik fél kötelezettsége teljesítéséhez vett igénybe, hanem az is, akit jogának gyakorlásához. Az új kódex – eltérve a főszabálytól – megtartja a régi Ptk. azon rendelkezését,²⁰ miszerint a bérlő csak a bérbeadó engedélyével adhatja albérletbe a bérelt dolgot. Ezzel kapcsolatban csupán annyi változás történt, hogy az új Ptk. e szabály alól már nem enged kivételt ingatlanok esetében sem. Valójában azonban ez a változás csak látszólagos, ugyanis a lakások és helyiségek bérletére, valamint az elidegenítésükre vonatkozó egyes szabályokról szóló 1993. évi LXXVIII. törvény – amely *lex specialis* a Ptk-hoz képest – eddig is megkívánta a bérbeadó hozzájárulását lakás és egyéb helyiség albérletbe adásához.²¹ Ráadásul az e törvény tárgyi hatálya alá tartozó dolgoknál még azt sem jelenthetjük ki teljes bizonyossággal, hogy a felek a szerződési szabadság

¹⁸ 5:124.§ (2)

¹⁹ 6:334.§

²⁰ 426.§ (1)

²¹ 33.§ (1), 42.§ (1)

elve alapján eltekinthetnek az engedély beszerzésének szükségességétől. A bírói gyakorlat ugyanis nem egységes abban a kérdésben, hogy a fenti törvény kógens vagy diszpozitív-e.²² Az új Ptk. albértetre vonatkozó további rendelkezései az igénybevétel jogszerűségétől függően eltérő felelősségi alakzatokról szólnak, azonban ez már csak a fent ismertetett általános szabályok megisméltése.

A letéti szerződésnél található speciális szabályok²³ annak kimondásán kívül, hogy a letéteményes – ahogy a korábbi Ptk. alapján is – személyesen köteles eljárni, szintén csak az általános szabályok megisméltésének tekinthetőek, így részletesebb tárgyalásuk itt szükségtelen.

Végül az új Ptk. még egy esetben tartalmaz speciális másért való felelősségi szabályt az egyes szerződések körében, ez pedig a kutatási szerződés. A kutató ugyanis csak a megrendelő engedélyével vehet igénybe közreműködőt.²⁴ (Ez egyébként nem jelent változást a régi Ptk-hoz képest.²⁵) Az igénybevételen kívül a kutatási szerződésnél nem találunk további különös rendelkezéseket, ám az általános szabályokra tekintettel ezek feleslegesek is lennének.

Az új Ptk. kontraktuális másért való felelősségre vonatkozó speciális szabályainak bemutatását követően érdemes megvizsgálni két olyan szerződést, amelyek esetében már nem találunk különös rendelkezéseket ebben a kérdéskörben, ám a speciális szabályok elhagyása önmagában jelentős változást hoz. Az egyik ilyen szerződés a megbízási. A régi Ptk-ban ennél a szerződéstípusnál találjuk a másért való felelősség legrészletesebb szabályozását, hiszen ez a szerződés klasszikusan bizalmi viszonyt hoz létre a felek között. Olyan jogviszonyt, amelyben kiemelt jelentősége van a megbízott személyes eljárásának. Azzal, hogy az új Ptk. már nem tartalmazza ezeket a különös rendelkezéseket, a közreműködő megbízott általi igénybevételét teljes mértékben az általános szabályok alá rendeli. Így a megbízott és közreműködőjének jogi helyzete a vállalkozó és alvállalkozójának helyzetéhez lényegesen közelebb fog állni, mint a letéteményes és közreműködője között fennálló jogviszonyhoz, mert – mint fentebb láttuk – a letéti szerződésnél megmaradt a személyes eljárási kötelezettség. Ez igen lényeges váltást hoz magával a jogi gondolkodásunkban, hiszen a megbízási szerződést klasszikusan a vállalkozással, és nem a letétivel szokás szembeállítani. A változás váratlanságára jellemző, hogy az új Ptk. korábbi verziója még érintetlenül

²² VB2003.7; 42/1996. (X.9.) AB határozat

²³ 6:361.§ (3)

²⁴ 6:253.§ (2)

²⁵ 413.§ (1)

hagyta volna a másért való felelősség szabályait a megbízási szerződés esetében,²⁶ továbbá az is, hogy még az új Ptk. Magyarázata is – egy másik szerződés ismertetése kapcsán – a közreműködő igénybevételének engedélyhez kötöttségét a megbízásra jellemző szabálynak nevezi.²⁷ A 6:129.§ (2) bekezdése alapján lehetne érvelni amellet, hogy ha a felek az adott esetben nem is térnek el az általános szabálytól, a megbízott még akkor is személyesen köteles eljárni, ugyanis a hivatkozott jogszabályhely ezt akkor is lehetővé teszi, ha ezt a szolgáltatás jellege indokolja. Azonban a megbízási szerződés esetén a személyes eljárási kötelezettség elhagyása nyilvánvalóan nem a véletlen műve, ahogy azt a Ptk. Magyarázata is megerősíti, az üzleti élet általános követelményeire hivatkozással.²⁸

A másik szerződéstípus, amely esetében a speciális másért való felelősségi szabályok elhagyása jelentős változást eredményez, a fuvarozási szerződés. Azzal, hogy a fuvarozó az új Ptk. alapján már az általános szabályok szerint vehet igénybe közreműködőt, és ezen szabályok szerint is felel érte, a kontraktuális másért való felelősség egyedülálló megoldása tűnik el. A régi Ptk-ban ugyanis nemcsak a feladóval szerződést kötő fuvarozó felelt az általa igénybe vett további fuvarozóért, hanem ez utóbbi is felelt az előbbiért, magyarul a fuvarozók egyetemlegesen feleltek a feladó irányában.²⁹ Az új Ptk. általános szerződési szabályai alapján azonban a feladó már csak a vele szerződő első fuvarozóval szemben léphet fel (kontraktuális alapon). Megjegyzendő, hogy ez a megoldás visszatérés az 1875-ös Kereskedelmi Törvény főszabályához.³⁰ A Kt. szerint a fuvarozók egyetemleges felelőssége ugyanis csak akkor volt megállapítható, ha az utóbb igénybevett fuvarozó a küldeménnyel együtt a fuvarlevelet is átvette, ezzel mintegy belépett a feladóval kötött szerződésbe. A régi Ptk. alkotói ezt az elhatárolást azért szüntették meg, mert nem tartották méltányosnak a feladóval szemben a fuvarozók felelősségét egy ilyen formális követelménytől függővé tenni.³¹ Nincs magyarázat azonban arra, hogy az új Ptk. miért tért el a korábbi szabályozástól. A Ptk. Magyarázatában szereplő indokolás, miszerint a „*a szerződések általános szabályai tartalmazzák a közreműködőért való felelősség szabályait, így az 1959-es Ptk. 498.§-a elhagyható*”³², egy ilyen jelentős változás esetében véleményem szerint nem kielégítő.

²⁶ 5:264.§

²⁷ WELLMANN/BARTAL (2013a) 101.

²⁸ WELLMANN/KISS (2013a) 126.

²⁹ 498.§ (2)

³⁰ 403.§

³¹ Miniszteri indokolás (1960), 389.

³² VÉKÁS/GRAFL-FÜLÖP, GÁRDOS (2013), 746.

Megjegyzendő, hogy az új Ptk. korábbi verziójában a másért való felelősség szabályait a fuvarozási szerződés esetében is változatlanul átvették a régi Ptk-ból.³³

3. A deliktuális másért való felelősség szabályainak változásai

3.1. Az alkalmazottért, a tagért és a vezető tisztségviselőért való felelősség

Az új Ptk. a fenti alcímben jelzett sorrendben tárgyalja a deliktuális másért való felelősségnek ezt az esetcsoportját.³⁴ Tekintettel azonban arra, hogy az alkalmazottért való felelősség változása új felelősségi alakzat, a jogi személy tagjáért viselt felelősség új Ptk-ba emelésére vezethető vissza, célszerű először ez utóbbi bemutatása.

Ahogy arra az új Ptk. Magyarázata is rámutat,³⁵ a jogi személy tagjáért való felelőssége nem előzmény nélküli a magyar jogban, hiszen a bírói gyakorlat azt már megállapította. Erre példa a BDT2008.1802 számú jogeset, amelyben a bíróság kimondta a jogi személy felelősségét abban az esetben, ha a tag a jogi személy tevékenységi körében eljárva harmadik személynek kárt okoz. Az új Ptk. átvette ezt – az alkalmazottért való felelősséggel azonos szerkezetű – szabályt, amely – közvetlen mentesülési lehetőség és a tényleges károkozó egyetemleges felelősségének hiányában – a deliktuális másért való felelősség szigorúbb alakzatai közé tartozik. Ugyanakkor speciális szabályként kimondja a jogi személy és a tag egyetemleges felelősségét, ha a tag a kárt szándékosan okozta. A fent hivatkozott jogesetben a bíróság ennek a szabálynak is megalkotta az előzményét, ugyanis egyetemleges felelősséget állapított meg, ha a jogi személy tagja visszaélt az elkülönült jogi személyiségből eredő előnyökkel és a társaság vagyonát magánvagyonára javára elvonta. A bíróság ezen jogfejlesztő megoldását egyébként nem a – megszövegezésében nagyon hasonló – Gt. 50.§-ából vezette le (hiszen az a jogszabályhely csak azután alkalmazható, hogy a gazdasági társaság jogutód nélkül megszűnt, így egyetemleges felelősség alapjául nem szolgálhat), hanem a Ptk. 5.§ (1) bekezdésben deklarált joggal való visszaélés tilalmából. Habár az új Ptk. már nem a jogi személyiséggel való visszaélés, hanem szándékosság esetén állapít meg egyetemleges

³³ 5:250.§ (2)

³⁴ 6:540-541.§§

³⁵ VÉKÁS/LÁBÁDY (2013), 952. sk

felelősséget, a két esetcsoport az új Ptk. Magyarázata szerint³⁶ lényegében megegyezik. Ezzel a megállapítással azonban sem Török,³⁷ sem Bodzási³⁸ nem ért egyet, és ha az ő álláspontjukat fogadjuk el, akkor ez – mint alább látni fogjuk – normakollízióhoz vezet.

Az alkalmazottért való igen szigorú felelősséget az új Ptk. a munkáltató szempontjából annyiban enyhíti, hogy az alkalmazott szándékos károkozása esetére szintén egyetemleges felelősséget ír elő. Ezen új szabály bevezetésének fő oka valószínűleg az alkalmazottért és a tagért való felelősség szabályozásának teljes egységesítése iránti igény, azonban látni kell, hogy a munkáltató és alkalmazott egyetemleges felelőssége nem előzmény nélküli a magyar jogban, és egyáltalán nem indokolatlan. Eredetileg ugyanis az alkalmazott egyetemlegesen felelt, ha a kárt szándékos bűncselekménnyel okozta. Ezt a szabályt az 1977-es Ptk. Novella törölte el, amelynek indokolása szerint ezen speciális felelősségi alakzat fenntartása szükségtelen, hiszen „*A munkáltató (...) vagyona sokkal nagyobb fedezetet nyújt a kártérítési követelés kielégítésére, mint az alkalmazottnak (...) vagyona.*” Ebből az indokolásból az a következtetés vonható le, hogy a jogalkotó a kártérítés jogintézményének céljai közül kizárólag a reparációt vette figyelembe, holott annak, mint a polgári jog – kötbér melletti – egyetlen kimentést engedő – tehát a kötelezett magatartását is figyelembevevő – jogkövetkezményének ugyanilyen fontos célja lehet a prevenció. Ez az egyoldalú indokolás 1977-ben már csak azért is különösen érdekes, mert Eörsi is hangsúlyozta a prevenció kártérítési jogban elfoglalt kiemelkedő jelentőségét.³⁹ Az új Ptk. Magyarázata is kiemeli, hogy azzal, hogy a kódex ismét bevezeti az alkalmazott egyetemleges felelősségét szándékos károkozás esetére, a prevenció célját is szolgálja.⁴⁰

Végül az új Ptk. az alkalmazottért és a tagért való felelősség mellett szabályozza a jogi személy vezető tisztségviselőjéért való felelősségét. E rendelkezés jogszabályi előzménye a Gt. 30.§ (1) bekezdése, amely a jogi személy szempontjából ugyanolyan szigorú, mint a munkáltató szempontjából az 1959-es Ptk. alkalmazottért való felelősségre vonatkozó szabálya, hiszen itt sincsen helye közvetlen kimentésnek, és kizárólag a gazdasági társaság felel a harmadik személy irányában. Az új Ptk. ebben a körben is a deliktuális másért való felelősség enyhülését hozza, ugyanis a jogi személy itt már minden esetben a vezető tisztségviselőjével

³⁶ VÉKÁS/LÁBADY(2013), 953.

³⁷ TÖRÖK (2013), 16.

³⁸ BODZÁSI (2013), 10.

³⁹ EÖRSI (2009), 245.

⁴⁰ WELLMANN/HAVASI (2013A), 474.

egyetemlegesen felel. (Ezzel a megoldással szemben Cseh még 2008-ban fejtette ki azon álláspontját, miszerint *„nincs olyan helyzet, még kivételesen sem, ahol dogmatikai alapok sérelme nélkül, egyetemleges deliktuális felelősséget lehetne a társaság és a vezető tisztségviselőre egyidejűleg megállapítani”,*⁴¹ hiszen a vezető tisztségviselő cselekedeteit a jogi személynek kell betudni, őket nem lehet két külön személyként értékelni. Az én véleményem is az, hogy nem lehetséges példát találni olyan esetre, ahol a vezető tisztségviselő e minőségében úgy jár el, hogy magatartása nem csak a jogi személy cselekedeteként, hanem egyúttal a sajátjaként is értékelhető.)

Itt kell megjegyezni, hogy egy adott másért való felelősségi alakzat szigorúsága a tényleges károkozó helyett, vagy mellett felelős személy szempontjából mérhető, és a szigorúság elsősorban két tényezőtől függ: egyrészt attól, hogy a felelőssé tett személy kizárólagosan, vagy egyetemlegesen felel-e a károsult irányában, másrészt pedig attól, hogy van-e lehetősége közvetlen mentesülésre. E szempontok mérlegelésével állapíthatjuk meg fentebb, hogy az új Ptk. mind az alkalmazottért, mind a vezető tisztségviselőért való felelősség enyhítése irányában tesz lépéseket. Ez ugyanakkor az alkalmazott és a vezető tisztségviselő szempontjából természetesen szigorodást jelent, ráadásul a vezető tisztségviselő esetében a törvény itt nem áll meg. Ugyanis a jogi személy vezető tisztségviselője ellen támasztható regressz igényével szemben a vezető tisztségviselő nehezebben mentheti ki majd magát. Jelenleg még a Gt. 30.§ (2) bekezdése – ha nem is tisztán, de alapjaiban – felrúhatósági alapú felelősséget állapít meg a jogi személy és vezető tisztségviselője viszonyában. Az új Ptk. 3:24.§-a azonban már azt mondja ki, hogy a vezető tisztségviselő a szerződésszegért való felelősség szabályai szerint felel a jogi személlyel szemben, márpedig, mint fentebb már utaltunk rá, a kontraktuális felelősség objektívizálódik, elszakad a felrúhatóságtól, és sokkal nehezebb lesz a károkozónak mentesülnie alóla.

A jelen alpont lezárásaként nem mehetünk el amellett, hogy a fenti új kötelmi és a régi társasági felelősségi szabályok új Ptk-ba emelése ellentmondásos helyzetet hozott létre. Ahogy arra Török is felhívja a figyelmet,⁴² az imént ismertetett új másért való deliktuális felelősségi szabályok mellett a jogi személy hitelezői (a károsult is idetartozik, hiszen kártérítési igénye, tehát pénzkövetelése áll fenn a jogi személlyel szemben) a társasági jog már eddig is létező⁴³ felelősségátviteli szabályai

⁴¹ CSEH (2008), 35.

⁴² TÖRÖK (2013)

⁴³ A tag felelősségét megállapító 3:2.§ (2) bekezdésének a Gt. 50.§ (1) bekezdése a jogszabályi előzménye, míg a vezető tisztségviselő felelősségét megállapító 3:118.§-nak a Gt. 30.§ (3) bekezdésének utaló normáján

alapján is felléphetnek közvetlenül mind a jogi személy tagjával, mind vezető tisztségviselőjével szemben – igaz csak a jogi személy jogutód nélküli megszűnését követően. Ezzel kapcsolatban először is annak megvizsgálása szükséges, vajon minden károsult felléphet-e mindkét jogterület szabályai alapján, vagy – ahogy azt Török állítja – csak a szerződésen kívüli károsultak számára áll nyitva ez a választási lehetőség, míg kontraktuális károkozás esetén a károsultaknak be kell érniük a régi társasági jogi igényérvényesítési módokkal. Ezt követően pedig arra is választ kell találni, hogy – az előző kérdésre adott választól függően akár minden esetben, akár csak deliktuális károkozás esetén – valóságos, vagy csupán látszólagos-e az ellentmondás a két jogterület által biztosított igényérvényesítési lehetőségek között.

Az első kérdésre Török válasza az, hogy csak deliktuális károkozás esetén léphet fel a károsult a 6:540-541.§§-ai alapján is a taggal, illetve a vezető tisztségviselővel szemben, míg a jogi személlyel szerződéses jogviszonyban álló károsult csak a 3:2.§ (2) bekezdése, illetve a 3:118.§-a szerint. Azonban ezen állításának Török semmilyen indokolását nem adja. Valószínűleg abból indult ki, hogy a fenti kötelmi jogi igényérvényesítési lehetőségek az új Ptk. szerződésen kívüli károkozásról szóló részében kaptak helyet. Véleményem szerint azonban a kérdés ennél komplexebb megvizsgálása szükséges. A károsult a jogi személy tagjával és vezető tisztségviselőjével mindkét esetben deliktuális jogviszonyban van. A különbség a jogi személlyel szemben fennálló jogviszonyban keresendő, az egyik esetben ugyanis van közöttük szerződés, a másik esetben nincsen. Az előbbi eset a közreműködőért való felelősségre hasonlít, hiszen ott is a tényleges károkozóval a károsult deliktuális, míg a kárért felelős személlyel szerződéses jogviszonyban van. Ha abból indulunk ki, hogy közreműködőért való felelősség esetén a károsult deliktuális alapon közvetlenül érvényesíthet igényt a közreműködővel szemben is, akkor ezt nem vitathatjuk el attól a személytől sem, aki szerződéses jogviszonyban áll a jogi személlyel, és a közreműködőhöz hasonlóan a jogi személy tagja, vagy vezető tisztségviselője okoz neki kárt szerződésen kívül. Hiszen az új Ptk. a 6:540-541.§§-okban nem szűkíti le a harmadik személyek körét azokra, akiknek nem áll fenn szerződésük a jogi személlyel. Azonban – ahogy

keresztül a Cstv. 33/A.§ (1) bekezdése. Emellett léteznek további – szintén csak a jogi személy megszűnését követően alkalmazható – felelősségátviteli szabályok is, így az új Ptk. 3:324.§ (3) bekezdése (aminek a jogszabályi előzménye a Cstv. 63.§ (2) bekezdése) a minősített többséggel rendelkező tag által folytatott hátrányos üzletpolitika alapján állapítja meg a tag felelősségét, míg a Cstv. 63/A.§-a – néhány egyéb feltétel fennállása esetén – a többségi részesedését rosszhiszeműen átruházó tag felelősségét mondja ki. A probléma megvilágításához azonban a jelen tanulmányban elegendő a 3:2.§ (2) bekezdésének és a 3:118.§-ának a részletesebb vizsgálata.

jelen munka bevezetésében bemutattuk – annak megítélése szempontjából, hogy egy másért való felelősségi alakzat kontraktuális, vagy deliktuális-e, annak van döntő jelentősége, hogy a felelős személy kontraktuális, vagy deliktuális jogviszonyban áll-e a károsulttal. Ha megengednénk, hogy a jogi személlyel szerződéses viszonyban álló károsult is érvényesítsen igényt a taggal, vagy a vezető tisztségviselővel szemben a 6:540-541.§§-ai alapján, azzal ezt az alapvető elvi különbségtételt eliminálnánk, és innentől kezdve értelmezhetetlen lenne például az alvállalkozóért, mint közreműködőért és az alvállalkozóért, mint „más szerződés kötelezettjéért” való felelősség (6:543.§) elhatárolása is. Hiszen akkor a megrendelő igényt érvényesíthetne a vállalkozóval szemben egyrészt azon az alapon, hogy közöttük fennáll egy vállalkozási szerződés, így a vállalkozó felelős az alvállalkozójáért, másrészt azon az alapon is, hogy a megrendelő harmadik személy, akinek a vállalkozó alvállalkozója kárt okozott. Mondani sem kell, a fenti két igényérvényesítés egészen más eredményre vezetne.⁴⁴ Ezért – habár a törvény kifejezett tiltó rendelkezést nem tartalmaz – az első kérdésre adott válaszban egyet kell értenünk Törökkel, vagyis nem fogadhatjuk el, hogy a jogi személlyel szerződéses viszonyban álló károsult a 6:540-541.§§-ok alapján igényt érvényesítsen a taggal, vagy a vezető tisztségviselővel szemben.

Ami a második kérdést illeti, Török szerint csak látszólagos az ellentmondás a társasági jogi és a kötelmi jogi igényérvényesítési lehetőségek között, hiszen a normák tényállása különbözik, az igényérvényesítésnek eltérő feltételei vannak.⁴⁵ Véleményem szerint az új Ptk. kötelmi és társasági jogi felelősségátviteli szabályainak viszonyáról az a megállapítás tehető, hogy a többen benne van a kevesebb. Egyrészt a 6:541.§ minden esetben megengedi a vezető tisztségviselővel szembeni igényérvényesítést, így ebbe nyilvánvalóan beletartozik a 3:118.§-ában szabályozott eset is, amely ezt csak akkor teszi lehetővé, ha a vezető tisztségviselő a fizetéképtelenséggel fenyegető helyzet beállta után a hitelezői érdekeket nem vette figyelembe. Másrészt a 6:540.§ (3) bekezdése szándékos károkozás esetén teszi lehetővé a tag közvetlen perlését, míg a 3:2.§ (2) bekezdése akkor, ha a tag a korlátolt felelősségével visszaélt. Habár – mint fentebb utaltunk rá – a Ptk.

⁴⁴ Ha a megrendelő a más szerződés kötelezettjéért való felelősség szabályai alapján perelné a vállalkozót, akkor a vállalkozó már pusztán azzal mentesülne a felelősség alól, hogy megnevezi az alvállalkozót. Ezzel szemben, ha a közreműködőért való felelősség alapján érvényesítené igényt a megrendelő, a vállalkozó csak akkor mentesülhetne, ha a bizonyítaná, hogy az alvállalkozó szerződésszegését az alvállalkozó ellenőrzési körén kívül eső, az alvállalkozói szerződés megkötésekor előre nem látható körülmény okozta, és nem volt elvárható, hogy ezt a körülményt az alvállalkozó elkerülje, vagy a kárt elhárítsa.

⁴⁵ TÖRÖK (2013), 16.

Magyarázata szerint ezek szinonim fogalmak, Bodzási helyesen rámutat arra, hogy a szándékosság tágabb fogalom, hiszen azt írja, hogy „A 3:2. § (2) bekezdése emellett egy visszaélésszerű magatartást szankcionál, a 6:540. § (3) bekezdésének alkalmazhatóságához azonban erre nincs szükség, azt ugyanis önmagában a károkozás szándékossága megalapozza.”⁴⁶ Tehát mind a vezető tisztségviselő, mind a tag közvetlen perlésének szabályai ellentmondásosak, mert a kötelmi jog olyan esetekben is lehetővé teszi a felelősségátvitelt, amikor a társasági jog ezt kizárja. Az ellentmondás feloldására megoldást jelentene a tény, hogy a társasági jogi szabályokat csak a jogi személy jogutód nélküli megszűnését követően lehet alkalmazni, ha igaz lenne, hogy a kötelmi jogiakat pedig csak a jogi személy működése alatt. Az új Ptk. azonban nem zárja ki, hogy a tagot és a vezető tisztségviselőt a jogi személy megszűnését követően is perelni lehessen a 6:540.§ (3) bekezdése, illetve a 6:541.§ alapján (azzal, hogy természetesen egyetemlegesség megállapítása ilyenkor már fogalmilag kizárt). Így pedig a deliktuális károkozás vonatkozásában a társasági jogi felelősségátviteli szabályok feleslegesek, mert valószínűtlen, hogy egy károsult ezeket válassza az egyszerűbb eljárást és könnyebb bizonyítási terhet biztosító kötelmi jogiak helyett.

3.2. A megbízottért és a más szerződés kötelezettjéért való felelősség

Miközben az új Ptk. a megbízottért való felelősséget változatlanul hagyja (főszabály szerint egyetemlegesség és közvetlen mentesülés),⁴⁷ bekerült egy teljes mértékben új másért való felelősségi alakzat, a – megbízáshoz képest – más szerződés kötelezettjéért való felelősség.⁴⁸ Így az új Ptk.-ban már nem csak a megbízó lesz felelős a megbízottjéért, ha az kárt okoz egy – a megbízóval szerződéses viszonyban nem álló – harmadik személynek, hanem minden más szerződéstípus jogosultjával szemben is lehet majd igényt érvényesíteni a szerződés kötelezettjének károkozása miatt. Így például ha egy taxisofőr balesetet okoz, akkor – figyelmen kívül hagyva most a veszélyes üzemi felelősséget – kártérítést lehet kérni a taxi utasától is, akinek a taxisofőr a vállalkozója. Ez első ránézésre abszurdnak tűnhet, ám ha a megbízottért való felelősséghez hasonló közvetlen mentesülési lehetőséget biztosítunk az utasnak, és ő így sem tudja

⁴⁶ BODZÁSI (2013), 10

⁴⁷ 6:542.§

⁴⁸ 6:543.§

kimenteni magát (mert például olyan utasítást adott a taxisofőrnek, hogy hajtson át a piroson, mert nagyon siet egy találkozóra), már sokkal életszerűbbnek és indokoltnak tűnik az utas felelősségének megállapítása.

Véleményem szerint nem kérdés, hogy szükség volt ilyen felelősségi alakzatra, hiszen nehezen lehetett indokolni, hogy azonos károkozási tényállás mellett egy megbízó felelősségre vonható, de például egy megrendelő nem, miközben sokszor az sem egyértelmű, hogy megbízási, vagy vállalkozási szerződéssel állunk-e szemben. A kérdés ezért inkább az, hogy miért különbözik ez az új felelősségi alakzat a megbízottért való felelősségtől (annak ellenére, hogy a fenti példánál láttuk, hogy a culpa in eligendo alkalmazása itt is életszerű lenne). Hiszen – szemben a megbízóval – más szerződés jogosultja nem egyetemlegesen, hanem kizárólagosan felel a szerződés kötelezettjéért, azonban ez logikusan következik a rendkívül enyhe közvetlen mentesülési lehetőségéből (ami sokkal enyhébb még a megbízottért való felelősségnél található culpa in eligendonál is). Nevezetesen a jogosult mentesül a felelősség alól, ha a károsult számára ismeretlen kötelezettet megnevezi (addig pedig értelemszerűen nem jöhet szóba egyetemleges felelősség). A válasz tehát az, hogy a két felelősségi alakzat azért tér el egymástól, mert az indokuk is más: megbízottért való felelősségnél a kielégítési alap megnövelése, más szerződés kötelezettjéért való felelősségnél pedig az, hogy a károsult a károkozót nem ismeri.

Azonban ezzel még mindig nem jutottunk el a probléma gyökeréig. Továbbra is kérdés, hogy miért indult ki abból a jogalkotó, hogy a károsult a megbízott személyét ismeri, de például az alvállalkozóét nem. Erre sem az új Ptk. indokolása, sem semelyik jelenleg elérhető Ptk. magyarázat nem ad választ. Ezért, ellenérv hiányában, úgy vélem, hogy elegáns megoldás lenne a megbízottért való felelősséget beolvasztani a más szerződés kötelezettjéért való felelősségbe, egyetlen általános másért való felelősségi alakzatot létrehozva ezzel – hasonlóan a német BGB 831.§-ában található megoldáshoz.⁴⁹

3.3. A vétőképtelenért való felelősség

⁴⁹ „Az a személy, aki egy másik személyt vesz igénybe egy feladat teljesítéséhez, felelős azon kár megtérítéséért, amelyet a másik a feladat ellátása során jogellenesen egy harmadik személynek okoz. Nem áll fenn kártérítési felelősség, ha a megbízó elvárható gondosságot tanúsított az alkalmazott személy kiválasztásában, és – addig a mértékig, ameddig az ő feladata volt az eszközök és felszerelések beszerzése, illetve az üzleti tevékenység szervezése – a beszerzésben és a szervezésben, vagy ha a kár az elvárható gondosság tanúsítása mellett is bekövetkezett volna.” (Fordítás a szerzőtől angol nyelvről.)

A vétőképtelenért való felelősség körében a régi és az új kódex szövegének összevetését követően két alapvető változást találunk. Az egyik a vétőképtelenség definiálása, a másik a gondozó fogalmának – és ezzel összefüggésben a mentesülési lehetőségeknek – a kiterjesztése.

Habár az új Ptk. korábbi verziójához képest⁵⁰ a vétőképtelenség meghatározása kevésbé részletes, a 6:544.§ (1) bekezdése egyértelműen rögzíti, hogy vétőképtelen az, aki károkozó magatartása következményeit nem képes előrelátni. Ennek kimondása fontos előrelépés a régi Ptk-hoz képest, amely a vétőképesség fogalmát adottnak vette. Ez ahhoz vezetett, hogy a gyakorlatban nem elég egyértelmű a vétőképesség, a felróhatóság és a vétkesség fogalmának elhatárolása.⁵¹ Véleményem szerint azonban érdemes lett volna megtartani az új Ptk. korábbi verziójának vétőképesség-meghatározásából annak kimondását, hogy a vétőképességet mindig a konkrét károkozó magatartás vonatkozásában kell vizsgálni. Ezzel egyértelművé lehetett volna tenni a joggyakorlat számára, hogy a vétőképesség – szemben a cselekvőképességgel – nem köthető pontosan meghatározott életkorhoz, hanem még ugyanazon személy esetén is előfordulhat, hogy egyszerűbb károkozó magatartás következményeit előre képes látni, míg egy összetettebbét már nem.

A gondozó fogalmának kiterjesztése immár évtizedekre nyúlik vissza a magyar jogtudományban és a bírói gyakorlatban. Már Eörsi is úgy vélte, hogy indokolt a gondozó felelősségét megállapítani „*súlyos nevelési hiba*” fennállása esetén is,⁵² és már 1980-ban született olyan legfelsőbb bírósági ítélet, amely kimondta, hogy „*azt is mérlegelni kell, hogy a szülők a gyermek nevelése, jellemének, szokásainak kialakítása körül úgy jártak-e el, ahogy az általában elvárható.*”⁵³ Habár első ránézésre úgy tűnik, hogy a régi Ptk. 347.§ (1) bekezdése csak szűk gondozó-fogalmat takar (tudniillik, hogy az a gondozó, aki a felügyeletet a károkozás időpontjában ellátta), a fentiekből kitűnik, hogy a gyakorlat ezt már régen nem így értelmezi. Ezért az új Ptk. kimondja, hogy gondozó nemcsak az (sőt most már elsősorban nem az), aki a felügyeletet károkozaskor ténylegesen ellátja, hanem az is, aki jogszabály alapján a vétőképtelen gondozójának minősül (tipikusan a szülő). Ez utóbbi természetesen nem a felügyelet, hanem a nevelés ellátásával kapcsolatos felróhatóság esetén felel. Ezen változás bevezetésével immár maga az új Ptk. is elismeri például azon

⁵⁰ 5:549.§ (1)

⁵¹ A vétkesség szándékosságot, vagy gondatlanságot jelent. A felróhatóság ennél tágabb fogalom, azt jelenti, hogy valaki nem úgy járt el, ahogy az az adott helyzetben általában elvárható. A vétőképesség a felróhatóság előfeltétele, így ha a károkozó vétőképtelen, magatartása nem lehet felróható, ezért kártérítési felelőssége fogalmilag kizárt.

⁵² EÖRSI (2009), 302.

⁵³ BH1980.129

általános iskolás gyermek szüleinek kártérítési felelősségét (az iskoláé, mint felügyeletet ellátó gondozóé mellett), aki a két tanóra közötti szünetben játékból kilövi osztálytársa szemét.⁵⁴

A vétőképtelenért való felelősség változásainak összefoglalásaképpen megállapítható, hogy e téren a gyakorlatban jelentős változás nem várható, hiszen az új Ptk. lényegében csak a már évtizedes bírói gyakorlatot kodifikálta.

Végül meg kell jegyezni, hogy a vétőképtelenért való felelősség az egyetlen olyan másért való felelősségi alakzat, ahol nincs helye közvetett kimentésnek, hiszen a vétőképtelen személy felróhatóságának vizsgálata fogalmilag kizárt. Ezért ismertek olyan vélemények, miszerint itt nem is egy másért való felelősségi alakzattal állunk szemben, mert a gondozó kizárólag saját magatartásáért felel, akárcsak – durva hasonlattal élve – az állattartó. Elképzelhető, hogy az új Ptk. alkotói is ezt a felfogást tették magukévá, ugyanis a vétőképtelenért való felelősség önállóan, és nem a „Felelősség más személy által okozott kárért” című fejezetben szerepel.

3.4. A közigazgatási jogkörben okozott kár

A vétőképtelenért való felelősség változásához hasonlóan a közigazgatási jogkörben okozott kárra vonatkozó új Ptk-beli szabályok is elsősorban csupán a már meglévő bírói gyakorlatot, mindenekelőtt a PK 42. számú állásfoglalást kodifikálják. Ez a PK a régi Ptk. 349.§ (1) bekezdésében meghatározott államigazgatási jogkörben okozott kár szabályozásához képest egyszerre tartalmazott szűkítő és kiterjesztő értelmezést, és ez egyaránt megjelenik az új Ptk. 6:548.§ (1) bekezdésében.

A PK-ban egyértelműen kimondott szűkítő értelmezés abban áll, hogy ezt a felelősségi alakzatot csak akkor lehet alkalmazni, ha a kárt közhatalom gyakorlása során okozták. Vagyis csak a hatósági jogalkalmazás tartozik ide, amikor a közhatalmat gyakorló egyoldalúan állapít meg jogokat és kötelezettségeket egy másik személyre nézve (lévén a közjogban a hatóság szuprematív jogviszonyban áll az ügyféllel). Önmagában tehát az a tény, hogy a kárt közigazgatási szerv alkalmazottja munkakörében eljárva okozta, még nem alapozza meg a közigazgatási szervnek a jelen alponban tárgyalt felelősségét (azonban az alkalmazottért való felelősségét megalapozhatja). A fenti többletfeltételt összeolvasva a deliktuális kártérítési felelősség általános feltételeivel

⁵⁴ BH1995.214

megállapítható, hogy ezen felelősségi alakzat akkor alkalmazható, ha a kárt a közhatalom felróhatóan jogellenes gyakorlásával okozták. Nem elegendő tehát, ha például egy engedély kiadását jogellenesen megtagadták, vagy a kiadott engedély más jogát sérti, vagy túllépték a jogszabályban előírt ügyintézési határidőt, hanem az is szükséges, hogy ez a jogsértés felróható legyen. A bírói gyakorlat szerint ez a jelen esetben azt jelenti, hogy a jogsértésnek nyilvánvalónak és kirívónak kell lennie.⁵⁵ Az új Ptk. azonban ezt a további szűkítést már nem tartalmazza.

A PK 42. számú állásfoglalásban ugyan ez kimondottan nem került rögzítésre, ám azzal, hogy a bíróság a közhatalom gyakorlását tekintette a döntő szempontnak, kiterjesztette a régi Ptk. 349.§ (1) bekezdésének alkalmazását a közigazgatás egész szervezetrendszerére. Hiszen közhatalom gyakorlásával nem csak az államigazgatásban találkozhatunk, hanem például az önkormányzatok jogalkalmazásában is. A felelősségi alakzat átnevezésével az új Ptk. a bírói gyakorlat ezen megállapítását is kodifikálta.

Azzal, hogy az új Ptk. a közigazgatási jogkörben okozott kárért való felelősség alkalmazhatóságát kiterjeszti a közjegyzőkre és a bírósági végrehajtókra,⁵⁶ szintén csak a már létező bírói gyakorlatot⁵⁷ emeli a törvény szintjére.

Valójában az új Ptk. a közigazgatási jogkörben okozott kárért való felelősség körében csak egyetlen esetben hoz gyakorlati változást, nevezetesen a kárigény érvényesítésének előfeltételeként – a rendes jogorvoslati lehetőségek, vagyis a fellebbezés kimerítése mellett – előírja a közigazgatási határozat bírósági felülvizsgálatát is. Ezt a PK 43. számú állásfoglalás még nemhogy nem kívánta meg, hanem egyenesen kizárta, hogy ugyanazzal a közigazgatási határozattal kapcsolatban közigazgatási és kártérítési per is induljon. Erre a változtatásra a Ptk. Magyarázata szerint azért volt szükség, mert ma már a közigazgatási határozatok bírósági felülvizsgálata lényegében – a rendes jogorvoslathoz hasonlóan – általánossá vált.⁵⁸

4. Következtetések

⁵⁵ BH1996.311. és VÉKÁS/LÁBÁDY (2013), 956.

⁵⁶ 6:549.§ (2)

⁵⁷ 3/2004. PJE, BH1998.134.

⁵⁸ WELLMANN/HAVASI (2013a), 482.

A jelen munka összefoglalásaként elmondható, hogy a másért való felelősség új Ptk-beli szabályainak nagy része nem hoz majd érdemi változást a joggyakorlatban. Ugyanis ezek a változások vagy csak strukturálisak (például a kontraktuális másért való felelősség speciális szabályainak általánosítása), vagy csupán a bírói gyakorlatot kodifikálják (például közigazgatási jogkörben okozott kár, vétőképtelenért való felelősség, jogi személy tagjáért való felelőssége).

Az a néhány újítás viszont, amelyekre a fenti megállapítások nem igazak, alapvető váltást jelentenek. Ide tartozik a megbízott személyes eljárási kötelezettségének, a fuvarozók egyetemleges felelősségének és a „vészhelyzetben” igénybevett közreműködőért viselt enyhébb felelősségnek az eltörlése, továbbá az alkalmazott és a vezető tisztségviselő munkáltatóval, illetve jogi személlyel egyetemleges felelőssége, és végül a más szerződés kötelezettjéért való felelősség.

A fentiek alapján kettős tendencia figyelhető meg a másért való felelősség területén. Egyrészt a kontraktuális másért való felelősség szigorodik, hiszen immár speciális szabályként sincs jelen a közvetlen mentesülés lehetősége (egyetemleges felelősség pedig itt eddig sem volt – eltekintve a közreműködő törvényben nem szabályozott, egyidejű deliktuális alapú perlésétől). Másrészt a deliktuális másért való felelősség ugyanakkor enyhül, hiszen mind az alkalmazottért, mind vezető tisztségviselőért való felelősségnél megjelenik az egyetemlegesség (igaz az előbbinél csak speciális szabályként), továbbá az új felelősségi alakzatnál, a más szerződés kötelezettjéért való felelősségnél a közvetlen mentesülés. Ezekkel a változtatásokkal az új Ptk. még jobban érvényre juttatja a másért való felelősség két nagy ágának a – bevezetésben ismertetett, szerkezetükből is következő – szigorbeli különbségeit.

Végül ismételen fel kell hívni a figyelmet két olyan problémára, amely a gyakorlatban komoly vitákat és értelmezési nehézségeket szülhet. Az egyik a közreműködő fogalmának bizonytalansága (teljesítési segéd, vagy más is, de a kötelezettel szerződéses kapcsolatban álló személy, vagy a szerződéses láncolatban szereplő valamennyi személy), és – ezzel összefüggésben is – a kontraktuális felelősség alóli új mentesülési szabályok alkalmazása a közreműködőért való felelősségre (a kötelezettnek a közreműködő, a közreműködőnek a további közreműködő az ellenőrzési körébe tartozik, így mentesülés csak akkor lehetséges, ha a láncolat legvégén álló közreműködőt is ki lehet menteni a felelősség alól).

A másik ilyen probléma a régi társasági és az új kötelmi jogi felelősségátviteli szabályok összehangolásának hiánya a jogi személy tagja és vezető tisztségviselője vonatkozásában. Habár a jelen

tanulmányban arra a következtetésre jutottunk, hogy deliktuális károkozás esetén a társasági jogi felelősségátviteli szabályok egyszerűen feleslegesek, a gyakorlatban a peres felek nyilvánvalóan ki fogják használni a két jogterület közötti ellentmondást, és azt a saját érdekeiknek megfelelően értelmezik, elhúzódo vitákat generálva ezzel. Továbbá természetesen nem zárható ki, hogy a bíróságok konkrét ügyekben teljesen más következtetésre jutnak.

Felhasznált irodalom

BODZÁSI Balázs, A jogi személyek körében felmerülő felelősségi kérdésekről, különös tekintettel a vezető tisztségviselőkre, in: Gazdaság és Jog, 2013:(6), 8-14, cit.: Bodzási (2013)

CSEH Tamás, A vezető tisztségviselő és a társaság egyetemleges deliktuális felelőssége? in: Polgári Jogi Kodifikáció, 2008:(5-6), 31-36, cit.: Cseh (2008)

EÖRSI Gyula, Kötelmi jog Általános rész, 25. kiadás, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2009, cit.: Eörsi (2009)

TÖRÖK Tamás, Szerződésen kívüli károkozás szervezeti jogi vetülete: az intézményes felelősségátvitel, in: Gazdaság és Jog, 2013:(6), 14-20, cit.: Török (2013)

VÉKÁS Lajos (szerk.), A Polgári Törvénykönyv magyarázatokkal, CompLex, Budapest, 2013, cit.: Vékás/Szerző (2013)

WELLMANN György (szerk.), Az új Ptk. magyarázata, Ötödik kötet, HVG-ORAC, Budapest, 2013, cit.: Wellmann/Szerző (2013)

WELLMANN György (szerk.), Az új Ptk. magyarázata, Hatodik kötet, HVG-ORAC, Budapest, 2013, cit.: Wellmann/Szerző (2013a)

Jogsabályok, bírósági döntések

1959. évi IV. törvény a Polgári Törvénykönyvről

2009. évi CXX. törvény a Polgári Törvénykönyvről

2013. évi V. törvény a Polgári Törvénykönyvről

1875. évi XXXVII. törvénycikk a kereskedelmi törvényről

1991. évi XLIX. törvény a csődeljárásról és a felszámolási eljárásról

1993. évi LXXVIII. törvény a lakások és helyiségek bérletére, valamint az elidegenítésükre vonatkozó egyes szabályokról

2006. évi IV. törvény a gazdasági társaságokról

Bürgerliches Gezetzbuch

3/2004. PJE

PK 42. számú állásfoglalás

PK 43. számú állásfoglalás

BH1980.129

BH1995.214

BH1996.311

BH1998.134

BH2004.191

BDT2008.1802

VB2003.7

42/1996. (X.9.) AB határozat

A Magyar Népköztársaság Polgári törvénykönyve – Az 1959. évi IV. törvény és a törvény javaslatának miniszteri indokolása, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1960, cit.: Miniszteri indokolás (1960)

Az 1977. évi IV. törvény indokolása

Holló Klaudia

Agrárjogi Tanszék

Témavezető: Vass János tanszékvezető habil. egyetemi docens

A termőföldről szóló 1994. évi LV. törvény, valamint a mező- és erdőgazdasági földek forgalmáról szóló 2013. évi CXXII. törvény földhasználatra vonatkozó egyes rendelkezéseinek összehasonlító elemzése

1. Bevezetés

2013. június 30. napján a Magyar Közlönyben kihirdették a mező- és erdőgazdasági földek forgalmáról szóló 2013. évi CXXII. törvényt (a továbbiakban: Földforgalmi tv.), amely az új – az Alaptörvény P) cikke¹ értelmében – sarkalatos földforgalmi törvényünk. A törvény megalkotásának, ezáltal a földforgalmi viszonyok újraszabályozásának az oka, hogy 2014. május 1. napján lejár az ún. földmoratórium, vagyis ettől a határnaptól kezdve az EU tagállami állampolgárok és jogi személyek földtulajdonszerzésére ugyanolyan szabályokat kell alkalmazni, mint a belföldi természetes és jogi személyekre. Ez a tagállami kötelezettség összekapcsolódik a magyar földbirtokpolitikai irányelvek² megvalósításával. Ezen irányelvek a Földforgalmi tv.-ben főként a mezőgazdasághoz élethivatásszerűen kötődő családi gazdálkodók kedvezőbb helyzete hozására, az állattartó telepek földhasználati jogosultság szerzésére és a kedvező mezőgazdasági üzemszerkezet kialakítására irányuló rendelkezésekben figyelhetők meg.

A földmoratórium lejártával a földforgalmi viszonyok szabályozására az ugyancsak ilyen célra hivatott, a termőföldről szóló 1994. évi LV. törvény (a továbbiakban: Tftv.) szabályrendszeréhez képest jóval cizelláltabb szabályokat kell alkalmazni. Az átruházáson alapuló tulajdonjog megszerzéséhez szorosan kapcsolódik az elővásárlási jog, amelynek

¹ Magyarország Alaptörvénye P) cikk: (1) A természeti erőforrások, különösen a termőföld, az erdők és a vízkészlet, a biológiai sokféleség, különösen a honos növény- és állatfajok, valamint a kulturális értékek a nemzet közös örökségét képezik, amelynek védelme, fenntartása és a jövő nemzedékek számára való megőrzése az állam és mindenki kötelessége.

(2) A termőföld és az erdők tulajdonjogának megszerzése, valamint hasznosítása (1) bekezdés szerinti célok eléréséhez szükséges korlátait és feltételeit, valamint az integrált mezőgazdasági termelés-szervezésre és a családi gazdaságokra, továbbá más mezőgazdasági üzemekre vonatkozó szabályokat sarkalatos törvény határozza meg.

² A Nemzeti Földalapról szóló 2010. évi LXXXVII. törvény 15. § (3) bekezdés

gyakorlása termőföldek esetében eltér a Ptk.-ban foglaltaktól. Azért, hogy a Földforgalmi tv. rendelkezéseit ne kelljen a 2014. május 1. napján folyamatban lévő eljárásokra alkalmazni,³ az elővásárlási jog gyakorlásához kapcsolódó rendelkezések 2014. március 1. napján lépnek hatályba. A földforgalom újraszabályozása azonban nem kizárólag a föld tulajdonjogának megszerzésére terjed ki, hanem a földhasználati jogosultság megszerzésre is. A föld használatára irányuló új rendelkezések 2014. január 1. napján hatályba léptek, a gazdasági év kezdetére tekintettel. A rendezőelv hasonló, mint az elővásárlási jog esetében: az előhaszonbérletre vonatkozó új rendelkezéseket korábban, már 2013. december 15. napjától alkalmazni kell. A Földforgalmi tv. fent meghatározott részeinek hatálybalépéséhez az is szükséges, hogy a földpiac új fogalmai is hatályosak legyenek, ennek megfelelően 2013. december 15-től hatályosak a bevezető rendelkezések, amelyek között találjuk azon fogalmak meghatározását, amelyek az agrárjogban már ismertek, és ugyanitt kapnak helyet azok a fogalmak is, amelyeket a jogalkotó újonnan alkotott az újraszabályozott földforgalmi viszonyokra.

A sarkalatos törvény hatálybalépésének kronológiai sorrendjét követve a dolgozat arra tesz kísérletet, hogy felvázolja a földhasználatra, földhasznosításra vonatkozó rendelkezések körében azokat az új elemeket, amelyeket a Földforgalmi tv. emel be az agrárjogi szabályozásba, összehasonlítva azokat a Tftv. vonatkozó rendelkezéseivel. A Földforgalmi tv. tárgyi hatálya ugyan a föld tulajdonjogának megszerzésére és használatára terjed ki, de ez a hatály korlátozott, mert a mezőgazdasági üzemek és az integrált mezőgazdasági termelés-szervezést végző szervezetek földhasználatának sajátosságaira tekintettel külön törvények eltérő szabályokat is megállapíthatnak.⁴ A földforgalmi szabályozás alapvető jogszabálya az erdő- és mezőgazdasági földek forgalmáról szóló 2013. évi CXXII. törvény, ehhez képest lex specialisként kell majd alkalmazni az Alaptörvény P) cikke értelmében szintén sarkalatos azon törvényeket, amelyek a mezőgazdasági üzemekről vagy az integrált mezőgazdasági szervezésről szólnak, amennyiben azok a Földforgalmi tv. törvényben foglaltakhoz képest eltérő szabályokat állapítanak meg.

Az elemzést több ponton érdemes elvégezni. Mindenekelőtt azokat a jogcímeket kell tisztázni, amelyeket a Földforgalmi tv. a föld használata, hasznosítása című IV. fejezete alá sorol be. Ezek után a földhasználók személyi körét, az érvényesen használható földek

³ 2013. évi CXXII. törvény indokolása a mező- és erdőgazdasági földek forgalmáról. Részletes indokolás a 69-70. §-hoz

⁴ Földforgalmi tv. 1. § (2), (3) bekezdés

nagyságát, az előhaszonbérleti jog alakulását vizsgáljuk meg. Új eleme a földforgalmi szabályozásnak a föld megszerzésére, illetve használatára irányuló szerződések hatósági jóváhagyása, amelynek bemutatása után végül a kényszerhasznosításról kell szólni, amely ugyan nem ismeretlen jogintézmény az agrárjogban, de a földforgalmi szabályok megsértésének szankciójaként való megjelenése azonban igen.

2. A föld használatára irányuló jogcímekről

Mind a Tftv., mind a Földforgalmi tv. értelmében földhasználatra irányuló szerződés a *haszonbérlet*, a *felesbérlet*, a *részesművelés* és a *szívességi földhasználat*.⁵ Mindegyik jogcím esetében a termőföld *közvetett használat*a valósul meg, mert azt nem a tulajdonos (haszonélvező) használja, hanem a termőföld használatát, hasznai szedésének jogát másnak átengedi.⁶

A *haszonbérlet* jogintézményének szabályait a Földforgalmi tv., a Ptk., valamint a Földforgalmi törvénnyel összefüggő egyes rendelkezésekről és átmeneti szabályokról szóló törvény⁷ (a továbbiakban: Ffvh.) rendelkezéseiből lehet kiolvasni.⁸ Haszonbérleti szerződés alapján⁹ a haszonbérelő meghatározott földterület időleges használatára és hasznainak szedésére jogosult, és köteles ennek fejében haszonbért¹⁰ fizetni.¹¹ A haszonbérlet tartalmára nézve a haszonbérbeadó és haszonbérelő főkötelezettségeit a továbbiakban is a Ptk. határozza meg,

⁵ A haszonkölcsön szerződést, mint a föld használatára irányuló szerződést, a Földforgalmi tv. likvidálja az agrárjogból, ugyanis a Földforgalmi tv. hatálybalépése előtt megkötött haszonkölcsön szerződések meghosszabbítása semmis, valamint a 2013. december 15. napján fennálló, határozott vagy határozatlan idejű haszonkölcsön szerződések 2014. december 31. napján törvény erejénél fogva megszűnnek. Földforgalmi tv. 70.§ (2) bekezdés

⁶ DOMÉ Györgyné – HÁRSFALVI Rezső – KURUCZ Mihály – RÉTI Mária – SÜVEGES Márta – VASS János: Agrárjog (előadásvázlatok). OKTÁV PRESS, Budapest, 1994. 142.

⁷ A mező- és erdőgazdasági földek forgalmáról szóló 2013. évi CXXII. törvénnyel összefüggő egyes rendelkezésekről és átmeneti szabályokról szóló 2013. évi CCXX. törvény

⁸ „Európa XX. századi mezőgazdaságában országonként ugyan eltérő módon és mértékben jelentősen megnőtt a kizárólag vagy részben földhaszonbérletre és az agrárüzemre, mint komplex gazdasági egység bérbevételére épülő mezőgazdasági termelés aránya. Az európai országok jogalkotásában ezzel párhuzamosan megjelenik a haszonbérlet Polgári Törvénykönyvekben történő alapvető és elsődleges szabályozása mellett a haszonbérleti jogviszony külön jogszabályba foglalt kiegészítő vagy önálló jogi szabályozása.” DOMÉ Györgyné – HÁRSFALVI Rezső – KURUCZ Mihály – RÉTI Mária - SÜVEGES Márta – VASS János: i.m. 144. Ezt a jogalkotási technikát követi az agrárjogi szabályozás a földről szóló 1987. évi I. törvénytől kezdve, és ezt tartja fenn a Földforgalmi tv. a jövőre nézve is.

⁹ A haszonbérlet közgazdasági elemzésére lásd: IHRIG Károly: Agrárgazdaságtan. Gergely R. Könyvkereskedése, Budapest, 1941. 233-238.

¹⁰ „A haszonbérleti rendszerek a bér megállapítása és lerovásmódja tekintetében aszerint különböznek, hogy a kockázat mily mértékben terheli a tulajdonost, és ennek következtében mekkora az érdekezésség a két fél közt.” IHRIG: i.m. 235.

¹¹ Ptk. 452. § (1) bekezdés

ehhez azonban számtalan közjogi korlátozást kapcsol az agrárjogi szabályozás mind a jogviszony közvetett tárgyát, mind a jogviszony tartalmát illetően. A Tftv. által szabályozott haszonbérlet is több közjogi korlátozást tartalmazott: meghatározta a haszonbérlelhető termőföld nagyságát, a haszonbérlet időtartamát határozott időre, legfeljebb 20 évben maximalizálta. A haszonbérlet szabályait rendelte alkalmazni a *felesbérletre* és a *részesművelésre* is azzal, hogy a haszonbérlet időtartamára és a haszonbérlelhető terület nagyságára vonatkozó rendelkezéseket nem kellett ezen jogviszonyokban figyelembe venni.¹² Így a Tftv. a termőföld tulajdonszerzését korlátozó logika mentén haladva korlátok közé szorította ugyan a haszonbérlet jogcímén való földhasználatot, ugyanakkor a felesbérlet és részesművelés esetére lehetővé tette akár a határozatlan idejű jogviszonyok létrehozását térmenték vagy AK érték, illetőleg időbeli korlátozás nélkül. Ezt az ellentmondást megszünteti a Földforgalmi tv. és a Ffvh., mert a két szerződéstípusra – a haszonbérlettől különböző elemeik felvázolását követően – a haszonbérletre vonatkozó szabályokat rendeli alkalmazni anélkül, hogy a földhasználat ideje és területe tekintetében kivételt tenne.¹³

A *felesbérlet* a haszonbérlethez képest abban speciális, hogy a felesbérelő a föld időleges használatának és hasznainak szedése fejében köteles a termés felét vagy más hányadát a használatba adónak természetben átadni.¹⁴ „A *felesbérlet* lényegében a *haszonbérletnek* egyik formája, amikor is a bérelő nem bérleti díjat fizet a bérbeadónak, hanem az adott évben megtermett termés felét. Ez azt jelenti, hogy egyik évben több, másik évben kevesebb is lehet a termés fele az előző évihez képest, illetőleg ha elemi csapás, vagy más rendkívüli ok miatt nem termett semmi, akkor a bérelő nem tartozik.”¹⁵

A Tftv.-ben is, ahogyan a Földforgalmi tv.-ben is, a *részesművelés* ugyancsak a haszonbérlet speciális formájaként jelenik meg. A részesművelésre irányuló szerződésben a felek határozzák meg, hogy „a *részesművelésbe* adott termőföldön mit termelnek, a földmegművelés feladataiból (talaj-előkészítés, szántás, vetés, metszés, növényápolás, növényvédelem, betakarítás stb.) milyen részt vállalnak és a megtermelt termésből milyen arányban részesednek, meghatározzák továbbá az elemi csapás vagy más rendkívüli esemény okozta kár viselésére

¹² Tftv. 24-25. §§

¹³ Ffvh. 66-67. §§

¹⁴ Földforgalmi tv. 24. §, Ffvh. 66. §

¹⁵ DOMÉ Györgyné – HÁRSFALVI Rezső – KURUCZ Mihály – RÉTI Mária – VASS János: Agrárjog. ELTE ÁJK Szövetkezeti Jogi és Földjogi Tanszék, Budapest, 1999. 178-179.

*vonatkozó szabályokat is (ki köti, illetőleg ki fizeti a biztosítási díjat, a biztosítási díjból milyen arányban részesednek stb.).*¹⁶ A Földforgalmi tv. a részesművelésre irányuló szerződés e lényeges kérdéseit tartalmazza, és kiegészíti azzal, hogy a feleknek meg kell állapodniuk abban is, hogyan használják a föld műveléséhez szükséges, a természetüknél fogva elhasználható dolgokat, munkaeszközöket, gazdasági felszerelési tárgyakat, valamint abban, kit jogosítanak fel harmadik személlyel szembeni képviselőre.¹⁷

A *szívességi földhasználat*¹⁸ lényege sem változik a Földforgalmi törvényben az Tftv.-hez képest: a szerződő felek közeli hozzátartozók, akik közül az egyik ingyenesen engedi át a föld használatát, hasznosítását a másoknak. A szívességi földhasználat lehet határozatlan időtartamú is, ami a földhasználatra irányuló egyéb szerződések maximum 20 éves időtartamára vonatkozó főszabály alóli kivétel.¹⁹

A haszonbérleti szerződésnek nem minősülő földhasználati szerződéseket is jóvá kell hagynia a mezőgazdasági igazgatási szervnek.²⁰ Az előhaszonbérletre vonatkozó szabályok azonban nem vonatkoznak felesbérlet, részesművelés esetére, ezért a mezőgazdasági igazgatási szerv csak a Földforgalmi tv. érvényességi és hatályossági feltételeinek való megfelelést vizsgálhatja, vagyis azt, hogy jogszabály értelmében a szerződés szerinti földhasználó érvényesen megjelenhet-e földhasználóként és az általa használni kívánt föld nagysága megfelel-e a sarkalatos törvény előírásainak.

3. A földhasználati jogosultakról és a földhasználati jogosultság megengedett mértékéről

A föld használatára irányuló szerződések esetében a használatba adók körébe a tulajdonosok, valamint a haszonélvezők tartoznak. Ebben a csoportban a Földforgalmi tv. nem hoz, nem is hozhat változást, továbbra is az a megközelítőleg kétmillió tulajdonos, valamint az ezeken a földeken haszonélvezeti joggal rendelkező személyek lehetnek haszonbérbe adók. A Tftv. alapján haszonbérletre határozott időre, földhasználatra irányuló egyéb szerződés alapján akár határozatlan időre bárki lehetett. Haszonbérletre

¹⁶ DOMÉ Györgyné – HÁRSFALVI Rezső – KURUCZ Mihály – RÉTI Mária – VASS János: i.m. 180.

¹⁷ Ffvh. 67. § (1) bekezdés

¹⁸ A 2002. évi XXIII. törvény módosította a Tftv-t, amelynek következtében egy „új földhasználati jogcímmel egészültek ki a termőföldek használatára vonatkozó jogcímek, ez pedig a szívességi földhasználat” VASS János: Agrárjog. Tanszegédlet. Rejtjel Kiadó, Budapest, 2002. 26.

¹⁹ Ffvh. 68. §

²⁰ Földforgalmi tv. 56. §

lehetett tehát a belföldi természetes és jogi személy, az uniós tagállami állampolgár és jogi személy, és akár külföldi természetes és jogi személyek is egyaránt. Ezeknek a földhasználóknak személyükben nem kellett semmilyen jogszabályi többletkötelezettségnek megfelelniük, a földhasználati jog megszerzésére vonatkozó képességüket csak a haszonbérlet időtartamára, valamint a maximálisan megszerezhető föld mennyiségére vonatkozó rendelkezés korlátozta.²¹

A Földforgalmi tv. hatálybalépésével a földforgalom központi szereplőivé a *földművesek*, valamint a *mezőgazdasági termelőszervezetek* válnak. Főszabályként a föld tulajdonjogát csak a földműves, a föld használatának jogát pedig a földműves mellett a mezőgazdasági termelőszervezet is megszerezheti.²² Mind a földműves, mind a mezőgazdasági termelőszervezet szorosan kötődik az Európai Unió valamely tagállamához, mert annak vagy állampolgára, vagy valamely tagállamban van a székhelye. Ebből a megállapításból is következik, hogy a földműves csak természetes személy, míg a mezőgazdasági termelőszervezet jogi személy vagy jogi személyiséggel nem rendelkező szervezet lehet. A két személyi körben közös az, hogy mindkettőnek élethivatásszerűen kell a mező-, erdőgazdasági tevékenységet végeznie. A *földműves* saját személyében, közvetlen módon kötődik a mezőgazdasághoz, hiszen a földműves olyan, hazánkban nyilvántartásba vett, belföldi vagy tagállami állampolgár, aki mezőgazdasági vagy erdészeti szakirányú képzettséggel rendelkezik, vagy ennek hiányában legalább 3 éves, saját nevében és saját kockázatára végzett mezőgazdasági tevékenységet tud igazolni.²³

A *mezőgazdasági termelőszervezet* státusához és ezáltal a földforgalmi piacon való jelenléthez nem elegendő a tagállami székhely és az, hogy a legalább 3 éve alaptevékenységként végzett mező- vagy erdőgazdasági tevékenységből származott árbevételük többsége, emellett vezető tisztségviselőjüknek vagy cégvezetőjüknek szintén rendelkezni kell mezőgazdasági végzettséggel, akinek a mező- vagy erdőgazdasági tevékenységet tagsági jogviszonyához kapcsolódóan kell gyakorolnia.²⁴ Ez utóbbi feltétel az, amely a jogi személyt közvetett módon kapcsolja az élethivatásszerűen végzett mezőgazdasági tevékenységhez. „A *professzionális termelés érdekében indokolt meghatározott szakképzettség meglétéhez vagy megfelelő szakmai gyakorlati idő fennállásához kötni a földművessé válást,*”²⁵ és ezt a szemléletet juttatja

²¹ Tftv. 13-14., 22-23. §§

²² Földforgalmi tv. 40. § (1) bekezdés

²³ Földforgalmi tv. 5. § 7.

²⁴ Földforgalmi tv. 5. § 19.

²⁵ Földtörvény indokolása az 5. §-hoz

kifejezésre jogi személyek esetében a vezető tisztségviselőtől megkövetelt mező- vagy erdőgazdasági végzettség. A mezőgazdasági termelőszervezet társasági formája nem lehet nyilvánosan működő részvénytársaság és olyan jogi személy, ami nem átlátható.²⁶ A földhasználati jog érvényes létrejöttének további feltétele, hogy a haszonbérlet ideje alatt a haszonbérelő végig megfelel a földműves vagy mezőgazdasági termelőszervezet kritériumának, és a földet maga használja, azt másnak nem engedi át, és eleget teszi a földhasznosítási kötelezettségnek,²⁷ amely a termőföld védelme körében értelmezhető fogalom.²⁸

A földforgalmi piac keresleti oldalát megtestesítő személyek után a földforgalom négy olyan alapvető fogalmával kell megismerkedni, amelyet a Földforgalmi tv. vezet be a hatályos agrárjogi szabályozásba. Ezek a birtok, a földszerzési maximum, birtokmaximum és a kedvezményes birtokmaximum.

A *birtok*²⁹ fogalmával lehet leírni azon földek állományát, amelyek a jogosult tulajdonában, hasznélvezetében vagy bármilyen más jogcímen használatában állnak. A földműves vagy mezőgazdasági termelőszervezet *birtokmaximuma* 1200 ha,³⁰ vagyis maximum 1200 ha föld állhat a tulajdonában és használatában azzal, hogy a már meglévő földállományt, vagyis a már birtokban tartott területeket is figyelembe kell venni a további föld tulajdonjogának vagy használatának megszerzésénél. A birtok és a birtokmaximum fogalmával a Földtörvény megszüntette a Tftv. azon szabályozási elvét, amely külön rendelkezett a tulajdonba szerezhető föld nagyságáról és külön a haszonbérlehető föld nagyságáról.³¹ A birtokmaximum tehát a különböző jogcímenek használt földeket egy körbe vonja, ez azonban nem jelenti azt, hogy a haszonbérlehető területek maximumáról nem lehetne közelebbi adatot mondani. A földművesek – akik az újraszabályozott földpiacon főszabályként egyedül rendelkeznek földtulajdon szerzőképeséssel – 300 ha föld tulajdonát szerezhetik meg (*földszerzési maximum*).³² Ők maximum 900 ha föld használatát szerezhetik meg a birtokmaximumra tekintettel. A tulajdonolt föld mennyiségére tekintettel a haszonbérlet föld ettől több vagy kevesebb is lehet, hiszen pl. a kivételes jogcímenek³³ szerzett föld mennyisége a már tulajdonban álló földdel együtt meghaladhatja a 300 ha-t. A

²⁶ Földforgalmi tv. 41. §

²⁷ Földforgalmi tv. 42. § (1) bekezdés

²⁸ A termőföld védelméről szóló 2007. évi CXXIX. törvény 5. § (1) bekezdés

²⁹ Földforgalmi tv. 5. § 3.

³⁰ Földforgalmi tv. 16. § (2) bekezdés

³¹ Tftv. 5-8/C. §§; 22-23. §§

³² Földforgalmi tv. 16. § (1) bekezdés

³³ Földforgalmi tv. 6. § (2) bekezdés

mezőgazdasági termelőszervezetek esetében a „matematika” még egyszerűbb, mert ők földtulajdon szerzési képességgel nem rendelkeznek, tehát pl. az újonnan alakuló mezőgazdasági termelőszervezetek 1200 ha-t használhatnak a különböző földhasználatra irányuló jogcímeiken. Azonban a Földforgalmi törvénynek sincs visszamenő hatálya, így a Földforgalmi tv. hatálybalépése előtt megszerzett földtulajdont megtarthatja a mezőgazdasági termelőszervezet, és erre tekintettel szerezhethet további földhasználatot, feltéve, hogy a már megszerzett földállománya nem haladja meg a birtokmaximumot, mert akkor további földhasználati jog szerzésére nincs módja. *„Bizonyos birtokpolitikai eszközökkel is preferált tevékenységek esetében”*³⁴ 1800 ha-ban állapította meg a jogalkotó a *kedvezményes birtokmaximumot*.³⁵ A megnövelt birtokmaximumra az állattartó telep üzemeltetője és a vetőmag előállítója jogosult. Mindkét tevékenységnek a jellege és a tevékenység hatékony folytatása indokolja azt, hogy nagyobb mértékben kerüljön megállapításra a megszerzhető birtok.

A Tftv. a gazdasági társaságok és a szövetkezetek föld haszonbérleti jogosultságát jóval magasabb mértékben (2500 ha vagy 50000 AK) állapította meg, mint a természetes és más jogi személyekét (300 ha vagy 6000 AK). Ebbe az értékbe nem kellett beleszámítani annak a földnek a mértékét, amelyet a gazdasági társaság vagy a szövetkezet a tagjától haszonbérlet.³⁶ Ez rendelkezés a Tftv. olyan szabálya volt, amely alkalmas volt a törvény által adott térmérték szerinti korlátozás jogszerű átlépésére. Arról volt szó, hogy a Tftv. bár 2500 ha vagy 50000 AK értékben állapított meg a maximálisan használatba szerezhető föld mértékét, a szabályozás mégis lehetőséget adott a határ átlépésére és ezáltal a fenti jogi személyek birtokában álló földek mennyiségének akár korlátlan bővítésére. Ezt a koncepciót a mező- és erdőgazdasági földek forgalmáról szóló T/7979. számú törvényjavaslat ugyanilyen tartalommal szabályozta,³⁷ amellyel szemben kritikaként fogalmazódott meg az, hogy bár az agrárpolitika a családi gazdaságok segítését tűzte ki célul, a normatív rendelkezések körében egyesek mégis a mezőgazdasági nagyüzemeket támogatják erőteljesen.³⁸ Európai uniós tagságunkból folyó követelmény, hogy *„a földhaszonbérlet szabályainak hatályos magyar rendezését akként kell átalakítani, hogy már nem tartható fenn egyes jogi személyekre, így pl. a szövetkezetekre és gazdasági társaságokra fennálló*

³⁴ Földforgalmi tv. indokolása a 16. §-hoz

³⁵ Földforgalmi tv. 16. § (3) bekezdés

³⁶ Tftv. 22. § (2)

³⁷ A mező- és erdőgazdasági földek forgalmáról szóló T/7979. számú törvényjavaslat 33. § (2) bekezdés

³⁸ TANKA Endre: A földforgalmi törvénytervezet (T/ 7979.: Fttv) konceptuális tarthatatlansága. http://www.kiegyenafold.hu/dr_tanka_endre_a_foldtorvenyrol-k93.html, letöltve: 2013. december 30.

*pozitív diszkrimináció.*³⁹ A Földforgalmi tv. nem követi teljesen a Tftv. koncepcióját, de nem is szünteti meg a tag tulajdonában álló föld haszonbérleti lehetőségét és ennek figyelem kívül hagyását a birtokmaximum megállapítása során. *Köztes megoldásként* lehetővé teszi a tag földjének haszonbérletét, de kettős korláttal. Egyrészt a birtokmaximum 1800 ha-ig,⁴⁰ vagyis a kedvezményes birtokmaximum határáig növelhető meg a tagi föld haszonbérletével, másrészt csak olyan tagtól vehet a mezőgazdasági termelőszervezet haszonbérbe földet, akinek tagsági jogviszonya legalább 1 éve fennáll.⁴¹

A Földforgalmi tv. értelmében sajátosan alakul *a különválással, kiválással* létrejött mezőgazdasági termelőszervezetek birtoka. Ezekben az esetekben arról van szó, hogy van egy jogelőd, amelyből kialakul egy új jogi személy, amely megfelel a mezőgazdasági termelőszervezet fogalmának. Amennyiben ez a termelőszervezet földhasználati jogosultságot kíván szerezni, erre csak abban az esetben van lehetősége, ha a jogelődje birtokában lévő összes föld területnagysága ezt még lehetővé teszi. A fenti módon, újonnan létrejövő mezőgazdasági termelőszervezetek a létrejöttüktől számított 5 évig csak akkor szerezhetnek földet, ha a jogelőd kevesebb birtokkal rendelkezett, mint 1200 vagy 1800 ha.⁴²

Főszabályként földhasználati jogosultságot földműves és mezőgazdasági termelőszervezet szerezhet, ez alól azonban speciális jogi személyek és a tanya ingatlan esetében *kivételt* enged a jogalkotó. *Egyházak*⁴³ esetében a közfeladatokból való részvállalás is indokolja, hogy oktatási, szociális vagy gazdasági tevékenység végzése céljából földhasználatot szerezhessenek. *Az agrárágazathoz tartozó köznevelési és felsőoktatási intézmények*⁴⁴ nem vagy nehézkesen tudnák betölteni szerepüket, ha a földhasználatukat kizárná a jogalkotó. A *tanya* ingatlanokat a korábbi szabályozás is megkülönböztetetten kezelte, hiszen a Tftv. szigorú földtulajdon szerzési szabálya alóli kivétel volt, amelynek tulajdonjogát bárki – belföldi, tagállami, külföldi magánszemély és jogi személy is – megszerezhetette a

³⁹ KURUCZ Mihály: Gondolatok a termőföldjog szabályozás kereteiről és feltételeiről. Geodézia és kartográfia. 2008/9. 22. o., <http://www.fomi.hu/honlap/magyar/szaklap/2008/09/2.pdf>, internetről letöltve: 2013. december 30.

⁴⁰ Földforgalmi tv. 43. § (2) bekezdés

⁴¹ A jogi személyek, vagyis a mezőgazdasági termelőszervezetek földhasználati jogosultságával kapcsolatban érdemes megemlíteni, hogy a T/7979. számú törvényjavaslat 33. §-a a haszonbérleti jogosultságot kötelező foglalkoztatáshoz kötötte volna, amely szintén éles kritikát váltott ki az érintettek részéről. Pl.: http://www.mosz.agrar.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=757:a-foeldtoervenyt-tervezet-gazdasagi-kihatasainak-ertekelese&catid=114:ii-9-termfoeld&Itemid=331, II. A foglalkoztatási kényszer következményei, internetről letöltve: 2013. december 30.

⁴² Földforgalmi tv. 43. § (3) bekezdés

⁴³ Földforgalmi tv. 40. § (4) bekezdés

⁴⁴ Földforgalmi tv. 40. § (3) bekezdés

termőföldnek nem minősülő ingatlanokra vonatkozó szabályok szerint.⁴⁵ A tanyának, mint a külterületen fekvő max. 6000 m² területű föld, és az ahhoz tartozó mezőgazdasági termelés céljára létesített lakó- és gazdasági épületek összességének megszerzése vonatkozó mennyiségi korlátot nem határozott meg a jogalkotó,⁴⁶ ugyanígy nem állított fel korlátot a haszonbélreható tanyák tekintetében sem. *„A rendelkezés alapjául szolgáló jogi fikció lényege az volt, hogy a tanyák a hozzájuk tartozó földdel nem annyira értékesek, hogy azok tulajdonosi minősége – legyen az külföldi vagy magyar állampolgár – globálisan meghatározó lehet a társadalom számára. Ez az álláspont mára már erősen vitatható.”*⁴⁷ Ennek ellenére a tanya haszonbérlete esetén ugyanilyen jogi fikcióval él a jogalkotó: földművesnek és mezőgazdasági termelőszervezetnek nem minősülő személy is megszerezheti a tanya használatát. Ennek vélhetően oka az – ami a Tftv. rendelkezéseiből is látszott –, hogy tanyák esetében a jogalkotó inkább a lakóingatlan jelleget hangsúlyozza a hozzá tartozó föld helyett.⁴⁸ Ezen indokoknak némiképp ellentmondani látszik a tanya fogalmának megváltoztatása. Az ingatlan-nyilvántartásban még nem szereplő tanya esetében a tanya jogi jelleg maximum 1 ha nagyságú földrészletet jelent,⁴⁹ így a tanyákhoz tartozó föld nagyságát normatívan megnövelte a jogszabály.

4. Az előhaszonbérleti jogról és annak gyakorlásáról

Ahogy fentebb jeleztük, 2013. december 15. napján hatályba léptek a Földforgalmi tv.-nek az előhaszonbérletre vonatkozó rendelkezései. Az előhaszonbérleti jog lényege az, hogy amennyiben a haszonbérbeadó olyan haszonbérleti ajánlatot kap, amelyet elfogad, köteles azt közölni azokkal a személyekkel, akik a jogszabályok vagy szerződés alapján előhaszonbérleti joggal rendelkeznek, abból a célból, hogy ezek a személyek a haszonbérbeadó által elfogadott haszonbérleti ajánlatban foglalt feltételekkel kívánják-e a haszonbérleti ajánlatot tevő helyébe lépni. Az előhaszonbérlet a jogosultak oldaláról kedvezmény, amellyel szerződéses partnerek lehetnek, míg a haszonbérbeadó oldalán a szerződéskötési szabadságot, azon belül a partnerválasztás szabadságát

⁴⁵ Tftv. 8. §, A külföldiek ingatlanszerzéséről 7/1996. (I. 18.) Korm. rendelet

⁴⁶ Tftv. 5. § (4) bekezdés és 8. §

⁴⁷ KURUCZ i.m.: 21.

⁴⁸ Tftv. 8. § rendelkezéseinek magyarázata: *„Sajátos jogi helyzete van a tanyás ingatlanoknak. Ezek tulajdonosaiknak állandó lakásul szolgáló ingatlanok. A belterületi ingatlanokkal, ill. a belterületi lakóingatlanokkal teszi azonos szintre a jogalkotó a tanyát és a max. 6000 m² földterülettel kiveszi a térmértékbeli összeszámitás hatálya alól.”* DOMÉ Györgyné – HÁRSFALVI Rezső – KURUCZ Mihály – RÉTI Mária – VASS János: i.m. 63.

⁴⁹ Földforgalmi tv. 5. § 25.

korlátozó „hatalmasság”. Az agrárjogban az elővásárlási joghoz hasonlóan az előhaszonbérleti jog is alkalmas jogintézmény arra, hogy a jogalkotó a földforgalmi piacot befolyásolja és ezeken a jogintézményeken keresztül a földbirtokpolitika által preferált személyi köröket segítse a földtulajdon vagy a földhasználati jog szerzése során. A törvényi szinten – a Nemzeti Földalapról szóló 2010. évi LXXXVIII. törvényben – deklarált földbirtokpolitikai irányelvek célja – többek között – a családi gazdaságok (amelyben a nagy élők munkája igényű mezőgazdasági termelés összekapcsolódik az önfoglalkoztatással, a vidéki munkanélküliség csökkentésével) kialakítása és megerősítése, a versenyképesség, a hatékony birtokméret kialakítása, valamint az állattartó telepek működésének elősegítése az ehhez szükséges föld biztosításával.

A Tftv. előhaszonbérleti jog szabályozásában, illetve annak sorrendjében is megfigyelhetőek voltak ezek a célok. Mindehhez kapcsolódott az agrárgazdasági beruházások megtérülésének igénye, és a beruházási kedv növelése, vagyis az, hogy az a mezőgazdasági termelő, aki hajlandó beruházást végezni a haszonbérleti idő alatt, részesüljön annyi kedvezményben az előhaszonbérleti jog szabályozása révén, hogy a haszonbérleti idő lejártával kedvező pozícióban „pályázzon” a további földhasználatra és alappal bízhatson a beruházás megtérülésében. Ennek megfelelően termőföld vagy tanya haszonbérbe adása esetén, első helyen a haszonbérleti ajánlat közzétételét megelőző 1 éven belüli haszonbérletet illette meg az előhaszonbérleti jog.⁵⁰ Velük azonos sorban – vagyis szintén első helyen – illette meg az előhaszonbérleti jog az állattartó telep és halastó üzemeltetőjét egyes művelési ágakra vonatkozóan, abban az esetben, ha az üzem legalább 1 éve folyamatosan működött. A termelés hatékonyságát és a szétszórt birtokszerkezet elkerülését szolgálja az a rendelkezés, amely szerint akkor áll fenn az előhaszonbérleti jog, ha az üzem azon a településen van, ahol a haszonbérletre adható föld fekszik, vagy ettől a településtől maximum 15 km-re. A volt haszonbérlettel ellentétben az állattartó telep és halastó üzemeltetőjét csak azokra a meghatározott művelési ágakra (szántó, rét, legelő, fásított terület) illette meg az előhaszonbérleti jog, amelyek az üzem tevékenységét segítik elő.⁵¹ (Ez az elem a Földforgalmi tv. rendelkezéseiben újra megjelenik.)

Az előhaszonbérleti sorrend a helyben lakó szomszédokkal és a helyben lakókkal folytatódik, ezeken a csoportokon belül előbb a családi gazdálkodók, majd az őstermelők és az egyéni mezőgazdasági vállalkozók következnek. Azok a családi gazdálkodók és a mezőgazdasághoz

⁵⁰ Tftv. 21. § (1) bekezdés a), (7) bekezdés

⁵¹ Tftv. 21. § (3)-(4) bekezdés

élethivatásszerűen kötődő egyéb mezőgazdasági termelők rendelkeztek tehát előhaszonbérleti joggal, akiknek lakóhelye tartósan azon a településen, vagy attól maximum 15 km-re volt, amelyen a haszonbérleendő föld fekszik (helyben lakó) vagy akik olyan helyben lakók, akik által tulajdonolt vagy használt föld szomszédos a haszonbérlet tárgyát képező földdel (helyben lakó szomszéd).⁵²

A Földforgalmi tv. előhaszonbérleti jogra vonatkozó szabályozása természetesen változik a földforgalmi piac szereplőinek változása miatt. A Tftv. fogalmait némileg szűkíti a Földforgalmi tv., és új fogalmakat is bevezet ezzel a jogintézménnyel kapcsolatban.⁵³ A helyben lakó, helyben lakó szomszéd fogalmát a földművesekhez, vagyis a természetes személyekhez kapcsolja, míg a helybéli illetőségű, helybéli illetőségű szomszéd fogalom a mezőgazdasági termelőszervezetekhez kötődő fogalom. Mindkét fogalom a mezőgazdasági termelés hatékonysága szempontjából bír jelentőséggel. Magánszemély esetén a fogalom azt fejezi ki, hogy azonos településen van a földműves lakóhelye (legalább 3 éve) és a haszonbérlet tárgyát képező föld. Jogi személyek esetében azt jelenti a helybéli illetőség, hogy az üzemközpont ugyanazon a településen van, amelyen a haszonbérlettel érintett föld fekszik. A helyben lakó és a helybéli illetőségű a Tftv.-ben foglaltakhoz képest szűkebb tartalmú: a szerződés tárgyát képező föld „vonzáskörzetében” lévő lakóhely és üzemközpont már nem tartozik bele a fogalmakba, a 20 km-es „vonzáskörzetben” élő földműveseket ill. üzemközponttal rendelkező mezőgazdasági termelőszervezeteket külön sorban, a helyben lakókat és a helybéli illetőségűeket követően illeti meg az előhaszonbérleti jog. A Földforgalmi tv. előhaszonbérleti sorrendje jóval cizelláltabb, mint a Tftv.-ben szabályozott, abban azonban hasonló, hogy az általános előhaszonbérleti sorrend mellett itt is vannak speciális jogosultak.

Leegyszerűsítve a sorrendet: első helyen a helyben lakó, helybéli illetőségű, illetve a „vonzáskörzetben” élő vagy ott üzemközponttal rendelkező volt haszonbérlet áll. A tartós földhasználat védelme itt még erőteljesebben látszik, mert 3 éven át tartó haszonbérleti jogviszonyt követel meg a Földforgalmi tv.⁵⁴ A volt haszonbérletet követik a földművesek, egymás után a helyben lakó szomszédok, helyben lakók, végül a „vonzáskörzetben” élő földművesek.⁵⁵ Az azonos szinten elhelyezkedő földművesek kategóriáin belül elsőbbség illeti meg a családi gazdálkodókat és a gazdálkodó család tagjait, majd őket követik a fiatal

⁵² Lásd: Tftv. 21. § és 3. § m, n.

⁵³ Vö.: Tftv. 3. § m., n., és Földforgalmi tv. 5. § 9., 11.

⁵⁴ Földforgalmi tv. 46. § (1) a) és 47. § (1) bekezdés

⁵⁵ Földforgalmi tv. 46. (1) bekezdés b)-d)

földművesek és a pályakezdő gazdálkodók.⁵⁶ A természetes személyek után a mezőgazdasági termelőszervezetek előhasznábérleti jogosultsága következik hasonló logika mentén, ahogyan a földműveseket is rangsorolta a tv. Az üzempközpont és a szerződés tárgyat képező föld fizikai távolságát is alapul véve kialakított jogi sorrend: helybéli illetőségű szomszéd, helybéli illetőségű és a „vonzáskörzetben” üzempközponttal rendelkező.⁵⁷

A Tftv.-ből ismerős rendelkezés köszön vissza az állattartó telepek vonatkozásában: mindenkit megelőző előhasznábérleti joga van az állattartó telep üzempeltetőjének egyes művelési ágakban, amennyiben az állattartáshoz szükséges takarmány előállítás a hasznábérlet célja. Ugyanígy megelőz minden más jogosultat az a földműves vagy mezőgazdasági termelőszervezet, amely földrajzi árujelzéssel vagy eredet megjelöléssel ellátott terméket állít elő vagy dolgoz fel, vagy a hasznábérlet földön ökológiai gazdálkodást akar folytatni.⁵⁸ Közös tulajdonban álló föld 3. személy javára történő hasznábérbe adása esetén a földműves tulajdonostárs előhasznábérleti joga követi a volt hasznábérletőt, beékelődve a többi jogosult elé.⁵⁹

Az előhasznábérleti jog gyakorlásának szabályait a termőföldre vonatkozó elővásárlási és előhasznábérleti jog gyakorlásának részletes szabályairól szóló 16/2002. (II. 18.) Korm. rendelet rendezte úgy, hogy előírta az elővásárlási jog gyakorlásának szabályait, amelyeket alkalmazni rendelt az előhasznábérletre is néhány eltéréssel. Földek hasznábérlete esetén a hasznábérbeadó által elfogadott hasznábérleti ajánlatot a föld fekvése szerinti település polgármesteri hivatalának hirdetőtábláján hirdetményként kellett közölni a Tftv. szerinti előhasznábérletre jogosultakkal. Az elfogadott ajánlat kifüggesztése a jegyző dolga volt, aki a kifüggesztés tényét és a hirdetőtábláról való levétel dátumát rávezette a hasznábérleti ajánlatra. Az előhasznábérletre jogosultak a kifüggesztéstől számított 15 napon belül tehetek elfogadó vagy lemondó nyilatkozatot. A beérkezett nyilatkozatokról a jegyző iratjegyzéket készített és azt

⁵⁶ Földforgalmi tv. 46. § (4) bekezdés. 5. § 6. fiatal földműves: az a földműves, aki az elővásárlási, illetve előhasznábérleti jog gyakorlása időpontjában elmúlt 16 éves, de a 40. életévét még nem töltötte be; 5. § 22. pályakezdő gazdálkodó: az a 16. életévét betöltött belföldi természetes személy, illetve tagállami állampolgár, aki a) a föld tulajdonjogának megszerzésére vonatkozó jognyilatkozat megtételének időpontjában Magyarországon bejelentett lakóhelyén életvitelszerűen tartózkodik, b) nem rendelkezik az Európai Unió tagállamában, az Európai Gazdasági Térségről szóló megállapodásban részes államban, valamint a nemzetközi szerződés alapján velük egy tekintet alá eső államban fekvő föld tulajdonjogával, c) e törvény végrehajtására kiadott rendeletben meghatározott mezőgazdasági vagy erdészeti szakirányú képzettséggel rendelkezik, és d) a mezőgazdasági és vidékfejlesztési támogatási szervnél pályakezdő mezőgazdasági termelőként nyilvántartásba vételre kerül;

⁵⁷ Földforgalmi tv. 46. § (1) bekezdés e)-g)

⁵⁸ Földforgalmi tv. 46. § (3) bekezdés a)-b)

⁵⁹ Földforgalmi tv. 46. § (2) bekezdés

igazolható módon megküldte vagy átadta a haszonbérbe adónak. A szerződés az előhaszonbérletre jogosult és az előhaszonbérbeadó között az előhaszonbérletre jogosult elfogadó nyilatkozatának a haszonbérbeadóval történt közlésével jött létre. Több előhaszonbérletre jogosult elfogadó nyilatkozata esetén a szerződés a rangsorban előrébb állóval, több, azonos helyen álló előhaszonbérletre jogosult esetén pedig a haszonbérbeadó választása szerinti személlyel jött létre.⁶⁰ Az érvényesen létrejött és hatályos szerződés alapján lehetett kérni a haszonbérletnek a földhasználati nyilvántartásba való bejegyzését.

Új elem, hogy az előhaszonbérleti jog gyakorlásának fő szabályait törvényi szintre emeli a Földforgalmi törvény, de a fent leírt jegyzői feladatokat lényegesen nem változtatja meg.⁶¹ A szerződések jogi sorsa eltérően alakul, mert vannak olyan haszonbérleti szerződések, amelyek esetében fennáll az előhaszonbérleti jog, és amelyeket a mezőgazdasági igazgatási szerv hagy jóvá. Ezek esetében a jegyző által elkészített iratjegyzéket, a kifüggesztett haszonbérleti szerződést és a beérkezett nyilatkozatot a jegyző megküldi a mezőgazdasági igazgatási szervnek engedélyezés céljából. Vannak azonban olyan szerződések, amelyek esetében az előhaszonbérleti jog ugyan fennáll, de mentes a hatósági jóváhagyás alól.⁶² A Földforgalmi tv. rendelkezéseiből az következik, hogy ez utóbbiak közé tartoznak azok a haszonbérleti szerződések, amelyek alapján egyházak, illetve az agrárágazathoz tartozó köznevelési és felsősoktatási intézmények használnak földeket. Ebbe a kategóriába tartoznak azok a megállapodások, amelyek a tulajdonostársak közötti használati megosztásra irányulnak. Végül e szerződések közé tartozik az önkormányzat tulajdonában álló földek haszonbérlete is.⁶³

5. A haszonbérleti, valamint a haszonbérleti szerződésnek nem minősülő földhasználati szerződések hatósági jóváhagyásáról

⁶⁰ A termőföldre vonatkozó elővásárlási és előhaszonbérleti jog gyakorlásának részletes szabályairól 16/2002. (II. 18.) Korm. rendelet 4. §

⁶¹ Földforgalmi tv. 49-50. §§

⁶² Földforgalmi tv. 48. §, 59. § alapján

⁶³ Az állami földek haszonbérbeadása esetére az Nfa. tv. eltérő szabályozást – pályázati eljárást – rendel el, és ebben az eljárásban nem volt előhaszonbérleti joga a Tftv. szerinti előhaszonbérleti jogosultnak (Nfa tv. 18. § (1a) bekezdés), akiknek körét hatályosan a Földforgalmi tv. határozza meg. Állami földek haszonbérbe adása esetén tehát speciális törvényként az Nfa tv., és annak speciális szabályai alkalmazandóak.

A földforgalom közjogi korlátozásának egyik eszköze a földforgalom hatósági engedélyezési rendszere,⁶⁴ amelyet a Földforgalmi törvény újra bevezet az agrárjogi szabályozásba.⁶⁵

A haszonbérleti szerződések esetében a mezőgazdasági igazgatási szerv vizsgálatának két szakasza van. Az első szakaszban – amely az okiratok beérkezésétől számított 15 napig tart – azt vizsgálja a mezőgazdasági igazgatási szerv, hogy a haszonbérleti szerződés jóváhagyását meg kell-e tagadnia.⁶⁶ E körben megvizsgálja a haszonbérleti szerződést, hogy a megállapodás létrejött-e, vagyis a felek akarataikat kölcsönösen és egybehangzóan nyilvánították-e ki, valamint megállapodtak-e a lényeges, vagy bármelyik fél által lényegesnek minősített kérdésben.⁶⁷ Vizsgálni kell, nem minősül-e semmisnek a szerződés, mert pl. a Földforgalmi törvényben megállapított szerzési korlátozásba vagy tilalomba ütközik.⁶⁸ illetve tartalmazza-e, és ha igen, megfelelő alakszerűségekkel tartalmazza-e mindazokat a nyilatkozatokat, amelyeket a jogszabály kötelezően előír. A vizsgálat első lépcsőjében az előhaszonbérleti jog gyakorlását is vizsgálja, vagyis azt, hogy az elfogadó nyilatkozatot szabályszerűen tették-e meg, és azt, hogy eljárási szabályokat nem sértették-e meg. Amennyiben ennek az előzetes vizsgálatnak a kimenetele pozitív, vagyis nem tagadja meg a mezőgazdasági igazgatási szerv a jóváhagyást, és több előhaszonbérletre jogosult adott alakszerű elfogadó nyilatkozatot, a hatóság az előhaszonbérletre jogosultakat rangsorolja és jegyzéket készít róluk. Az előzetes szűrőként szolgáló vizsgálat után a szerződés tartalmát illetően rangsorolt előhaszonbérlelőket és a szerződés szerinti haszonbérlelőt tovább vizsgálja és ellenőrzi a hatóság. A Földforgalmi tv. 53. §-ában foglalt további kötelező elutasítási okok a szerződés összefüggéseiben való vizsgálatát követelik meg, pl. annak vizsgálatát, hogy a felek haszonbérleti szerződésnek álcázott megállapodása valójában arra irányul, hogy a föld tulajdonjogát átruházzák. További megtagadási ok, ha a haszonbérlelő a haszonbérleti szerződés közlését megelőző 5 éven belül súlyosan megsértette a földvédelmi szabályokat, amely miatt jogerősen földvédelmi bírságot szabtak ki vele szemben. A hatósági jóváhagyást célzó vizsgálat második szakaszában vannak a hatóság mérlegelési jogkörébe tartozó megtagadási okok is.⁶⁹ A jóváhagyás megtagadható, ha a haszonbérleti szerződés szerinti ellenszolgáltatás aránytalanul magas volt, amely más

⁶⁴ KURUCZ: i.m. 16. o.

⁶⁵ Lásd KURUCZ: i.m. 16. o.

⁶⁶ Földforgalmi tv. 51. § (1)-(2) bekezdés

⁶⁷ Ptk. 205. § (1) és (2) bekezdés

⁶⁸ Földforgalmi tv. 60. § (1) bekezdés

⁶⁹ Földforgalmi tv. 53. § (2) bekezdés

előhaszonbérleti jogosultnak az ügylettől való távol tartását szolgálta. Megtagadási lehetőség, ha a haszonbérelő a megelőző 5 évben eleget tett ugyan a földhasznosítási kötelezettségének, de a birtokában álló földállomány egynegyedén ennek termelés folytatása nélkül tett eleget, vagyis csak a gyomnövények megtelepedésének megakadályozásáról gondoskodott.⁷⁰

Amennyiben a kétlépcsős vizsgálat eredményeként csak egyetlen előhaszonbérleti jog jogosultjával hagyható jóvá a szerződés, ennek a személynek a javára, ha egyik jogosult számára sem hozható jóváhagyó döntés, akkor a haszonbérelő javára látja el záradékkal a szerződést a hatóság. Ha azonban több, azonos ranghelyen álló előhaszonbérleti jogosult javára hozhatna jóváhagyó döntést a mezőgazdasági igazgatási szerv, a haszonbérbeadót választási jogának gyakorlására hívja fel.⁷¹ Amennyiben a haszonbérelő a törvényben meghatározott határidőben nem nyilatkozik, a mezőgazdasági igazgatási szerv jelöli ki a szerződésben a helyébe lépő előhaszonbérleti jogosultat. A mezőgazdasági igazgatási szerv döntése közigazgatási úton nem támadható meg, csak bírósági felülvizsgálata kezdeményezhető.⁷²

A fentiekben azokról a haszonbérleti szerződésekről volt szó, amelyek esetében érvényesül az előhaszonbérleti jog, és szükséges a mezőgazdasági igazgatási szerv jóváhagyása. Vannak azonban olyan földhasználatra irányuló szerződések is, amelyek esetében nem kell figyelembe venni az előhaszonbérleti sorrendet, de a szerződés érvényes létrejöttéhez hatósági jóváhagyás szükséges.⁷³ Ezek közé tartoznak a feles bérleti, részesművelési szerződések és a szívességi földhasználat.⁷⁴ Haszonbérletnek nem minősülő földhasználati szerződéseket az aláírástól számított 8 napon belül meg kell küldeni jóváhagyás céljából a mezőgazdasági igazgatási szervnek.⁷⁵ Ezeknél a szerződéseknel is vizsgálni kell a hatóságnak azt, hogy olyan személy szerezz-e földhasználatot, aki a Földforgalmi tv. alapján jogosult erre, és a földhasználati jog szerzése a birtokmaximumot nem sérti-e. Ha a földhasználati jogosultságot olyan személy szerezné meg, aki arra nem jogosult, vagy annak megengedett mértékét sértené a szerzése, a szerződés semmis, és az nem hagyható jóvá.

⁷⁰ A földhasználati kötelezettség magába foglalja a művelési ágnak megfelelő termelést vagy – szőlő és gyümölcsös művelési ág kivételével – a talajvédelmi előírások betartásával a gyomnövények megtelepedésének és terjedésének megakadályozását. A termőföld védelméről szóló 2007. évi CXXIX. törvény 5. § (1)-(2) bekezdés

⁷¹ Földforgalmi tv. 54. § (1)-(2) bekezdés

⁷² Földforgalmi tv. 55. § (5) bekezdés

⁷³ Földforgalmi tv. 48. § és 59. § alapján

⁷⁴ Földforgalmi tv. 38. § (3) bekezdés, 48. § és 56-59. §§

⁷⁵ Földforgalmi tv. 56. § (2) bekezdés

6. A szerzési korlátozások megsértésének jogkövetkezményeiről

A szerzési feltételek, korlátozások és tilalmak betartását a mezőgazdasági igazgatási szerv ellenőrzi.⁷⁶ Szankcionálandó, ha a haszonbérő a földvédelemre, a hasznosítási kötelezettségre vonatkozó előírásokat nem teljesíti, ha a földhasználati jog szerzésére jogosító státusa megszűnt, uniós tagállami állampolgárok esetében amennyiben hazánk területén való jogszerű tartózkodásuk megszűnt, valamint ha a tulajdonos az előhaszonbérleti jog gyakorlásához szükséges jegyző előtti eljárást nem kezdeményezett, vagy a hatósági jóváhagyáshoz kötött szerződést nem nyújtották be a mezőgazdasági igazgatási szervhez. „A jogkövetkezményekre a fokozatosság elve jellemző. Polgári jogi jogkövetkezményként a törvény – a Tftv.-hez hasonló módon – semmisség jogkövetkezményét fűzi a szerzési korlátozásba, tilalomba ütköző szerződésekhez. A közjogi jogkövetkezmények: figyelmeztetés, bírság, kényszerhasznosítás.”⁷⁷ A szerzési korlátok, tilalmak megsértése semmisséget von maga után a Földforgalmi tv.-ben akkor is, ha a semmisségi okok a szerződés megkötése után, később következnek be. A jogkövetkezmények közül első a hatósági figyelmeztetés és határidő megállapításával a jogszerű állapot helyreállítására vonatkozó felhívás.⁷⁸ Érdekes módon úgy tűnik, hogy ha a közjogi szankciónak határidőben eleget tesznek, és így megszüntetik a jogsértő állapotot, ezzel a magánjogi semmisséget is orvosolják. A következő szankció a föld aranykorona értéke húszezerszeres szorzatának megfelelő forintösszegű bírság, ha a kötelezett a hatóság figyelmeztetésének határidőben nem tesz eleget.⁷⁹ A kényszerhasznosítás, mint legsúlyosabb jogkövetkezmény elrendelése előtti türelmi idő 6 hónap.⁸⁰ Ennyi ideje van a kötelezetteknek, hogy a mulasztási bírság többszöri kiszabásának terhe mellett a jogszerű állapotot helyreállítsa. A kényszerhasznosítás lényege, hogy a föld hasznosíthatóságának jogát időlegesen elvonják a kötelezettől. A

⁷⁶ Földforgalmi tv. 62. § (1) bekezdés

⁷⁷ Földforgalmi tv. indokolása. Részletes indokolás a 60-67. §-hoz

⁷⁸ Földforgalmi tv. 62. § (2) bekezdés

⁷⁹ Földforgalmi tv. 63. § (1)-(3)

⁸⁰ Földforgalmi tv. 64. § (1) bekezdés. A Földforgalmi tv. rendelkezése nem teljesen világos a 6 hónap időtartam kezdő napjára vonatkozóan. A 64. § (2) bekezdés szerint ezt attól a naptól kell számítani, amely napon a kötelezettel szemben a kényszerhasznosítás elrendeléséről szóló határozat jogerőre emelkedett. Ez a gyakorlatban azt jelentené, hogy a kötelezettre folyamatos mulasztási bírságot szabnak ki a jogsértés fennállása miatt. Elrendelik a kényszerhasznosítást, majd a határozat jogerőre emelkedésétől számított 6 hónap múlva intézkednek a kényszerhasznosításba adásról, vagyis egy jogerős határozat végrehajtását 6 hónap múlva kezdené meg a mezőgazdasági igazgatási szerv. Valószínűleg nem ez volt a jogalkotó célja. A rendelkezés inkább úgy értelmezhető, hogy az első mulasztási bírságot kiszabó határozat jogerőre emelkedésétől számított 6 hónap elteltével intézkedik a hatóság a kényszerhasznosításba adásról.

kényszerhasznosítás tartalmában megfelel a földhasznosítási kötelezettség tartalmának:⁸¹ a kényszerhasznosítónak kijelölt személy vagy szervezet köteles a művelési ágnak megfelelő termelést folytatni vagy a gyomnövények megtelepedését és terjedését megakadályozni. Szőlő és gyümölcsös esetében csak mezőgazdasági műveléssel lehet eleget tenni a földhasznosítási kötelezettségnek. A kényszerhasznosítás nem előzmény nélküli intézmény az agrárjogban: az erdőgazdálkodói jog és a vadászati jog kényszerhasznosítását meghatározott feltételek fennállása esetén az erdészeti,⁸² valamint a vadászati hatóság⁸³ elrendelheti. A szabályozás újdonsága abban rejlik, hogy a jogalkotó a Földforgalmi tv. rendelkezéseinek tartós megsértéséhez kapcsolja legsúlyosabb jogkövetkezményként.

7. Összegzés

A fentiekben arra tettünk kísérletet, hogy felvázoljuk a földhasználat hatályos szabályait az új Földforgalmi tv. alapján. Az új törvény új agrárszereplőkkel dolgozik, részben olyan fogalmakra és tendenciákra építkezve, amelyek már korábban megjelentek a földforgalom szabályozásában, részben új elemekkel szerez érvényt a jogalkotói szándéknak. A földforgalmi szabályozás ezen részének a Tftv. vonatkozó szabályaival való összevetéséből is látszik, hogy többértű, a Tftv. rendelkezéseire képest jóval cizelláltabb szabályozás lépett hatályba, és ez elmondható – a jelen dolgozat tárgyává nem tett, még hatályba nem lépett – tulajdonszerzési szabályokról is. Nagyvonalú megállapítás lenne, a földforgalmi szabályozás elemzését a mező- és erdőgazdasági földek forgalmáról szóló 2013. évi CXXII. törvény, és annak végrehajtási törvényeire, alacsonyabb szintű végrehajtási jogszabályaira szűkíteni. Az újraszabályozni kívánt földforgalmi piacról, de a földhasználatról is csak akkor lehetne teljeskörű képet adni, ha az állami tulajdonban álló földek hasznosítását is elemeznénk, valamint akkor, ha megszületik az „integrátor-” és az „üzemtörvény”. A földforgalmi normatív szabályokhoz képest legalább ugyanolyan jelentőséggel bír majd a törvény jogalkalmazási gyakorlata, esetleges nehézségei, amelyekről a dolgozat zárásakor legfeljebb elképzeléseink lehetnek. A témához kapcsolódó sarkalatos törvények tételes ismerete és a Földforgalmi tv. gyakorlatának

⁸¹ Földforgalmi tv. 66. § (1) bekezdés, A termőföld védelméről szóló 2007. évi CXXIX. törvény 5. §

⁸² Az erdőről, az erdő védelméről és az erdőgazdálkodásról szóló 2009. évi XXXVII. törvény 106. § (1) bekezdés

⁸³ A vad védelméről, a vadgazdálkodásról, valamint a vadászatról szóló 1996. évi LV. törvény 27. §

hiányában is tisztán látszik, hogy az agrárjogi szabályozás egyre erőteljesebb közjogi beavatkozások felé indult el, amelyek mindinkább begyűrűznek a magánjogi jogviszonyokba, a földre vonatkozó jogügyletekbe, erőteljesen jelezve, hogy a szabályozás tárgya nem egyszerű dolog, hanem a föld, amely „a legnagyobb értékű megújuló, ill. megújítható természeti erőforrásunk.”⁸⁴

Felhasznált irodalom:

DOMÉ Györgyné – HÁRSFALVI Rezső – KURUCZ Mihály – RÉTI Mária – SÜVEGES Márta – VASS János: Agrárjog (előadásvázlatok). OKTÁV PRESS, Budapest, 1994.

DOMÉ Györgyné – HÁRSFALVI Rezső – KURUCZ Mihály – RÉTI Mária – VASS János: Agrárjog. ELTE ÁJK Szövetkezeti Jogi és Földjogi Tanszék, Budapest, 1999.

IHRIG Károly: Agrárgazdaságtan. Gergely R. Könyvkereskedése, Budapest, 1941.

KURUCZ Mihály: Gondolatok a termőföldjog szabályozás kereteiről és feltételeiről. Geodézia és kartográfia. 2008/9., <http://www.fomi.hu/honlap/magyar/szaklap/2008/09/2.pdf>, internetről letöltve: 2013. december 30.

PERCZEL György (szerk.): Magyarország társadalmi-gazdasági földrajza. Eötvös Kiadó, Budapest, 2003.

TANKA Endre: A földforgalmi törvénytervezet (T/ 7979.: Fttv) konceptuális tarthatatlansága. http://www.kielegyenafold.hu/dr_tanka_endre_a_foldtorvenyrol-k93.html, internetről letöltve: 2013. december 30.

VASS János: Agrárjog. Tansegédlet. Rejtjel Kiadó, Budapest, 2002.

⁸⁴ PERCZEL György (szerk.): Magyarország társadalmi-gazdasági földrajza. Eötvös Kiadó, Budapest, 2003. 32. o.

Hungler Sára

Munkajogi Tanszék

Témavezető: Lehoczkyné dr. Kollonay Csilla egyetemi tanár

A munkavállalói részvétel alakulása az 1944. és 1949. közötti Magyarországon

Magyarország nyugati felén még folytak a harcok, amikor 1944 végén az munkások az általuk alakított üzemi bizottságok útján hozzáláttak az üzemképtelenné vált gyárakban a termelés újraindításához. A Magyar Kommunista Párt korán felismerte a munkások részvételi intézményében rejlő potenciált, és azt igyekezett mihamarabb saját érdekeinek szolgálatába állítani.

A „fordulat évéig” változatos eszközökkel indított támadást a befolyása növelése érdekében és szisztematikusan növelte hatalmát az üzemi szintű részvételi intézményekben. Ezekben az években zajlott az üzemi bizottságok részvételi funkciójának és a szakszervezetek érdekképviseleti tevékenységének összemosása és ezzel fokozatos felszámolásuk. A hivatalos retorikában mindez a munkások érdekében minél szélesebb körű érvényesítése érdekében zajlott, a korabeli dokumentumok alapján azonban nyilvánvaló, hogy a valódi cél a részvétel demokratikus intézményének megszüntetése volt.

Arról, hogy milyen állapotok uralkodtak a háború utolsó heteiben, a Szakszervezeti Tanács Nehézipari Titkárságának jelentéséből¹ reális képet kaphatunk:

„[1945.] Február 15-én jelent meg a még Debrecenben székelő ideiglenes nemzeti kormány iparügyi miniszterének az üzemi bizottságok működéséről szóló rendelete². A jól szervezett munkások már ezt megelőzően saját maguktól igyekeztek az üzem irányításában részt vállalni. Ezt annál is inkább tették, mert a legtöbb közép- és nagyüzemben a vezetőség jórésze egyáltalán nem jelentkezett. (...) Áram hiányában a gépek nagy részét eleinte kézzel kellett meghajtaniuk (...), a legtöbb helyen hosszú ideig úgyszólván teljesen unproduktív munkát voltak kénytelen végezni /romok eltakarítása, tönkretett gépek helyreállítása, transzmissiók felszerelése, hiányzó alkatrészek pótlása stb./”.

¹ SZKL I. f. 6/34 ö. e., 1945. szeptember 19.

² 50 100/1945. IpM. sz. r., MK február 17. 9. sz.: Ennek értelmében minden ötvennél több munkást foglalkoztató üzemben létre kell hozni az üzemi bizottságokat. A rendeletet kiegészítette a 50 444/1945. és az 50 499/1945. számú rendeletek.

Ilyen körülmények között szinte magától értetődő, hogy az üzem beindításában részt vevő dolgozók az üzem irányítási jogaival is rendelkezni kívántak. Sok esetben az már az üzemi bizottságok megalakításáról szóló rendelet megjelenése előtt, „spontán módon” üzemi bizottságokat hoztak létre, ennek öt tagját maguk közül választották, általában a Magyar Kommunista Párt (MKP) egy tagjának jelenlétében. A jegyzőkönyvek sok esetben tartalmazzák a munkavállalók „kioktatását”, miszerint az üzemi bizottság nem azonos a korábbi (háború alatt, fasiszta ideológia szerint létrejött) szervvel³, hanem a demokratikus munkásirányítás eszköze.

A gyár munkásságának nevében kizárólag az üzemi bizottság volt jogosult tárgyalni. Megállapították a jövőre vonatkozó munkaprogramot, amelyben a munkafegyelem, a jóléti ügyek vezetésének ellenőrzése, a gyár és a termelés vezetésének ellenőrzése, a bérkérdés, a munkavállalók szociális ügyei és a tanonckérdés szerepeltek. Az MKP az üzemi bizottság megalakulásához jelentős operatív segítséget nyújtott, az általuk készített blanketta alapján vezették a megalakulásról szóló jegyzőkönyvet és állapították meg a munkaprogramot⁴. A számtalan vezető nélkül maradt üzemben azonban ez csak ideiglenes megoldás lehetett, mivel a termelés üteme csak szakértő vezetés mellett volt növelhető.

Időközben az Iparügyi Minisztériumban megszervezték a legszükségesebb osztályokat, ám a kormány Budapestre költözéséig az üzemi bizottságok és a munkások közötti kapcsolattartás legfontosabb szerve a Szakszervezeti Tanács volt. Igen gyakran előfordult, hogy az Iparügyi Minisztérium a Szakszervezeti Tanács véleményére támaszkodva nevezett ki vállalatvezetőket. A Szakszervezeti Tanács javaslatlételénél két szempont játszott szerepet: *„hogy jó szakember és lehetőleg megbízható elvtársunk kerüljön a vállalat élére”*⁵. Ennek több szempontból volt nagy jelentősége. Egyfelől a Szakszervezet Tanács meg kívánta őrizni a befolyását az üzemi bizottságokban. Másfelől viszont fontos volt a munkások számára is, mivel igen sok esetben nem voltak hajlandók együttműködni azokkal a korábbi vezetőkkel vagy munkásokkal, akik a náci hatalom kiszolgálói voltak. Ilyen esetben a Szakszervezeti Tanács javaslata garancia volt a választásoknál a jelölt személyét illetően.

A katasztrofális technikai feltételeken kívül a pénzhiány is igen jelentős mértékben hátráltatta a termelés beindítását. Ennek orvoslására az Iparügyi Minisztérium iparindítási hiteleket adott ki. A pénz odaítélésénél a

³ Ez volt az *üzemi tanács* - a jegyzőkönyvek sok esetben még a választáskor is üzemi tanácsként jelölik, később kézzel javították át őket üzemi bizottságra (PIL 274. f. 20/ 21. ö.e.)

⁴ Pl. Orion Rádiógyár, Egyesült Izzó, Agrolux, Magyar Wolframlámpagyár (PIL 274. f. 20./21. ö.e)

⁵ Ibid. feltehetően szintén blanketta alapján

miniszter sok esetben a támaszkodott a Nehézipari Titkárság véleményére.

Az üzemi bizottságok a lehetőségekhez képest szoros kapcsolatot tartottak fent a Szakszervezet Tanáccsal, technikai segítségen (áram- és szénellátás biztosítása) túl szervezeti-működési tanácsokért is fordultak hozzá. A Szakszervezeti Tanács igyekezett mindegyik üzemmel kapcsolatot teremteni és az üzemi bizottságok választásához hathatós segítséget nyújtani.

A Szakszervezeti Tanács az üzemi bizottságok és gazdasági szakemberek bevonásával készítette el az új rendelet tervezetét, Üzemi Bizottsági Titkárságot állított fel, kérdőíves felmérést készített és egy üzemi bizottsági kongresszust is szervezett, amely igen heroikus vállalkozás lehetett 1945 tavaszán. A komoly előkészítő munka eredményeképpen 1945. június 5-én az Iparügyi Miniszter kiadta az új üzemi bizottsági rendeletet⁶, ami a jó szándék megléte mellett is vitatható eredményre vezetett.

Az 55 000/1945. számú rendelet az üzemi bizottságokról

A rendelet kiadásának indoka a *„munkának, mint a termelés egyik legfontosabb tényezőjének megbecsülése, továbbá az üzemeken kívül lévő vállalatok megindítása, üzemük folytonosságának biztosítása, valamint a gazdasági életnek a háború utáni [megszervezése]”*.

A rendelet a korábbi szabályozáshoz képest lejjebb szállította az üzemméretet, és már a legalább 20 munkavállalót foglalkoztató ipari üzemekben⁷, illetve a legalább ugyanennyi főt foglalkoztató telephelyein kötelezővé tette az üzemi bizottságok választását⁸. Amennyiben egynél több üzemi bizottság működött, akkor a Szakszervezeti Tanács javaslatára központi üzemi bizottság választása is kötelező volt, ebben az egyes telepek paritásos alapon képviseltették magukat.

A rendelet az üzemi bizottságok tevékenységét az alábbi kérdések tekintetében ismerte el⁹

⁶ 55 000/1945. IpM sz. r., 1945. június 5. az üzemi bizottságok tárgyában

⁷ 1.§ (1)bekezdés: ipari, bányá- és kohóvállalatoknál, függetlenül attól, hogy állami vagy magántulajdonban álltak. A rendelet hatálya nem terjed ki a Magyar Államvasutakra és a Magyar Postára.

⁸ A 20 főnél kevesebbet foglalkoztató üzemekben egy vagy több *üzemi bizalmi* választását rendelték el, az egyes üzemeknél a bizalmik számát és választásuk módjának rendezését az illetékes szakszervezet hatáskörébe utalta a rendelet. Az üzemi bizalmi hatásköre a az üzemi bizottságokéhoz képest jelentősen szűkebb volt: csupán a munkavállalók szociális viszonyainak és az üzemvitel ellenőrzésére korlátozódott.

⁹ 6.§ (1) bekezdés

- a munkavégzéssel kapcsolatos valamennyi kérdés (munkabér, munka- és szabadságidő, a munkavállalóknak a munkaviszonyból származó jogai érvényesítése),
- a munkavállalók közös gazdasági és jóléti érdekei (családvédelem, egészségügyi berendezések, üzembiztonsági kérdések, baleset-megelőzés),
- kulturális és jóléti intézmények,
- a munkavállalókkal való bánásmód, fegyelmi ügyek (munkásviszályok békés elintézése),
- a jobb, gazdaságosabb és eredményesebb termelés előmozdítása érdekében a munkafeltételekre, az üzemi munkarend, munkaerőkölcs és munkafegyelem összes kérdése, új munkamódszerek bevezetése, az üzem termelési menetének és terveinek ellenőrzése.

Amellett, hogy az átfedések és az általános megfogalmazás eleve nehezen érthetővé tette az üzemi bizottság hatáskörét, a konkrét jogszabályok tekintetében is sok mindent tisztázatlanul hagyott a jogszabály. A 6.§ (2) bekezdése tájékoztatási kötelezettséget írt elő a munkáltató számára a fenti kérdésekről, és biztosította az üzemi bizottság számára, hogy az üzleti könyvekbe betekinthesse és azt szükség esetén a munkáltató költségére könyvszakértővel megvizsgálathassa. A szokásos üzletmeneten túlmenő kötelezettségeket a bizottság által „láttamoztatni” kellett, valamint az üzem vezetője negyedévenként köteles volt az üzem üzletmenetéről és a piac várható alakulásáról az üzemi bizottság részére tájékoztatást adni. Ez a működés ellenőrzését, egyfajta utólagos jóváhagyást jelentett, azonban a rendelet hallgat arról, hogy ezekben az esetekben egyet nem értés esetén mi a teendő. A 6.§ (3) bekezdés nevesítette az üzemi bizottságnak azt a jogát, hogy bármely, a hatáskörébe tartozó kérdés tisztázásához az „üzem kötelékébe tartozó” személyt meghallgathatja. A munkáltató és az üzemi bizottság képviselői az üléseken kölcsönösen képviseltették magukat, de míg a munkáltató képviselőjének a feladata arra korlátozódott, hogy az adott szakterületen információval lássa el az üzemi bizottságot, addig az üzemi bizottság képviselője az rt. igazgatósági ülésén illetve a kft. taggyűlésén tanácskozási joggal vett részt.

Még több félreértésre adott okot az üzemi bizottságnak a termelés területén biztosított jogszabályja. A 11.§ rendelkezése szerint *„ha az üzem termelését érintő kérdésekben az üzem vezetője (munkáltató) nem tenné magáévá a bizottság javaslatát, akkor a kérdést a bizottság az illetékes szakszervezet hozzájárulásával az [Országos Üzemi*

Döntőbizottság^{10]} elé terjesztheti.” A 16.§ az üzem méretétől függően szabályozta az üzemi bizottság elnökének feladatát:

– ha az üzemben átlagosan 300 munkavállalónál kevesebb dolgozott, a bizottság elnöke a *„vállalat irányításánál csak akkor tevékenykedik, ha erre az ügyek természete miatt szükség van”,* egyébként a termelő munka végzésében maga nem vesz részt,

– ha a munkavállalók létszáma 300 és 800 között volt, az üzemi bizottság elnöke kizárólag az *„üzemi bizottság munkájában vesz részt”,*

– e fölötti üzemméret esetén nem csak az elnök, hanem a munkavállalók számától függően az elnök és további tagok is kizárólag az üzemi bizottság munkájában vettek részt.

A korabeli jegyzőkönyvek¹¹ alapján látható, hogy az Országos Üzemi Döntőbizottság számára nem kis fejtörést jelentett annak eldöntése, mit is kell tennie a termelési kérdések körüli viták rendezésénél, illetve hogy a 16.§ (1) és (2) bekezdése közötti különbséget, ti. hogy az üzemi bizottság elnöke a vállalat vagy csak az üzemi bizottság irányításáért felel, hogyan értelmezze¹². Az egyes kérdésekben a döntés sokszor hónapokig elhúzódott, ezzel egyrészt akadályozva a termelés zökkenőmentességét, másrészt elmérgesítve a munkáltató és az üzemi bizottság közötti munkakapcsolatot.

A Mezőgazdasági Szövetkezeti Központ (MSZK) üzemi bizottsági panaszát tárgyaló ülésen Dr. Kerék Mihály, az MSZK vezetőségi tagja az alábbiakat mondta jegyzőkönyvbe: *„Mivel a jelenlegi helyzet bizonytalansága az üzemi bizottságok és a vállalati vezetők viszonyában olyan légkört teremt, amely szinte állandó nyugtalanság forrása – arról nem is beszélve, hogy a vállalati vezetők idejének és energiájának nagy részét is leköti az üzemi bizottságokkal való vitatkozás és többnyire meddő tanácskozás –, feltétlenül szükséges, mégpedig a lehető legsürgősebben olyan üzemi alkotmánynak a kidolgozása, amely határozottan és félreérthetetlenül megszabja az üzemi bizottságok hatáskörét. Ez a kérdés a koalíciós pártok között is diszkusszió tárgya, és a jelek szerint a kibontakozás során ebben is megállapodás jön létre¹³. Hangsúlyozom, hogy nem arról van szó, hogy bárki is csorbítani akarná az üzemi bizottságok jogait, viszont a beavatkozásnak feltétlenül határt kell szabni, mert különben a vállalatok vezetése lehetetlenné válnék, és olyan*

¹⁰ Az Országos Üzemi Döntőbizottság paritásos bizottság, amelynek tagjait a Szakszervezeti Tanács, a Gyáriparosok Országos Szövetsége és az Ipartestületek Országos Központja delegálta (17.§ (1)-(2)bekezdés).

¹¹ SZKL 1. f. 6/758. ö. e.

¹² Ez a kérdés a Szakszervezeti Tanács ülésein és az MKP pártértekezletein is rendre előkerült.

¹³ Végül nem született meg a várt döntés, és nem jött létre üzemi alkotmány.

*zűrzavar jönne létre, amelyet nyilván a dolgozó társadalom sem kívánhat.*¹⁴

Az üzemi bizottságok ezzel szemben a jogszabály által homályban hagyott jogosítványukat igyekeztek minél szélesebb módon értelmezni, és a 6. és 16.§-okból az együttdöntés jogát a lehető legtöbb kérdésben kiolvasni¹⁵. A tág interpretációnak köszönhetően a termelésirányításon át a vállalat vezetőinek kinevezési jogáig sok minden vita tárgya lett. A munkáltatói oldal általában azzal érvelt, hogy az üzemi tanácsot az üzem vezetésének eredményéért nem terheli felelősség, így a döntések meghozatalakor is legfeljebb konzultációs jogok illetik meg, de felmerült a 6. § (2) bekezdésnek olyan szűk értelmezése is, amely csupán az üzemi bizottságok utólagos tájékoztatáshoz való jogát ismerte el.¹⁶

Nem fogalmaz egyértelműen a rendelet az új munkarend készítésénél vagy a meglévő módosításánál. A 6.§ (1) bekezdésének e) pontja felsorolja az üzemi bizottság „tevékenységi köreként” az új munkarend meghatározását, ennek azonban ellentmond a 7. § (1) bekezdése, amely egyrészt rögzíti a kollektív szerződés primátusát, amennyiben az kiterjed a munkarendre, másrészt – ha kollektív szerződés nincsen hatályban erről a kérdésről –, akkor a tárgyalásokat a munkavállalói és munkáltatói érdekképviseltek tagjai közül választott paritásos bizottság hatáskörébe utalja, amelyben viszont nem kap helyet az üzemi bizottság.

Nem kapunk tiszta képet a jóléti intézmények létesítése, irányítása és ellenőrzése tekintetében sem. Itt a 6.§ (1) bekezdésének c) pontja és a 7.§ (3) bekezdés első mondata arra enged következtetni, hogy ezekben a kérdésekben az üzemi bizottságnak¹⁷ konzultációs joga van. A 7.§ (3) bekezdésének második mondata azonban e körben egyedül az iratbetekintési jogot nevesíti (tájékoztatáshoz való jog), míg a 7.§ (3) bekezdés harmadik mondata úgy rendelkezik, hogy ha munkáltató és az üzemi bizottság nem tud a kérdésben megegyezésre jutni, úgy az üzemi bizottság köteles az iparfelügyelőhöz fordulni, ami viszont együttdöntési jogot sejtet.

¹⁴ SZKL 1. f. 6/758. ö. e

¹⁵ A Chinoin gyárban több értekezleten is elhangzik, hogy az üzemi bizottságok a gyár vezetésének feladatát látják el. PIL 274 f. 20/32. ö. e.

¹⁶ SZKL 1. f. 6/758. ö. e

¹⁷ Pontosabban az üzemi bizottság tagjaiból választott *jóléti bizottságnak*.

Az üzemi bizottságok működése a második üzemi bizottsági választások után

A fentiekből érzékelhető, hogy az így felállított üzemi bizottságok működése sok szempontból nehézségekbe ütközött. Bizonytalan jogi helyzetüket a Szakszervezeti Tanács igyekezett arra használni, hogy befolyását minél nagyobb mértékben kiterjessze.

Kádár János már 1945. június 12-i beszédében így szól a vidékre induló szakszervezeti előadókhoz¹⁸: *„Az üzemi bizottságok általánosságban a szakszervezeti mozgalom irányítása alatt állnak, de meg kell jegyezni, hogy méginkább a szakszervezet irányítása alatt kellene, hogy álljanak. Bár az üzemi bizottság az üzemben nem tisztán szakmai szervezet, de mégis általában az üzemi bizottság működését, az üzemi bizottság hatáskörét tekintve, tulajdonképpen a régi bizalmi testületek szerepét tölti be (...), az üzemi bizottságoknak pontosan ugyan az a feladata, mint a szakszervezeteknek: hogy a munkásság gazdasági érdekeit védjék, de ehhez csatlakozott egy új feladata, amelyik tulajdonképpen dominál, hogy a termelésben bizonyos értelemben az ellenőrző és irányító szerepet lássák el. Ezeknek az üzemi bizottságoknak [gazdasági] és politikai fontossága is rendkívül nagy”.*

A Szakszervezeti Tanács a rendeletet „szűken” értelmezte, Kádár János ezt is hangsúlyozta: *„az üzemi bizottságoknak a feladata nem az, hogy a gyárat vezessék, hanem hogy a gyár vezetését ellenőrizzék (...) az egész párt politikájának [és az újjáépítésnek] a legfontosabb pontja, amelyik az üzemi bizottságoknál jelentkezik, a tőkékkel¹⁹ való együttműködés.”*²⁰ Itt – nagyon rövid időre – megjelent a munkavállalói közvetlen képviselő intézményének valódi lényege: a munkavállalók és a munkáltató együttműködése a közös gazdasági érdekek előmozdítása érdekében. Ugyanakkor ez volt a kezdete az üzemi bizottságok és a szakszervezetek tevékenysége egybemosásának is, amely hosszú évtizedekig meghatározta a két intézmény egymáshoz való viszonyát, ezzel jelentős mértékben előidézve mai napig tartó diszfunkciót.

Az üzemi bizottságok szakszervezetbe való integrálása már 1945 júniusában megindult, ennek elősegítésre a Szakszervezeti Titkárságon

¹⁸ Kádár János: A szakszervezetek és üzemi bizottságok a gazdasági újjáépítés szolgálatában (előadás a vidékre indulók előtt, leirat. 1945. június 12. PIL 274. f. 20/1. ö. e.

¹⁹ Kádár definíciója a tőkére: *„maga a tőke a mi tanításaink szerint egy rendkívül érzékeny valami, amely csak ott dolgozik, ahol keresni hagyják”.* PIL 274. f. 20/30. ö.e

²⁰ Ibid.

belül üzemi szakszervezeti csoportot hoztak létre²¹. A Szakszervezeti Tanács a csoport felállítást az alábbiakkal indokolja. *„A szakszervezet szerepének megváltozása, a szakszervezeti mozgalomban bekövetkező szervezeti változás, különösen az a szükségszerűség, amely az [üzemi bizottság] és a bizalmi testület különállásából ered, megköveteli azt, hogy az üzemekben létrehozzuk az üzemi szakszervezeti helyi csoportot.”*²² A csoport működése már előre vetíti a demokratikus centralizmus eszméjét: *„Helyi csoportot csakis a központ engedélyezése alapján lehet alakítani, a helyi csoport vezetőségének választása csakis a központ kiküldött jelenlétében történhetik. A helyi csoport munkája felett a központ*²³ *gyakorol ellenőrzést. A helyi csoport vezetőségét, amennyiben az az alapszabályban lefektetett elvektől eltér, a központ felfüggesztheti (...). A helyi csoport vezetőségi ülésein, valamint minden megnyilvánulásán a központ képviseltetheti magát és ottan felszólalási joga van.”*²⁴

Belső szabályzatban rendezték az üzemi bizottság szakszervezeti tagjának feladatait is: *„ha szabálytalanságot lát, vagy olyan körülményt észlel, amely a szakszervezet érdekeivel ellenkezik, azonnal jelentést tesz a központ vezetőségének. Addig is a szükségeshez képest intézkedik.”*²⁵

A Szakszervezeti Tanács Üzemi Bizottsági Titkárságának volt a feladata, hogy az 55.000/1945. IpM. sz. rendelet 1.§ (3) bekezdése értelmében létrehozza a központi üzemi bizottságokat, és működésüket ellenőrizze. A gyakorlatban azonban ez nem ment zökkenőmentesen. Szűcs József, az Üzemi Bizottsági Titkárság vezetője az alábbi önkritikus feljegyzést készítette: *„Az osztályon dolgozik 2 férfi és 1 gépíró. Kommunista mindenki. Hibák: Nem volt elegendő személyzet és így nem tudtam megfelelően irányítani az Üzemi Bizottságok munkáját. Jelenleg kapok egy újabb segítséget, így remélhetőleg nagyobb ellenőrzést fogunk tudni gyakorolni (sic!).”*²⁶

A Szakszervezeti Tanács segédanyagokat biztosított az üzemi bizottság tagjainak, és tanfolyamok szervezését is kilátásba helyezte egyes gazdasági és jogi kérdésekről, abból a célból, hogy az üzemi bizottsági tagok *„hozzáolvasással, vitákkal fejlesszék a tudásukat, ehhez általános irányvonalat kapnak, hogy az adott körülmények között <feltalálják magukat>”*. Az általános irányvonalak tekintetében a Szakszervezeti Tanács kezdetben a munkavállalók és munkáltatók együttműködését

²¹ PIL 274. f. 20/30. ö. e. (d.n. 194. június 24. – 1947. november 22.)

²² Ibid.

²³ Értsd: Szakszervezeti Tanács Üzemi Titkársága

²⁴ PIL 274. f. 20/30. ö.e.

²⁵ Ibid.

²⁶ Magyar Szabad Szakszervezetek Országos Szövetsége Üzemi Titkársága. Az Üzemi Bizottsági Titkárság pontos munkaköre. PIL 274. f. 20/30. ö.e.

szorgalmazta: „A tulajdonos és a munkások között őszinte együttműködés és a munkások közötti békesség az üzemi bizottságban, csak belátás és kölcsönös hűség mellett valósul meg.”²⁷

A fent említett kölcsönös belátás és hűség a jelek szerint nem jelent meg a gyakorlati munkában. A Szakszervezeti Tanács az üzemi szakszervezeti csoporton keresztül gyűjtött adatokat a „vállalatok vezetőinek támadásairól az Üzemibizottságok (sic!) ellen”²⁸. A Magyar Vegyipari Rt-nél feljegyezték, hogy „(a)az Üzemibizottsággal a vállalat vezetősége nincs megelégedve. Az Üzemibizottsági tagokat [elbocsátással] fenyegetik (...) az [egyik tagnak] élelmiser (sic!) juttatást ígérték arra az esetre, ha Üzemibizottsági tagságáról lemond.”²⁹ A Keglevits likörgyárban „nagyobb lopások és sikkasztások történtek és amikor az Üzemibizottság a kérdést mozgatta, az elnökét (...) hamis vád alapján a bűnügyirendőrségre (sic!) cipelték, ahol – a jelentés szerint – megkínozták.”³⁰ A Tudor Akkumulátor és Szárazelem Gyár Rt-nél pedig „az üzemibizottság javaslata a papírkosárba került (...) a [bizottság] megkérdezése nélkül sérelmes előléptetéseket foganatosítottak.”³¹ Még rosszabb volt a helyzet a Richtmann cipőgyárban: „Gyártulajdonos: Gonda, a cipőgyárosok elnöke, igen ravasz munkaadó (...) [az üzemi bizottsággal] nem tárgyal (...) munkásságellenes magatartása miatt a munkásság már egy alkalommal le is állt.”³²

A bérezési rendszer rendezetlensége és a száguldó infláció mellett valóban nem volt könnyű dolguk az üzemi tanácsoknak, hogy feladatukat ellássák, de – szintén a Szakszervezeti Tanács adatgyűjtésének jóvoltából – pozitív példák is akadtak. A Hungária Vegyi és Kohóművek Rt-nél az „Üzemibizottság elnöke rendszeresen megjelenik az igazgatósági üléseken. Bevezették a prémium és akkord munkarendszert, munkás étkezdét tartanak az üzemben”, sőt, az üzemi bizottság elérte, hogy a munkavállalók télire tüzelőanyagot kapjanak, létesítettek „kulturszobát”, könyvtárat és énekkart is, jövőbeli terveik között szerepelt a munkássegélyezés beindítása és egy csónakház megnyitása³³. A Magyar Kerámia Rt-nél az üzem működésének rendszeres, könyvszakértő általi ellenőrzését, az étkeztetés bevezetését, a tüzelőosztást, az óvoda és csecsemős védőnő biztosítását és a konyhakertek létesítését emelték ki,

²⁷ Általános irányvonalak üzemi bizottságok részére PIL 274. f. 20/30. ö.e. (d.n. 194. június 24. – 1947. november 22.)

²⁸ PIL 274. f. 20/30. ö.e. (d.n. 194. június 24. – 1947. november 22.)

²⁹ Ibid.

³⁰ Ibid.

³¹ Ibid.

³² Ibid.

³³ Ibid.

itt a tervek között a „gyár területén házhelyek osztása és később házak felépítése” szerepelt.³⁴

Az 1946-ös (harmadik) üzemi bizottsági választások

Az MKP-nak a Szakszervezeti Tanácsban betöltött szerepe növelése érdekében is elengedetlenül szükséges volt, hogy az üzemi bizottsági választásokon saját tagjait juttassa pozícióba. A választásokra már jó előre felkészült a párt. Apró Antal 1945. december 19-i jelentésében tájékoztatta az MKP Központi Vezetősége Politikai Bizottságát az üzemi bizottságok eddigi munkájáról. Jelentésében hangsúlyozza, hogy az üzemi bizottságok nem megfelelően látták el a feladatukat, szükségtelenül vállalták magukra a munkások ellátását, a nyersanyag és félkész áruk beszerzését. Véleménye szerint az üzemi bizottságok eltávolodtak a munkásoktól, idejük nagy részét irodai munkával töltik, nem a munkavállalók, hanem az üzem érdekeit védik és oltalmukba veszik a reakciós³⁵ tisztségviselőket. Elhanyagolják az üzemi munkarend, az üzemerklőcs, a munkafegyelem kérdéseit, az üzemi balesetmegelőzést. Az ellenőrző munka terén is sok kivetni valót tapasztalt: kevés üzemi bizottság jár el következetesen, és szinte alig alkalmaztak könyvszakértőt az üzleti könyvek ellenőrzésére, noha a rendelet szerint erre lehetőségük lett volna. Mindez pedig azért történhetett, mert nincsen az üzemi bizottságok felett megfelelő központi irányítás, a szakszervezetek későn kapcsolódtak be az üzemi bizottságok munkájába³⁶. Az újráválasztást Apró véleménye szerint politikai szempontok és a termelés folyamatosságának biztosítása indokolja³⁷. Kiemeli, a legtöbb iparágban az MKP befolyása jelentős, de sok helyen jelen van a Szociáldemokrata Párt (SZDP) is. Apró szerint az SZDP az üzemi bizottságok gyenge szerepléséért az MKP-t tette felelőssé és rendszeresen támadást intézett ellene. Ezért, érvel tovább, az SZDP befolyásának növekedését meg kell gátolni³⁸.

Apró Antal javaslatára a választási előkészületeket és magát a választást is „tervszerűen”, a „pártszervezetek és szakszervezetek bevonásával” kellett lebonyolítani. Apró – összhangban a két munkáspárt

³⁴ Ibid.

³⁵ Itt elsősorban a Kisgazda Párt tagjaira és párton kívüli vezetőkre gondol.

³⁶ A fentiek fényében kérdéses, hogy Apró mit tartott volna erre megfelelő időnek.

³⁷ Nem utolsó sorban az a tény, hogy az üzemi bizottság tagjainak a megbízatása egy évre szólt (55 000/1945. IpM sz. r. 3.§ (1)).

³⁸ Jelentés a Magyar Kommunista Párt Központi Vezetősége Politikai Bizottságának, az üzemi bizottságok országos újráválasztásának kérdésében – 1945. december 19. PIL 274. f. 20/33. ó. e.

között 1945. január 21-én megújított megállapodással³⁹ – jelentésében felhívja az MKP figyelmét arra, hogy a jelöltlista összeállításánál törekedni kell a megegyezésre az SZDP-vel, és ügyelni kell arra, hogy az MKP jelöltjei ne szerezzenek túlzott többséget, mert az, mivel nem a valós erőviszonyokat fejezné ki, káros lenne az MKP-ra nézve. A hangsúlyt inkább a „pártfegyelem” megtartására helyezte, és óva intett attól, hogy a „fontos szakmák vezetőségeiben dolgozó kommunisták” a „refinált szociáldemokraták uszályába” kerüljenek.⁴⁰

Az MKP és az SZDP 1946. január 19-én fogadta el az üzemi bizottsági tagok újraválasztásának tervét.⁴¹ A választásokra a két párt külön stratégiával készült.⁴² Az MKP az előkészítő munka során is árgus szemmel figyelte riválisát, tagjaitól „helyzetjelentő lapokon” kért információt arról, hogy „az Sz.d.p. milyen magatartást tanúsít?”, „milyen taktikával dolgozik?” illetve „megfelelő választási erővel rendelkeznek-e?”⁴³

Az MKP stratégiája a bűnbak-keresés gondolata köré szerveződött: „(k)i kell hangsúlyozni, hogy a hivatalos ügyek elintézésében a reakciós közhivatalnokok voltak azok, akik mindenképpen igyekeztek lehetetlenné tenni az [ügyek] gyors elintézését. <Példákat kell felemlíteni.> A lelépő üzemi bizottságnak a munkáját egy pár jól előkészített hozzászólással kell bírálni, a hozzászólók már az új [üzemi bizottságok] munkájára is tegyenek indítványokat. (...) Az aszan provokatőrök (sic!) leleplezésére és ártalmatlanná tételére kell felhívni a munkásságot.”⁴⁴

Az MKP üzemi szinten kifejtett propaganda-tevékenysége a fővárosban meghozta a várt sikert a választásokon: Budapesten és környékén 630 üzemben a 3700 megválasztott üzemi bizottsági tagból 1889 az MKP és 1725 SZDP volt.⁴⁵

³⁹ A Szakszervezeti Tanács két pártja megállapodott, hogy „testvériesen” együtt dolgoznak a munkásszervezetek felépítésében és megerősítésében. A megállapodás értelmében az MKP főtitkári pozíciót, vagyis operatív szerepet, míg az SZDP az elnöki funkciót kapta meg (elnöke: Vas-Witteg Miklós (SZDP), főtitkára Kossa István (MKP) lett). (LUX Judit: *A magyar szakszervezet történetéből*. Friedrich Ebert Alapítvány, Budapest, 2008.) 86. oldal

⁴⁰ PIL 274. f. 20/33. ö. e.

⁴¹ LUX (2008: 86)

⁴² LUX (2008: 86)

⁴³ PIL 274. f. 20/40 ö. e. Az egyes üzemek helyzetjelentő lapjai

⁴⁴ PIL 274. f. 20/30. ö. e.

⁴⁵ LUX (2008: 86)

Az üzemi bizottságok mozgásterének beszűkülése

Az érdekvédelmi funkciók tisztázatlansága odavezetett, hogy az üzemi bizottsági választások után sem lett egyértelmű a munkások előtt az üzemi bizottság jog- és hatásköre. A szakszervezeti tevékenységtől való elhatárolást tovább nehezítette a személyi összefonódás, az üzemi bizottság és bizalmi testület vezetője sok esetben ugyanaz a munkavállaló volt

A már a választások lebonyolítása előtt felmerült az üzemi bizottsági rendelet módosítása az Szakszervezeti Tanács részéről. Az Országos Kereskedelmi Üzemi Döntőbizottság 1946. október 30-i ülése felhívást intézett az érdekképviselői szervekhez, hogy tegyenek javaslatokat a rendelet módosítására.⁴⁶ A Szakszervezeti Tanácsban egészen újszerű javaslatok is születtek: *„Az [üzemi bizottsági] választmány ne legyen sem egy szűk, sem pedig egy túlméretezett testület. (...) Szakszervezetenként 7-7 embert kell behívni <tehát nem megválasztani, hanem mozgalmi eredmények, stb. alapján behívni.>”*⁴⁷

A rendelet módosítására azonban nem került sor. Az üzemi bizottságok hatáskörének tisztázása helyett azok fokozatos elvonására került sor. Még 1946 májusában megszületett az ipari termelési tanács és a termelési bizottságok felállításáról szóló rendelet.⁴⁸ Ennek értelmében létrejöttek a termelési bizottságok, amelyek feladata az ipari termelés fokozása és gazdaságosabbá tétele érdekében új munkamódszerek, gyártási eljárások, teljesítménynormák és bérrendezési elvek kidolgozása volt.⁴⁹ A bizottságokba a munkavállalói és munkáltatói oldal is két-két tagot delegálhatott. Munkavállalói részről a kiküldendő tagok közül az egyiket a Szakszervezeti Tanács, másikat az a szakszervezet jelölte ki, *„amelynek az illető vállalatok üzemi bizottságai alá vannak rendelve.”*⁵⁰ Ez a megfogalmazás érzékelteti a szakszervezetek és az üzemi bizottságok között intézményesült alá-fölérendeltségi viszonyt. Jól látható az is, hogy a termelési bizottságok felállítása explicite elvonta az üzemi bizottságoknak az 55.000/1945. IpM. sz. rendelet 6.§ (1) bekezdés e) pontjában meghatározott feladatkörét.

⁴⁶ Jegyzőkönyv az Országos Kereskedelmi Üzemi Döntőbizottság üléséről (...) 1946. október 30. SZKL 1. F. 6/758. ó. e.

⁴⁷ PIL 274. f. 20/30 ó. e. Jegyzetek az üzemi bizottsági munka fejlesztéséhez

⁴⁸ 6.540/1946. M. E. számú rendelet az ipari termelési bizottságok és Ipari Termelési Tanács szervezése és működése tárgyában (1946. május 31.)

⁴⁹ Ibid. 1-3. §§

⁵⁰ Ibid. 2.§

Ugyanakkor nem volt világos az sem, hogy a szakszervezetekre milyen érdekvédelmi tevékenység hárul. A szakszervezetek konkrét érdekvédelmi eredményeket nem tudtak elérni, ez a hiány különösen az egyre súlyosbodó bérkérdésben erodálta a szakszervezetek hitelességét⁵¹. Ennek kompenzálására a Szakszervezeti Tanács igyekezett minél nagyobb befolyásra szert tenni a gazdaságirányítás egyéb szerveiben, így például a Gazdasági Főtanács ülésein a szakszervezet főtitkára tanácskozási joggal vehetett részt, így próbálván hatást gyakorolni az árpolitikára, képviselői pedig helyet kaptak Országos Tervhivatalban⁵².

Az államosítások és az első hároméves terv alapján meginduló termeléstől a munkások a gazdasági és szociális helyzet javulását várták. Már az üzemi bizottságok második országos értekezletén⁵³ a hároméves terv megvalósítása volt a fő téma⁵⁴. De a Szakszervezeti Tanács is nagy várakozással nézett a munkásellenőrzés új intézménye, a tervmegbízott létrehozása elé⁵⁵.

A 8530/1947-es kormányrendelet⁵⁶ a miniszterelnök felügyelete alá rendelte a Tervhivatalt, amelynek feladata a tervek kidolgozása, végrehajtásuk ellenőrzése és a sikeres teljesítéshez szükséges intézkedések előkészítése volt. A kormányrendelet felhatalmazás alapján pedig megjelent az 10.520/1947. M. E. számú rendelet, amely az üzemi tervbizottságok megalakítását tette kötelezővé az üzemekben⁵⁷. Az üzemeknél működő tervmegbízottat az üzemi bizottság javaslatára az üzem vezetője nevezte ki, a tervmegbízotti megbízatás visszavonásig szólt, a megbízás visszavonásához az üzemi bizottság hozzájárulására volt szükség. A tervmegbízott feladata volt, hogy az Országos Tervhivatalnak jelentést tegyen az üzemnek a hároméves terv végrehajtásában elért eredményeiről és az esetlegesen felmerülő nehézségekről. Az üzem vezetője köteles volt folyamatos tájékoztatást adni számára az üzem működéséről, a nyilvántartásokba (üzleti könyvekbe, feljegyzésekbe, levelezésekbe) állandó jelleggel betekintést biztosítani. A tervmegbízott intézményének életre hívása ismét az üzemi bizottságok feladatkörét

⁵¹ A forint bevezetése ugyan megfékezte a száguldó inflációt, azonban a munkásbérek kérdést nem oldotta meg.

⁵² LUX (2008: 92-93.)

⁵³ 1947. július 18.

⁵⁴ LUX M. p. 93

⁵⁵ Jegyzőkönyv a Szakszervezeti Tanács Központi Gazdasági Munkaközösségének üléséről (1947. szeptember 6.) SZKL 1. f. 6/254. ó. e.

⁵⁶ 8.530/1947. Korm. sz. rendelet a Tervgazdasági Tanács és az Országos Tervhivatal létesítése tárgyában (Magyar Közlöny 158-159. szám, 1947.)

⁵⁷ 10.520/1947. M. E. számú rendelet a tervmegbízottokról (1947. szeptember 5.) 1.§ (1) c) pont –a részletterv keretében működő üzemeknél teszi kötelezővé a tervmegbízottak működését.

csökkentette, hiszen a termelés ellenőrzése korábban az üzemi bizottság (mégoly homályosan körülhatárolt) jogköre volt.

A tervmegbízott jelentését az üzem vezetőjének és az üzemi bizottságnak is köteles volt megküldeni⁵⁸. A szakszervezetek az üzemi bizottságon keresztül értesültek az üzem teljesítményéről, amelyet az idő közben létrehozott szakszervezeti munkaközösségekhez továbbítottak. A szakszervezeti munkaközösségek feladata gyakorlatilag megegyezett a termelési bizottságéval, létrehozataluk célja pedig az egységes szakszervezeti gazdaságpolitika kialakításának segítése volt⁵⁹.

A termelés hatékonyságának növelését célul tűző szakszervezeti munkaközösségek létrehozása ismét csak azt eredményezte, hogy az azonos feladatú intézmények versenyéből a munkavállalói ellenőrzés demokratikusan választott szerve, az üzemi tanács került ki vesztesen, hiszen egyre kevésbé volt indokolható létezése. Ugyanakkor a bérek továbbra sem javultak, sőt, a normák felemelésével tulajdonképpen bércsökkenés következett be⁶⁰, ettől a munkavállalók életkörülményei rosszabbra fordultak. Elégedetlenségük növekedett⁶¹, választott szerveikbe vetett bizalmuk pedig ezzel párhuzamosan csökkent.

Az üzemi bizottságok tevékenységének fokozatos elhalása

A feszültséget az MKP politikai tisztogatással kívánta enyhíteni. A népi demokrácia ellenségeit először a szakszervezeti bizalmik között keresték, később a megtszítandó intézmények közé felkerültek az üzemi bizottságok is.

Az államosítás előrehaladtával az üzemi bizottságok ellenőrző funkciója egyre kínosabbá vált a központosító politika számára. A Szakszervezeti Tanács Üzemi Bizottságának feljegyzése szerint *„(a) jog, hogy belefolyanak (sic!) a [magántulajdonban lévő] vállalat irányításába és a szándék, hogy az utolsó szó minden kérdésben az üzemi bizottságoké legyen, komoly fegyver az [üzemi bizottságok] részére. Mármost, ha ugyanezeket a fegyvereket az államosított üzemekben a munkaadó, az állam ellen is kívánják az üzemi bizottságok érvényesíteni, abban az esetben igen gyakran ellentétbe kerülhetnek egymással. Meg kell tudni értetni az üzemi bizottságoknak (sic!), hogy az államosított üzemeknél*

⁵⁸ 10.520/1947. M.E. sz. rendelet 4.§ (2)

⁵⁹ Zala Ferenc, a Szakszervezeti Tanács Közgazdasági és Statisztikai Osztálya vezetőjének feljegyzése a szakszervezeti munkaközösségek létrehozásáról 1947. május 6. SZKL 1. f. 6/254. ö. e.

⁶⁰ Összesítő jelentés a termelési bizottságok 1946. november havi munkájáról. SZKL 1. f. 6/317. ö. e.

⁶¹ Több esetben munkabeszüntetésre került sor. Lásd még: LUX (2008: 95.)

már nem a termelés menetének és áruk irányának ellenőrzése⁶² a döntő, hanem, hogy az előirányzott program be legyen tartva.”⁶³

Jól tükrözi ez a feljegyzés a megtisztított Szakszervezeti Tanácsnak és ezen keresztül az MKP-nak azt az álláspontját, amely szerint a tervutasításos rendszerben nincs szükség az üzemi bizottságok, és ezen keresztül a munkavállalók ellenőrző funkciójára⁶⁴.

A Szakszervezeti Tanács által az üzemi bizottságoknak szánt szerep nyomán az intézmény komolytalanná vált. Feladatát a munkafegyelem megszilárdításában, az államosítás népszerűsítésében és a Nehézipari Központ⁶⁵ irányító szerepének legalizálásában jelölték meg. A NIK tagjai közül sok üzemben ellenségesen fogadták a központosítást, a feljegyzések tanúsága alapján a Ganz, a Waggon, a MÁVAG és a Weiss Manfred gyárakban alakult ki komolyabb ellenállás a NIK-kel szemben⁶⁶. Itt az üzemi bizottságok munkája kiegészült azzal, hogy a NIK-et az egyszerűbb dolgozói követelések teljesítésével, mint például az ivóbögrék biztosítása és a mosdók tisztántartása, népszerűsítsék a munkavállalók körében.

Megváltozott a szakszervezetek szerepe is, az új irányvonal értelmében a fő feladatuk a termelés szervezése, fokozása, a szocialista munkaverseny szervezése és az üzemi folyamatok ésszerűsítése lett, teljes egészében háttérbe szorítva az érdekvédelmi szerepet. Ezzel együtt csökkent az önállóságuk, megteremtve annak lehetőségét, hogy 1948. június 4-én az MKP Politikai Bizottsága kimondhassa, hogy a szakszervezetnek a pártot kell szolgálnia. Az MKP és a SZDP egyesülését követően így nem hatott nagy meglepetésként, hogy a szakszervezetek XVII. kongresszusán a szakszervezet fő feladatának a pártszervezetekkel való együttműködést jelölte meg, és a szakszervezeti munkát minden területen a pártszervezet ellenőrzése és irányítása alá helyezte, évtizedekre deformálva ezzel a szakszervezeti érdekképviseletet.

A XVII. kongresszus – miután Apró Antal egymillió hatszázezer munkás nevében bejelentette, *„hogy életre-halálra szolidárisak vagyunk a Szovjetunió békepolitikájával”⁶⁷* –, megfogalmazta, hogy az üzemi bizottságot és a bizalmi testületet egyesíteni kell, az üzemi bizottság

⁶² A feketegazdaság visszaszorítása érdekében az üzemi bizottságok (lehetőségeikhez mérten) követték a megtermelt áru útját a piacra.

⁶³ PIL 274. f. 20/30. ö. e.

⁶⁴ Lásd még LUX (2008: 97 és 99.)

⁶⁵ Az 1946 decemberében megalakult a Nehézipari Központ /NIK/ azzal a feladattal jött létre, hogy összefogja az államosított vas- és fémipari, valamint a kohóüzemeket és a gépgyárakat. 1948. március 25-én a 100 munkavállalót foglalkoztató ipari üzemek államosításával („nagyiparban”) a kohászatban majdnem 100%, a vas, fém- és gépiparban 90% fölötti volt az állami tulajdon aránya. A NIK 1949-ben szűnt meg.

⁶⁶ PIL 274. f. 20/30. ö. e.

⁶⁷ UMFH Magyar Filmhíradó 33.

vezetését pedig a szakszervezet helyi vezetésére kell bízni.⁶⁸ Létrejöttek a szakszervezeti bizottságok⁶⁹, amelyek feladatköre gyakorlatilag azonos volt az üzemi bizottságokéval, azok ellenőrző funkciója nélkül. Majd a folyamat betetőzéseként az XVII. kongresszust követően az iparági átszervezésekkel egyidejűleg a Szakszervezetek Országos Tanácsa (SZOT)⁷⁰ 1949-ben kialakította az egységes szakszervezeti üzemi alapszervezeteket, ezzel véglegesen megszűntek az üzemi bizottságok⁷¹. Ezzel a munkavállalói részvétel demokratikus intézményét felszámolták.

Felhasznált irodalom

LUX Judit: *A magyar szakszervezet történetéből*. Friedrich Ebert Alapítvány, Budapest, 2008.

PIL – Párttörténeti Intézet Levéltára dokumentumai

⁶⁸ Lux (2008: 103.)

⁶⁹ Lux (2008:100)

⁷⁰ A Szakszervezeti Tanács a XVII. kongresszuson változtatott nevet.

⁷¹ A SZOT teljes ülésének határozatai, 1949. február 22. Megjelent: A magyar szakszervezeti mozgalom válogatott dokumentumai II. k. (SZOT Központi Iskola kiadása, d.n. 470-473.)

Jámbor Gellért
Büntető Eljárásjogi és Büntetés-végrehajtási Jogi Tanszék
Témavezető: Finszter Géza egyetemi tanár

Egy nemi erkölcs elleni bűncselekmény-sorozat felderítése¹

A békéscsabai szatír

Az alábbi tanulmányban egy, az 1970-es években nagy vihart kavart büntetőügy nyomozásának tanulságait szeretném ismertetni, a nemi erkölcs elleni bűncselekmények nyomozati szakban jellemző taktikai ajánlásainak bemutatásával, amit a konkrét ügghöz kapcsolva szemléltetek. Előjáróban elmondhatjuk, hogy a régmúlt nyomozási tapasztalatai napjainkban is tanulságosak, mert azokból egyaránt megismerhetőek a felderítésnek és a bizonyításnak azok az örökérvényű törvényszerűségei, amelyek mindenkor a nyomozói szakismeret részét képezik. Így többek között átfogó, írásbeli nyomozási terv készítése, a forrányomos felderítés megszervezésének szakszerűsége, a helyszíni adatgyűjtés, a szemle keretében a tárgyi bizonyítási eszközök megfelelő rögzítése, az elsődleges verziók felállítása és azok ellenőrzése, személy – és tárgykörözés, mozaikkép készítése az elkövetőről, megfigyelés, portyaszolgálat felállítása az elkövető elfogására. Az is tanulságos, hogy az igazságügyi szakértői munka a természettudományos fejlődéssel párhuzamosan ma lényegesen gazdagabb lehetőségeket kínál, mint évtizedekkel ezelőtt, amikor pl. még nem volt ismert a DNS azonosítás módszere, vagy a profilalkotás, mint modern, sajátos verzióállítási technika, amelyet az Egyesült Államokban és Kanadában alkalmaztak először széleskörűen, majd az említett országok közvetítésével terjedt el a 90-es években világszerte. A dolgozatban elemzett ügy esetében a DNS azonosítás, valamint a profilalkotás még nem volt bevett módszer, azonban jól példázza a hasznosságát a potenciális elkövetők azonosításában és kézre kerítésében.

1973. január 4-én délután 6 óra körül Békéscsaba – Gyula vasútvonal Fényes vasúti megállóhely kivilágítatlan részén egy ismeretlen férfi

¹ Az itt publikált cikkhez forrásul szolgált az alábbi tanulmány: DÉNES Miklós – ZSILA József: A békéscsabai szatír. Belügyi Szemle, 1979. évi 4. szám. 85-95.o.

megtámadta, fojtogatta és ütlegelte a hazafelé tartó K. Dorottya 25 éves fényesi lakost, majd ellenállásának megtörése után közöszült vele. Az eset után K. Dorottya értesítette a Békéscsabai Városi Rendőrkapitányságot. A helyszíni szemle és az azonnal megkezdett adatgyűjtés sikertelen maradt, és még a tettes menekülési irányát sem sikerült megállapítani, mert a fagyos talajon nem maradtak lábnyomok. A sértett szerint az elkövető 35-40 éves, kb. 180 cm magas, erős testalkatú férfi, aki hosszú, világos színű esőkabátot és a fejére mélyen húzott, sötét színű svájcisapkát viselt.

1973. január 17-én, 18 és 19 óra táján hasonló körülmények között támadta meg – az előző elkövetővel feltehetően azonos – ismeretlen férfi D. Mária, 15 éves kereskedő tanulót, a fényesi vasúti megállótól mintegy 2 km-re lévő tanyájuk közelében. A sértett Békéscsabáról vonattal érkezett, és a sáros dűlőúton egyedül indult hazafelé. A tanyai bejáró közelében egy férfi körvonalait látva futni kezdett, de a támadó utolérte, majd a száját befogta, fojtogatta, a földre döntötte és közöszült vele. Egy alkalommal D. Mária kiáltani tudott, amit a tanyán tartózkodók meghallottak, és a segítségére siettek. A védekező sértett közben megharapta a támadó bőrkesztyűvel fedett ujját.

Az érkezők közeledtére a tettes elmenekült, a helyszínen hagyva egy sildes sapkát és egy balkezes, olajjal szennyezett, báránybéléses bőrkesztyűt, amelynek hüvelykujja szakadt volt, és amelyeket a helyszíni szemle keretében rögzítésre kerültek. Sikerült egy gumicsizmás lábnyomot is felfedezni, azonban az elmosódottsága miatt a méretét nem lehetett pontosan megállapítani. A nyomkövető kutya rövid idő múlva nyomot vesztett. D. Mária a támadóját mintegy 160 cm magas, erős testalkatú férfinak jelölte meg, akinek az arcát sötét anyagból készült álarc fedte. Az üldöző hozzátartozók a tettes mozgásából és termetéből arra következtettek, hogy az P. Pál 43 éves környékbeli lakos lehet. Ezt a feltevést megerősítette a sértett vallomása is, aki támadója hangját felismerni vélte. A nyomozás P. Pálról több terhelő adatot állapított meg, így pl. az elkövetés időpontjára vonatkozó alibijét is megdöntötte. A helyszínen talált kesztyűben hozzátartozói felismerni vélték P. Pál kesztyűjét, továbbá korábban a találthoz hasonló sapkája volt, és az elmúlt farsangon szomszédjait álarcosan ijesztgette. Az adatok alapján a rendőrség őrizetbe vette P. Pált, és gyanúsítottként kihallgatta, valamint szakértő bevonásával került sor a helyszínen talált tárgyak vizsgálatára és azonosítására. A sapkában talált hajszálak alapján adott szakvélemény szerint P. Pál kizárható volt az elkövetők köréből, és ellene megszüntették az eljárást.

A nyomozás során, a környéken több olyan nőt kutattak fel, akiket 1973. január eleje óta ismeretlen férfi követett vagy üldözött, de vallomásukból csak pontatlan személyleírást lehetett összeállítani. Az esetek jól példázzák az induktív profilalkotás hátrányait, mivel az induktív profilalkotás során a hasonló bűncselekmények elkövetőiről rendelkezésre álló statisztikai adatok alapján alkotják meg az elkövető személyiségprofilját. Ez azonban csupán átlagnak tekinthető (átlagos elkövető). A profilalkotás alapját ilyen esetben a már elkészült tanulmányok, statisztikai adatok, elemzések, bűnügyi nyilvántartások adatai és a profilalkotó személyes tapasztalatai képezik. Igaz, hogy így viszonylag gyorsan elkészíthető az elkövető személyiségrajza, és az elkészítése sem igényel speciális szakismereteket, viszont nagy hátránya az induktív módszerrel elkészített profilnak, hogy rövid és túl általános.² Ezért a nyomozás kezdetén a gyorsnak remélt eredmény nem hozta meg a várt sikert, s az elkövető még mindig szabadlábban volt. A nyomozás előrehaladtával látni fogjuk, hogy az induktív profilalkotás módszere nem vezetett el az elkövetőhöz, amely nem más, mint a rendelkezésre álló, nemi erkölcs elleni bűncselekményeket sorozatban elkövető személy vizsgálatán alapuló tanulmány, amely szerint az ilyen elkövetők hasonló korú és azonos bőrszínű áldozatokat támadnak meg. Az első támadás alapján, amikor is egy 25 éves fehérbőrű nőt érte a szexuális támadás, arra kellene következtetni, hogy az elkövető egy kb. 25 éves fehérbőrű férfi.³ A nyomozás későbbi adatai ezt megcáfolták.

Az adatgyűjtést a rendőrség kiterjesztette a Békéscsaba – Gyula – Sarkad vasútvonalon utazókra is. A bűncselekmény-sorozat megszakítása érdekében a rendőrkapitányság az esti órákban figyelőszolgálatot szervezett a békéscsabai pályaudvaron és a Békéscsaba – Sarkad vasútvonal megállóhelyeinek környékén. A rendőrség feltevése szerint a tettes is vonattal érkezett a kiszemelt állomásra, az áldozatát esetleg a vonaton választja ki, de az is feltehető, hogy korábbi vonattal érkezett, mint a sértettek. A figyelés nem hozott eredményt, így azt megszüntették, de jó néhány hétig újabb bűncselekmény sem történt, így a nagy erőket lekötő figyelést a rendőrség megszüntette.

1973. február 23-án 18 órakor, a fürjesi vasúti megálló közelében egy ismeretlen férfi – a már szinte szokásos körülmények között – megtámadta a 20 éves B. Ilonát. A cselekmény kísérleti stádiumban maradt, mivel a dulakodás közben a támadó sapkája leesett, és feltehetően a felismeréstől félve elmenekült. A tettes álarcot viselt, és a

² TREMMEL Flórián – FENYVESI Csaba – HERKE Csongor: Kriminálisztika. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs, 2009. 224.o.

³ Erre nézve lásd TREMMEL Flórián – FENYVESI Csaba – Herke Csongor: i. m. 224.o.

sértett megvilágítására egy kisméretű zseblámpát használt. A fejcsúcsán kopaszodó hajú férfiben a sértett felismerni vélte a helyi tsz állatorvosát, akinek az ellenőrzése, majd kizárása nagy feladatot jelentett. Több hónapos szünet után, *1973. június 13-án este 10 órakor* a fényesi tanyák egyikének nyitott ablakán bemászott egy férfi és az ott egyedül alvó nőt fojtogatva, ráfeküdt. A dulakodás zajára felébredő hozzátartozók a tettetst menekülésre készítették, azonban a helyszínen egy 43-as tornacipő nyomát sikerült rögzíteni.

1973. október 1-én este 7 órakor a 44-es műúton, a Békéscsabától mintegy 14 km-re kerékpáron haladó nőt egy ismeretlen elkövető – aki kivilágítatlan kerékpárral közlekedett – az útmenti árokba lökte, fojtogatta, nemi szervét fogdosta, és megöléssel fenyegette. Egy motorkerékpáros közeledtére a tettes a kerékpárját hátrahagyta és a közeli gyümölcsösön át elmenekült. A kerékpárról megállapította a rendőrség, hogy azt fél évvel azelőtt Gyula külterületéről lopták el. 1973. október 17-én a fényesi területeken még egy kerékpáros támadás történt, a sértett egy 51 éves nő volt.⁴

Az eddigiekből megállapítható, hogy a bűncselekmények megsokszorozódása az enyhébb évszakok alatt figyelhető meg, vagyis alapvetően szezonális jellegű, tavasztól ősziig a leggyakoribb, ami egyik jellemzője az erőszakos közösüléseknek.⁵ A másik lényeges megállapításunk az lehet, hogy az eddig bekövetkezett büntettek a Békéscsaba közelében lévő fényesi tanyák közelében történtek, ami arra enged következtetni, hogy az elkövető jól ismerte a környéket, az otthona is ezen a területen fekszik, és az áldozatai is az otthona közvetlen közelében vagy annak környékén találhatóak a geográfikus nyomkeresés elmélete szerint. A nemi erőszak elkövetése egyébként is az otthonhoz közelebb történik, mivel kevésbé megtervezett bűncselekményről van szó. Ugyanis a legkisebb erőfeszítés elve szerint, ha több helyszínen merül fel az elkövetés lehetséges helyszíneként, minden más körülmény pedig változatlan, a legközelebb eső lesz a célpont. A legkisebb erőfeszítés elve alapján a helyszín megválasztása szorosan kötődik ahhoz az erőfeszítéshez, amelyet az elkövető a bűncselekmény elkövetéséhez alkalmaz.⁶ Esetünkben az elkövető a lakóhelyéhez viszonylag közeli helyszíneket választott ki a bűncselekmények elkövetéséhez. A környezetpszichológusok a bűncselekmény helyszínéig vezető útszakaszt az elkövető személyisége, ismeretei, előfeltételezései és a helyszín,

⁴ DÉNESI Miklós – ZSILA József: A békéscsabai szatír. Belügyi Szemle 1979/4. szám, 85-86.o.

⁵ Erre nézve lásd Dr. BARTA Endre: A nemi erkölcs elleni bűncselekmények nyomozása. Kriminálisztikai Jegyzetek és tanulmányok. Rejtjel Kiadó, Budapest, 2000. 10. o.

⁶ TREMMEL Flórián – FENYVESI Csaba – HERKE Csongor: i. m. 417.o.

valamint a támadás célja közötti interakcióknak tekintik, amelyek lényege a kockázatok mérlegelése. Egy környezetpszichológus, Canter feltételezte pl., hogy a választott helyszín természete sokat elárul az elkövető szándékáról és tapasztalatairól. Rámutatott, hogy vannak bizonyos bűnözőtípusokra jellemző helyszínválasztási sémák, attól függően, hogy a bűncselekmény elkövetésekor hol van a lakóhelyük.⁷ Jelen ügyben a feltételezett tettes kiválóan ismerte Békéscsabát, és a közvetlen környékét jelentő fényesi tanyák térségét. A helyszínválasztásra pedig az jellemző, hogy az elkövető a bűncselekmény-sorozat kezdetén még csak a „szárnyait bontogatta”, és a lehető legnagyobb biztonságra törekedett, mivel az elkövetés helyeként elhagyatott, a lakóhelyéhez viszonylag közeli, de mégis félreeső helyszíneket szemelt ki, és sötétedés után csapott le áldozataira, megnehezítve ezzel leleplezésének lehetőségét. Itt fontos megemlíteni, hogy az elkövetés időpontja rendszerint szoros kapcsolatban áll az elkövetés helyével. Az éjszakai órákban főleg a városok vagy községek gyéribben lakott, kevésbé forgalmas területein, az arra haladók sérelmére nyílik meg a lehetőség a bűncselekmény elkövetésére. Gyakran válnak sértetté az esti órákban a tömegközlekedési eszközökkel (vonat, távolsági busz) utazó magányos személyek.⁸ A békéscsabai szatír sorozatos nemi erkölcs elleni bűncselekményei az esti, éjszakai órákban történtek, vagyis a rendőrségnek az éjszakai órákra kellett mozgósítani erőit a tettes elfogása érdekében.

A nyomozás verziói

Az ismeretlen tettesű ügyekben – mint a jelen ügy is – a tettesre vonatkozóan mindig két alapverziót állíthatunk fel: az egyik szerint az ismeretlen elkövető már volt büntetve, illetve még büntetlen előéletű. Büntetlen előéletű elkövető esetén a különböző nyilvántartásokban való keresgélés nem segít, azonban ilyen esetben az ismeretlen tettes utáni kutatást a sértett és a tanúk által adott személyleírások mellett előmozdíthatja az elkövetőről készült mozaikkép összeállítása és sokszorosítása is. Ilyen esetben az alapverzió kiegészülhet azzal is, hogy nem nemi erkölcs elleni, hanem más, de azzal rokon bűncselekményi kategóriába tartozó deliktumot már elkövetett. Ezért egyfelől ajánlott számításba venni az erőszakos, garázda jellegű bűncselekmények miatt elítélt, másfelől az e kategóriába tartozó (vagy nemi erkölcs elleni)

⁷ Uo. 418.o.

⁸ Dr. BARTA Endre: A nemi erkölcs elleni bűncselekmények nyomozása. Kriminálisztikai Jegyzetek és Tanulmányok. Rejtjel Kiadó, Budapest, 2000. 10-11.o.

szabálysértés miatt eljárás alá vont személyek körét is. A kigyűjtött személyek cselekményeit, személyleírását össze kell vetni az inkriminált ügyben szereplő adatokkal és a hasonlóságokat kell vizsgálni, majd a szűrőn fennmaradt személyek ellenőrzését el kell végezni. Itt nyújt segítséget a sértett és a tanúk által adott személyleírás, akik testközelből látták az elkövetőt, s pontosítani lehet a mozaikképet is.⁹ Jelen ügyben, a nyomozás későbbi szakaszában feltárt adatok alapján a nyomozóknak ismeretlen, nyilvántartásokban nem szereplő tettessel volt dolguk. Ezért az ügy felgöngyölítése érdekében kezdetben az alábbi feltevéseket kellett megfogalmazniuk:

A tettes módszeréből és az elkövetés egyre durvuló tettelegességéből nyilvánvalóvá vált, hogy a sorozat folytatódni fog. Mivel a sértettek ellenállásának megtörésére erőszakot – ütést, fojtást – alkalmazott, tartani lehetett attól, hogy erősebb ellenállás vagy a lelepleződés veszélye esetén megöli áldozatát. Ezeket figyelembe véve a felderítés irányítását a Békés-megyei Rendőr-főkapitányság bűnüldözési osztálya vette át. Összegezve és értékelve a nyomozás eddigi megállapításait, felállították az ismeretlen tettesre vonatkozó verziókat, amelyek a következők voltak:

- a cselekményeit Békéscsabáról kiindulva követi el, tehát helyi lakos, vagy tartósan itt él, dolgozik, ezért jó helyismerettel rendelkezik;

- a sértetteket nem ismeri, utazás közben választhatja ki áldozatait, esetleg huzamosabb ideig követi őket;

- egyedülálló férfi, aki a gátlásai miatt szexuális kapcsolatot normális ismeretség útján nem tud létesíteni;

- cselekményei előtt szeszes italt nem fogyaszt, nem dohányzik, és a helyszíneket lopott, kivilágítatlan kerékpáron közelíti meg;

- mintegy 165-175 cm magas, izmos, erős testalkatú, 75-80 kg súlyú férfi, haja világos, sötétbarna, és 42-es, 43-as lábbelit visel, a fogazata ép.

A rendelkezésre álló információkról és következtetésekről valamennyi rendőri szervet, önkéntes rendőri csoportot tájékoztatták. Az adatok értékelésére, és meghatározott feladatok teljesítésére nyomozócsoporthoz létesítettek. A közutakon és közterületeken rendszeres igazoltatásra is sor került. Ellenőrizték az egészségügyi intézmények ideggyógyászati osztályain kezelteket, továbbá a hasonló bűncselekmények miatt már büntetettek, de ezek az intézkedések sem hoztak eredményt.

⁹ Dr. BARTA Endre: A nemi erkölcs elleni bűncselekmények nyomozása, Kriminálisztikai Jegyzetek és Tanulmányok. Rejtjel Kiadó, Budapest, 2000. 33-34.o.

1976. február 14-ig – gyakran több hónapos szünetekkel – az ismeretlen tettes 30 rendbeli erőszakos nemi közöselést vagy annak kísérletét, illetve olyan támadást követett el, amellyel legalább garázdaságot valósított meg. A tettes a több eredménytelen kísérlet miatt, és a lelepleződés elkerülése érdekében módszert változtatott. A sértettek vallomásából kiderült, hogy az elkövető:

- kisméretű, $\frac{3}{4}$ -es női kerékpárokra közlekedik, még a kerékpáron ülve ragadja meg áldozata nyakát, és olyan fojtási technikát alkalmaz, ami átmeneti eszméletvesztést okoz;

- a leküzdött sértetteket az útesttől távolabb lévő, rejtett helyre vonszolja;

- az öléssel való fenyegetését egy 35 cm hosszú törnek a nyakhoz szegezésével is megerősíti;

- munkásruhát, pufajkákat visel, hosszú szőke haját sötét svájcisapka alá rejt;

- Békéscsabától távolabbi egyik külterületi buszmegálló közelében is tevékenykedik: a sértettek előtt többször is kijelentette, hogy azért nem tudják őt elkapni, mert a várostól több mint 100 km-re lakik.

Az adatok értékelése, és ellenőrzése még folyt, amikor 1976. március 4-én, 22 óra körül Murony község külterületén az ismeretlen tettes megtámadta a vasútállomástól lakása felé haladó Sz. Évát, és megkísérelte a közeli bokros területre vonszolni. A sértett kiáltására és hozzátartozói közeledtére a támadó Murony felé menekült. A községben lakó körzeti megbízott üldözőbe vette a szaladó idegen férfit, de az mintegy 2 km-nyi üldözés után eltűnt. A nyomozócsoport a menekülés útvonalát átvizsgálva 15 db olyan tárgyat talált, amelyeket a tettes hagyott hátra – többek között – egy sötétkék svájcisapkát, valamint egy lenszőke hosszú hajú női parókát, egy 1938-as típusú honvédségi fémtokos bajonettet, a viseléséhez szükséges honvédségi nadrágszíjat, az arra rászegecsel, 1938-as kiadású réz kétfilléressel, egy pufajkát, a zsebében az aznapi, Békéscsabán váltott 27 km-es utazásra szóló vasúti menetjeggyel, egy pár 43-as barna félcipőt. Az elhagyott tárgyak eredetének kutatása mindvégig kiemelt feladat maradt a nyomozás során. A kutatáshoz a rendőrség igénybe vette a Kék fényt, a helyi sajtót, és szemléltető prospektusokat. Később a békéscsabai városközpont kirakataiban és üzemeiben a tárgyakat felismertetésre kiállították, és ilyen alkalmakra megszervezték a járókelők figyelését is. A parókával kapcsolatban megállapítást nyert, hogy azt Békéscsaba V. kerületi egyik családi házából lopták el, több kézi és elektromos szerszámmal együtt. A

tolvaj felderítése nem sikerült, a szőke paróka pedig nem szerepelt a keresett tárgyak között. A svájci sapka 56-os volt, a parókát pedig ugyanerre a fejméretre, házilag átalakították, és a hajszálait ollóval rövidebbre nyírták.

1976. július 14-én a késő esti órákban a Szolnok megye területén lévő Kunszentmártonban történt az eddigiekhez hasonló módszerrel elkövetett erőszakos nemi közösülés, és ezzel összefüggésbe hozható kerékpárlopás.

1976. szeptember 12-én, éjfél körül Szarvas külterületén feltehetően azonos tettes B. Ilona iskolai tanulót támadta meg, és a közútról elvonszolva közösült vele. Október és november hónapban Békéscsaba külterületén újabb, hasonló bűncselekmények történtek. Az elkövetés helyszíneinek tanulmányozása után arra a következtetésre jutott a rendőrség, hogy ugyanezen a környéken – valamint Békéscsabáról ide vezető útvonalakon – bűnisméltésre lehet számítani, ezért a tettes elfogására figyelőszolgálatot szerveztek.

A figyelőszolgálat munkája

A bűncselekmény-sorozat megszakítására reális lehetőségnek látszott a *fokozott közúti ellenőrzés, és a közterületek rejtett figyelése*, mivel:

- a tettes kivilágítatlan kerékpáron közlekedik, és ruházata alapján felismerhető;
- közút mellett elhagyott kerékpárok felfedezése módot adhat a tettenérésre, elfogásra;
- bűncselekmény esetén – ha a tettes nem fogható el – utólag megállapítható az arra közlekedők kiléte.

Gyanús körülmények észlelése esetére egy jól mobilizált, jelentős számú elfogó egység azonnali bevetését biztosították a nyomozás vezetői. A figyelőszolgálat megszervezéséhez szükség volt a bűncselekmény-sorozat átfogó értékelésére, a járőrözésre és a rejtett figyelésre kiválasztandó terepszakaszok alapos feltérképezésére, a szolgálati magatartások pontos meghatározására, a parancsnokok kijelölésére, és a hírösszeköttetés technikai feltételeinek megteremtésére.

A főkapitányság teljes személyi állománya – a szakszolgálatok beosztottjai és parancsnokai is – részt vett az akciókban. A 2-2 fős egységeket URH-rádiókkal szerelték fel, és a felesleges zajokozás elkerülése érdekében tilos volt a hívógomb használata, továbbá az üldözést, vagy a

veszélyhelyzetet kivéve bármilyen forgalmazás. Közlekedési gépkocsizó járőrökkel és megkülönböztető jelzések nélküli gépkocsikkal ellenőrizték a kijelölt útszakaszokat. A polgári ruhás nyomozók és rendőrök, kerékpáron járőröztek a város periferiáján – előbb 10 majd 29 ponton – egyes terepszakaszokat pedig rejtett figyeléssel tartottak szemmel a nyomozók. A szolgálat irányítására parancsnoki harcálláspontot is létesítettek, és kidolgozták a várható karhatalmi akció végrehajtási módját is. Az a felismerés, hogy bizonyos ügyekben ugyan még ismeretlen, de valószínűleg azonos tettesről van szó, lehetővé teszi:

1. az ügyek egyesítését, a nem egy, hanem valamennyi (feltételezhetően) azonos tettes által elkövetett ügyből való kiindulást,
2. az egyes ügyekben addig történt megállapítások összegzését,
3. az ügyekben érintett, területileg illetékes rendőri szervek együttműködésének megszervezését,
4. a nyomozás további folyamatos koordinációját,
5. olyan következtetések levonását, amelyek alapján az újabb bűncselekmények elkövetési helyei nagy valószínűséggel meghatározhatók,
6. ezeken a területeken a tettes tettenérést vagy utazás közbeni elfogását célzó közrendvédelmi, közlekedésrendészeti intézkedések (EÁP, útlezárás, fokozott igazoltatás, külső és belső blokkolás), illetve más komplex tevékenységek végrehajtását.

Nyilvánvaló, hogy a hagyományos nyomozási cselekmények mellett az ezeket kiegészítő, közvetlenül az ismeretlen tettes elfogását célzó intézkedésekre is szükség van. Ezek azonban nem helyettesíthetik a nyomozást, és tervezésük is csak a nyomozás adataira támaszkodhat. A nyomozáson belül a felderítés és a bizonyítás egységes folyamat, ezért a feladatok egymást alapozzák, egymást feltételezik, az egyik tevékenység a másikban folytatódik, illetve kombinálódik. A felderítés folyamatában, ha eredményt akarunk elérni, akkor összefüggést kell keresni: I. az ismeretlen tetteses ügyek (sorozatok bemérése), II. a már felderített ügyek, III. az ügyekben szereplő tárgyak és nyomok, IV. az ügyekben szerplő tárgyak, és személyek között. Ha ezt nem tesszük, fontos felderítési, bizonyítási pozíciókat veszítünk.¹⁰

Az ügyben eljáró rendőri erők ezeket a kritériumokat figyelembe vették, azonban az elkövető elfogásának megszervezése nem volt kellően

¹⁰ Dr. BARTA Endre: A sorozat bűncselekmények felderítésének és bizonyításának elméleti alapjai. Rendőrtisztai Főiskola, Rendvédelmi Füzetek, 2001/20. szám. Budapest, 2001. 4-5.o.

előkészítve, így többször el tudott menekülni a tettes újabb bűncselekményeket elkövetve.

1976. november 29-én, 21 órakor az egyik gépkocsizó járőr rádión jelentette, hogy a KISZ-tábor melletti műúton, az eligazításon kapott személyleírású és öltözetű, kerékpárt toló férfit láttak, aki az igazoltatás elől, kerékpárját eldobva elmenekült. A portya parancsnoka erős fényű világító eszköz híján gépkocsival a menekülő irányába fordult, de a férfi eltűnt a bozótban. A járőr tagjai az előírt szolgálati öltözékben voltak, ami a könnyen öltözött menekülőhöz képest nagy hátrányt jelentett. Nem rendelkeztek még a később rendszeresített világító rakétákkal sem, kettőjüknek egy rádió jutott, így a járőrök szétválása esetén az egyik üldözőnek semmilyen összeköttetése sem maradt volna. Mivel a fegyverhasználat szóba sem jöhetett, az üldözést eleve kilátástalannak ítélték. A riasztott egység pedig hiába fésülte át a terepet, a kutatás nem hozott eredményt. Az eset után könnyített öltözetet és csak a legszükségesebb felszerelést kapták a járőrök. Később valamennyi portyázó vagy figyelő egységet járőrökutyákkal erősítettek meg. Az eldobott, Budapest típusú $\frac{3}{4}$ -es kerékpárról hiányzott az a fékrugó, amit az 1976. november 15-i erőszakos nemi közösülés helyszínén találtak a nyomozók. A kézféket egy motorkerékpár belső gumijából kivágott gyűrű tartotta alaphelyzetben. *A kerékpár eredetileg fehér színű sárvédőit ugyanazzal a fekete nitrófestékkel mázolták át, amivel korábban talált tör tokját.* A kerékpár gumiköpenyének lenyomata megegyezett három másik bűncselekmény helyszínén talált járműnyommal. A kerékpár kormányán fácán- és baromfitollat, valamint vérrel szennyezett hátizsákot, abban gyalogsági ásót, egy átalakított illesztő fűrészt, egy olvasztott végű kötelet, egy kenderzsákot, és egy 3 m hosszú, vastag kenderkötelet talált a rendőrség. A menekülés útvonalán 43-as, stoplis sportcipőtől származó lábnyomcsapást, elszórt felsőruhákat, sapkát és kesztyűt találtak a nyomozók. A stoplis lábbeli nyomot egyedi sajátosságai alapján azonosították több bűncselekmény helyszínén talált lábbeli nyommal. A lábnyomcsapást követve megállapítható volt, hogy a közben leszállt sűrű ködben a tettes a záró láncon áthatolt és a városba jutott.

Mennyezetbontásos betörések

1974. december 4-ére virradóra ismeretlen tettes a négyzetesre fűrészelt mennyezeti nyíláson behatolt az Univerzál Kiskereskedelmi Vállalat ruházati és cipőboltjának raktárába, ahonnan 43-as méretű férfi, 37-es

méretű női és 7-8 éves gyermekekre való 3-as méretű cipőket, továbbá 39-40-es méretű férfiingeket, és pulóvereket, 11 pár drapp férfi bőrkesztyűt lopott el.

1974. december 18-ára virradóra pedig a csorvási ÁFÉSZ ruhaboltjába jutott be az ismeretlen tettes, szintén mennyezetbontással, és innen mintegy 40 000 Ft értékű férfi és női bőrkabátot, valamint 1 pár stoplis sportcipőt lopott. 1975 decemberében még egyszer betört az Univerzál boltjába, ugyanazzal a módszerrel, és ott egy kenderzsákba egy férfire, egy nőre és 3 kiskorú gyermekekre való ruházati anyagot csomagolt össze. A betörést azonban megzavarta az időközben beszerelt riasztókészülék. A helyszínen maradt tárgyak vizsgálatakor kiderült, hogy a csomagok felhúzására olvasztott végű műanyagkötelet, leereszkedésre pedig vastag kenderkötelet használt az elkövető.

Egy ismeretlen tettes 1976. április 9-én, a riasztóberendezés vezetékeinek átvágása után, mennyezetbontással betört a Tanácsköztársaság úti ruházati boltba, ahonnan 7 db női bundát lopott. A betöréssorozat tettesét 1976. november 29-én a jellegzetes eszközök alapján – olvasztott végű kötél, speciális fűrész – összefüggésbe hozták a régen keresett szatírral.

1976-1977-ben Békéscsaba és Gyoma területén több olyan betörés, illetve betörési kísérlet történt, amikor a tettes az éjszakai órákban a magánlakások konyhai zárainak fedőlemezt felhajtván – egy speciálisan kialakított fogóval – a zárban hagyott kulcsot elfordítva nyitotta ki az ajtót. Az előszobából, konyhából ruhaneműket, rádiókat, magnetofonokat tulajdonított el. Esetenként előfordult, hogy a betörő az alvó nőket figyelte ahelyett, hogy a jelentős értékeket összeszedte volna. Ha valaki felébredt azonnal elmenekült. Egy alkalommal a zár nyitására felébredő tulajdonos az ajtót kirántva megütötte az elkövetőt, aki a felszerelését hátrahagyva elmenekült. Az elhagyott dolgok között a rendőrség megtalálta a speciális fogót, és lefoglalásra került több olyan tárgy, amely más betörésből származott, köztük egy étertartalmú spray is. A sértett ez esetben sem tudott pontos személyleírást adni a tettesről. Az eseményekről tájékoztatták a többi rendőri szervet, és az ellenőrzést valamennyi, a lopási bűncselekménnyel számításba vehető férfire kiterjesztették, de nem jutott előrébb a felderítés.

A szatír tovább garázdálkodik

1977-ben újabb 13 erőszakos nemi közöszlés történt, és mindössze 2 esetben maradt a cselekmény kísérleti stádiumban. A szatír működési területe Szarvas, Gyula, Orosháza, Körösladány körzetére is kiterjedt.

Az elfogott áldozatokat minden esetben elhurcolta, a sértettek egy részét teljesen levetkőztette, többször maga is levetkőzött, többeket durván bántalmazott, és egyre cinikusabban viselkedett áldozataival szemben.

Az erőszakos közöszlés tipikusan helyszínes bűncselekmény, ezért a helyszíni szemle megtartása kötelező. Ezt még akkor is el kell végezni, ha a bűncselekmény elkövetése, és a feljelentés között hosszabb idő telt el. A helyszíni szemlének – mint halaszthatatlan nyomozási cselekménynek – az alábbiakra tekintettel kell kiemelt jelentőséget tulajdonítani:

- a bűncselekmény helyszínén a sértett és a tettes ott tartózkodása, az erőszakos közöszlés végrehajtása, s az erőszak kifejtése következtében olyan nyomok és tárgyi elváltozások jöhetnek létre, amelyek alkalmasak a bűncselekmény elkövetésének és az elkövető kilétének megállapítására;

- a bűncselekmény helyszínének helyzete, jellege, az adott évszakban, napszakban fennálló forgalmi viszonyok értékelése lehetőséget nyújthat a bűncselekmény megalapozott gyanújának meglétét megerősítő vagy meggyengítő következtetések levonására;

- a helyszín, mint a sértett és a tettes ott tartózkodásának, tevékenységének tere, meghatározza azt a helyet, ahol vagy ahonnan kiindulva a tanúk utáni kutatást legintenzívebben el lehet kezdeni.

Az erőszakos közöszlés esetében is a helyszín tágabb értelméből kell kiindulni, a tetthelyen kívül ide kell számítani azokat a helyeket is, ahol a sértett és a tettes külön-külön is és együttesen is a bűncselekményt megelőzően megfordultak. Ezek a helyek a nyomok, anyagmaradványok, elváltozások vagy a tanúk felkutatása szempontjából jelentősek lehetnek. A klasszikus nyomok közül elsősorban az ujj-, tenyér- és lábbeli nyomok jöhetnek számításba. Az ujj és tenyérnyomok főleg zárt helyeken, lakóhelyiségekben, közlekedési eszközökön elkövetett erőszakos közöszlések helyszínein bizonyíthatják a sértett és/vagy a tettes jelenlétét. A lábbeli nyomok zárt helyen és szabadban elkövetett erőszakos közöszlések helyszínein egyaránt előfordulhatnak. E nyomok helyzete az érintett személyek ott tartózkodásán kívül bizonyíthatja a cselekmény lefolyását, megjelölheti azt a helyet, ahol a dulakodás vagy a közöszlés végbement, mindez bizonyíthatja azt a körülményt is, hogy a

sértett komolyan védekezett a nem kívánt nemi kapcsolat létesítése ellen. A szabadban történt erőszakos közösülés esetén a lábbeli nyomok vagy más hasonló tárgyi elváltozások alapján sor kerülhet – a cselekmény elkövetése utáni néhány órán belül – nyomkövető kutya alkalmazásával a tettes nyomainak követésére, mely kedvező esetben egyaránt eredményezheti a helyszínre történt odaérkezés, és az onnan való menekülés útvonalainak megállapítását, valamint az elkövető által utólag eldobott, elveszített tárgyak felkutatását.¹¹ A tettes előkészületi cselekményei rendszerint a sértettre, vagy a kedvező elkövetési alkalomra történő várakozás közben jönnek létre. Gyalogosan közlekedő tettes vagy az általa használt közlekedési eszköz (pl. kerékpár) a helyszínen vagy az odavezető utakon akár egyedi azonosításra is alkalmas nyomokat hagynak.¹² Esetünkben számos bűncselekmény helyszínén megtalálták a szatír lábnyomait, lábnyomcsapásait, az ellopott kerékpárok gumijának nyomait és magukat az ellopott kerékpárokat is. Továbbá a Murony közelében elkövetett támadásnál az elkövető által álcázásra használt sötétkék svájci sapkát, a lenszöke, hosszú hajú női parókát, honvédségi fémtokos bajonettet, hozzávaló honvédségi nadrágszíjjal, egy pufajkát, amelynek zsebében vasúti menetjegy volt található, végül egy 43-as barna félcipőt foglaltak le a nyomozók. Ezek a tárgyak, valamint a későbbi helyszíneken talált olvasztott műanyag kötelek és kenderkötelek szűkítették a keresett elkövetők körét. A hajszálak, a ruházatból származó elemi szálak gyakran kapnak szerepet az erőszakos közösülés bizonyítékai között. Bútorarabokon, ágyneműn, gépkocsik ülésén nemcsak a sértett vagy a tettes hajszálai, fanszörzete, de a ruházatból származó elemi szálak is előfordulhatnak. A dulakodás során a textilszálak egymáshoz dörzsölődése vagy a ruhadarabok megragadása, cibálása különösen kedvez az elemi szálak leválásának, hátramaradásának. A hajszálak, fanszörzet, elemi szálak, ondó, nyál felkutatását ki kell terjeszteni a sértett (és később a tettes) ruházatára és testére is, mivel a közvetlen érintkezés során könnyen odatapadhatnak. A kutatást erős fényforrás és kézi nagyító segítségével kell végezni. Ondó-, vér-, hüvelyváladék foltok utáni kutatás elsősorban a sértett és a tettes ruházatán ígér eredményt, de ezeknek az anyagmaradványoknak a jelenlétét bútorzaton, gépkocsi üléseken, szőnyegen, lepedőn, takarón is meg kell vizsgálni.¹³ A közösülést bizonyító ondófoltok keresése szabadban történő bűncselekmények esetében is megkísérelhető. A bűncselekmények elkövetése óta eltelt rövid időszakasz, és a kedvező időjárési viszonyok az

¹¹ Dr. BARTA Endre: i. m. 29-30.o.

¹² Dr. KATONA Géza: A nemi erkölcs elleni bűncselekmények nyomozása. BM Tanulmányi és Módszertani Osztály, Budapest, 1961. 48-49.o.

¹³ Dr. BARTA Endre: i. m. 30. o.

előfeltételei annak, hogy a szabadban lévő helyszínen ondófolatok legyenek megtalálhatók. Egy alkalommal, közvetlenül a panaszolt bűncselekmény elkövetése után megtartott helyszíni szemle során sikerült a helyszínen a közösülés következtében széttaposott és szétnyomott füves terepen, a hüvelyen kívüli magömlés során kilövellt ondót fűszálakon megtalálni. A közösülés megtörténtét bizonyíthatja a szűzhártya átszakadása során keletkezett vérzés nyoma a helyszínen, az ondóval keveredett hüvelyváladék-foltok feltalálása a közösülés helyén, amely utóbbi körülmény a közösülés élettani értelemben vett, hüvelyen belüli befejezését bizonyítja.¹⁴ A helyszíni szemlét végzők feladata az ilyen foltot magukon hordozó tárgyak felkutatása, biztosítása (eredetben), vagy ha ez nem lehetséges, a rajtuk lévő foltok elválasztása, szakszerű rögzítése, csomagolása és orvos-szakértői, laboratóriumi vizsgálatra történő küldése. Az ondófolatok egyes textíliákon gyakran feltűnő színű, merev tapintású foltok alakjában jelentkeznek, más ruhaanyagokon azonban szabad szemmel nehezen észlelhetők, ezért a foltok felkutatását technikai eszközök (erős fényű kutatólámpa, UV lámpa, kézi nagyító) és bűnügyi technikus segítségével célszerű elvégeztetni.¹⁵ A nyomok levételének egyik módszere a lekaparás, amelynek során a gyanús foltot, lehetőleg a nyomfelvevő felület eltávolítható felső rétegével együtt, éles késsel vagy spatulával le kell metszeni. Amennyiben ez a módszer nem valósítható meg, a foltot minél nagyobb darabokban ugyancsak valamilyen éles vágóeszközzel le kell kaparni. Tekintve, hogy a szakértői vizsgálat során fontos érdekek fűződnek ahhoz, hogy a foltban esetleg meglevő, s száraz állapotban igen törékeny ondószálacskákat egészben lehessen kimutatni, a folt lekaparásához csak végső esetben, más lehetőségek teljes kimerítése esetén lehet folyamodni. Az ondófolatok eltávolításának másik módszere a leáztatás. Ennek során a foltra több rétegben, desztillált vízzel megnedvesített, vegytiszta szűrőpapír-réteget nyomunk. Néhány percnyi áztatás következtében a foltot alkotó anyag egy része a szűrőpapírra megy át, másik része pedig a széttöredezés veszélye nélkül éles pengével a felületről eltávolítható. A foltról lekapart anyagot jól zárható, tiszta üvegedénybe helyezük, amelyre kiválóan megfelelnek pl. a gumidugóval zárható kémcsövek.¹⁶ Vérgyanús szennyeződés esetén mindig tiszta kézzel (új, egyszer használatos kesztyűvel) és eszközökkel szabad dolgozni. A vért (a nagyobb tócsák kivételével) eredeti méretben kell rögzíteni. Egyes vérszennyeződéseket külön-külön kell biztosítani, amennyiben nem egyértelmű, hogy egy személytől származik. A vérgyanús

¹⁴ Dr. KATONA Géza: i. m. 51-52.o.

¹⁵ Dr. BARTA Endre: i. m. 30. o.

¹⁶ Dr. KATONA Géza: i. m. 51.o.

szennyeződések lehetõleg eredetben, a hordozóval együtt, légszáraz állapotban kell tárolni (szállítani), a csomagolóanyagoknak légáteresztõnek, de pormentesnek kell lennie. A nagyobb mennyiségû vért még folyékony állapotban, fiolában kell tárolni, szállítani. Ha a vér eredetben nem rögzíthetõ, mert beszáradt, kaparással kell elválasztani a hordozóról, szükség esetén fiziológiás sóoldattal (desztillált vízzel) kell hígítani és steril itatós papírra fel kell itatni.¹⁷ A helyszíni szemle során rögzített biológiai anyagmaradványok (sértett testén, ruházatán talált ondó, fanszõrzet, hajsál, nyál) orvos szakértõi vizsgálata eredményeként a vércsoport, DNS azonossága valószínûsítheti, bizonyossá teheti az erõszakos közösülés tette és a sértett, valamint a tanúk által felismert és kiválasztott személy egyezõségét. Ugyanígy erõsítheti a sértetti vallomás igazságtartalmát a gyanúsítottól lefoglalt ruházaton talált, és a sértettõl származó hajsálak, szõrszálak – igazságügyi szakértõ által történõ – egyezõségének megállapítása is.¹⁸

Az ondóvizsgálatokból sikerült megtudni, hogy a tettes AB vércsoportú, és hogy az ismeretlen elkövetõ kék szemû. Nagy mennyiségû helyszíni szagnyomot sikerült még emellett összegyûjteni. A szagazonosításkor a szolgálati kutya összehasonlítja a tett helyszínén rögzített szagmaradványt és a nyomozás folyamán potenciális gyanúsítottaktól levett szagmintát. A szagokat tárgyi bizonyítási eszköznek tekinthetjük, mégpedig a biológiai anyagmaradványoknak, akárcsak a hajsálat és az emberi váladékokat. Az egyediség követelményének megfelelõen olyan anyagot kell a vizsgálat alá vonni, amely alkalmas az egyedi azonosításra, nem csak a csoportazonosság megállapítására. Az emberi szag összetevõit négy nagy csoportra oszthatjuk: genetikailag determinált biológiai szag, testszag, másodlagos biológiai szagok, illetve a járulékos szagok.¹⁹ Ezek egyvelege, sajátos koncepciója adja meg az adott egyénre jellemzõ szagot. Az emberi testszagon belül az eddig azonosított faggyún belüli savak és molekulatípusok által létrehozható szaghatások száma végtelen. Ezek keresztezõdése a feromonokkal, a levált hámsejtek baktériumos bomlástermékeivel és a mirigyváladékokkal megerõsíti azt a tételt, hogy az ember, és azon belül az egyén szaga egyedi, tehát azonosítás tárgya lehet.²⁰ A szagmaradványok felkutatása egyben a bûncselekmény bizonyos rekonstrukcióját is jelenti, az elkövetõ valószínûsített tartózkodási helyeinek számbavételét. Ennek végiggondolása azért is fontos elem, mert

¹⁷ Dr. BARTA Endre: i. m. 72.o.

¹⁸ Uo. 40.o.

¹⁹ JANZA Frigyes: A bûnügyi szolgálati kutya. In: BÓCZ Endre (szerk.): Kriminálisztika II. BM Duna Palota és Kiadó, Budapest, 2004, 677.o. Idézi: HORVÁTH Orsolya: A kriminálisztikai szagazonosítás jelene és jövõje. Belügyi szemle, 2013/2. szám. 89.o.

²⁰ HORVÁTH Orsolya: A kriminálisztikai szagazonosítás jelene és jövõje. Belügyi Szemle, 2013/2. szám. 90.o.

az elkövető akaratlanul is minden esetben a tett helyszínén hagyja sajátos, egyedi szagát. A felkutatáskor ügyelni kell arra a tényre, hogy ezek a szagok nem állnak állandóan rendelkezésre. A *szagok tartósságát* egyrészt az elkövető helyszínén tartózkodásának függvényében kell értelmezni, másrészt figyelembe kell venni a párolgás törvényszerűségét is. Lényeges probléma, hogy a helyszíni szagmaradványok rögzítése megismételhetetlen, hiszen az előbbieken említett időbeli korlátok miatt nem térhetünk vissza újabb szagrögzítés céljából. Ezért megfelelő mennyiségű szagot kell rögzíteni, amely alkalmas a szagazonosítás többszöri ismétlésére. A helyes szagrögzítéshez szükséges a *gyors kiérkezés a helyszínre, a szakmai felkészültség, illetve a technikai feltételek megléte*.²¹ Ennek értelmezésében helyes a 22/2008. (OT 12.) ORFK-utasításnak az a megállapítása, hogy ha más nyom rögzítését nem veszélyezteti, a bűnügyi kutyavezetőnek kell a bűncselekmény helyszínére belépnie. Ez azért is fontos, mert a helyszínen feltételezhető szagmaradványt óvja az idegen szagokkal való keveredéstől, ami szintén befolyásolhatja a szagazonosítás jövőbeni eredményességét.²² A bűncselekmény gondolati rekonstrukciójakor valószínűsíthetővé válik, hogy az elkövető milyen útvonalat járt be, milyen tárgyakkal, személyekkel érintkezett, illetve, hogy ez mennyi időt vett igénybe.²³ Esetünkben pl. a tettes az erőszakos közöselés végrehajtásakor a védekezésre képtelen állapotba helyezett sértettnek a rejtett helyre (bozótosba) vonszolásának helyszínén tartózkodott a leghosszabb ideig, és esetleg az aktus folytán a sértetten is maradt az elkövető szagmaradványából. A cselekmény időtartamának hosszúsága tekintetében támaszkodhatunk a sértett elmondására is.²⁴ Erőszakos nemi közöselések esetében ugyanis *a helyszínnek két szempontból van jelentősége: 1. általános helyzet, földrajzi fekvés; 2. a bűncselekménnyel kapcsolatos nyomok, elváltozások jelenléte és felfedezése szempontjából*. Jelen esetben a helyszín általános helyzete bír nagyobb jelentőséggel, szemben az élet, de különösen a vagyon elleni bűntettek elkövetési helyeivel, amelyek mint a bűncselekményre utaló nyomok és elváltozások tárházai mozdítják elő a nyomozás sikerét. A helyszínnek ez az általánostól eltérő értékelése könnyen érthetővé válik, ha figyelembe vesszük, hogy az erőszakos nemi bűncselekmények esetén a nyomok elsősorban a személyek testén keletkeznek és csak másodsorban –

²¹ GÁSPÁR Péter – WALTER Tamás: Módszertani útmutató a személyi szagminták és a helyszíni szagmaradványok felkutatásához, rögzítéséhez és a nyomkövető kutyák helyszíni alkalmazásához. Kézirat. Pécs, 2007, 1.o. Idézi: HORVÁTH Orsolya: A kriminalisztikai szagazonosítás jelene és jövője. Belügyi Szemle, 2013/2. szám. 93.o.

²² 22/2008. (OT 12.) ORFK utasítás 2. pont. Idézi: Horváth Orsolya: i. m. 94.o.

²³ HORVÁTH Orsolya: i. m. 94.o.

²⁴ Uo. 94.o.

közvetve – a helyszínen és az ott levő tárgyakon.²⁵ A szagrögzítés eredményességének figyelembevételénél nemcsak az elkövető helyszínen tartózkodásának idejét kell szem előtt tartani, hanem azt is, milyen gyorsan sikerül a rögzíteni a szagmintát. Így kijelenthetjük, hogy a hibák száma az időmúlással egyenesen arányos.²⁶ Minél nagyobb az időkiesés, annál valószínűbb, hogy nem sikerül a későbbi azonosításhoz megfelelő szagot rögzítenünk a helyszínen. A kétórás időkiesés még kedvezőnek tekinthető, de a hatórás időkieséssel rögzített szag esetében nehezebb feladata lesz a szolgálati kutyának.²⁷ A békéscsabai szatírhoz visszatérve: fontos annak megállapítása, hogy mennyi ideig tartózkodott az elkövető a rejtett helyen (bozótosban), hiszen egy erőszakos nemi cselekmény akár hosszú percekig is eltarthat. Az elkövető a helyszínen mindenhol hátrahagy maga után szagot, de a rögzítést mindig *feltehetően a legtöbb szagot tartalmazó helyről* kell elvégezni. A nyomképző személynek, azaz az elkövetőnek, harminc másodpercnél tovább kell a helyszínen tartózkodnia, hogy a nyomkövető kutya bevezethető legyen, illetve a szagrögzítésre sor kerüljön.²⁸ Az egyéni szag sikeres rögzítésénél nemcsak a közvetlen kapcsolat tényét kell figyelembe venni, hanem annak módját is értékelni kell. *A szaghordozó felület tulajdonságai, ismérvei is befolyásolják a szagmolekulák kötődési idejének hosszát.*²⁹ Összefoglalóan elmondhatjuk, hogy szaghordozóként alkalmasabbak a laza, egyenetlen szerkezetű, illetve porózus felületek, mint a vegyi anyaggal kezelt, vagy sima felületek.³⁰ Annak megválaszolásában, hogy mennyi ideig alkalmasak szagrögzítésre a szagmaradványok, egyrészt szerepe van az időnek, és a szaghordozó felületet ért külső behatásoknak is. Míg az enyhe havazás tartósabban megőrzi a nyomokat, addig a jég, valamint az olvadás hamarabb megsemmisíti a szagokat.³¹ A vizsgálatokat ezért nem általában, hanem konkrétan, arra az időre vonatkozóan (évszak, napszak) kell elvégezni, amelyben a bűncselekményt elkövették.³² A szagmaradványokat pedig úgy kell rögzíteni, hogy más nyomok (pl. ujjnyom) ne sérüljenek meg. Attól függően, hogy milyen a szaghordozó és környezete tulajdonsága, illetve mekkora az időkiesés, *legalább harminc*

²⁵ Dr. KATONA Géza: A nemi erkölcs elleni bűncselekmények nyomozása. BM Tanulmányi és Módszertani Osztály, Budapest, 1961. 46.o.

²⁶ HORVÁTH Orsolya: i. m. 94.o.

²⁷ Uo. 94.o.

²⁸ JANZA Frigyes: A bűnügyi szolgálati kutya. In: Bócz Endre (szerk.): Kriminálisztika II. BM Duna Palota és Kiadó, Budapest, 2004, 644.o. Idézi: Horvát Orsolya: i. m. 94-95.o.

²⁹ HORVÁTH Orsolya: i. m. 95.o.

³⁰ GÁSPÁR Péter – WALTER Tamás: i. m. 2. o. Idézi: Horvát Orsolya: i. m. 95.o.

³¹ TREMMEL Flórián – FENYVESI Csaba – HERKE Csongor: Kriminálisztika. Tankönyv és Atlasz. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs, 2005, 241.o. Idézi: HORVÁTH Orsolya: i. m. 95.o.

³² Dr. KATONA Géza: i. m. 47.o.

percig kell a textilt a szagmaradványon tartani.³³ Ahhoz, hogy elkerüljük a szagmaradvány idegen szagokkal történő érintkezését, a rögzítést minden esetben csipesszel és gumikesztyűben kell végezni. Mivel a későbbiekben lehetséges a szagazonosítási eljárás bizonyítékként történő felhasználása, ezért *fel kell tüntetni a szagmaradványok pontos helyét, és bűnjelként le kell őket foglalni*. A bűnjelcímeknek tartalmaznia kell, hogy ki végezte a szagrögzítést, milyen felületről történt, illetve milyen bűncselekmény kapcsán. A rögzítésről minden esetben jegyzőkönyvnek kell készülnie.³⁴ Tovább folytatódott a tettes által elhagyott tárgyak származásának kutatása. Kerékpárját pl. napokon keresztül Békéscsaba szinte valamennyi üzemében bemutatták, és az üzletekben kiállították. A jellegzetes tárgyainak fényképét és leírását a sajtóban ismételten közölte a rendőrség, a betörésekben folytatott nyomozást felújították, a sértetteket újra kihallgatták, és a vallomásaikat pontosították.

A nyilvántartásokból kigyűjtötték valamennyi 25-42 életév közötti békéscsabai férfi adatait és személyleírásuk, vércsoportjuk alapján ellenőrizték, kizárták őket. A szűrőn fennmaradtak fényképeiről tömeges felismertetést végzett a rendőrség, amelyek között a későbbi tettes neve is szerepelt, de ellenőrzésében elkövetett mulasztás miatt a szűrőn átjutott. A kizárásoknál jelentős szerepe volt a szagazonosításnak, és az elkövető mozaikképe is elkészült.

A nyomozás ezen későbbi szakaszában a rendelkezésre álló adatok alapján alkalmazható a deduktív profilalkotási módszer, amely az elkövető tulajdonságainak gyűjteménye. Ezekre a tulajdonságokra a rendelkezésre álló, főként tárgyi jellegű adatok, körülmények alapján következtethetünk. Első lépésként komplett elemzésnek kell alávetni a rendelkezésre álló nyomokat, és rekonstruálni kell a bűncselekményt. Ennek során többek között a sebek elemzésére, vérfoltok, vérnyomok elemzésére vagy egyéb más (spermium, hüvelyváladék, szeméremszőrzet, hajszálak, szagnyom rögzítése) kriminalisztikai módszer felhasználására, alkalmazására kerül sor. Az ellenőrzött sértetti és tanúvallomások is felhasználhatók. Fontos azonban, hogy kiindulási adataink pontosak legyenek, mert ezen múlik a profil későbbi használhatósága.

Következő lépésként viktimológiai elemzésre kerül sor. A sértett egyedi tulajdonságainak ismerete segítséget nyújthat az elkövető motívumának, elkövetési módjának (modus operandi) megismeréséhez. Megtudhatjuk, hogy az elkövető mekkora kockázat vállalására volt hajlandó a

³³ JANZA Frigyes: Szagazonosítás szagkonzervek alapján. In: SÁGI László (szerk.): III: Nemzetközi Kynológiai Kongresszus. BM Könyvkiadó, Budapest, 1990, 93.o. Idézi: HORVÁTH Orsolya: i. m. 95.o.

³⁴ HORVÁTH Orsolya: i. m. 96.o.

bűncselekmény elkövetésével. Az elkövetés helyszínének jellemzőit a kiindulási adatok, körülmények, a sértetti tulajdonságok alapos elemzése alapján lehet meghatározni. Ide tartozik pl. a helyszín megközelítésének módja, a támadás módszere, a helyszín jellege, elsődleges/másodlagos helyszín meghatározása, szexuális cselekmények természete és száma, használt eszközök, szóbeli megnyilvánulások, tervezési és elővigyázatossági intézkedések az elkövető részéről.³⁵ Ugyanis egyes esetekben az erőszakos nemi közösülés kettős helyszínű bűncselekményekhez sorolható, elsősorban akkor, amikor nemcsak az erőszak kifejtésének és a közösülés végrehajtásának helye bír jelentőséggel, hanem az a terület is, ahol a tettes előkészületi cselekményeit, elsősorban a sértettel való megismerkedést, esetleg az ezzel kapcsolatos fondorlatot végrehajtotta.³⁶ A sértett ilyenkor nagy segítségére lehet a nyomozó hatóságnak, mert pontosan meg tudja mutatni a cselekmény lefolyásának helyszínét, a megközelítés útvonalát, zárt helyiség esetén a behatolás, a támadás, a közösülés helyét, az erőszak alkalmazásának tárgyiasult eredményeit, valamint a távozás irányát.³⁷

Ugyanígy eredményes lehet a helyi nyilvántartásokban való kutatószűrő tevékenység, az ún. kismóduszokban való keresés. Ez nem más, mint az adott területen a nemi erkölcs elleni bűncselekmények miatt folyamatban lévő és már megszüntetett ügyek átvizsgálása és az analógia keresése. Ez még akkor is eredményre vezethet, ha egyelőre ezekben az ügyekben is ismeretlen elkövetővel állunk szemben. Ha ezeket az ügyeket összevetjük, felfedezhetjük a közös pontokat, az egyes ügyek még hiányzó elemei kiegészülhetnek, illetve kiegészítik egymást, pl. a személyleírások pontosabbá válnak, az elkövetési helyek, időpontok behatárolhatóvá válnak, miáltal lehetőség nyílik a bűnügyileg fertőzött terület figyelemmel kísérésére, a megfigyelésre, az ismeretlen elkövető elfogására tett tervszerű intézkedés megtervezésére, megszervezésére.³⁸ Példánkban a sorozatos nemi erkölcs elleni bűncselekményt elkövető férfi Békéscsabán és annak közelebbi, távolabbi környékén az esti, éjjeli órákban tevékenykedik, kisméretű ¾-es női kerékpárokon közlekedik, még a kerékpáron ülve ragadja meg az áldozat nyakát, és olyan fojtási technikát alkalmaz, ami átmeneti eszméletvesztést okoz. A leküzdött sértetteket az úttesttől távolabb lévő rejtett helyre vonszolja, ahol a passzív alanyok egy részét levetkőzteti, többször maga is levetkőzik,

³⁵ TREMMEL Flórián – FENYVESI Csaba – HERKE Csongor: i. m. 224-225.o.

³⁶ Dr. KATONA Géza: i. m. 46.o.

³⁷ Erre nézve lásd Dr. BARTA Endre: i. m. 29. o.

³⁸ Uo. 33. o.

többeket pedig durván bántalmazni is szokott, nem egy esetben egy 35 cm pengé hosszúságú törnek a nyakhoz szegezésével megöléssel fenyegeti a megtámadott nőket. Az elkövető a bűncselekmények elkövetésekor parókát, álarcot és kesztyűt visel. Miután végrehajtotta cselekményét a bozótosan keresztül eltávozik, magára hagyva áldozatát. Az elmondottak alapján a következő profil alkotható meg:

- a maszkból, parókából és a kesztyűből arra lehet következtetni, hogy az elkövető nem akart ujjnyomot hátrahagyni, és nem akarta, hogy az áldozat felismerhesse;

- az áldozatok levetkőztetéséből, és a tettes levetkőzéséből elővigyázatlanságra, emellett az elkövető agresszív, gátlástalan szexuális aberráltságára lehet következtetni, amit a hátramaradt ondónyomok is bizonyítottak több esetben, s ebből meg lehetett állapítani, hogy a támadó AB vércsoportú és kék szemű;

- a törrel való ölési cselekménnyel fenyegetésből az elkövető pszichopata, mindenre elszánt bűnözői énjébe nyerhetünk betekintést. A pszichopatikus (kóros lelki) alapon elkövetett erőszakos nemi közösülések tettesei különféle gátlások hatására, szinte már perverzen folyamodnak a nemi vágy kielégítésének ehhez a módjához. Ezeket, a tetteseket a magányos elkövetés jellemzi³⁹;

- a ¾-es női kerékpár használatából, és a fojtási technika alkalmazásából, arra lehet következtetni, hogy professzionális elkövetőről van szó, aki a támadás előtt jól álcázza magát, női kerékpárosnak tettei magát. Ebből betekintést nyerünk az elkövetési módszer sajátosságaiba (móduszkép), annak jellemzőbb ismérveire. Ugyanis számos elkövető minden változtatás nélkül ismételtén alkalmazza a már jól begyakorolt és korábban is eredményre vezető módszert (ez az ún. perszevarencia elmélete).⁴⁰ Pl. a női kerékpárosoknak az erőszakos nemi cselekmény előtti eltulajdonítása, majd az erőszakos közösülést követően a helyszínen hagyása;

- abból, hogy a tettes magára hagyja az áldozatait, arra lehet következtetni, hogy az elkövető könnyelmű, cinikus, mert bízik a saját ügyességében, képességében, s abban, hogy a sértetteknek egy alkalommal sem sikerült őt azonosítaniuk;

- abból, hogy maszkot viselt a támadó arra lehet következtetni, hogy már jó előre kiválasztotta az áldozatait, akik 15 és 51 év közötti nők

³⁹ Erre nézve lásd Dr. KATONA Géza: i. m. 54.o.

⁴⁰ Erre nézve lásd Dr. BARTA Endre: i. m. 33. o.

voltak, és megfigyelte őket a bűncselekmény elkövetése előtt. Ez is mutatja a tettes gátlástalan szexuális elfajzottságát.

A deduktív profilalkotás előnye, hogy nagyon pontos információkkal szolgál az elkövető tulajdonságairól, magatartásáról, szokásairól. Másik nagy előnye, hogy egy sorozatelkövetésnél az új információk, bizonyítékok alapján pontosítható a profil.⁴¹ A deduktív profilalkotás, mint sajátos verzióállítási módszer később az elkövető kézre kerítésében jelentős szerepet játszott.

Az újabb adatok alapján a figyelő és ellenőrző *állomány feladatait kibővítették*, így:

- minden kivilágítatlan kerékpárral közlekedőt, vagy elhagyott helyen várakozót igazoltatniuk kellett;
- a közlekedési útvonalak mentén elhagyott kerékpár észlelésekor újabb bűncselekményre lehetett következtetni, és a körülményekhez képest figyelni vagy kutatni kellett az elkövető után;
- minden megállásra felszólított és menekülő személyt akár kutya alkalmazásával is el kellett fogniuk. A fegyverhasználatot viszont a legvégső esetre szigorították.

A figyelőszolgálat értékelése

Több esetben kiderült, hogy a figyelőszolgálatot – alapos értékelés és feltérképezés után – célszerűen szervezték meg, és a feladatok meghatározása is helyesnek bizonyult. Az 1976. november 29-i, KISZ-tábor melletti sikertelen igazoltatási kísérlet után még *háromszor sikerült az elkövető közelébe jutni*.

Először, 1977. május 20-án 22 óra után egy gépkocsizó járőr Szarvas külterületén, félig az úttesten, két gazdátlan kerékpárra lett figyelmes. Megállt, de már csak K. Erzsébet sértettet talált a helyszínen. *Másodszor*, 1977. július 18-án ugyancsak Szarvason, a rejtett figyelőszolgálatot ellátó rendőr és önkéntes rendőr 22 óra körül rádión jelentette, hogy a körözöthöz hasonló személyleírású kerékpáros férfit látnak, aki már többször elkerépezte, majd indokolatlanul várakozott. Egy alkalmasnak ítélt pillanatban megkísérelték elfogását, azonban az ismeretlen helyzeti előnyét kihasználva, egy folyót átúszva elmenekült. *Harmadszor*, 1977. szeptember 6-án éjjel 1/2 2-kor Békéscsaba határában,

⁴¹ Erre nézve lásd TREMMEL Flórián – FENYVESI Csaba – HERKE Csongor: i. m. 225.o.

a kukoricásban rejtőzködő kutyás figyelő, a közeli közúton kivilágítatlan kerékpárost észlelt, aki elhaladt előtte, majd visszatért, és a kerékpárt a figyelőtől mintegy 4-5 méterre elrejtette. Az úttest felé induló férfit az őrszem megállásra szólította fel, mire az futni kezdett. Ezt látva az őrszem a hosszú pórázon lévő kutyát eleresztette anélkül, hogy a pórázt leoldotta volna, így a menekülőnek a többször elakadó póráz miatt sikerült elmenekülnie. A riasztott egység öt percen belül megkezdte a zárást és valamennyi gépkocsizó járőrt a körzetbe irányítottak, azonban a tettes elfogása most sem sikerült, sőt egy óra múlva Békéscsaba I. kerületéből *újabb erőszakos nemi közösülés kísérletét jelentették*. A sikertelen elfogási kísérletek ellenére leszögezhetjük, hogy a permanens rendőri tevékenység azt eredményezheti, hogy a korábban megtervezett kivitelezés-menekülés-rejtőzködés terve felborul, az elkövetőt megzavarja, kénytelen a tervtől eltérni, rögtönzésre kényszerül⁴², ami előbb-utóbb olyan hibára vezet, amely elfogását teszi lehetővé.

Az elkövető felderítése

1978 februárjának végén a nyomozó csoport egyik tagjának figyelmét felhívták id. Miskolci János békéscsabai lakosra, aki ellen már többször indítottak szabálysértési eljárást, mert a strandon nemi szervét mutogatta. Id. Miskolci János nem jöhetett számításba tettesként, de fiára, ifj. Miskolci Jánosra ráillett az ismeretlen tettes személyleírása. Haja színe, kopaszodása, lábmérete és hanghordozása az elkövetőhöz hasonló volt, azonban zavarta az összképet, hogy nő, 3 gyermeke van, büntetlen előéletű, és még eljárás sem indult ellene. Viszont építész technikai végzettsége ellenére 17 év alatt 17 munkahelye volt, és többször segédmunkásként dolgozott.⁴³ Itt juthat szerephez a korábban említett szabálysértési nyilvántartások felderítésben játszott fontos szerepe, amit nem szabad lebecsülni, mivel a bűncselekmény-sorozat felgöngyölítéséhez vezethet, igaz jelen ügyben csak közvetett módon, az apa személyén keresztül, aki fiához hasonló aberrált szexuális magatartást tanúsított azzal, hogy nemi szervét mutogatta.

A potenciális elkövető tanulmányozása, ellenőrzése közben újabb erőszakos bűncselekmény történt. 1978. március 24-én este 19 óra 45 perckor a békéscsabai Hősök temetőjének bejárata előtt egy ismeretlen

⁴² Erre nézve lásd Dr. BARTA Endre – BARTHA Zoltán: Rablás, kifosztás, zsarolás nyomozása. Kriminálisztikai Jegyzetek és Tanulmányok. Rejtjel Kiadó, Budapest, 1999. 48-49.o.

⁴³ DÉNESI Miklós – ZSILA József: i. m. 86-93.o.

férfi megtámadta F. Erzsébet iskolai tanulót, és a temetőbe bevonszolva erőszakkal közösült vele. A potenciálisan gyanúsíthatók ellenőrzését a bűncselekmény bejelentését követő 1 órán belül a rendőrség megkezdte. Miskolci lakásán a felesége alibit igazolt azzal, hogy délután 3 óra óta a férje a lakást nem hagyta el. Az adatokat gyűjtő nyomozócsoport megállapította, hogy ifj. Miskolci János látszólag kiegyensúlyozott családi életet él, azonban tudomást szerzett nőkapcsolatairól és arról, hogy utazásai során nőkkel feltűnően ismerkedni akar.

Megszervezték, hogy *a tettesként figyelembe vehetők lakását azonnal blokkolják*, ha újabb erőszakos nemi közösülésről érkezik bejelentés/feljelentés, hogy a hazatérő elkövetőt közvetlenül a bűncselekmény után el lehessen fogni. 1978. június 10-én távgépírás körzésben értesítés érkezett arról, hogy Martfűn, június 9-én 22 órakor egy kerékpáros férfi megtámadta F. Józsefné helyi lakost, és a közeli lucernásba vonszolta, majd erőszakkal közösülni akart vele. A támadásra az arra járók figyeltek fel, mire a tettes menekülni kényszerült, a helyszínen hagyva a környékről lopott kerékpárt, és egy kockás mintájú sildes sapkát. *A késői értesítés miatt* a gyanúsíthatók lakását már értelmetlen lett volna figyelni. Miskolci alibijét ellenőrizve felmerült, hogy a bűncselekmény napján 13 órakor munkahelyéről motorkerékpáron távozott. A helyszínen talált sapkában munkatársai közül többen felismerték az ő tulajdonát, sőt sikerült felkutatni azt a békéscsabai kiskereskedőt is, aki a sapkát eladta. Az ellenőrzés közben a rendőrség értesült arról, hogy Martfűn a júniusi bűncselekményt megelőzően egy hónappal – ugyanazon a helyen – már történt egy erőszakos közösülés H. Katalin sérelmére. Édesanyja bejelentését azonban, a sértett gyengeelméjűségére hivatkozva nem értékelték kellő súllyal, és így a nyomozást sem rendelték el. Ugyanez a sértett később pontos adatokat közölt támadója reklámsapkájáról, amit sikerült a házkutatáskor megtalálni.

Ifj. Miskolci János munkahelyi okmányait megtekintve kiderült, hogy *munkakönyvét meghamisította*, előző munkahelyének munkabérré vonatkozó bejegyzését megváltoztatta, emiatt új munkaadója magasabb illetménnyel alkalmazta. *Az esetet ürügyként felhasználva*, 1978. június 17-én ifj. Miskolci Jánost közokirat-hamisítás miatt gyanúsítottként kihallgatta a rendőrség, és megfelelő kombinációval szagmintát vettek róla, amelyet azonosításra Budapestre küldtek, több helyszíni szagnyommal együtt. *A szagazonosítás eredményes volt.*

A gyanúsított lakásán tartott házkutatás eredményesnek bizonyult, mivel lefoglalásra került 7 női bunda, 10 db drapp férfi kesztyű, több ing,

cipő, harisnyanadrág, pulóver, továbbá több kézi és elektromos szerszám. Igen jelentős volt a több, olvasztott végű műanyag szűrőkötél, a vastag kenderkötél, a motorkerékpártömlő-darab és nagyobb mennyiségű olyan tárgy megtalálása, amely feltehetően a vagyon elleni bűncselekményeknél alkalmazott a keresett tettes. A házkutatás után, a jogtalan behatolás útján elkövetett lopás, közokirat-hamisítás és más bűncselekmények megalapozott gyanúja miatt *ifj. Miskolci Jánost őrizetbe vette a rendőrség.*

A bizonyítás megtervezése, a gyanúsított kihallgatása

A gyanúsított bűncselekményeinek bizonyítására szükségesnek bizonyult valamennyi ismeretlen tettesű, hasonló módszerrel elkövetett bűncselekmény nyomozási adatainak rendszerezése, a személyi és tárgyi bizonyítékok, szakértői vélemények újabb értékelése, a köztük és a tettes közötti összefüggések megállapítása. Az őrizetes bűnösségének bizonyítására – néhány közvetett személyi bizonyítékon kívül – csak tárgyi bizonyítékokra lehetett építeni. Megkísérelték Miskolci *felismerésre bemutatását* néhány sértettel, azok azonban vagy *nem ismerték fel*, vagy bizonytalankodtak.

Meghatározták a bizonyítás menetét, és úgy döntöttek, hogy előbb a kisebb jelentőségű vagyon elleni bűncselekményekről hallgatják ki, majd az 1976. november 29-i igazoltatás előli elszökését tisztázzák. Csak ezt követheti a mennyezetbontásos betöréssorozat, majd az erőszakos közönségek és kísérletek bizonyítása. Nagy gondot kellett fordítani *a gyanúsított személyiségének tanulmányozására*, a megfelelő kihallgatási taktika meghatározása érdekében.⁴⁴

Általánosságban fontos kihallgatás-taktikai szabály, hogy ha a gyanúsított a vallomástételt megtagadja, akkor figyelmeztetni kell, hogy az eljárás lefolytatását ez a magatartása nem akadályozza, ugyanakkor ő a védekezésének erről a módjáról lemond. Az tekinthető taktikailag helyesnek, ha mindjárt az elején közöljük vele, hogy a nyomozó hatóság milyen személyi, tárgyi bizonyítási eszközökkel, szakértői véleményekkel rendelkezik, ezzel készítetve a kihallgatásban való aktív részvételre. A tények részbeli közlésével elérhető az, hogy a terhelt hajlandó vallomást tenni. Ekkor kezdődik az érdemi kihallgatás, a kontaktust már felvettük a terhelttel, de a bűncselekmény elkövetését tagadja továbbra is, mint ahogy azt is, hogy a sértettet egyáltalán ismerné, vagy, hogy találkozott

⁴⁴ DÉNESI Miklós – ZSILA József: i. m. 93-94.o.

volna vele, esetleg még alibit is igazol, amit minden esetben is igazolni kell, még akkor is, ha valószínűtlennek tűnik. A harmadik fázis a terhelt valós és valótlan elemeket is tartalmazó vallomása, amikor megpróbálja a tényállás elemeit szétbontani, egymástól függetlenné tenni, hogy cselekménye büntetőjogilag ne legyen értékelhető, vagyis tagadja az erőszakot, kényszert, fenyegetést, védekezésre, akaratnyilvánításra képtelen állapotot, sőt azt állítja, hogy a sértett beleegyezett az aktusba. Ezt a helyszíni szemle során vett minták, biológiai anyagmaradványok, ezek vizsgálatán alapuló szakvélemények alapján cáfolhatók meg. Részbeni beismerés esetén a közösülés mellett a fizikai kényszert is bizonyítanunk kell, a sértett és a közvetett tanúk vallomásaira hivatkozással, valamint az ezeket igazoló tárgyasult bizonyítékok (biológiai anyagmaradványok, ezeken alapuló szakértői vélemények) gyanúsított elé tárásával.⁴⁵

Ennek megfelelően a jelen ügyre vonatkozó kihallgatási taktika az alábbiak szerint alakult: Ifj. Miskolci János átlagos műveltségű, halk beszédű, magabiztos felépítésű, gyakran cinikus, változó hangulatú ember. Vele szemben a meggyőző, nyugodtan érvelő hangnem, a bizonyítékok láncolatának és az összefüggéseknek a logikus feltárása mutatkozott eredményre vezetőnek.

E taktika hatására az átlátszó hazudozásokat kénytelen volt abbahagyni. Elismerte a járőr előli elmenekülését is, amelyet azzal magyarázott, hogy Gyulára indult betörni. A kihallgatás ekkor még a vagyon elleni bűncselekmények körül zajlott. Ezek indítékait azzal magyarázta, hogy kis keresetének ellenére családjának és feleségének többet szeretett volna nyújtani. Korábbi vallomásait megtagadva taktikázott, de végül valamennyi betöréses lopást beismerte. Később, amikor az erőszakos nemi közösülésekkel való összefüggésekre tért át a kihallgató, *sokáig elzárkózott mindenféle nyilatkozattól*. A szagazonosítás eredményét ismertetve zavarba jött, és mivel kutyatulajdonos létére hitt a kutyák megbízhatóságában – beismerte, hogy ő az, akit a rendőrség hosszú ideje keres. Több erőszakos nemi közösülésről részletes beismerő vallomást tett, de tagadta a sértettek bántalmazását, fenyegetését, fojtogatását, szerinte ő csak ráhatni, meggyőzni igyekezett a nőket.

A későbbiek során minden részletre kiterjedő beismerő vallomást tett. Magatartását azzal magyarázta, hogy 1972-ben tüdőbetegséggel szanatóriumban kezelték, és azóta felfokozott nemi igényei jelentkeztek, amelyek felesége számára már terhesek voltak, ezért a család egyben maradása érdekében, kényszerűségből választotta ezt a megoldást. Az

⁴⁵ Erre nézve lásd dr. BARTA Endre: i. m. 34-36.o.

igazságügyi orvos szakértő a tüdőbetegség ilyen következményeit szakvéleményében kizártnak tartotta. Az igazságügyi pszichológus és ideg-, elmeszakértő véleményes szerint ifj. Miskolci János pszichopata, agresszív személyiség, azonban elmebetegségben, tudatzavarban nem szenved.

A felderítés főbb szakaszai

A különböző verziók és adatok alapján körülbelül 7000 férfit ellenőriztek, ezek közül többet visszatérően is.⁴⁶ A verziók szűkítésében, s végül az elkövető felderítésében nagy szerepe volt az elkövetési módszer sajátosságának (a móduszképnek), így pl. a kerékpáros támadásoknak, a különleges fojtogatási technikának, valamint az esti, késő esti órákban való elkövetésnek, álarc és paróka, tör, bőrkesztyű használatának. Ezeket az elkövető olyan szinten tökélyre fejlesztette, hogy a rendőrség sokáig tehetetlen volt kézre kerítésében, sőt amikor kezdett szorulni a hurok, akkor az elkövető változtatott a korábban jól bevált módszerén (a perszevarencia jelentősége). Az egyetlen nagy hibája a túlzott gőgje és cinikussága volt, amely végül lebukásához vezetett méghozzá oly módon, hogy a kihallgatása során előbb a kisebb tárgyi súlyú bűncselekményekből kiindulva a már lezajlott házkutatás és kihallgatás során előkerült tárgyi bizonyítási eszközök alapján minden vagyon elleni és nemi erkölcs elleni sorozatban elkövetett bűncselekményt sikerült rábizonyítani.

*A rendőrség nyomozási verziói és terve*i többségében helyesek voltak, azonban annak végrehajtásában képzettségbeli vagy hozzáállási problémák miatt mulasztások történtek. *A panaszfelvétel* alapossága több esetben hiányolható volt, és csak a sértettek újbóli kihallgatásával sikerült a tettesről használható személyleírást összeállítani. Ebből okulva a felderítés egy későbbi szakaszától már állandóan ugyanaz a nyomozó foglalkozott a panaszosok kihallgatásával és a panaszfelvétellel. Pedig a kihallgatás az erőszakos közöselésnél (és más nemi erkölcs elleni bűncselekménynél) az egyik legfontosabb nyomozási cselekmény. Az elméleti ajánlások szerint a sértett panaszát a lehető legnagyobb részletességgel kell felvenni. Mindenképpen célszerű, ha panaszával megjelenő sértettet már első ízben a nemi erkölcs elleni bűncselekmények nyomozásában jártas nyomozó vagy vizsgáló hallgatja ki. Az erőszakos közöselés (és más nemi erkölcs elleni bűncselekmények) esetében ugyanis a sértett személyének számottevően nagyobb jelentősége van,

⁴⁶ DÉNESI Miklós – ZSILA József: i. m. 94-95.o.

mint más bűncselekmények esetében, ezért kihallgatása különösen fontos.

A kihallgatás célja, hogy minél részletesebben, teljesebben feltárja és élethűen rögzítse a sértett vallomását, mert csak ezt követően kerülhet sor azonnali intézkedésekre és a halaszthatatlan nyomozási cselekményekre. Már a panasz felvételénél figyelemmel kell lenni arra, hogy azoknál a bűncselekményeknél, amelyeknek törvényi tényállása az erőszakot vagy a fenyegetést kívánja meg ahhoz, hogy a cselekmény büntettként legyen értékelhető, a tényállási elemek rögzítése világos és pontos megfogalmazást igényel. Ennek hiánya azt eredményezheti, hogy vagy már eleve nem indítható büntetőeljárás vagy később a bűncselekmény nem bizonyítható.⁴⁷ *Az erőszakos közösülés miatt folytatott nyomozások legjobb tanúkihallgatási jegyzőkönyvei ott születnek, ahol a sértett kikérdezése módszeresen történik, ahol a cselekmény folyamatának egyes szakaszait külön-külön tisztázzák, és ugyanakkor az előzmények és az utócslekmények, valamint a büntettet megvalósító konkrét magatartás azonos hangsúlyt kapnak. E bűncselekményi kategória nyomozása során az ún. főcselekményt gyakran a perifériásnak látszó mellékcselekmények bizonyíthatják, ezért ezt a nyomozások során célszerű figyelembe venni.*⁴⁸ Ez a részleteket is figyelembe vevő komplexitás elve, következésképpen mindenkor ezt kell követni a kihallgatások során, ami a terhelt kihallgatására is vonatkozik.⁴⁹ A békéscsabai satír által elkövetett nemi erkölcs elleni bűncselekménysorozat nyomozása elején hiányzott a részletes panaszfelvétel, ami azt eredményezte, hogy csak évekkel később sikerült megszakítani a bűncselekménysorozatot, mint ahogy kívánatos lett volna. Ráadásul ez nehezítette az elkövető profiljának mielőbbi pontos, megbízható megállapítását is. Erre a bűncselekmény-sorozatra a sértett és a tettes kapcsolatát tekintve az volt jellemző, hogy a *sértett és a tettes a cselekményt megelőzően nem ismerték egymást, ezért a támadás a sértett számára váratlan.*

Ezek a cselekmények agresszív jellegüknél fogva az erőszakos közösülés legtipikusabb megjelenési formái. A bizonyítás szempontjából viszonylag könnyebb dolgunk van, mert az ismeretlen támadó nem hivatkozhat alappal arra, hogy a sértett beleegyezését akarta megszerezni. A sértettek általában rögtön feljelentést tesznek, ezért a tárgyi bizonyítékok elvileg könnyen beszerezhetők a cselekmény és a

⁴⁷ Erre nézve lásd dr. BARTA Endre: i. m. 15-21.o.

⁴⁸ Dr. RÓZSA János. Idézi: dr. BARTA Endre: i. m. 15.o.

⁴⁹ Dr. BARTA Endre: i. m. 15.o.

feljelentés között eltelt rövid idő miatt.⁵⁰ Ennek a nyomozás kezdeti fázisában nem tulajdonítottak akkora jelentőséget a nyomozók, ami késleltette az elkövető kézre kerítését.

A bűncselekmény-sorozat felderítésére szervezett *nyomozócsoportba* csak a felderítés utolsó fázisában sikerült elegendő létszámot biztosítani. Hasonló bűncselekmény-sorozat nyomozásában elengedhetetlen a megfelelő létszámú és összetételű nyomozócsoport szervezése. Tapasztalnia kellett a rendőrségnek, hogy *a kellő felszerelés* vagy a rendőri rutin hiánya a jól megtervezett feladatok eredményes végrehajtását alapjában veszélyeztetheti.

A szakszerű helyszíni szemle a felderítés irányának meghatározását, majd később a bizonyítást nagymértékben elősegíti. Ellenkező esetben előfordul, hogy a helyszíni szemle adataiból bizonyos összefüggéseket csak későn ismer fel a nyomozó hatóság. Így pl. a betörési kísérletnél visszahagyott egy férfi, egy női és három különböző korú gyermekre való ruházatot tartalmazó csomagból az erőszakos elkövető családi helyzetét pontosabban meg lehetett volna ítélni.⁵¹

További fontos tanulságként felhozható, hogy ebben az ügyben szükség lett volna egy jó hálótervre, hiszen az ügy bonyolultsága igényelte volna a több szálon folytatott felderítést, bizonyítást, amely külön nyomozóbrigád felállítását tette volna szükségessé. A hálóterv lényegét abban foglalhatjuk össze, hogy bonyolultabb ügyekben (amilyen a békéscsabai szatír ügye is), az előzetesen táblázatba foglalt nyomozási cselekményeket, ezek átlagszámítással becsült időtartamát, valamint a végrehajtásukért felelősöket, az informatika folyamatszabályozási ábráiból ismert műveleti jelek felhasználásával, időskálára kivetített hálóba rajzoljuk fel. A hálóról leolvasható a kritikus út, azaz a cél eléréséhez legtöbb időt igénybe vevő munkasorozat.⁵² A nyomozók egy csoportjának csak a betöréses lopásokkal, míg egy másik csoportnak kizárólag az erőszakos közönségek nyomozásával kellett volna foglalkozniuk, majd adataikat kicserélve az összefüggéseket feltárni. Ez tekinthető véleményünk szerint az egyik kritikus útnak, azaz a legtöbb időt és energiát felemésztő munkasorozatnak, nyomozási cselekménynek. Ugyanis a betöréses lopások egy része eszközcselekményül szolgált az újabb erőszakos közönségek sikeres kivitelezéséhez, így pl. bőrkesztyűk beszerzése az ujjlenyomatok keletkezésének megakadályozása érdekében, a ¾-es női kerékpárok beszerzése, illetve a stoplis sportcipő eltulajdonítása a

⁵⁰ Uo. 10-14.o.

⁵¹ DÉNESI Miklós – ZSILA József: i. m. 95.o.

⁵² Erre nézve lásd ILLÁR Sándor (szerk.): Krimináltaktika – Tankönyv a Rendőrtiszti Főiskola hallgatói részére. BM Könyvkiadó, Budapest, 1983. 335-336.o.

helyszínről való gyorsabb menekülés érdekében. Kétségtelen azonban, hogy az ellopott tárgyak egy része a családi anyagi jólétét volt hivatva növelni, pl. női bundák, férfi ingek, gyermekcipők és ruhák. S mindezek beszerzéséhez olvasztott végű műanyagkötelet, és vastag kenderkötelet használt az elkövető, amelyek a későbbi házkutatás során előkerültek, ezáltal pontosítani lehetett a profilt.

A második kritikus pont a bűncselekmények helyszínein talált biológiai anyagmaradványok (ondó, hüvelyváladék, vér, hajsálak, testszőrzet a ruházaton, illetve a sértettek testén), a ruházaton bekövetkezett elváltozások, szakadások különböző szakértői értékelése, elemzése vezetett el ahhoz, hogy az elkövető AB vércsoportú, kék szemű, erős, izmos testalkatú, agresszív, magabiztos személyiség.

A harmadik kritikus útnak az elkövető akcióradiusának meghatározása jelentette, valamint az ezzel kapcsolatos időszámvetés és tevékenységlista meghatározása. Ugyanis a nyomozás kezdeti szakaszában helyesnek tekinthető, hogy a nyomozó hatóság a Békéscsaba – Gyula – Sarkad vasútvonal térségében figyelőszolgálatot szervezett az elkövető elfogására, de hibának minősíthető ennek idő előtti feloldása. Ezzel ugyanis az elkövetőnek ismét szabad kezet adtak, aki ezen felbátorodva egyre messzebb fejtette ki a tevékenységét, így pl. Csorvás, Orosháza, Szarvas, Körösladány és végül Martfű irányába. Ennek következtében a nyomozóknak egyre nagyobb területet kellett ellenőrzésük alá vonni, amihez viszont nem állt rendelkezésre elegendő erő, csak a nyomozás vége felé, s addig még számos bűncselekményre sor került. Szorosabbra kellett volna fűzni az együttműködést a többi helyi és a szomszédos megyei rendőrkapitánysággal az információcsere és a K-akció tekintetében. Egy esetben, az első martfűi erőszakos közöselésnél a helyi rendőri szerv helyi ügyként kezelve a dolgot, nem adott hitelt a sértett vallomásának, hiányzott részükről az ügycsomagokban való gondolkodás, ami a sorozatelkövetések egyik jellegzetessége. *„Tömegesen előforduló ügyek esetén ugyanis nem egy-egy ügyben, hanem a közöttük lévő összefüggések felderítésével, a sorozatos elkövetés kimutatásával, ún. ügycsomagokban kell gondolkodni és a felderítés feladatait meghatározni (Dr. Dobos János).”*⁵³ Az időszámvetés keretében meg kellett volna vizsgálni, hogy a feladatok végrehajtásához a körülményeknek és a végrehajtók egyéni teljesítőképességének megfelelően mennyi időre lett volna szükség.

⁵³ Idézi: Dr. BARTA Endre: A sorozat bűncselekmények felderítésének és bizonyításának elméleti alapjai. Rendőrtiszti Főiskola, Rendvédelmi Füzetek 2001/20. szám. Budapest, 2001, 4. o.

Sokszor az elkövető elfogásához igen közel állók szakmai felkészületlensége hiúsította meg a bűncselekmény-sorozat hamarabbi megszakítását. A tevékenységlista elkészítése jónak mondható, hiszen mind a közrendvédelmi, mind a bűnügyi állomány szakszerű utasításokat kapott az eligazítások, brigádértekezletek alkalmával, sőt az információk nem csak a brigádvezetőn, hanem a kisebb egységek parancsnokain keresztül is eljutottak mindenkihez, azonban a technikai felszerelésbeli és nemegyszer a szakmai hiányosságok (pl. kevés, sokszor csak 1 db URH rádió 2 fős egységekre, kutyás őrszem hibája) hátráltatták az ügy mielőbbi befejezését. Véleményünk szerint tudatosabb, gyorsabb, koncentráltabb szervezés hamarabb véget vethetett volna a bűncselekmény-sorozatnak.

A 2012. évi C. törvény (az Új Btk.) újraszabályozza a nemi erkölcs elleni bűncselekményeket. A fejezet új címe a következő: „A nemi élet szabadsága és a nemi erkölcs elleni bűncselekmények.” A fejezet címe a hatályosnál jobban kifejezi a fejezetben foglalt tényállások által védett jogi tárgyakat, hiszen nem a nemi erkölcs védelme az elsődleges és egyetlen védett jogi tárgy, hanem a nemi integritás, a nemi önrendelkezés, a nemi szabadság védelme is. Előbbi ugyanis a „köz” érdekét tartja elsődlegesen szem előtt, utóbbi a „magánszférára” koncentrál. Az új címmel a jogalkotó reagál a női szervezetek ilyen irányú ajánlására is.⁵⁴ Az új szabályozás a témánk szempontjából is meghatározó az erőszakos közösülés törvényi tényállását tekintve. Az új törvény a korszerűség, a nemzetközi kifejezésekkel való összhang és a jobb közérthetőség követelményének megfelelően egyes fogalmakat felvált újakkal, pl. az erőszakos közösülés és szemérem elleni erőszak helyett a szexuális cselekmény fogalmát használja.⁵⁵ Az értelmező rendelkezések szerint *szexuális cselekmény: a közösülés és minden súlyosan szeméremsértő cselekmény, amely a nemi vágy felkeltésére, fenntartására, vagy kielégítésére alkalmas, vagy arra irányul.*⁵⁶ Az erőszakos közösülés és a szemérem elleni erőszak újraszabályozása elsődlegesen azért szükséges, mert Magyarország 2010. november 29-én aláírta a PCES Egyezményt, illetve az Európai Unió tagállamai 2011 decemberében elfogadták a 2011/93/EU irányelvet, amelynek legkésőbb 2013. december 18-áig meg kellett feleltetni jogszabályainkat. Emellett – az egyszerűsítés érdekében – az új törvény összevonja a teljesen azonos tartalmú erőszakos közösülés és szemérem elleni erőszak szabályozását, és új elnevezést ad „szexuális cselekmény”

⁵⁴ Indokolás a Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvényhez. <http://konyvtar.bpugyvedikamara.hu/wp-content/uploads/2012/02/BTKeloterjesztes-tervezet.pdf-...> 2013. június 7. 14:11. 139.o.

⁵⁵ Uo. 140.o.

⁵⁶ 2012. évi C. törvény (Új Btk.) 459. § (1) bekezdés 27. pont.

megjelöléssel, ami mindkettőt lefedi, és a köznyelv számára is egyértelmű.⁵⁷ Az új szabályozás két tényállást hoz létre a 196-197. §§-ok szerint. Az Új Btk fejezetcíme jól kifejezi témánk szempontjából az erőszakos közösülés és szemérem elleni erőszakot felváltó szexuális kényszerítés, és szexuális erőszak törvényi tényállásainak sorrendiségét is. Ugyanis az elkövetési magatartások „sorrendisége” indokolja, hogy a szexuális erőszak a szexuális kényszerítésnél súlyosabb⁵⁸, így az először a szexuális kényszerítés kerül előbb szabályozásra, és azután annak „mintegy minősített eseteként” a szexuális erőszak. Az enyhébb megítélésű 196. § így szól: *„(1) Aki mást szexuális cselekményre vagy ennek eltűrésére kényszerít, a szexuális kényszerítés büntetettét követi el. (2) Két évtől nyolc évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő, aki a szexuális kényszerítést a.) tizennyolcadik életévét be nem töltött személy sérelmére, b.) hozzátartozója, vagy nevelése, felügyelete, gondozása, vagy gyógykezelése alatt álló személy sérelmére, illetve a sértettel kapcsolatban fennálló egyéb hatalmi vagy befolyási viszonytal visszaélve követi el. (3) A büntetés öt évtől tíz évig terjedő szabadságvesztés, ha szexuális kényszerítést tizennegyedik életévét be nem töltött személy sérelmére követik el.*

Az 1978. évi IV. törvény alapján az erőszakos közösülés és a szemérem elleni erőszak akkor büntetendő, ha a közösülésre vagy fajtalanságra kényszerítés erőszakkal, avagy az élet és a testi épség elleni közvetlen fenyegetéssel valósult meg. A joggyakorlat a sértett nem önkéntes beleegyezésével, ám mégsem kvalifikált fenyegetés hatására megvalósuló szexuális aktust kényszerítésnek (Btk. 174.§) minősíti. Az Új Btk. ezen kíván változtatni, ezért szexuális kényszerítésként súlyosabb büntetéssel rendeli büntetni az ún. nemi zsarolást, és ezzel elmozdul a szabályozás a hazai és a külföldi női jogvédő szervezetek, testületek (pl. a nőkkel szembeni hátrányos megkülönböztetés minden formájának kiküszöbölésével foglalkozó CEDAW Bizottság ajánlása) által is kívánt irányba. Az új tényállás megállapításának indoka még, hogy a 2011/93/EU irányelv (amelynek átültetési határideje 2013. december 18.) 3. cikk (5) bekezdés iii. pontja, illetve a (6) bekezdése, továbbá a Lanzarote Egyezmény (amelyet Magyarország 2010. november 29-én aláírt) 18. cikk (1) bekezdés b) pontja büntetendőnek nyilvánítja

⁵⁷ Indokolás a Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvényhez. <http://konyvtar.bpugyvedikamara.hu/wp-content/uploads/2012/02/BTKeloterjesztes-tervezet.pdf-...2013. június 7. 14:11.> 140-141.o.

⁵⁸ Complex Jogtár, Országos Igazságszolgáltatási Tanács Hivatala, Online -2012. évi C. törvény a Büntető Törvénykönyvről, 2013 IX.19. – 2019. IV. 19., 2013. október 1. 16:35. 94. o.

- a gyermekkel (tizennyolcadik életévét be nem töltött személlyel) folytatott szexuális tevékenységet, amennyiben ahhoz kényszer, erőszakot vagy fenyegetést alkalmaznak;

- a gyermeknek valamelyik harmadik féllel folytatott szexuális tevékenységre kényszerítését kényszer vagy fenyegetés alkalmazásával.

A 2011/93/EU irányelv meghatározza a büntetési tétel felső határának legalacsonyabb mértékét, illetve a beleegyezési korhatárt el nem érő személyek sérelmére történő elkövetést szigorúbb megítélés alá helyezi. Erre figyelemmel a törvény szerint minősített esetet jelent a tizennyolcadik, illetve tizennegyedik életévét be nem töltött sértett sérelmére elkövetett szexuális kényszerítés. További minősített eset, ha az elkövető a hozzátartozója vagy a nevelése, felügyelete, gondozása, vagy gyógykezelése alatt álló személy sérelmére, illetve közte és a sértett között fennálló egyéb hatalmi vagy befolyási viszonytal visszaélve követi el a bűncselekményt. A hatalmi vagy befolyási viszony olyan kapcsolatot jelent az elkövető vagy a sértett között, amely a fenti meghatározásokon (hozzátartozó, nevelő) kívül esik, azonban ahhoz hasonlóan személyes vagy függelmi viszony keletkezhet (pl. unokatestvér, a család barátja, szomszéd). Mivel a szexuális cselekmény végzésére vagy annak eltűrésére való kényszerítés felölel minden olyan magatartást, amikor a sértett nem önként és szabadon adja a beleegyezését a szexuális cselekményhez, hanem valamilyen kényszer hatására, ez a tényállás alkalmas lehet a CAHVIO Egyezmény rendelkezéseinek átültetéséhez, ezen egyezmény ugyanis a beleegyezés hiányát írja elő tényállási elemként.⁵⁹

A súlyosabb alakzat szabályozása a 197. §-ban a következő:

„(1) Szexuális erőszakot követ el, és büntett miatt két évtől nyolc évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő, aki

a) a szexuális kényszerítést erőszakkal, illetve az élet vagy a testi épség elleni fenyegetéssel követi el,

b) más védekezésre vagy akaratnyilvánításra képtelen állapotát szexuális cselekményre használja fel.

(2) Szexuális erőszakot követ el az is, és öt évtől tíz évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő, aki tizenkettedik életévét be nem töltött személlyel szexuális cselekményt végez vagy végeztet.

(3) A büntetés öt évtől tíz évig terjedő szabadságvesztés, ha az (1) bekezdésben meghatározott bűncselekményt

⁵⁹ Complex Jogtár, Országos Igazságszolgáltatási Tanács Hivatala, Online -2012. évi C. törvény - a Büntető Törvénykönyvről, 2013 IX.19. – 2019. IV. 19., 2013. október 1. 16:35. 95. o.

- a) tizennyolcadik életévét be nem töltött személy sérelmére követik el,
 b) az elkövető hozzátartozója, vagy nevelése, felügyelete, gondozása, gyógykezelése, illetve egyéb módon hatalma vagy befolyása alatt álló személy sérelmére követi el, vagy
 c) azonos alkalommal, egymás tevékenységéről tudva, többen követik el.

(4) Öt évtől tizenöt évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő

a) aki az (1) bekezdés a) pontjában vagy a (3) bekezdés b) vagy c) pontjában meghatározott bűncselekményt tizenkettedik életévét be nem töltött személy sérelmére követi el, vagy a (3) bekezdés a) pontjában meghatározott bűncselekmény a (3) bekezdés b) vagy c) pontja szerint is minősül.

(5) Aki szexuális erőszak elkövetéséhez szükséges vagy azt könnyítő feltételeket biztosítja, büntett miatt három évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.⁶⁰

Mind a 2011/93/EU irányelv, mind a Lanzarote Egyezmény gyermeknek a tizennyolcadik életévét be nem töltött személyt tekinti, így valamennyi említett magatartás e személyi kör tekintetében büntetendő. Az elkövetési magatartások tekintetében a 2011/93/EU irányelv meghatározza a büntetési tétel felső határának legalacsonyabb mértékét, egyes esetekben a beleegyezési korhatárt el nem érő személyek sérelmére történő elkövetést szigorúbb megítélés alá is helyezi, az új tényállás büntetési tételeit eszerint kell megállapítani. Az 1978. évi IV. törvény alapján az erőszakos közöszülés és a szemérem elleni erőszak akkor büntetendő, ha a közöszülésre vagy a fajtalanásra kényszerítés erőszakkal, avagy az élet vagy a testi épség elleni közvetlen fenyegetéssel valósul meg. A jelenlegi joggyakorlat kikristályosodott és egységes a kényszer és a kavlikált fenyegetés értelmezése és alkalmazása tekintetében, és ezen a joggyakorlaton a törvény nem kíván változtatni. Mindezek alapján a szexuális erőszak bűncselekmény alapesete valósul meg, ha az elkövető a sértettet erőszakkal, illetve az élet vagy a testi épség elleni közvetlen fenyegetéssel szexuális cselekményre vagy annak eltűrésére kényszerít. Minősített eset valósul meg, ha

- a sértett a tizennyolcadik életévét nem töltötte be;
- az elkövető a sértett hozzátartozója vagy nevelése, felügyelete, gondozása, vagy gyógykezelése alatt álló személy sérelmére, illetve

⁶⁰ Vö. Új Btk. 196-197. §§-aival!

- ha a bűncselekményt a közte és a sértett között fennálló egyéb hatalmi vagy befolyási viszonyral visszaélve követik el;
- az elkövető más védekezésre vagy akaratnyilvánításra képtelen állapotát szexuális cselekményre használja fel.

A 2011/93/EU irányelv által meghatározott büntetési tételekre tekintettel további minősítő körülmény a törvény szerint, ha a sértett a tizennégy, illetve tizenkét éven aluli, továbbá, ha egyszerre több minősített eset is megvalósul. Az 1978. évi IV. törvény értelmében a tizenkettedik életévét be nem töltött, mint törvényi vélelemmel védekezésre képtelennek nyilvánított személlyel létesített szexuális kapcsolat az erőszakos közösülés vagy – minden más szemérem sértő magatartás esetén – a szemérem elleni erőszak magatartását valósítja meg. A tizenkettő és a tizennégy év közötti sértettek esetében pedig a megrontás tényállása alapozza meg a büntetőjogi felelősséget. A 2012. évi C. törvény értelmében megszűnik a tizenkettedik életévét be nem töltött személyekre vonatkozó azon vélelem, hogy őket védekezésre képtelennek kell tekinteni, mert a törvény explicit módon utal a sértett életkorára, és úgy kapcsol a bűncselekményhez magasabb büntetési tételt. A bűncselekmény súlyosságára figyelemmel a törvény büntetni rendeli továbbá a szexuális erőszak elkövetéséhez szükséges vagy azt könnyítő feltételek biztosítását, így pl. a helyszín előkészítése, lakás biztosítása, kábító hatású anyagok, „szex-drogok” biztosítása.⁶¹ A törvény itt explicite kifejezésre juttatja azt a kriminalisztikai felismerést, hogy a nemi erkölcs elleni bűncselekmények esetében kiemelkedő szerepe van a helyszín megközelítésének, a támadás módszerének, a helyszín jellegének, elsődleges/másodlagos helyszín meghatározásának, szexuális cselekmények természetének és számának, használt eszközöknek, szóbeli megnyilvánulásoknak, tervezési és elővigyázatossági intézkedéseknek az elkövető részéről. Ugyanis egyes esetekben az erőszakos nemi közösülés kettős helyszínű bűncselekményekhez sorolható, elsősorban akkor, amikor nemcsak az erőszak kifejtésének és a közösülés végrehajtásának helye bír jelentőséggel, hanem az a terület is, ahol a tettes előkészületi cselekményeit, elsősorban a sértettel való megismerkedést, esetleg az ezzel kapcsolatos fondorlatot végrehajtotta. Aki az ilyen kiemelt tárgyi súlyú bűncselekményhez biztosít az elkövetőnek a cselekmény végrehajtását elősegítő feltételeket, annak büntetőjogi felelősségre vonása szintén indokolt.

⁶¹ Complex Jogtár, Országos Igazságszolgáltatási Tanács Hivatala, Online -2012. évi C. törvény - a Büntető Törvénykönyvről, 2013 IX.19. – 2019. IV. 19., 2013. október 1. 16:35. 95-96. o.

Vélhetően – az új törvényi szabályozás mellett is – a nemi erkölcs elleni bűncselekmények nyomozásánál felhalmozott több évtizedes tapasztalatokat, és kriminálmetodikai ajánlásokat a jövőben is lehet kamatoztatni. Ennek megfelelően a bizonyításnak továbbra is arra kell fókuszálnia, hogy a közösülést és annak erőszakos, nem beleegyezésen alapuló jellegét, a sértett testén lévő és a nemi szervek tájékán fellelhető sérülések okát feltárja, és a szexuális cselekmény erőszakos voltát kétséget kizáróan igazolja. Ennek megfelelően továbbra is kiemelt szerepe lesz szexuális kényszerítés és a szexuális erőszak bizonyításában az orvosszakértői és az igazságügyi pszichológusi szakértői vizsgálatnak és véleménynek. Előbbi magyarázatot tud adni adott esetben a sérülésekre a hymenális gyűrűn és a végbél tájékán, illetve a feltalált ondómaradványokra is. Utóbbi pedig segít feltárni a sértettek pszichés állapotát, és meg tudja állapítani, hogy a sértettek valóban átélték a kényszerrel, fenyegetéssel véghezvitt szexuális cselekményt, és előadásuk nem élményszerű kitaláción alapult.

Az Új Btk. témánk szempontjából a kényszerítés, az erőszakos közösülés, valamint a szemérem elleni erőszak újraszabályozásával szigorúbb, azonban igazságosabb, és arányosabb büntetési tételket határozott meg az új különös részi törvényi tényállásokkal. Az Új Btk. a visszatartó hatást azzal is fokozni kívánja, hogy az 52. § (3) bekezdés új rendelkezésként lehetővé teszi a nemi szabadság elleni bűncselekmény elkövetőjének az eltiltását olyan foglalkozás gyakorlásától vagy egyéb tevékenységtől, amelynek keretében a gyermekkorú vagy fiatalkorú személy nevelését, felügyeletét, gondozását, gyógykezelését végzi, illetve gyermekkorú vagy fiatalkorú személlyel egyéb hatalmi vagy befolyási viszonyban áll. Ezt a 2011/93/EU irányelv 10. cikke írja elő, amelynek célja a gyermek- és a fiatalkorú személyek fokozottabb védelme.⁶²

⁶² Complex Jogtár, Országos Igazságszolgáltatási Tanács Hivatala, Online -2012. évi C. törvény a Büntető Törvénykönyvről, 2013 IX.19. – 2019. IV. 19., 2013. október 1. 16:35, 32. o.

Kaszás Eszter

Polgári Eljárásjogi Tanszék

Témavezető: Varga István tanszékvezető habil.egyetemi docens

A császármetszés egyes kérdései a beteg önrendelkezési jogának tükrében

A császármetszés története

A császármetszés (latin neve *sectio caesarea*) a terhességet befejező műtétek közé tartozik, amellyel kikerülhető, hogy a magzat a szülőcsatornán keresztülhaladva jöjjön a világra. Annak ellenére, hogy a császármetszés sokáig az anyák számára 100%-os halálozással járt, napjainkra a szüléset egyik legfontosabb és leggyakrabban használt, biztonságos műtéti beavatkozásává vált. A továbbiakban áttekintjük a császármetszés történetének a mai műtéti technikáig vezető rögös útját.

A császármetszés történetében az első nyomok és adatok az ősi görög mitológia világába vezetnek. Az anya hasából való kimetszés a „tiszt születés” módja, mely egyes istenek és félistenek kiváltsága volt. Maga Hippokratész (i.e. 460-377) is apai ágon Aszklepioszig (a gyógyítás istenéig) vezette vissza származását, akit a mitológia szerint, Apolló metszett ki Coronis testéből, akit egyébként Artemisz hadisten ölt meg.¹

Feltehetően az első valódi megfigyelések a vadászoktól származtak, akik a frissen elejtett vemhes állatok kizsigelésénél még élő magzatokat találhattak az anyaállat méhében.

Elképzelhető, hogy a kifejezés a „*caedo, caedere = metszeni*” latin szóból származik, bár a „*sectio*” is hasonlót, vágást jelent (*secare = vágni*), így a *sectio caesarea* „vágó metszést” jelent, ez azonban lingvisztikai szempontból nem helyes. Ennek ellenére Theophyle Raynaud, jezsuita szerzetes javaslatának megfelelően 1637 óta világszerte ezt a *terminus technicus*t használják.

A császármetszés magyar fordítása is helytelen, és a legendák ellenére valószínű, hogy nem Julius Caesar után nevezték el. Bár az ókori Róma szülései, bábái is ismerték a módszert, de csak a magzatnak a haldokló

¹ DR. SZÉKELY Sándor - REZSŐ Margit: *A császármetszés története*, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1966.

vagy halott anyából való kimetszésére alkalmazták. Erre Numa Pompilius király egyik rendelete kötelezte őket.

A közhiedelemmel ellentétben Julius Caesar valószínűleg nem császármetszéssel jött a világra, ugyanis anyja mindössze Caesar halála előtt 10 évvel hunyt el, márpedig a császármetszést abban az időben még valószínűleg senki nem élte túl. Caesar neve ennek ellenére mégis összekapcsolódott a császármetszéssel, vélhetőleg azért, mert törvényben (Lex Caesarea) erősítette meg a magzatok kimetszését a halott vagy haldokló anyákból.

A fejlődés következő fokát egyértelműen az jelentette, hogy a műtétet élő anyán végezték el, aki túlélte a császármetszést. Bizonyíthatóan az első ilyen sikeres beavatkozásra 1610. április 22-én került sor Wittenbergben, Németországban. Az esemény Jeremias Trautmann sebész nevéhez fűződik, amelynek során az anya 25 nappal élte túl a műtétet, majd végül szepszisben halt meg. Trautmann érdeme az volt, hogy a méh sebét selyemmel varrta össze. Az első komolyabb sikert, ahol az anya jóval túlélte a beavatkozást, Írországból, 1738-ban (Mary Donally), majd 1793-ban Angliában (Barlow) végezték. Ugyanakkor tekintettel arra, hogy abban az időben a halálozás 75-95 % volt, inkább a magzat életét áldozták fel az anya érdekében, minthogy rutinból császármetszést hajtsanak végre.

Minőségi ugrást jelentett, amikor javítottak a varróanyagokon (Sänger, 1882 Lipcse), a műtéttechnikán (Porro, 1876 Boston) és megteremtették a szepszis-antiszeptikumot (Simmelweis, 1857 Budapest), valamint felfedezték az altatást (Morton, 1846 Boston). Ennek ellenére az eredmények még így sem érték el az 50 % alatti halálozási arányt.

Magyarországon az első császármetszést Pongrácz Mihály, Nógrád megye főorvosa végezte 1839-ben, de az első igazán sikeres császármetszést, amely után az anya és újszülöttje egyaránt élve hagyta el az intézetet, Tauffer Vilmos végezte 1880-ban.

Kiemelkedően jelentős fejlődés figyelhető meg a császármetszés történetében a XX. században. A legfontosabb eredményeket a műtét biztonságossága terén érték el. Ennek következtében már nemcsak életveszély esetén, hanem megelőzőként is lehetett alkalmazni a gyakorlatban. Ez előbbi folyamatot elősegítette a műtéttechnika, a varróanyagok és az altatási, érzéstelenítési módszerek fejlődése.

A császármetszés előbbieken áttekintett fejlődés eredményeként napjainkban Magyarországon az újszülöttek kb. 30 %-a császármetszéssel

jön a világra, zömmel megelőzés céljából, és a műtét halálozása százezrelékes nagyságúra olvadt.²

Tájékoztatási kötelezettség

Az egészségügyi beavatkozások elvégzésének feltétele a beteg megtévesztéstől, kényszerből mentes megfelelő tájékoztatáson alapuló, írásban, szóban vagy ráutaló magatartással megadott beleegyezése³. Jól látható, hogy az említett két jogosultság az egészségügyi ellátás nyújtása során szorosan összefügg, az önrendelkezési jog érvényesülésének előfeltételét képezi. A beteg ugyanis laikusként csak akkor tud megalapozottan dönteni, és önrendelkezési jogát így érvényesen gyakorolni, ha az ehhez szükséges tájékoztatást megkapta. Nem véletlenül alakult ki mindezek alapján az ún. informed consent, a „tájékozott beleegyezés” fogalma, mint az egyes egészségügyi beavatkozások jogos elvégzésének feltétele⁴.

A tájékozott beleegyezés az orvos és a beteg egyezkedése, illetve – más megfogalmazás szerint – a (diagnosztikus és kezelési) lehetőségeket kutató beszélgetés az orvos és a beteg között, mely az orvos-beteg találkozás minden elemét át kellene hogy hassa⁵. Kiemelkedő elméleti jelentősége ellenére azonban ma Magyarországon a gyakorlati megvalósulása inkább az intézmény műhibaperekkel szembeni védelmét szolgálja. A valóságban a „tájékozott belegyezés” a betegellátás legfontosabb mozzanata kellene, hogy legyen, nem pusztán az előbbiekben említett jogi önvédelem része.

A magyar szabályozás – más államoktól eltérően – a beteg tájékoztatásával összefüggésben szinte minden részletre kiterjed már az általános szabályok körében is, az egyes speciális beavatkozások esetében pedig további többlet-követelményeket fogalmaz meg.

A betegnek joga van arra, hogy teljes körű, részletes, számára egyéniesített tájékoztatást kapjon egészségi állapotáról, a javasolt vizsgálatokról, beavatkozásokról, ezek elvégzésének, illetve elmaradásának lehetséges előnyeiről és kockázatairól, tervezett

² <http://www.timmermann.hu/index.php?m=csaszarmetszes>, letöltve: 2013. december 28.

³ Az egészségügyről szóló 1997. évi CLIV. törvény (továbbiakban: Eütv.) 15. § (3)-(4) bekezdés.

⁴ SZEGHŐ Ágnes, *Kezelési szerződés – tájékoztatás és belegyezés az egészségügyi ellátással összefüggésben (esettanulmány)*, *Glossa Iuridica*, II. évfolyam 1. szám, http://www.glossaiuridica.hu/gi1101/civ/gi1101_civ_szegho_agnes.pdf, letöltve: 2013. december 28.

⁵ LEVINE Robert, *Consent Issues in Human Research*, In Stephan G. POST (ed.): *Encyclopedia of Bioethics*, 3rd edition, New York – Munich: Macmillan Reference, Thomson – Gale, 2004, 1281.

időpontjairól, az ezek tekintetében meglévő döntési jogáról, a lehetséges alternatív eljárásokról, az ellátás folyamatáról és várható kimeneteléről, valamint a javasolt életmódról. Joga van kérdéseket feltenni a fentieket illetően.

A betegnek joga van megismerni a vizsgálatok és beavatkozások eredményét, esetleges sikertelenségét vagy a várttól eltérő eredményt és annak okait. A betegnek joga van megismerni az ellátásban közvetlenül közreműködő személyek nevét, szakképesítését és beosztását.

Tájékoztatási jogáról a beteg lemondhat, illetve arra más személyt, hozzátartozót írásban kijelölhet.⁶

Ezekkel a törvényi rendelkezésekkel összhangban fogalmazta meg – a császármetszés vonatkozásában – a terhes nők tájékoztatáshoz való jogának főbb tartalmi elemeit az egészségügyért felelős minisztérium szakmai protokollja a császármetszésről.

A terheseknek adott tájékoztatásnak bizonyítékokon kell alapulnia, továbbá az orvosnak segítenie kell a terheseket, hogy megfelelő információkon alapuló döntéseket hozhassanak a szüléssel kapcsolatban. Az orvosnak el kell fogadni a nők sajátos nézőpontját és meggyőződését a döntéshozatali mechanizmusban.⁷

Már a terhesség alatt bizonyítékokon alapuló információkkal kell tájékoztatni a terheseket a császármetszésről, hiszen minden negyedik – ötödik nő ilyen módon szül. A tájékoztatásnak ki kell térnie arra, hogy

- melyek lehetnek a császármetszés indikációi (mint a magzat méhen belüli rossz állapota, elhúzódó szülés, medencevégű fekvés),
- miből áll a beavatkozás,
- milyen előnyei és kockázatai vannak,
- hogyan befolyásolja későbbi terhességeket és szüléseket.⁸

A kommunikációnak és a felvilágosításnak olyan módon kell történnie, hogy azt a terhes megértse, figyelembe véve a különböző kultúrájú, illetve kisebbséghez tartozó nők információigényét, felfogását, valamint a fogyatékos emberek eltérő képességeit.⁹

⁶ Eütv. 13. §

⁷ Az egészségügyért felelős minisztérium szakmai protokollja a császármetszésről (továbbiakban: Szakmai protokoll, 1.1.1 pont., <http://www.kk.pte.hu/servlet/download?type=file&id=649>, letöltve: 2013. december 29.

⁸ Szakmai protokoll 1.1.2 pont.

⁹ Az Szakmai protokoll 1.1.3 pont.

A beleegyezés

A beteg szabadon döntheti el, hogy kíván-e egészségügyi ellátást igénybe venni, mely beavatkozásokat kívánja elfogadni vagy elutasítani, joga van az ellátást érintő döntésekben részt venni. Bármely egészségügyi beavatkozás elvégzésének feltétele, hogy ahhoz a beteg tévedéstől, megtévesztéstől, fenyegetéstől és kényszertől mentes, megfelelő tájékoztatáson alapuló beleegyezését adja.

Esetenként a beleegyezést vagy elutasítást írásban, aláírva hitelesítve kell megtennie, melyet bármikor visszavonhat, vállalva ezzel a felmerült költségek esetleges visszatérítésének kötelezettségét. A beteg a beleegyezés, illetve elutasítás jogát írásban más személyre, hozzátartozóra átruházhatja.

Nincs szükség a beteg beleegyezésére akkor, ha az adott beavatkozás vagy intézkedés elmaradása mások egészségét vagy testi épségét súlyosan veszélyeztet, továbbá, ha a beteg közvetlen életveszélyben van.

A cselekvőképes betegnek törvény által biztosított joga megjelölni, hogy ki az a személy, aki helyette az önrendelkezési jog keretében az egészségügyi beavatkozáshoz való beleegyezési, illetve a visszautasítási jogot gyakorolja, illetve ki az a személy, akit kizár ezen jog gyakorlásából. A cselekvőképes beteg ezt a nyilatkozatát közokiratban, teljes bizonyító erejű magánokiratban, vagy írásképtelensége esetén két tanú előtt tett nyilatkozatban teheti meg. Ha a beteg ilyen nyilatkozatot tett, arról a kezelőorvosát tájékoztatni kell, illetőleg, ha szóban kíván ilyen nyilatkozatot tenni, akkor erre vonatkozó igényét szintén a kezelőorvosnál kell jelezni.

Ha a beteg nem tesz ilyen nyilatkozatot, és az egészségügyi szolgáltatás igénybevételekor cselekvőképtelen vagy korlátozottan cselekvőképesé válik, akkor az egészségügyi törvény által meghatározott körben a vele együtt élő, illetőleg vele egy háztartásban nem élő hozzátartozói jogosultak a beteg helyett az önrendelkezési jogot gyakorolni, kizárólag az ún. műtéti beavatkozásoknak minősülő diagnosztikai eljárások tekintetében.

Ha a beteg cselekvőképességét visszanyeri, azonnal tájékoztatni kell őt ezen hozzátartozó által tett nyilatkozatról.¹⁰

Az egészségügyi ellátás visszautasításának joga akkor illeti meg a beteget, ha az adott ellátás elmaradása mások testi épségét vagy életét

¹⁰ Eütv. 15–19. §

nem veszélyezteti. Az elutasítást okiratban kell megtennie, ha az ellátás elmaradása várhatóan súlyos vagy maradandó károsodással fenyeget.

Életmentő vagy életfenntartó beavatkozás csak gyógyíthatatlan és halálhoz vezető betegség fennálltakor utasítható el – és csak külön orvosi bizottság előtt, a törvényben előírt módon. A visszautasításra vonatkozó nyilatkozatot a beteg bármikor visszavonhatja.

Az egészségügyi törvény lehetőséget biztosít arra, hogy cselekvőképes személy előzetesen közokiratban rendelkezék esetleges későbbi cselekvőképtelensége esetére az önrendelkezési jog gyakorlásáról. Azaz előzetesen, közokiratban rögzítheti, hogy cselekvőképtelensége esetén mely egészségügyi ellátásokat vagy mely beavatkozásokat kívánja visszautasítani.

Cselekvőképes személy közokiratban rendelkezhet arról, hogy amennyiben cselekvőképtelenné válása esetében szükséges egészségügyi ellátás igénybevétele vagy egészségügyi beavatkozás, akkor az erre vonatkozó beleegyezési, illetve visszautasítási jogot helyette mely személy gyakorolja. A nyilatkozat akkor lesz érvényes, ha pszichiáter szakorvos egy hónapnál nem régebben igazolja szakvéleményében, hogy a nyilatkozatot tevő a nyilatkozatát annak lehetséges következményei tudatában adta meg. A nyilatkozat két évig hatályos, azaz kétévenként meg kell újítani. Ezen nyilatkozatot is alaki kötöttség nélkül lehet visszavonni, de ha a beteg írásképes, akkor a nyilatkozat visszavonását írásban dokumentálnia kell a kórházi ellátása során.

Az egészségügyi szolgáltatás igénybevételekor jeleznie kell a betegnek, illetve – ha a hozzátartozója tud erről – a hozzátartozójának, ha van önrendelkezési joggal kapcsolatos nyilatkozat, és azt be kell mutatni a kezelőorvosnak, aki erről másolatot készítet és az orvosi dokumentációhoz csatolja.¹¹

A terhes nő beleegyezését azután kell kérni a császármetszésbe, hogy az orvos bizonyítékokon alapuló információkkal látta el, tiszteletben tartva a nő méltóságát, szemléletmódját, kulturális közegét, mindamellet az adott klinikai helyzetet szem előtt tartva.¹²

Az Eütv. egyértelműen szabályozza a terhes nő jogait a beleegyezéssel kapcsolatban. Ennek megfelelően a cselekvőképes, 24. hetet betöltött terhesnek csak abban az esetben áll jogában elutasítani a császármetszés vagy egyéb beavatkozás elvégzését, ha azzal nem veszélyezteti magzata egészségét, testi épségét. A beteg beleegyezésére nincs szükség ugyanis

¹¹ Eütv. 20–23. §

¹² Szakmai protokoll 1.2.1 pont.

abban az esetben, ha az adott beavatkozás vagy intézkedés elmaradása mások – ideértve a 24. hetet betöltött magzatot is – egészségét vagy testi épességét súlyosan veszélyezteti.¹³

A beteg nem utasíthatja vissza az életfenntartó vagy életmentő beavatkozást, ha várandós és előre láthatóan képes a gyermek kihordására.¹⁴

Ha császármetszés szükségessége merül fel, az adott helyzetben, egyénre szabottan kell számba venni annak előnyeit és hátrányait a hüvelyi szüléssel szemben.¹⁵ Ha a császármetszés elvégzése mellett dönt az orvos, rögzítenie kell minden tényezőt, ami miatt a műtét mellett döntött, és hogy ezek közül melyik volt a legfontosabb.¹⁶

A beavatkozás indokoltsága

A betegen – az egészségügyi törvény eltérő rendelkezésének hiányában – kizárólag az ellátásához szükséges beavatkozások végezhetők el.¹⁷

Az orvos a beteg ellátását csak a vizsgálatát követően tagadhatja meg, amennyiben a vizsgálat alapján megállapítást nyer, hogy a beteg egészségi állapota orvosi ellátást nem igényel, a beutaló orvos által javasolt vagy a beteg által kért kezelés szakmailag nem indokolt, a szükséges ellátás nyújtásához az egészségügyi szolgáltatónál nincsenek meg a személyi, illetve tárgyi feltételek. Ilyenkor a beteget be kell utalni az ellátásra szakmailag illetékes egészségügyi szolgáltatóhoz, vagy ha a beteg állapota nem igényel azonnali beavatkozást, a vizsgálatot végző orvos a beteget későbbi időpontra visszarendeli, illetőleg az Eütv. 131. § (3) bekezdés b) pontjában foglaltak szerint jár el.¹⁸

Amennyiben a beteg vizsgálata alapján megállapítást nyer, hogy a beutaló orvos által javasolt vagy a beteg által kért ellátás jogszabályba vagy szakmai szabályba ütközik, az orvos az ellátást megtagadja.¹⁹

Az, hogy szakmailag mi indokolt, illetve, hogy milyen terápiás eljárást alkalmaznak, a kezelőorvos kompetenciájának körébe tartozik. A kezelőorvos joga, hogy a tudományosan elfogadott vizsgálati és terápiás

¹³ Eütv. 17. § (2) bekezdés a) pontja

¹⁴ Eütv. 20. § (6) bekezdése

¹⁵ Szakmai protokoll 1.2.3 pont.

¹⁶ Szakmai protokoll 1.2.4 pont.

¹⁷ Eütv. 10. § (2) bekezdése

¹⁸ Eütv. 131. § (3) bekezdése

¹⁹ Eütv. 131. § (4) bekezdése

módszerek közül szabadon válassza meg az adott esetben alkalmazandó, általa, illetve az ellátásban közreműködő személyek által ismert és gyakorolt, a rendelkezésre álló tárgyi és személyi feltételek mellett végezhető eljárást.

A választott vizsgálati és terápiás módszer alkalmazhatóságának feltétele, hogy ahhoz a beteg az Eütv. szabályai szerint beleegyezését adja, valamint a beavatkozás kockázata kisebb legyen az alkalmazás elmaradásával járó kockázatnál, illetőleg a kockázat vállalására alapos ok legyen.²⁰

A császármetszés beavatkozás elvégzésének indokoltságához nyújt támpontot az Egészségügyi Minisztérium szakmai protokollja a császármetszésről.

A császármetszés indikációi leggyakrabban a következők lehetnek (azonban minden eset egyedi elbírálást igényel, az előnyök és kockázatok mérlegelésével):

- Vitalis javallat (amikor a császármetszés nélkül biztosan meghal az anya vagy/és a magzat, a műtét a közvetlen életveszély elhárítása végett szükséges).

- Prophylacticus javallat (amikor az anyai/magzati veszélyállapot kialakulásának esélye miatt a szövődmények elhárítása, illetve megelőzése céljából végeznek császármetszést).

Más szempontból csoportosítva az indikáció lehet abszolút vagy relatív:

- Abszolút javallat: a hüvelyi szülésre nincs lehetőség, és a császármetszés nélkül a magzat nem szülehet meg. (Ilyen lehet például a kismedencében lévő daganat, a III. fokban szűk medence, illetve a placenta praevia totalis).

- Relatív javallat: császármetszés nélkül is meg lehet szülni, de ez esetben az anya és/vagy a magzat elvesztésével illetve egészségkárosodásával lehet számolni.

Császármetszés kérésre

Megbízható tanulmány nem áll rendelkezésre a Magyarországon császármetszéssel szülni kívánó nők arányáról. Felmérések szerint az ilyen igény hátterében általában a következő tényezők állnak: megelőző császármetszés, rossz élmény megelőző szüléssel kapcsolatban,

²⁰ Eütv. 129. § (1) és (2) bekezdése

szövődményes a jelen terhesség, félelem a szüléstől. A legfőbb érv, hogy a császármetszést biztonságosabbnak látják gyermeküknek. A terhesek jelentős része fél a szüléstől, félelmeik döntő többsége a fájdalommal, szülési sérüléssel, sürgős császármetszéssel, családi élet változásával kapcsolatosak. A FIGO (Szülészek és Nőgyógyászok Nemzetközi Szövetsége) Etikai Bizottságának állásfoglalásával egyetértésben az anyai kérésre végzett császármetszéssel kapcsolatban az alábbi alapelvek figyelembe vétele javasolt:

A császármetszés olyan sebészeti beavatkozás, amelynek potenciális veszélyei vannak a magzatra és az anyára egyaránt. Császármetszés esetén az egészségügyi források jelentősebb igénybevétele szükséges a hüvelyi szüléshez képest.

Az orvos alapvető szakmai kötelessége, hogy tevékenységével ne ártson. Etikai felelősséggel is bír a társadalommal szemben, hogy olyan beavatkozásokat alkalmazzon, amelyek az egészségre egyértelműen előnyösen hatnak. Nem kötelezhető az orvos olyan beavatkozás elvégzésére, amelynek nincs orvosi előnye.

Jelenleg nem áll rendelkezésre megfelelő szintű bizonyíték a terminusban, a nem orvosi indikációval (anyai kérésre) végzett császármetszés relatív előnyeiről és kockázatairól a hüvelyi szüléshez képest. Az elérhető bizonyítékok alapján a hüvelyi szülés biztonságosabbnak tűnik hosszú- és rövidtávon egyaránt. A méhen végzett műtétnek következményei vannak a következő terhességekre is. Végül pedig aggályos bevezetni egy mesterséges beavatkozást a szülés levezetésére a természetes folyamat helyett, orvosi indok és jóváhagyás nélkül.

Jelenleg, mivel megfelelő bizonyíték nem áll rendelkezésre a nem orvosi indikációval (anyai kérésre) végzett császármetszés előnyeiről, a beavatkozás etikai szempontból nem igazolható. Az anya kérése önmagában nem lehet indok a császármetszés elvégzésére, a kérés sajátos okait fel kell tárni, meg kell beszélni és rögzíteni kell. Ha a terhes kérésének oka nem meghatározható, tájékoztatni kell a császármetszés kockázatairól és előnyeiről a hüvelyi szüléshez képest és ezt rögzíteni kell. Ha a terhes a hüvelyi szüléstől fél és ezért kéri a császármetszést, lehetőséget kell neki biztosítani lelki segítségnyújtás igénybevételére (pl. kognitív viselkedésterápia) a félelmei támogató környezetben való feldolgozása céljából. Ennek hatására ugyanis csökken a félelem a szülési fájdalomtól és lerövidül a szülés. Meghatározható orvosi indikáció nélkül, önmagában anyai kérésre császármetszés nem végezhető.

Az önrendelkezési jog egyes vetületeinek összeütközését, illetve az azzal összefüggésben felmerülő problémaköröket a következő sajtósági és kifejezetten emblematikus példán keresztül szemléltetem.

Esettanulmány

Egy ikerterhesség során a 28-29. héten a szülész-nőgyógyász szakorvos flowmetriás vizsgálat segítségével megállapította, hogy a „B” magzat keringése centralizált, ultrahangos vizsgálattal kimutatható volt, hogy az említett magzat retardált. A szakorvos az orvostudomány jelenlegi állása alapján indokoltnak tartotta a császármetszésnek a terhesség 30. hete körüli időpontban való elvégzését, ellenkező esetben ugyanis a „B” magzat néhány héten belül elsorvadt volna. A *sectio caesarea* elvégzését azért a 30. hétre írták ki, hogy az „A” magzat addig is rendes körülmények között fejlődhessen. A terhes nő teljes körű tájékoztatást kapott, amelyben a szakorvos figyelmeztette a beavatkozással járó kockázatokra, illetve elmaradásának következményeire, így a „B” magzat elhalására. A kismama azonban nem akarta, hogy az „A” magzat koraszülött legyen, és a császármetszés elvégzésébe nem volt hajlandó beleegyezni. A terhes nő minden figyelmeztetés és tájékoztatás ellenére is ragaszkodott a vaginális szüléshez, a következmények vállalásával. Az Eütv. 17. § (2) bekezdésének a) pontja rögzíti, hogy a beteg beleegyezésére nincs szükség abban az esetben, ha az adott beavatkozás vagy intézkedés elmaradása mások – ideértve a 24. hetet betöltött magzatot is – egészségét vagy testi épségét súlyosan veszélyezteti. Ugyanakkor a 20. § (1) bekezdése szerint a cselekvőképes beteget megilleti az ellátás visszautasításának joga, kivéve, ha annak elmaradása mások életét vagy testi épségét veszélyeztetné, e körben maga az Eütv. fogalmazza meg kivételként azt az esetet, amikor életfenntartó vagy életmentő beavatkozást nem lehet visszautasítani, ha a várandós beteg előre láthatóan képes a gyermek kihordására.

A fentiek alapján tehát egyértelműen megállapítható, hogy az Eütv. 17. § (2) bekezdés a) pontja és a 20. § (1) és (6) bekezdésére figyelemmel a terhes nőnek nem állt jogában a császármetszés elvégzését visszautasítani. Az Alkotmánybíróság a 36/2000. (X.27.) számú határozatában az önrendelkezési joggal, ennek megfelelően a beleegyezési és visszautasítási joggal kapcsolatos törvényi rendelkezéseket is vizsgálata tárgyává tette. A testület szerint nem ellentétes a lelkiismereti és vallásszabadsággal az a törvényi rendelkezés, amely szerint nincs szükség a beteg beleegyezésére, ha a beavatkozás

elmaradása mások egészségét vagy testi épségét veszélyeztetné, hiszen – az Alkotmánybíróság gyakorlata értelmében – a lelkiismereti meggyőződésből fakadó cselekedet nem járhat mások alapjogainak a megsértésével. Tekintettel arra, hogy a nő kérésének teljesítése jogszabályba ütközött volna, a beteget addig ellátó kórház a hölgy akaratának teljesítését megtagadta.

Záró gondolatok

Mindent összevetve elmondható, hogy egy részletekre szorítkozó, és eszközeiben is korlátozott kutatás nem adhat választ mindazon kérdésekre, melyeket a joggyakorlat egészét, valamint a tudományos életben felmerült irányzatok új szellemi kihívásait elemezve feltehetünk. Mégis, ennek a viszonylag szűk spektrumú kutatásnak a végén is megkockáztathatunk olyan általános jellegű következtetéseket, amelyek iránymutatóul szolgálhatnak akár jelen értekezés, akár más – talán több kutatót bevonó – tudományos vállalkozások kiindulópontjainak felvázolásához.

Az élethez való joggal összefüggésben az Alaptörvény szól a magzati élet védelméről. Ez a szabály igazodik az Alkotmánybíróság – abortusz ügyben kialakított – korábbi gyakorlatához. Mind az első, mind pedig a második abortusz-határozat (64/1991. (XII. 17.) AB határozat és 48/1998. (XI. 23.) AB határozat) abból indult ki, hogy az ember jogi státusát meghatározó élethez való jog, emberi méltóság és a jogalanyisághoz való jog hármasából, a magzat vonatkozásában a jogalanyiság a kétséges. Megállapítható, amennyiben a jogalanyiságról az Alkotmány vagy a törvényhozás nem dönt, azaz a magzat jogalanyiságát – a terhesség különböző stádiumait is figyelembe véve – nem ismeri el, akkor a magzatot nem szubjektív jogon illeti meg a védelem, hanem a magzati élet védelme az állam életvédelmi kötelezettsége körébe tartozik. Az állam objektív életvédelmi kötelezettsége körébe tartozó védelem lehet hasonló, mintha a magzatot szubjektív (alanyi) jogon illelné meg, ugyanakkor alapvető különbség, hogy míg az élethez való alanyi jog (az emberi méltósággal együtt abszolút), addig az állam életvédelmi kötelezettségével szemben más jogok is mérlegelhetők, mint például az anya önrendelkezési joga. Alapvetően az Alkotmánybíróságnak ezt a gyakorlatát tükrözi az Alaptörvény II. cikke is, amely rögzíti, hogy „a magzat életét a fogantatástól kezdve védelem illeti meg.” Ennek megfelelően megállapítható, hogy az Alaptörvény nem rögzíti a magzat jogalanyiságát, így a magzati élet védelmét az állam életvédelmi

kötelezettsége körébe tartja, nem változtat tehát a magzati élet védelme tekintetében korábban kidolgozott dogmatikán és gyakorlaton.

Az egészségügyi törvény egyértelműen rögzíti, hogy a beteg személyes szabadsága és önrendelkezési joga korlátozható, ugyanakkor kizárólag az egészségi állapota által indokolt és a törvényben meghatározott esetekben és módon. Ennek a kiemelkedően fontos alapelvnek a gyakorlati megvalósulása az esetek nem elhanyagolható részében problémát okoz mind az orvosnak, mind az ellátásban résztvevő más szakembernek. Az Alkotmánybíróság megállapításával összhangban rögzíthető, hogy a tudományos igazságok kérdésében állást foglalni csak maga a tudomány lehet kompetens, a tudományos igazságok, szakkérdések eldöntésére a tudomány és nem a jogvédelem képviselői hivatottak²¹. A helyzet megítélését még árnyaltabbá teszi, hogy az egészségügyben a jogi normákon, bírósági vagy alkotmánybírósági döntéseken túlmenően komoly jelentősége van az írott és íratlan orvos-etikai szabályoknak, szakmai előírásoknak. Ez a típusú dinamizmus nem csak az orvostudományra jellemző, hanem a betegjogok területére is. Egyrészt az új eljárások miatti kihívások, másrészt az egyéb emberjogi, társadalmi problémák is lecsapódnak az ellátásban és a betegségekben is. Az emberek jövőjének meghatározásában az orvoslás csak az egyik tényező, ezért nem is vállalhatja magára a teljes felelősséget, ugyanakkor kérdéses, hogy az ágazati működés mennyire képes érvényre juttatni és elősegíteni a betegek társadalmilag változó betegjogi elvárásait²².

Jelentős problémakört vet fel továbbá, az a megállapítás is, hogy az egészségügyben dolgozók töredéke olvassa csak el a jogszabályokat, általában másodlagos forrásokon keresztül terjednek csak az ismeretek. Tekintettel arra, hogy az orvosi munkában a jogszabályok nyomon követése nem történik meg, így egy-egy új szabály lassan épül be a napi gyakorlatba. A szakmai folyóiratokban is viszonylag csekély terepet kap az orvos-beteg kapcsolat jogi tartalmának elemzése, a bírói és a hatósági gyakorlat precedensként történő feldolgozása sem jellemző, leginkább szóbeszéd útján történik. Másrészt a betegjogokkal foglalkozó jogi munkák jelentős része az egészségügyi törvény bemutatására és a szöveg elsődleges nyelvi értelmezésére szorítkozik²³.

²¹ BORZA Beáta, „Emberi méltóság – az egészségügyben” *Lehetőségek és küzdelmek az ombudsman munkájában*, In: „Beteg vagy egészségügy” A betegjogok helyzete egy átalakuló rendszerben, avagy kinek fontos a beteg?, Alapvető Jogok Biztosának Hivatala, 2012.,19 - 25.

²² *Opinion of the European Economic and Social Committee on Patients rights (own-initiative opinion) SOC/221 Patients rights*, Brussels, 2007., <http://www.eesc.europa.eu>., letöltve: 2013, december 29.

²³ KERESZTY Éva, *Betegjogok a gyakorlatban - szakértői és oktatói tapasztalatok*, In: „Beteg vagy egészségügy” A betegjogok helyzete egy átalakuló rendszerben, avagy kinek fontos a beteg?, Alapvető Jogok Biztosának Hivatala, 2012.,127-141.

A korábbiakban kifejtett versengő, egyidejűleg konfliktusba kerülő betegjogok, alapjogok esetében továbbra is felmerül, hogy alapvetően milyen elvek érvényesülnek, mely betegjogok milyen mértékben korlátozhatóak. Mit értünk továbbá elégséges tájékoztatáson és a bejegyzés megszerzésén a relatíve sürgős, de nem életveszélyes állapot miatti ellátást igénylő beteg esetében, amikor az idővesztés a sikeres ellátást veszélyeztető állapotot eredményezhet. Érdemi jogalkalmazási elvárást tekintetben a bírói gyakorlat sem ad, inkább a sikeres ellátással igazolja az orvos eljárását, illetve önmagában ilyen betegjogi sérelemért nem állapít meg kártérítési felelősséget.

Másrészről ugyanakkor felmerül a kérdés az orvosokban, hogy az ő jogaik, illetve azzal kapcsolatos problémáik, nevezetesen a bérezés, a rossz munkakörülmények, az ágazat elégtelen fejlesztése, a kutatási lehetőségek minimális szintje a gyakorlatban hogyan változnak. Nyilvánvaló például, hogy az orvosok munkaideje, túlmunkája és ennek díjazása olyan alapvető probléma, melynek betegjogi vetülete is jelentős, hiszen a megfelelő pihenőidő biztosítása nemcsak az orvos munkavállalói joga, hanem a beteg pihent orvoshoz való joga is. Ez esetben a jogok összeütközésével találkozunk: mivel nincs elegendő orvos, különösen minden szakterületen rendelkezésre álló szakorvos az ország minden egészségügyi szolgáltatójánál, ezért vagy centralizált, a beteg otthonától távolabbi ellátást lehet biztosítani a megfelelő színvonalon vagy pedig bizonytalan színvonalú és szakszerűségű ellátás nyújtható a túlmunka miatti fáradtságtól rosszabb teljesítményű, de beteg számára könnyebben elérhető orvosnál.

A fentiekben vázolt példák is jól mutatják, hogy számos átfogó betegjogi probléma érdemes a részletes elemzésre, átfogó vizsgálatra, valamint az egészségügy technológiai és tudományos fejlődése is kitermeli az új betegjogi és orvosjogi konfliktusokat.

Felhasznált irodalom

Monográfiák, tanulmányok, folyóiratcikkek

BORZA Beáta, *„Emberi méltóság – az egészségügyben”* *Lehetőségek és küzdelmek az ombudsman munkájában*, In: *„Beteg vagy egészségügy”* A betegjogok helyzete egy átalakuló rendszerben, avagy kinek fontos a beteg?, Alapvető Jogok Biztosának Hivatala, 2012.

DR. SZÉKELY Sándor, REZSŐ Margit, *A császármetszés története*, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1966.

KERESZTY Éva, *Betegjogok a gyakorlatban - szakértői és oktatói tapasztalatok*, In: „Beteg vagy egészségügy” A betegjogok helyzete egy átalakuló rendszerben, avagy kinek fontos a beteg?, Alapvető Jogok Biztosának Hivatala, 2012.

LEVINE, Robert, *Consent Issues in Human Research*, In Stephan G. POST (ed.): *Encyclopedia of Bioethics*, 3rd edition, New York - Munich: Macmillan Reference, Thomson - Gale, 2004.

SZEGHŐ Ágnes, *Kezelési szerződés – tájékoztatás és beleegyezés az egészségügyi ellátással összefüggésben (esettanulmány)*, *Glossa Iuridica*, II. évfolyam 1. szám.
(http://www.glossaiuridica.hu/gi1101/civ/gi1101_civ_szegho_agnes.pdf)
(letöltve: 2013. december 28.)

Jogforrások és kommentárok

Az egészségügyről szóló 1997. évi CLIV. törvény

Az egészségügyért felelős minisztérium szakmai protokollja a császármetszésről.

(<http://www.kk.pte.hu/servlet/download?type=file&id=649>) (letöltve: 2013. december 29.)

Bíróági döntések, vélemények

48/1998. (XI. 23.) AB határozat

64/1991. (XII. 17.) AB határozat

Opinion of the European Economic and Social Committee on Patients rights (own-initiative opinion) SOC/221 Patients rights, Brussels, 2007.

(<http://www.eesc.europa.eu>) (letöltve: 2013. december 29.)

Internetes hivatkozások

A császármetszés története

(<http://www.timmermann.hu/index.php?m=csaszarmetszes>) (letöltve: 2013. december 28.)

Kocsis Gabriella
Agrárjogi Tanszék

Témavezető: Vass János tanszékvezető habil. egyetemi docens

Az erdővédelem büntetési rendszere a hazai szabályozásban – különös tekintettel a 2012. évi C. törvény rendelkezéseire

2013. július 1. napján lépett hatályba az új büntető törvénykönyv, mely változást hozott az erdőkre vonatkozó büntetőjogi szabályozásban. Az új szabályozás büntetőjogi eszközökkel is elismeri az erdők jelentőségét, melyet akár környezetvédelmi, akár gazdasági szempontból nem lehet elégszer hangsúlyozni.

Az erdő a legösszetettebb szárazföldi ökológiai rendszer, ezért védelme kiemelt jelentőségű. Az erdőkre és azok védelmére vonatkozó jogszabályok köre igen széles, számos jogterületet lefed. Vonatkoznak rá például a környezetvédelmi jog (agrár-környezetvédelem), a polgári jog, a büntetőjog, a nemzetközi jog, a közigazgatási jog, a gazdasági jog, a pénzügyi jog szabályai. A széles körű szabályozás nem véletlen, hiszen az erdők élettartama, ahogy fejlődésük is rendkívül hosszú folyamatot igényel.¹ Az erdőállomány esetleges újraterelése is szintén rendkívül hosszú időt igényel. A különleges védelem indokául szolgál még az erdőket ért számos károsító hatás – mint az erdőben élő vadak, az erdőbe látogatók által okozható károk, az erdő talaját veszélyeztető tevékenység stb. – is.

Az erdők pusztulása számos más biológiai folyamat elindítója, a természetben létező egyensúly megbomlásához vezet. Ez az összetett szerep az erdők által betöltött funkciókon keresztül is rendkívül jól érzékelhető.

Az egyik legfontosabb szerep a talajvédelmi funkció. A talaj kialakulásához több ezer évre is szükség van, ám számos romboló környezeti hatásnak (szél, víz) van kitéve. Az erdőt alkotó fák gyökerei megkötik a talajt, a lombzat és az aljnövényzet is képes a védelmi szerep betöltésére.

¹ „Az őshonos fafajtáknál – ilyen pl. a tölgy, a bükk – a vágásérettségi kor 120 évre tehető, az ún. biológiai érettségi kor ennél még hosszabb idő, kb. 140 esztendő.” Dr. VASS (szerk.): Agrárjog

A levegő javításához is nagymértékben hozzájárulnak. Közismert a növények CO₂ megkötő képessége, valamint O₂ kibocsátása. Ezzel nemcsak a levegő javításához, hanem a klímaváltozás mérsékléséhez is hozzájárulnak. Éppen ezért, valamint zajfelfogó képességük miatt is felbecsülhetetlen értékűek a nagyvárosok mellett elhelyezkedő erdők. (A Budapest melletti Pilist és Börzsönyt évi ötmillió turista keresi fel.)²

Jelentőségüknél meg kell említeni gazdasági szerepüket – fontos nyersanyagforrást biztosítanak –, mérések szerint képesek elnyelni a radioaktív szennyezéseket, számos (védett) növény- és állatfajnak szolgál otthonául, valamint kulturális – rekreációs funkciót is betöltenek. Az erdő nyújtja a legtermészetesebb és legtartósabb pihenést, felüdülést az emberek számára.

Aktualitása miatt a hatályos büntetőjogi szabályokat érdemes áttekintetni, és megvizsgálni, hogy az erdők védelme érdekében milyen változást hoztak. Az erdők védelme érdekében kialakított szankciórendszer és szabályozási rendszer nagyon összetett, a jogszabályi hierarchiában számos szabályozási szinten találunk az erdőkre rendelkezést tartalmazó jogi normát, de ennek kialakulásáig hosszú út vezetett, melyt röviden érdemes áttekinteni.

I. Az erdők büntetőjogi védelmének rövid története

Az emberiség kapcsolata a természettel egyidős a megjelenésével, a természeti erőforrások használatának szabályozása szükségszerűen együtt járt a társadalmi szokások-szabályok kialakulásával. Kezdetben az erdőket közvagyonnak tekintették, ennek megfelelően szabadon használták, irthatták. A szabad felhasználás az erdőterületek jelentős fogyásához vezetett, ezért normákkal való szabályozás elengedhetlenné vált.

A szabad használat egy idő után nem működött, ezért az erdőterületek felosztására került sor. *„Az osztás ugyanazon szabályok szerint ment végbe, mint a szántóföldek vagy kaszálóknál. Miként ezekből, úgy az erdőből is a község minden egyes tagja egyenlő részt kapott, oly módon, hogy előbb az erdőt, vagy annak felosztás alá eső részét annyi egyenlő részre mérték ki, a hány egyenjogú tagja volt a községnek s azután az így felmért részek fölött maguk sorsot huztak, s kinek amelyik rész jutott, azt vágta ki a míg tartott benne, kivágás után pedig a községre szállított*

² Dr. FÜLÖP Sándor (szerk.): Közösségi részvétel az erdők védelmében, EMLA Környezeti Management és Jog Egyesület Budapest, 2006.

*vissza, és a község, a maga tagjainak megint másutt osztott erdőt.*³ A kiosztott területeken az eltérő korú és minőségű fafajtákból eredő különbségeket, valamint a területek településtől való eltérő távolságát a területek nagyságbeli differenciálásával próbálták ellensúlyozni.⁴ A szabad erdőterületek fogyásával végezetül már nem erdőterületeket, hanem csak fát osztottak.⁵

Az erdőterületek felhasználásának folyamatosan kialakuló szabályozása mellett fokozatosan alakult ki a királyi erdőóvó tisztsége.⁶ Az erdők mai értelemben vett igazgatása a megyeispán feladata volt, ám a tényleges őrzési és gondozási feladatokat az erdőóvó végezte, mely tisztség apáról fiúra öröklődött.⁷ Az elsődleges feladatuk az erdők őrzése volt. Az egyházak tulajdonát képező erdőkben is a királyi erdők mintájára erdőóvó rendszer működött.

Az erdőrendezés kialakulásának első írásos emléke Zsigmond királytól származik. A királyi erdők a növekvő bányászat miatt és a só szállításhoz a szükséges utak biztosítása érdekében folyamatosan fogytak, ezért azok védelme magasabb szinten is indokolt volt.

Az erdőkre vonatkozó hasznosítási szabályok természetüknél fogva gyakran együtt jártak a vadászati előírásokkal. II. Ulászló megtiltotta a jobbágyoknak a szabad vadászatot.

Werbőczy István 1514-es Hármaskönyvébe az erdei károk megtérítéséről szóló rendelkezést is belefoglalta, mellyel egyidejűleg a birtok sérthetetlenségét is biztosította. A Hármaskönyv III. rész 33. címe 4. és 5. § kimondja: *„4.§ Mert az a különös és határozott büntetés alatt tett tilalom, hogy a vetésekben vagy rétekben avagy az erdőkben senki kárt ne tegyen, csupa annak a helynek jobbágyaira szól, melynek határában az ilyen vetések, erdők vagy rétek fekszenek; minthogy az idegenek nem e tilalom büntetését, hanem a kár mennyiségét kötelesek megfizetni.*

5.§ Ha pedig a jobbágy lopva vagy nyilván erőszakosan erdőt vágna vagy annak fáit bántaná és ezen lehetne kapni, mindenét, a mi nála van, elveszti és azonfelül erőszakosságáért díján marad.”

A törekvések ellenére az erdők fogyását nem sikerült megállítani, többek között a növekvő bányászati tevékenységnek köszönhetően. Egy egységes, nagyobb területre kiterjedő erdőrendtartás meghozatala vált

³ TAGÁNYI: Magyar erdészeti oklevéltár 9.o. 3. bekezdés

⁴ Uo.: 9. és 10. o.

⁵ Uo.: 11. o.

⁶ Uo.: 12. o.

⁷ Uo.: 12. o.

egyre sürgetőbbé. „Az új rend bevezetéséül 1558-ban kelt az első királyi nyílt parancs, mely a bányákhoz közel eső összes erdőkből a kecskék legeltetését eltiltotta... korszakot alkot e nyílt parancs az a másik intézkedése, hogy a király esentúl mindezen erdők őrizetét saját embereire bizza, kik azonban csak egyszerű erdőőrök lehettek.”⁸ Majd a bányaerdők őrzését is királyi biztosok látták el. A királyi biztosok folyamatos szorgalmazására 1565-ben II. Miksa a bányaerdőkre vonatkozó rendtartást adott ki az 1561. évi hallstadi rendtartás mintájára.⁹ II. Miksa rendelete az erdőleírás mellett a kezelésre és fenntartásra vonatkozó előírásokat is tartalmazta. A rendelet újszerű volt atekintetben, hogy a fogyasztásnál figyelembe kívánta venni az erdő minőségét és tervezési rendszert vezetett be. 1584-ben I. Rudolf ezt megerősítette.

Erdélyben a XVII. században már törvények születtek az erdei károk büntetéséről.

A mezőgazdaság átalakulása a XVIII. század végén kezdődött, majd a XIX. században teljesedett ki. A megművelt területek aránya rohamosan növekedett, aminek egyenes következménye az Alföld természetes növénytakarójának, az erdőszteppnek a visszahúzódása, de fogyni kezdtek a hegyvidéki erdőterületek is. A szükségesnél nagyobb mértékben kezdtek el irtani az erdőket.

Az erdők pusztulásának megakadályozására számos jogi norma született a XVIII. század folyamán. Az 1718. évi rendelet biztosítja a katonai hivatalnokok részére az erdők kezelését, valamint az erdők védelmét – katonai rendszer keretei között – az ő feladataik között sorolja fel.

Nagy jelentősége miatt kiemelkedik a korszak rendelkezései közül Mária Terézia 1769. december 22. napján aláírt erdőrendtartása (továbbiakban: Országos Erdőrendtartás). Az erdőigazgatás területén is új eredményt ért el: minden törvényhatóságnál a tisztikar egyik tagját az erdészeti ügyek felügyeletével bízták meg. Ezen túlmenően minden megye erdőfelügyelőt állított fel a hozzá tartozó erdők felügyelete érdekében.

1761-ben az avargyújtás tilalmáról született állami intézkedés. 1765-ben az erőszakos erdőkárok megtorlása ellen harmadnapos törvényszéket állítottak fel.¹⁰ A XIX. század elejére a legtöbb erdélyi törvényhatóság kidolgozta a saját erdőrendtartását.

⁸ TAGÁNYI: i. m. 20. o. 2. bekezdés

⁹ Uo.: 20. o.

¹⁰ Uo.: 31-32. o.

Az első erdőtörvénynek az 1791. évi LVII. törvénycikket tartják, melyben a közhatalom védelemben részesíti az erdők megóvását. Ezt követően 1810-ben a Helytartótanács közrendeletében előírta, hogy a kamarai erdőkre nézve négy országos erdőfelügyelőséget kell felállítani. *„A főerdőfelügyelők hatásköre kiterjedt az összes kamarai és bányaerdőkre, valamint a szabad kir. városok s az üresedésben levő egyházi javadalmak erdeire.”*¹¹

Az első korszerű erdőtörvényt 1879-ben alkották meg¹² 1879. évi XXXI. tc. számon, mely a termőföld védelme érdekében meghatározott területeken megtiltja az irtást és a tarvágást, azaz bevezette a véderdő fogalmát. Ezzel a rendelkezéssel a véderdőben található élőlényeket és értékes fákat is meg lehetett védeni.

A huszadik század elején gyökeresen átalakulnak földtulajdoni viszonyok és a birtokrendszer. Mind az első világháborút követő Trianoni szerződés, mind a második világháborút követő változások alapvetően megváltoztatták az erdőkre vonatkozó szabályozást. Nagy változást hozott a nagybirtokrendszer megszüntetéséről és a földműves nép földhöz juttatásáról szóló 600/1945.M.E. számú rendelet, később törvény.¹³ *„A földbirtokok erdeiből a 100 kat. holdon felülieket állami tulajdonba vették, a 10-100 kat. hold terjedelműeket pedig állami ellenőrzés alatti községi tulajdonba vonták.”*¹⁴ A rendelkezés folytán nagyméretű állami tulajdonban lévő erdőbirtokok jöttek létre, mely a mai napig érezteti hatását a magyarországi erdőbirtokok szerkezetén. A tulajdonosi szerkezet az 1960-as évekig jelentősen átrendeződött a kollektivizálás miatt. Az állami tulajdonú mezőgazdasági területek mellett a termelőszövetkezeti tulajdoni forma vált meghatározóvá. A változások természetesen magukkal vonták a védelmi kötelezettségek alanyainak változását is.

1949-ben született meg az erdők és fák hatékonyabb védelméről szóló 2040/1949. (III.5) kormányrendelet. A fákkal kapcsolatos rablógazdálkodásoknak próbált véget vetni. *„A rendelet értelmében élőfa kivágását kizárólag jogerős és végrehajtható hatósági engedély birtokában lehetett végrehajtani. Az engedélyt élőfa kivágásakor, akkor lehetett kapni, ha a fa beteg, széltörött, száradásnak indult, vagy fenntartásra más okból alkalmatlan volt. Ezekben az esetekben is az*

¹¹ TAGÁNYI: i.m. 40. o.

¹² TAGÁNYI Károly az első igazi erdőtörvénynek az 1791:XXX tcikk.et tartja, mely a *„közös erdők felosztását, a pusztítás megakadályozására a a hatósági zárlatot sat. mondta ki.”* TAGÁNYI: i.m. 34. o.

¹³http://www.nebih.gov.hu/szakteruletek/szakteruletek/erdeszeti_igazgatosag/erdeszet_szakteruletek/erdolatogato_knak/erdeszettortenet 2013. 05. 26. 11:30

¹⁴ uo.

engedélyezés további feltétele a fapótlási kötelezettség (illetve annak előírása).¹⁵

1961-ben vált el egymástól a természetvédelem és az erdők jogi szabályozása azzal, hogy megszületett az 1961. évi VII. törvény – az erdőkről és a vadgazdálkodásról –, és az 1961. évi 18. tvr. – a természetvédelemről. Az erdőtörvény az erdőkre, míg a természetvédelmi tvr. az egyedileg vagy fajszinten védetté nyilvánított fákra vonatkozott.

Az erdőgazdálkodás jelen jogi szabályozása és annak háttere korszerű, az uniós joganyaggal harmonizált. Meghatározza a tartamos erdőgazdálkodás alapkritériumait, az erdő védelmének szempontjait, az erdőtulajdonosok jogait és kötelességeit, figyelembe veszi a magánerdő tulajdonosok szerepét és szükségleteit, ugyanakkor ellátja az erdészeti igazgatást számos eszközzel annak érdekében, hogy a társadalom érdekeit hosszútávon védeni legyen képes.

1968-tól új szemlélet vette kezdetét az erdőgazdálkodásban, melynek alapvetően a nyereségérdekeltség állt a középpontjában, és ez az erdőállomány fogyását eredményezve. A következő mérföldkövet a Büntető törvénykönyv hatálybalépése hozta.

Az 1989-90-ben bekövetkezett rendszerváltozás jelentős átalakulást hozott az erdővédelem területén. A termőföldről szóló 1994. évi LV. törvény, a környezet védelmének általános szabályairól szóló 1994. évi LIII. törvény (továbbiakban: Kvt.), valamint a természet védelméről szóló 1996. évi LIII. törvény (továbbiakban: Tvt.) komplex védelmi rendszer kiépítésének alapjait teremtette meg, biztosítva ezzel az erdők általános védelmét. A földtörvény a termőföld használatának alapvető rendelkezéseit, annak megsértésének szabályainak alapjait fekteti le. Az Állami Erdészeti Szolgálat létrehozásáról és szervezetéről szóló 37/1996. (XII.29.) FM rendelet megteremtette az erdőgazdálkodás feletti állami felügyeletet. Az erdészeti igazgatással összefüggő egyes irányítási, szervezési, valamint hatósági feladatokat: a földművelésügyi és vidékfejlesztési miniszter; az országos erdészeti hatóság – az Erdészeti Hivatal, az országos erdészeti hatóság területi szerve (az Állami Erdészeti Szolgálat) látták el, azaz háromszintű rendszerben működött. 2007. január 01-től az Állami Erdészeti Szolgálatot a Mezőgazdasági Szakigazgatási Hivatalba (MgSzH) integrálták a Fővárosi és megyei Növény- és Talajvédelmi Szolgálattal, a Növény- és Talajvédelmi Központi Szolgálattal; a Megyei Földművelési és Vidékfejlesztési Hivatalok OMMI központjaival és telepeivel; ÁESZ területi igazgatóságaival és központjával

¹⁵ A fák védelméről szóló jogszabályok korszerűsítésének szakmai megalapozása című tanulmány IMOLEX Tanácsadói Iroda szerkeszti, kézirat, Budapest, 2004. 14. o.

együtt. Az erdészeti szakigazgatás további átalakításra került a megyei kormányhivatalok létrehozásával és a Nemzeti Élelmiszerlánc-biztonsági Hivatalról szóló 22/2012. (II. 29.) kormányrendelettel. A kormányrendelettel felállított hivatal útján az első- és másodfokú hatósági irányítási és szervezési-, valamint igazgatási feladatokat a Megyei Kormányhivatalok Erdészeti Igazgatóságai (MKEI), illetve a Nemzeti Élelmiszerlánc-biztonsági Hivatal (NÉBIH) Erdészeti Igazgatósága látják el.

Mind az európai uniós követelmények, mind a hazai szakmai igények megkívánták az erdőtörvény korszerűsítését, ezért hosszú előkészítő munka után megszületett az erdőről, az erdő védelméről és az erdőgazdálkodásról szóló 2009. évi XXXVII. törvény. Fontos megemlíteni, hogy a hatályos erdőtörvény módosítása folyamatban van. Az új erdőtörvény három fő célkitűzés mentén került megalkotásra: egyrészt az EU Erdészeti Stratégiájában foglaltak végrehajtására és az Európai Mezőgazdasági Vidékfejlesztési Alapból nyújtandó vidékfejlesztési támogatásról szóló 2005. szeptember 20-i, 1698/2005/EK tanácsi rendeletben megfogalmazott új erdészeti intézkedések bevezetésére; másrészt a hazai erdőtulajdonosok, erdőgazdálkodók esélyegyenlőségének megteremtése és a magán-erdőgazdálkodás működőképességének javítása céljából; harmadrészt az erdészeti szakigazgatás munkájának racionalizálása érdekében.

A falopások megelőzésére bevezeti a faanyag származásának igazolását, mely a jelenleg hatályos büntető törvénykönyvi tényállások érvényesülését is elősegíti.

II. Az 1978. évi IV. törvény a Büntető Törvénykönyvről

Az erdők védelmére vonatkozó jogszabályok megsértése esetén a büntetőjog szankciókat ír elő. Ezeket elsősorban a „környezetvédelmet sértő bűncselekményekből” – a környezetkárosítás, és a természetkárosítás törvényi tényállásaiból – vezette le a törvény.

A büntetőjog mindig negatív értékítéletet közvetít az elkövető felé, melynek keretét a társadalom, az állam határozza meg. A büntetőjogi eszközök elsősorban a jogsértő magatartásra utólagosan – megtorlásként – válaszolnak, de megjelennek a korrekciós célok is.

A szabályozásról el lehetett mondani, hogy *„megmarad a hagyományos felelősségi konstrukcióban, de elindul a jogérvényesítés feltételeinek*

*szigorítása irányában.*¹⁶ A büntetőjog nem fordított elegendő figyelmet a környezetvédelemre, és ez szembetűnően megjelent a szabályozásban. Az akkor hatályban lévő három tényállást – környezetkárosítás, természetkárosítás, a hulladékgazdálkodás rendjének megsértése – a XVI. fejezeten – a közrend elleni bűncselekményeken – belül a közegészség elleni bűncselekmények (IV. cím) alcsoportjába sorolta. Azonban a védelmezett társadalmi érdek jelentősen túllépi a közegészség kereteit, ezért megjelentek azok az álláspontok, melyek a környezetvédelmi bűncselekményeket külön címbe sorolták volna.¹⁷

II.1. A környezetkárosítás

Környezetkárosítás a 1978. évi IV. törvény (a továbbiakban: régi Btk.) 280.§-a határozta meg. A törvény szerint az követi el a bűncselekményt, aki a környezetet vagy annak elemét veszélyezteti, károsítja vagy erre alkalmas magatartást tanúsít, valamint a környezetet vagy annak elemét jelentős mértékben szennyezi, vagy ezt eredményező magatartást tanúsít.

A bűncselekmény tárgya az emberi környezet egésze vagy a környezet valamely eleme. A *környezet* fogalmát az 1995. évi LIII. törvény határozza meg: környezeten a környezeti elemeket, azok rendszereit, folyamatait és szerkezetét kell érteni. A *környezeti elem* fogalmát a régi Btk.¹⁸ a környezetvédelmi törvénnyel összhangban adja meg: környezeti elem a föld, a levegő, a víz, az élővilág, valamint az ember által létrehozott, épített (mesterséges) környezet, továbbá ezek összetevői. Így elméletileg az erdők védelmét is szolgálhatta, de alkalmas lehetett az egyedi fákra vonatkozó szabályok megsértése esetén alkalmazandó szankciók szerepének betöltésére is.

A bűncselekmény elkövetési magatartásai: a környezet, a környezet valamely elemének *károsítása*; jogszabályban vagy hatósági határozatban megállapított *kötelezettség megszegésével* károsításra alkalmas magatartás tanúsítása; jelentős mértékű *szennyezés*.

Az elkövetési magatartások közül a leggyakoribb erdőket veszélyeztető magatartás a tűzgyújtás, valamint a veszélyes hulladék ártalmatlanításai kötelezettségének megszegése, trágya szivattyúzása csatornába, vegyi anyag folyóba ömlése.

¹⁶ BÁNDI Gyula: A környezetjogi felelősségről, Belügyi Szemle, 2005./V. szám, 3-21. o.

¹⁷ Erre mutat rá BÁNDI Gyula: A környezetjogi felelősségről című tanulmánya.

¹⁸ Régi Btk. 286/A. § (1) bekezdés a) pont

A szennyezés fogalmát a régi Btk. 280. § (5) bekezdése határozta meg: *„E § alkalmazásában szennyezés: a föld, a levegő, a víz, az élővilág, valamint azok összetevői jogszabályban vagy hatósági határozatban megállapított kibocsátási határértéket meghaladó terhelése.”*

A kibocsátási határérték fogalmát nem a régi Btk., hanem a Kvt. írta elő, mely határérték átlépése esetén következett be a szennyezés és a károsítás. A Kvt. saját fogalomrendszert dolgozott ki a környezetszennyezés, a környezetkárosodás és a környezetveszélyeztetés hármasságában, melyek összefüggő rendszert alkotnak, együttesen értelmezendő fogalmak. A szennyezés, károsodás és veszélyeztetés bekövetkezésének indikátorai a határértékek. 2007. április 30. előtt a Kvt. 4.§ s-u) pontjai három határértéket különböztetett meg: igénybevételi határérték, kibocsátási határérték, szennyezettségi határérték. A pontatlan jogszabályi meghatározásuk miatt a fogalom értelmezése a gyakorlatban komoly problémákat jelentett, a Legfelső Bíróságnak kellett kidolgozni a környezetveszélyeztetés, a környezetkárosítás és a környezetszennyezés fogalmának egymáshoz való viszonyát – összhangot teremtve a környezetvédelmi szabályozási rendszer alapelveivel, normáival¹⁹ – és iránymutatást adnia a gyakorlat számára a helyes jogértelmezése érdekében. A Legfelső Bíróság jogértelmezését követően a Kvt. törvényi fogalomrendszere is módosításra került, bevezették a igénybevételi határérték, kibocsátási határérték, és a szennyezettségi határérték fogalmát.²⁰

A régi Btk. a Kvt.-vel összhangban használta a károsítás fogalmát, mely *„az a tevékenység, amelynek hatására a környezetnek vagy valamely elemének olyan mértékű változása, szennyezettsége, illetve igénybevétele következik be, amelynek eredményeképpen a környezet, illetve a környezeti elem természetes vagy korábbi állapota csak beavatkozással vagy egyáltalán nem állítható helyre, illetőleg olyan tevékenység, amely az élővilágot kedvezőtlenül érinti”²¹, „a szennyezés a környezetnek vagy valamely elemének jogszabályban vagy hatósági határozatban megállapított kibocsátási határértéket meghaladó terhelése”²².*

¹⁹ A környezetveszélyeztetés fogalmának vizsgálata során nem szabad figyelmen kívül hagyni a környezetvédelmi szabályozás alapelveit sem. Ha csak a – teljesség igénye nélkül – olyan lényegese elveket nézünk is, mint a megelőzés, helyreállítás vagy szennyező fizet elve, már akkor is közelebb kerülünk a környezetveszélyeztetés fogalmának tartalmához. *„A megelőzés fogalma kettős értelemben használatos, mivel az ártalmak keletkezésének megelőzése mellett a károsító folyamatok további hatásai elleni fellépést is magában foglalja.”* BÁNDI: Környezetjog 2004. 30. o.

²⁰ Kvt. 4. § s-u) pontja

²¹ BELOVICS – MOLNÁR – SINKU: Büntetőjog – Különös rész HVG-Orac Lap és Könyvkiadó Kft., Budapest, 2004. 413. o.

²² Uo.

A károsítás és a szennyezés a környezet igénybevételével, illetve terhelésével valósulhatnak meg. *„A környezet igénybevétele alatt a környezetben történő változás előidézését, a környezetnek vagy elemének természeti erőforráskénti használatát kell érteni.”*²³ A környezeti terhelés pedig *„valamely anyag vagy energia környezetbe való kibocsátásával valósulhat meg.”*²⁴

A Kvt. kimondja, hogy a környezethasználatot úgy kell megszervezni és végezni, hogy a legkisebb mértékű környezetterhelést és igénybevételt idézze csak elő, valamint törekedni kell a környezetszennyezés megelőzésére, és egyben el kell kerülni a környezetkárosítást. Jogszabály külön előírhat feltételeket a környezethasználat területére, s különböző tiltó, korlátozó rendelkezéseket állapíthat meg.

Ha az elkövetési magatartás károsítás vagy szennyezés, materiális bűncselekmény valósul meg, vagyis az elkövetési magatartás és az eredmény között ok-okozati összefüggésnek kell fennállnia.

A jogszabályban vagy hatósági határozatban megállapított kötelezettség megszegésével károsításra vagy szennyezésre alkalmas magatartások tanúsítása veszélyeztetési tényállási elemként kerültek szabályozásra. Ez azt jelenti, hogy a károsításnak vagy a szennyezésnek nem kell ténylegesen bekövetkeznie, elegendő a magatartás erre való alkalmassága. A veszély itt közvetlen veszélyként jelenik meg, mely meglétének bizonyítása nehézséget jelent a büntetőeljárás során, ugyanis hosszas bizonyítási eljárást (szakértői vizsgálatot) igényel.

A környezetkárosítás tényállása a nemzetközi szerződés hatálya alá vagy védelem alá nem tartozó fák védelmére nyújt lehetőséget, szemben a természetkárosítás tényállásával, mely a védelem alá tartozó fákat részesíti védelemben. Ez azért lényeges az erdők védelme szempontjából, mert az Evt. nem nyújt védelmet az erdőben található fák egyedi védelmére. A büntető tényállás ezért fontos felelősségi alakzat az erdei fák védelmében.

A tényállás elkövetésének a száma napjainkban egyre növekszik. *„A nyolcvanas években nem haladta meg a négy esetet, a felderített bűnelkövetők arány pedig még alacsonyabb volt, sőt 1981-ben, 1982-ben és 1984-ben nem is akadt ismerté vált bűnelkövető. 1993-tól kezdődően azonban emelkedés történt, amely 1997-ben 41 ismertté vált bűncselekménnyel tetőzött, az utóbbi években pedig 24-34 eset vált ismertté. A legtöbb környezetkárosító bűncselekmény az utóbbi években*

²³ BELOVICS – MOLNÁR – SINKU: Büntetőjog – Különös rész 389.o.

²⁴ Uo.

*Pest, Bács-Kiskun, Jász-Nagykun-Szolnok, valamint Csongrád megyében követték el”.*²⁵

A fentiek alapján megállapítható, hogy a környezetkárosítás tényállása a gyakorlatban nem biztosított megfelelő védelmet az erdők védelmére.

II.2. A természetkárosítás

A **természetkárosítás** törvényi tényállásának elkövetése a leggyakoribb elkövetési magatartás a környezeti bűncselekmények közül, az esetek többsége ide tartozik. Többnyire azonban állatfajok egyedeire követik el.²⁶ A természetkárosítás tényállásáról a régi Btk. 281.§-a szólt.

A bűncselekménynek két csoportba sorolható az elkövetési tárgya: az egyik csoport a fokozottan védett élő szervezet egyede²⁷ tartozott. A másik csoport az európai közösségi jelentőségű természetvédelmi rendeltetésű területekről szóló jogszabály szerinti területek – különleges madárvédelmi terület, különleges természetmegőrzési terület, vagy annak jelölt terület, valamint kiemelt jelentőségű természetmegőrzési terület vagy annak jelölt terület – és a védett természeti terület, barlang, élő szervezetek életközössége, azok élőhelye.

A védelem az első csoportnál az élő szervezet egyede szempontjából valósulhat meg. Az értelmező rendelkezésekben felsorolt, az élő szervezet egyedének valamennyi szakasza, alakja, állapota csoportjába beletartoznak a növények – így a fák magjai, gumói, palántái; az élő szervezet egyedének származéka csoportjába pedig beletartozik a fák virága, termése stb.²⁸

A bűncselekmény elkövetési magatartásai a jogellenes megszerzés, tartás, forgalomba hozatal, országba történő behozatal, kivitel, átvitel, kereskedés, egyed károsítása, elpusztítása a fokozottan védett élő szervezetek egyede körében. Az elkövetési tárgyak második csoportjához kapcsolódó elkövetési magatartás a jogellenesen jelentős mértékben történő megváltoztatás.

A jogellenes, jelentős mértékű megváltoztatás magatartása három csoportba sorolható:

²⁵ TILKI: Környezetvédelem a büntetőjogban és a szabálysértési jogban, Belügyi Szemle, 2005./V., 52-64. o.

²⁶ ÁBRAHÁM: A környezeti bűnözés alakulása az elmúlt években, Belügyi Szemle, 2005./V., 22-51. o.

²⁷ A fokozottan védett élő szervezetek fajait, azok egyedének pénzbeli értékét a 13/2001. (V.9.) KöM rendelet 3. és 4. számú melléklete tartalmazza.

²⁸ BELOVICS – MOLNÁR – SINKU: i.m. 399. o.

„1. Természetvédelmi oltalom hatálya alá tartozó erdőben végzett engedély nélküli, vagy az engedélyben meghatározott mértéket meghaladó szintű fakitermelés...

2. ... felszíni bányászati, útépítés, gátépítés, vagy egyéb építkezés alkalmával a hatósági előírásokat figyelmen kívül hagyják, vagy megszegik, így a tevékenység eredményeként adott területen található élő szervezetek életközössége megsemmisül, megrongálódik, vagy egyszerűen csak csökken a természetes életterük. ...

3. ... nád- vagy mezőégetés alkalmával a felügyelet nélkül hagyott lángok áttérjednek a védett fajok életközösségének otthont adó területekre, ahol ennek következtében súlyos károsodás következhet be.”²⁹

A fakitermelés esetében a természetkárosítás mellett sok esetben halmazatként megállapítható a lopás tényállása is, valamint a magánokirat-hamisítás, csalás. Az utóbbiakra akkor kerül sor – és van rá gyakorlati példa is –, amikor az engedélyeket meghamisítják, és így tévesztik meg a természetvédelmi szakszolgálatokat.

A második csoport speciális esete, *„amikor figyelmetlenségből fokozottan védett fajokat tartalmazó műveletlen területeket mezőgazdasági művelésbe vonnak, vagy infrastrukturális fejlesztések során természetvédelmi szempontokat nélkülöző technológiai alkalmazására kerül sor.”*³⁰

Súlyosabban minősül, ha az elkövetési tárgyak első csoportjába tartozó egyedek olyan mértékű pusztulása következik be a jogellenes magatartás által, hogy az egyed külön jogszabályban meghatározott pénzbeli értékének *„együttes összege eléri a fokozottan védett élő szervezet egyedi esetében megállapított pénzben kifejezett legmagasabb érték kétszeresét.”*³¹ Az elkövetési tárgyak második csoportja esetén akkor kerül sor súlyosabb minősítésre, ha a jogellenes magatartás jelentős károsodást, megsemmisülést okoz.

Abban az esetben, ha valaki az Sztv. 147. § a), b), c)³² pontjában meghatározott magatartást követi el, a cselekménye szabálysértésnek minősül a szabálysértési törvény szerint, és pénzbírsággal sújtható.

²⁹ ÁBRAHÁM: i.m. 22-51. o.

³⁰ Uo.

³¹ BELOVICS – MOLNÁR – SINKU: Büntetőjog i.m. 402. o.

³² Sztv. 147. § (1) bekezdés: „Aki a) a természetvédelmi hatóság engedélyéhez vagy szakhatósági hozzájárulásához kötött tevékenységet engedély vagy szakhatósági hozzájárulás nélkül, vagy az engedélytől, szakhatósági hozzájárulástól eltérő módon végez vagy végeztet, bejelentési kötelezettségének nem tesz eleget,

b) természeti területen – beleértve a védett természeti területet is – a természetvédelmi célokkal össze

A bűncselekmények felderítése, nyomozása, vizsgálata döntő többségben a helyi (városi, kerületi), kisebb részben a területi (megyei) szerveknél történik.³³ Előfordulhat, hogy egyes ügyeket megyei vagy országos illetékességű szerv lát el, de a rendelet kötelező jelleggel egyetlen ügykört sem von ezek hatáskörébe.

A bűnügyi szolgálaton belül (helyi, területi szerveknél) a környezetvédelmi bűncselekmények büntetőeljárait a gazdaságvédelmi egységeknél folytatják le. Léteznek olyan megyei rendőr-főkapitányságok, ahol környezetvédelmi referensek működnek a bűnmegelőzési egységekben. A feladatuk a terület bűnüldöző tevékenységének összehangolása, a képzés biztosítása.

Az elkövetők felderítésében a rendőrség kikéri a területileg illetékes környezet- és természetvédelmi felügyelőségek, vagy nemzeti parki igazgatóságok segítségét. Ehhez elengedhetetlen a szervek közötti folyamatos kapcsolattartás, információ csere. Leginkább a természetvédelmi szolgálatok állásfoglalásának beszerzésére van szükség az egyedek pontos fajának, védettségi fokának és eszmei értékének meghatározásához.

A folyamatos kapcsolattartás szerepe akkor is fontos, ha nem a szakintézmény kezdeményezésére indult a nyomozás. Ilyenkor értesíteni kell a hatáskörrel bíró, illetékes hatóságot a történekről, hogy a szükséges intézkedéseket meg tudják tenni: regisztrálják az illetékességi területükön történt pusztulás mértékét, a szükséges mértékben módosítani tudják az intézkedési terveiket, javíthassák a jövőbeni bűncselekmények elleni fellépésüket, kidolgozhatják az eddigi kutatási eredményeiket, és az általuk vezetett országos nyilvántartást.³⁴

Jelenleg nincs kiépítve egy jól működő – gyors és pontos – adatszolgáltatási rendszer a szervek között, mely jelentős mértékben megnehezíti és meghosszabbítja a bűnüldöző egységek munkáját. Minden megyében a megyei rendőri szerv és annak területén lévő nemzeti parkok, illetékes környezetvédelmi felügyelőségek, esetleg civil szervezetek kötöttek együttműködési megállapodást, de ezek csak az

nem egyeztethető tevékenységet folytat, szemetel, a területet más módon szennyezi, tiltott helyen tartózkodik, tiltott módon közlekedik, engedély nélkül tüzet rak,

c) védett vagy fokozottan védett élő szervezet egyedét, származékát, barlangi képződményt jogellenesen megrongálja, elviszi, állatfaj egyedét élettevékenységében jelentős mértékben zavarja, valamint a védett élő szervezet egyedét, származékát, barlangi képződményt jogellenesen elpusztítja,

d) a természet védelmére vonatkozó rendelkezéseket egyébként megsérti, százezer forintig terjedő pénzbírsággal sújtható.”

³³ 15/1994. (VII.14) BM rendelet, majd hatályon kívül helyezését követően: 3/2008. (I. 16.) IRM rendelet, majd 25/2013. (VI. 24.) BM rendelet

³⁴ ÁBRAHÁM: i.m. 22.o.

adott megyére vonatkoznak, és általában nincsenek összhangban a más megyékben kötött megállapodásokkal. A megyék közötti együttműködési megállapodások hiányoznak.

Ábrahám Attila szerint³⁵ minden megyei rendőr-főkapitányságon környezetvédelmi referenst kellene alkalmazni az eredményesebb rendőri fellépés érdekében. A referensek feladatai között szerepelne a szakkoordináció, melynek keretén belül információkkal látná el a nyomozásban részt vevő szerveket. Erősítené a kapcsolatokat a környezetvédelmi és természetvédelmi szervekkel, valamint oktatást végzene és szervezne.

A rendőri fellépést erősítené még a környezetvédelmi szakképzések és továbbképzések szervezése is, valamint annak a ténynek a kihasználása, hogy a környezetvédelmi büntetőügyek nyomozására nemzetközi kötelezettségvállalásaink vannak, és ezek teljesítésére az Európai Unió költségvetéséből pályázati úton forrás nyerhető.

Néhány fős környezetvédelmi csoport megyénkénti kialakítása – technikai, személyi feltételekkel – tovább növelhetné a hatékonyságot.

II.3. A hulladékgazdálkodás rendjének megsértése

Az ember általi tevékenységek közül az erdők egészségi állapotát leginkább az erdőkben elhelyezett hulladékok veszélyeztetik. A Btk. lehetőséget biztosít az ilyen tevékenységek büntetésére, és enek révén a megelőzésre is.

Az sérti meg a hulladékgazdálkodás rendjét, aki arra a célra hatóság által nem engedélyezett helyen hulladékot elhelyez; engedély nélkül vagy az engedély kereteit túllépve hulladékkezelési tevékenységet, illetve hulladékkal más jogellenes tevékenységet végez. Az ilyen magatartás büntett, és három évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.

A büntetés büntett miatt öt évig terjedő szabadságvesztés, ha az előbbieken meghatározott bűncselekményt a hulladékgazdálkodásról szóló törvény szerinti veszélyes hulladéokra követik el.

³⁵ ÁBRAHÁM: i.m. 22. o.

III. 2012. évi C. törvény a Büntető Törvénykönyvről

A 2013. július 1. napjától hatályos új büntető törvénykönyv számos jelentős változást vezetett be, mely nagymértékben hozzájárul az erdővédelem hatékonyabbá tételében.

Az egyik legszembetűnőbb változás, hogy önálló fejezetet – XXVII. fejezet – kaptak a környezet és a természet elleni bűncselekmények. A jogalkotó ezzel kiemeli a közrend elleni bűncselekmények címe közül a tényállásokat, hangsúlyozva, hogy a külön fejezet önálló védett jogtárgyat tartalmaz, elismerve a környezet autonóm védelmét.

A környezet és a természet elleni bűncselekmények közé tartozik a környezetkárosítás, a természetkárosítás, az állatkínzás, az orvvadászat, az orvhalászat, a tiltott állatviadal szervezése, a hulladékgazdálkodás rendjének megsértése, az ózonréteget lebontó anyaggal visszaélés, a radioaktív anyaggal visszaélés, a nukleáris létesítmény üzemeltetésével visszaélés, az atomenergia alkalmazásával visszaélés.

A környezetkárosítás és a természetkárosítás további vizsgálata szükséges, tekintettel arra, hogy az erdők büntetőjogi védelmében e két tényállásnak van közvetlenül szerepe.

III.1. A környezetkárosítás

A környezetkárosítás tényállása továbbra is keretdiszpozíció, tartalommal az egyéb jogszabályok töltik ki.³⁶

A környezetkárosítás tényállásában a lényeges változást az önálló fejezetben történő szabályozás jelenti, elismerve ezzel kiemelt társadalmi jelentőségét. A környezetkárosítás bűncselekményének elkövetési tárgyai továbbra is a föld, a levegő, a víz, az élővilág, valamint ezek összetevői. Az egyes elkövetési tárgyak meghatározását a Kvt. adja meg. Az összetevő fogalmát nem határozzák meg a szaktörvények. Az összetevő „anyagi” rendszer esetén jelenti annak kémiai összetételét, ami levegő esetében könnyebben meghatározható, víz és talaj esetében már nem egységesíthető, de az adott helyre jellemző, igen változatos vegyi összetételt jelent. Bármely területen műszakilag, mérésrel egyértelműen

³⁶ Például: a környezet védelmének általános szabályairól szóló 1995. évi LIII. törvény; a levegő védelmével kapcsolatos egyes szabályokról szóló 21/2001. (II. 14.) Korm. rendelet, a felszín alatti vizek védelméről szóló 219/2004. (VII. 21.) Korm. rendelet, a felszíni vizek minősége védelmének szabályairól szóló 220/2004. (VII. 21.) Korm. rendelet, valamint a fák védelméről szóló 21/1970. (VI. 21.) Korm. rendelet.

meghatározható az eredeti, természetes összetétel és az emberi beavatkozás (beleértve a szennyezés) hatása. Az anyagi összetétel fogalmán túl a víznek, a földnek, illetve általában az élővilágnak is vannak részei, elemei. Az anyagi összetevőkön kívül az adott helyet egy másiktól megkülönbözteti az ott található növényi és állati populáció. A biológiai összetétel – amennyiben nincs környezetkárosítás és szennyezés – még sokkal nagyobb változatosságot mutat, mint az anyagi, illetve kémiai összetétel.³⁷

A tényállásban bekövetkezett változás, hogy az új törvény kiemeli, és a továbbiakban önálló tényállásként szabályozza az ózonréteget lebontó anyaggal visszaélést. További változás található a Btk. 241. § (1) bekezdés b) pontjában szabályozott elkövetési magatartás – oly mértékű károsítás, mely következtében a környezeti elemek természetes vagy korábbi állapota csak beavatkozással állítható helyre – büntetési tételében, tekintettel arra, hogy az alsó büntetési tétel legalacsonyabb mértékét is meghatározza a törvény, legalább egy évben.

A bűncselekmény elkövetési magatartásában, büntetési tételeiben, a károsítás és veszélyeztetés, a határértékek fogalmában, gondatlan alakzatában további változás nem következett be.

III.2. Természetkárosítás

Az elkövetési tárgy kettős csoportba sorolását az új Btk. is megtartja. A természetkárosítás tényállása szintén keretdiszpozíció.³⁸

A természetkárosítás minősített esete értékhatárhoz igazodik, nem pedig jelentős mértékű megváltoztatáshoz, mint eredményhez. Minősített eset a fokozottan védett, valamint védett élő szervezetek olyan mértékű pusztítása, amelynek eredményeképp az elpusztított élő szervezet egyedeinek külön jogszabályban meghatározott, pénzben kifejezett értékének együttes összege eléri a fokozottan védett növény- vagy állatfaj

³⁷ 2012. évi C. törvényhez fűzött kommentár.

³⁸ A tényállást kitöltő egyes jogszabályok a természet védelméről szóló 1996. évi LIII. törvény (a továbbiakban Tvt.), az Európai Közösségek Tanácsának a vadon élő állat- és növényfajok számára kereskedelmük szabályozása által biztosított védelemről szóló 1996. december 9-i 338/97/EGK rendelete, illetve ennek módosításai, a növényvédelemről szóló 2000. évi XXXV. törvény, a védett és a fokozottan védett növény- és állatfajokról, a fokozottan védett barlangok köréről, valamint az Európai Közösségben természetvédelmi szempontból jelentős növény- és állatfajok közzétételéről szóló 13/2001. (V. 9.) KöM rendelet, a védett állatfajok védelmére, tartására, bemutatására és hasznosítására vonatkozó részletes szabályokról szóló 348/2006. (XII. 23.) Korm. rendelet, a védett és fokozottan védett életközösségekre vonatkozó korlátozásokról és tilalmakról szóló 67/1998. (IV. 3.) Korm. rendelet, az európai közösségi jelentőségű természetvédelmi rendeltetésű területekről szóló 275/2004. (X. 8.) Korm. rendelet.

egyedei esetében megállapított, pénzben kifejezett legmagasabb érték kétszeresét. Minősített eset továbbá az EK rendeletben foglalt, azonban Magyarországon védetté, illetve fokozottan védetté nem nyilvánított élő szervezet egyedének a számottevő pusztulása, ami az élő szervezet adott állományának fennmaradását veszélyeztető pusztulását jelenti.

Megjelenik a minősített esetek között a veszélyeztető magatartás is, valamint ki kell emelni, hogy a gondatlan elkövetés büntetendősége - 2008/99/EK irányelv elvárásaival összhangban - kizárólag a minősített esethez kapcsolódik, az alapeset csak szándékosan valósítható meg.

Az új Btk. 243. §-a tartalmazza a természetkárosításnak a természeti értékek és területek védelmével kapcsolatos rendelkezéseit. Elkövetési tárgya a Natura 2000 terület³⁹, a védett barlang, a védett természeti terület vagy védett élő szervezetek élőközössége, illetve azok élőhelye, ezzel kibővíti a korábbi törvény elkövetési tárgyainak körét. Az elkövetési tárgyak jogszabályi definícióját a tényállás keretjellegeből adódóan a Tvt. adja meg.

A bűncselekmény elkövetési magatartása a megváltoztatás. A megváltoztatás eredménye olyan változás, ami ténylegesen kárt, vagy hátrányt okoz, vagyis minden olyan tevékenység, ami ellentétes a Tvt.-ben meghatározottakkal. A megváltoztatás tehát a terület jellegének, használatának megváltoztatását jelenti, ami széleskörű fogalom, bele tartozik például a terület terjedelmének megváltoztatása is. A jelentős mérték megállapítása minden esetben szakértői kérdés.

Az alapesetben meghatározott Natura 2000-területek, védett természeti területek, a védett barlang, valamint a védett élő szervezetek életközössége, azok élőhelye vonatkozásában a jelentős károsodás, valamint a megsemmisülés már súlyosabb fokban veszélyes a társadalomra, így azok minősített esetként nyernek megfogalmazást.⁴⁰

A törvény a bűncselekmény gondatlan elkövetését is büntetni rendeli.

III.3. Lopás

Az új Büntetőtörvénykönyv XXXVI. fejezetében szabályozott vagyon elleni bűncselekmények kiegészülnek a falopás tényállásával.

³⁹ A Natura-2000-es területek a vadon élő madarak védelméről szóló 2009/147/EK irányelv (madárvédelmi irányelv), valamint a természetes élőhelyek, a vadon élő állatok és növények védelméről szóló 92/43/EGK irányelv (élőhelyvédelmi irányelv) alapján az uniós jogyagnak való megfelelés céljából kell kijelölni.

⁴⁰ Az új Btk-hoz fűzött kommentár.

A rendszerváltás óta rohamosan növekszik a falopások száma, órási természeti és anyagi károkat okozva ezzel mind az erdőtulajdonosoknak, mind pedig a környezetben. „Az illegális fakitermelések becsült mértéke éves szinten megközelíti az 1.000 hektárt és a 300.000 köbmétert. Az így kitermelt faanyag értéke mintegy 3.000.000.000 Ft. Az újraerdősítés költsége közel 1.000.000.000 Ft, ám az elültetett kb. 10.000.000 facsemetéből csak évtizedek múlva lesz minden funkcióját ellátni képes erdő.”⁴¹ A számszerűsíthető károk mellett olyan károk is jelentkeznek, melynek értékét megbecsülni sem lehet, vagy azért mert még előre nem láthatóak – például élővilágban okozott károk – vagy azért, mert nem lehet számszerűsíteni – például talajkárosodás.

A fent előadottak alapján, hosszas szakmai vitát követően hiánypótló jelleggel szabályozták a falopás tényállását. Az új Btk. 370. § (1) bekezdése kimondja: „Lopás 370. §⁴² (1) Aki idegen dolgot mástól azért vesz el, hogy azt jogtalanul eltulajdonítsa, lopást követ el.” Az új Btk. 370. § (2) bekezdésének bi) pontja kimondja: „(2) A büntetés vétség miatt két évig terjedő szabadságvesztés, ha ... b) a szabálysértési értékre elkövetett lopást ... **bi) erdőben jogellenes fakivágással követik el.**” (A továbbiakban jelen dolgozatban: falopás.)

A falopás meghatározott helyszíne az erdő. Az erdő fogalmát nem az új Btk., hanem az Evt. mint háttérjogszabály adja meg.⁴³ A falopás tényállását csak erdőben lehet elkövetni, a terület erdőnek minősítésében nagy jelentősége van annak, hogy az országos nyilvántartásban erdőként szerepel-e az adott terület.

Az elkövetési magatartása a jogellenes fakivágás. A szabályszerű fakivágást, valamint annak jogellenességét szintén nem az új Btk. határozza meg, hanem a fogalom az Evt. rendelkezéseiből vezethető le. Az Evt. III. fejezete szabályozza az erdőgazdálkodás (ezzel a fakitermelés) tervszerűségét és engedélyezési rendszerét. A kitermelés szigorú tervek alapján (erdőtervrendelet, körzeti erdőterv, erdőterv) történik, amelyhez bejelentési kötelezettség (tervszerű erdőgazdálkodás) is tartozik.⁴⁴

A tervszerű erdőgazdálkodás szabályainak megsértése azonban önmagában nem jelenti a falopás tényállásának megvalósítását, azaz a bejelentési kötelezettség elmulasztása, a tervektől való eltérés alapján

⁴¹ http://www.nebih.gov.hu/szakteruletek/szakteruletek/erdeszeti_igazgatóság/kozerdeku_adatok/tanulm/illegalis_fakitermeles.html 2013. november 22.

⁴² A 2013. évi XLV. törvény 2. § szerinti szöveggel lép hatályba.

⁴³ Az erdőről, az erdő védelméről és az erdőgazdálkodásról szóló 2009. évi XXXVII. törvény 6. §-a.

⁴⁴ A korábban hatályos 1996. évi LIV. törvényhez képest egyszerűsödött a tervezési rendszer, tekintettel arra, hogy a többlépcsős engedélyezési és bejelentési rendszer egyfokúvá vált. Az erdőtervet az erdőszeti hatóság hivatalból állapítja meg. Az erdőgazdálkodó az erdőterv alapján, az erdőszeti hatósághoz történt előzetes bejelentés alapján végezheti az erdőgazdálkodási tevékenységet- így a fakitermelést is.

végzett fakitermelés nem eredményezi önmagában lopás tényállásának megvalósulását. A bűncselekmény alanyának vizsgálata ezért elengedhetetlenül fontos.

Amennyiben az erdőgazdálkodó – ennek hiányában az erdő tulajdonosa – az erdészeti hatóság felszólítása ellenére nem tesz eleget az Evt. szerinti erdőgazdálkodási kötelezettségének, és ezáltal az erdő fennmaradását vagy fejlődését veszélyezteti, a szükséges erdőgazdálkodási tevékenységeket az erdészeti hatóság az erdőgazdálkodó, ennek hiányában a tulajdonos költségére elrendeli és elvégezteti.⁴⁵

Az erdőgazdálkodó fogalmát szintén az Evt. határozza meg a 17. § (1) bekezdésében: *„Erdőgazdálkodó az erdészeti hatóság által vezetett erdőgazdálkodói nyilvántartásban szereplő tulajdonos vagy jogszerű használó.”*

Amennyiben az erdőgazdálkodó az erdejében bejelentés nélkül végzett fakitermelésre megbízást adott vagy a fakitermelésről tudomással bírt és azt haladéktalanul nem jelentette az erdészeti hatóságnak vagy az éves erdőgazdálkodási tevékenység előírásait megsérti, erdőgazdálkodási bírsággal kell sújtani.⁴⁶ A fenti esetekben is jól látható, hogy bár a gazdálkodási kötelezettséget megsértik, az erdőgazdálkodó, vagy az erdő tulajdonos felelőssége a jogellenes helyzetben nem az új Btk. alapján áll fenn.

A gyakorlatban külön problémát jelent a saját erdőterületet meghaladó fakitermelés, melynek során a más tulajdonában álló erdőterületet is érinti a fakitermelés. Álláspontom szerint a felelősség megállapításánál – annak megállapításánál, hogy az Evt. vagy az új Btk. szabályait kell alkalmazni – a szándék vizsgálata, valamint annak eredménye lesz meghatározó jelentőségű.

Erdővédelmi bírságot köteles fizetni az erdő tulajdonosa, ingatlan-nyilvántartásba bejegyzett vagyongekezelői, földhasználati, haszonélvezeti, használati jog jogosultja (azaz nem az erdőgazdálkodó), ha erdejében bejelentés nélkül végzett fakitermelésre megbízást adott vagy a fakitermelésről tudomással bírt és azt haladéktalanul nem jelentette az erdészeti hatóságnak.

Végezetül fontosnak tartom kitérni arra az esetkörre, amikor valaki élő fáról, cserjéről díszítő lombot, gallyat vág le. Az Evt. 61. § (1) bekezdésének c) pontja kimondja: *„61. § (1) Tilos erdőben ... c) élő fáról, cserjéről gallyat, díszítő lombot levágni (kivéve a minőségi törzsnevelést*

⁴⁵ Az elrendelt erdőgazdálkodási tevékenység (Evt. 106. §)

⁴⁶ Evt. 107. §

elősegítő nyesést), mohát gyűjteni." A rendelkezés megsértése esetén erdővédelmi bírságot kell kiszabni⁴⁷, nem pedig az új Btk. 370. § (2) bekezdés bi) pontját kell alkalmazni. Az elhalt fekvő fa és gally gyűjtése, illetőleg elhalt, száraz ág nyesése erdei haszonvételeknek minősül, mely az erdőgazdálkodót (ennek hiányában a tulajdonost) illeti meg.

A *ne bis in idem* elve alapján megállapítható, hogy az erdőgazdálkodó, az erdő tulajdonosa a fent meghatározott esetekben nem lehet alanya a falopásnak, tekintettel arra, hogy ezen esetekre az Evt. tartalmaz megfelelő szankciókat az elrendelt erdőgazdálkodási tevékenység, az erdőgazdálkodási bírság, valamint az erdővédelmi bírság keretein belül. Mindenki más azonban, aki jogtalanul fát visz el az erdőből, kimeríti a falopás tényállását.

Annak megállapítása, hogy ki minősül az erdő tulajdonosának, valamint erdőgazdálkodónak nem igényel különösebb kihívást, tekintettel arra, hogy állami nyilvántartások igazolják őket. A jogellenes fakitermelés megállapítása jelenthetne némi problémát a gyakorlatban. Ennek kiküszöbölése érdekében vezette be az Evt. a faanyag származás igazolását. Az erdőgazdálkodó vagy az erdőgazdálkodó megbízása alapján a jogosult erdészeti szakszemélyzet az erdőből kitermelt faanyag származásáról a szállításhoz köteles igazolást (szállítójegyet) kiállítani, melynek alapja az erdőgazdálkodási műveleti lap.⁴⁸ A szállítójegyet a faanyag szállítója köteles a szállítás során magánál tartani és azt a hatóság képviselőjének felszólítására bemutatni. A szállítójegy nélküli szállítás az új szabálysértési törvényben meghatározott erdei haszonvételek jogosulatlan gyakorlása tényállását valósítja meg, melyről a IV. pont szól részletesebben.

A falopás alapesete a szabálysértési értékhez⁴⁹, a minősített esetek az e fölötti értékekhez igazodnak. Az új Btk. 370. § (3)-(6) bekezdésében találhatóak a falopás minősített esetei: „(3) A büntetés büntett miatt három évig terjedő szabadságvesztés, ha

a) a lopást nagyobb értékre,

...

(4) A büntetés egy évtől öt évig terjedő szabadságvesztés, ha

a) a lopást jelentős értékre vagy

⁴⁷ Evt. 108. § c) pontja

⁴⁸ Evt. 90. §

⁴⁹ Az Sztv. 177. § (1) bekezdése kimondja: „Aki

a) ötvenezer forintot meg nem haladó értékre lopást, sikkasztást, jogtalan elsajátítást, orgazdaságot,

b) ötvenezer forintot meg nem haladó kárt okozva csalást, szándékos rongálást,

c) ötvenezer forintot meg nem haladó vagyoni hátrányt okozva hűtlen kezelést

követ el, úgyszintén, aki e cselekmények elkövetését megkísérli, szabálysértést követ el.”

...

követik el.

(5) A büntetés két évtől nyolc évig terjedő szabadságvesztés, ha
a) a lopást különösen nagy értékre vagy

...

követik el.

(6) A büntetés öt évtől tíz évig terjedő szabadságvesztés, ha
a) a lopást különösen jelentős értékre vagy

...

követik el."

Az értékhatárok meghatározásához a törvény értelmező rendelkezései nyújtanak segítséget. A 459. § (6) bekezdése kimondja: „E törvény alkalmazásában az érték, a kár, valamint a vagyoni hátrány

- a) ötvenezer-egy és ötszázezer forint között kisebb,
- b) ötszázezer-egy és ötmillió forint között nagyobb,
- c) ötmillió-egy és ötvenmillió forint között jelentős,
- d) ötvenmillió-egy és ötszázmillió forint között különösen nagy,
- e) ötszázmillió forint felett különösen jelentős."

Tekintettel arra, hogy a falopás elkövetési tárgya speciális, és sem az új Btk., sem az Evt. nem határozza meg az egyes fajok eszmei értékét, az érték megállapítása minden esetben továbbra is szakkérdés marad, szakértő állapítja meg az értéket. Külön eljárási problémát okoz még mindig a gyakorlatban annak megállapítása, hogy mekkora értékre követték el a lopást, hiszen nem mindegy, hogy szabálysértési vagy büntető eljárás indul az adott ügyben.

Szorosan kapcsolódik az új Btk. falopás tényállásának rendelkezéseihez az Evt. erdészeti szakszemélyzet intézménye⁵⁰. Az erdészeti szakszemélyzet és jogosult erdészeti szakszemélyzet (a továbbiakban: szakszemélyzet) rendészeti feladatokat ellátó hivatalos személyek, akik őrzési tevékenységük során az erdőben, erdőgazdálkodási tevékenységet közvetlenül szolgáló földterületen és az erdészeti magánúton jogosultak az erdőt veszélyeztető vagy károsító jogellenes cselekmény elkövetésén tetten ért személlyel szemben intézkedéseket és kényszerítő eszközöket alkalmazni. A szakszemélyzet az olyan jármű vezetőjével szemben, amelyről alaposan feltételezhető, hogy azon jogellenesen szerzett fa-, szaporítóanyag, illetve egyéb erdei termék van, szintén felléphet intézkedések és kényszerítő eszközök alkalmazásával. Ezen jogkörök alkalmazása azokkal szemben is megilleti őket, akik az erdőt

⁵⁰ Az erdőtulajdonosok erdőőrzési kötelezettségét az Evt. eltörölte, de ugyanakkor felállította a szakszemélyzet intézményét.

veszélyeztető vagy károsító jogellenes cselekmény elkövetésén tetten érnek vagy az elkövetéssel alaposan gyanúsíthatóak, a jogellenesen szerzett faanyag és szaporítóanyag, valamint egyéb erdei termék, valamint az elkövetéshez (veszélyeztetéshez) használt eszköz biztosítása érdekében

A szakszemélyzet által alkalmazható intézkedéseket és kényszerítő eszközöket a 2012. évi CXX. törvény határozza meg. A szakszemélyzet számára a törvény biztosítja a hatékony fellépést a falopásokkal szemben. Az egyik leghatékonyabb törvény biztosította eszköz a testi kényszer és vegyi eszköz alkalmazásának lehetősége az intézkedés végrehajtás érdekében a tetten ért személlyel szemben, ha az a felszólítás ellenére a cselekményét folytatja, illetőleg a felhívásnak nem tesz eleget. Jól látható, hogy a szigorúbb fellépés meghatározott törvényi feltételek megvalósulása esetén biztosított. Hatékony eszköz a tetten ért személy visszatartásának és előállításának a joga is, valamint a dolog (faanyag, kivágást segítő eszközök) elvétele, igazoltatás is. Lehetőségük van a ruházat, csomag és jármű átvizsgálására, valamint a jármű feltartóztatására is. Annak érdekében, hogy hatékonyan fel tudjanak lépni, a szakszemélyzet jogosult kényszerítő eszköz (pl. bilincs) és szolgálati fegyver (maroklófegyver) használatára is.

A fentiek alapján megállapítható, hogy a falopások büntetőjogi intézménye mellé részben prevenció céljal, részben szankcionálás céljából a jogalkotó felállított, és kellő jogosultságokkal felruházott egy szakszolgálatot.

IV. Szabálysértések

A szabálysértési felelősség az állampolgárok környezetkárosító magatartásának szankcionálására alkalmas eszköz – akkor, ha ezek a magatartások nem érik el a büntetőjogi szankciók alkalmazási szintjét. Az okozott anyagi hátrányért való helytálláson túl jelentkeznek. Megállapítható, hogy az erdők hatékony védelmét szolgálja ott, ahol a büntetőjog még nem kell, hogy preventíven hasson, vagy szankcionalizáljon. *„A szabálysértési felelősség révén olyan szándékos vagy gondatlan – mégpedig gondatlanságot véve alapesetül – kisebb fokban társadalomra veszélyes vagy a közigazgatás érdekeit sértő magatartásokat értékelünk, amelyek másként nem nyernének megfelelő szankcionálást.”*⁵¹

⁵¹ BÁNDI: Környezetvédelmi kézikönyv 221.o.

A szabálysértésekről, a szabálysértési eljárásról és a szabálysértési nyilvántartási rendszerről a 2012. évi II. törvény (továbbiakban: új Sztv.) szól. A törvény szakít a korábbi szabályozási rendszerrel – törvény és hozzá kapcsolódó kormányrendelet kettősségével –, és magában foglalja az egyes szabálysértéseket is. A szabálysértési tényállásokban kerül sor a büntethető magatartások körének meghatározására.

Az új Sztv. XXX. fejezete tartalmazza az erdőrendészeti szabálysértést, az erdei haszonvételek jogosulatlan gyakorlását, a felhívással szembeni engedetlenséget. A szabálysértések köre szűkült a korábbi, 218/1999. (XII. 28.) kormányrendeletben⁵² meghatározott egyes szabálysértési tényállásokhoz képest. A korábbi kormányrendelet III. címe tartalmazta az erdőgazdálkodás rendjét veszélyeztető szabálysértéseket, melyek az új Sztv.-ben meghatározott tényállásokon túlmenően az erdő művelési ágának jogosulatlan megváltoztatása, az engedély nélküli fakitermelés és a tiltott erdei legeltetés tényállások voltak.

Az erdő művelési ágának jogosulatlan megváltoztatása továbbra sem marad szankció nélkül, hiszen a termőföld védelméről szóló 2007. évi CXXIX. törvény földvédelmi bírság kiszabását rendeli el azzal szemben, aki az ingatlanügyi hatóság részére a termőföld (így az erdő) művelési ágának megváltoztatását nem jelenti be.⁵³ Az engedély nélküli fakitermelés az új Btk. hatálybalépésével bűncselekménynek számít, ahogy ezt az előbbiekben kifejtettem.

A fentiek alapján megállapítható, hogy az erdők védelmére vonatkozó szabálysértések körének szűkülése látszólagos, egyes területeken a szabályozás szigorodott.

Tilki Katalin és munkatársai a környezeti szabálysértések területén folytattak statisztikai-kriminológiai kutatásokat. A kutatás a következő eredményeket mutatta ki:⁵⁴ 699 ügyet elemeztek, melyek közül 679-et követett el ismertté vált és eljárás alá vont személy. A vizsgált esetek nagy százalékában nem érték el a cselekmények a büntetőjogi felelősségre vonás mértékét, így büntetőeljárásra nem is került sor. Az ügyek 13 %-a (93 ügy) zárult az eljárás megszüntetésével – 38 esetben környezetvédelmi szabálysértés, 32 esetben természetvédelmi szabálysértés miatt indult az eljárás. A leggyakrabban elkövetett szabálysértések a természetvédelmi, a környezetvédelmi és a növényvédelmi szabálysértések voltak.

⁵² 218/1999. (XII. 28.) kormányrendelet – egyes szabálysértésekről

⁵³ A termőföld védelméről szóló 2007. évi CXXIX. törvény 3. §

⁵⁴ A kutatás eredményeit TILKI Katalin: Környezetvédelem a büntetőjogban és a szabálysértési jogban (Belügyi Szemle, 2005./V. szám, 52-64. o.) című cikkében ismertette. A fent kiemelt adatok is ebben a cikkben találhatóak.

Továbbá 285 ügyet vizsgáltak, melyet az eljáró hatóságok természetvédelmi szabálysértésnek minősítettek. Ezek közül 201 ügyben a szabálysértéseket úgy követték el, hogy a természetvédelmi hatóság engedélyéhez vagy szakhatósági hozzájárulásához kötött tevékenységet az engedély vagy szakhatósági hozzájárulás nélkül, vagy az abban foglaltaktól eltérő módon végezték vagy végeztették, vagy a bejelentési kötelezettségüknek nem tettek eleget. 75 esetben természeti területen – védett természeti területen is – követték el a szabálysértéseket. A megyék szerint Tolna, Borsod-Abaúj-Zemplén, Baranya megye és a főváros emelkedik ki. Az elkövetési helyek többnyire védett és fokozottan védett természeti területek, ennek magyarázata, hogy az emberek többsége nincs tisztában egy-egy terület védett minőségével, illetve az ilyen területekre vonatkozó szabályokkal. Ehhez a tényhez kapcsolódnak a legtöbbször előforduló elkövetési magatartások: melyek között megtalálható a védett területen történő fakivágások – a vizsgált esetek 10%-a.

Az adatokból levont következtetések között Tilki Katalin megállapítja, hogy a jogalkalmazóknak nehézséget jelent munkájuk során az, hogy sokrétű, változatos magatartásokkal szembesülnek. A másik problémát pedig az jelenti, hogy a szabálysértési tényállások többsége kerettényállás, és ez megköveteli a jogszabályok pontos ismeretét. Éppen ezért a szerző nagyon fontosnak tartja egy egységes statisztikai rendszer kiépítését az átláthatóság kedvéért, továbbá kezdeményezi az általuk lefolytatott kriminológiai kutatáshoz hasonló további kutatásokat. Nélkülözhetetlennek tartja a hatékony környezeti bűnmegelőzés szempontjából az eljáró szervek együttműködését, az összehangolt bűnmegelőzési stratégia kidolgozását.

Összegzés

A hosszú évszázadok során komplex jogi szabályozási rendszer alakult ki, mely az erdővédelem megvalósulását biztosítja. A büntetőjog is egyre hatékonyabb eszközökkel lép fel az egyes fák, valamint az erdő megóvása érdekében, elismerve ezek társadalmi jelentőségét. A jogszabályok kellően megalapozzák a megelőző védelmi tevékenységet, figyelembe véve azt, hogy az igazi védelem sosem a megtorlásban, a károk helyreállításában rejlik, hanem azok bekövetkezésének a megelőzésében. A falopás tényállásának bevezetésével, az erdészeti szakszemélyzet, jogosult erdészeti szakszemélyzet jogainak bővítésével, a faanyag

származás igazolás bevezetésével hatékonyabbá vált az erdők védelmének szabályozása.

Önmagában az állami fellépés akár jogszabályi változtatásokkal, akár az őrzést és védelmet biztosító hivatalok és szakszemélyzet útján nem elegendő, társadalmi fellépés és környezettudatos gondolkodás is szükséges. Az igazi védelem sosem a megtorlásban, a szigorú szankciókban, a károk helyreállításában rejlik, hanem azok bekövetkezésének a megelőzésében, mely környezetért felelős gondolkodású társadalmat feltételez. Ennek kialakításában segíthetnek a tudományos kutatási eredmények, a tartamos – fenntartható – erdőgazdálkodás alapelvei, a jogszabályok által biztosított megelőzést szolgáló eszközök, valamint az elért eredményeket felhasználó nevelés, oktatás.

Felhasznált irodalom:

Agrárjog (szerk.: Dr. VASS János) az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar Szövetkezeti Jogi és Földjogi Tanszék Budapest, 1999.

ÁBRAHÁM Attila: A környezeti bűnözés alakulása az elmúlt években, Belügyi Szemle, 2005/V.

BAKOS Judit: A környezetveszélyeztetés értelmezésének problematikája a bírói gyakorlatban, Magyar Jog, 2010./8, 462-467.o.

BÁNDI Gyula: Környezetjog Osiris Kiadó, Budapest, 2004.

BÁNDI Gyula: A környezetjogi felelősségről, Belügyi Szemle, 2005/V.

BELOVICS Ervin – MOLNÁR Gábor – SINKU Pál: Büntetőjog – Különös rész HVG-Orac Lap és Könyvkiadó Kft., Budapest, 2004.

Dr. FÜLÖP Sándor: Közösségi részvétel az erdők védelmében, EMLA Környezeti Management és Jog Egyesület Budapest, 2006.

TAGÁNYI Károly: Magyar erdészeti oklevéltár I-II. kötet, Pátria Irod. Vállalat Részvénytársaság Könyvnyomdája Budapest, 1896.

TILKI Katalin: Környezetvédelem a büntetőjogban és a szabálysértési jogban, Belügyi Szemle, 2005./V.

http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/0027_FTR14/ch01s02.html 2013. 05. 24. 17:30

www.aesz.hu/nyitoldal: 2006. október 9. 17:43

http://www.nebih.gov.hu/szakteruletek/szakteruletek/erdeszeti_igazgatos_ag/erdeszeti_szakteruletek/erdolatogatoknak/erdeszettortenet 2013. 05. 26. 11:30

<http://digitalia.tudaskozpont-pecs.hu/?p=2023> 2013. 05. 26. 10:20

http://www.nebih.gov.hu/szakteruletek/szakteruletek/erdeszeti_igazgatos_ag/kozerdeku_adatok/tanulm/illegalis_fakitermeles.html 2013. november 22.

Felhasznált jogszabályok

A termőföldről szóló 1994. évi LV. törvény

A környezet védelmének általános szabályairól szóló 1994. évi LIII. törvény (Kvt.)

A természet védelméről szóló 1996. évi LIII. törvény

Az erdőről és az erdő védelméről szóló 1996. évi LIV. törvény (Evt.)

Az egyes szabálysértésekről szóló 218/1999. (XII. 28.) kormányrendelet

Az egyes rendészeti feladatokat ellátó személyek tevékenységéről, valamint egyes törvényeknek az iskolakerülés elleni fellépést biztosító módosításáról szóló 2012. évi CXX. törvény

A Büntető Törvénykönyvről szóló 1978. évi IV. törvény (rég. Btk.)

A Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény (új Btk.)

A termőföld védelméről szóló 2007. évi CXXIX. törvény

A szabálysértésekről, a szabálysértési eljárásról és a szabálysértési nyilvántartási rendszerről a 2012. évi II. törvény (új Sztv.)

A védett és a fokozottan védett növény- és állatfajokról, a fokozottan védett barlangok köréről, valamint az Európai Közösségben természetvédelmi szempontból jelentős növény- és állatfajok közzétételéről szóló 13/2001. (V.9.) KöM rendelet

Kozák Henriett

Polgári Jogi Tanszék

Témavezető: Szeibert Orsolya PhD, egyetemi adjunktus

Utolsó remény?!

Az alkotmányjogi panasz esetleges jövője a jogellenesen elvitt gyermek visszavitele iránti eljárásokban

Bevezetés

A XX. század végére a közlekedési infrastruktúra – főként a légit közlekedés – fejlődése, és a hírek, az információk gyors terjedése miatt az országok, kontinensek közötti távolságok lecsökkentek, az egyének pedig mobilabbá váltak. Emberek utazgatnak, ismerkednek egymással, és ezek a találkozások nem ritkán családjogi vonatkozással is bírnak. Nemzetközi házasságok, kapcsolatok kötődnek, felbomlanak, gyermekek születnek.

Az elmúlt évtizedekben az sem számít elszigetelt esetnek, ha az egyik szülő a másik szülői felügyeleti jogát durván megsértve a közös gyermeket a másik szülő hozzájárulása nélkül az addigi élettérből másik országba viszi el, vagy tartja ott. Az ilyen cselekmény gyermekekre nézve káros voltát fel- és egyben elismerve jött létre a Hágai Nemzetközi Magánjogi Konferencia égisze alatt 1980-ban a Gyermek Jogellenes Külföldre Vitelének Polgári Jogi Vonatkozásairól szóló Egyezmény¹ (továbbiakban: Hágai Egyezmény). A többoldalú nemzetközi szerződés célja az volt, hogy megteremtsék a gyermekeknek a szokásos tartózkodási helyük szerinti államba történő azonnali visszavitelük biztosítására szolgáló eljárást, és a biztosítsák a láthatási jog védelmét, továbbá nemzetközileg védjék a gyermekeket jogellenes elvitelük vagy visszatartásuk káros következményeitől.

„A jogellenesen Magyarországra hozott vagy itt tartott gyermek visszavételére irányuló eljárások száma viszonylag nem nagy, de a döntés hazánk nemzetközi kötelezettségeit érinti és az ország külföldi megítélését befolyásolja, ugyanakkor több esetben jelentősen felkavarja a közvéleményt és a média érdeklődésére tart számot. A visszavitt

¹1986. évi 14. törvényerejű rendelet a Gyermek Jogellenes Külföldre Vitelének Polgári Jogi Vonatkozásairól szóló, Hágában az 1980. évi október 25. napján kelt szerződés kihirdetéséről

elrendelő döntés végrehajtása érzékeny terület a gyermek és a vele együtt élő szülő szempontjából, a végrehajtás elmaradása pedig a különélő szülő (és hosszabb távon a gyermek) érdekeinek sérelmével jár, illetve járhat, és a családi élethez fűződő alapvető emberi jogot érint.”²

Ezekben az eljárásokban hozott érdemi döntések ritkán emelkednek első fokon jogerőre.³ Amennyiben a bíróság elrendeli az anya által külföldről jogellenesen Magyarországra elhozott vagy itt-tartott gyermek visszavitelét, az ellen a kérelmezett szinte minden esetben fellebbezést nyújt be. Ha másodfokon az elsőfokú bíróság döntését helybenhagyó végzés születik, akkor sok esetben a Kúriához címzett felülvizsgálati kérelem sem várat magára sokáig⁴.

Ezekben az ügyekben azonban egyéb rendkívüli perorvoslatnak – mint perújításnak – a magyar bírói gyakorlat alapján már nincs helye, ezáltal 2012. előtt hazánkban – amennyiben a Kúria jogelődje, a Legfelsőbb Bíróság előtt a jogerős végzést hatályában fenntartó döntés született – legkésőbb a felülvizsgálati kérelem elbírálásával tulajdonképpen végérvényesen befejeződött az alapügy, mivel más fórumhoz már nem fordulhatott a fél.

A jelen cikk célja, hogy a magyar szabályozás múltját és jelenét elemezve – más nemzet eddigi joggyakorlatát is figyelembe véve – megkísérelje feltárni, hogy ebben az érzelmileg nagyon is kiélezett, a kiskorú gyermeket igen érzékenyen érintő eljárásban mit várhatnak a „valódi alkotmányjogi panasz” új jogintézményétől a vélt, vagy valós igazukat kereső felek.

„Nem valódi” alkotmányjogi panasz

A 2011. december 31-ig hatályos Alkotmánybíróságról szóló törvény⁵ szerint alkotmányjogi panaszt csak jogi norma ellen lehetett benyújtani. Feltétele volt, hogy a kérelmező által alkotmányellenesnek tartott jogszabályt egyedi ügyben valóban alkalmazták is, és abban az indítványozó is érintett volt, továbbá kimerítette az egyéb jogorvoslati lehetőségeket.

² A jogellenesen Magyarországra hozott gyermekek visszavitelével kapcsolatos eljárások vizsgálatára létrehozott joggyakorlat elemző csoport összefoglaló vélemény; <http://www.lb.hu/hu/joggyakorlat-elemzo-csoportok-osszefoglalo> 4. o.

³ Uo. 5. o.

⁴ A szerző saját bírói tapasztalata

⁵ 1989. évi XXXII. törvény 48.§

A fenti eljárás során alkotmányjogi panasz benyújtása esetén azt kellett bizonyítania a kérelmezőnek, hogy a konkrét jogvitában alkalmazott jogszabály alkotmányellenes. Amennyiben ez sikerre vezetett, az Alkotmánybíróság a kialakult gyakorlata alapján⁶ határozatával akkor sem helyezte hatályon kívül az érdemi bírósági határozatot, hanem mindössze az alkotmányellenes jogszabályt semmisítette meg. Ezáltal az alkotmánybírósági felülvizsgálat magát az ítéletet illetve az érdemi határozatot nem érintette. Kizárólag egy újabb – rendkívüli – jogorvoslati eljárás, polgári ügyben perújítás megindítása esetén lehetett reménye a kérelmezőnek arra, hogy a megsemmisített alkotmányellenes jogszabály nélkül esetleg más érdemi határozat születik az ügyben.

Bár a fentiekből látható, hogy igen absztrakt jogvédelemről lehetett szó ilyen szabályozás mellett, egy ízben mégis azt indítványozták egy jogellenes gyermekelviteli ügy kapcsán az Alkotmánybíróságnál, hogy többek között állapítsák meg azt, hogy a Hágai Egyezmény⁷ 2. § 3. Cikk a) pontjának „szokásos tartózkodási helye” szövegrésze alkotmányellenes. A panaszt indítványozó kifejtette, hogy a gyermek jogellenes külföldre vitele miatt ellene indított eljárásban az eljáró bíróságok eltérően állapították meg gyermeke szokásos tartózkodási helyét, ezért álláspontja szerint a Hágai Egyezmény 2. § 3. Cikke a) pontjának a „szokásos tartózkodási helye” szövegrésze „nem felel meg a normavilágosság alkotmányi követelményének”, így az Alkotmány 2. § (1) bekezdésével ellentétes. A kifogásolt fogalom alkotmányellenessége alátámasztásaként az indítványozó hivatkozott az Alkotmánybíróság 64/2003. (XII. 18.) AB határozatában (ABH 2003, 698.) kifejtett álláspontjára is. Az alkotmányjogi panaszban az indítványozó a nemzetközi szerződést kihirdető jogszabály alkotmányellenességét is állította. Ezt az Alkotmánybíróság gyakorlata szerint szintén ezen eljárásban utólagos normakontrollként és végül érdemben vizsgálta, és ennek során a fentiek alkotmányellenessége megállapítására és megsemmisítésére irányuló alkotmányjogi panaszt visszautasította, mivel azt nem tartotta megalapozottnak. Az indítványozó ugyanis nem jelölte meg, hogy a támadott rendelkezés konkrétan mely alapvető jog sérelmét eredményezi.

⁶ DARÁK Péter: Az alkotmányjogi panasz bírói szemmel; Alkotmánybírósági Szemle 2012. 1. szám HVG-Orac 70. o.

⁷ Gyermekek Jogellenes Külföldre Vitelének Polgári Jogi Vonatkozásairól szóló, Hágában az 1980. évi október 25. napján kelt szerződés kihirdetéséről szóló 1986. évi 14. törvényerejű rendelet

„Valódi” alkotmányjogi panasz

2012-től az alkotmányjogi panasz intézménye az Alaptörvény⁸ rendelkezéseire figyelemmel gyökeresen átalakult, és „valódi” kontrollá vált. Az új szabályozás értelmében a fél – miután kimerítette a rendes bírósági jogorvoslati lehetőségeit – a megadott határidőn belül az Alkotmánybíróságtól kérheti a bírói döntés alapjogi szempontból történő felülvizsgálatát. Igen lényeges változás az alkotmányjogi panasz intézménye szempontjából, hogy az Alkotmánybíróság ezen eljárása során nemcsak a hivatkozott jogszabályt, hanem annak konkrét, bíróság általi alkalmazását is vizsgálhatja, és az esetlegesen alkotmányosértő bírói döntést megsemmisítheti.

Ezek az új szabályok egyrészt új jogorvoslati lehetőséget jelentenek a feleknek, másrészt többletfeladatot rónak az alapügyben eljáró bíróra is. Ennek oka pedig nem más, hogy ezzel a jogintézménnyel a bíróságok jogalkalmazó, jogértelmező tevékenysége lényegében szigorú alkotmányos kontroll alá kerül⁹, ezáltal az alapjogok óhatatlanul is hangsúlyosabb szerepet kapnak majd az ítékezés során. A kérdés persze az, hogy az ún. „rendes” bíróságok konkrét érdemi döntéseinek alkotmányossági felülvizsgálata milyen irányú lesz majd.

„Ennek gyakorlati kidolgozása nagy kihívást jelent az Alkotmánybíróság számára is. Természetesen általánosságban igaz, hogy minden „önkényes”, avagy a tényektől elrugaszkodó, megalapozatlan bírói döntés alaptörvény-ellenes. Mindazonáltal az „önkényes” bírói döntés önkényességének és ily módon alaptörvény-ellenességének megítélése a bíróság által megállapított tényállás helyességének felülvizsgálatát is jelentené, amely az Alaptörvény értelmében a bírói igazságszolgáltatás keretei között megoldandó feladat volt és maradt.”¹⁰ Egy-egy egyedi döntés meghozatala előtt azonban az eljáró bírónak arra is mindenképpen figyelemmel kell lennie, hogy döntése megfelel-e az Alaptörvényben foglaltaknak.

Az a jogszabály alapján kijelenthető, hogy ha bebizonyosodik, hogy a bíró által alkalmazott norma alkotmányellenes, akkor mind az adott jogszabályt, mind az alapján született határozatot meg kell és meg lehet semmisítenie az Alkotmánybíróságnak. Az Alkotmánybíróság honlapján

⁸ Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.)

⁹ DARÁK Péter i.m. 70. o.

¹⁰ PACZOLAY Péter: Megváltozott hangsúlyok az Alkotmánybíróság hatásköreiben Alkotmánybírósági Szemle 1. sz. 2012. HVG-ORAC 69. o.

közzétett bírósági statisztikát¹¹ figyelve azonban megállapítható, hogy eddig az ilyen döntés eddig elég ritkaság számba megy. 2013. január 1. és 2013. szeptember 30. között mindössze 4 esetben végződött az ügy a bírói döntés megsemmisítésével. Többségében az alkotmányjogi panasz befogadását visszautasítják, és kevesebb ügyet vizsgálnak érdemben, de azokban is a panaszokat részben vagy egészében többnyire elutasítják.

Az új szabályozás hatályba lépése óta eddig egy ízben kérték az Alkotmánybíróságról szóló 2011. évi CLI. törvény (továbbiakban: Abtv.) 27.§-a alapján a jogellenesen Magyarországon visszatartott gyermek visszavitele iránti eljárásban hozott bírósági végzések alaptörvényellenességének megállapítását és megsemmisítését¹². Ebben az indítványban az indítványozó arra hivatkozott, hogy az ügyben eljáró bíróságok tévesen, a kötelezően alkalmazandó uniós joggal és ezért az Alaptörvény előírásaival is ellentétesen értelmezték a szokásos tartózkodási hely fogalmát, és ezért egy Magyarországra hozott csecsemő esetében úgy döntöttek, hogy őt a magyar anyának vissza kell vinnie Olaszországba.

Az indítványozó állítása szerint az Alaptörvény E) cikkének¹³ sérelmét okozta, hogy bár az eljáró bíróságok a Hágai Egyezményre és a 2201/2003/EK rendeletre (továbbiakban: Rendelet)¹⁴ alapították döntéseiket, rosszul értelmezték a szokásos tartózkodási hely fogalmát, amikor figyelmen kívül hagyták annak meghatározásakor a Rendeleten alapuló uniós joggyakorlatot. Ennek alátámasztására az indítványozó az Európai Bíróság C-497/10. számú, előzetes döntéshozatalra irányuló ügyben hozott ítéletére hivatkozott, melyben az Európai Bíróság úgy döntött, hogy csecsemő szokásos tartózkodási helyét az anyához köthető szempontokra is (például az anya földrajzi és családi gyökerei, az általa fenntartott családi és szociális kapcsolatok) figyelemmel kell meghatározni. Ezen felül a döntés az indítványozó véleménye szerint sérti az Alaptörvény VI. cikkébe¹⁵ foglalt magán- és családi élethez való jogát,

¹¹ <http://www.alkotmanybirosag.hu/dokumentumok/statisztika/2013>

¹² Az alkotmányjogi panaszt az Alkotmánybíróság 3178/2013. (X. 9.) AB végzésével bírálta el

¹³ Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.) E) cikk (1) Magyarország az európai népek szabadságának, jólétének és biztonságának kiteljesedése érdekében közreműködik az európai egység megteremtésében. (2) Magyarország az Európai Unióban tagállamként való részvétele érdekében nemzetközi szerződés alapján - az alapító szerződésekből fakadó jogok gyakorlásához és kötelezettségek teljesítéséhez szükséges mértékig - az Alaptörvényből eredő egyes hatásköreit a többi tagállammal közösen, az Európai Unió intézményei útján gyakorolhatja. (3) Az Európai Unió joga - a (2) bekezdés keretei között - megállapíthat általánosan kötelező magatartási szabályt. (4) A (2) bekezdés szerinti nemzetközi szerződés kötelező hatályának elismerésére adott felhatalmazáshoz az országgyűlési képviselők kétharmadának szavazata szükséges.

¹⁴ A Tanács 2201/2003/EK Rendelete (2003. november 27.) a házassági ügyekben és a szülői felelősségre vonatkozó eljárásokban a joghatóságról, valamint a határozatok elismeréséről és végrehajtásáról, illetve az 1347/2000/EK rendelet hatályon kívül helyezéséről

¹⁵ Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.) VI. cikk (1) Mindenkinek joga van ahhoz, hogy magán- és

mivel a bíróság lényegében arra kötelezte, hogy egy idegen országba költözzön (vissza) gyermekével, ahol nem biztosított számára a békés, nyugodt családi élet, a munka, a szociális biztonság. Sérti továbbá az Alaptörvény XIV. cikke¹⁶ szerinti állampolgársági jogát, hogy ő és szintén magyar gyermeke szabadon dönthessen a hazatérésről. Az indítványozó állítása szerint az Alaptörvény XVI. cikkével¹⁷ is ellentétes a támadott bírói döntés, mert a nemperes eljárás során lefolytatott bizonyítás alapján minden kétséget kizáróan nem volt megállapítható, hogy a gyermeket visszavitele esetén nem érné testi és lelki károsodás, emiatt a döntés sérti a gyermeke jogát is a megfelelő testi, szellemi és erkölcsi fejlődéshez. A támadott bírósági döntés akadályozza abban is, hogy az Alaptörvény XXVII. cikkében¹⁸ biztosított szabadságjogának megfelelően szabadon mozoghasson, és a tartózkodási helyét szabadon válassza meg Magyarország területén.

Az Alkotmánybíróság érdemben nem vizsgálta a fent kifogásolt határozatot, mivel az Abtv. panaszok befogadhatóságára vonatkozó rendelkezéseit vizsgálva megállapította, hogy az indítvány csak részben tesz eleget a befogadhatóság formai feltételeit tartalmazó Abtv. 52. § (1) bekezdés a)-f) pontokban foglaltaknak. Ennek oka, hogy az Abtv. 52. § (1) bekezdés b) pontja alapján alkotmányjogi panasznak olyan bírói döntéssel szemben van helye, amely Alaptörvényben biztosított jogot sért. Az Alkotmánybíróság álláspontja szerint az Alaptörvény E) cikke¹⁹ annak – a korábban is fennálló jogállapotnak – a deklarációja, hogy az európai uniós jogforrások – így az ügyben alkalmazott Rendelet is – a magyar jogrendszer részét képezik. Ez a rendelkezés nem biztosít olyan alapjogot, amelynek sérelmére közvetlenül alkotmányjogi panaszt lehet alapítani. Az Alkotmánybíróság megállapította, hogy az indítvány nem tartalmaz alkotmányjogilag értékelhető okfejtést, indokolást, érvelést²⁰ arra vonatkozóan, hogy a sérelmezett bírói döntések miért ellentétesek az Alaptörvény megjelölt rendelkezéseivel. Az indítványozó lényegében csak hivatkozik az Alaptörvény egyes rendelkezéseire, azok szövegét csak formálisan köti össze a támadott döntéssel.

családi életét, otthonát, kapcsolattartását és jó hírnevét tiszteletben tartásák.

¹⁶ Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.) XIV. cikk (1) Magyar állampolgár Magyarország területéről nem utasítható ki, és külföldről bármikor hazatérhet. Magyarország területén tartózkodó külföldit csak törvényes határozat alapján lehet kiutasítani. Tilos a csoportos kiutasítás.

¹⁷ Alaptörvény XVI. cikk (1) Minden gyermeknek joga van a megfelelő testi, szellemi és erkölcsi fejlődéséhez szükséges védelemhez és gondoskodáshoz.

¹⁸ Alaptörvény XXVII. cikk (1) Mindenkinek, aki törvényesen tartózkodik Magyarországon területén, joga van a szabad mozgáshoz és tartózkodási helye szabad megválasztásához.

¹⁹ Alaptörvény E) cikk (2)- (3) bekezdés.

²⁰ Abtv. 52.§ (1) bekezdés e) pont

A panasz befogadhatóságának tartalmi feltételeit vizsgálva, az indítványban foglaltakat mérlegelve megállapította, hogy az abban hivatkozott alkotmányjogi jogsérelem személyes érintette nem az indítványozó volt, figyelemmel arra, hogy az Alaptörvény XVI. cikk (1) bekezdése gyermekek megfelelő testi, szellemi és erkölcsi fejlődéshez való alapjogát határozza meg.

Mivel az indítványozó a „rendes” bírósági eljárás mindhárom fokán hozott határozatot támadta, megállapították, hogy az elsőfokú bíróság által hozott sérelmezett végzés az Abtv. 27. § b) pontjában meghatározott feltételnek nem felel meg, a másodfokú bíróság végzése ellen benyújtott alkotmányjogi panasz pedig az Abtv. 30. §-a alapján elkésztetnek tekinthető. Arra tekintettel azonban, hogy a másodfokú bíróság helyben hagyta az elsőfokú bíróság végzését, a Kúria felülvizsgálat során hozott végzése pedig hatályában fenntartotta a jogerős végzést, az Alkotmánybíróság a kúriai határozat vizsgálatát az első- és másodfokú végzésekre kiterjedő hatállyal végezte el. Az Alkotmánybíróság megítélése az volt, hogy az indítványozó lényegében a támadott bírói döntések tartalmát sérelmezte, és nem az Alaptörvényben biztosított jogainak sérelmét állította. Az alkotmányjogi panasz alapjául szolgáló ügyben eljáró bíróságok a bizonyítékok értékelése alapján határozták meg az ügyben érintett gyermek szokásos tartózkodási helyét és visszavitele akadályának hiányát, majd alapvetően ezekre a tényekre alapítottan hozták meg az ügy érdemében a döntésüket.

Az Alkotmánybíróság leszögezte döntésében, hogy a bizonyítékok értékelését, a tényállás megállapítását, a bíróság döntésének jogszerűségét nem vizsgálhatja, nem bírálhatja felül, erre ugyanis nincs hatásköre. Az Alaptörvény 24. cikke²¹ szerint az Alkotmánybíróság az Alaptörvény védelmének legfőbb szerve, alkotmányjogi panasz alapján a bírói döntésnek az Alaptörvénnyel való összhangját vizsgálhatja. Az Abtv. 29. §-a szerint az Alkotmánybíróság az alkotmányjogi panaszt a bírói döntést érdemben befolyásoló alaptörvény-ellenesség, vagy alapvető alkotmányjogi jelentőségű kérdés esetén fogadhatja be, de a fent bővebben kifejtett alkotmányjogi panasz egyik feltételnek sem felel meg. A fentiek alapján az Alkotmánybíróság megállapította, hogy az alkotmányjogi panasz nem felel meg a befogadhatóság törvényi feltételeinek, ezért a bírósági végzések alaptörvény-ellenességének megállapítására és megsemmisítésére irányuló alkotmányjogi panaszt visszautasította.

²¹ Alaptörvény 24. cikk (2) bekezdés: Az Alkotmánybíróság... d) alkotmányjogi panasz alapján felülvizsgálja a bírói döntésnek az Alaptörvénnyel való összhangját;

Mivel az Alkotmánybíróság a fenti ügyön felül még nem bírált el Magyarországon jogellenes gyermekelviteli ügyben hozott érdemi határozat ellen benyújtott „valódi” alkotmányjogi panaszt, érdemes az analógia végett más ország joggyakorlatát is megvizsgálni a kérdéskörben. Erre leginkább a tárgyban született német szövetségi alkotmánybírósági döntések tűnnek legalkalmasabbnak, miután az új magyar szabályozás sok tekintetben a német szövetségi szabályozást követi.²²

A német alkotmányjogi panasz jogellenes gyermekelviteli ügyekben

1. A panasz befogadhatósága

Németországban a jogellenes gyermekelvitel miatti eljárások évente jóval nagyobb esetszámban fordulnak elő már csak a két populáció számszaki különbségeiből is adódóan. 2011-ben 94 jogellenesen Németországba hozott gyermek visszavitele iránti kérelem²³ érkezett a Német Központi Hatóság nyilvántartása szerint. Az ügyek számára figyelemmel a kérdéskörben a német szövetségi alkotmánybírósági gyakorlat is több évtized alatt formálódott.

A német Szövetségi Alkotmánybíróság²⁴ ítélkezési gyakorlatában világossá tette, hogy ez a jogintézmény nem jelent egyben super-felülvizsgálatot a konkrét bírói döntés szempontjából, és nem fogja az alaptörvényen kívül eső egyéb jogszabályok alkalmazásának helyességét, ezáltal magát a jogvitát érdemben ismét elbírálni. Az érdemi döntés alapját képező tényállás bizonyítására, felvételére e szakban már nincs lehetőség. Kizárólag azt vizsgálja, hogy alkotmányos-e az alkalmazott jogszabály, a bíró eljárása és döntése, más szóval maga a norma alkalmazása alkotmányos-e. Azonban az is megfogalmazódott több mint 50 évvel ezelőtt egy döntés kapcsán, hogy a bíróságok bármely hibája okozhat alapjogi sérelmet, akár jogalkalmazói hiba is²⁵. A gyakorlat pedig

²² DARÁK i.m. 70. o.

²³ <https://www.bundesjustizamt.de/DE/Themen/Buergerdienste/HKUE/Statistik/Statistik.html>

Bundesjustizamt Tätigkeitsbericht 2011

²⁴ Bundesverfassungsgericht

²⁵ DARÁK i.m. 71. o.

azt is egyértelművé tette, hogy az objektív szempontokat nélkülöző, önkényes bírói mérlegelés alapjogi revízió alapjául szolgálhat²⁶.

Ez a gyakorlat egyben nagyon leszűkítette azon ügyek körét, amelyben a panaszt érdemi elbírálás végett be kellett fogadni. Ma az elfogadási eljárás eredményeként a panaszok több mint 90%-a elutasításra kerül érdemi vizsgálat nélkül.²⁷ Ha nem így lenne, a beérkező indítványok óriási száma miatt nyilvánvalóan ellehetetlenült volna a német Szövetségi Alkotmánybíróság munkája.

1999-ig 9 ügyben tett közzé a német Szövetségi Alkotmánybíróság olyan alkotmányos panaszt, amelynek alapja gyermek jogellenes elvitel miatti eljárás volt. Az ügyek mindegyikében a külföldön élő, német állampolgársággal rendelkező anya vitte jogellenesen Németországba a gyermeket a házasság megromlását követően. A rendes bíróságok elrendelték a gyermekek visszavitelét. A fenti 9 ügy egyikében sem fogadta be a német Szövetségi Alkotmánybíróság a panaszt érdemi tárgyalásra, és a visszavitelt elrendelő jogerős bírói döntések ezáltal végrehajthatóak is lettek²⁸.

2. Befogadott, érdemben elbíráltalkotmányjogi panaszok

Sokáig egyetlen olyan ügy²⁹ volt, amelyet a német Szövetségi Alkotmánybíróság a fent említett szűk keretek között is befogadott, és érdemben alaposnak is talált. Emiatt a jogerős bírói határozatot hatályon kívül helyezték arra hivatkozva, hogy a jogerős döntés sérti az I. r. indítványozó (apa) német Alaptörvény szerint 6. cikk (2) bekezdés 1. fordulat³⁰ szerinti alapjogát, továbbá a II.r. és III. r. indítványozók (gyermekek) a 6. cikkely (2) bekezdés 2. fordulat³¹ szerinti alapjogait figyelemmel a 2. cikkely (1) bekezdés³² és 103. cikkely (1) bekezdés³³ szerinti jogokra.

²⁶ DARÁK i.m. 71. o.

²⁷ Uo.

²⁸ Katja SCHWEPPE: Kindesentführung und Kindesinteressen, Die Praxis des Haager Übereinkommens in England und Deutschland, Votum Verlag 2001 101. o.

²⁹ BVerfG, 2 BvR 1206/98 vom 29.10.1998, Absatz-Nr. (1-65)
http://www.bverfg.de/entscheidungen/rs19981029_2bvr120698.html

³⁰ Grundgesetz Artikel 6. (1) Ehe und Familie stehen unter dem besonderen Schutze der staatlichen Ordnung. (A házasság és a család intézménye különleges állami védelem alatt áll.)

³¹ Grundgesetz Artikel 6. (2) Pflege und Erziehung der Kinder sind das natürliche Recht der Eltern und die zuvörderst ihnen obliegende Pflicht. Über ihre Betätigung wacht die staatliche Gemeinschaft. (A gyermekek gondozása és nevelése a szülők természetes joga és egyben legfőbb kötelességük. Tevékenységük fölött az állam őrökdi.)

³² Grundgesetz Artikel 2 (1) Jeder hat das Recht auf die freie Entfaltung einer Persönlichkeit, soweit er nicht

Ez a döntés mérföldkő volt az adott ügýtípus ítélezésében, az indokolására azóta is rendszeresen hivatkoznak a német bíróságok a döntéseik során. Ebben a határozatban az alkotmánybíróság megerősítette a korábbi döntésekben kimondott olyan alapelveket, minthogy a gyermek alapvető jogként igényelheti az államtól a német Alaptörvény 2. cikkely (1) bekezdésből eredő jogainak védelmét, és a gyermek jóléte a zsinórmérték a 6. cikkely (2) bekezdés szerinti alapjog állami védelme során. Amennyiben érdeellentét lépne fel a szülők és a gyermek jogainak védelme során, az utóbbi elsőbbséget élvez. Ismét utaltak arra, hogy a szülői jogokat a jogszerű eljárás kötelezettsége is korlátozza: a szülőknek a gyermekkel szemben jogszerűen szabad csak eljárniuk, és a gyermeket nem szabad bevonniuk akár érintettként jogellenes cselekményekbe. Amennyiben a szülők közötti jogvitában született bírói döntés kihat a gyermek jövőjére, annak meghozatala során figyelemmel kell lenni a gyermek érdekére, és a gyermeket személyiségében alapjogok alanyaként kell figyelembe venni.

Leszögezték, hogy a Hágai Egyezmény azonos módon tartja tiszteletben a gyermek érdekeit, mint a német alkotmányjog. A Hágai Egyezmény már a preambulumban hangsúlyozza a gyermek érdekének mindenekfelettségét, és azt a gyermek főszabály szerinti visszavételének elrendelésével (Hágai Egyezmény 12. cikk (1) bekezdés) és a 13. valamint 20. cikk szerinti kivétel kombinációjával biztosítja. A főszabály szerinti visszavétel elrendelése akkor maradhat el, ha az a gyermek érdekével összeegyeztethetetlen lenne. Emlékeztettek arra, hogy annak idején, a német Szövetségi Alkotmánybíróság 2 BvR 982/95 eljárásához a Hágai Nemzetközi Magánjogi Értekezlet Állandó Irodája által készített memorandum is megerősítette azt, hogy a Hágai Egyezmény más szerződő államok joggyakorlatának összehasonlítása tükrében is megfelel a gyermek érdekeinek.

A német Szövetségi Alkotmánybíróság arra az álláspontra helyezkedett, hogy a Hágai Egyezmény vélelmezi, hogy a szokásos tartózkodási helyre való azonnali visszavitel felel meg leginkább a gyermek érdekének. Csak egyedi esetben lehet ezt a vélelmet megdönteni (Hágai Egyezmény 13. cikk). Ez a szabály kell, hogy egyensúlyt teremtsen a tényállásoknak megfelelően az érintett szülők és gyermekek alapjogi helyzete között. A gyermek legutóbbi szokásos tartózkodási helyére való visszavitele

die Rechte anderer verletzt und nicht gegen die verfassungsmäßige Ordnung oder das Sittengesetz verstößt. (Mindenkinek joga van személyisége kibontakoztatására, amennyiben azzal nem sérti mások jogait és az alkotmányos rendet és az erkölcsi törvényeket.)

³³ Grundgesetz Artikel 103. Absatz 1. (1) Vor Gericht hat jedermann Anspruch aufrechtliches Gehör. (A bírósági eljárásban mindenkinek joga van arra, hogy meghallgassák.)

alapvetően a gyermek érdekét szolgálja, mivel ezáltal fennmarad az életkörülményeinek folytonossága. Ezen kívül a szokásos tartózkodási helyre való visszavitel mindkét szülő érdekeit is figyelembe veszi, mivel annak köszönhetően nem következik be változás a gyermek-elhelyezési jogvita eredeti nemzetközi joghatóságában, és elkerülhetővé válik, hogy valamelyik szülő a gyermek jogellenes elviteléből gyakorlati előnyre tegyen szert. Nem utolsó sorban a szülőket a gyermek visszavitelére kötelező főszabály a cselekmény általános megelőzésére is szolgálhat.

A Hágai Egyezmény 13. és 20. cikke szerinti főszabály alóli kivételek eleve számolnak azzal a lehetőséggel, hogy a gyermek szokásos tartózkodási helyére való visszavitele egyes esetekben összeegyeztethetetlen a gyermek érdekével. A gyermek visszavitele különösen akkor mellőzhető, ha a visszavitele elviselhetetlen helyzetet okozna, vagy a gyermek a visszavitelét ellenzi, és elérte azt a kort vagy az érettségének azt a fokát, hogy nézetei számításba vehetőek.

Az eddigi gyakorlatnak megfelelően a gyermeket jogellenesen elvivő szülőtől való esetleges visszavitel miatti elválás nem minősül alapjogi sérelemnek, miután az elszakadás elkerülhető, ha a szülő a gyermekkel együtt visszatér a korábbi élettérbe. Amennyiben az adott szokásos tartózkodási hely szerinti országban a szülőt potenciálisan valamilyen szankciók fenyegetik az elvitel következtében, azok a jogellenes cselekmény következményeinek számítanak.

Lényeges momentum a fenti, igen jelentős alkotmánybíróági döntés megértése szempontjából, hogy az ügy tényállása szerint az érintett gyermekek eredetileg Németországban éltek, ahonnan az anya vitte el őket jogellenesen Franciaországba. Az apa kérelmére indult franciaországi, gyermek jogellenes elvitele miatti ügyben megtagadták a gyermekek visszavitelének elrendelését, emiatt azonban a gyermekeket az apa megbízására elrabolták az anyától, és visszavitték Németországba. Ezen cselekmény megtörténtekor a francia visszavitel iránti eljárás még nem fejeződött be.

Németországban az alkotmányjogi panasz alapjául szolgáló – az anya által indított – eljárás során a német másodfokú bíróság elrendelte a gyermekek visszavitelét arra hivatkozva, hogy az I.r. indítványozó apa a Hágai Egyezmény 3. cikk alapján jogellenesen hozta a gyermeket az országba. Emiatt a 12. cikk alapján vissza kell őket vinni a szokásos tartózkodási helyükre, Franciaországba. A német másodfokú bíróság arra hivatkozott döntésében, hogy a gyermekeknek elvitelük előtt közvetlenül Franciaországban volt a „szokásos tartózkodási helyük”. Addigra már 9 hónapja éltek ott, a fiú iskolába, a kislány óvodába járt. Mindkét gyermek

beilleszkedett. Indokolása szerint szokásos tartózkodási hely akkor is létesülhet az anya lakóhelyén, ha oda a másik szülő akarata ellenére vitte a gyermekeket.

Ezt az elméletet – a Hágai Egyezmény 3. cikkének ilyen értelmezését és alkalmazását – a Szövetségi Alkotmánybíróság alapjogi szempontból tarthatatlannak találta annak ellenére, hogy a Hágai Egyezmény az ellentétes irányú elvitelekre is alkalmazható. Arra hivatkozott, hogy ilyen kivételes helyzetben a gyermek érdekeit kell a 13. cikkre is figyelemmel alkotmányos szempontból megvizsgálni.

A német másodfokú döntés okfejtése túlnyomórészt azon – a német Szövetségi Alkotmánybíróság szerint helytelen elméleten – alapult, hogy a szokásos tartózkodási helyet pusztán tényszerűsége támaszkodva és nem a normatív módon kell meghatározni. Ennek elfogadása esetén a Hágai Egyezmény szerinti 1 éves határidő is súlytalanná vált volna. Mivel a német másodfokú eljárás idején még az apa által indított francia eljárás is folyamatban volt, két ellentétes irányú eljárás zajlott egy időben, emiatt nem lehetett kizárni annak a lehetőségét, hogy egymásnak ellentmondó határozatok születhetnek. A Szövetségi Alkotmánybíróság kifejtette, hogy a Hágai Egyezménynek az a célja, hogy a gyermekelhelyezés iránti jogvita elbírálásáig biztosítsa egy adott helyen a gyermek ott-tartózkodását, a jogellenes elvitel következményeit elhárítsa, és biztosítsa a gyermek visszajutását a gyermekelhelyezésben joghatósággal bíró országba. A gyermekek oda-visszavitelének elrendelése érdekeikkel ellentétes lenne. Emiatt a német másodfokú bíróság elmulasztotta az ügy egyedi tényállásának körültekintő mérlegelését.

A gyermekeknek a német Alaptörvény, a Grundgesetz 6. cikkely (2) bekezdésben és a 2. cikkely (1) bekezdésben megtestesülő és a bíróság előtti meghallgatással párosuló alkotmányos jogai azt diktálják, hogy a családjogi eljárás során a gyermeknek érdekei védelme érdekében ügygondnokot kell kirendelni. Mivel a visszavitel elrendelése a gyermek jólétére különös befolyással bír azáltal, hogy meghatározza a gyermek jövőbeli közvetlen környezetét és megfoszthatja őt az aktuálisan ténylegesen gondozó szülőjétől, a gyermek valamilyen módon való meghallgatását – már csak a Grundgesetz 6. cikkely (2) bek. 2. ford. alapján is – alapvetően fontosnak tartotta a Szövetségi Alkotmánybíróság az adott tényállásra figyelemmel.

A gyermekjog sérelme egyidejűleg megvalósítja az I.r. indítványozó Grundgesetz 6. cikkely (2) bekezdés 1. fordulata szerinti szülői jog sérelmét is. A szülői jog olyan alapjog, amely minden szülőt megillet. Erre figyelemmel a német másodfokú bíróság visszavitelt elrendelő döntése

sértette az I.r. indítványozó szülői jogát, mivel annak következtében a gyermekek kikerültek volna az apai ráhatás alól, és emiatt az apa többé semmilyen befolyással nem lett volna a gyermekek tartózkodási helyének meghatározására. A szövetségi alkotmánybírósi indokolás szerint az állam bírósága által meghozott olyan határozat, amely korlátozza a szülői jogot, ugyanakkor nem szolgálja a gyermekek érdekét sem, az ennél fogva a Grundgesetz 6. cikkely (2) bekezdés 1. fordulataiba ütközik. A német másodfokú bíróság által hozott döntés nem a II. és III.r. indítványozók jólétét szolgálta, és egyidejűleg sértette az I.r. indítványozó Grundgesetz 6. cikkely (2) bekezdés 1. fordulat szerinti szülői jogait.

Egy másik, érdemben elbírált német alkotmányjogi panasz kapcsán a fentiekől eltérő alkotmányos jog sérelmének megállapítására került sor. A német Szövetségi Alkotmánybírósi Hivatal a legutóbbi olyan határozatában, amelyben az érdemi, jogerős másodfokú bírói döntést hatályon kívül helyezte, és a másodfokú bíróságot új határozathozatalra utasította³⁴, arra a következtetésre jutott, hogy *„a rendes bíróság jogerős határozata sérti az indítványozónak a német Alaptörvény 3. cikkely (1) bekezdésben foglalt alapjogát, azaz a törvény előtt egyenlőséget.”*³⁵

Az indítványozó apa³⁶ a panaszban a jogellenes gyermekelviteli eljárásban a gyermek visszavitele iránti kérelem elutasítását kifogásolta. Az anya ugyanis a 2001-ben született gyermekét 2005-ben a család korábbi szokásos tartózkodási helyéről, az Amerikai Egyesült Államokból Németországba vitte, ahol azóta is tartózkodnak.

A jogellenes gyermekelvitel ügyében eljáró német elsőfokú bíróság elrendelte a gyermek visszavitelét a Hágai Egyezményben foglaltakra figyelemmel, mivel úgy ítélte meg, hogy a gyermeket az anya jogellenesen hozta Németországba, és nem volt arra elegendő bizonyíték, hogy a kérelmező apa a németországi tartós maradáshoz hozzájárulását adta volna. A döntés ellen az anya azonnal jogorvoslati kérelmet nyújtott be, és megnevezte M. tanút azon tény bizonyítása végett, hogy a Németországba való visszaköltözésük nem volt jogellenes, és ezt egy telefonbeszélgetés is bizonyítja. Ezzel szemben az indítványozó apa arra hivatkozott, hogy nővére tanúként bizonyítani tudja, hogy az anya csak annyit közölt vele, hogy pár hétre utaznak Németországba családlátogatás végett, majd azt követően visszatérnek. Az anya a Frankenthaler Járásbíróság előtti szülői felügyelettel kapcsolatos jogvitában 2005.

³⁴ BVerfG, 1 BvR 1796/06 vom 11.10.2006, Absatz-Nr. (1 - 26), http://www.bverfg.de/entscheidungen/rk20061011_1bvr179606.html

³⁵ Grundgesetz Artikel 3 (1) Alle Menschen sind vor dem Gesetz gleich.

³⁶ BVerfG, 1 BvR 1796/06 vom 11.10.2006, Absatz-Nr. (1 - 26), http://www.bverfg.de/entscheidungen/rk20061011_1bvr179606.html

augusztus 2-án azt adta elő, hogy 2005. június végén azért utazott Frankenthalba, hogy édesanyját és a barátait meglátogassa. Egyidejűleg azt remélte az utazástól, hogy a távolság hozzájárul majd a közte és az indítványozó közötti kapcsolat megújulásához. A németországi tartózkodás során felidéződött benne az a nehéz élethelyzet, amelyben van. Az ismerős környezetben hosszú időt követően ismét jól érezte magát. Úgy látta, hogy a gyermekre is jó hatással volt a családjával való együttlét. A családja és barátai támogatásának hatására hirtelen döntött úgy, hogy életterének középpontja továbbiakban ismét Németországban lesz.

A jogellenes gyermekelviteli ügyben eljáró német másodfokú bíróság azonban nem szerezte be a szülői felügyelettel kapcsolatos per iratanyagát. 2006. árpilis 6-án a másodfokú bíróság a gyermekelvitel iránti ügyben foganatosította az anya meghallgatását, továbbá 2006. árpilis 27-én eskü alatt vallomást tett M. tanú is. A tanú azt vallotta, hogy kb. 2-3 héttel a költözésüket megelőzően megpróbálta az anyát az USA-ban elérni telefonon. Csak az indítványozót érte el, és tőle kérdezte meg, hogy az anya mikor költözik Németországba. Azt a választ kapta, hogy ő nem tudja pontosan, ezt csak az anya tudná megmondani. A tanú megfelelő szinten beszél angolul ahhoz, hogy az amerikai indítványozóval telefonon beszélgetni tudjon. Összességében az indítványozó is tömören fogalmazott. A tanú a kérdésfeltevés során a "moving back" angol kifejezést használta, ezt egészen biztosan tudja.

Az indítványozó apa a határozathirdetésre halasztáskor írásbeli beadványában felhívta a német másodfokú bíróság figyelmét arra, hogy az anya a korábbi szülői felügyelet iránti perben esküt pótló nyilatkozatot tett arra nézve, amelyet meg is erősített, hogy csak üdülés céljából utazott Németországba. Csak itt, a rokonaival történt egyeztetést követően döntött úgy, hogy Németországban marad.

A német másodfokú bíróság 2006. árpilis 27-én megváltoztatta az elsőfokú bíróság határozatát, és az indítványozó visszavitel iránti kérelmét elutasította. Döntése szerint sem a gyermek elvitele, sem a visszatartása nem volt jogellenes a Hágai Egyezmény 3. cikkely (1) bekezdése, továbbá a 13. cikkely (1) bekezdés a) pontja alapján, mivel az indítványozó a másodfokú tanács álláspontja szerint nemcsak abba egyezett bele, hogy a gyermek elkísérje az édesanyját Németországba, hanem abba is, hogy átköltözzenek oda. A másodfokú bíróság által meghallgatott M. tanú bizonyította, és esküvel is megerősítette, hogy az indítványozó egy telefonbeszélgetés során konkrétan az anya Németországba költözésére reagált anélkül, hogy az ellen bármiféle kifogást emelt volna. A vallomás

valóság tartalmát illetően kétely nem merült fel. A tanú a telefonbeszélgetés tartalmát ellentmondásmentesen és hitelt érdemlően adta elő, azt pedig különösen egyértelműsítette, hogy az angol nyelv ismerete olyan szintű, hogy különbséget tud tenni a látogatás és a költözés kifejezések között. Az adatok helyességét még az is alátámasztotta, hogy az anyja 2005. augusztusban, tehát több mint egy hónappal az eredeti Németországba érkezést követően, még egyszer – egyedül – visszatért az Egyesült Államokba, és a gyermek játékaival kivül a kutyát is magával hozta. Amennyiben az indítványozó tényleg abban a hiszemben volt, hogy csupán nyaralnak Németországban, érthetetlen, hogy a gyermekjátékok, különösen a kutya elvitele ellen nem lépett fel. Emiatt nincs ok az indítványozó nővérének a meghallgatására. Feltételezhetően az anyja erre adta azt a nyilatkozatot, hogy pár héttel később visszatért az USA-ba. Ennek oka az lehetett, hogy az anyja a kérelmezőtől való elválását nem akarta mások tudomására hozni. Ugyanúgy nem lehet kizárni az anyja telefonon közölt kifogásait sem, miszerint az indítványozó a vitathatatlan szétválásukat elhallgatta nővére előtt, és azt, hogy az anyja ott maradt Németországban kifogásokkal próbálta meg indokolni. Ami az anyának a szülői felügyelet iránti eljárás során tett előadását illeti, az anyja jelen eljárásban hitelt érdemlően adta elő, hogy az akkori jogi képviselője a tényállást rövidítve és pontatlanul adta elő, mivel annak idején nem gondoltak arra, hogy egy visszavétel iránti eljárást indít meg az indítványozó. Ez érvényes az anyja esküt pótló nyilatkozatára is. Akkoriban értelmetlennek tűnt a tényállás további részletezése.

A német másodfokú bíróság az indítványozó bizonyítás-felvétel iránti kifogását 2006. június 9-én kelt határozatával visszautasította. A tanács – csak úgy, mint 2006. április 27-i döntésében – az indítványozó szerint a további tanúkihallgatást, mint az érdemi döntés szempontjából szükségtelent – elutasította.

A 2006. április 27-i döntéssel szemben az indítványozó apa alkotmányjogi panaszt nyújtott be arra hivatkozva, hogy a döntés a német Alaptörvény 103. cikkely (1) bekezdése szerinti önkény tilalomba ütközik. A másodfokú bíróság csak M. tanút hallgatta meg, és nem fogantatosította az indítványozó nővérének kihallgatását, noha az kifejtette, hogy kész lenne a tanúskodás érdekében Németországba utazni. Már a szóbeli meghallgatáson sejteni engedte a másodfokú bíróság, hogy nem biztos, hogy meghallgatja az indítványozó nővérét tanúként, mivel nem volt jelen a felek megbeszélése során. Ez azonban a meghallgatott M. tanúra is igaz volt, ő az indítványozóval beszélt. Az indítványozónak ezenkívül nem volt

alkalma ellenbizonyításra sem, hogy álláspontját esküt helyettesítő nyilatkozattal, vagy eskü alatti tanúvallomással erősítse meg egy szóbeli tárgyalás során.

A Szövetségi Alkotmánybíróság észrevételre hívta fel a másodfokú bíróságot és az anyát, aki a megtámadott döntést védelmébe vette.

A Szövetségi Alkotmánybíróság az alkotmányjogi panaszt befogadta, és érdemben tárgyalta, mivel ezáltal lehetőség kínálkozott az indítványozó alapjogainak érvényre juttatására, lényeges alkotmányjogi kérdésről volt szó, és a panasz nyilvánvalóan megalapozott volt. Döntése szerint a német másodfokú bíróság 2006. április 27-i határozata sértette az indítványozó Alaptörvény 3. cikkely (1) bekezdésébe ütköző jogát, mert a bizonyítékokat önkényesen mérlegelte. Indokolása szerint a tényállás megállapítása és mérlegelése a Szövetségi Alkotmánybíróság következetes joggyakorlata alapján az illetékes rendes bíróság feladatkörébe tartozik és az alkotmánybíróság nem vizsgálhatja felül, kizárólag konkrét alkotmányjogi sérelem esetén lehet erre hivatkozva alkotmányjogi panaszt benyújtani. Az eljárás során a bizonyítékok mérlegelését sem a helyessége szempontjából, hanem arra hivatkozva lehet az alkotmányjogi panasz kapcsán felülvizsgálni, hogy azzal megvalósult-e egyedi alkotmányos jog sérelme. Tehát akkor, ha bizonyítékokat önkényesen vagy egyéb alkotmányos jogot sértő módon mérlegelték.

A Szövetségi Alkotmánybíróság rendszerint akkor hivatkozik önkényességre az ítéleteiben, ha az semmilyen elképzelhető szempontból sem védhető jogilag, és éppen ezért szükségszerűen az a végkövetkeztetés alakul ki, hogy az ügytől idegen megfontolásokon alapul. A német másodfokú bíróság megtámadott döntése kapcsán a Grundgesetz 3. cikke (1) bekezdésének ilyen sérelmét állapította meg. Ennek alapja, hogy a másodfokú bíróság nem látta indokoltnak az indítványozó nővérenek tanúként történő meghallgatását. Sokkal inkább valószínűleg fogadta el az anyának a nővérrel szembeni azon nyilatkozatát, hogy ő pár héttel később visszautazott az USA-ba. Ennek indoka az volt, hogy az anya az indítványozótól való különválását nem hozta mások tudomására. Ugyancsak nem zárta ki annak lehetőségét, hogy az indítványozó elhallgatta a nővére előtt a kapcsolat megszakadásának a tényét, és az anya németországi maradását mindenféle ürüggyel próbálta meg indokolni.

A Szövetségi Alkotmánybíróság határozata szerint bva német másodfokú bíróság a mérlegelése azért volt ellentmondásos, mert M. tanú indítványozóval folytatott telefonbeszélgetésének döntő jelentőséget

tulajdonított, noha ezt a beszélgetést épp oly fenntartással kellett volna kezelni, mint az anya és az indítványozó nővére közötti beszélgetést. Azt is elképzelhetőnek tartotta, hogy az indítványozó – aki M. tanú szerint nagyon tömören fogalmazott – épp emiatt nem az anya németországi költözésére vonatkozó kérdésre válaszolt, mivel nem látta indokoltnak, hogy a házasságban felmerülő gondjait megossza egy kívülállóval. Álláspontja szerint a német másodfokú bíróság minden jogalap nélkül a mérlegelés során kettős mércét alkalmazott. Továbbá a másodfokú bíróság a bizonyítékok mérlegelése során az anya szülői felügyeleti jogra vonatkozó előadását, különösen a beutazással és az Egyesült Államokba való állítólagos visszautazásával kapcsolatos állításait szétválasztotta. Elfogadta hitelt érdemlőnek az anya azon előadását is, hogy a szülői felügyeleti jog iránti perben az akkori jogi képviselője a tényállást rövidítve és pontatlanul adta elő, mivel akkortájt nem gondoltak arra, hogy jogellenes elviteli eljárásra is sor kerül majd, emiatt nem látta értelmét a részletek kifejtésének. A német másodfokú bíróság ezen okfejtését azért is kifogásolhatónak tartotta, mivel az anya ez esetben hamis esküpótló nyilatkozatot tett.

A Szövetségi Alkotmánybíróság a német másodfokú bíróság azon indokolását sem tartotta hitelt érdemlőnek, amelyben az átvette az anya magyarázkodását. Az indítványozó panasza szerint az anya a szülői felügyelet iránti eljárásban részletesen és szemléletesen adta elő, hogy eredetileg csak nyaralni érkezett Németországba. Ennek az előadásnak a helyességét támogatta a másodfokú bíróság döntésében, azáltal, hogy az indítványozó javára valóban fogadta el, noha egy nyaralás és egy tervezett németországi költözés két, egymástól gyökeresen különböző szándékot tartalmazó tényállást takar. A Szövetségi Alkotmánybíróság érthetetlennek tartotta, hogy a másodfokú bíróság ezt az ellentmondást azzal a magyarázattal próbálta meg feloldani, hogy az anya akkoriban nem számított egy jogellenes gyermekelviteli eljárásra. Ez a körülmény az anyának a szülői felügyeleti eljárásban tett esküpótló nyilatkozata helyességét erősítette meg. Ugyanis ha ő akkoriban nem számított egy jogellenes gyermekelviteli eljárásra, akkor nem volt oka a tények rosszhiszemű előadására, nem úgy, mint a gyermekelvitel miatti eljárásban. Ezzel nem állt ellentétben a német másodfokú bíróság további eszmefuttatása, miszerint érthetetlen, hogy az indítványozó az anya ismételt USA-ba való utazása során nem lépett fel a gyermek játékainak, különösen a kutya magával vitele ellen. Nem lehet ugyanis kizárni, hogy az anya az indítványozót ennél az utazásnál is abban a hiszemben tartotta, hogy csak hosszabb családlátogatáson vannak Németországban. Ha ezzel összefüggésben az indítványozó olyan lelkiállapotban volt, mint

az anya a szülői felügyelet iránti jogvitában, akkor nem volt oka arra, hogy felmerüljön benne a németországi költözés lehetősége. Ezt a kézenfekvő magyarázatot a német másodfokú bíróság nem vette figyelembe.

A Szövetségi Alkotmánybíróság fenti döntése az Alaptörvény 3. cikk (1) bekezdésének megsértésén alapult, mivel nem lehetett kizárni, hogy az indítványozó szempontjából kedvezőbb döntés született volna, ha a másodfokú bíróság az Alaptörvény 3. cikk (1) bekezdését megfelelően figyelembe veszi. Emiatt lényegtelennek tartotta az Alkotmánybíróság, hogy sérült-e a panaszosnak az Alaptörvény 103. cikkely (1) bekezdése szerinti, jogi meghallgatást biztosító alapjoga.

A fenti döntésen kívül a német Szövetségi Alkotmánybíróság több ízben is vizsgálta a Hágai Egyezmény alapjogokhoz való viszonyát. Ennek során megállapította, hogy a Hágai Egyezmény célja, hogy megakadályozza azt, hogy a gyermeket a szülői felügyeleti jog megsértésével, és ezáltal jogellenesen külföldre vigyék. Okfejtése szerint a Hágai Egyezmény azáltal szolgálja a gyermek érdekét, hogy az egyik szülő által a másik szülő engedélye nélkül egy másik országba vitt gyermeket lehető leggyorsabban segíti visszajuttatni az eredeti szokásos tartózkodása szerinti államba. A Hágai Egyezmény el kívánja érni, hogy a szülői felügyelet gyakorlásával összefüggő jogvita is ott, az eredeti szokásos tartózkodási hely államában dőljön el. A törvényhozó ezáltal aggály nélküli összhangot valósított meg a szülői jogok és az azokat megelőző gyermeki jogok között.

V. Az alkotmányjogi panasz várható jövője a jogellenes gyermekelviteli ügyekben

A 2012. januártól hatályos alkotmányjogi panasszal kapcsolatos magyar alkotmányjogi joggyakorlatot figyelembe véve általánosan leszögezhető, hogy a magyar testület is igyekszik a némethez hasonlóan szűkre szabni azon ügyek körét, amelyeket egyáltalán befogad érdemi vizsgálatra, és emiatt a befogadhatóság feltételeit igen szigorúan, részletekbe menően vizsgálják.

Az ügyek többségében az érdemi befogadás körében a visszautasításnak az az oka, hogy a benyújtott panasz nem felel meg a vele szemben támasztott, az Abtv. 29.§-ában foglalt tartalmi követelményeknek: nem vet fel bírói döntést érdemben befolyásoló alaptörvény-ellenességet, és nem tartalmaz alapvető alkotmányjogi jelentőségű kérdést sem.

Az eddigi döntéseiben az Alkotmánybíróság rendszerint kifejtette, hogy az alkotmányjogi panasz eljárásokban a bírósági ítéletek alkotmányossági szempontú felülvizsgálatát végzi, így az nem tartozik a hatáskörébe, hogy a jogvitás ügy rendes bíróságok által megállapított tényállását felülmérlegelje. Egy ügyben³⁷ azt is leszögezte, hogy nem eredményez bírói döntést érdemben befolyásoló alaptörvény-ellenességet sem, hogy a vizsgált ügyben a Kúria jogértelmezése eltér más bíróságok más ügyekben korábban kialakított gyakorlatától. Amennyiben jogértelmezési bizonytalanságok merülnek fel, azokat a Kúriának jogegységi eljárásban meghozott jogegységi határozattal kell feloldania.

Az eddigi gyakorlatot vizsgálva az is megállapítható, hogy az érintettség problémaköre, azaz annak igazolása, hogy a sérelmezett bírói döntés a panaszosnak a jogát, jogos érdekét valóban érint-e, szintén lényeges eljárási kérdés. E körben visszautalnék a fent már ismertetett³⁸ ügyre, amelyben az érdemi vizsgálatra befogadást többek között azzal az indokkal utasította el az Alkotmánybíróság, hogy a Magyarországon jogellenesen visszatartott gyermek visszavitele iránti ügyben az alkotmányjogi panaszt indítványozó anya – aki az alapeljárásban kérelmezett volt – nem hivatkozhat arra, hogy az általa sérelmezett bírói döntés sérti az Alaptörvény XVI. cikk (1) bekezdését. Ennek oka, hogy a hivatkozott alaptörvényi hely a gyermekek megfelelő testi, szellemi és erkölcsi fejlődéshez való alapjogát határozza meg, ezért az indítványozó nem személyesen érintett benne.

Egy másik szülői felelősséggel kapcsolatos kérdésben – amelynek alapja egy kapcsolattartás újraszabályozása iránti bírósági ítélet volt – benyújtott alkotmányjogi panasz esetében³⁹ azonban nem kérdőjelezték meg az indítványozó anya érintettségét. Ezen utóbbi ügyben az indítványozó anya szintén saját, illetve az általa törvényesen képviselt kiskorú gyermeke jogainak a sérelmét állította, és e körben egyebek mellett ő is hivatkozott az Alaptörvény XVI. cikk (1) bekezdése szerinti, a gyermek alkotmányos jogának sérelmére. Ennek ellenére az Alkotmánybíróság nem vetette fel az érintettség problémáját, miszerint az anya a kiskorú gyermek sérelmére nem hivatkozhat, mert nem ő érintett benne. A befogadás körében az indítvány tartalmi vizsgálata során csak annyit állapítottak meg, hogy az Alaptörvény XVI. cikkely sérelmére vonatkozó állításokban az indítványozó leginkább az igazságügyi pszichológusi szakértői vélemény tartalmát kifogásolja, illetve nem tartja megfelelőnek a bíróságok egyes bizonyítási cselekményeit, kritizálja a bíróságok eljárását.

³⁷ 3116/2013 (VI.4.) AB végzés

³⁸ Lásd a III. pontban ismertetett (hivatkozás 8.pont) az Alkotmánybíróság 3178/2013. (X. 9.) AB végzése

³⁹ Az Alkotmánybíróság 3196/2013. (X. 22.) AB végzése

Eszerint az indítványozó azt várta volna el az Alkotmánybíróságtól, hogy másként értékeljen bizonyítékokat, bírálja felül a bíróságok bizonyítási eljárását (akár az alapügyben, akár a peres felek közötti más ügyekben). Az Alkotmánybíróság indokolása szerint az állított alaptörvényellenességek nem magukat az ítéleteket, hanem azok indokolását (illetve a részüket képező szakértői véleményt) érintik, illetve a bíróság bizonyítási eljárását kifogásolják. Az indítványozó tehát olyan törvényességi kérdéseket vetett fel, amelyek elbírálása a perbíróságok és nem az Alkotmánybíróság hatáskörébe tartozik. Bár ebben az utóbbi indítványban az anya a fenti cikken felül az Alaptörvény II. cikkének sérelmét⁴⁰, továbbá IV. cikk (1)–(2) bekezdésének sérelmét⁴¹ és szintén a kiskorúra vonatkoztatva az Alaptörvény IX. cikkének⁴² sérelmét is állította. Például ez utóbbi cikkelyre hivatkozva egyenesen azt kifogásolta, hogy a bíróság személyesen nem hallgatta meg a kiskorú gyermeket, ennek ellenére a szülő mint indítványozó érintettségét az Alkotmánybíróság szintén nem kérdőjelezte meg.

Nehezen érthető, hogy a két ismertetett döntés⁴³ egyikében az anya érintettsége miatt volt problémás, míg a másikban miért nem. Ezen ellentmondás kapcsán a szülői felelősséggel kapcsolatos ügyekben bármikor alkotmányjogi panaszt indítványozni kívánó félben joggal merülhet fel a kérdés, hogy az ügyben érdekelt gyermek alkotmányos jogainak megsértése esetén ki nyújthat be alkotmányjogi panaszt?!

Egy jogellenesen Magyarországra hozott vagy itt visszatartott gyermek jogos érdekét egy ilyen ügyben hozott bírói döntés igenis közvetlenül érinti, és törvényes képviselőjük többnyire az eljárásban résztvevő mindkét, vagy csak az egyik szülő. Persze érdekellentét felmerülhet az indítványozó szülő és a gyermek között, de akkor kulcskérdés, hogy a gyermek maga vagy nevében törvényes vagy perbeli képviselője eljárva önálló alkotmányjogi panaszt előterjeszthet-e?

Ez persze újabb eljárásjogi problémát vethet fel, hiszen az alapul fekvő bírósági eljárásban érdekeltként – ügygondnok által képviselve – a mai magyar bírói gyakorlat alapján⁴⁴ csak 6 éves kor felett vesznek részt a gyermekek, egy csecsemő vagy kisgyermek esetében az indítványra nyitva álló 60 napos határidőn belül eseti gondnok kirendelésére is sor kellene, hogy kerüljön, ha a szülő az érintettség hiánya miatt nem léphet

⁴⁰ „nem egyenlő méltóságú személyként kezelték az indítványozót és gyermekét az apával”

⁴¹ A gyermek személyes szabadságának megsértése

⁴² A véleménynyilvánítás szabadsága

⁴³ Alkotmánybíróság 3178/2013. (X. 9.) AB végzése és a3196/2013. (X. 22.) AB végzése

⁴⁴ A jogellenesen Magyarországra hozott gyermekek visszavitelével kapcsolatos eljárások vizsgálatára létrehozott joggyakorlat elemző csoport összefoglaló vélemény: <http://www.lb.hu/hu/joggyakorlat-elemzo-csoportok-osszefoglalo> 25. o.

fel. Különben a gyermek alkotmányjogi sérelme orvoslás nélkül maradna. Ha azonban azt vesszük figyelembe, hogy ez is egy, a szülői felelősség körében hozott döntés, mint például a kapcsolattartás újraszabályozása, akkor analóg módon az anya szintén hivatkozhatna saját illetve kiskorú gyermeke alapjogi sérelmére, és e körben az érintettsége nem kérdőjeleződhetne meg.

A fentiekén túlmenően a jövő latolgatása körében érdemes megvizsgálni azt is, hogy a szülői felelősséggel összefüggő két alkotmányjogi panasz során milyen alapjogi sérelmeket vetettek fel az indítványozók.

Egy esetben⁴⁵ az Alaptörvény VI. cikk (1) bekezdés, XIV. cikk (1) bekezdés, XVI. cikk, XXVII. cikk (1) bekezdése, míg a másikban⁴⁶ az I. cikk (1)-(3) bekezdése, II. cikk (1) bekezdése, III. cikk (1)-(2) bekezdése, a IX. cikk (1) bekezdése, XV. cikk (1)-(3) bekezdése, szintén a XVI. cikk (1) bekezdése, a XX. cikk (1) bekezdése, valamint XXVIII. cikk (1) bekezdése volt érintett.

A kapcsolattartás újraszabályozása iránti ügyben⁴⁷ az egyik indítványozó hivatkozása szerint megsértették az Alaptörvény II. cikkében foglalt emberi méltósághoz való jogát, valamint az Alaptörvény XVI. cikk (1) bekezdésében foglalt gyermeki jogokat, mivel a perben érintett kiskorú gyermek beszámolójának valóságát a szakértői véleményben kétségbe vonták. Továbbá az eljárás során sérült az Alaptörvény IV. cikk (1)-(2) bekezdésében foglalt a szabadsághoz és személyi biztonsághoz való joga, a VI. cikk (1) bekezdésében foglalt jó hírnévhez való joga, mivel az eljárás szakértő az indítványozó személyét érintő hazug állításokat kontroll nélkül befogadta. Sérült a kiskorú gyermekének IX. cikkben foglalt véleménynyilvánítás szabadságához fűződő joga, mivel a gyermek által elmondottak közül semmi sem lett figyelembe véve, a XV. cikk (1)-(2) bekezdésében foglalt törvény előtti egyenlőség alapjoga, és a diszkrimináció tilalma, mivel a gyermek a bíróság eljárása során „tárgyként” volt kezelve. Ezen túlmenően a támadott ítéletek sértették a XX. cikk (1) bekezdésében foglalt testi és lelki egészséghez való jogot, mivel a kapcsolattartás során a gyermek sokszor megbetegedett.

Bár mindkét indítványban az indítványozók a lehető legtöbb alaptörvényi rendelkezést igyekeztek felsorolni, azok nem vezettek az általuk kívánt eredményre. Az ötletszerű felsorolás helyett

⁴⁵ Az Alkotmánybíróság 3178/2013 (X.9.) AB végzése

⁴⁶ Az Alkotmánybíróság 3196/2013. (X. 22.) AB végzése

⁴⁷ Az Alkotmánybíróság 3196/2013. (X. 22.) AB végzése

alkotmányjogilag értékelhetően kellett volna az kifejteni, megindokolni és érvelni amellett, hogy a sérelmezett bírói döntések miért ellentétesek az Alaptörvény megjelölt rendelkezéseivel. Az indítványban nem elégséges hivatkozni az Alaptörvény egyes rendelkezéseire, és azok szövegét csak formálisan összekötni a támadott bírói döntéssel, hanem valódi alkotmányjogi érvek szükségesek, amelyeket alaposan ki is kell fejteni.

Persze tartalmilag, és az ismertetett német alkotmánybírói döntésre is figyelemmel vannak az Alaptörvénynek olyan rendelkezései, amelyek sérelme felmerülhet ilyen ügyekben. Nem kizárt, hogy a magyar Alkotmánybíróságnak is egyszer állást kell majd foglalni abban a kérdésben, hogy a Hágai Egyezményben is megfogalmazott, rendelkezésin keresztül érvényesülő gyermeki jogok védelme megfelel-e illetve mennyiben egyeztethető össze az Alaptörvény XV. cikk (5) bekezdés⁴⁸ szerinti, továbbá a XVI. cikk (1) bekezdés szerinti privilegizált gyermeki jogokkal.⁴⁹ Azaz a gyermek visszavételének főszabály szerinti elrendelése biztosítja-e a kiskorú megfelelő testi, szellemi és erkölcsi fejlődését, annak védelméül szolgál-e.

Kérdés az is, hogy visszavétel elrendelése esetén mikor fognak egy panaszban arra hivatkozni, hogy a gyermek visszavitele sértené a gyermek Alaptörvény XX. cikk⁵⁰ szerinti mindenkit megillető testi és lelki egészséghez való jogát.

Az eljárás a Brüsszel II. a. rendelet⁵¹ szerint legfeljebb 6 hét lehet, azonban ennek elhúzódása esetén az érintett hivatkozhat akár az Alaptörvény XXVIII. cikkének⁵² sérelmére is.

Az Alaptörvény XXVIII. cikk (1) bekezdése vonatkozásában az Alkotmánybíróság kifejtette jogi állásfoglalását is az egyik panasz elbírálása kapcsán⁵³, amely a nemperes eljárásban elbírált jogellenes gyermekelviteli ügyekre – különösen a fellebbviteli szakra vonatkozóan – szintén érvényes lehet. Eszerint az Alaptörvény XXVIII. cikk (1) bekezdéséből nem következik, hogy a bíróságok az adott ügyre vonatkozó valamennyi rendes és rendkívüli jogorvoslati eljárásban a fél jogait és kötelezettségeit kizárólag tárgyaláson bírálhatják el. A tárgyalási elv, a

⁴⁸ Alaptörvény XV. cikk (5) Magyarország külön intézkedésekkel védi a családokat, a gyermekeket, a nőket, az időseket és a fogyatékkal élőket.

⁴⁹ Alaptörvény XVI. cikk (1) Minden gyermeknek joga van a megfelelő testi, szellemi és erkölcsi fejlődéséhez szükséges védelemhez és gondoskodáshoz.

⁵⁰ Alaptörvény XX. cikk (1) Mindenkinek joga van a testi és lelki egészséghez.

⁵¹ A Tanács 2201/2003. EK rendelete

⁵² Az Alaptörvény XXVIII. cikk (1) Mindenkinek joga van ahhoz, hogy az ellene emelt bármely vádat vagy valamely perben a jogait és kötelezettségeit törvény által felállított, független és pártatlan bíróság tisztességes és nyilvános tárgyaláson, ésszerű határidőn belül bírálja el.

⁵³ 3115/2013. (VI. 4.) AB határozat

szóbeliség és a közvetlenség a polgári peres eljárás alapelvei közé tartozik. Nem jelenti azonban ezeknek az alaptörvényi szabálya emelt alapelveknek a sérelmét, ha a törvény egyes – különösen a rendkívüli – jogorvoslati eljárásokban a bíróság számára lehetővé teszi az indítvány tárgyaláson kívüli elbírálását is.

Egy másik végzésben⁵⁴ az Alaptörvény XXIV. cikk (1) bekezdése⁵⁵ vonatkozásában segíti az Alkotmánybíróság a jogalkalmazókat az ott közölt értelmezésével, miszerint az Alaptörvénynek ez a cikke a közigazgatási hatósági eljárásra vonatkozik, nem a bírósági eljárásokra. A bírósági eljárásokban a tisztességes eljárás és az ésszerű határidő betartásáról szóló alkotmányos követelményt a XXVIII.cikk határozza meg.

A fentieket összefoglalva lehet, hogy évekig kell olyan érdemi döntésre várni, amely a fenti felvetéseket legalább részben megválaszolja, hiszen önmagában egy befogadható indítvány összeállítása is komoly jogászki hívást jelent minden alkotmányjogi panasz esetében. Éppen ezért a címben felvetett kérdésre a válasz az, hogy ezekben az ügyekben a felek közötti párbeszéd, a mediáció sokkal eredményesebb lehet, és jobban szolgálja a gyermek érdekét, mint egy bizonytalan kimenetelű alkotmányjogi panasz.

⁵⁴ 3099/2013 (V.10.) AB végzés

⁵⁵ Alaptörvény XXIV. cikk (1) bekezdés szerint mindenkinek joga van ahhoz, hogy ügyeit a hatóságok részrehajlás nélkül, tisztességes módon és ésszerű határidőn belül intézzék.

Nagy Erika PhD hallgató
Agrárjogi Tanszék
Témavezető: Réti Mária habil. egyetemi docens

A szövetkezeti jog reformjáról Finnországban

Bevezetés

A XX. század végén a globalizáció folyamatának káros hatásaira is figyelemmel az európai jogrendszerek, de az Európai Unió jogalkotásának is a fókuszába került a szövetkezeti jog. Ennek elsődleges magyarázataként az rögzíthető, hogy a szövetkezet olyan régi, a gyakorlat által végső soron a XIX. század második felétől kipróbált, a gazdaság különböző szektoraiban kiválóan működő jogintézmény, amelyet a tagok sokféle célkitűzéssel alapíthatnak meg. A szövetkezet az alapítók tekintetében ugyanis a gazdasági versenyhelyzetben biztonságot jelent, megélhetést biztosít, emellett tagjainak társadalmi helyzetét is stabilizálja, ugyanakkor lehetőség van a tagok oktatására, képzésére, egyéni képességeik fejlesztésére is. Azon túl tehát, hogy a szövetkezetek az európai gazdaságokban erős piaci részesedésű társulások, jelentősek a közösség-szervezésben, a felzárkóztatásban, a munkanélküliség csökkentésében is.¹

A finn szövetkezeti jog régi és különösen értékes hagyományokon alapszik. Lényegében a XX. század kezdetétől a finn szövetkezeti jogalkotás kiemelkedőnek tekinthető európai összehasonlításban is. Már ekkor önálló szövetkezeti törvény került kibocsátásra, amelynek fő sajátossága az volt, hogy erős svéd szellemiségű befolyás alatt állt. A szövetkezeti jogalkotás ezt a svéd befolyást a kezdetekhez képest kisebb mértékben ugyan, de hosszú időn keresztül megőrizte. Finnország tagsága az Európai Unióban természetesen azt eredményezte, hogy a közösségi joganyag átvételre került, és Finnország a szövetkezeti jog tekintetében is eleget tett jogharmonizációs kötelezettségének. A finn szövetkezeti jogalkotás ezen legmeghatározóbb jellemvonásai mellett ki kell emelni azt is, hogy az önálló, egységes szövetkezeti törvény mellett, követve az

¹ Erre átfogó elemzéssel lásd: RÉTI Mária: Szövetkezeti jog, Egyetemi jegyzet, ELTE Eötvös Kiadó, 2010

egy európai jogrendszer hagyományait, a finn szabályozás speciális szövetkezeti típusokra külön törvényi szintű szabályozást alkotott meg. Ez a párhuzamos szabályozási modell különösen jellemző a bank- és a pénzügyi szektorokban. Általában véve a finn szövetkezeti jogalkotás keretei között a szövetkezetek piaci részesedése, társadalmi szerepe, kulturális természetű szolgáltatásokban meghatározó jelentősége egyaránt kiemelkedő.

2014. január 1-jétől Finnországban új szövetkezeti törvény lépett hatályba. Ennek a tanulmánynak a célja azoknak a meghatározó okoknak a feltárása, amelyek a szövetkezeti jog reformjához vezettek. Vizsgálni fogjuk, mi indokolta az új szövetkezeti törvény megalkotását? Rámutatunk arra, miért volt szükség a változásra, miért nem lett volna elégséges a már meglévő és nem is olyan régi szövetkezeti törvény módosítása? A szövetkezeti jog reformjához vezető okok feltárásához álláspontunk szerint ismernünk kell a főbb társulási formákat, gazdasági és egyéb mutatóikat és a jogi környezetet is – mindezek elemzésünk tárgyát képezik.

A hatályos szövetkezeti törvénynek a tervezetét és a hozzá kapcsolódó szakmai anyagot a finn Igazságügyi Minisztérium 2011. december 15-én készítette el. Tulajdonképpen nem egy törvényjavaslat, hanem egy komplex törvénycsomag előterjesztéséről volt szó, mert az új szövetkezeti törvény számos hatályban lévő törvényt érintett. A széles szakmai vita 2012. február 10-én zárult le. A finn parlament végül 421-434/2013. számon fogadta el a HE 185/2012 vp számú előterjesztésben² szereplő törvénytervezetet és törvényt módosításokat, közte 421/2013. számon a szövetkezeti törvényt (finnül: osuuskuntalaki), melyet a köztársasági elnök 2013. június 14-én látott el kézjegyével.³ A törvényt 2013. június 18-án hirdették ki. A hatályba lépéséről rendelkező külön törvény⁴ szerint az új szövetkezeti törvény 2014. január 1-jén lépett életbe és – átmeneti rendelkezések mellett – hatályon kívül helyezi a korábbi 1488/2001. számú szövetkezeti törvényt⁵, mely 2001 elejétől volt hatályban.

² Az előterjesztés HE 185/2012 vp számon, finn nyelven megtalálható 2014.01.01.: <http://www.finlex.fi/fi/esitykset/he/2012/20120185.pdf>

³ A kihirdetés után a törvény 14.6.2013/421.számú finnül elérhető 2014.01.01.: [http://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/2013/20130421?search\[type\]=pika&search\[pika\]=421%2F2013](http://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/2013/20130421?search[type]=pika&search[pika]=421%2F2013)

⁴ 422/2013.Laki osuuskuntalain voimaanpanosta (422/2013. számú törvény a szövetkezeti törvény hatálybalépéséről). Megtalálható finnül 2014.01.01.: <http://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/2013/20130422>

⁵ 28.12.2001/1488. számú szövetkezeti törvény finnül elérhető 2014.01.01.: [http://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2001/20011488?search\[type\]=pika&search\[pika\]=osuuskuntalaki](http://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2001/20011488?search[type]=pika&search[pika]=osuuskuntalaki)

I. A finn társulásokról, jogrendszeri jellemvonásaikról

I.1. A fontosabb finn társulási formákról

Finnországban a magánszemélyek – csakúgy mint Magyarországon – számos vállalkozási forma közül választhatnak, céljaiktól függően. Az első lényeges megállapításunk e területen az, hogy a finn gazdasági jog által szabályozott legelterjedtebb társulási formák a társaságok és a szövetkezetek (*finnül: osuuskunta, rövidítve: Osk*). Társasági formák: a közkereseti társaság (*finnül: avoin yhtiö, rövidítve: Ay*), a betéti társaság (*finnül: kommandiittiyhtiö, rövidítve: Ky*), a korlátolt (felelősségű) társasági formációk (*finnül: osakeyhtiö, rövidítve Oy*). A korlátolt (felelősségű) társaságoknak három fajtája létezik: a tulajdonképpeni korlátolt felelősségű társaság, a kft. (*finnül: yksityinen osakeyhtiö, rövidítése: Oy vagy Oyy*) a nyilvánosan működő részvénytársaság (*finnül: julkinen osakeyhtiö, rövidítve Oyj*) és az európai társaság (European companies, Societas Europaea (SE), *finnül: eurooppayhtiö*). (Az 1995 óta EU-tag Finnországban lehetőség van finn székhelyű európai szövetkezet⁶ alapítására is.⁷ Mindezidáig azonban ilyen társulást nem regisztráltak. Finn állampolgár vagy állampolgárok viszont Olaszországban bejegyzett ilyen európai szövetkezetnek tagjai lettek.⁸)

Jelentős szerepet töltenek be még az egyesületek (*finnül: yhdistys*) és az alapítványok (*finnül: säätiö*). Ezek olyan tipikusan non-profit szervezetek, amelyek gazdasági tevékenységet is folytathatnak. Ahogyan kft és szövetkezet is alapítható non-profit céllal.

I.2. A finn társasági jog jellemvonásairól, rendszeréről

A Svéd Királyság tartományaként a finn jogban a társaságokra vonatkozó első szabály az 1734-es Svéd Kereskedelmi Törvény volt. Ez a törvény

⁶ A konkrét szabályozásra lásd: Az Európai Unió Tanácsának 1435/2003/EK rendelete (2003. július 22.) az Európai Szövetkezet (SCE) Statútumáról <http://eur-lex.europa.eu>, 2014. január 6. A rendelet feldolgozására lásd: RÉTI Mária: „Az Európai Szövetkezet (SCE) Statútumáról” szóló tanácsi rendeletben foglalt általános jellemvonásokról és egyes előírásokról, figyelemmel a szövetkezetekről szóló 2006. évi X. törvényre. Európai Jog, Hetedik évfolyam 1. sz. 2007/január. 33-42. o.; RÉTI Mária: „Az Európai Szövetkezet (SCE) Statútumáról” szóló tanácsi rendeletben foglalt vagyoni jogi előírásokról, figyelemmel a szövetkezetéről szóló 2006. évi X. törvényre. Európai Jog, Hetedik évfolyam 5. sz. 2007/május. 25-34. o.

⁷ Az Európai Szövetkezetekről szóló törvényt a finn szabályozás az alábbi törvényben fogadta el: Eurooppaosuuskuntalaki 19.10.2006/906. számú törvény. A törvény megtalálható finn nyelven 2014.01.01.:

[http://finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2006/20060906?search\[type\]=pika&search\[pika\]=osuuskunta](http://finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2006/20060906?search[type]=pika&search[pika]=osuuskunta)

⁸ HE 185/2012 vp szövetkezeti törvény előterjesztés 17. oldal

szabályozta a közkereseti társaságot. Finnország 1809-ben – több évszázados svéd uralom után – az Orosz Cári Birodalom részévé vált. Az első Birodalmi Társasági Dekrétum 1864. november 24-én született, alapját az 1807-es Francia Kereskedelmi Törvény képezte.⁹ Ezt a II. Miklós orosz cár által – aki egyben Finnország Nagyhercege is volt – 1895. május 2-án meghozott és 1896. június 1-jén hatályba lépett 1895. évi 22. számú társasági törvény (*finnül: laki osakeyhtiöstä*) váltotta fel.¹⁰ Ez már nemcsak a francia, hanem a svéd és a német jogi szabályozási mintát is figyelembe vette. A 734/1978. számú társasági törvény 1980. január 1-jén lépett hatályba. Tartalmában erősen támaszkodott az 1975-ben elfogadott svéd társasági törvényre. Jelentős változást hozott, amikor 1995. január 1-jén Finnország az Európai Unió tagja lett és jogszabályait harmonizálta. Ettől az időtől kezdve távolodott el a finn jogalkotás a svéd jogszabályok követésétől.

Finnországban jelenleg nincsen egységes szerkezetbe foglalt társasági törvény, így külön törvény vonatkozik a közkereseti és a betéti társaságra. A 29.4.389/1988. számú törvény¹¹ szabályozza ezt a két társasági formát (*finnül: laki avoimesta yhtiöstä ja kommandiittiyhtiöstä*, törvény a közkereseti és betéti társaságokról). A kft és az rt szabályai közös törvényben kerültek szabályozásra (21.7.2006/624. számú törvény *osakeyhtiölaki*, azaz a korlátolt (felelősségű) társaságokról).¹²

Az egyesületekről a 26.5.1989/503. számú *yhdistyslaki*¹³, azaz egyesületi törvény rendelkezik, az alapítványok szabályait az 5.4.1930/109. *säätiölaki*¹⁴ vagyis alapítványi törvényben találjuk.

⁹ No.28. számú dekrétum svédül megtalálható: <http://www.porssitieto.fi/kirjoitus/osakeyhtiolaki-1864.pdf> 2014.01.01.

¹⁰ A kihirdetett törvény finnül elérhető: <http://www.porssitieto.fi/kirjoitus/osakeyhtiolaki-1895.pdf>, valamint <http://www.porssitieto.fi/kirjoitus/osakeyhtiolaki-1979.html> oldalon az 1979. december 31-i változat 2014.01.01.

¹¹ A törvény elérhető 2014.01.01. [http://finlex.fi/en/laki/kaannokset/1988/en19880389?search\[type\]=pika&search\[pika\]=389%2F1988](http://finlex.fi/en/laki/kaannokset/1988/en19880389?search[type]=pika&search[pika]=389%2F1988) angolul és [http://finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2006/20060624?search\[type\]=pika&search\[pika\]=21.7.2006%2F624](http://finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2006/20060624?search[type]=pika&search[pika]=21.7.2006%2F624) finnül

¹² [http://finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2006/20060624?search\[type\]=pika&search\[pika\]=21.7.2006%2F624](http://finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2006/20060624?search[type]=pika&search[pika]=21.7.2006%2F624) finnül a törvény 2014.01.01. angolul a törvény elérhető: <http://www.finlex.fi/en/laki/kaannokset/2006/en20060624.pdf> 2014.01.01.

A finn szabályozásban külön törvényt kaptak a korlátolt felelősségű lakás-társaságok (*finnül: asunto-osakeyhtiö*), melyet az asunto-osakeyhtiölaki 22.12.2009/1599, ami megtalálható finnül: <http://finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2009/20091599> weboldalon)

<http://finlex.fi/en/laki/kaannokset/2009/en20091599.pdf>

¹³ Finnül a törvény megtalálható 2014.01.01. [http://finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1930/19300109?search\[type\]=pika&search\[pika\]=s%C3%A4%C3%A4ti%C3%B6](http://finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1930/19300109?search[type]=pika&search[pika]=s%C3%A4%C3%A4ti%C3%B6)

¹⁴ Finnül a törvény megtalálható 2014.01.01.: [http://finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1989/19890503?search\[type\]=pika&search\[pika\]=yhdistys](http://finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1989/19890503?search[type]=pika&search[pika]=yhdistys)

I.3. A finn szövetkezeti jogi szabályozásról

A finn szövetkezeti jog nagy múltú és értékes hagyományokon nyugszik. A 22/1901.számú első finn szövetkezeti törvény 1901. szeptember 1-jén lépett hatályba, amikor Finnország még a cári Oroszország – bizonyos területeken autonómiával rendelkező – része volt. A következő szövetkezeti törvény a 248/1954. számú törvény, melynek alapját a korábbi szövetkezeti törvény és az akkori svéd szövetkezeti szabályozási modell adta. Az erős svéd hatás az újabb és egészen 2013. december 31-ig hatályban lévő 1488/2001-es szövetkezeti törvény megalkotásával sem szűnt meg. Az új szövetkezeti törvény egyrészt a két előző törvényben lefektetett alapelvek folytonosságát követte, de egyúttal a 734/1978. számú finn társasági törvénnyel összhangba hozott törvény is volt. A társasági törvény pedig – mint már korábban említésre került – erősen támaszkodott az 1975-ben elfogadott svéd társasági törvényre.

A jelenlegi 14.6.2013/421. számú törvény mellett a szövetkezeti bankokról és más szövetkezeti alapú hitelintézetekről külön törvény rendelkezik (*1504/2001. laki osuuspankeista ja muista osuuskuntamuotoisista*)¹⁵. Ez a szabályozási modell, azaz az egységes átfogó szövetkezeti törvény melletti, az egyes szövetkezeti típusok speciális szabályait külön törvényi szinten összefogó párhuzamos szabályozási szemlélet – megfelel az európai országok szövetkezeti jogaiban fellelhető szabályozási szemléletnek.¹⁶

II. A finn szövetkezetek jelentőségéről a nemzetgazdaságban¹⁷

A szövetkezeti alapítások számát vizsgálva Finnországban az állapítható meg, hogy az növekedést mutat, noha a finn szövetkezetek száma az 1970-80-as években drasztikusan csökkent a fúziók következtében. Az 1970-es évek közepén kb. 10.000 szövetkezet működött, ez a szám 1981-re 3500, a 80-as évek végére 2000 szövetkezetre apadt.¹⁸ A fúziók az elmúlt húsz évben is folytatódtak, de sok új, kicsi szövetkezet is alakult, ezért a szövetkezetek számában összességében növekedés történt. 2011-ben pl. 213 új szövetkezet alakult, nem számítva a szövetkezeti bankokat

¹⁵ A törvény elérhető: <http://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/2001/20011504>

¹⁶ Lásd erre: RÉTI Mária: *Az európai szövetkezeti szabályozás fejlődéstörténetéről*, Szövetkezés, 2012/1-2. szám, 9-33.o.,

¹⁷ Az adatok a HE 185/2012 vp szövetkezeti törvény előterjesztés 9-11. oldalán találhatóak

¹⁸ HE 185/2012 vp szövetkezeti törvény előterjesztés 9. oldal

és a lakásszövetkezeteket.¹⁹ 2012. március 31-én 4.490 szövetkezetet regisztráltak, melyből 239 szövetkezeti bank volt. Ezek a szövetkezeti bankok két nagy csoportba tömörülnek: az un. OP-Pohjola-ryhmä (OP-Pohjola-csoport) 203 és a POP Pankki-ryhmä (POP Bank-csoport) 36 taggal bír. Mindeközben a legnépszerűbb korlátolt felelősségű társasági formák, vagyis a kft-k és az rt-k száma 226.000 fölé emelkedett.

A HE 185/2012 vp számú szövetkezeti törvény előterjesztésében közölt adatokból megállapítható, hogy ötvenszer több korlátolt felelősségű társaság működik Finnországban, mint szövetkezet. Ebből könnyen arra következtethetnénk, hogy ezek a társulási formák ötvenszer nagyobb gazdasági eredményt tudnak felmutatni, a szövetkezetek pedig jelentéktelen tényezők a finn gazdaságban e társaságokhoz képest. Ezzel szemben 2012-es adatok szerint, az elmúlt tíz évet vizsgálva, a finn szövetkezeteknek a bruttó nemzeti termék előállításából való részesedése és a szövetkezeti tagság-lakosság arányszáma alapján Finnország világszinten az első helyen áll. Új-Zéland a második, majd őket követi Hollandia, Svájc, Norvégia és az USA.²⁰ Önmagában tehát a vállalkozások száma nem tükrözi a társulások nemzet- és világgazdasági jelentőségét. Ehhez más mutatókra is szükség van. Ezek közül a legfontosabbak a már említett bruttó hazai termék előállítása, a tulajdonosok száma a lakosság számához viszonyítva, de ugyanígy releváns az árbevétel, a foglalkoztatás és a piaci részesedés. Ezen kívül nem elhanyagolható, hogy a szövetkezetek milyen ágazatban és milyen tevékenységet folytatnak.

II.1. A finn szövetkezetek alapítási célkitűzéseiről, figyelemmel gazdasági/szolgáltatási szektorokra

Általában véve arra kell rámutatni, hogy a finn szövetkezetek nemzetgazdasági jelentősége nemzetgazdasági ágazatonként változó. A jelentősebb szövetkezetek a mezőgazdaságban és erdőgazdálkodásban, az áram- és vízgazdálkodás területén, a nagy- és kiskereskedelemben, valamint a pénzügyi és biztosítási területeken működnek. Ezekben az ágazatokban a finn szövetkezeti mozgalom kezdete óta hagyományosan sok szövetkezeti alapon működő társulás alakult. Ennek köszönhető, hogy itt a piaci részesedésük, üzleti forgalmuk kiemelkedő. Ugyanakkor a nagyfokú koncentráció is megállapítható. Erre kiváló példa az 1934-ben korlátolt felelősségű társaságként alapított Metsäliitto Oy (magyarul:

¹⁹ HE 185/2012 vp szövetkezeti törvény előterjesztés 9. oldal

²⁰ HE 185/2012 vp szövetkezeti törvény előterjesztés 9. oldal

Erdőszövetség kft.), mely 1947-ben alakult át szövetkezetté. A 125.000 erdőtulajdonost tömörítő Metsäliitto Osuuskunta (magyarul: Erdőszövetség Szövetkezet) leányvállalatai révén hatalmas konzernné nőtte ki magát. A Metsä-Group nevű konzern (magyarul: Erdő-Csoport) 2012-ben 5 milliárd euros üzleti forgalmat bonyolított²¹. További példaként említhető az S-ryhmä (S-csoport)²² szövetkezeti szupermarket hálózat. 2010-ben a világ üzletláncai közül a kiskereskedelmi eladások alapján világviszonylatban a 85. helyet foglalta el 11,007 millió USD-s forgalmával.²³

Az utóbbi évtizedekben azonban sok változás történt a szövetkezetek nemzetgazdasági szektorban való megoszlása terén. Továbbra is alakultak szövetkezetek hagyományos gazdasági célkitűzéssel a mezőgazdaság és erdőgazdálkodás területén, illetve az ehhez kapcsolódó halászat területén is. Az újonnan alakult szövetkezetek zöme azonban munka-, különféle szolgáltató (pl. kulturális) és szakértői tevékenységet ellátó szövetkezet. Jelentős a különböző marketinggel, turizmussal foglalkozó, illetve szociális és jóléti szolgáltatásokat nyújtó szövetkezet is. Ennek oka, hogy az 1990-es évek elején a finn gazdaság válságba került, melynek következtében a munkanélküliség nőtt, a szociális kiadások csökkentek. Ezek a szövetkezetek nem nagy létszámú, gazdasági erejű és tőkeerős, illetve befektetőket vonzó társulások, azonban közösség-szervező és közösségmegtartó erejük egyedülálló. Hangsúlyoznunk kell, hogy a finn szövetkezetek körében a jóléti/szociális természetű szolgáltatásokra alapított szövetkezetek számának megnövekedése egybeesik az európai államokban tapasztalható tendenciákkal²⁴

²¹ Ld. bővebben: <http://www.metsagroup.fi/Metsagroup/rakennejaomistus/Pages/Default.aspx> 2014.01.01.

²² Az S-ryhmä 5 országban működik és nem csak élelmiszer kiskereskedelmi tevékenységet folytat, hanem pl. turizmussal és vendéglátással foglalkozik, valamint érdekelt az autópárhuzban és mezőgazdasági kereskedelemben is. A csoportot helyi és regionális szövetkezetek alkotják, központi szervük a SOK (Suomen Osuuskappojen Keskuskunta (magyarul: Finn Szövetkezeti Boltok Központi Szervezete), illetve leányvállalatai. Az 1904-ben létrehozott SOK feladata a szakmai-stratégiai irányítás, támogatás. Nemcsak élelmiszer kiskereskedelemmel, hanem turizmussal, vendéglátással, üzemanyag szolgáltatással foglalkoznak, illetve érdekeltek a mezőgazdasági kereskedelemben és az autópárhuzban is. Az S-csoportról többet 2014.01.01.: <https://www.s-kanava.fi>

²³ 2014.01.01. <http://finland.nlembassy.org/services/trade-information/embassy-economic-newsletter/winter-2012/s-ryhma-and-kesko-among-the-world%E2%80%99s-top-100-retailers.html>

²⁴ RÉTI Mária: A szövetkezetekről, mint a szociális gazdaság legmeghatározóbb tényezőiről. In: BOBVOS Pál (szerk.): Reformator iuris cooperandi? Tanulmányok Veres József 80. születésnapja tiszteletére. Szeged, 2009. 465-485. o. Megjegyezzük, hogy a szövetkezetek szerepe világviszonylatban erőteljesebbé vált a munkanélküliség kiegyensúlyozása körében, a szövetkezet erős foglalkoztatáspolitikai eszköznek számít. Lásd erre: RÉTI Mária – BAK Klára: Die Rolle der Genossenschaften in der Sozial- und Beschäftigungspolitik, die Tendenz der internationalen und der ungarischen genossenschaftlichen Rechtsgebung, A szövetkezetek szociál/foglalkoztatáspolitikában betöltött szerepéről, a nemzetközi és a magyar szövetkezeti jogalkotás irányairól, Agrár- és Környezetjog, Journal of Agricultural and Environmental Law, A CEDR Magyar Agrárjogi Egyesület tudományos közleményei, CEDR Hungarian Association of Agricultural Law, 2013 No. 15., 5-38.o. , A folyóirat letölthető/The Journal may be downloaded from:

<http://www.uni-miskolc.hu/~agrarjog/ujzag/agriarchive.htm>, 2014. január 4.

Az S-ryhmä (S-csoport) nemzeti piaci részesedése a kiskereskedelemben 2011-ben 45%, a banki és biztosítási szolgáltatásokat nyújtó OP-Pohjola-ryhmä (Osuuspankki-Pohjola-ryhmä: Szövetkezeti bank-Pohjola-csoport)²⁵ piaci részesedése 20-36% volt. 2010-ben a Metsäliitto Osuuskunta 30-33%-os piaci részesedést szerzett. 2011-ben a hotel- és étteremszolgáltatást nyújtó Osuuskunta Tradeka-yhtymä (Szövetkezet Tradeka-konzern)²⁶ tulajdonát képező Restel Oy 18%-os piaci részesedést ért el. Ezen kívül a feldolgozó szövetkezetek a hús- és készétel területen, közelebbről a húsbeszerzési piac 78%-át foglalják el és a tejüzemek is 97 %-os piaci részesedéssel bírnak.

A szövetkezetek árbevétele szempontjából lényeges, hogy a 307 legnagyobb finn szövetkezet (beleértve a biztosítási szövetkezeteket és azokat a biztosítási társaságokat, melyek fő tulajdonosai szövetkezetek) hagyományos területeken, mint bank (184), biztosítás (40), kereskedelem (25), tejfeldolgozás (21), telekommunikáció (10) és energia (7) területen működnek. A többi: húsfeldolgozás, zöldségtermesztés, erdőgazdaság, háziállat feldolgozás, szállítás, finanszírozás, tojástermelés, újrahasznosítás, fordító, vásár- és kiállítás szervezés, hotel- és beruházás tevékenységet folytat. A 184 szövetkezeti bankból 158 az OP-Pohjola-ryhmä, 26 a POP Pankki-ryhmä (Paikallisosuuspankki Pankki-ryhmä: Helyi szövetkezeti bank Bank-csoport)²⁷ tagja. Az üzleti forgalom alapján az 50 legnagyobb szövetkezeti társulásból 22 kereskedelemmel foglalkozik. Az élelmiszer feldolgozás területén – kft. vagy rt. formában – működő legnagyobb cégek, a HKScan Oyj, a Valio Oy, és az Atria Oyj a tíz legnagyobb üzleti forgalmú társulásként működik Finnországban, melyek tulajdonosai szövetkezetek.

Külön is ki kell emelni, hogy 2010-ben Finnországban a fogyasztási, gyártási, feldolgozó és szolgáltató szövetkezetek, valamint ezek leányvállalatainak összesített üzleti forgalmi több mint 32 milliárd euro volt. Ebből az S-ryhmä, a Metsäliitto és az OP-Pohjola-ryhmä összesen 17,9 milliárd euros árbevételt produkált, ami az összesített üzleti forgalom 55%-a. A már említett 307 legnagyobb szövetkezeti társulás átlagos üzleti forgalma 127 millió euro, a 10 legnagyobbé átlagosan 2,7 milliárd volt. Az

²⁵ Az OP-Pohjola-ryhmä Finnország legnagyobb pénzügyi csoportja. Teljes körű banki, befektetési és biztosítási szolgáltatást nyújt. Kb 200 független szövetkezeti bank és a bankok tulajdonát képező központja az OP-Pohjola szövetkezet, illetve ennek leányvállalatai alkotják. Az OP-Pohjola szövetkezetnek az egyik leányvállalata az OP-Pohjola Rt., ami a csoport központi bankjaként működik. Erről többet 2014.01.01.: <https://www.pohjola.fi>

²⁶ Az 1917-ben alakult fogyasztási szövetkezet ma konzernként működik. Finnországban a legnagyobb hotel- és étteremláncsal (49 hotel és 240 étterem) rendelkező Restel Oy tulajdonosa. Erről bővebben 2014.01.01.: www.tradeka.fi

²⁷ A POP Pankki-csoportot 35 önálló, független finn szövetkezeti bank alapította 1997-ben. Erről többet 2014.01.01.: <https://www.poppankki.fi>

árbevétel szempontjából a 307 legnagyobb szövetkezet első ¼-ének átlagos üzleti forgalma 500 millió euro, a köv. ¼-é közel 10 millió, a harmadik ¼-é közel 4 millió és az utolsó negyedbe tartozóké 2 millió körüli volt.

II.2. A szövetkezeti tagok, alkalmazottak számáról, jelentőségéről

Lényeges, a szövetkezetek szerepére rávilágító további adat az is, hogy a hozzávetőleg 5,4 millió lakosú Finnországban a szövetkezeti tagság népszerű, több mint 4 millió fő szövetkezeti tag. A finn szövetkezetek és ezek közös vállalataiban a tagság és tulajdonoslétszám több mint 7 millió. Ez akkor is kiemelkedő, ha figyelembe vesszük, hogy egy személy általában több szövetkezet tagja. A legújabb kutatások szerint a finn felnőtt lakosság közel 9/10-e szövetkezeti tag. Az S-ryhmä napjainkban kb. 2 millió taggal, az Osuuskunta Tradeka-yhtymä 275 000 taggal rendelkezik. Az OP-Pohjola-ryhmä szövetkezeti banki csoportban 1,3 millió a POP Pankki-ryhmä szövetkezeti banki csoportban 103.000 tagot regisztráltak. A Metsäliitto Osuuskunta kb 125.000 tagot számlál. A különböző telekommunikációs és energia szövetkezetek tagságának a létszáma meghaladja a 10.000-t. A legújabb szövetkezetek tagi létszámáról nincsenek pontos adatok, összesen 20-30.000 fő lehet.

2010-ben Finnországban a szövetkezetek 107.000 főt alkalmaztak. A foglalkoztatás szempontjából a nagy üzleti forgalmú szövetkezetek munkavállalói létszáma jelentős. 2010-ben a legnagyobb foglalkoztató szövetkezet 13.000 alkalmazottal rendelkezett. A tíz legnagyobb üzleti forgalmú szövetkezet átlagosan 6000 embert foglalkoztatott. A 307 legnagyobb üzleti forgalmú szövetkezet negyedénél ez az átlag 1200 fő volt. A következő negyed 40 főt, az utána következő kb 20 főt, a legkisebbek 10 főt foglalkoztattak. Lényeges jellemvonása a finn szövetkezeti szektornak, hogy a szövetkezetek elsősorban a tagokat foglalkoztatják rész- vagy teljes munkaidőben.²⁸ A statisztika adatok alapján kb. 2550 regisztrált szövetkezet átlagosan 0,5 személlyel kötött teljes munkaidejű szerződést.

²⁸ Magyar viszonyokról lásd: RÉTI Mária: Mit biztosít ma a jogszabályi háttér Magyarországon a szociális szövetkezetekkel kapcsolatban? In: s n (szerk.): A közösségi fejlődés új lehetőségei: "Nyilvános kommunikáció a szociális szövetkezetéről" című 2007. november 5-én megtartott konferenciaanyag kibővített változata. Konferencia helye, ideje: Budapest, Magyarország, 2007.11.05. Magyar Népfőiskolai Társaság, 1-17. o.

Ha nemcsak a szövetkezeteket vesszük alapul, hanem valamennyi céget, akkor 2008-as adatok alapján 320.700 működő cégben 1.447.400 ember dolgozott munkavállalóként vagy vállalkozóként. A cégek összesített üzleti forgalma 336,2 milliárd euro volt. A vállalkozások 99,1 %-a 50-nél kevesebb foglalkoztatottat tartott nyilván, és ezek a kisvállalkozások a foglalkoztatottak 47,5% alkalmazták. A szövetkezetek 32 600 embert alkalmaztak. Az előző bekezdésben említett 107 000 foglalkoztatott abból származik, hogy pl. a szövetkezeti konszerneknek a korlátolt felelősségű társasági formában működő vállalatait nem vették figyelembe.

A HE 185/2012 vp szövetkezeti törvény előterjesztés által közölt adatokból számos következtetés vonható le a szövetkezetek nemzetgazdasági jelentőségét illetően. Általánosságban elmondható, hogy a szövetkezetek a finn nemzetgazdaságban nem elhanyagolható szerepet töltenek be. Ugyanakkor eltérő a szerepük a nemzetgazdaság különböző ágazataiban. A szövetkezeti mozgalom kezdetétől, a XIX-XX. század fordulójától, a mező-, és erdőgazdaság, a pénzügy, a kereskedelem területén alakult szövetkezetek kis társulásokból összefogással, közös szervezetek alapításával és nem utolsósorban sikeres gazdálkodással nagyvállalatokká nőttek ki magukat. Finnország 500 legnagyobb vállalatának 10 %-a szövetkezeti alapon működött 2011-ben.²⁹ A hagyományos, nagy tradíciójú szövetkezetek nemcsak a finn gazdaság, de a világgazdaságban is számottevő jelentőségűek.

Ami szembeötlő, hogy a szövetkezetek tagságuk, üzleti forgalmuk alapján nagyon széles skálán mozognak: a nagy szövetkezetektől a mikroszövetkezetekig. A nagy szövetkezetek a tradicionális területeken működnek, a kis szövetkezetek megjelentek egy új szektorban, a szociális, non-profit ágazatban is, jóléti, szociális, kulturális célokat kitűzve. A nagy szövetkezetek óriás méretűek, konszernekben működnek. A kicsik tényleg pici elsődleges szövetkezetek, mikrovállalkozások. A konszernekben a szövetkezetek központi szervezeteket hoztak létre, amelyek szakmai, stratégiai irányítást végeznek és sok leányvállalatot alapítottak. A kis szövetkezetek ilyenekkel nem rendelkeznek. A nagy szövetkezetekben több tíz- és százezres tagság tömörül, a kis szövetkezetekben minimális a taglétszám, ami eddig – a törvényi előírás szerint – három fő volt. A kis szövetkezetekben az is előfordul, hogy ténylegesen csak egy tag tevékenykedik, a másik kettő olyan családtag, akik a valóságban nem vesznek részt a szövetkezet működésében. A jogokat az alapszabályban úgy határozzák meg, hogy a vállalkozást

²⁹ HE 185/2012 vp szövetkezeti törvény előterjesztés 21. o.

vezető tag korlát nélkül hozhassa meg a legfontosabb döntéseket és működtethesse a szövetkezetet.³⁰ A nagy szövetkezetek tőkeerős társulások, a kis szövetkezetekben a tőke igen alacsony. A nagy szövetkezetekben a befektetési célú tőke jelentős, a kicsikben szinte nincs is ilyen. Nagy szövetkezetből viszont kevés van, kicsiből nagyon sok.

Az olyan nagy szövetkezeti vállalatcsoportok, mint az S-ryhmä, az OP-Pohjola-ryhmä és a Metsäliitto a különböző mutatókat egybevetve a szövetkezetek teljes részesedéséből a felét jelentik.³¹ A szövetkezeti konsernek 2009-ben a bruttó nemzeti termék 17%-át adták³², de a szövetkezetek kétharmada mégiscsak kicsi- vagy mikrotársulás. Utóbbiak összességében már értékelhető gazdasági erőt képviselnek, de nemzetgazdasági szinten külön-külön elenyésző gazdasági eredményt tudnak felmutatni. Fontosabb ezeknél a szövetkezeteknél a társadalmi életben játszott szerepük. A kis szövetkezetekben az állás természetű foglalkoztatás általános, ami gyakran megfelel a tagok igényeinek is, hogy rugalmasan részt vegyenek a munka világában. A kis szövetkezetek gyakran a tagság számára hídként működnek a munkaerőpiac vagy a vállalkozások felé. Ezek a szövetkezetek munkahelyet teremtenek azok számára, akik egyébként nehézséggel vagy egyáltalán nem tudnának a munkaerő piacon boldogulni. Ezért a szövetkezetek gazdasági jelentősége mellett a társadalmi szerepük sem elhanyagolható. Nem beszélve a különböző kulturális tevékenységet végző társulásokról, mint pl. a nyomdászövetkezetek, amelyek elsősorban a tagok műveinek kiadására alakulnak vagy a különböző koncertszervező szövetkezetek, melyek szintén kulturális célt szolgálnak. Hangsúlyoznunk szükséges, hogy ez a tendencia is a szövetkezet alapítások körében is igazolja a szövetkezeti alapelvek és értékek létjogosultságát.³³

Mindezen eredmények mellett a szövetkezetek mint társulási formák nincsenek olyan népszerűek, mint a korlátolt felelősségű társasági formák. Bár valamennyi működési területet figyelembe véve a szövetkezetek átlagosan nagyobbak, mint a korlátolt felelősségű társaságok mind az üzleti forgalom, mind a tagság szempontjából, utóbbiak mégis ismertebbek, beleértve a rájuk vonatkozó szabályok ismeretét is.

³⁰ HE 185/2012 vp szövetkezeti törvény előterjesztés 10. oldal

³¹ HE 185/2012 vp szövetkezeti törvény előterjesztés 11. oldal

³² HE 185/2012 vp szövetkezeti törvény előterjesztés 11. oldal

³³ A nemzetközi szövetkezeti alapelvekre, értékekre lásd: BAK Klára: A nemzetközi szövetkezeti alapelvek és a szövetkezet fogalmának összefüggései a szabályozásban, Szövetkezés - a Szövetkezeti Kutató Intézet Tudományos és Tájékoztató Folyóirata, Budapest, 2012. évi 1-2. szám , 34-61.o.

III. A szövetkezeti reform okairól és célkitűzéseiről, a reformról

III.1. A szövetkezeti reform okairól

A jogi szabályozás rendszeréből és a finn szövetkezetek nemzetgazdasági mutatóiból érthető és válaszolható meg a szövetkezeti reform indokai és célkitűzései. Jellemző a finn törvényalkotásra, hogy a törvényjavaslat részletesen foglalkozik a szövetkezetekre vonatkozó statisztikai adatokon túl az EU társulásokra vonatkozó szabályaival éppúgy, mint Nagy-Britannia, Németország, Franciaország, Dánia és a Finnországgal szomszédos országok, Norvégia, Svédország és Észtország hatályos szövetkezeti jogalkotásával. Ezeket a mintákat is értékelik és figyelembe veszik a kodifikációnál.³⁴

A szövetkezeti törvény reformja kettős célú: egyik a formai kodifikációs megújulás, másik a jogszabályi tartalomban testet öltő új koncepció megvalósítása.

A formai kodifikáció reformjának okai között első helyen kell megemlíteni a finn jogrendszer hagyományait. A finn társasági jog és a szövetkezeti jogalkotás bemutatása után egyértelműen látszik, hogy a finn jogalkotásban fontos szerep jut a jogfolytonosságnak és a jogszabályok harmonizálásának. Ahogy már korábban említettem, az 1488/2001. számú szövetkezeti törvény alapját egyfelől a korábbi, 1954-es szövetkezeti törvény, másfelől pedig az 1978-ban hatályba lépett korlátolt felelősségű társaságokról szóló törvény jelentette. Mivel 2006-ban életbe lépett a 624/2006. számú vagy másképp a 21.7.2006/624. számú korlátolt felelősségű társaságokról szóló törvény, szükségessé vált a jogharmonizálás.

A formai kodifikáció reformjának másik oka a finn jogalkotás változása az elmúlt évtizedben. A HE 185/2012 vp szövetkezeti törvény előterjesztés konkrétan megemlíti a jogi nyelvezet, a jogszabályok megfogalmazásának módosulását. A jogalkotók egyre inkább törekednek az egyszerűsítésre, a tömör megfogalmazásra, az egyértelműségre. Új jogi fogalmakat, szóhasználatot is bevezettek.

³⁴ HE 185/2012 vp szövetkezeti törvény előterjesztés 11-17. oldal

III. 2. A szövetkezeti reform jogtechnikai okairól, az alkalmazott megoldásról

Az új szövetkezeti törvény tehát egyfelől a társasági törvény, másfelől magának a kodifikációs munkának a megújulása révén mind szerkezetében, mind nyelvezetében megváltozott a megelőző törvényhez képest. A HE 185/2012 vp szövetkezeti törvény előterjesztés hangsúlyozza, hogy a kodifikáció terén az új szövetkezeti törvény felépítésében, nyelvezetében teljes mértékben a társasági törvényt tekinti mintának. Ez azt is jelenti, hogy a törvény fogalmai, jogi kategóriái elnevezésükben is azonosak lettek a modellül szolgáló törvénnyel. Most már mindkét jogszabály azonos jogi kifejezéseket használ. Erre tipikus példa, hogy a korábban használt befektetési részjegy (*finnül: sijoitusosuus*) helyett a jogalkotó a részvény (*finnül: osake*) kifejezést használja. Ez természetesen nemcsak a korábbi törvénytől eltérő szóhasználatot, hanem a jogi tartalom megváltozását is jelenti.

Az új szövetkezeti törvény megszerkesztésében fontos szerepet játszott, hogy kikerüljenek a törvénytövegből a bonyolult utaló szabályok. Ennek érdekében a jogalkotók arra törekedtek, hogy a rendelkezéseket a lehető legkövetkezetesebben csoportosítsák. Így a törvény hat nagy részre tagozódik. Az első rész az alapelveket, az alapításra és a tagságra vonatkozó szabályokat tartalmazza, a második rész a szövetkezet igazgatásával és a számviteli kérdésekkel foglalkozik. A harmadik részben a szövetkezet vagyoni szabályai találhatók. A negyedik rész a vagyonfelosztásról rendelkezik, az ötödikben a szövetkezet szervezeti változásai, a hatodikban a szankciók és jogorvoslatok foglalnak helyet. Az egyes részek fejezetekre tagozódnak, mindegyik fejezetben a paragrafusok számozása eggyel kezdődik. A paragrafusokon belül a bekezdések sem betűvel, sem számmal nem különülnek el. A korábbi törvény csak fejezetekből és azon belül paragrafusokból, illetve bekezdésekből állt, így az új törvény szerkezetében átláthatóbbá vált. Álláspontom szerint példaértékűnek tekinthető az a szabályozási modell, amellyel jogtechnikai szempontból is a törvény megfelelő alkalmazását segítette elő a jogalkotó.

Megállapítható az is, hogy az egyes részeket praktikusán tagolták, azaz az időbeliséget követik az alapítástól, a szövetkezet szerveinek megválasztásán, a működésen túl egészen a szervezeti változásokig. Az egyes részekben belül a fejezetek is ezt a logikát követik. Pl. a szövetkezet szerveire vonatkozó szabályoknál, az egyes fejezeteken belül először a

szervek feladata kerül meghatározásra, azután a szerv tagjainak megválasztása, majd eljárási rendje stb.³⁵

III. 3. A szövetkezeti reform további céljairól, eredményeiről

A HE 185/2012 vp szövetkezeti törvény előterjesztés szerint a formai kodifikáció megvalósításával a jogalkotó több célt is elérhet. Azáltal, hogy a kft-k és az rt-k népszerűbb társulási formák, egyúttal azt is jelenti, hogy ismertebbek a rájuk vonatkozó normák. Mivel az új szövetkezeti törvény nyelvezete, felépítése megegyezik a modellül szolgáló társasági törvényével, az új jogszabály ismeretének hiánya nem lesz érv, amikor a magánszemélyek választanak a társulási formák közül. Továbbá a reformmal a törvény könnyebben alkalmazható a szövetkezők számára a mindennapi gyakorlatban. De nemcsak a szövetkezők számára sikerül megkönnyíteni a törvény értelmezését, hanem lehetővé válik az egységes joggyakorlat kialakulása is. Hosszú távon pedig az esetleges törvénymódosítások leegyszerűsödnek, mivel a korlátolt felelősségű társaságokról szóló jogszabály változása – ha ez indokolt – könnyen átültethető a szövetkezeti törvénybe. Korábban emiatt késett éveket a szövetkezeti törvény frissítése.³⁶ Ezáltal elérhető, hogy a társasági törvénnyel – mely eddig a gazdasági-társadalmi változások hatására felmerülő jogszabályi módosítások terén elől járt – egyidejűleg kerüljön sor a törvényi változásokra.

A szövetkezeti törvény nemcsak szerkezetében, nyelvezetében újult meg az előző törvényhez képest, hanem a tartalmában is. A korábban kifejtett gazdasági mutatókból leszűrhető, hogy bár a szövetkezetek jelentős gazdasági tényezők a finn nemzetgazdaságban, a korlátolt felelősségű társasági formák jóval elterjedtebbek, és számukból adódóan gazdasági jelentőségük is nagyobb. A szövetkezetek hátrányának a csökkentése az egyik legfontosabb oka annak, hogy a jogalkotó a finn szövetkezeti törvény megújítása mellett döntött.

A szövetkezetek sikerének biztosításához épp azt a jogszabályt célszerű alapul venni a szövetkezetekre vonatkozó szabályok meghozatalánál, amivel versenyeznie kell. Ezt tette a finn kodifikáció is.

³⁵ Hatályos szövetkezeti törvényünk, a 2006. évi X. törvény ugyanilyen szerkezetű, ezt a logikai elvet követi.

³⁶ HE 185/2012 vp törvénytervezet 19. oldal

A társaságokra vonatkozó törvény rendelkezéseit a jogalkotás nem egy az egyben vette át. A szövetkezetekre vonatkozó statisztikai adatokból egyértelműen látszik, hogy a szövetkezeti társulások zöme kis- vagy mikrovállalkozás. Az utóbbi két évtizedben szinte kizárólag ilyen méretű szövetkezetek alakultak, de a régebben alakult szövetkezetek nagy része is – gazdasági értelemben – kis szövetkezet.

A jogalkotónak ezért ezt a fontos tényrt figyelembe véve kellett az új koncepciót kialakítani. A cél, hogy a szövetkezeti törvény elsősorban ezeket a kis szövetkezeteket szolgálja. Az új szabályozás célja ezért a meglévő kis szövetkezetek segítése és új – akár ugyanilyen méretű – szövetkezetek létrehozásának ösztönzése. Ezt két síkon próbálja a jogalkotó elérni. Egyfelől szeretné megkönnyíteni a szövetkezetek létrehozását és gyakorlati működését a tagok számára. Másfelől – mivel ezek nem tőkeerős társulások – szeretné, ha az alapítás és a működés gazdaságilag is hosszú távon biztosítva lenne. Ezért a külső befektetők számára vonzóbbá tudná tenni a szövetkezeteket, hogy ne csak a tagoknak kelljen finanszírozni, illetve a tagi hozzájárulást is ösztönözni kívánja. Egyúttal a hitelezővédelmet is biztosítani akarja. A szövetkezeti reform ezért főleg az alapításra és a vagyoni jogi részre vonatkozó normákat érintette radikálisan.

III. 4. A reform egyes rendelkezéseiről

Ennek a tanulmánynak a terjedelme nem teszi lehetővé a törvény részletes ismertetését, ezért csak néhány fontos változást emel ki, amelyek megvilágítják a reform célkitűzéseit.

A törvény – a korábbival ellentétben – konkrétan nem definiálja a szövetkezetet³⁷, hanem az első rész, első fejezetében, kilenc paragrafusban megfogalmazott alapelvek segítségével határozza meg azt. (Ezek az alapelvek nem azonosak a klasszikus szövetkezeti alapelvekkel, de megőrzik a korábbi szövetkezeti törvényekben már lefektetett

³⁷ 1488/2001. Osuuskuntalaki (Szövetkezeti törvény) 1. fejezet 2.§. (1)-(2) bekezdés tartalmazza a definíciót: ”Osuuskunta on yhteisö, jonka jäsenmäärää eikä osuuspääomaa ole ennalta määrätty. Osuuskunnan tarkoituksena on jäsenten taloudenpidon tai elinkeinon tukemiseksi harjoittaa taloudellista toimintaa siten, että jäsenet käyttävät hyväkseen osuuskunnan tarjoamia palveluita taikka palveluita, jotka osuuskunta järjestää tytäryhteisönsä avulla tai muulla tavalla. Osuuskunnan säännöissä voidaan kuitenkin määrätä, että osuuskunnan tarkoitus on pääasiassa aatteellisen tarkoituksen yhteinen toteuttaminen.” (A szövetkezet olyan közösség, ahol a tagok száma és a szövetkezeti tőke előre nem meghatározott. A szövetkezet célja, hogy a tagok gazdaságának vagy keresetének előmozdítása érdekében gazdasági tevékenységet folytasson úgy, hogy a tagok vagy a szövetkezet által nyújtott, vagy azokat a szolgáltatásokat veszik igénybe, amit a szövetkezet leányvállalata révén vagy más módon nyújt. A szövetkezet alapszabálya azonban úgy is rendelkezhet, hogy a szövetkezet célja elsősorban valamilyen eszmei, ideológiai célnak a közös megvalósítása.)

szövetkezeti elveket.) Tartalmilag tulajdonképpen majdnem átveszi az 1488/2001. számú szövetkezeti törvény szövetkezet fogalmát a 3.§ (1) bekezdésében és az 5.§-ban. A különbség annyi, hogy a korábbi törvény közösségként határozza meg a szövetkezetet és úgy fogalmaz, a szövetkezet gazdasági célkitűzése helyett elsődlegesen valamilyen eszmei, ideológiai célra is alakulhat. Az új törvény a szövetkezet társulási besorolása helyett a jogi személyiséget rögzíti, és azt mondja, hogy a szövetkezetek más – nem gazdasági – célra is alakulhatnak.³⁸ Korábban nem rögzítették kifejezetten, hogy a szövetkezet jogi személy, mely jogi személyiségét a nyilvántartásba vétellel szerzi meg.³⁹

Az alapelvek utalnak a legfontosabb változásokra. Az egyik ilyen lényeges változás, hogy a szövetkezetek létrehozásának megkönnyítése érdekében az új törvény eltörli a tagi minimumot. Szövetkezetet – a korábbi három helyett – egy személy is alapíthat. Ez azért nagyon fontos módosítás, mert felvetődik, hogy a szövetkezeti mozgalomban hagyományos szövetkezeti alapelvek, mint a demokratikus tagi ellenőrzés, a tagok gazdasági részvétele, a közösségi felelősség elve, illetve a speciálisan szövetkezeti értéknek minősülő egyenlőség, igazságosság, szolidaritás⁴⁰ hogyan érvényesülhet egyszemélyes társaság esetén? Az is nehezen elképzelhető, hogy egyszemélyes társaság gazdasági célon kívül más célra is alakulna. Ezek csak abban az esetben érvényesülhetnek, ha a nyitott tagság elve alapján új tagok lépnek be a szövetkezetbe. A jogalkotó ezt a szabályt egy az egyben átvette az egyszemélyes társaságok mintájára. Az előterjesztésben az szerepel, hogy ebből a korlátolt felelősségű társaságoknál nem származott probléma.⁴¹ A jogalkotó célja nyilvánvalóan az volt, hogy megkönnyítse a szövetkezet alapítását, és pusztán a minimális tagi létszám előírása miatt a magánszemélyek ne válasszanak más társulási formát.

A vagyoni jogi szabályokban bekövetkezett változások is elsődlegesen a már meglévő kis szövetkezeteket kívánják támogatni, hogy minél több tőkét legyenek képesek összegyűjteni. Emellett természetesen további

³⁸ 421/2013. Osuuskuntalaki (Szövetkezeti törvény) I. rész, 1. fejezet 3.§ (1) bekezdés és az 5.§:” Osuuskunnan jäsenmäärä, osuuskunnan lukumäärä ja osuuspääoma ovat vaihtuvia.” (A szövetkezet tagjainak, részjegyeinek száma és a részjegytőke változó), valamint „Osuuskunnan toiminnan tarkoituksena on jäsenten taloudenpidon tai elinkeinon tukemiseksi harjoittaa taloudellista toimintaa siten, että jäsenet käyttävät hyväkseen osuuskunnan tarjoamia palveluita taikka palveluita, jotka osuuskunta järjestää tytäryhteisönsä avulla tai muulla tavalla. Toiminnan tarkoituksesta voi säännöissä määrätä toisin.” (A szövetkezet célja, hogy a tagok gazdaságának vagy keresetének előmozdítása érdekében gazdasági tevékenységet folytasson úgy, hogy a tagok vagy a szövetkezet által nyújtott, vagy azokat a szolgáltatásokat veszik igénybe, amit a szövetkezet leányvállalata révén vagy más módon nyújt. Az alapszabály más célt is meghatározhat.)

³⁹ 14.06.2013/421. törvény 1. rész 1. fejezet 2.§ 1. bekezdés : „Osuuskunta on jäsenistään erillinen oikeushenkilö, joka syntyy rekisteröimisellä.”

⁴⁰ HE 185/2012 vp törvénytervezet 23. oldal

⁴¹ HE 185/2012 vp törvénytervezet 21. oldal

cél, hogy minél több új szövetkezet alakuljon. Ennek egyik lépéseként a vagyoni hozzájárulásokra vonatkozó szabályokat erősen megnyírbálta az új törvény. A törvény megfogalmazása bonyolult, nehezen érthető volt, rengeteg utaló szabállyal, melyek ráadásul fölöslegesen túlszabályozták a vagyoni jogi intézményeket, ezért a hatályos szövetkezeti törvény idevonatkozó rendelkezései alkalmazhatóbbnak tekinthetők.

Az előző jogszabályban többféle részjegy létezett: alaprészjegy vagy általános részjegy, kiegészítő, befektetési és önkéntes részjegy.⁴² Az új jogszabály két típust hagyott meg: az alap- és a kiegészítő részjegyet. Ugyanakkor – társasági mintára – bevezette a részvényt és a részvénytőkét.⁴³ A részvény – fő szabályként – szavazati jog nélküli vagyoni hozzájárulás, mely a befektetési részjegyet váltja fel. A részjegy és a részvény közös jellemzője, hogy nemcsak tagok, hanem kívülállók is megszerezhetik. További közös vonásuk, hogy lehet névértékük és lehetnek névérték nélküliek is. Utóbbi esetben jegyzési áruk van. Ez azzal a következménnyel jár, hogy pl. a részjegyek kibocsátása nem eredményezi automatikusan a részjegy tőke emelését. Ahogyan a részjegy, úgy a részvény is lehet többféle, ha az alapszabályban az alapítók így döntenek. A különböző fajtájú részjegyekhez, részvényhez fűződő szavazati jogok egyenlőek, kivéve ha a szövetkezet alapszabálya másképp nem rendelkezik.

A szerződéses szabadság kiterjesztése, az alapítás megkönnyítésének új szabályai mellett a jogalkotó a befektetési kedv fokozása érdekében a befektető tagok és a hitelezők védelmét szolgáló korábbi erős normák mellett további garanciákat épített be. Ezek közül csak az egyik, hogy az igazgatási szervek és vezető tisztségviselők felvilágosítási kötelezettségét növelték. Így például bárki információt kérhet a részvény- vagy részjegy tulajdonos nevééről, a tagsága kezdetéről és megszűnéséről. Figyelemmel arra, hogy ez a szabály is a szövetkezet átláthatóságát szolgálja, növelve a befektetői bizalmat, álláspontunk szerint helyes.

⁴² Az 1488/2001. számú szövetkezeti törvény vagyoni jogi szabályairól ld. NAGY Erika: A vagyoni hozzájárulás főbb szabályai a finn szövetkezeti törvényben, Themis (Az ELTE Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola lektorált elektronikus folyóirata) 2013. június 281-305.o.

⁴³ 421/2013. Osuuskuntalaki (Szövetkezeti törvény) I. rész, 1. fejezet 3.§ (2) bekezdés „Osuuskunnalla voi osuuspääoman lisäksi olla osakepääoma ja osakkeita.” („A szövetkezetben a részjegy tőkén kívül részvénytőke és részvény is lehet.”)

IV. Összegzés

Ahogy az a tanulmányunkból is kitűnik, a finn szövetkezeti szektor, a szövetkezeti jogalkotás jelentős eredményeket tud felmutatni. Az 1990-es évek óta azonban a hétköznapi ember is érzi a mindennapi élet felgyorsulását, a globalizáció, a verseny erősödését az élet minden területén. Emellett a nagy politikai fordulatok a gazdaságban éreztették hatásukat. A fontos kereskedelmi partner Szovjetunió szétesése Finnországban mély gazdasági válságot eredményezett az 1990-es évek elején. A világgazdaságban végbemenő válságok – itt leginkább a 2008-as válságra gondolhatunk, melyet az EU a mai napig nem hevert ki – minden államot, állampolgárt érintettek valamilyen formában. Ez társadalmi változásokat is hozott. Ezek a körülmények a gyorsan változó világban szükségessé teszik a jogalkotásban is a gyors reagálást, a rugalmasságot, a jogszabályi módosításokat, melyekkel befolyásolni lehet a következményeket és a jog eszközeivel új irányt lehet szabni a gazdasági-társadalmi folyamatoknak, vagy legalábbis a jog eszközkészletével lehetőség nyílik azokra befolyást gyakorolni.

A szövetkezeti törvény reformját mindezek és a tanulmányunkban részletezett körülmények változásai indokolják. A jogalkotó szándéka, hogy nyelvezetében, szerkezetében megújítsa a szövetkezeti jogalkotást, nem lett volna lehetséges a korábbi szövetkezeti törvény módosításával. Ezt a komplex célt a jogalkotó csak egy új kodifikációval érhetette el. Erre figyelemmel megállapítható, hogy a finn szövetkezeti jogalkotás tartalmában és formai, jogtechnikai megoldásaiban is példaértékű szövetkezeti törvényt alkotott. Megvalósulhat egy új szövetkezeti modell, mely a több mint százéves szövetkezeti szektorban kikristályosodott és a szövetkezeti jogalkotásban megjelenő alapelvek és értékek megőrzése mellett napjainkban is képes kielégíteni a piaci szereplők vegyes igényeit pénzügyi, társadalmi, szociális, oktatási, kulturális, jóléti előmenetelük céljából.

Felhasznált irodalom

HE 185/2012 Hallituksen esitys eduskunnalle osuuskuntalaiksi ja eräiseksi siihen liittyviksi laeiksi

BAK Klára: A nemzetközi szövetkezeti alapelvek és a szövetkezet fogalmának összefüggései a szabályozásban, Szövetkezés - a Szövetkezeti

Kutató Intézet Tudományos és Tájékoztató Folyóirata, Budapest, 2012. évi 1-2. szám , 34-61.o.

Seppo PÖYHÖNEN: Osuuskunta ja osuuskuntalaki, Talentum, Helsinki 2013 ISBN 978-952-14-2034-4

Seppo PÖYHÖNEN: Omistajaoikeudet ja omistaja-arvo osuuskunnissa Talentum, Helsinki 2011 ISBN 978-952-14-1709-2

NAGY Erika: A vagyoni hozzájárulás főbb szabályai a finn szövetkezeti törvényben, Themis (Az ELTE Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola lektorált elektronikus folyóirata) 2013 június 281-305.o.

Florance PARKER -Helen I. COWAN: Cooperative Associations in Europe and Their Possibilities for Post-War Reconstruction United States Government Printing Office, Washington, 1944

RÉTI Mária: „Az Európai Szövetkezet (SCE) Statútumáról” szóló tanácsi rendeletben foglalt általános jellemvonásokról és egyes előírásokról, figyelemmel a szövetkezetekről szóló 2006. évi X. törvényre. Európai Jog, Hetedik évfolyam 1. sz. 2007/január. 33-42. o

RÉTI Mária: „Az Európai Szövetkezet (SCE) Statútumáról” szóló tanácsi rendeletben foglalt vagyoni jogi előírásokról, figyelemmel a szövetkezetekről szóló 2006. évi X. törvényre. Európai Jog, Hetedik évfolyam 5. sz. 2007/május. 25-34. o.

RÉTI Mária: Mit biztosít ma a jogszabályi háttér Magyarországon a szociális szövetkezetekkel kapcsolatban? In: s n (szerk.): A közösségi fejlődés új lehetőségei: "Nyilvános kommunikáció a szociális szövetkezetekről" című 2007. november 5-én megtartott konferenciaanyag kibővített változata. Konferencia helye, ideje: Budapest, Magyarország, 2007.11.05 Magyar Népfőiskolai Társaság, pp. 1-17.

RÉTI Mária: Az európai szövetkezeti szabályozás fejlődéstörténetéről, Szövetkezés, 2012/1-2. szám, 9-33.o.,

RÉTI Mária: Szövetkezeti jog, Egyetemi jegyzet, ELTE Eötvös Kiadó, Budapest 2010

Samuli SKURNIK-Lee EGERSTROM: The Evolving Finnish Economic Model: How Cooperatives Serve as "Globalisation Insurance", May 29, 2007, A paper presented at the joint conference of The Canadian Association for the Study of Co-operation (CASC), The International Co-operative Alliance Research Committee (ICA); The Association of Cooperative Educators (ACE) University of Saskatchewan Saskatoon, Saskatchewan; elérhető: http://usaskstudies.coop/socialeconomy/files/congress07/skurnik_egerstrom.pdf

Párkányi Eszter
Kriminológiai Tanszék
Témavezető: Lévay Miklós tanszékvezető egyetemi tanár

A deviáns gyermekeket érintő jogalkotás változásai Magyarországon

Bevezető

A jelenlegi gyermekvédelmi törvényünket, az 1997. évi XXXI. törvényt a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról (Gyvt.), 1997. április 22-én fogadta el a Parlament. Az aktus jelentősége nem csak azért volt óriási a magyar gyermekvédők szemében, mert 1901 óta ez volt az első egységes, kizárólag gyermekvédelemmel foglalkozó törvény Magyarországon, hanem azért is, mert a szakma által az ezt megelőző tizenkét évben végzett jogalkotási munka végre révbe ért. A hosszú jogalkotási periódust követően elérkezett az idő, hogy az elképzeléseknek megfelelően meginduljon a megvalósítás. Gáspár Károly a Család, Gyermek, Ifjúság folyóiratnak az új gyermekvédelmi törvényt köszöntő számában a bizakodással teli ismertetés mellett két dologra hívta fel a figyelmet. Egyrészt hangsúlyozta, hogy *„az 1997. XXXI törvény nem varázsvessző, amely egy csapásra minden, az e területen jelentkező problémát megold”*¹, és azt sem várhatjuk, hogy az átalakítások látványos eredményeket hoznak pár éven belül. Másrészt Gáspár szerint *„a választott képviselőknek, a jogalkotóknak, a munkáltatóknak tudniuk kell, hogy semmi nem valósítható meg a gyermekvédelem rendszerében dolgozók ellenére, azaz a gyámhatósági szakemberek, gyermekjóléti szolgálatosok, az új gyámok, családsegítőben dolgozók, a nevelőszülők, a lakásotthoni, a gyermekotthoni nevelők stb. ellenére.”*²

A jogalkotó a kezdeti pozitív visszajelzések ellenére nem várta meg, hogy magyar gyermekvédelem 1997-ben kialakított rendszere kiteljesedjen, a Gyvt. és a hozzá kapcsolódó jogszabályok pedig rengeteg

¹ GÁSPÁR Károly (1997): „Segítség – győztünk!” (Tárgyilagosan egy nagyszerű törvényről). Család, Gyermek, Ifjúság 1997/ 3

² Uo.

módosításon estek át az elmúlt 16 év során. Időközben a változások fókusza is megváltozott: az eredetileg elfogadott gyermekvédelmi törvény által megteremteni kívánt jóléti-alapú szociális gondolkodás hatékonyságáról sem a szakpolitikát, sem a jogalkotást alakító döntéshozókat nem sikerült meggyőzni. Egyre több rövid távú, látványos, kényszerítő jellegű intézkedés került a rendszerbe. Tiltás vette át a támogatás helyét. A kérdés a jelen helyzetben már nem az, hogy milyen területek szorulnak fejlesztésre vagy átalakításra az eredeti célok megvalósítása érdekében, hanem az, hogyan alakultak át a céljaink, és az ezekre vonatkozó új elképzelések mennyiben illeszkednek a már kialakult rendszerbe, illetve szakmai gondolkodásmódba.

Az átalakuló gyermekjóléti gondolkodás alapelvei nem annyira maguktól értetődőek, mint a jogalkotó számára egy-egy paragrafusba foglalt utasítás. A gyakorlat szintjén komoly szakmai-etikai kérdésekkel szembesülő szakembereket, és világnézeti beállítottságtól függetlenül, objektív vagy jogszabályi alapon megoldhatatlan problémákat eredményeznek a változások. Ehhez kapcsolódóan a tudományos diskurzusnak is feladata, hogy egy-egy ellentmondásos helyzetben a jogi szabályozással kapcsolatosan felmerülő kérdésekre megkíséreljen választ adni.

A jelen vizsgálat célja a magyar jogalkotás irányának utóbbi három évre kiterjedő elemzése, különös tekintettel arra, hogy az eredetileg jóléti jellegű, gyermekvédelmi célokat szem előtt tartó magyarországi rendszer átalakításának folyamata hasonlóságokat mutat az elsősorban angolszász országokban jellemző neoliberális kriminál-, és szociálpolitika módszereihez. Ennek megfelelően a magyar rendszer neoliberális ideológiai hátterének (így például jogi-kulturális hagyományok, szociálpolitikai álláspont) való megfeleltethetőségét is vizsgálom. A szempontok kiválasztása során korábbi összehasonlító kutatások megállapításai voltak a segítségemre, elsősorban Tarja Pösö és kollégái finn és angol gyermekvédelmet összehasonlító elméleti tanulmánya³, amelyben a két rendszer többszemponútú értékelés eredményeként kerül bemutatásra. Ennek megfelelően nyelvészeti-értelmezési, történeti, és jogalkotási szempontból igyekszem elemezni a továbbiakban a magyar jogalkotási újítások rendszerbeli szerepét.

³ HEARN J. - PÖSÖ, T. - SMITH, C. - WHITE, S. - KORPINEN, J. (2004): What is childprotection? Historical and methodological issues in comparative research on *lastensuojelu*/childprotection. INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL WELFARE 13: 28–41

Gyermekvédelem *magyarázata*

A magyar „gyermekvédelem” szó lényegében tükörfordítása az angol „*child protection*” kifejezésnek, tartalmában ugyanakkor nem feltétlenül egyezik meg vele. A kérdés ugyanis nem csupán az, hogy (a gyermekjólét/child welfare kifejezéssel szemben) kinyilvánítjuk-e az akaratunkat a gyermekek védelmére, hanem az is, hogy mi vagy ki ellen kívánjuk őket megvédeni. A magyar gyermekvédelem kifejezés olyan eszközök alkalmazását takarja, amelyek nem csupán a bajba jutott gyermekeken való segítséget jelentik, hanem a családok támogatását is. A kriminális veszélyeztetettséget érzékelő rendszer ebben az esetben már az olyan tipikus élethelyzetekre is reagál, amelyek a közvetlen veszélyeztetettségtől távol állnak – így például a gyermekeit egyedül nevelő szülő anyagi megsegítése ugyanúgy a gyermekvédelem feladata⁴, mint a súlyosan bántalmazó családból történő azonnali kiemelés. A gyermekvédelem Magyarországon tágran értelmezett, többszintű és változatos ellátási formákat magába foglaló, elsősorban preventív jellegű feladat. Az abban közreműködők köre a törvény alapján akár az egész lakosság szintjén értelmezhető, de a törvény külön megjelöli azokat a gyermekekkel érintkező szakmákat, amelyek a jelzőrendszer tagjaiként szintén felelősséggel tartoznak a gyermekekért, tehát a bántalmazásuk, kizsákmányolásuk, kihasználásuk elleni közös munka részesei⁵. A gondolkodásmód gyökeresen eltér a neo-liberális gyermekvédelem alapjaitól, amelyek a családi sérthetetlenséget az individuális sérthetetlenség egy válfajaként értelmezi.⁶ A család nálunk nem az a közeg, amely büntetést érdemel, amiért a gyermeket bármilyen sérelem érte, hanem az a természetes életközösség, amelyet azért támogatunk, hogy a gyermeket ne érje bántódás, és egészséges felnőtt váljék belőle. A Gyvt. jogszabályi célokat megfogalmazó 2. §-nak (2) bekezdése ezt az igényt igyekszik hangsúlyozni: „*Az (1) bekezdésben foglaltak szerint eljáró szervezetek⁷ és személyek tevékenységük során együttműködnek a családdal és – jogszabályban meghatározottak szerint – elősegítik a gyermek családban történő nevelkedését.*”

⁴ Ilyen eszköz például a gyermek számára nyújtott bölcsődei ellátás, amely lehetővé teszi, hogy a szülő dolgozzon.

⁵ 1997. évi XXXI. tv. 17.§ (1)bekezdés

⁶ HEARN J. - PÖSÖ, T. - SMITH, C. - WHITE, S. - KORPINEN, J.: What is childprotection? Historical and methodological issues in comparative research on *lastensuojelu*/childprotection.

⁷ Gyvt. 2.§ (1) *A gyermekek védelmét ellátó helyi önkormányzatok, gyámhivatalok, bíróságok, rendőrség, ügyészség, pártfogó felügyelői szolgálat, más szervezetek és személyek e törvény alkalmazása során a gyermek mindenek felett álló érdekét figyelembe véve, törvényben elismert jogait biztosítva járnak el.*

A gyermekvédelemről való gondolkodás nyelvi-kulturális meghatározottsága a jól megkülönböztethető nézőpontok egyik összetevője. A fenti definícióhoz képest a kontinentális Európától mind jogrendszerében, mind a szociális elképzelések terén gyökeresen különböző Egyesült Királyságban például egészen mást értenek e kifejezés alatt. Az angolszász országok gondolkodásban ugyanis a „*child protection*” elsősorban a bajban lévő gyermekek megsegítésének eszköze, amely tipikusan a családi környezetben tapasztalt erőszakos megnyilvánulások ellen való fellépést jelenti. A család érinthetlenségének megtartása mellett a beavatkozás tipikusan későbbre tolódik, amikor általában kevésbé preventív jellegű, mind inkább ártalomcsökkentő szerepet tölt be. Amennyiben mégis preventív célt szolgál, úgy sokkal inkább szankcionáló eszközökkel él, szemben a kontinentális Európára jellemző támogató módszerekkel. Erre példaként említhető az ún. *Anti-social Behaviour Act* által kínált, ún. „*parenting order*” lehetősége, amely a deviáns gyermekek szüleit sújtó különböző szankciókkal kívánja elérni a szülők mihamarabbi „megjavulását”, valamint rajtuk keresztül a gyermekek védelmét.⁸

A jelenkori definíciós eltérések többek között a történeti fejlődés eltéréseire vezethetők vissza. Ilyen szempontból mindenképpen érdemes megvizsgálni a magyar gyermekvédelem és a fiatalkorúakkal foglalkozó büntető igazságszolgáltatás gyökereit.

Történeti előzmények

Magyarországon a büntető igazságszolgáltatás és a gyermekvédelem elméleti összekapcsolása, illetve a gyermekvédelem mint bűnmegelőzés szempontjából releváns intézményrendszer vizsgálata a 19. század végén kezdődött. Balogh Jenő, e kor fiatalkorú bűnelkövetőkre vonatkozó igazságszolgáltatási szabályainak legmeghatározóbb teoretikusa, műveiben hangsúlyozta a gyermekvédelem háttérével működő, nevelés-alapú kezelést, amely a fiatalkorúak problémáin keresztül megvalósuló speciális prevenciót szolgálja.⁹ Már Balogh is úgy gondolta, hogy a javítóintézetek elsősorban a fogyatékos gyermekvédelem kiegészítő intézményeként szolgálnak egészen addig, amíg Magyarországon a gyermekvédelem intézményei nem teszik lehetővé a gyermekek kezelését – ezért az 1908. évi büntetőnovellában (I. Bn.) a határozatlan tartamú javító nevelést a nem bűnelkövető, ám valamilyen szempontból deviáns

⁸ Anti-Social Behaviour Act, 2003, III. rész

⁹ CSEMÁNÉ DR. VÁRADI E., DR. LÉVAY M. (2002). A fiatalkorúak büntetőjogának kodifikációs kérdéseiről – történeti és jogösszehasonlító szempontból. Büntetőjogi Kodifikáció, I., 12-27

gyermekre is kiterjesztették. Balogh Jenő a következőket írja a bűnelkövető gyermekek büntetésének szükségességéről:

„A már züllésnek indult gyermekeknél és fiataloknál javító nevelésre van szükség, mely a züllésnek különböző fokai, a fiatalok egyénisége, természete, illetőleg szervezeti hajlandósága szerint a) különböző módon és b) különböző osztályokban történhetik.

A) Nem tartom kizártnak, hogy erre rátermett egyén (pl. pedagógus, nyugalmazott tanító) a züllött fiataloknak átalakítása érdekében családi nevelés keretében is eredményt érhet el; rendszerint azonban (kivált, ha a züllés előbbrehaladt), egyelőre nem lesz elkerülhető a zárt intézetekben való nevelés.”¹⁰

Az I. Bn. a korban haladó szelleműnek számító, ám a mai szemléző számára emberi jogi és gyermekjogi szempontból meglehetősen aggályos rendelkezései lehetővé tették, hogy az akkor hatályos büntető törvénykönyvben, a Csemegi Kódexben foglaltaknak megfelelően a 12 éves kort elért, bűncselekményt elkövető gyermekeket javítóintézeti nevelésre ítélje a bíróság a saját érdekükre tekintettel, speciális eljárási szabályok betartása mellett. Az I. Bn. rendelkezéseinek megfelelően javító nevelést rendelt a bíróság, *„ha a fiatalok eddigi környezetében a romlás veszélyének van kitéve, züllésnek indult, vagy értelmi és erkölcsi fejlődése érdekében a javító nevelés más okból szükségesnek mutatkozik.”¹¹* A javító nevelést a bíróság határozatlan időtartamra mondta ki, de az legfeljebb a fiatalok huszonegyedik évének betöltéséig terjedhetett.

A kor tudósai felismerték, hogy a társadalom különböző rétegei eltérő morális-világnézeti eszközkészlettel rendelkeznek, így a falvakban élő napszámosok és a városi munkásság viselkedésmintái – habár az általános kulturális elvárások még így is nagymértékben befolyásolják őket – szükségszerűen nagyfokú szocializációs eltéréseket mutatnak, ezért a belátási képesség vizsgálatának módszerét szakmai alapokra helyezték a korábbi objektív szempontok helyett.¹² A viselkedés helyességének vagy helytelenségének elvont vizsgálatát az egyéni mérce alkalmazása váltotta fel. Így alkalom nyílt arra, hogy a gyermek elkövető tekintetében a bíróság ne csupán a bűncselekmény törvényi tényállási elemeinek való megfelelést vizsgálja, hanem lényegében megismerje a

¹⁰ BALOGH Jenő (1909): *Fiatalkorúak és a büntetőjog*. A Magyar Jogászegylet Könyvkiadó Vállalata. Budapest 174. o.

¹¹ 1908. évi Bn. 24. §

¹² A belátási képesség vizsgálata a gyakorlatban azt jelentette ebben az időben, hogy a bíróság a vádlottal felmondatta a tizparancsolatot vagy a katekizmát, és amennyiben azt nem tudta visszamondani, úgy belátása szerint állapította meg, hogy a gyermek képes volt-e megítélni tettei következményeit az adott helyzetben. Forrás: BALOGH Jenő (1909): *Fiatalkorúak és a büntetőjog*, 126

gyermeket és az ő történetét, azért, hogy a legmegfelelőbb segítségről tudjon gondoskodni a számára. Az már csak az intézményrendszer fogyatékoságának a kérdése, hogy az intézkedést (más, deviáns gyermekek neveléséhez hasonlóan) javítóintézetekben hajtották végre.¹³ A kor gyermekvédelme a civil szerveződésként alakult patronázmozgalmakban és az állami vagy egyéni finanszírozásból fenntartott árvaházakban merült ki, amelyek szakmai szempontból még kevésbé voltak haladó szellemű helyek, mint a javítóintézet maga. Az 1901-ben hozott, lényegében első magyar gyermekvédelmi törvény az állami gyermekmenhelyekről szűkszavúan ugyan, de kifejezte az állami intézmények törekvését a „*lelencek*” megfelelő körülményeinek biztosítására. Ebben a körben kiemelte, hogy amennyiben egy gyermek nem igényel különös gondoskodást betegsége vagy egyéb ok miatt, úgy arra kell törekedni, hogy az ekkor kialakított nevelőszülői telepeken, családban kerüljön elhelyezésre¹⁴. Ez a törekvés azt mutatja, hogy a kor jogalkotói felismerték és támogatták a családi környezet preventív szerepét, és az intézményi nevelést a lehetőségekhez képest *ultima ratio* lehetőségként kezelték már a múlt század elején is.

A kapcsolat a gyermekvédelem és a büntető igazságszolgáltatás intézményei között Balogh Jenő írásai alapján világosan látszik, mint ahogy az is egyértelmű, hogy a célok és eszközök meghatározása tisztán az intézményrendszeri adottságok felismerésére épült. Ideológiai alapjai kifejezetten jóléti szemléletűek. A büntethetőségi korhatár a Csemegi Kódex szerint tizenkettő év volt, fiatakorúnak azonban csupán a tizenhatodik életév betöltéséig számított az elkövető. A fiatakor felső határát az I. Bn. tizennyolc évre emelte, kimondva ezzel az általános társadalmi érettség kitolódásának tényét, és a fiatal támogatásának szükségességét is. Bár az első világháború eseményei nem engedték a rendszer organikus kibontakozását, majd az azt követő politikai rendszerek másodlagos problémaként kezelték ezeket az intézményeket, illetve a megfelelő szakpolitikát, a társadalmi és politikai elképzelések valójában soha nem távolodtak el a közösségi alapú megoldások és az állami javító-nevelő háttérszerep elképzelésétől, valamint a család fontosságától.¹⁵ Balogh az 1895. évi V. párizsi nemzetközi börtönügyi

¹³ A büntetés valamint az intézkedés éles dogmatikai elválasztása nem jellemző ebben a korban, így az elnevezés inkább csak a szankció puhaságára utal. A Csemegi Kódex 84. § alapján a javító nevelés korábban a beszámítási képességgel nem rendelkező fiatakorú elkövetőkkel szemben alkalmazott szankció volt, amely tény arra utal, hogy a beszámítási képesség hiánya vagy annak korlátozott mértéke nem csupán elmeállapot tekintetében méltányolandó, hanem a társadalmi normákhoz való alkalmazkodás tekintetében is. Ez a nézőpont szintén jóléti alapú gondolkodást tükröz.

¹⁴ 1901. évi VIII. törvénycikk 2.§

¹⁵ Ennek egyik jele, hogy a főti Gyermekvárosban kialakított tömeges intézményi körülmények ellenére jellemző volt, hogy az ott lakó gyermekek testvéreikkel együtt kerültek elhelyezésre a családi kapcsolatok

kongresszusra hivatkozva írja: „*Tapasztalati tények bizonyítják, hogy azokat a gyermekeket, kik közül sokan inkább szerencsétlenek, semmint bűnösök, nem helyes összevegyíteni másokkal, kik már romlottak vagy az elzüllés útján vannak.*”¹⁶ A Balogh által említett kongresszus egyik fő vonulata az „elzüllött” gyermekek neveléssel történő kezelésére vonatkozó stratégiákról szóló vita volt. A vita eredményeként a résztvevők azt az elvárást fogalmazták meg a büntetés-végrehajtási intézetekben elhelyezett gyermekekre vonatkozóan, hogy azok az elkövetett cselekménytől, illetve belátási képességüktől függő intézményekbe kerüljenek. Érdekes módon a július 9-én meghozott közös határozat értelmében az államok arra törekednek, hogy a 12 évnél fiatalabb gyermekeket mindig „megelőzési intézetekben”¹⁷ helyezték el, amely az intézetek speciális osztályát képezi a gyermekvédelem és a büntetés-végrehajtás határán. Ezzel lényegében a kor tudósai elismerték, hogy a gyermek szempontjából *kevésbé a felelősségre vonás ténye, mint inkább ennek következményei* a mérvadók.

A következmények szükségességének és megalapozottságának – és ezzel a hatékonyabb preventív munka támogatásának – szempontjai minden kétséget kizáróan szakértelmet igényeltek. A korábbi tapasztalatok azt mutatták, hogy a belátási képesség objektív alapú vizsgálata nem segítette a megfelelő büntetés kiszabását, valamint a bűnisméltés megelőzését. Ennek a hibának az orvoslására az 1913. évi VII. törvénycikk kialakította a fiatalkorúak büntető igazságszolgáltatásának rövid életű rendszerét, amely külön bírakat rendelt elsősorban a megyei illetékességű, opcionálisan pedig a járási illetékességű bíróságokra is. A törvény eljárási szabályai azt a törekvést fejezték ki, hogy minden fiatalkorú elkövető a lehető leggyorsabban olyan bíró elé kerüljön, aki érti a nyelvét, ismeri az igényeit, és aki a speciális eljárási szabályok alapján a lehető legmegfelelőbb szankciót alkalmazza vele szemben.

A szankciók tekintetében Balogh kifejezetten elutasította a rövid tartamú szabadságvesztéseket, hiszen ezeknek nevelő hatása lényegében nincs, káros következménye azonban annál inkább. Elég itt megemlíteni

fenntartása miatt.

¹⁶ BALOGH Jenő (1909): *Fiatalkorúak és a büntetőjog*, 167.o.

¹⁷ Érdemes megjegyezni, hogy a fenti múlt század eleji hazai szabályozáshoz képest Nagy-Britanniában, a mai neoliberalis gondolkodás egyik forrásországában a gyermekvédelmi jogalkotás teljesen más nézőpontot követett. Az 1908-ban életbe lépett Children's Act a gyermekek védelmét számos, a szülőknek és gondviselőknek szóló magatartási szabály meghatározásával kívánta megoldani, amelyek be nem tartását abúzusként definiálta és szankcionálta. A fiatal bűnelkövetők nevelésének feltételeit a Prevention of Crime Act teremtette meg, javítóintézetek létrehozásával. Ebben a korban terjedtek el a hírhedt Borstal intézetek, amelyek a szó szerint vett megelőzésnek a magyar gondolkodástól gyökeresen eltérő aspektusát hangsúlyozzák.

az intézményi abúzus bármilyen formáját, vagy a minden elítéltet érintő súlyos társadalmi bélyeget.¹⁸

Mai jogalkotási sajátosságok

A magyar büntető és gyermekvédelmi jogszabályok rendszere alapvetően jóléti szemléletre épül. A szocialista berendezkedés ideje alatt nélkülözött átfogó gyermekvédelmi szabályozás hiányát követően az 1997-ben elfogadott Gyvt. megtartotta és újraalkotta azt a történetileg létező igényt, amely a gyermekekkel való bánásmódhoz – legyen az áldozat vagy elkövető – speciális szaktudást rendel, és ezen a ponton továbbra is összekapcsolja a büntető-igazságszolgáltatást a gyermekvédelemmel mind szakmai, mind finanszírozási szinten. A Gyvt. követi azt a mára már történelminek nevezhető szemléletet is, hogy a javítóintézeti nevelés is a jóléti rendszert irányító szakemberekhez tartozó feladat, hiszen a törvény alapján Magyarországon a *„gyermekvédelmi rendszer része a bíróság által javítóintézeti nevelésre utalt, illetve előzetes letartóztatásba helyezett fiataalkorúak intézeti ellátása. A fiataalkorúak javítóintézeti neveléséről külön törvény rendelkezik.”*¹⁹ Ennek megfelelően az intézmények szakmai és gazdasági irányítása is a mindenkorai gyermekvédelemért felelős miniszterhez tartozik²⁰ a múlt század eleje óta, emellett pedig a gyermekekért való alapvető felelősségvállalás minden rendészeti és igazságszolgáltatási területen dolgozó és döntéseket hozó személy kötelezettsége.²¹

A gyermekek védelmére törekvő, hatósági feladatot ellátó személyek számára gyermekvédelmi feladatokat előíró Gyvt. szabályai mellett azonban a 2010. évi jogszabály-módosítások eredményeként a hatóságok – és itt elsősorban a rendőrség valamint a bíróság – feladata ma már nemcsak a védelem, de a büntetés is lehet. Az elmúlt évek legfontosabb, gyermekeket érintő jogszabályi változásait az 1. táblázat foglalja össze. A továbbiakban az itt felsorolt intézkedések kerülnek részletesebb ismertetésre.

¹⁸ BALOGH 141.o.

¹⁹ Gyvt. 15.§ (5) bekezdés

²⁰ Gyvt. 101. § (5) bekezdés

²¹ Gyvt. 17.§ (1) bekezdés

1. táblázat: Az elmúlt évek jogalkotási változásai

Beavatko- zási terület	Változás	Jogszabály (ok)	Hatály
oktatás	Kötelező óvoda	2011. évi CXC tv., 8. § (2)	2014. szeptember 1.
	Egésznapos oktatás	2011. évi CXC tv., 27. § (2)	2013. szeptember 1.
	Iskolai rendőr	1994. évi XXXIV. Tv, 1.§, 18.§	2013. szeptember 1.
	Az óvodai nevelésben való részvételi kötelezettség és a tankötelezettség megszegése	2012. évi II. tv. 247. § c	2010. augusztus 30.
rendészet	Gyermekek iskolába kísérése	1994. évi XXXIV. tv. 34/A.§, 2011. évi CXC tv. 41.§ (2)	2013. szeptember 1.
	Szabálysértési elzárás	1999. évi LXIX tv. 14.§ (2), 2012. évi tv,	2010. augusztus 19.
büntetőjog	Büntethetőségi korhatár 12 évre való csökkentése	2012. évi C. tv. 16. § (1)	2013. június 1.
	12-13 zártintézeti neveléssel járó büntetőjogi intézkedés	2012. évi C. tv. 106.§ (2)	2013. június 1.
	Speciális, fiatalkorúak ügyeire szakosodott bírászkodás megszüntetése	1998. évi XIX. tv., 448. § (1)	2011. szeptember 1.
szociál- politika	Megelőző pártfogás	1997 évi XXXI tv. 68/D. §, 69.§ (4)-(5)	javaslat

A jogalkotás első nagy hullámában az Országgyűlés a szabálysértési törvényből 2010 nyarán törölte azokat a passzusokat, amelyek fiatalkorúak esetében tiltották az elzárás kiszabását.²² Ez alapján lényegében olyan cselekményekért, mint a gyermekprostitúció vagy a szabálysértési értékű lopás, akár 30 nap, halmazati büntetés esetén akár

²² Szabálysértési értelemben fiatalkorú az, aki a tizennegyedik életévét betöltötte, de a tizennyolcadikat még nem. (Sztv. 27.§ (1) bekezdés)

45 nap elzárással is büntethetik a fiatalkorúakat.²³ Ez a gyakorlatban azt eredményezte, hogy szabálysértési értékű lopásokért súlyosabb büntetéseket szabhatnak ki az alacsonyabb képzettségű, szakmai hozzáértéssel nem rendelkező bírósági titkárok, mint amelyet a bírák a bűncselekmények nagy részéért kiszabnának. Ez a jogszabályi rendelkezés súlyosan sérti az ENSZ 1989. évi gyermekek jogairól szóló egyezménye 37. § b) pontját, amely kimondja, hogy a gyermekekkel szemben elzárást csupán a legvégső esetben, és a lehető legrövidebb időtartamban szabad kiszabni. A nemzetközi szabály mögötti racionalitás, hogy a szabadság elvonásával járó szankció rendkívüli károkat okozhat egy gyermek fejlődésében. Erre nyilvánvaló példaként az oktatásból való kimaradást, vagy a lelki megrázkódtatást lehet említeni, de súlyos következményekkel járhat az ilyen büntetéssel sújtott gyermekek diszkriminatív igazságszolgáltatási szelekciójának lehetősége is. Tovább tetézi a problémát, hogy a korábbi tilalommal szemben az új szabályok értelmében a kiszabott pénzbüntetés elzárássá alakítása is lehetővé vált, így a rossz anyagi helyzetű családból származó, jelentéktelen cselekményekért büntetett gyermekek egyértelmű diszkriminációja is megvalósult. Ez a jogalkotási lépés egyértelműen az elsősorban angolszász országokban népszerű „*short, sharp, shock*” intézményére vezethető vissza, amely eszköz az Egyesült Államokban már bizonyította kontraproduktivitását.²⁴

Szabó Máté, az alapvető jogok országgyűlési biztosa 2010 novemberében megállapította, hogy a gyermekek gondoskodáshoz és védelemhez, valamint személyes szabadsághoz való jogával ellentétes a szabálysértési törvény rendelkezése, amely megszünteti a fiatalkorúak elzárásának tilalmát, sőt azt is megengedi, hogy a rájuk kiszabott pénzbírságot elzárásra változtassák. A biztos a visszasság orvoslására kérte a belügyminisztert. A hivatalos válasz szerint azonban a jogalkalmazás ezen intézkedések hiányában eszköztelen volna a fiatalkorú elkövetőkkel szemben, az elzárás pedig a fiatalok személyiségének pozitív formálásához járul hozzá. A belügyminiszter ekkor tett ígérete ellenére lényegében semmi nem változott e tekintetben. 2012 áprilisában hatályba lépett az új szabálysértési törvény, amelynek értelmében hatályban maradt az elzárás és a pénzbüntetés elzárásra változtatásának lehetősége, valamint a szabálysértési őrizet elrendelésének lehetősége is a fiatalkorúakkal szemben. A szabálysértési jogszabály által kínált gyors és sokszerű megoldáshoz képest ezen cselekmények elkövetését a

²³ Sztv. 27.§ (2) bekezdés a)

²⁴ MURRAY, I. (2002): Making Rehabilitation Work. American Experience of Rehabilitating Prisoners. In: <http://www.civitas.org.uk/pdf/Rehab.pdf>

gyermekvédelem jelzéseként értékeli arra vonatkozóan, hogy a családban vagy a gyermek környezetében valami nem a megfelelő kerékvágásban folyik. Erre tekintettel a Gyvt. 68.§-a alapján „(1) Ha a szülő vagy más törvényes képviselő a gyermek veszélyeztetettségét az alapellátások önkéntes igénybevételével megszüntetni nem tudja, vagy nem akarja, de alaposan feltételezhető, hogy segítséggel a gyermek fejlődése a családi környezetben mégis biztosítható, a gyámhatóság a gyermeket védelembe veszi. (2) A gyámhatóság – a gyermekjóléti szolgálat javaslatának figyelembevételével – védelembe veheti továbbá a) a szabálysértési hatóság értesítése alapján a szabálysértést elkövetett fiatakorút”. A védelembe vétel a járásrendszer kialakítása óta gyámhivatali hatáskörbe került, tartalma azonban nem változott: pedagógiai alapjait tekintve hosszútávú felügyeletként értelmezhető, és mint ilyen a gyermek, a család és a hatóság együttműködésének megteremtésével arra törekszik, hogy a szabálysértés elkövetése révén felszínre került problémák megoldódjanak. A szabálysértési elzárás által elérni kívánt sokkhatás teljesen ellentétes a preventív tudatosságra építő védelembe vételi nevelési igénnyel, párhuzamos alkalmazásukra pedig az intézményrendszer nincsen – talán nem is lehet – felkészülve. Az elzárást követő időszakban véleményem szerint az elzáráson átesett gyermekek számára mindenképpen szükséges volna az így keletkezett feszültségek feloldása, az események feldolgozásában való segítség, ám a védelembe vétel funkciója elsősorban nem ez, hanem a gyermeknek és családjának közös megegyezésen alapuló magatartási szabályok alapján történő figyelemmel kísérése.

A védelembe vételi eljárás devianciakontrollá alakításának következő lépése a 2013. évi, a Gyvt. újabb módosítás tervezetében közzétett *megelőző pártfogó felügyelet* intézménye. Az elképzelés lényege, hogy a védelembe vett gyermek mellé a gyámhatóság felkérésére a Pártfogó Felügyelői Szolgálat professzionális pártfogót rendelhet. A pártfogó feladata a gyermek „életvezetési tanácsokkal” való ellátása, valamint ezen kívül önkényesen kitalált magatartási szabályok meghatározása, úgy mint a gyermek barátaival történő kapcsolattartásának vagy szabadidős tevékenységeinek tiltása volna. A legalább fél évig tartó felügyeletől a jogalkotó azt várja, hogy a kezeletlen családi körülmények mellé rendelt külső, nevelő kontroll megoldja a szabálysértések által a pártfogolt környezetében élőknek okozott kellemetlenségeket – legalábbis ez látszik abból a hatástanulmányból, amely az intézkedés várható következményei közül kizárólag a szabálysértések és bűncselekmények csökkenését mint kitűzött célt emeli ki. Az előterjesztés ezzel figyelmen kívül hagyja azokat a szubjektív faktorokat, amelyek szintén hatással lehetnek mind a

gyermek, mind a család, mind pedig a környezet hozzáállására, így például a biztonságérzet és fenyegetettség-érzés, vagy a jóllét kérdését.²⁵ Ez az intézkedés részben hasonlatos a holland *drang en dwang* (rábeszélés és kikényszerítés) típusú diverziós megoldásokhoz, amelyek a gyermek *deviáns* cselekményére tekintettel önkéntes alapon (rábeszélés) alkalmazott hatósági szankciókat foglalnak magukba (kikényszerítés). Példa lehet erre a sikertelensége miatt nem régen megszüntetett STOP program, amelynek lényege a szülők gyermekvédelmi ellenőrzésével párhuzamosan a 12 éven aluli gyermek számára kiszabott magatartási szabályok alkalmazása volt.²⁶ A meghatározó különbség a magyar szabályozási elképzeléshez képest a szankció önkéntes jellege volt, amellyel a család formálisan alávetette magát a kontrollnak. Annak ellenére tette ezt, hogy az elkövetett cselekmény a gyermek életkorára tekintettel nem volt büntetendő, így a diverzió lényegében nem a bírósági eljárás alternatívájaként szolgált, csupán a gyermekvédelmi szervek számára való jelzést jelentette az alkalmazkodásra való hajlandóságról.

Újabb ellentmondása az új szabályozásnak, hogy amíg a jogszabályi tiltás ellenére a gyakorlatban felnőttekkel együtt végrehajtott elzárással akár tizennégy éves gyermeket is lehet büntetni, addig a gyermekmunka munkajogi szabályozására tekintettel, az annál lelkileg sokkal kevésbé megterhelő, ugyanakkor pedagógiai értelemben valószínűleg hasznosabb közérdekű munka csupán a tizenhatodik életévet betöltött gyermekkel szemben alkalmazható.²⁷ Világosan látszik, hogy ezen ellentmondás létezésének egyértelmű oka a változás által megteremtett jogszabályi diszharmónia, amely annak a következménye, hogy egyik magatartás tekintetében felnőttként, míg a másik esetben védendő „elesettként” kezeljük a gyermeket. Ennek fényében nehezen értelmezhető a jogszabályi cél, miszerint *„a fiatalkorúval szemben a szabálysértési eljárást az életkori sajátosságainak figyelembevételével és úgy kell lefolytatni, hogy elősegítse a fiatalkorúnak a törvények iránti tiszteletét. A fiatalkorúval szemben alkalmazott büntetés vagy intézkedés célja elsősorban az, hogy a fiatalkorú helyes irányba fejlődjék és a társadalom hasznos tagjává válják.”*²⁸

²⁵ Forrás: Előterjesztés a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról szóló 1997. évi XXXI. törvény (a továbbiakban: Gyvt.) módosítása elsősorban a nevelőszülői jogviszonnyal, a speciális ellátás átalakításával, továbbá a megelőző pártfogás, mint új jogintézmény bevezetésével kapcsolatban, 37052/2013 Ikt. sz. hatástanulmány.

²⁶ uit BEIJERSE, J. , van SWAANINGEN, R. (2006). The Netherlands: Penal Welfarism and Risk Management. In: Goldson, B., Muncie, J. (2006). Comparative Youth Justice: Critical Issues. London: Sage

²⁷ A fiatalkorúak felnőttekkel közös elhelyezésének jogszabályi tiltását a Bv. tvr 122. § (4) bekezdés c) pontja tartalmazza, míg a közérdekű munkára vonatkozó szabály az Sztv. 27.§ (5) bekezdésében található.

²⁸ Sztv. 134. § (1) bekezdés

A neoliberális eszközök egyik legjellemzőbb, családi életet érintő szankciója a „parenting order”²⁹, amelyet a szülő részére a megfelelő hatóság a gyermek által elkövetett cselekményekért, vagy ún. anti-szociális magatartásért rendel el. Ennek a szankciónak Angliában az a funkciója, hogy a szülőt megtanítsa és rászorítsa a gyermekkel való megfelelő bánásmódra, ezért azzal a következménnyel jár, hogy a szülőnek gyermeknevelési oktatási programokon kell részt vennie, illetve a gyermek iskoláztatásáról megfelelően kell gondoskodnia, amennyiben el kívánja kerülni a súlyosabb következményeket. A neoliberális szankció lecsapódása hazánkban ennél sokkal prózaibb. A szabálysértési törvény 247.§-a szerint *„az a szülő vagy törvényes képviselő... c) akinek a szülői felügyelete vagy gyámsága alatt álló gyermeke ugyanabban az óvodai nevelési évben az iskolai életmódra felkészítő foglalkozásokról, illetőleg ugyanabban a tanévben az iskolai kötelező tanórai foglalkozásokról igazolatlanul a jogszabályban meghatározott mértéket vagy annál többet mulaszt, szabálysértést követ el”,* amelynek szankciója megegyezik az általános szabálysértési szankciókkal. Ezen kívül a 149/1997. (IX. 10.) Korm. rendelet (Gyer.) 91/F. §-ban foglaltak szerint a gyámhatóság a meghatározott számú hiányzást követően megvonja a családtól a részükre folyósított iskoláztatási támogatást is. A szülő nevelési készségeinek fejlesztésére vagy egyéb körülményeinek javítására sem a törvény, sem pedig az azt végrehajtó intézményrendszer nem törekszik, így ez a szankció is üres csapásként lebeg a jogrendszerben, és az iskolák illetve a pedagógusok jóindulatára bízva, hogy a hiányzások alapján mikor teszik meg az első hivatalos lépést.

A legújabb jogalkotás talán legnagyobb jelentőségű változásaként jellemezhető a büntethetőségi korhatár részleges leszállítása a 2013. július 1-jén hatályba lépett Új Btk-ban. Az új szabály indokoltsága a kiskamaszok büntetésének téves történeti „hagyományaira” való hivatkozáson túl semmilyen racionális indokkal vagy statisztikával nem támasztható alá, a jogrendszerbe illeszkedés szempontjából pedig ugyancsak aggályos. Az új Btk kérdéses rendelkezése a következő:

„A gyermekkor

16.§ Nem büntethető, aki a büntetendő cselekmény elkövetésekor a tizennegyedik életévét nem töltötte be, kivéve az emberölés [160. § (1)-(2) bekezdés], az erős felindulásban elkövetett emberölés (161. §), a testi sértés [164. § (8) bekezdés], a rablás [365. § (1)-(4) bekezdés] és a kifosztás [366. § (2)-(3) bekezdés] elkövetőjét, ha a bűncselekmény elkövetésekor a tizenkettedik életévét betöltötte, és az elkövetéskor

²⁹ Ld. pl. az angol Anti-Social Behaviour Act 2003, Part 3 – Parenting responsibilities

rendelkezett a bűncselekmény következményeinek felismeréséhez szükséges belátással.”

A törvény 106.§ (1) bekezdése alapján „azzal szemben, aki a bűncselekmény elkövetésekor tizennegyedik életévét nem töltötte be, csak intézkedés alkalmazható”, legfeljebb négy év időtartamban, így a tizenkét és tizenhárom évesek szabadságvesztésévé a javítóintézeti nevelés válhat, amely a büntetés-végrehajtási intézményekhez képest még mindig a jobb megoldás ugyan, hatékonyságát azonban ebben az esetben a speciális gyermekvédelmi intézményekkel célszerű összehasonlítani, hiszen ezeket váltják fel. A javítóintézet funkcióját tekintve nem ilyen korú gyermekek fogadására és felnevelésére szolgál, hanem kamaszkorúak általában kisebb súlyú bűncselekményeinek, és neveléssel korrigálható magatartásának javítására, újabban pedig szabálysértési elzárások végrehajtására. Ennek megfelelően igyekszik felmérni az egyéni igényeket, és kezelni a hasonló korú és hasonló háttérű gyermekek csoportjait.

Az új Btk. fiatalkorúakra vonatkozó fejezete több speciális rendelkezést nem tartalmaz a tizennegyedik életévüket be nem töltött fiatalkorúak tekintetében. Ez a tény az előzetes letartóztatásra vonatkozó szabályok tekintetében különösen aggályos, és semmi esetre sem felel meg a fiatalkorúakkal szemben alkalmazott nevelési elvnek, hiszen a legkevésbé sem szolgálhatja a gyermek legfőbb érdekét és érzelmi fejlődését annak lehetősége, hogy tizenkét éves korában minden szeretettől elszakítva nevelődjék az előzetes letartóztatás hosszú időtartama alatt. Emellett a pszichológiai körülmények, a valódi kortársak hiánya, az oktatás potenciális nehézségei mind olyan tényezők, amelyekkel az egyébként is a jellemzően anyagi gondokkal küzdő intézményeknek meg kell majd birkóznuk. További probléma a megvalósított intézkedések hatása a gyermek további életére, hiszen a tizenkét-tizenhárom évesen elítélt gyermek a lehetséges időtartam kitöltése esetén is tizenhat-tizenhét éves korában szabadul, ami optimális esetben azt jelenti, hogy a közoktatásban való részvételre még esélye lehetne, újra kezdhethné az életét szabadon, egy már összeszokott osztályközösségbe betagozódva, ám valószínűleg sokkal inkább abból kirekesztve. Ezt a kellemetlenséget természetesen a köznevelési törvény jelenleg hatályos szabályozása alapján nem köteles vállalni, amely döntés azonban kriminológiai szempontból mindenképpen megpecsételi a további sorsát.³⁰

A jogalkotó a büntetőeljárás szabályainak módosításával mindenképpen adós maradt a gyermekkorúakra vonatkozó speciális rendelkezések

³⁰ 2011. évi CXC. törvény a nemzeti köznevelésről, 45.§ (3) bekezdés

körében, és egyben súlyos inkohereciát teremtett a gyermekekre jóléti szolgáltatások jogosultjaként, és a társadalmi körülmények áldozataként tekintő magyar gyermekvédelem és a neoliberais szabályozáshoz közelítő büntetőjog között. A szabályozási anomáliát ebben a témában tovább súlyosbítja az a szintén sokat vitatott büntetőeljárás módosítás, amely 2011-ben a Be. 448.§ (1) bekezdésének törlésével megszüntette a fiatalok ügyeire vonatkozó megyeszékhelyen működő helyi bíróságok kizárólagos illetékességét. Ez az eredetileg az ügyelosztás igazságosabbá tételét és az eljárás gyorsítását célzó rendelkezés a gyakorlatban azt jelenti, hogy jelenleg bármely bíróság bármely bírása eljárhat a nem megyei hatáskörbe tartozó ügyekben.

A korhatár csökkentésével együtt az intézményi fejlesztések potenciális kényszere is megteremtődött, ami révén az újabb jogalkotás azt is eredményezhetné, hogy a tizenéves éven aluli gyermekek az ország több pontján kialakított speciális intézményekben kerülnének elhelyezésére az intézkedés időtartamára, de akár olyan jogszabály-módosítás is hatékonyabb megoldást szolgálna, amely a skóciai Children's Hearing-hez hasonló szakmai tanács együttműködése révén, alapvetően gyermekvédelmi intézményben végrehajtott szankciókat alkalmazhatna.³¹ Természetesen amennyiben a változások nem követik a párhuzamosan alkalmazott fejlesztések stratégiát, úgy a következmények akár súlyosabbak is lehetnek a társadalomra nézve, mint a neoliberais országokban.

A fentiekből kitűnik, hogy a büntethetőségi korhatár problematikája elsősorban nem büntetőjogi-dogmatikai kérdés, hanem az egész, deviáns gyermekekkel foglalkozó jóléti szolgáltatás összehangolt átalakításának kérdése. Az átalakításoknak azonban azonban feltétlenül figyelemmel kell lenniük a nemzetközi elvárásokra, különösen – ahogy erre már Dr. Lévay Miklós és Csemáné Dr. Váradi Erika is felhívták a figyelmet a kodifikáció korábbi szakaszában – a „más elbánás” valamint a szabadságelvonással járó büntetések ultima ratio jellegének érvényesítésére.³² Amennyiben a változások egymással összhangban, a gyermek érdekeit szolgálva valósulnak meg, úgy lényegében a tizenkét éves korhatár annyiban változtat a jelenlegi helyzeten, hogy a büntetés pszichológiai nyomására való igény hivatalos elismerést nyer, a kezelés azonban továbbra is a speciálpreventív célszerűsége törekszik. Amennyiben azonban nem történik átalakítás, elsősorban a gyermekvédelmi támogatás területén,

³¹ RODGER, John J. (2008): Criminalizing social policy – Anti-social behaviour and welfare and de-civilised society. Willan Publishing, Cullampton

³² CSEMÁNÉ DR. VÁRADI E., DR. LÉVAY M.: A fiatalok büntetőjogának kodifikációs kérdéseiről – történeti és jogösszehasonlító szempontból

úgy az az egész társadalomra rányomja a bélyegét, és Magyarország Európában egyedülálló, és gyermekjogi szempontból elfogadhatatlanul szigorú büntetési rendszert tudhat majd magáénak.

De-civilizáció Nyugat-Európában és Magyarországon

A neo-liberális, mindenki saját felelősségére alapozó gondolkodásmód terjedése természetesen nem egyedülálló jelenség Magyarországon, Európa több államában tetten érhető. A legnagyobb fordulatot Hollandia tudhatja magáénak, amely a skandináv államoknál is engedékenyebb és nyitottabb jóléti államból (verzorgingstaat) lényegében évtizedek leforgása alatt az angol minta alapján alkotott szabályozási formák révén a neoliberais gondolkodás egyik meghatározó államává nőtte ki magát az 1990-es években.³³ Hollandiában a jólétiség bástyája azonban, Nagy-Britanniától eltérően, nem a szabályozás maga, hanem a társadalom, amely az állami jóléti szolgáltatásokat a civil szféra erőfeszítéseivel vegyítve tartja meg a jólétiség alapjait³⁴. Ennek fényében érdemes elgondolkodni azon a kérdésen, mekkora a jogalkotás és mekkora a Gáspár Károly által is említett végrehajtásban részt vevő szakemberek szerepe és felelőssége, főként a diszkrecionális döntések esetében, és mennyire fontos a társadalom által hordozott értékek és a jogszabályok harmóniája. Ehhez mindenképpen meg kell ismerni a társadalmi-kulturális hagyományokat, a globalizáció jellemzőit, és devianciában lecsapódó hatásait.

Norbert Elias szerint az emberi civilizáció során a külső kényszerrel megvalósuló kontroll, amelynek feladata a társadalom együttélésének biztosítása, a társadalmak strukturális változásával párhuzamosan belső kényszerre, önkontrollá alakult³⁵. A folyamatot Elias szerint meghatározza az államok külső és belső karakterisztikájának alakulása, a kulturális változásokra, együttélési szabályokra reflektáló ún. szociogenezis és az egyéni agresszió és önkontroll egyensúlyát jellemző pszichogenezis. Az önkontroll növekedése és az erőszak csökkenése a külső támadástól való félelemre adott reakciók változásával is együtt járt – lényegében az erőszak maga civilizálódott, amikor ezek már nem fizikai támadásként, hanem gesztusokként jelentek meg, és a társadalmi együttélés

³³ uit BEIJERSE, J. , van SWAANINGEN, R. (2006). The Netherlands: Penal Welfarism and Risk Management. In: Goldson, B., Muncie, J. (2006). Comparative Youth Justice: Critical Issues. London: Sage

³⁴ RODGER, John J. (2000): *From a Welfare State to a Welfare Society – The changing context of social policy in a postmodern era*. Palgrave Macmillan. Houndmills, 35. o.

³⁵ RODGER, John J. (2008): *Criminalizing social policy – Anti-social behaviour and welfare id de-civilised society*. Willan Publishing, Cullempton 22.o.

szabályainak részét képezték. A társadalmi rend, és az ezt fenntartó viselkedésminták rendszere meghatározza az egyén társadalomtól való függetlenségének mértékét is. Ilyen módon azt lehet mondani, hogy szoros közösségeken alapuló, stabil értékekkel rendelkező társadalomban az egyén függetlenségét a szokások és a társadalmi elvárások, tehát a belső kontrollt megteremtő tényezők sokkal jobban meghatározzák, mint a globalizált világ adta lehetőségek. Utóbbi ugyanis hosszú láncokat, társadalmi diverzitást, és nagyobb mértékű egyéni szabadságot feltételez, amelyben az ún. „*mechanikus szolidaritás*”³⁶ már nem létezhet, és az egyén már nem tudja pontosan meghatározni a helyét a világban. Rodger szerint ott, ahol az egyén szociális láncai elszakadnak, és a kisebb közösségek már csak egy társadalmon kívüli, fogyasztói társadalomtól és kultúrától elzárt helyzetből tapasztalják meg a többségi normákat, ott a többségi társadalom szabályainak befolyása csupán elenyésző mértékű lehet. A vertikális mobilitás esélye ezzel jelentősen csökken, a kirekesztett réteget pedig a normákhoz való alkalmazkodáshoz való képtelensége miatt újabb és újabb büntetésekkel sújtja a társadalom középosztályára szabott berendezkedése. A társadalmi megkettződésnek ez a jellemzője okozza a nyugati társadalmakban azt a nehezen kezelhető helyzetet, hogy a kirekesztett réteg éppen abból a szociális természetű segítségből marad ki, amely arra volna hivatott, hogy kisegítse őt nehéz helyzetéből. A szociális ellátásként megjelenő „segítség” fejlődési perspektivaként való értelmezése helyébe a szinten tartás eszközeként való elismerés lép. Mindeközben a társadalom különböző rétegei közötti kommunikáció lényegében megszűnik, a középosztályi értékekre való kirekesztetti reakciók azonban továbbra sem változnak meg – miért is változnának? Az egyénileg érzékelt elvárások és a valós szociális elvárások elszakadnak egymástól, így például a társadalom azt várja el, hogy mindenki kisebb lopások nélkül essen túl a gyermekkorán, mert a lopást magát másként értékeli az igényt támasztó középosztálybeli felnőtt, mint az esetleg kirekesztett rétegből származó gyermek, aki a cselekményt nem is feltétlenül anyagi szükségből, hanem adott esetben az elismerés végett követi el. A példa nem véletlen, az Egyesült Királyságban éppen egy lopási eset generálta a *dolus incapax*-ra, vagyis a belátási képesség teljes hiányára vonatkozó vélelem joggyakorlatból való eltörlését a 10 és 14 év közötti elkövetők tekintetében 1994-ben.³⁷ Az esetet megelőzően a „fiatalkorúnak” számító, tizedik életévüket betöltött, ám tizennegyedik életévüket még meg nem haladott gyermekek tekintetében a büntető precedens jog alapján azt kellett bizonyítani, hogy a gyermeknek megvolt

³⁶ Uo. 30. o.

³⁷ SMITH, A.T.H. (1994): *Doli Incapax Under Threat*. The Cambridge Law Journal, 53: 426-428.

a belátási képessége, nem pedig ennek ellenkezőjét. Az ügy eredményeként kirobbant vita végeredménye az lett, hogy a bíróság indokolása szerint a *dolus incapax* vélelem többé nem része az angol jognak „a megváltozott társadalmi adottságokra” tekintettel.

A neoliberais büntetőpolitika és szociálpolitika lényegében az ilyen helyzetek által felmerülő, hirtelen támadt félelemből fakadó igényekre reagál.³⁸ A megoldás azonban ebben az esetben nem feltétlenül jelenti a valódi hatékonyságra való törekvést, csupán a népszerű orvosi párhuzammal „tüneti kezelésnek” nevezhető gyors és erőteljes intézkedések sokaságát. Ezek nem csupán azért működnek jól, mert elsősorban a deviáns személyek elzárását támogatják, hanem azért is, mert a kirekesztett rétegekkel nem érintkező középosztály megnyugvását és a politikai támogatásra való hajlandóságát egyszerre szolgálják. Az a tény, hogy az elesettek támogatására létrehozott intézményrendszer kizárólagos feladatává vált az odafigyelés és törődés, a társadalom nagy részét elszakította a problémák megértésének lehetőségétől. A viktimizációtól, többek között a potenciális elkövetői rétegtől való elszakadásból adódó félelem ilyen esetekben látványos intézkedésekkel mérsékelhető, még akkor is, ha ez a valós statisztikai adatok tükrében stagnáló vagy ellentétes irányú bűnözési rátákat jelez.

A fent kifejtett jogalkotási változások és anomáliák azt mutatják, hogy a nyugati társadalmakhoz hasonlóan Magyarországon is felmerült az igény a keményebb büntetésekre és határozott fellépésre a kirekesztett és deviánsként bélyegzett csoportokkal szemben. Kétségeket ébreszthet ezeknek a nyugatihoz hasonló funkcionalitásával szemben ugyanakkor az a korábban tárgyalt tény, hogy a magyar rendszer jelenlegi felépítése és jólétséghez való viszonya mind a múlt század elejének innovatív politikája, mind a rendszerváltást követően is hangsúlyozott jóléti beidegződések alapján gyökeresen eltér a neoliberais államok szerkezetétől. Az így is sok kritikát³⁹ elszenvedő angliai intézkedésekkel kapcsolatban emlegetett jelenség, miszerint a társadalom mainstream és underclass rétegei olyan mértékben eltávolodtak egymástól, hogy a büntetések és egyéb kirekesztést támogató szankciók miatti szegényérzet lényegében megszűnt a társadalomban.⁴⁰ A magyar jogi szabályozásban

³⁸ A skandináv államok egyenlőségen alapuló társadalma, és eltérő struktúrájú „lánci” a jóléti gondolkodás egészen eltérő formáját eredményezték. Ennek ellenére a globalizációval megjelenő új jelenségek (pl. koldusok megjelenése az utcán, munkanélküli bevándorlók) ugyanazokat a társadalmi feszültségeket generálják, mint amelyek a nyugat-európai államokban jelen vannak. Ezt mutatja a szélsőjobboldali pártok, Finnországban például az „Igaz Finnek” megjelenése.

³⁹ RAYMOND, Arthur (2012): *Rethinking the Criminal Responsibility of Young People in England and Wales*. International Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice 20: 13-29

⁴⁰ RODGER, John J. (2008): Criminalizing social policy – Anti-social behaviour and welfare id de-civilised

jelenleg ez úgy jelenik meg, hogy az erőteljes politikák hatására létrejött egy bizonyos értelemben torz, egyik kezével simogató, másik kezével fojtogató formája a gyermekjóléti intézményrendszernek.

A jövő kérdése, hogy ennek a diszharmóniának milyen feloldása következik, ez pedig nemcsak jogi, de társadalmi szempontból is érdekes lehet. Az a taktika, amely szerint mind a szociálpolitika, mind pedig a büntetőpolitika annak az üzenetnek a részét képezik, hogy hova kívánunk tartozni a világban, ahelyett, hogy azt próbálnánk megtalálni, melyek a társadalom valódi építőkövei mindkét területen, sokkal bizonytalanabbá tehetik a társadalmat a meglévő értékek tekintetében, és ezzel hozzájárulhatnak a nyugati-típusú de-civilizációs destrukcióhoz. Önmagunk újjáteremtése helyett ebben a helyzetben önmagunk megtalálásával valószínűleg sokkal hatékonyabban tudnánk szolgálni mindenki érdekét, főként a szociális-gyermekvédelmi ellátások tekintetében, hiszen elsősorban a jövő generációk számára őrizzük meg a társadalmunkat.

Felhasznált irodalom

BALOGH J. (1909): *Fiatalkorúak és a büntetőjog*. A Magyar Jogászegylet Könyvkiadó Vállalata. Budapest

uit BEIJERSE, J., van SWAANINGEN, R. (2006). *The Netherlands: Penal Welfarism and Risk Management*. In: Goldson, B., Muncie, J. (2006). *Comparative Youth Justice: Critical Issues*. London: Sage

CSEMÁNÉ DR. VÁRADI E., DR. LÉVAY M. (2002): *A fiatalkorúak büntetőjogának kodifikációs kérdéseiről – történeti és jogösszehasonlító szempontból*. *Büntetőjogi Kodifikáció, I.*, 12-27.o.

CROSS, N.- EVANS, J. - MINKERS, J. (2002): *Still Children First? Developements in Youth Justice in Wales*. *Youth Justice* 2; 151

GÁSPÁR K. (1997): *„Segítség – győztünk!” (Tárgyilagosan egy nagyszerű törvényről)*. *Család, Gyermek, Ifjúság* 1997/ 3

HEARN J. - PÖSÖ, T. - SMITH, C. - WHITE, S. - KORPINEN, J. (2004): *What is childprotection? Historical and methodological issues in comparative research on lastensuojelu/childprotection*. *INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL WELFARE* 13: 28–41.

RAYMOND, A. (2012): Rethinking the Criminal Responsibility of Young People in England and Wales. *International Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice* 20: 13-29

RODGER, J. J. (2000): *From a Welfare State to a Welfare Society – The changing context of social policy in a postmodern era.* Palgrave Macmillan. Houndmills

RODGER, J. J. (2008): *Criminalizing social policy – Anti-social behaviour and welfare in de-civilised society.* Willan Publishing, Cullampton

MURRAY, I. (2002): *Making Rehabilitation Work. American Experience of Rehabilitating Prisoners.* In: <http://www.civitas.org.uk/pdf/Rehab.pdf>

SMITH, A.T.H. (1994): *Doli Incapax Under Threat.* *The Cambridge Law Journal*, 53: 426-428

Anti-Social Behaviour Act (2003); (2012.03.30). In: http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2003/38/pdfs/ukpga_20030038_en.pdf

Anti-Social Behaviour Act (2004); (2012.03.30.) In: http://www.legislation.gov.uk/asp/2004/8/pdfs/asp_20040008_en.pdf

Jogszabályok

1878. évi V. törvénycikk a magyar büntetőtörvénykönyv a büntettekéről és vétségekről (Csemegi Kódex)

1901. évi VIII. törvénycikk az állami gyermekmenhelyekről

1908. évi XXXVI. törvénycikk a büntetőtörvénykönyvek és a bünvádi perrendtartás kiegészítéséről és módosításáról (1908. évi Bn.)

1913. évi VII. törvénycikk a fiatakorúak bíróságáról

1978. évi IV. törvény a Büntető Törvénykönyvről (Btk.)

1997. évi XXXI. törvény a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról (Gyvt.)

2011. évi CXCV. törvény a nemzeti köznevelésről

2012. évi II. törvény a szabálysértésekről, a szabálysértési eljárásról és a szabálysértési nyilvántartási rendszerről (Sztv.)

2012. évi C. törvény a Büntető Törvénykönyvről (új Btk.)

Az Országos Választási Bizottság 57/2012. határozata

Zsálek Henriett
Büntetőjogi Tanszék
Témavezető: Belovics Ervin PhD egyetemi adjunktus

**A végszükség szabályozásának alakulása a hazai
büntetőjog történetében**
**- aktuálisan az új Büntető Kódexben foglalt
módosításra figyelemmel**

A kényszert kiváltó veszélyhelyzetekben valamely jog védte érdek, érték mentése végett elkövetett – a kényszer korlátozó ereje által behatárolt végkimenetelű – emberi magatartások értékelésének erkölcsi kérdéseket is felvető, de szükségszerűen büntetőjogi megoldást igénylő alapproblémája a hazai jogirodalomban és jogalkotásban azelőtt sem volt ismeretlen, mint amikor a végszükség jogintézményét a törvényalkotó kidolgozta, és *először* hazánk első Büntető Kódexébe, mint tételes jogba emelte. Bár a veszélyhelyzetek leszűkített területére érvényesen, az életveszélyes helyzetbe került ember részére – kifejezett kérésre – történő segítségnyújtás Werbőczy Tripartitumában is szerepel [*„Minél fogva mindenki, még az idegen ember is, midőn segítségül hívják, mindenkor megsegítheti azt, akit életveszedelemben lát forogni.”*¹]. Ez a rendelkezés a bekövetkezett életveszélyes helyzet, az emberi életet szorongató szükségállapot megkívánt körülményétől eltekintve – amely azonos ugyan a később szabályozott végszükség egyik alapfeltételével – szűkebb körű és kezdetlegesebb, kevésbé kidolgozott megnyilvánítása a végszükség eshetőségeinek, ahol csak egy jogos érdek veszélybe kerülése merül fel, míg a jogos érdekek feltétlen és szükségszerű összeütközésének problémája, illetve az arra adandó jogalkotói válasz még nem jelenik meg.

A mai definícióhoz képest még differenciálatlanabban, de egyes alapvetőnek tekinthető feltételeit a végszükségnek először az 1843. évi Büntetőjogi Reformjavaslat jeleníti meg mint a büntetés alól – a büntethetőséget kizáró általános okként – mentesítő körülményt. E javaslat a Büntetőjog Általános Rendeleték 6. Fejezet 73. § e./ pontjában úgy fogalmaz, hogy *„minden beszámítástól és büntetéstől mentesen maradnak azok, kik a törvénszegést csak azért követték el, mert*

¹ GERÖCZ Kálmán: A büntetőjogi végszükség, Budapest, 1914., 89. o.

*valamely életveszéllyel fenyegető szükségből, melybe büntetlenül kerültek, magukat vagy olyanokat, kik a 72. paragrafus szerint hozzátartozóiknak tekintendők, egyébként kiszabadítani képesek nem voltak.*² E Javaslatához hasonlóan még az első Büntető Törvénykönyv megszületését és 1880. szeptember 1-jén történő hatálybalépését megelőzően a végszükséget a beszámítás általános szabályai között tárgyalja Pauler Tivadar is 1872-es Büntetőjog tankönyvében, ahol „*a körülmények szülte végszükség állapotából*” eredő cselekvés tekintetében úgy fogalmaz, hogy „*az ösztönei által eszméletlenül életfenntartása minden eszközei megragadására készített emberre nézve, szabad elhatározásról nem szólhatni, miért is cselekvényei, mennyiben a végveszély jelenleges, bizonyos, és megmentésére csak a kikerülhetetlenül szükséges eszközöket használta, jogi betudás alá nem esik*”³. A védhető jogtárgyak között ugyanúgy az emberi életet kiemelve, annak védelmét ismerve el jogosnak életveszélyes helyzetben, e körben is csak a saját és hozzátartozó élete mentésére engedve mások élete vagy egyéb jogainak terhére büntetlenséget.

Hazánkban a végszükség joga végül az 1843-i Javaslattal azonos tartalmi alapokkal került be a XIX. század második felében az első Büntető Törvénykönyvbe. A **Csemegi Kódex (1878. évi V. tc.)** a beszámítást kizáró vagy enyhítő okok között a VII. fejezet 80. §-ában rendelkezik úgy, hogy „*nem büntetetik a cselekmény, ha az, a tettes vagy hozzátartozói életének vétlenül származott, más módon el nem hárítható, közvetlen veszélyből való megmentése végett, végszükségben követtetett el.*”

A végszükségben elkövetett cselekményhez kapcsolódó büntetlenséget e legkorábbi szabályozás a később kialakulthoz képest szűkebbre szabja. A magyar törvény ugyanis kezdetben „a más” jogos érdek, érték feláldozását csakis az *élet védelme érdekében* nézte el, de itt sem teljes körben. Bárki életének a megmentése más életének, javainak a rovására a törvényben leírt feltételek fennállása esetén sem vonhatott maga után büntetlenséget, az akkori Btk. az elkövetőnek csak a saját maga, vagy hozzátartozója életének mentésére biztosított jogot. Erkölcsi nagysága ellenére sem tarthatott igényt ezáltal a törvény védelmére az például, aki végszükségnek megfelelő körülményből barátját, illetve egyéb számára közömbös személy életét, vagy bárki anyagi javát, vagyonát mentette meg. Az első büntető kódex hatályba lépését követően – az akkor fennálló Btk. alapján – a menthető személyi kör szűkre szabottságából eredően így általános vitakérdés volt az anya életének saját magzata életének kárára

² MEZEY Barna (szerk.): A magyar jogtörténet forrásai szemelvénygyűjtemény, Osiris Kiadó Budapest 2001., 471. o.

³ PAULER Tivadar: Büntetőjogtan, Pest, 1872., 239. o.

történő megmentése érdekében *szükséges orvosi beavatkozás* problémájának büntetőjogi megítélése. Ilyen életmentő beavatkozást az orvos ugyanis a törvény szerint *magától* nem hajthatott végre anélkül, hogy saját büntetőjogi felelősségével összeütközésbe ne kerüljön. Egyes korabeli elméletek szerint azonban az orvos nem volt kötve a Btk. által emelt korlátokhoz, mivel orvosi diplomája eleve megadta neki azt a jogot (s egyben kötelezte is), hogy a tudomány elvei alapján eljárva hajtsa végre belátása szerint életmentés érdekében akár testi sértést vagy magzatelhajtást⁴. Az ilyen és ehhez hasonló esetektől függetlenül is az első büntető törvénykönyv hatálya alatt felmerült már a végszükséget szabályozó 80. § olyan irányú kiterjesztésének az igénye, amely szerint végszükségben nem csak a saját illetve a hozzátartozó élete, hanem mások életének, valamint az anyagi javaknak, vagyonnak a mentése is megengedett lehetne.

A végszükségben megvalósított cselekvés régen is ugyanúgy, mint jelenleg, az elkövetőre nézve akkor nem járt negatív büntetőjogi következménnyel, ha a felmerült szükséghelyzet előidézésében, keletkezésében vétlen volt, vagyis a kialakult, kényszerítő magatartás kifejtésére okot adó helyzethez sem szándékos, sem gondatlan magatartásával nem járult hozzá. A „másként el nem háríthatóság” és „a veszély közvetlensége” további kritériumai a végszükség mai definíciójában is jelen vannak. Ezeket a feltételeket a büntethetőséget kizáró ok megállapításához az első hazai büntető kódex is megkövetelte.

A végszükség e korai szabályozása a megkívánt feltételek teljesülése esetére, így a már hivatkozott közvetlen, nem az elkövető által, neki nem felróhatóan előidézett, másként el nem hárítható, kifejezetten életveszélyes helyzetből való (saját) menekülés, illetve (hozzátartozó) mentés érdekében kifejtett cselekvés *korlátlanságára adott lehetőséget* az ezzel a magatartással veszélyeztetett jogtárgy sérelmének nagyságát illetően. Értelmét veszíti ezáltal a kérdés, meddig mehetett el az elkövető, miközben saját, vagy hozzátartozója életét mentette. Hátárt szabhatott-e egy másik emberi élet, ha csak annak feláldozása lehetett az útja a menekülésnek, a megmentésnek? A Csemegi kódex arra az Európában a XIX. században egyébként irányadó álláspontra helyezkedett az ilyen erőteljes erkölcsi konfliktust magán viselő esetekre, hogy hősiességet senkitől nem lehet követelni. Így ha két ember számára nincs elég tér, nincs elég életfeltétel, az erősebbet – aki az életért való küzdelemben a másik vétlent legyőzi – ne kelljen büntetni. Fayer László ezzel összefüggésben úgy fogalmazott, hogy az állam nem ad a pusztításra

⁴ FAYER László: A magyar büntetőjog kézikönyve, Budapest, Franklin Társulat 1900., 332. o.

jogot, nem is adhat, hanem, mivel az ilyen fajta összeütközésért nem vádolhat senkit, és az állam képtelen az összeütközést megszüntetni, így hát elnézi, hogy az erős pusztítja a gyengébbet, ami nem más, mint az ultima ratio a jogban.⁵ Mindezek alapján az ekkor hatályos jog szerint az elkövető a végszükség egyik klasszikusnak tekinthető alapesetében, mint például amikor vihart követően két hajótörött egy deszkába kapaszkodva próbálja túlélni a szerencsétlenséget a vízben, de a deszka csak egy embert bír fenntartani, és egyik a másik embert – annak halálát okozva – a vízbe taszítja saját meneküléséért, végszükség fennállása folytán nem tartozott büntetőjogi felelősséggel. A Csemegi kódex az életveszélyes helyzetből történő menekülés, mentés körében megvalósítani engedett cselekvési lehetőséggel „túltárgyalta” az arányosság esetlegesen felmerülő kérdését. Az életet, mint a jog által is leginkább és mindenképp előtt védett értéket előtérbe helyezve arra az álláspontra helyezkedett, hogy a megmentés érdekében más emberi élet feláldozása sem vezethet – a mérleg mindkét oldalán azonos számú emberi életet tekintve – az indokolt és tolerálható (mint a menekülni kívánó joga szempontjából szükséges) cselekvést meghaladó, aránytalan túllépésnek. A Csemegi kódex szabályait tekintve ugyanakkor elvi szinten érdekesebb lehet annak az arányosság fenti problémáját felvető kérdésnek a megítélése, ha egy ember több ember halálát okozva menekül közvetlen, neki fel nem róható, életveszélyes helyzetből. Egyszerűbb a megoldás, ha megállapítható, hogy az adott körülmények között több ember közül csak egy maradhat életben, az elkövető önmaga fenntartásáért vívott mások (szükségszerű) halálát okozó cselekménye ekkor a „más módon el nem hárítható” kitétel fennforgása folytán élvezhet büntetlenséget. Ettől eltérően viszont az első Btk. szabályozása alapján, ha egy ember saját meneküléséért több embert is szükségtelenül – például ijedsége okán – feláldoz, mivel a törvényhely az arányosságról éppen az életek közötti választás lehetetlenségére tekintettel nem rendelkezik, túllépést megállapítani nem lehet. Mivel azonban az előbbi példához visszatérve a másként el nem háríthatóság feltétele nem teljesülne, az elkövetőnek felelnie kellene ezért a cselekményért, hacsak nem hivatkozhatna vélt végszükségre a tekintetben, hogy saját menekülését általa vélten alappal csak az összes többi élet árán teljesíthette. A végszükségben kifejtett magatartás túllépése az okozott sérelem nagyságával összefüggésben a menekülő, a mentett, illetve feláldozott emberi életek számaránya alapján lenne megállapítható. A Csemegi kódex azonban túllépésről semmilyen okra visszavezethetően nem rendelkezik az erre vonatkozó jogszabályhelyen, ezért az aránytalanság, mint az életveszélyes helyzetben elkövetett

⁵ FAYER László: id. mű 330. o.

magatartás büntetlenségének lehetséges korlátja, nem lehetett indoka a végszükség, mint büntethetőségi akadály meg nem állapíthatóságának. Csak a „másként el nem háríthatóság”, vagy az egyéb törvényben foglalt feltételek nem teljesülése vezethetett a büntetőjogi felelősséggel való szembesüléshez.

E körben említhető ugyanakkor, hogy a végszükség szabályával ellentétben a legelső Büntető Törvénykönyv jogos védelem esetén – amelynek szabályozására szintén a büntethetőséget kizáró általános okok, a „beszámítást kizáró vagy enyhítő okok” között került sor –, a túllépés lehetőségét kifejezetten számba véve a 79. § harmadik mondatában olyan engedményt fogalmazott meg, mely szerint *„a jogos védelem határainak félelemből, ijedtségből, vagy megzavarodásból származott túlhágása nem büntethető”*. A Csemegi kódex e rendelkezésével kapcsolatosan fejtette ki Finkey Ferenc, hogy mivel egy életveszélyes helyzet is éppoly ijedtséget, megzavarodást idézhet elő az elkövetőben, mint egy jogtalan támadás, és ha ott a törvény nem bünteti a túllépést, a végszükség esetleges túllépését is a végszükség szó emberies, méltányos magyarázata által kell a bírónak pótolnia⁶. Vagyis, elképzelhetőnek tartotta, hogy a törvény e helyen – egyébként alappal – érzett hiányát a végszükség tekintetében a jogalkalmazás analógia alkalmazása útján kompenzálja. E gondolat mibenlétéhez – véleményem szerint – nem annyira a vakmerőség, mint inkább csak a jogos védelem és a végszükség, mint speciális körülmények által előhívott kényszer korlátozta, szélsőségekben megnyilvánuló emberi magatartások hasonlóságából eredő hasonló konfliktusok hasonló módon történő törvényi szabályozásának jogosan felmerülő igénye vezethetett. Ehhez köthető, hogy egy természeti katasztrófa által előidézett életveszélyes helyzet, hasonlóan egy jogellenes élet elleni támadáshoz, az élet elvesztésének minden más háttérbe szorító kockázatát magában hordozva valóban ugyanúgy alkalmas az aktuális – ép lelki alapon nyugvó – tudati állapotot „nem felróhatóan” befolyásolni. Ennél fogva pedig, ha a jogos védelemnél szabályozást nyert az ijedtségből való túllépés büntetlensége, ezt a törvényalkotónak a végszükségbe is be kellett volna már az első büntető kódexnél építenie. Ennek törvényi szabályozása hiányában ugyanakkor nem lehetett létjogosultsága a jogalkalmazónak a jogos védelemből levonható analógia alapján kiszélesíteni a büntetlenséget. A végszükség első Btk.-ban foglalt definíciójából így az következik, hogy amennyiben a veszélyhelyzet által az elkövetőben előidézett ijedtség vagy megzavarodás kizárta vagy korlátozta beszámítását, így azt, hogy a cselekményével okozható sérelem

⁶ FINKEY Ferenc: A magyar büntetőjog tankönyve, 1902., 203. o.

nagyságát felismerje, és ezért a szükséges mértéket (például több emberi élet szükségtelen kioltásával) túllépte, magatartása e befolyásolt tudati állapotától függetlenül került a büntetőjog által megítélésre. Ennek az álláspontnak adott hangot Angyal Pál is a legkorábbi Btk.-ban foglalt végszükség túllépésével összefüggésben tett fejtegetései körében, amikor kijelentette, hogy nem véletlenül hallgat a törvény etekintetben. Ha ugyanis fel akarta volna menteni azt, aki a végszükség határait például félelemből túllépi, kifejezte volna ezt az akaratát, ami alapján a jogos védelemnél a Btk. 79. § 3. mondatának per analogiam kiterjesztése a végszükségre is *nem foghat helyt*⁷.

(E körben említhető csak érdekességként, hogy a hazai jogalkotás gondolkodásának különbözősége a jogos védelem és a végszükség szabályozása tekintetében később is megmaradt, amikor az az utóbb egyébként elvetett ötlet is felmerült lehetőségként az 1978. évi IV. törvény előkészítése során, miszerint a végszükségben való cselekvés a magatartás jogellenességét ki sem zárná⁸.)

Visszatérve a túllépés eseteire, ha valaki időben haladta meg a cselekvési lehetőséget, vagyis elhárító magatartása olyan időre esett, amikor a végszükség körülményei már nem álltak fenn, a büntetőjogi szankciót sem kerülhette el, legfeljebb vélt végszükségre hivatkozhatott büntethetősége akadályául. E körben Fayer László is úgy fogalmazott, hogy a végszükség túlhágása esetére a bíró kénytelen lenne ítélni, mert a törvény a túlhágás mentesítését nem adja meg, ha csak a tettes nem támaszkodik a vélt szükség eszméjére⁹. Gerőcz Kálmán érvelt úgy továbbá, hogy a végszükség túllépéséről azért sem lehet beszélni, mert a túllépés bennfekszik a tényálladékban, a közvetlen veszélyhelyzet által előidézett tudati állapot tulajdonképpen ijedtségi állapotnak felel meg, ennél fogva a túllépés túllépése, mint értelmezhető lehetőség, szóba sem jöhet¹⁰.

Hazánk második büntető törvénykönyve, a **Btá.** (1950. évi II. törvény) a jogalkalmazói gyakorlat által életre hívott és a jogirodalom által is sokszor vitatott dilemmákat megfontolva építette be a normaszövegbe azokat a hiányolt rendelkezéseket, amelyek a végszükség jelenlegi szabályrendszeréhez tartalmilag is jelentősen közelítették a jogintézményt.

⁷ ANGYAL Pál: A magyar büntetőjog tankönyve, 1909., 444. o.

⁸ Dr. UJVÁRI Ákos: A jogos védelem megítélésének elvi és gyakorlati kérdései (doktori értekezés), Budapest, 2008., 54. o.

⁹ FAYER László: id. mű 333. o.

¹⁰ GERŐCZ Kálmán: A szükségállapot túllépése a büntetőjogban, Református Főiskola Nyomda, Sárospatak 1915., 58. o.

Maradva a büntethetőséget kizáró általános okok rendszerében, a Btá. a II. Fejezet 16. §-ában három bekezdésben az alábbiak szerint definiálta a végszükséget:

(1) *Végszükségben követi el a cselekményt az, aki ezzel akár a köz alapvető érdekeit, akár a maga vagy más életét, testi épségét, vagy javait közvetlen és másként el nem hárítható veszélyből menti.*

(2) *A végszükségben elkövetett cselekmény nem büntethető, ha elkövetőjének a veszély előidézése nem róható fel, és ha a cselekmény nem okozott súlyosabb sérelmet, mint amelynek elhárítására irányult.*

(3) *Nem lehet végszükséget megállapítani, ha az elkövetőnek – hivatásánál fogva – kötelessége volt a veszély elvállalása.*

A végszükség megállapíthatóságának alapfeltételei itt sem változtak: csak közvetlen veszélyhelyzet fennállása esetén, és csak akkor vont maga után az elkövető magatartása büntetlenséget, ha a mentés érdekében valamely jogtárgyat sértő cselekmény véghezvitele az adott körülmények között elkerülhetetlen – másként el nem hárítható – volt, feltéve, ha a veszély előidézésében az elkövetőnek sem szándékosan, sem gondatlanul nem volt szerepe. Az életet veszélyeztető helyzetet, mint a végszükség alapszituációját azonban kiterjesztette a jogalkotó. Ennek következtében végszükségre hivatkozni már nemcsak életveszélykor, hanem olyan esetekben is helye volt, amikor a testi épség, vagy javak, vagyon forgott veszélyben, akkor is, ha az nem a saját, illetve a hozzátartozó testi épsége, vagy vagyona volt, hanem bármely más személyé. Vagyis bárki felléphetett bárki érdekében a törvényben meghatározott jogok sérelmének közvetlen veszélye esetében. A jogos védelemre vonatkozó rendelkezésekhez hasonlóan a törvény a végszükség fogalmi körébe vonta a köz alapvető érdekének mentését is.

Mivel ez a szabályozás már a végszükségben való cselekvést nem csak az életet veszélyeztető helyzetekre szorította, mint korábban, amikor a törvénybe beépítetten az élet elvétele is megengedett – arányos – volt, hanem az étellel, mint védett jogtárggyal nem egyenértékű jogtárgyak sérülésének megakadályozása, vagy sérelmük elhárítása is cselekvési lehetőségként szóba jöhetett, az eltúlzott, nem feltétlenül szükséges elhárító magatartások kikerülésére elengedhetetlen volt egy arányossági korlát felállítása. Ez az arányos magatartás a jogalkotó szerint akkor teljesült, ha az elkövető cselekménye *nem okozott súlyosabb sérelmet*, mint amelynek elhárítására irányult. Ennek alapján például anyagi javak mentése büntetlenül nem végződhetett emberi élet kioltásával, ugyanakkor ha emberéletet kellett menteni, azzal arányban – azonos számban – más emberi élet elvesztése, feláldozása helyénvaló lehetett.

A Btá. a végszükség tényállásában a korábbihoz képest – a későbbi kódexekben is jelenlévő, változatlanul megkívánt – új szabályt is rögzített, amikor kizárta a végszükség hatálya alól azokat, akiknek a hivatásukhoz tartozott a veszély vállalása. Mivel a jog az ilyen hivatást űzők számára többletkötelezettséget teremt, veszélyhelyzetben – amire elvileg éppen szakmájuknál és az ebből eredő (többlet)elvárásnál fogva – jobban felkészültek, ezért az átlagembernél kiállniuk is többet kell. Ugyanakkor nem lehet vitás, hogy a végszükség e szakasza ezekre a személyekre is csak a hivatásuk gyakorlása során lehetett irányadó, nem vonatkozott tehát akkor, amikor civil életükben kerültek végszükségi helyzetbe.

A Csemegi kódexhez hasonlóan nem szólt ugyanakkor a Btá. sem azon cselekmények eltérő megítélésének lehetőségéről, amikor az arányosság kérdése szükségszerűen felmerült: vagyis, amikor a mentésnél a veszélyhelyzettel ok-okozati összefüggésben keletkezett ijedtség vagy menthető felindulás állapotában kerül túllépésre a szükséges mérték. Ez annyit jelent, hogy az ilyen tudati állapotot a büntethetőség kizáró vagy korlátozó okok körében továbbra sem tartotta számon a törvény. Aki ijedtségből lépte túl a szükséges mértéket, amellyel az elhárítandó sérelemnél súlyosabb sérelmet okozott, büntetőjogi felelősséggel tartozott. Bár a későbbi törvényekben foglalt definíció-módosítások is a Btá. által kidolgozott fogalmi elemeket tartalmazzák, az 1978. évi IV. törvény megalkotásáig a törvényhozó – a jogos védelem szabályozásától eltérően, ahol az ijedtség, menthető felindulás (megzavarodás) a kezdetektől jelen van – nem vont értékelés alá semmilyen, a szükséges mérték túllépéséhez vezető, a büntethetőség kizárását vagy korlátozását eredményezhető okot, körülményt.

A fentiek szerint a Btá.-ban foglaltakhoz képest csaknem azonos megszövegezéssel, teljes tartalmi azonossággal szabályozta a végszükséget az **1961. évi V. törvény**, a jelenleg hatályos törvényhez hasonlóan a büntethetőség akadályai között, a büntethetőséget kizáró okok körében. A Magyar Népköztársaság Büntető Törvénykönyvének 26. § (1) bekezdése úgy fogalmazott, hogy *nem büntethető, aki a cselekményt végszükségben követte el*. A (2) bekezdés kimondta, hogy *végszükségben követi el a cselekményt, aki a közérdeket vagy a saját, illetőleg mások személyét vagy javait közvetlen és másként el nem hárítható veszélyből menti, ha a veszély előidézése nem róható a terhére, és a cselekménnyel nem okozott súlyosabb sérelmet, mint amelynek elhárítására törekedett*. A 26. § (3) bekezdése szerint pedig *nem volt megállapítható végszükség annak javára, akinek a veszély vállalása hivatásánál fogva kötelessége volt*.

Az 1961. évi V. törvény nem változtatott tehát a végszükséggel védhető jogtárgyak körén, a végszükség megállapíthatóságának feltételein, az elkövető cselekményének megengedhető határain, így az arányosság eddigi – legfeljebb ugyanakkora sérelem okozásának elvén alapuló – követelményén, mint ahogyan az előbb hivatkozottak szerint továbbra sem szerepelt a törvényben túllépés esetére az annak esetleges méltányolható okában rejlő, ezért megengedhető korlátozása vagy kizárása a büntetésnek.

A Büntető Törvénykönyvről szóló **1978. évi IV. törvény** (a továbbiakban: régi Btk.) a 30. §-ban a végszükséghez lényegében ugyanazokat a feltételeket kívánta meg, mint a Btá., illetve az azt követő büntető kódex. A védhető értékek köre ugyanúgy kiterjedt mind a saját, mind más személyére és javaira, valamint a közérdekre, a veszélynek az addigiakhoz hasonlóan közvetlenül kellett fennállnia, amelynek előidézésében az elkövető felróhatóan nem játszhatott szerepet, továbbá az elkövető büntető törvénykönyvbe ütköző cselekményének olyannak kellett lennie, amely a veszélyhárítás vagy mentés egyetlen célravezető lehetősége az azzal okozható sérelemre is figyelemmel.

A régi Btk. egyik jelentős irányváltása a korábbi törvényekben képviselt legfeljebb azonos sérelem okozásának elvével szakítva egyrészt abban állt, hogy a végszükségben elkövetett büntetendő cselekményt csak akkor mentette fel a büntetőjogi szankció alól, csak akkor tekintette azt megengedhetőnek, ha az azzal okozott *sérelem kisebb, mint amelynek elhárítására törekedett*. A nagyobb (jogi) érték kisebb érték sérelme által, vagy azonos jogi értékek „a mennyiségileg nagyobb” javára védhetők tehát. A régi Btk. tekintetben megszorító, ugyanakkor a jogalkotó *azt az eshetőséget*, ha az okozott sérelem nagysága azért érne el, vagy haladná meg azt a „szintet”, mint amely nagyságú sérelem kiküszöbölése, megszüntetése érdekében az elkövető cselekedett, mert a végszükség következtében fellépő *ijedtsége vagy menthető felindulása zárja ki vagy befolyásolja* a sérelem nagyságának felismerésében a *beszámítási képességét, először értékeli* a tételes jogban úgy, mint ami a felelősség alóli mentesüléshez, vagy a büntetőjogi szankció korlátozásához vezethet.

A régi Btk. 30. § (1) bekezdése szerint *nem büntethető, aki a saját, illetőleg a mások személyét vagy javait közvetlen és másként el nem hárítható veszélyből menti, vagy a közérdek védelmében így jár el, feltéve, hogy a veszély előidézése nem róható a terhére, és a cselekménye kisebb sérelmet okoz, mint amelynek elhárítására törekedett*. A (2) bekezdés értelmében *nem büntethető az sem, aki azért okoz akkora vagy nagyobb sérelmet, mint amelynek elhárítására*

törekedett, mert ijedtségből vagy menthető felindulásból képtelen felismerni a sérelem nagyságát. (3) A büntetés korlátlanul enyhíthető, ha az ijedtség vagy a menthető felindulás az elkövetőt korlátozza a sérelem nagyságának felismerésében. (4) Nem állapítható meg végszükség annak javára, akinek a veszély vállalása hivatásánál fogva kötelessége.

Meg kell jegyezni, hogy a beszámítási képesség hiányára vagy korlátozottságára visszavezethető felelősségre vonhatósági akadály a régi Btk.-ban – az új Büntető Kódex 2013. július 1-jén történt hatálybalépéséig – „kétfázisú”. Megkülönbözteti azokat az állapotokat, amikor a veszélyhelyzet által előidézett ijedtség vagy menthető felindulás csupán korlátozza, illetve, amikor aktuálisan ki is zárja a végszükségben cselekvő beszámítási képességét. Ha tehát ennek lehetősége felmerült egy adott esetben, mindenképpen szakértő bevonásával mondható ki, hogy a helyzet szülte indulatok, pszichés teher mennyire befolyásolta az elkövetőt magatartása megválasztásában, illetve az azzal okozható sérelem nagyságának belátásában. A jogos védelem alapjául szolgáló jogellenes támadás éppúgy, mint valamely természeti jelenség, vagy harmadik személy magatartása által előidézett végszükséget keletkeztető veszélyhelyzet rövid időn belül, váratlanul teremthet olyan körülményeket, amelyekhez alkalmazkodva a kényszerből cselekvő elkövető is „rendkívüli” állapotba kerül, az ember biológiai természetéből fakadóan benne nem ritkán emelkedett adrenalin szintet, ijedtséget, felindulást kiváltva. A jogos védelmi és a végszükségi helyzet kialakulásához vezető – az előbbinél jogellenességben megnyilvánuló, az utóbbinál jogellenesnek nem minősülő – okok és az ezekből eredő „erőviszonyokban” rejlő különbség az, amely a jogalkotóban is felmerülhetett, amikor a beszámítási képesség hiányát vagy korlátozott voltát – mint amely ilyen esetekben az elkövetőknél felmerülhet –, büntethetőségi akadályként értékelte. Jogos védelmi helyzetben jog kerül összeütközésbe jogtalansággal, ezért jogos védelemnél a támadás jogellenessége az az ismérv, amely magában foglalja a jogalkotónak a büntethetőség kérdésében adható válaszát, amikor az elkövető tudatában bekövetkezett pszichés változás folytán aránytalan védekezésben nyilvánul meg egy elhárító, mentő cselekmény. Végszükségben két jogos érdek találkozik egymással, a végszükségben cselekvő így – általa is tudottan – saját vagy más személyének, javának, vagy a köz érdekében más testi épségét, javát, életét sérti, de ugyanúgy kényszerűségből, ahol az indulatból, ijedtségből fakadó esetleges túllépés lehetőségére szintén nem lehet nem figyelemmel lenni. Mégis, ahol jog áll szemben joggal, ott az elkövető tudati érzékelését befolyásoló tényezők büntethetőség szempontjából való létjogosultságának, érvényesíthetőségének kevesebb teret engedett eddig

a törvényhozó, noha a végszükségi szituáció ugyanúgy magát az emberi ösztönt érinti, amely tényt nehéz nem számba venni. A kezdetektől ebből adódik véleményem szerint a beszámítással kapcsolatos szabályozás különbözősége. Eszerint a beszámítási képesség hiánya miatti felelősségre vonhatósági akadály a végszükségnél csak később, az 1978. évi IV. törvényben jelent meg először (szemben a jogos védelemnél már 1878-tól elismert büntethetőségi akadály) annak a tendenciának a következményeként, amely mind a jogos védelmi helyzetben, mind a végszükségben cselekvő számára a büntetőjogi felelősség elkerülése szempontjából egyre szélesebb mozgásteret enged, a tettesek kényszerű helyzetét értékelve és helyezve előtérbe az ilyen típusú elkövetésekben. Minthogy a jogos védelem szabályozása mindig is előrébb járt a beszámítási képesség hiányát, mint büntethetőségi akadály figyelembe vételét tekintve a végszükség definíciójában megfogalmazottakhoz képest, a jogalkotó a régi Btk.-ban jobban tolerálta az ijedtségből, menthető felindulásból eredő túllépését a jogos védelemnek, mint a végszükségnek. Míg jogos védelemnél – bár ott is csak 2009 augusztusától – abszolút büntethetőségi korlátot állított fel az ilyen okokból eredő túllépés esetére, végszükségnél a fentebb hivatkozottak szerint a régebbi elvet követve az ijedtség és menthető felindulás okozta beszámítási képesség foka alapján differenciált a büntetés enyhítése, illetve a teljes büntetlenség lehetőségei között, amely szabályozás fennmaradt egészen az új Btk. hatálybalépéséig.

Az 1978. évi IV. törvény szakítva a korábbi büntető törvénykönyvekben, illetve a hazai jogirodalomban is mindvégig megnyilvánuló jogi szemlélettel, a végszükségi cselekmény jogszerűségét csak azzal a feltétellel ismerte el, ha az kisebb sérelmet okozott, mint amelynek elhárítására törekedett. Ez a gondolkodás messze eltávolodik a XIX. században kiforrott, és a végszükség szabályozására okot adó azon alapproblémától, amikor valamely vétlenül keletkezett életveszélyes helyzetben merült fel például az emberi életek összeütközése, e körben egyik élet menekülése a másik terhére.

A régi Btk.-ban foglalt törvényi rendelkezés alapján vagyoni értékek összeütközése esetén a javak egybevetésével világosan tisztázni lehetett a végszükségi helyzetben okozott sérelem fokát. Nehéz helyzetet eredményezett azonban ennek a tételnek az alkalmazása az életet, testi épséget érintő szükséghelyzetekben: ha ugyanis élet került szembe egy másik élettel, az elkövető saját életének mentése *nem volt igazolható* a végszükség korábbi szabályával, a fenyegető sérelem azonos sérelemmel történő elhárítása ugyanis büntetőjogi felelősséget vont maga után. A végszükségnek ezt az arányossági feltételt magában foglaló rendezése

mintha magát a végszükség kényszerűségét, és az ember letagadhatatlan ösztönét felejtette volna el, kiürésítve ezáltal a végszükségi helyzetben kezdetektől szükségszerűen benne rejlő, a kiszámíthatatlanságból eredő felkészületlenség szülte cselekvés méltányos megítélésében megnyilvánuló eszméjét. A törvényi szabály következetes alkalmazása azt jelentette tehát az emberi életek közötti választást megkövetelő helyzetekben, hogy az elkövető önmagát feláldozza annak érdekében, hogy egy másik élet megmeneküljön. Ez pedig teljesen ellentétes az emberi természettel, azzal, hogy az önfenntartási ösztön legyőz minden erkölcsi vagy jogi megfontolást. *A szükség törvényt bont*, ez a végszükségi helyzet megítélésének klasszikus és elismert alapelve, amely következtében a végveszélybe került embertől nem várható el, hogy saját életének, testi épségének megmentéséről lemondjon egy másik ember megmentése kedvéért¹¹.

Hoványi Gyula kielégítő és teljes mértékben elfogadható magyarázatot ad az arányosság fenti problémáját érintő esetre, amikor úgy fogalmaz, hogy „a törvényhozó kénytelen levén lemondani a kérdésnek minden jogot teljes épségben tartó megoldásáról – megjegyzendő egyébként, hogy végszükségben ilyen megoldás nem is létezik –, és arra kell törekednie, hogy a collisiót a lehető legkisebb veszteséggel oldja meg. A legkisebb veszteséggel járó megoldás pedig az, ha az állam nem bünteti a végszükségben az önélet megmentésére szolgáló egyedüli modus vivendit: a másik személy életének megfosztását, mert ily módon két egyenlő, legalább a törvény előtt egyenlő értékű élet közül csak az egyik esik áldozatul”¹². A végszükség ilyen helyzetében, amikor két emberi élet feszül egymásnak, és az egyik kárára csak a másik menekülhet, vagyis egyikük élheti csak túl a szükséghelyzetet, egy objektív és szubjektív összeütközés fennállásáról beszélhetünk. Az állam, és az állami akaratot megtestesítő büntető igazságszolgáltatás előtt valamennyi emberi élet egymással egyenlő, amely folytán minden emberi életet ugyanúgy védeni kell, ez az egyenlő védelem azonban végszükségi helyzetben nem valósulhat meg az érintett életek tekintetében, az állam tehát kénytelen belenyugodni abba, hogy az egyik élethez való jog a másik élethez való jog rovására meneküljön, mert kisebb rossz az, ha két élet közül csak egy vész el, ily módon a jog eszméje – az emberiség anyagi, szellemi és erkölcsi javainak sértetlen épségben tartása – inkább valósul meg”¹³.

¹¹ GÖRGÉNYI Ilona - GULA József - HORVÁTH Tibor - JACSO Judit - LÉVAY Miklós - SÁNTHA Ferenc - VÁRADI Erika: Magyar Büntetőjog Általános Rész, Budapest 2007., 191. o.

¹² Dr. HOVÁNYI Gyula: Adalék a végszükség jogához (A Mignonette - eset) Magyar Igazságügy, Budapest, 1885., 134. o.

¹³ Uo. 133. o.

Az 1978. évi IV. törvényben a végszükség feltételül az arányosságot tekintve szűkre szabottan felállított mozgástér ellensúlyozásaként a régi Btk. 30. § (2) és (3) bekezdéseiben foglalt, a korábbi kódexekben nem rögzített szabályok a jogalkalmazónak bizonyos esetekben lehetőséget adtak az életek összeütközését megjelenítő végszükségben ily módon felmerülő „ellentmondás” kiküszöbölésével a büntetőjogi felelősség alóli mentesülésre. Mégis vannak az életek közötti választást igénylő olyan *veszélyközösséget* megvalósító helyzetek, amikor ijedtség, felindulás nélkül, a beszámítási képesség teljes birtokában hozzák meg az emberi élet mentése végett emberáldozatot követelő döntést. Ilyen például a kötéllal összekapcsolt hegymászók esete – amikor az egyik leesik, és a másik a kötelet azért vágja el, mert ha tovább tartaná, mindketten lezuhannának –, amelyre a régi Btk. annak ellenére nem kínált megnyugtató megoldást, hogy a másik („veszni hagyott”) ember mindenáron életben tartása mindkét ember biztos halálához vezetne.

Bár a régi Btk.-ban írt arányossági szabályok alapján is meg lehetne állapítani a végszükséget, mint büntethetőséget kizáró akadályt a végszükség iskolapéldájának is tekinthető „Mignonette” ügyben, és az ehhez hasonló több emberéletért kevesebb feláldozását követelő helyzetekben, a „Mignonette” esetben a saját életük megmentéséért gyilkosságot elkövető vádlottak büntetőjogi felelősségéről felhozott érvek és ellenérvek alapján kristálytisztán világossá válik két emberi élet összeütközésekor az önfenntartás vagy a másik életének kímélésére vonatkozó erkölcsi kötelesség közötti választás problémájának jogi rendezhetőségének kérdése.

Az angol legfőbb büntető bíróság a Mignonette yacht kapitányát és kormányosát bűnösnek mondta ki gyilkosság büntetében, és halálra ítélte őket, bár ezt a büntetést a jury kegyelmet kérő ajánlását is figyelembe véve a korona fogházbüntetésre enyhítette. (A rövid tényállás szerint: az 1884-ben Southamptonból az ausztráliai Sydneybe induló Mignonette nevű yachtot útközben ért vihar folytán elegendő élelem és víz nélkül mentőcsónakba kényszerült négytagú legénység kapitánya, miután több napja éheztek, azért, hogy magának és többi társának a túléléshez élelmet biztosítson, a matrózlegényt megölte.) A büntetőjogi felelősséget kimondó és büntetést kiszabó döntés legfontosabb indokai között szerepelt, hogy a vádlottak büntetlenül hagyása azt eredményezné, hogy az ilyen helyzetekben az erkölcs és a jog teljesen szétválhatna, ezáltal maga a jog biztosítana a gyilkosságra abszolút lehetőséget, továbbá az önfenntartás és más élete közötti választás közül magasabb kötelességnek ítélte a saját élet feláldozását másokért, illetve az ilyen ölési cselekmény megengedését a féknélküliség, a bűnözés

legalizálásaként értelmezte. Mindezen érvek korabeli cáfolatai a mai – jogállamiságra épülő eszmének, szellemiségnek – jogi gondolkodásnak is megfelelő adják meg a válaszokat a jogalkotónak az életek közötti választást igénylő helyzetek megfelelő kezelésére. Hoványi Gyula a következőkben foglalja össze ezek közül az egyébként jelenleg is teljes mértékben elfogadható indokokat. „A szükséghelyzetben elkövetett emberölés büntetlensége nem eredményezi a jog és az erkölcs abszolút, csak részleges szétválasztását. Ha a jog engedélyt is ad ilyenkor az emberölésre, az sem jelenti az erkölcs teljes elutasítását, minthogy az a szükség, amit a tiszta erkölcs ránk ró, teljesíthetetlen, az önfenntartás pedig nemcsak kötelesség, hanem sokkal több annál, az ember mélyében rejlő – így a jog által sem felülírható – életösztön. E hősöknek, martyroknak a magasztos eszme iránti lelkes önfeláldozásból szabályt állítani fel, következtetést vonni le a mindennapi egyszerű emberek magatartására, az önfeláldozás elvének indokolatlan kiterjesztése.”¹⁴ „Azon állítás pedig, hogy a szükségállapotban elkövetett emberölés büntetlenségének megengedése a bűnözést legalizálná, nem állja meg a helyét. E tekintetben a büntetésnek éppen azért nem lehet célja, mert a végszükségállapotnak ellenállhatatlan nyomása alatt elkövetett cselekmény tettese ezen elszigetelt és magában álló ténye által, a társadalmi rendre nézve nem bizonyul veszélyesnek, nem árul el bűnözési hajlamot, ennél fogva vele szemben sem praevenciónak, sem erkölcsi vagy politikai javításnak szüksége nem forog fenn.”¹⁵

Az 1978. évi IV. törvénynek ezt az arányosság tekintetében felvett szigorítását oldotta fel a régebbi joghoz visszanyúlva a 2013. július 1-től hatályos **Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény** (a továbbiakban: új Btk.), amelynek a végszükség körében alkotott definíciója a korábbi jogszabályi megfogalmazásokból bizonyos „állandó” fogalmi elemeket átemelve, néhány helyen átszerkesztve, egyes esetekben eltérő szóhasználattal és tartalommal gondolta újra a jogintézményt. Az új Btk. 23. § (1) bekezdése úgy rendelkezik, hogy *nem büntetendő annak a cselekménye, aki saját, illetve más személyét vagy javait közvetlen és másként el nem hárítható veszélyből menti, vagy a közérdek védelme érdekében így jár el, feltéve, hogy a cselekmény nem okoz nagyobb sérelmet, mint amelynek elhárítására törekedett.* (2) *Nem büntethető, aki azért okoz nagyobb sérelmet, mint amelynek elhárítására törekedett, mert ijedtségből vagy menthető felindulásból nem ismeri fel a sérelem nagyságát.* (3) *Nem állapítható meg végszükség annak javára,*

¹⁴ Hoványi Gyula: id. mű 138. o.

¹⁵ Hoványi Gyula: id. mű 134. o.

akinek a veszély előidézése felróható, vagy akinek a veszély vállalása foglalkozásánál fogva kötelessége.

A jogos védelemhez hasonlóan az új törvény nem az elkövető, mint személy büntethetőségét, hanem az általa elkövetett cselekmény büntetendőségét fejezi ki (így tett a Csemegi kódex és az 1950. évi II. törvény is). Ezáltal a jogos védelmi és végszükségi helyzetnek az az „általános elkövetéstől” megkülönböztető specialitása érzékelhető, hogy ezekben az esetekben az elkövető alanyi bűnössége, szándéka a bűncselekmény elkövetésére nem „önmagáért való”, vagyis ilyen szándéka az elkövetőnek a kényszer szorító ereje nélkül nem létezne. Emiatt a büntetőjogi értékelés sem a személyi oldalhoz, hanem az elkövetett – tárgyiasult – cselekményhez kapcsolódik.

A végszükséghez korábban is megkívánt alapvető feltételek is megmaradnak. Változatlan a védelmet élvező jogtárgyak köre, a veszély közvetlensége és másként el nem háríthatósága, csakúgy, mint a felróhatóság hiányának kritériuma, amely utóbbi kitétel nem a büntethetőség hiányához vezető okok (amikor a végszükség megállapításának helye van), hanem a végszükség meg nem állapíthatóságát eredményező okok között került számba vételre.

Az új törvény igazi változtatása a régi Btk. sokat bírált arányossági kritériumának újragondolásában áll. Visszatér az 1978. évi IV. törvény hatályba lépését megelőző időkre, amikor az azonos sérelem okozása megengedett volt végszükségben. Bár a jogalkotó korábban úgy fejezte ki magát, hogy az egyéb feltételek teljesülése mellett akkor valósul meg a büntethetőséget kizáró végszükség, ha az elkövető, illetve cselekménye nem okozott *súlyosabb* sérelmet, mint amelynek elhárítására törekedett, illetve amelynek elhárítására a cselekmény irányult, a súlyosabb szinonimájaként a *nagyobb* került a legutóbb elfogadott törvénybe, a régi Btk. szóhasználatához illeszkedve. Ezzel a jogalkotó visszaállította a régi Btk. által megbillentett egyensúlyt, lehetőséget adva újra arra, hogy a veszélyben cselekvő legfeljebb azonos sérelmet okozhasson, mint amelynek elhárítására törekedett, elismerve azt a végszükségi helyzetben kitörölhetetlenül benne foglalt esetleges végkimenetelt is, melyben saját élet mentése más életének feláldozásával következik be.

Az ijedtség illetve menthető felindulás okozta hiányos beszámítási képességet a jogalkotó továbbra is elismeri, mint a büntethetőség akadályát, és a beszámítási képesség fokozatai között már nem tesz különbséget. Aki tehát azért lépi túl a mentéshez szükséges mértéket, és okoz az elhárítottnál nagyobb sérelmet, mert a fenti okokból *nem ismeri fel* a cselekményével okozott sérelem nagyságát, nem tartozik büntetőjogi

felelősséggel. Mivel nem mondja ki a törvény, hogy *részben* nem ismeri fel, vagy *egyáltalán nem* ismeri fel az elkövető a sérelem nagyságát, amiből eltérő „jogi eredmények” következhetnek, e bekezdésnek csak egyféle értelmezése lehet: ha a szükséghelyzet által előidézett ijedtség vagy menthető felindulás miatt a tettes *akármennyire is – tehát akár részben akár egészben – nem ismeri fel* az arányos cselekvést, a törvény védelme megilleti.

A végszükség mint büntethetőséget kizáró ok jogi alapjának, jogi természetének megismeréséhez a bűncselekmény-fogalom büntető törvényben foglalt definíciójának megtekintése szükséges.

Mind a régi, mind az új Btk. szerint *bűncselekmény* az a szándékosan vagy – ha a törvény a gondatlan elkövetést is bünteti – gondatlanságból elkövetett cselekmény, amely veszélyes a társadalomra, és amelyre a törvény büntetés kiszabását rendeli.

Az így definiált bűncselekmény – magvalósulása esetére – magában foglalja a bűncselekményhez kapcsolódó szankció, vagyis a törvényben előírt jogkövetkezmény alkalmazását. A végszükség régi Btk. szerinti törvényi – 30. § (1) bekezdésében foglalt, nem a beszámíthatóság hiányán alapuló, hanem klasszikus – megfogalmazásában [„*nem büntethető*”] benne rejlik, hogy az egyébként *büntetendő*, tehát büntetőjogi tényállást kimerítő, végszükségben elkövetett magatartások jelentették az értékelés alapját, azzal azonban, hogy olyan feltétel hiányzik, amely *megalapozná* szankció alkalmazását. Bár a tételes jogból vont absztrakciók eredményeként az európai büntetőjog tudományban uralkodó álláspont – ami a hazai jogirodalomban is jelen van – a büntethetőség kizáró okának a végszükségi cselekmény *jogellenességének hiányát* tekinti, a jogellenesség, mint fogalmi ismérv sem az új, sem a régi Btk.-ban külön nem jelenik meg. A bűncselekmény fogalmából kiindulva a végszükségben elkövetett magatartás büntethetőségi akadályaként a hazai büntetőjog-elmélet egy, az előbbieken hivatkozottól eltérő álláspontra helyezkedő része a *cselekmény társadalomra veszélyességének hiányát* jelöli meg. A „társadalomra veszélyesség” kategóriát a hazai büntető kódex rendszere – a jogellenességgel ellentétben – több helyen is szerepelteti. Az a megfogalmazása a jogszabálynak mindazonáltal, hogy „nem büntethető”, a végszükségben tanúsított definíciószerű magatartás jog általi tolerálását, megengedettséget jelenti, amelyből levezethető az ilyen cselekvés joggal összeegyeztethetősége. Amennyiben ugyanis a végszükségi cselekmény a joggal összeegyeztethetetlen – azaz jogellenes – lenne, a büntethetőség kizárása fel sem merülhetne.

A társadalomra veszélyesség magához az elkövetett *cselekményhez kapcsolódik*, amely a külvilágban nyilvánul meg, ily módon a társadalomra veszélyesség a bűncselekmény tárgyi, materiális oldala, *objektív eleme* a tényállásnak, amely, mint a jogalkotó által folyamatosan értékelés alá vont normatív kategória, a társadalmi viszonyok védelmén keresztül egyúttal jogtárgy-védelmet is jelent, vagyis mindazon cselekményeket magában foglalja, amelyek jog-ellenesek. A jogellenesség további absztrakciója vezet a materiális jogellenesség kialakulásához, illetve a materiális jogellenesség hiánya jogi kategóriához, amelyet, a cselekmény társadalomra veszélyességének hiánya mellett, mint a végszükség büntethetőségének lehetségesen felmerülő kizáró okait a hazai büntetőjog-elmélet nem egységesen ítél meg.

Míg a társadalomra veszélyesség és a materiális jogellenesség azonossága mellett Tokaji Géza úgy érvel, hogy a jogellenességet kizáró okok rendszerint a materiális oldalt, a társadalomra veszélyességet is kiküszöbölik, Tóth Mihály szerint, bár a társadalomra veszélyesség fogalma is megbukott, a materiális jogellenesség fogalom nem alkalmas a társadalomra veszélyesség fogalmának helyettesítésére. Ezzel összefüggésben Erdősy Emil pedig azt fejti ki, hogy mivel a lételmélet teljesen más síkján helyezkednek el, e fogalmak nem állíthatóak alternatív viszonyba egymással. A társadalomra veszélyesség a bűncselekmény valóság elemeként az antiszociális emberi viselkedés tárgyi tulajdonsága, amely jogellenesség nélkül is létezik, a materiális jogellenesség pedig a jogi szabályozás körébe vont emberi viselkedésnek erről a tulajdonságáról alkotott, az emberi gondolkodásban létező joglogikai utalás¹⁶. Ezek az eltérő értelmezések is azt mutatják, hogy a végszükségi cselekmény büntethetőségének kizárásához vezető jogi indokok között más-más megközelítésben, de mind a társadalomra veszélyesség hiányának, mind a jogellenesség hiányának helye lehet.

A régi és az új Btk. is megadja a választ arra, hogy amely magatartásokat a jogalkotó a Különös Részben büntetőjogi tényállásként rögzít, azt azért teszi, mert a társadalomra adott korszakban (vagy korszaktól függetlenül) – aktuálisan – veszélyesnek ítéli. A bűncselekménnyé nyilvánítás ezért valójában a társadalomra veszélyesség értékelése, amely társadalomra veszélyesnek nyilvánított bűncselekmény tulajdonképpen megvalósul a végszükségben. Ha ugyanis a bűncselekménynek fogalmi eleme a társadalomra veszélyesség, akkor – álláspontom szerint – a végszükségben elkövetett *büntetőjogi tényállást*

¹⁶ ERDŐSY Emil: Normaelemzések a büntethetőséget kizáró okok körében, Jogtudományi Közlöny 2006/4., 130. o.

kimerítő cselekményre is vonatkoznia kell a bűncselekményben benne foglalt ismérvnek, vagyis, hogy társadalomra veszélyes. Egy adott magatartást az tesz bűncselekménnyé, hogy valamely büntetőjogi tényállásnak megfeleltethető, amely attól lesz büntetőjogi tényállás, mert az azt kimerítő magatartás a jogalkotó szerint veszélyes a társadalomra. Ha a végszükségben elkövetett – egyébként büntetendő – cselekményből a társadalomra veszélyesség hiányozna, a végszükségi cselekményt a jogalkotónak nem kellene „védeni”, mivel, ha nincs társadalomra veszélyesség, bűncselekmény sem jön létre, bűncselekmény hiányában pedig nincs büntetés sem. A régi és új Btk.-ban szabályozott végszükségben elkövetett cselekményt, amely minden esetben bűncselekményt valósít meg, így eleve magában hordozza a társadalomra veszélyességet, bizonyos feltételek fennállása mellett mégis védeni kívánja a jog nem kisebb engedménnyel, minthogy a bűncselekményhez egyébként hozzátartozó, hozzárendelendő szankció kizárását biztosítja. A „nem büntetendő” kitétel már önmagában is arra utal, hogy az e jogszabályhely által magában foglalt cselekmény alapvetően büntethető lenne. A büntetés, mint szankció viszont csak bűncselekményhez köthető, amelyben – a bűncselekmény törvényi definíciójából eredően „automatikusan” – jelen van a társadalomra veszélyesség. Mivel a végszükség sajátossága, hogy valamely jog által védett érdek, érték sérül, illetve kerül veszélybe, amely egy másik jog sérelme árán, de megmenekül, az ilyen jog által védett érték megmentése, még ha egy másik jogos érdek szükségszerű csorbulását, megsemmisülését is eredményezi, a jog engedménye alapján élvezhet büntetlenséget. A jognak pedig ez az engedélye csakis amellett szólhat, hogy a jog az ilyen cselekményt nem tekinti jogellenesnek. Mindebből az következik, hogy – véleményem szerint – a jogellenesség hiánya az az indok, amely kizárja a büntethetőséget, vagy megfordítva, a végszükség a cselekmény jogellenességét zárja ki.

Ehhez a gondolatsorhoz kapcsolható Ujvári Ákos fejtegetése, melyben – a büntethetőség akadályaként a társadalomra veszélyesség hiányát valló álláspontot cáfolva – azt vázolja, hogy némely konkrét esetben is nehezen tartható, hogy az adott végszükségi cselekményből hiányzik a társadalomra veszélyes jelleg. Hiszen nem áll fenn minden – egyébként a büntető törvénykönyvben meghatározott végszükség fogalmi kereteibe illő – esetben olyan társadalmi érdek, mely az adott tényállászerű cselekményt jogossá tenné, megfosztaná társadalomra veszélyes jellegétől, ugyanis az esetek túlnyomó többségében a végszükségi cselekmény vétlen személyeket, illetve azok vagyonát sérti vagy

veszélyezteteti, ezáltal pedig az ilyen magatartás a büntető törvényben megfogalmazott társadalomra veszélyes cselekmény definíciójába illik¹⁷.

A végszükségben elkövetett magatartás büntetlenségének jogban rejlő alapjai tekintetében a *régebbi jogirodalomban* is szélsőségesen eltértek egymástól a nézetek. Egyesek az ilyen cselekményeket jogtalannak, de nem büntethetőnek, míg mások kifejezetten jogszerűnek ítélték meg. A probléma eredője, – mint arra már a fentiekben is utaltam – az, hogy végszükségben két jogos érdek ütközik, *két jog feszül egymásnak*, eltérően a jogos védelmi helyzettől, ahol jog áll szemben jogtalansággal, amelyben a jogosan védekező cselekményének büntetlenségét igazoló elvi, jogi alapjai kevésbé vitathatóak. A régi jogbölcészeti iskolák (Grotius, Wolf) még arra az álláspontra helyezkedtek a végszükség mint büntethetőséget kizáró körülmény jogi természetét illetően, hogy mivel ilyen esetekben maga a jogrend – a jog uralmának alapfeltétele, az emberek együttlétezésének lehetősége – hiányzik, végszükségben nem alkalmazhatóak a jog szabályai¹⁸. Fichte szerint is valamely cselekmény csak a társadalmi együttlét lehetőségétől feltételezetten lehet jogos vagy jogtalan. Mivel azonban a szükségállapotban ki van zárva a társadalmi együttlét lehetősége, az ilyenkor elkövetett cselekmény se nem jogos, se nem jogtalan, hanem jogilag közömbös¹⁹. A szükségállapot által teremtett ellenállhatatlan, leküzdhetetlen kényszer szülte magatartást Kant és Feuerbach olyannak tekintette, mint amely a beszámítási képességet kizárja, míg a múlt századi hazai és európai büntetőjog-tudomány képviselői (Fayer, Illés, Kautz, Finkey, Prins, Liszt, Merkel) a végszükségben elkövetett cselekvés jogtalanságát látták kizárva, minthogy a jog két jogtárgy összeütközése esetére megengedő volt abban a kérdésben, hogy egyik érdek a másik feláldozásával mentse magát. Ezt az álláspontot korlátozott formájában úgy ismert el Hegel, hogy két jog összeütközésekor a kisebb baj választását tekintette csak jogszerűnek. Roxin szerint viszont emberi élet sérelmére elkövetett mentési cselekmény jogszerűsége nem engedhető meg, hiszen egy menthetetlen személy megölése az élet önkényes megrövidítést jelenti. A valóságban ellenben nem tudhatni, hogy a halálba tartó élete – beavatkozás hiányában – pontosan mikor fog véget érni, amely élet ugyanúgy a jogrend védelme alatt áll, élet kioltása ezért elveti a jogellenességet kizáró végszükség lehetőségét²⁰.

¹⁷ Dr. UJVÁRI Ákos: id. mű 56. o.

¹⁸ FINKEY: id. mű 182. o.

¹⁹ ANGYAL Pál: id. mű 440. o.

²⁰ GELLÉR Balázs József: A Magyar Büntetőjogi Tankönyve, Általános Tanok, Magyar Közlöny Lap - és Könyvkiadó Budapest, 2008., 177. o.

Ehhez a kérdéskörhöz kapcsolódóan, amely a végszükségben elkövetett cselekmény jogszerű vagy jogtalan mibenlétét keresi, említést érdemel a Csemegi kódexben definiált végszükség joghoz való viszonyának kérdése körében Angyal Pál fejtegetése. Eszerint mivel a törvény nem szól arról, hogy a jogalkotó a cselekményt jogosnak vagy jogtalanak tekinti, a normaszövegből [„nem büntettetik”] csak arra lehet következtetni, hogy a szükségállapotban elkövetett magatartás *jogilag közömbös* – vagyis az állam nem ad jogot a jogsértésre, de nem is rosszalja a jogot sértő mentési cselekményt²¹. Ezzel szemben említhető azonban az azt valló álláspont, mely szerint amit a jog nem tilt, azt megengedi, lehetővé teszi, amitől a jogilag színtelen minőségét, jogi közömbösségét is elveszíti.

Az új Btk. által rekonstruált, az élet elvételére (újra) lehetőséget nyújtó jövőbeli szabályozás a büntethetőség korlátjának a jogellenesség hiányában illetve a cselekmény társadalomra veszélyességének hiányában keresendő okaitól függetlenül végül arra a kérdésre, hogy *miért nem büntethető az, aki életveszélyes végszükségi helyzetben magát menti más életének (szándékos) kioltásával*, a halálbüntetés alkotmányellenességéről szóló 23/1990. (X. 31.) számú AB határozatban Sólyom Lászlónak a jogos védelem körében megfogalmazott, a végszükségre is irányadó párhuzamos véleményében kifejtettek adják meg álláspontom szerint a lényegét leginkább megmutatva a választ. Abban a határhelyzetben, amikor az életek közötti választásról van szó, a jog nem köteles, és nem is jogosítja semmire az élethez való jogában veszélyeztetettet. Jogot az ölésre – a saját életének mentése érdekében – nem adhat, de azt sem írhatja elő, hogy más életben tartásával szemben saját halálba menetelét tűrje. Amikor tehát az életek közötti választás szituációja fennáll, *lélektanilag az életosztón* – a túléléshez való sajátosan nem emberi jog (amely az állatoknak is megvan) – *nyilvánul meg, amely áttörhet minden civilizációs korlátot*²², amikor, amely „pillanatokban” nem létezik a jog. Ahol pedig a jog nem létezik, ott igazságtalan lenne büntetni.

A fentiekből levezethetően összegzésül elmondható, hogy a végszükségben elkövetett cselekmény büntetőjogi védelméről, e védelem szükségességéről a szabályozás igényének első kifejeződésétől sem a jogelméletben, sem a (megnyilvánult) jogalkotásban nem merült fel kétely, és nincs e tekintetben ellentmondás. Az tehát, hogy valaki a „mindenkori” törvényben meghatározott feltételek fennállásával megvalósuló végszükségnek minősülő helyzetben büntetőjogi felelősségre vonás nélkül sérthet mentés érdekében valamely jog által kiemelt és

²¹ ANGYAL: id. mű 441. o.

²² 23/1990. (X. 31.) AB határozat: dr. SÓLYOM László alkotmánybíró párhuzamos véleménye 4. pont

védett értéket – a valódi életben megtörtént konkrét eseteket feldolgozó jogalkalmazói gyakorlat és a jogirodalom által is felhívott újabb kérdések miatt többször újragondolt, de a jogintézményt fenntartó jogalkotói válaszok alapján megállapíthatóan (a végszükség büntetlenségének jogi mibenlétét nem egységesen értelmező nézetek ellenére) – *a jog által teljes mértékben elfogadott és igazolt*. A jogintézmény létjogosultsága így ma is vitán felül áll.

Zséger Barbara
Kriminológia Tanszék
Témavezető: Gönczöl Katalin egyetemi tanár

Hogyan járul hozzá az áldozatsegítés hazai rendszere az áldozatok vagyoni kárának megtérüléséhez

A bűncselekmények különböző sérelmeket okoznak az áldozatoknak, amelyek alapjaiban változtathatják meg az életüket. Károsodhat a testi épségük, egészségük, anyagi veszteség érheti őket, a mindennapi megélhetésük kerülhet veszélybe és nem utolsósorban érzelmi, lelki sérüléseket szenvedhetnek el. A kriminálstatisztikai adatok szerint a bűnözés 60-65 százaléka vagyon elleni bűncselekmény. Ilyenkor törvényi tényállási elem a vagyoni kár, vagyoni hátrány okozása. A többi bűncselekmény kategória esetén szintén felmerülnek vagyoni sérelmek, bár ezeket a jogalkotó nem értékelte a tényállás részeként. A KSH adatai szerint a vagyon elleni bűncselekmények 2010-ben 140, 2011-ben 123 milliárd forint kárt okoztak. Ebből 2010-ben a különböző eljárások során csupán 12, 2011-ben pedig csak 7 milliárd forint térült meg.

A bűncselekmény okozta anyagi károk megtérülési aránya tehát igen alacsony, az ezzel járó nehézségeket az áldozat akár hosszabb ideig is viselheti. Mindez annak ellenére így van, hogy a büntetőeljárás és a polgári peres eljárás keretében megvan az elméleti lehetősége az anyagi károk érvényesítésének. A 2006-tól működő áldozatsegítő szolgálat az állami kárenyhítés intézményének bevezetésével pedig új elemmel bővítette a bűncselekmények okozta vagyoni károk orvoslásának lehetőségét. Jelen dolgozat a bűncselekmények áldozatainál a bűncselekmények következtében felmerülő anyagi károknak a kriminálpolitika hatókörébe tartozó megtérülési lehetőségeivel foglalkozik¹.

¹ A kriminálpolitika feladatkörébe a bűnmegelőzési kérdésektől kezdve a büntető igazságszolgáltatásról való gondolkodáson át a bűncselekmények káros hatásainak enyhítése is beletartozik. Így a bűncselekmény okozta vagyoni károknak a büntetőeljárás keretében, illetve az áldozatsegítés rendszerében való megtérülési módjairól szóló döntések kriminálpolitikai döntések. A kár érvényesíthető a terhelttel szemben polgári perben felperesként és megtérülhet egyéb módon (biztosítótól, társadalombiztosítástól), azonban jelen dolgozat az utóbbiakkal nem foglalkozik.

A bűncselekmények okozta anyagi sérelmek több összetevőből állnak. A büntető törvény által a törvényi tényállásban értékelt anyagi sérelem a *vagyoni károk* köre. Ide tartozik a vagyoni hátrány, amely a vagyonban okozott kárból és az elmaradt vagyoni előnyből áll és maga a kár, ami a bűncselekménnyel a vagyonban okozott értékcsökkenést jelenti². Ezen túl is felmerülnek azonban az áldozatoknak olyan sérelmei, amelyeknek anyagi következményei vannak, de amelyek nem részei a bűncselekmény okozta vagyoni kárnak. Ilyen például az orvosi költség, beleértve a lelki problémák kezelésének költségét, a kieső jövedelem, a helyreállítással kapcsolatos költségek, az iratok pótlásával járó, vagy a temetés költségei, de a mindennapi életben beállott változások miatti kiadások is. Ezeket a bűncselekmény következtében felmerült *anyagi terheket, károkat* a jogalkotó nem értékelte a törvényi tényállás keretében, ennek megfelelően a feljelentések sem tartalmazzák, és a károk megtérülésével kapcsolatos statisztikák sem térnek ki rájuk. Ugyanakkor az áldozatoknak a bűncselekmény következményeként ezekkel az anyagi terhekkel is együtt kell élni.

A bűncselekmény okozta vagyoni károknak az igazságszolgáltatás és az áldozatsegítés rendszerében való megtérülésével kapcsolatban tisztázni kell azt, mely személyi kört illetően vizsgáljuk a kérdést. A büntetőeljárás a *sértett* fogalmát használja: sértett az, akinek jogát vagy jogos érdekét a bűncselekmény sértette vagy veszélyeztette³. Az áldozatsegítő támogatásokkal kapcsolatban törvénybe foglaltatott az *áldozat* fogalma. Az Ást. szerint áldozat a bűncselekmény sértettje, továbbá az a természetes személy, aki a bűncselekmény közvetlen következményeként sérelmet, így különösen testi vagy lelki sérülést, érzelmi megrázkódtatást, illetve vagyoni kárt szenvedett el⁴. Az áldozatok köre tágabb a sértettek

² A Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény (a továbbiakban: Btk.) 459. § (1) bekezdése szerint: e törvény alkalmazásában kár: a bűncselekménnyel a vagyonban okozott értékcsökkenés; vagyoni hátrány: a vagyonban okozott kár és az elmaradt vagyoni előny.

³ A büntetőeljárásról szóló 1998. évi XIX. törvény (a továbbiakban: Be.) 51. § (1) bekezdés.

⁴ A bűncselekmények áldozatainak segítéséről és az állami kárenyhítésről szóló 2005. évi CXXXV. törvény (a továbbiakban: Ást.) szerint „áldozat a Magyarország területén elkövetett bűncselekmény és a Magyarország területén elkövetett tulajdon elleni szabálysértés természetes személy sértettje, valamint az a természetes személy, aki a Magyarország területén elkövetett bűncselekmény vagy a Magyarország területén elkövetett tulajdon elleni szabálysértés közvetlen következményeként sérelmet, így különösen testi vagy lelki sérülést, érzelmi megrázkódtatást, illetve vagyoni kárt szenvedett el, ha

a) magyar állampolgár,
 b) az Európai Unió bármely tagállamának állampolgára,
 c) az Európai Unióon kívüli államnak az Európai Unióban jogszerűen tartózkodó állampolgára,
 d) Magyarország területén jogszerűen tartózkodó hontalan személy,
 e) emberkereskedelem áldozataként azonosított személy, valamint
 f) az állampolgársága szerinti államnak Magyarországgal kötött nemzetközi megállapodása vagy viszonyosság alapján erre jogosult”.

Az Ást. szerint tehát a tulajdon elleni szabálysértés elszennvedője is áldozat, jogosultja lehet a támogatásoknak. Mivel a dolgozat a bűncselekmény okozta károk büntető igazságszolgáltatás és az

körénél, hiszen a sértetteken túl azok a természetes személyek is részesülhetnek a támogatásokban, akiknek a bűncselekménnyel szoros térbeli és időbeli összefüggésben, ok-okozati viszonyban valamely (vagyon, testi lelki, érzelmi) sérelme következett be.

Az áldozatsegítő támogatások egyik típusa az áldozatok szociális jogainak érvényesítését szolgálja, ezek az úgynevezett szolgáltatások⁵. A szolgáltatások nem állnak összefüggésben a bűncselekmény okozta vagyoni kárral, nem céljuk annak megtérítése és megállapításuk sem függ az esetleges vagyoni kár fennállásától, mértékétől⁶.

A támogatási formák másik típusa az állami kárenyhítés, amelynek kifejezett célja a bűncselekmény okozta vagyoni hátrányok enyhítése⁷. Az erre jogosult áldozatok köre szűkebb, mint a fent ismertetett áldozatfogalom. Állami kárenyhítés jogosultja csak a bűncselekmény közvetlen fizikai sértettjeként az a természetes személy lehet, akinek sérelmére szándékos, személy elleni erőszakos bűncselekményt követtek el, s ennek következményeként testi épsége, egészsége súlyosan károsodott. Jogosult lehet továbbá az előző kör meghatározott státusú hozzátartozója (az elkövetés időpontjában egy háztartásban élő egyenes ági rokon, örökbefogadó vagy nevelőszülő, örökbe fogadott vagy nevelt gyermek, házastárs, élettárs) vagy akinek eltartására a sértett jogszabály, végrehajtható bírósági, illetőleg hatósági határozat vagy érvényes szerződés alapján köteles volt. Végezetül szintén állami kárenyhítésben részesíthető az, aki a közvetlen fizikai sértett eltemettetéséről gondoskodott.

Jogi személy sértettek nem lehetnek jogosultjai az állami kárenyhítésnek, azok az áldozatok pedig, akik a Be. szerint nem sértetti minőségben lépnek fel, a Be. szerinti jóvátételi mechanizmusoknak nem lehetnek alanyai. Kivétel ez alól az örökös, aki a meghalt sértett helyett magánfélként felléphet⁸. Ez a kör esetlegesen egybeeshet az állami

áldozatsegítés keretében való megtérülési lehetőségeit vizsgálja. A szabálysértések károsultjai sem a Be. jóvátételi, sem az Ást. kárenyhítési szabályai szempontjából nem lehetnek jogosulti pozícióban, ezért jelen dolgozatban nem foglalkozunk velük.

⁵ Az áldozatsegítő szolgáltatások az azonnali pénzügyi segély, az érdekérvényesítés elősegítése, a jogi segítségnyújtás, továbbá a védett szálláshely biztosítása az emberkereskedelem áldozatainak.

⁶ Itt szükséges megjegyezni, hogy a szolgáltatások egyetlen pénzben nyújtott formájának, az azonnali pénzügyi segélynek sem célja a bűncselekmény okozta vagyoni károk megtérítése, megállapítása sem függ attól, hogy volt-e vagyoni kár és a mértékét sem befolyásolja az esetleges kár nagysága. Ez a gyakorlatban igen sok problémát okoz, hiszen az áldozatok mind az áldozatsegítő szolgálattól, mind a pénzügyi formában nyújtott támogatástól azt várják, hogy térítse meg a kárukat és így nehezményezik, hogy erre az azonnali pénzügyi segély erre nem alkalmas.

⁷ Itt kell kitérni arra, hogy az állami áldozatsegítés még egy elemmel hozzájárul a bűncselekmény okozta vagyoni károk megtérüléséhez: a jogi segítségnyújtás keretében a magánfélként való fellépéshez sértetti képviselőt, polgári eljárásban a kártérítési perhez pedig pártfogó ügyvéd biztosít.

⁸ Be. 54. § (6) bek.

kárenyhítésre jogosultak nem közvetlen fizikai sértetti körével, akár a hozzátartozókkal, akár az eltartottakkal, akár az eltemettetővel.

I. Természetes személy sértett kárának megtérítésére szolgáló eszközök a büntető igazságszolgáltatás keretein belül: a terhelttel szembeni kárérvényesítés

1. Az adhéziós eljárás

A büntetőeljárásban a sértett, mint magánfél polgári jogi igényt érvényesíthet. A Be. szerint a terhelttel szemben az a polgári jogi igény érvényesíthető, amely a vád tárgyává tett cselekmény következtében keletkezett. A polgári jogi igény érvényesítésének jogalapja a kártérítési igény. Ez a típusú kárérvényesítés nem kötelezettsége a sértettnek, amennyiben a büntető eljárásban nem él a lehetőséggel, az nem zárja ki a kártérítési igény egyéb törvényes úton való érvényesítését. A kárigény büntetőeljárás keretében való elbírálásának lehetősége mindenképpen a sértett érdekeit szolgálja. Például több eljárás helyett csak egy eljárásban kell részt vennie és így a jogalkotó célja szerint hamarabb juthat a kárt megállapító ítélethez.

Polgári jogi igényt csak a sértett (kivéve a halála esetén az örököse), és csak a terhelttel szemben érvényesíthet, továbbá csak olyan kárigényre vonatkozóan, amely a vád tárgyává tett cselekmény következménye. Abban a kérdésben, hogy mely károk minősülnek a vád tárgyává tett cselekmény következményének, tehát mely károk érvényesíthetőek polgári jogi igény keretében, kissé eltérő álláspontot találunk a szakirodalomban és a bírói gyakorlatban.

„Büntetőeljárás során a magánfél a terhelttel szemben azt a polgári jogi igényt érvényesítheti, amely a bűncselekmény folytán keletkezett.”⁹ „A büntetőeljárásban nem érvényesíthető az a polgári jogi igény sem, amely nem közvetlenül a bűncselekmény folytán, hanem annak csupán távoli következményeként keletkezett.”¹⁰ A vonatkozó bírói gyakorlat igen szűken értelmezi a bűncselekmény következtében közvetlenül keletkezett károkat, a bűncselekmény folytán elhunyt sértett eltemettetésének költsége, vagy az elmaradt tartásdíj a tartás elmulasztásának vétsége

⁹ BH 1990. 328.

¹⁰ BH 1984.439.

miatt indult eljárásban például már nem tartoznak ide¹¹. A Be. kommentárja szerint a polgári jogi igény keretében nincs mód eszmei, vagy nem vagyoni kárigény érvényesítésére sem.

A polgári jogi igény keretében alapvetően a ténylegesen felmerülő kár, az elmaradt haszon és a járulékos költségek (kamat, illeték) érvényesíthetők¹². A polgári jogi igény magába foglalja az eredeti állapot visszaállítása iránti (restitúciós) igényeket is, azonban nem vagyoni kártérítésre (fájdalomdíjra) ennek keretében nincs mód. A minősítésre kihatással nem lévő károsodás is lehet polgári jogi igény alapja, amennyiben azt a magánfél kétséget kizáróan igazolja¹³. A legtágabb értelmezés szerint nem csak a kötelmi jogi kártérítési követelések, hanem minden olyan követelés érvényesíthető polgári jogi igény keretében, amelyre a polgári jog is lehetőséget ad, így például a dolog kiadása, birtokvédelem, személyiségi jogok védelme¹⁴.

Megállapítható tehát, hogy a polgári jogi igény legfontosabb törvényi feltétele az érvényesíteni kívánt kárigény és az annak alapjául szolgáló bűncselekmény közötti ok-okozati összefüggés, továbbá az, hogy a követelés a terhelttel szemben álljon fenn. Elméletileg a vagyoni károk széles köre érvényesíthető, ha igazolódik azok bekövetkezése és szoros kapcsolata a bűncselekménnyel. Nem vagyoni károk megtérítésére ennek keretében nincs mód.

2. Jóvátétel a vádemelés elhalasztása és a közvetítői eljárás során

A büntetőeljárás viszonylag új jogintézményei a vádemelés elhalasztása (bevezetésére a fiatalkorúak esetében 1995-ben, a felnőtt korúak tekintetében 1999-ben került sor) és a közvetítői eljárás, amelyre 2007 óta ad lehetőséget a Be.

Az ügyész a vádemelés helyett a háromévi szabadságvesztésnél – különös méltánylást érdemlő esetben ötévi szabadságvesztésnél – nem súlyosabban büntetendő bűncselekmény miatt, a bűncselekmény súlyára, és a rendkívüli enyhítő körülményekre tekintettel a vádemelést elhalaszthatja, ha ennek a gyanúsított jövőbeni magatartásában

¹¹ BH 1997. 429.

¹² HERKE Csongor: A polgári jogi igény (In: A kriminálpolitika és a társadalmi bűnmegelőzés kézikönyve, szerk: BORBÍRÓ Andrea, 2009.)

¹³ TAHY-KISS Karolina: Bírósági rendelkezés a – büntetőeljárásban érvényesített – polgári jogi igényről (Iustum Aequum Salutare VII. 2011/2. · 159–180., <http://ias.jak.ppke.hu/hir/ias/20112sz/05.pdf>)

¹⁴ KISS Anna: A sértett szerepe a büntetőeljárásban, PhD értekezés, 2006.

mutatkozó kedvező hatása feltételezhető. A vádemelés elhalasztása mellett a gyanúsított magatartási szabályok megtartására vagy egyéb kötelezettségek teljesítésére kötelezhető. Ilyen kötelezettség lehet, hogy a gyanúsított részben vagy egészben térítse meg a sértettnek a bűncselekménnyel okozott kárt, vagy más módon gondoskodjék a sértettnek adandó jóvátételről (például a sértett javára végzett munkával, szolgáltatással, bocsánatkéréssel). Ezen kötelezettségek kiszabására csak a sértett hozzájárulásával kerülhet sor.

A közvetítői eljárás meghatározott – ötévi szabadságvesztésnél nem súlyosabban büntetendő – bűncselekmények¹⁵ miatt indult büntetőeljárás tartama alatt, a gyanúsított vagy a sértett indítványára, illetve önkéntes hozzájárulásukkal alkalmazható eljárás. Célja, hogy a bűncselekmény következményeinek jóvátételét és a gyanúsított jövőbeni jogkövető magatartását elősegítse. A közvetítői eljárásban arra kell törekedni, hogy a gyanúsított és a sértett között – a gyanúsított tevékeny megbánását megalapozó – megállapodás jöjjön létre. Nem akadályozza az ügy közvetítői eljárásra utalásának, ha a gyanúsított a bűncselekménnyel okozott kárt részben vagy egészben már önként megtérítette, illetve a Legfelsőbb Bíróság (Kúria) álláspontja szerint az sem, ha a kár tettenérés, lefoglalás során, vagy a biztosító által térül meg. A közvetítői eljárás célja tehát nem feltétlenül a kártérítés, hanem a bűncselekmény okozta sérelmek bármely módon történő jóvátétele. A közvetítői eljárás feltétele, hogy a gyanúsított a vádemelésig beismerő vallomást tegyen, vállalja, és képes legyen a bűncselekménnyel okozott sérelmet a sértett által elfogadott módon és mértékben jóvátenni. A beismerés és a bűncselekménnyel okozott sérelemnek közvetítői eljárás keretében, a sértett által elfogadott módon és mértékben történő jóvátétele büntethetőséget megszüntető ok, vagy a büntetés korlátlanul enyhíthetésének lehetőségét eredményező körülmény.

A jóvátételnek a bűncselekménnyel okozati összefüggésben álló, a sértettnél jelentkező következményekre, akár vagyoni kárra kell irányulnia. Az ok-okozati összefüggés tehát a polgári jogi igényhez hasonlóan szükséges feltétel, azonban itt nemcsak a vagyoni károk, hanem a bűncselekmény okozta következmények szélesebb körében jöhet szóba a jóvátétel. Hasonlóan a polgári jogi igényhez, a jóvátétel alapja lehet az az érdeksérelem is, amely nem valósít meg törvényi tényállási elemet. A bírói gyakorlat szerint¹⁶ a közvetítői eljárásban született

¹⁵ Egyes élet, testi épség és az egészség elleni, az emberi szabadság elleni, az emberi méltóság és az egyes alapvető jogok elleni, a közlekedési, a vagyon elleni, illetve a szellemi tulajdonjog elleni bűncselekmények esetén.

¹⁶ 3/2007. BK vélemény az 1978. évi IV. törvény és az 1998. évi XIX. törvény közvetítői eljárásra vonatkozó

„megállapodás szerinti kár összegének nincs jelentősége a bűncselekmény minősítése szempontjából”. Ha a megállapodás arra terjed ki, hogy az elkövető a bűncselekménnyel okozott kárt megfizeti, akkor az összeg a sértett és a terhelt megállapodásától függ. A jóvátétel keretében fizetett kártérítés mértéke tehát a sértett szükségleteitől és a terhelt vagyoni teherbírásától, illetve kettejük megegyezésétől függ.

A közvetítői eljárás bevezetését követően lefolytatott kutatás¹⁷ adatai alapján megállapítható, hogy 2007-ben a mediációs esetek 78 százaléka megállapodással zárult. A megállapodások 85 százalékát betartották (további 5 százalékban a kutatás idején folyamatban volt a teljesítés). A megállapodások 29 százaléka tartalmazott kizárólag anyagi jóvátételt, további 5 százalék pedig a kárra vonatkozó természetbeni jóvátételt. A közvetítői eljárásban résztvevő sértettek 97 százaléka úgy érezte, hogy az érdekei érvényesültek a megállapodásban, azonban a negatív visszajelzések nagy része az elvárt anyagi jóvátételre vonatkozott. Ez utóbbi körben a sértettek gyakran hiányolták a megállapodásból az anyagi jóvátételt, vagy alacsonyabbnak tartották az összeget annál, mint amire számítottak, illetve sokszor kétség merült fel a teljesítés határidejének betartásával összefüggésben is.

II. Állami kárenyhítés: az állam reakciója a bűncselekmény okozta vagyoni károkra

1. Nemzetközi dokumentumok a kártalanításról

Az Európa Tanács Miniszteri Bizottságának a bűncselekmények áldozatainak kártalanításáról szóló (77) 27. számú ajánlása¹⁸ alapján az elkövetés helye szerinti államnak minimálisan a súlyos testi sérüléssel járó, szándékos, erőszakos bűncselekmények áldozatai, illetve az ilyen bűncselekmények következtében életüket vesztett áldozatok eltartott családtagjai számára kell biztosítani a kártalanítást. A kártalanításnak az elmaradt jövedelemre, a bűncselekménnyel összefüggő kiadásokra, az orvosi ellátás és a rehabilitáció költségeire, továbbá a temetési költségekre kell kiterjednie.

egyéb rendelkezései értelmezéséről.

¹⁷ 2008-ban Wágner János vezetésével a Partners Hungary Alapítvány végzett kutatást a közvetítői tevékenység bevezetésének tapasztalatairól az Igazságügyi és Rendészeti Minisztérium megbízásából. A kutatás eredményeiről szóló beszámolót az Országos Bünmegelőzési Bizottság adta közre 2008-ban.

¹⁸<https://wcd.coe.int/com.instranet.InstraServlet?command=com.instranet.CmdBlobGet&InstranetImage=595033&SecMode=1&DocId=659298&Usage=2>

Az Európa Tanács 1983. november 24-én kelt, az erőszakos bűncselekmények áldozatainak kártalanításáról szóló egyezménye¹⁹ (a továbbiakban: európai egyezmény) az előzőhöz hasonlóan viszonylag szűken határozza meg a kártalanításban részesíthető áldozatok körét, miszerint azon szándékos, erőszakos bűncselekmények áldozatai számára teszi lehetővé a kártalanítást, akik az említett bűncselekmények közvetlen következtében súlyos testi sérülést vagy egészségkárosodást szenvedtek. A kártalanítás lehetőségét kiterjeszti a bűncselekmény következtében életüket veszített áldozatok eltartottjaira is.

Az európai egyezményben foglaltak szerint a kártalanítást az az állam fizeti, amelynek területén a bűncselekményt elkövették, azonban csak abban az esetben, ha a teljes kártalanítás más forrásból nem lehetséges. A kártalanításnak a következő tételekre kell kiterjednie: keresetkiesés, orvosi és kórházi költségek, temetési költségek, és eltartottak esetén a tartásdíj-kiesés. A kártalanítási összeg csökkenthető, illetve a kérelem el is utasítható a kérelmező anyagi helyzetére tekintettel, továbbá a kérelmezőnek a bűncselekménnyel, a sérüléssel, vagy a halállal kapcsolatos magatartása, a szervezett bűnözésben való részvétele miatt, vagy akkor, ha a kártalanítás sértené az igazságérzetet vagy a közrendbe ütközne. A kétszeres kártalanítás elkerülése érdekében a kifizetett kártalanítás visszakövetelhető, vagy a megítélt összegből levonható az az összeg, amelyet az áldozat az elkövetőtől, a társadalombiztosítástól, biztosítótól, vagy más forrásból kapott a sérülésre, vagy a halálra tekintettel. Az államot a kifizetett kártalanítási összeg erejéig megilletik azok a jogok, amelyek a kártérítési követeléssel kapcsolatban a kártalanított személyt megilletik.

A szerződő államoknak a kártalanítási rendszerek kialakítása során joguk van a kártalanítási összegek alsó és felső határát megállapítani, meghatározhatják azt az időszakot, amelyen belül a kártalanítás iránti kérelem benyújtható, továbbá meg kell tenniük mindent annak biztosítása érdekében, hogy az áldozatok tájékoztatást kapjanak a kártalanítási rendszerről.

Az Európai Unió Tanácsa 2004. április 29-én elfogadta a bűncselekmények áldozatainak kompenzációjáról szóló irányelvet (2004/80/EK)²⁰ (a továbbiakban: irányelv). Az irányelv célja, hogy az Európai Unióban a bűncselekmények áldozatainak igazságosan és megfelelő módon biztosítsa a nekik okozott károk enyhítését, tekintet nélkül arra, hogy a bűncselekményt az Európai Közösségen belül hol

¹⁹ <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Word/116.doc>

²⁰ <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32004L0080:HU:NOT>

követték el. Ennek érdekében az irányelv a tagállamok számára kötelezően előírja az állami kárenyhítési rendszerek 2006. január 1-je utáni működtetését, valamint a határon átnyúló kárenyhítési ügyek esetén követendő eljárás alapelemeit is rögzíti. A tagállamoknak garantálniuk kell azt, hogy a szándékos, erőszakos bűncselekmények áldozatai állami kárenyhítésben részesülhetnek attól az államtól, amelynek területén a bűncselekményt ellenük elkövették.

A fenti dokumentumok alapján az áldozatok állami kompenzációjának tartalmával, mértékével kapcsolatos alapelvek az alábbiak. A szándékos, erőszakos bűncselekmények áldozatai, továbbá ezek halála esetén eltartottjaik, illetve közvetlen családtagjaik részesülhetnek kompenzációban, amelynek fizetésére akkor van lehetőség, ha a fent említett cselekménynek súlyos testi sérülés, egészségromlás, lelki, érzelmi sérelem, vagyoni kár a következménye. Az állami kompenzáció nem jelenti a teljes kártalanítást, minimálisan a keresetkiesésre, a lelki és fizikai sérülések kezelésére, a temetési költségekre, az eltartottak esetén a tartásdíj-kiesésre terjed ki, és az államok maximalizálhatják a fizetendő kompenzáció mértékét. Az állami kompenzáció fizetésének alapja a társadalmi szolidaritás és méltányosság, erre tekintettel az államok vizsgálhatják az áldozat rászorultságát, vagyoni és jövedelmi helyzetét. Érvényesül a szubszidiaritás elve, tehát akkor kerül sor állam általi kompenzáció fizetésére, ha más forrásból (elkövető, társadalombiztosítás, biztosítás) nem lehetséges az áldozat teljes kártalanítása. A kettős kártalanítás elkerülése érdekében a más forrásból megtérülő károk összegével a kompenzáció összege csökkenthető vagy visszakövetelhető.

2. Állami kárenyhítés rövid ismertetése

A bűncselekmények áldozatainak segítségéről és az állami kárenyhítésről szóló 2005. évi CXXXV. törvény az áldozatok szociális jogait, ennek keretében a nekik nyújtandó segítség formáit (áldozatsegítő szolgáltatások) és az állami kárenyhítést szabályozza.

Állami kárenyhítésre csak a fent már ismertetett szűkebb áldozati kör²¹ számára és csak a törvény által meghatározott bűncselekmények,

²¹ Ást. 6. § (1) Kárenyhítésre az a rászoruló áldozat jogosult,

a) akinek sérelmére szándékos, személy elleni erőszakos bűncselekményt követtek el, s ennek következményeként testi épsége, egészsége súlyosan károsodott,

b) aki az a) pontban meghatározott bűncselekmény következtében károsodott vagy meghalt sértettnek az elkövetés időpontjában egy háztartásban élő egyenes ági rokona, örökbefogadója vagy nevelőszülője, örökbe fogadott vagy nevelt gyermeke, házastársa, élettársa,

c) akinek eltartására az a) pontban meghatározott bűncselekmény következtében károsodott vagy meghalt

nevezetesen a szándékos, személy elleni erőszakos bűncselekmények esetén kerülhet sor. A kriminológiai erőszakfogalom²² szerint az erőszakos magatartásforma más személy fizikai vagy pszichikai sértésére irányuló szándékos cselekvés. A szándék megvalósításához szükséges erőszak kétféle lehet: az eszközként használt erőszak, ebben az esetben a jogalkotó külön értékeli a magatartás célját és az annak elérésére alkalmazott erőszakot (például rablás esetén), és a tényállási elemet kimerítő erőszak, amikor a törvényi tényállás megvalósítása már önmagában is személy elleni erőszak alkalmazását feltételezi, az erőszak a törvényi tényállásnak immanens eleme (például emberölés). A fentieknek megfelelően állami kárenyhítést megalapozó bűncselekmények például a szándékos emberölés, a szándékos testi sértés, a szexuális erőszak, a vagyon elleni bűncselekmények közül a rablás, a zsarolás, továbbá a garázdaság. Teljes mértékben kiesnek a körből a nem erőszakos vagyoni bűncselekmények és a testi sérüléssel, halállal járó közlekedési bűncselekmények.

A kárenyhítés megállapításának további feltétele az, hogy a bűncselekmény következtében a sértett testi épsége, egészsége súlyosan károsodott. Ez megvalósulhat testi sérülés okozásában, egészségsértésben, amelynek eredményeként betegség alakul ki, és álláspontom szerint ide tartozik az olyan pszichikai sérelmet okozó elkövetés is, ami a sértett lelki egészségének súlyos károsodását eredményezi. Súlyosnak akkor minősül a károsodás, ha 8 napon túl gyógyul, krónikus, hosszan tartó vagy gyógyíthatatlan betegséggel jár, maradandó fogyatékoságot, vagy halált okoz.

Tovább szűkíti a kárenyhítésre jogosult áldozatok körét a jövedelmi viszonyokon alapuló rászorultsági feltétel. Ez azt jelenti, hogy csupán abban az esetben állapítható meg az állami kárenyhítés, ha az áldozat havi jövedelme nem haladja meg az Ást. által megszabott határt, vagy az ott felsorolt szociális ellátások valamelyikének jogosultja²³.

sértett jogszabály, végrehajtható bírósági, illetőleg hatósági határozat vagy érvényes szerződés alapján köteles vagy köteles volt,

d) aki a szándékos, személy elleni erőszakos bűncselekmény következtében meghalt sértett eltemettetéséről gondoskodott.

²² VIGH-GÖNCZÖL-KISS-SZABÓ: Erőszakos bűncselekmények és elkövetőik, 1973.

²³ Ást. 6. § (2) Rászorulóknak tekintendő az áldozat, ha havi nettó jövedelme - közös háztartásban élők esetén az egy főre eső jövedelem - nem haladja meg az alapösszeg kétszeresét (a továbbiakban: rászoruló).

(3) Jövedelmi helyzetére tekintet nélkül rászorulóknak tekintendő az az áldozat, aki

a) aktív korúak ellátására jogosult, vagy időskorúak járadékában részesül,

b) adósságkezelési szolgáltatás, lakásfenntartási támogatás jogosultja,

c) a családjában olyan gyermeket gondoz, akinek rendszeres gyermekvédelmi kedvezményre való jogosultságát megállapították,

d) számára egészségügyi szolgáltatás igénybevétele céljából a települési önkormányzat polgármestere önkormányzati hatáskörben szociális rászorultságot állapított meg,

Az állam által fizetett kárenyhítés egyösszegű, vagy járadék formájú, amelynek keretében az áldozat a bűncselekmény következtében bekövetkezett vagyoni kárának enyhítést, vagy a jövedelemcsökkenésének megtérítését kérheti. Az állam egyik esetben sem a teljes kárt, vagy a teljes jövedelemcsökkenést téríti meg, hanem annak csak egy részét. A kárenyhítés összege mindig a bekövetkezett kár, vagy a kieső jövedelem nagyságához (annak 50, 75, 100 százaléka) igazodik és maximalizált.

III. Az adhéziós eljárás, a közvetítői eljárás és az állami kárenyhítés összehasonlítása

a) A polgári jogi igény jogalapja a kártérítési felelősség. A kereseti kérelmet a büntetőügyben megállapított bűnösség alapozza meg és a követelést a büntetőeljárás során bizonyított tények támasztják alá. Elutasítása (vagy részbeni elutasítása) esetén egyéb törvényes úton, polgári perben érvényesíthető, ahol a bűnösség és a tényállás tekintetében a büntető bíróság ítélete res judicata. Ezzel szemben a tevékeny megbánás keretében teljesített anyagi jóvátétel alapja az önkéntes vállalás, a megállapodás, amelyet közokiratba foglalnak. Nem teljesítés esetén a megállapodásban foglalt jóvátétel nem peresíthető, a teljesítés elmaradásának „csak” büntetőjogi következményei vannak a terheltre nézve, nevezetesen az, hogy elveszíti a tevékeny megbánással járó büntethetőségi kedvezményeket. Ugyanakkor a közvetítői eljárás lefolytatása, a megállapodás létrejötte nem zárja ki a sértett azon jogát, hogy a későbbiekben egyéb úton érvényesítse a terhelttel szemben fennálló igényét. Az állami kárenyhítés alapja teljes mértékben eltér az előző kettőtől: állami feladatként teljesített, a feltételeknek való megfelelés esetén törvényben garantált, nem mérlegelésen alapuló ellátási forma.

b) A Be. szerinti kármegtérülési mechanizmusokért – akár a polgári jogi igényért, akár a jóvátételért – a sértett léphet fel (magánfélként a halott sértett örököse is). Az áldozatok köre ennél tágabb, hiszen a bűncselekmény sértettjein kívül azok a természetes személyek is áldozatok, akik a bűncselekmény következtében bármely sérelmet

e) ápolási díjban, közgyógyellátásban, rokkantsági járadékban részesül,

f) fogyatékosági támogatásra, vakok személyi járadékára vagy magasabb összegű családi pótlékra jogosult,

g) átmeneti szállást vagy éjjeli menedékhelyet igénybe vevő hajléktalan személy,

h) családok, gyermekek átmeneti otthonát igénybe vevő személy,

i) Magyarország területén menekültügyi eljárás alatt álló személy.

szenvedtek. Ugyanakkor állami kárenyhítésre az áldozatoknak csak egy viszonylag szűk köre jogosult, nevezetesen a bűncselekmény azon közvetlen fizikai sértettjei, akik a testi sérülést, egészségromlást elszenvedték, és anyagi helyzetüket tekintve rászorulók. A jogosultak halmazát tágítja egy kicsit az előbb említett sértetti kör közvetlen és együttélő hozzátartozóinak, eltartottjainak csoportja, továbbá az eltemettetők. A jogi személyek nem lehetnek jogosultjai állami kárenyhítésnek, azonban sértettként polgári jogi igényt előterjeszhetnek. Megállapítható tehát, hogy alapvetően tágabb azon sértettek köre, akik polgári jogi igényt terjeszhetnek elő, vagy jóvátétel keretében kaphatnak kártérítést. A sértettekén kívül eső körben azonban csak az állami kárenyhítés ad lehetőséget a büntető igazságszolgáltatás keretein belül bármely formájú kártérítésre²⁴.

c) Az adhéziós eljárás bármely bűncselekmény okozta vagyoni kár megtérítésére lehetőséget adhat, függetlenül attól, hogy a törvényi tényállás tartalmaz-e kárt, vagyoni hátrányt, elkövetési értéket. Ezzel szemben a Be. korlátozza azon bűncselekmények körét, amelyek esetén vádemelés elhalasztására, vagy közvetítői eljárásra kerülhet sor. Alapvetően a bűncselekmény társadalomra veszélyessége jelenti a korlátot, az ötévi szabadságvesztésnél súlyosabban büntetendő bűncselekmények esetén a Be. kizárja az elterelés lehetőségeit. A vizsgált kármegtérülési mechanizmusok közül az állami kárenyhítés az, amelyre a legkevesebb bűncselekmény esetén kerülhet sor. Kárenyhítésre csak a szándékos, személy elleni erőszakos bűncselekmények esetén van mód, így a legsúlyosabb bűncselekményekre igen, azonban a vagyon elleni bűncselekmények közül csak azokra terjed ki, amelyek személy elleni erőszakos elemet tartalmaznak.

d) A megtéríthető károk tekintetében az állami kárenyhítés és a polgári jogi igény a vagyoni károkra korlátozódik, fájdalomdíjra, nem vagyoni kártérítésre ezek keretein belül nincs lehetőség. Mindkettőnél feltétel, hogy a megtéríteni kért kárnak a bűncselekményt megvalósító magatartással kell szoros, bizonyított ok-okozati kapcsolatban lennie. A polgári jogi igény esetén bizonyítási eljárás során, az állami kárenyhítésnél pedig az áldozat rendelkezésére álló számlákkal, bizonylatokkal. Ezzel szemben a közvetítői eljárás keretében teljesített jóvátétel anyagi és nem anyagi is lehet, és a bűncselekmény okozta vagyoni és nem vagyoni károk megtérítésére is szolgálhat. A variációk (például nem vagyoni kárért anyagi jóvátétel, vagy vagyoni kártért egy

²⁴ Jelen dolgozat nem foglalkozik a polgári eljárás keretében indított perekkel, vagy a biztosító általi megtérítésekkel, amelyeknek alanyai természetesen lehetnek olyan személyek/jogi személyek, akik sem áldozati, sem sértetti pozícióban nem szerepelnek a büntető igazságszolgáltatás eljárásaiban.

bocsánatkérés) kidolgozása és a megállapodás tartalma csak a sértett és az elkövető szükségletein és lehetőségein múlik.

e) A kifizethető kártérítés nagysága az állami kárenyhítés keretein belül a legkisebb, a jogalkotó maximalizálta az összeget, a bizonyított vagyoni károkat sávosan csökkenő mértékben téríti meg az állam²⁵. Mindez összhangban van az állami kárenyhítés – nemzetközi dokumentumokban lefektetett – azon céljával, amely szerint a kártalanítás keretében az állam nem kívánja a teljes kárt megtéríteni, csupán enyhíti azokat. Sem a polgári jogi igény, sem a közvetítői eljárás keretében teljesített terhelti kártérítés/jóvátétel nem maximalizált. A polgári jogi igény esetén a megítélt kártérítés összege a bizonyított károktól függ, nincs jogszabály által megszabott határ. A közvetítői eljárás keretében teljesített jóvátétel a sértett szükségleteitől és az elkövető anyagi teljesítőképességétől függ. A közvetítőnek vizsgálnia kell, hogy a terhelt által vállalt kötelezettség végrehajtható-e, teljesíthető-e, figyelemmel arra, hogy a bűncselekmény milyen érdeksérelemmel járt és a vállalt jóvátétel teljesítés az elkövető számára mekkora terhet jelent.

f) A vagyoni kárt elszenvedett áldozatok szempontjából lényeges kérdés a kártérítések gyorsasága. A vizsgált lehetőségek közül az állami kárenyhítésre és a közvetítői eljárás, illetve vádemelés elhalasztása keretében teljesített jóvátételre kerülhet sor a bűncselekményt követő legrövidebb időn belül. A polgári jogi igény megítélésének legkorábbi időpontja a büntetőeljárás befejezése, hiszen a bíró a bizonyítási eljárás lefolytatása után hozza meg a döntését. Megnövelheti a várakozási időt az a körülmény is, hogy a bírónak főszabály szerint nem kötelessége a polgári jogi igényről való döntés, azt részben vagy egészben egyéb törvényes útra is utalhatja²⁶. Ebben az esetben egy új, előlről kezdődő

²⁵ Ást. 7. § (1) A kárenyhítést egy összegben vagy havi járadékként kell fizetni.

(2) Egyösszegű kárenyhítésként az áldozat a bűncselekmény miatt bekövetkezett vagyoni kárának teljes vagy részbeni megtérítését igényelheti. Az egyösszegű kárenyhítés mértéke:

a) az alapösszeg ötszörösét meg nem haladó kár 100 százaléka,

b) az alapösszeg ötszöröse és tízszerese közötti kár esetén az alapösszeg 5-szöröse, és az alapösszeg ötszöröse feletti rész 75 százaléka,

c) az alapösszeg tízszeresét meghaladó kár esetén az alapösszeg 8,75-szöröse, és az alapösszeg tízszerese feletti rész 50 százaléka, de legfeljebb az alapösszeg tizenötszöröse.

(3) A sértett bűncselekmény miatt bekövetkezett keresőképtelensége esetén - ha a keresőképtelenség várhatóan a 6 hónapot meghaladja - az áldozat járadék formájú kárenyhítésként a rendszeres jövedelmében bekövetkezett csökkenés részbeni enyhítését igényelheti. A járadék havi mértéke:

a) az igazolt jövedelemcsökkenés 75 százaléka, ha az áldozat 18 év alatti személy vagy mások gondozására szorul,

b) az igazolt jövedelemcsökkenés 50 százaléka, ha az áldozat mások gondozására nem szorul.

(4) A járadék legmagasabb összege havonta az alapösszeggel egyezik meg. A járadék legfeljebb három évig adható.

²⁶ Be. 335. § (1) bekezdése szerint a polgári jogi igényt a bíróság az ítéletben lehetőleg érdemben bírálja el; annak helyt ad, vagy azt elutasítja. Ha ez jelentékenyen késleltetné az eljárás befejezését, valamint a vádlott felmentése esetén, vagy ha az indítványnak a büntetőeljárásban való érdemi elbírálását más körülmény kizárja, a bíróság a polgári jogi igény érvényesítését egyéb törvényes útra utasítja.

polgári eljárás teljes hosszával kell a sértettnek többet várnia a kára megtérülésére. Ezzel szemben az állami kárenyhítés esetében törvény ír elő a bűncselekményt követő három hónapos határidőt, amelyen belül a kérelmet elő lehet terjeszteni, ehhez képest a kifizetésre az esetek döntő többségében két hónapon belül sor kerül. A két diverziós út pedig a büntetőeljárásban betöltött szerepéből fakadóan teremt gyorsabb lehetőséget a károk megtérülésére, hiszen ezek ügyészi szakban (a közvetítői eljárásra bírói szakban is) adnak alkalmat a büntetőeljárás alternatív módon történő lezárására. Garanciát jelent az elhúzódás ellen, hogy a közvetítői eljárás esetén törvény korlátozza az eljárás lefolytatásának és a teljesítésnek a határidejét is.

g) Lényeges szempont az összehasonlítás során az állami kárenyhítés „előleg” jellegéből fakadó áldozati kötelezettségek köre. A polgári jogi igényrel kapcsolatban megítélt kártérítéssel, illetve a közvetítői eljárás során készült megállapodásban rögzített anyagi jóvátétellel kapcsolatban – a tényleges megfizetéssel összefüggésben álló esetleges problémákon túl – az áldozatnak nincs több tennivalója. Amennyiben a terhelt teljesít, az ügy lezárult, az áldozat hozzájutott a bűncselekmény okozta vagyoni károk fejében ahhoz az összeghez, amelyet a bíróság megítélt, vagy amelyet a megállapodásban a terhelt vállalni tudott. Ezzel szemben az állami kárenyhítés kifizetése után az áldozatot két ok miatt különböző kötelezettségek terhelik. Az egyik ok az, hogy az áldozatsegítő támogatások alapja egy törvényi vélelem. Az állami kárenyhítés célja, hogy az áldozat a bűncselekmény elkövetése után viszonylag gyorsan, még a különböző eljárások lezárulása előtt jusson anyagi forráshoz. Emiatt a megállapítása – nem beárva a jogerős büntetőbírói döntést – az áldozattá válás törvényi vélelmén alapul. Amennyiben a büntetőeljárás során ez a vélelem megdől, és az eljárás eredménye szerint az áldozat nem áldozat, nem követte el a sérelmére bűncselekményt, vagy egyáltalán nem került sor bűncselekmény elkövetésére, akkor a neki kifizetett támogatásokat vissza kell térítenie. A másik ok az állami kártalanítás nemzetközi dokumentumokban is rögzített szubszidiárius jellegéből fakad. Mivel állami kártalanítás csak abban az esetben fizethető, ha máshonnan nem jut kártérítéshez az áldozat, ezért a jogalkotó előírta az áldozatok számára a bűncselekményből fakadó biztosítási, társadalombiztosítási igények érvényesítésének kötelezettségét. Ezért, ha

(2) Ha a bíróság az ítéletében megállapítja a bűncselekménnyel okozott kár, vagyoni hátrány, adóbevétel-csökkenés, vámbevétel-csökkenés összegét, illetve a bűncselekmény elkövetési értékét, ezen összeg mértékéig az előterjesztett polgári jogi igényt érdemben el kell bírálni, kivéve, ha az okozott kár vagy a vagyoni hátrány megtérítése iránti igény az 54. § (2a) bekezdése szerinti polgári jogi igény része.

a bűncselekmény okozta kár a későbbiekben megtérült, az állami kárenyhítés összegét vissza kell fizetni.

IV. Összegzés: mennyiben járul hozzá az állami kárenyhítés az áldozatok vagyoni kárának megtérüléséhez?

Az áldozat a büntető igazságszolgáltatás keretében két úton juthat vagyoni kárának megtérüléséhez: polgári jogi igényt érvényesíthet a terhelttel szemben és részt vehet közvetítői eljárásban. Ezen kívül fordulhat az áldozatsegítő szolgálathoz állami kárenyhítésért.

Az érvényesíthető károk köre egyértelműen a közvetítői eljárás keretében a legtágabb, hiszen itt nincs jogi bizonyítási kényszer és a megállapodás nem korlátozódik a vagyoni károkra, annak bármi tárgya lehet, aminek teljesítésére a terhelt képes és a sértett bűncselekmény következtében felmerülő szükségleteire reagál.

A megtérítendő összeg nagysága, a különböző korlátozó szempontok figyelembevétele mellett, a polgári jogi igény érvényesítése során lehet a legnagyobb. Az adhéziós eljárásban a bizonyítás után minden felmerült és bizonyított vagyoni kárt megítélhet a bíró, amely közvetlen ok-okozati összefüggésben áll bűncselekménnyel. A közvetítői eljárásban nincs ugyan jogszabályi korlátja a jóvátétel nagyságának, és bizonyítási kötelezettség sem áll fenn, de az anyagi jóvátétel nagyságának korlátot szab a terhelt teljesítőképesége. Ezt a közvetítőnek vizsgálnia kell, hiszen csak olyan megállapodás köthető, amely ennek megfelel. A polgári jogi igényről döntő bírói ítélet ezt nem veszi figyelembe, de később, a tényleges teljesítés során mindenképpen felmerül a terhelt teherbíró képességének a kérdése, és ez határt szab majd a kártérítés tényleges megfizetésének. Így a tényleges megfizetés valószínűségét is figyelembe véve, célszerű a közvetítői eljárásban való részvétel és a megállapodás megkötése, különös tekintettel arra, hogy a megállapodás nem zárja ki a sértett azon jogát, mely szerint a későbbiekben egyéb úton érvényesítheti a terhelttel szemben fennálló igényét.

Az állami kárenyhítés összege maximalizált, de a törvényi feltételek fennállása esetén garantált és gyors kártalanítási forma. A kérelem benyújtása nem zárja ki a polgári jogi igény előterjesztésének lehetőségét és a közvetítői eljárásban való részvételt. Minderre tekintettel az áldozatok arra jogosult része számára előnyös igénybe venni az állami kárenyhítést, mert viszonylag gyorsan juthatnak egyfajta „előleghez” a kártérítés összegét illetően, a későbbiekben pedig részt vehetnek

közvetítői eljárásban és érvényesíthetik igényeiket magánfélként is. A jogalkotó garanciát is épített be a kármegtérülési mechanizmusokba a kettős kártalanítás elkerülése érdekében: az állami kárenyhítés visszafizetése körében szabályozta azt az esetet, amikor később más forrásból (akár közvetítői eljárás után teljesített tevékeny megbánás keretében, akár polgári jogi igény érvényesítése eredményeképpen) kártérítéshez jut az áldozat. Ilyenkor a kárenyhítés összegét vagy annak a máshonnan is megtérült részét vissza kell téríteni.